MİTHRADATES

Adrienne Mayor

Çeviren: Gürkan Ergin

TÜRKİYE İŞ BANKASI

Kültür Yayınları

Genel Yayın: 2739

BİYOGRAFİ

Adrienne Mayor
MİTHRADATES

ÖZGÜN ADI
THE POISON KING
THE LIFE AND LEGEND OF MITHRADATES ROME'S DEADLIEST ENEMY

ÇEVİREN
GÜRKAN ERGİN

COPYRIGHT © ADRIANNE MAYOR 2010
TÜRKÇE ÇEVİRİ HAKLARI SANDRADİJKSTRA AGENCY VE ONK AJANS ARACILIĞIYLA ALINMIŞTIR

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2010
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
LEVENT CİNEMRE

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
ASLI GÜNEŞ

DİZİN
MELDA BAĞDATLI

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: NİSAN 2013

ISBN 978-605-360-831-8

BASKI VE CİLT
ERTEM BASIM YAYIN DAĞITIM SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
ESKİŞEHİR YOLU 45. KM. BAŞKENT ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ
22. CADDE NO: 6
MALIKÖY / ANKARA
(0312) 640 16 23
SERTİFİKA NO: 16031

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Adrienne Mayor

Mithradates

Zehirlerin Kralı

Roma'nın En Amansız Düşmanının Hayatı ve Efsanesi

Çeviren: Gürkan Ergin

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Karakterler XV
Kronoloji XXI
Teşekkür XXV

Giriş 1
Mithradates'in Hayatına Dair Antik Kaynaklar 4
Tarihsel Yöntem 6
Mithradates ve Karadeniz Krallığı Hakkında Modern Görüşler 7
Hikâyenin Mithradates Tarafı 11

1. Bölüm
Hepsini Öldür; Bırak Gerisini Tanrılar Halletsin 15

2. Bölüm
Deniz Kıyısındaki Bir Kalede Bir Kurtarıcı Doğuyor 31
Kuyruklu Yıldızlar 31
Kehanetler 37
Kraliyet Soyu 42
Efsanevi Kahraman Senaryosu 45

3. Bölüm
Genç Bir Kahramanın Eğitimi 49
Kültürel Kavşak Pontos 51
Okul Günleri 53
Hannibal Anadolu'da 63
Çılgın Kral Attalos'un Zehir Bahçeleri 65
Aristonikos ve Güneş Ülkesi Yurttaşları 67
Medea'nın Sihirli İksirleri 70
Kudretli Herakles 72
İskender ve Dareios 74
Kral Öldü, Yaşasın Kral 77
Zehirlerin Prensi 79

4. Bölüm
Kayıp Gençler 83
Plan 86
Dışarı Çıkış 89
Kule İnsanları 95
Tehlikeli Oyunlar 99
Aşk Tapınağı 101
Kırlarda Alınan Dersler 103
Eve Dönüş 107

5. Bölüm
Kralın Dönüşü 109
Kral Kendisine Bir Eş Alıyor 113
Kralın Tuhaflıkları 114
Öncelikler 119
Bu Sırada Roma'da... 121
Kral İugurtha'nın Düşüşü 126
Saltanat Başlıyor 128
Mithradates'in Ailesi 129
Kaleler, Altın ve Müttefikler 130
Karadeniz İmparatorluğu 132
Keşif Grubu 136

6. Bölüm
Fırtına Bulutları 139
Balayının Sonu 139
Bithynia 144
Kappadokia'da Cinayet 146
Marius ile Görüşme 149
Roma'yla Yüzleşme 153
Armenia Kralı Tigranes 154
Aquillius İçin Bir Tuzak 157
Mithradates Davasını Savunuyor 161

7. Bölüm
Zafer 167
Mithradates Savaşları Başlıyor, MÖ 89 169

Bu Sırada Roma Karargâhında... 172
Anadolu'daki Ezici Zaferler 174
Yeni Dünya Düzeni 178
Savaş İlanı 181
Yağma ve Aşk 184
Bu Sırada Roma'da... 187
Aquillius Yakalanıyor 188

8. Bölüm
Dehşet 191
Romalılarla Ölüm 193
Mithradates'in Elçisi Athenion Atina'da 198
Rodos İçin Savaş 202
Furialar 207

9. Bölüm
Yunanistan İçin Savaş 213
Yunanistan'ın Kurtuluşu 214
Bu Sırada Pergamon'da 219
Sulla 220
Piraeus İçin Savaş 223
Gemiler ve Hazineler 226
Atina'nın Düşüşü 228
Khaironeia 232
Orkhomenos 238

10. Bölüm
Katilin Öpücüğü 243
Galatia 243
Khios 245
İsyan ve Baskı 248
Dardanos Barışı 251
Fimbria ve Lucullus Araya Giriyor 253
Öpücükle Mühürlü [*Sealed With A Kiss*] 255
Sulla Düşmanlarını Temizliyor 258
İkinci Mithradates Savaşı, MÖ 83-81 260
Dağdaki Ateş 265

11. Bölüm
Kral Gibi Yaşamak 269
Tabağımda Arsenik, Kadehimde Kargabüken 270
Mithradates'in Gizli Panzehiri 273
Akik ve Sanat 281
Bir Müzik Arası 285
Kaberia 287
Dillerin Ustası 288
Kralların Kralı Büyük Tigranes 290
Sulla: Parfümlü Ceset 291
Kappadokia 293
Sertorius ve Beyaz Geyik 294
Üçüncü Mithradates Savaşı Başlıyor 295

12. Bölüm
Kayan Yıldız 299
Savaşın Nedenleri 300
Bu Sırada Roma'da... 302
Kayan Yıldız 304
Kyzikos Kuşatması, MÖ 73-72 307
Zehir Hapları 312
Korsanlar İmdada Yetişiyor 315
Pontos'un İşgali 317
Kaberia İçin Savaş 319

13. Bölüm
Kaçak Krallar 329
Ganimet Çok, Av Yok 330
Büyük Tigranes 334
Yalnızlık Kalesi 336
Ulağı Öldür 339
Küllerinden Doğmak 343
Görevimiz Tehlike 344
Bu Sırada Ermenistan'da 346
Lucullus Gölgeleri Kovalıyor 349
Pontos'ta Mithradates Dalgası 353

14. Bölüm
Oyunun Sonu 359
Pompeius 359
Son Sefer 362
Ay Işığında Kâbus 363
Mithradates ve Hypsikratea 365
Parayı Al ve Kaç 368
Altın Postun Ülkesinde 371
Kolkhis'te Kedi Fare Oyunu 372
Tigranes Teslim Oluyor, Pontos İşgal Ediliyor 375
Kafkaslarda Zorlu Yürüyüş 377
İskit Ülkesi Üzerinden Kırım'a 385
Barış Talebi 387
Reddedilmiş 388
Bosporos'ta İsyan 390
Pharnakes'in İsyanı 392

15. Bölüm
Kulede 395
Bütün Zehirlerin En Ölümcülü 395
Pompeius'un Zaferi 400
Diğer Sorular 403
Ölümlü Olduğunu Unutma 406
Ya Eğer? 409
Büyük Firar 411

Ek I
Efsanevi Kahraman mı, Sapkın Kişilik mi? 421
Efsanevi Kahraman Senaryosu 421
Kişilik Bozuklukları 424

Ek II
Sanatta ve Popüler Kültürde Mithradates 429
Görsel Sanatlar 429
Oyun 430
Opera 430
Edebiyat 430
Popüler Kültür 431

Notlar 433
Kaynakça 473
Dizin 483

HARİTALAR

1.1. Yunanistan, Ege Adaları ve Batı Anadolu 17
1.2. Roma Cumhuriyeti'nin hakimiyet alanı; Mithradates'in idealindeki Karadeniz İmparatorluğu 29
2.1. Doğu Akdeniz ve Karadeniz Bölgesi 34
3.1. Anadolu, Armenia, Mezopotamya ve Yakındoğu 61
4.1. Pontos Krallığı 88
5.1. Avrasya; Karadeniz'i çevreleyen topraklar 134
9.1. Birinci Mithradates Savaşı 218
12.1. İkinci ve Üçüncü Mithradates Savaşları 302
14.1. Karadeniz, Hazar Denizi ve Kafkaslar 381

Gerry'e

1941 - 2006

Bir uçtan diğerine baskı altına alınıp sıkıştırılmış Romalılar
Nerede olduğunuzun kuşkusuyla yaşasınlar,
her yerde sizi karşılarında bulsunlar.

Racine, Mithridate, 1673

Karakterler

Mithradates'in öyküsündeki önemli kişiler
(diğerleri dizinde verilmiştir)

ADOBOGİONA: Mithradates'in gözdelerinden biri olması için zehirli şölenden kurtarılan soylu Galatia kadını.

AQUİLLİUS: Açgözlülüğü Mithradates'in krallığını işgal etmesiyle sonuçlanarak Birinci Mithradates Savaşı'nı başlatan hilekâr Romalı memur. Tamahkârlığı boğazından aşağı erimiş altın dökülerek cezalandırıldı.

ARİATHES (VI): Kappadokia'nın eşi ve aynı zamanda Mithradates'in kız kardeşi Büyük Laodike tarafından kontrol edilen zayıf çocuk kral. Otoritesini kabul ettirirken hayatını kaybetti.

ARİATHES (VII): Mithradates'in kuzeni ve Kappadokia'nın kukla hükümdarı. Amcasına meydan okuması hayatına mal oldu.

ARİATHES (VIII): III. Nikomedes tarafından Kappadokia kralı yapılan talihsiz genç piyon.

ARİSTONİKOS: Pergamonlu genç kahraman isyancı. Mithradates çocukken Güneş Ülkesi Yurttaşlarının Roma karşıtı ayaklanmasına liderlik etti.

ARİATHES (IX): Mithradates'in gayrimeşru oğlu; Kappadokia kralı oldu.

ARKATHİOS: Mithradates'in Laodike'den olma oğlu, parlak bir süvari komutanı. Birinci Mithradates Savaşı'nda muazzam bir barbar ordusuna Yunanistan'ı özgürleştirmek üzere komuta etti.

ARKHELAOS: Zorlu Yunan komutan, Yunanistan'ın özgürleştirilmesi sırasında Mithradates'in gözde generali. Sulla ile barış görüşmelerinde bulundu, daha sonra Lucullus'a katıldı.

ATHENİON: Atinalılar tarafından Mithradates'ten Yunanistan'ı özgürleştirmesi talebinde bulunması için gönderilen Yunan filozof; Sulla'nın kuşatmasına karşı koymak üzere Atina'da komutan olarak seçildi.

ATTALOS (III): Kendisini farmakolojiye adamış tuhaf bir münzevi olan Pargamon'un son kralı. Krallığını Roma'ya miras bırakmasına oğlu Aristonikos itiraz etti.

BAKKHİDES: Mithradates'in en güvendiği hadım danışmanlarından biri. Kraliyet haremini Romalıların elinde ölmekten daha kötü bir kaderden korumak üzere görevlendirilmişti.

BERENİKE: Halkıyla birlikte köle yapmak yerine, Mithradates'in haremine aldığı Khioslu genç kadın.

BİTUİTUS: Mithradates'in sadık muhafızı, Galyalı süvari subayı. Sonuna kadar Mithradates'in yanındaydı.

CASSİUS: Aquillius, Oppius ve IV. Nikomedes'le birlikte Mithradates'in krallığının yetkisiz ve feci biçimde işgalini tasarlayan düzenbaz Roma generali.

DAMAGORAS: Roma'yla müttefik olan yetenekli Rodoslu amiral. Rodos için yapılan deniz muharebesinde Mithradates'e üstün geldi.

DAREİOS [DARİUS, DARYUŞ][1] (I): Pers ülkesinin Akhaimenes [Ahameniş, Akamenid] hanedanına mensup büyük fatihi. Mithradates'in ata topraklarını o vermişti.

DAREİOS [DARİUS, DARYUŞ] (III): Büyük İskender'in mağlup ettiği Pers kralı. İskender'in Dareios'a duyduğu saygı Mithradates'in yeni Yunan-Pers altın çağı hayalini etkiledi.

DORYLAİOS: Soylu bir Pontos ailesinin yetim oğlu. Kraliyet sarayında Mithradates'le kardeş gibi büyütüldüler. Mithradates Savaşları'nda Mithradates'in dostu ve sadık komutanıydı.

DRYPETİNA: Mithradates'in, babasına düşkün, çift sıra dişten mustarip kızı.

FİMBRİA: Üstü Flaccus'u alaşağı edip disiplinsiz askerlerinin Anadolu'yu yağmalamalarına izin veren gaddar Romalı subay. Askerlerin yağmaya düşkünlüğü Lucullus'un otoritesini sarstı.

---

1 Kitapta yer, kişi ve kavim isimlerinde Eski Yunanca ve Latince kullanım esas alınmıştır -e.n.

GORDİOS: Kappadokia soylusu. Mithradates'in dostu, sağ kolu ve özel elçisi.

HERMAİOS: Lucullus'la savaşı sırasında Mithradates'e Kabeira'ya kadar eşlik eden Zerdüşt *magus*u.

HYPSİKRATEA: Kafkaslardan yiğit atlı kadın savaşçı. Mithradates'in seyisi olarak hizmet etti; savaşta yoldaşı ve tek gerçek aşkı oldu.

KALLİSTRATOS: Mithradates'in evraklarından sorumlu kâtip. Bunların arasında *Mithridatium*'un formülü de olabilirdi. Açgözlü Romalı askerler tarafından öldürüldü.

KHAEREMON: Romalılara yardım etmiş zengin Nysa vatandaşı. Mithradates başına ödül koymuştu.

KLEOPATRA (BÜYÜK): Mithradates'in en sevdiği kızı. On altı yaşında Büyük Tigranes'le evlenip Armenia kraliçesi oldu.

KRATEUAS (PERGAMONLU): Nüfuzlu Yunan bitki bilimci, botanik çizimlerinin babası; panzehir ve zehirlerle yapılan deneylerde Mithradates'in ortağı.

KSERKES [SERHAS, HŞAYARŞA, XERXES]: Mithradates'in takdir ettiği büyük Pers kralı. Thermopylai ve Salamis'te Yunanlarla çarpıştı.

KSİPHARES: Mithradates'in Stratonike'den olma oğlu. Annesini cezalandırmak için öldürüldü.

KYROS (BÜYÜK) [KEYHÜSREV, KUROŞ, CYRUS]: Uçsuz bucaksız Pers İmparatorluğu'nun kurucusu. Mithradates gibi o da suikasta kurban gitmemek için kaçmıştı ve genç Mithradates için bir model oldu.

LAODİKE (BÜYÜK): Mithradates'in en büyük kız kardeşi ve Kappadokia'nın naibesi. Abisinin düşmanı Bithynia kralı III. Nikomedes'le evlenerek ona engel çıkardı.

LAODİKE (KÜÇÜK): Mithradates'in küçük kız kardeşi ve ilk eşi. Annesi Kraliçe Laodike gibi hain olan Küçük Laodike, Mithradates'e komplo kurdu.

LAODİKE, PONTOS KRALİÇESİ: Mithradates'in, babasını zehirlediğinden şüphelenilen eli kanlı annesi. Genç Mithradates'i ortadan kaldırma girişiminin intikamı sonradan alındı.

LUCULLUS: Azimli ve yetenekli Romalı general; Sulla'nın yanaşması. Askerleri üzerindeki kontrolünü kaybetti ve Üçüncü Mithradates Savaşı'nda Mithradates'le Tigranes'i yok etmeyi başaramadı.

MAKHARES: Mithradates'in Laodike'den olma oğlu, babasının Kırım'daki Bosporos Krallığı'nın naibi. Lucullus'a katılmasının karşılığını canıyla ödedi.

MARİUS: Büyük Roma Halkçılar (*Populares)* hizbi lideri, Roma'daki iç savaşta Sulla'nın rakibi. Mithradates'le görüştü ve Birinci Mithradates Savaşı'nın komutasını alabilmek için mücadele etti.

METRODOROS ("ROMA DÜŞMANI"): Filozof-devlet adamı. Hafıza geliştirme ve hitap teknikleri keşfetti. Mithradates'in konuşmalarının yazarı ve elçisi.

METROPHANES: Mithradates Savaşları boyunca kralın sadık Yunan generali.

MİTHRADATES (V) EUERGETES: Pontos kralı, Mithradates'in babası, Pers soyundan, Helenofil. Mithradates çocukken zehirlenerek öldürüldü.

MİTHRADATES KHRESTOS ("İYİ"): Mithradates'in küçük erkek kardeşi, Kraliçe Laodike'nin oyuncağı. Uzun yaşamadı.

MONİME: Stratonikeia'dan Makedonialı zeki güzel. Cazibesine karşı koyamayan Mithradates, kendisine kraliçe unvanı vermeyi kabul etti.

MURENA: Sulla'nın ihtiraslı subayı. Düşüncesizce başlattığı İkinci Mithradates Savaşı'nı kaybetti.

NEOPTOLEMOS: İskit ülkesi, Yunanistan ve Anadolu seferlerinde Mithradates'in Yunan komutanı.

NİKOMEDES (III): Bithynia'nın kurnaz kralı. Önce Roma'ya karşı Mithradates'le kısa süreliğine ittifak yaptı, ardından Kappadokia konusunda Mithradates'e karşı koydu.

NİKOMEDES (IV): Bithynia'nın zayıf kralı. Roma elçisi Aquillius tarafından ortada sebep yokken Mithradates'in krallığını işgale zorlandı ve böylece Mithradates Savaşları'nı başlattı.

NYSSA, ROKSANA VE STATİRA: Evlenerek taht iddiasında bulunabilecek çocuklar doğurmamaları için hayat boyu bir kuleye kapatılmış Mithradates'in zavallı kız kardeşleri.

OPPİUS: Aquillius, Cassius ve IV. Nikomedes'le beraber Mithradates'in krallığına yapılan feci seferi hazırlamış düzenbaz Romalı general.

PAPİAS: Mithradates'in özel hekimi. Botanikçi Krateuas'la birlikte çalıştı.

PELOPİDAS: Mithradates'in çevresindeki Yunan filozof, hatip ve elçi.

PHARNAKES: Mithradates'in Laodike'den olma oğlu ve varisi. Bosporos Krallığı'nda babasına karşı bir ayaklanma tertipledi; Pompeius'la anlaştı; sonunda Iulius Caesar tarafından bozguna uğratıldı.

POMPEİUS ("BÜYÜK"): Şan ve şeref peşindeki Romalı general. Spartacus ve Sertorius'u yendi; son Mithradates savaşında komutayı başarısız Lucullus'tan devraldı ve savaşı sonlandırdı.

SELEUKOS: Kilikia'nın Suriyeli korsan şefi, Mithradates'in güvenilir arkadaşı.

SERTORİUS: İspanya'nın isyancı Roma valisi. Yerel İspanyollar ve Marius'un sürgündeki *Populares* partisi üyelerinden bir isyancı ordusu kurdu. Mithradates'le Roma'ya karşı ittifak kurdu.

SPARTACUS: Trakyalı gladyatör. İtalya'da büyük bir köle ayaklanması başlattı. Mithradates'le ittifak kurmayı düşünmüş olabilir. Kral onun isyanından ilham almış ve ölümüne üzülmüştü.

STRATONİKE: Mithradates'in sarayında arp sanatçısı. Kralın sevgilisi ve Kabeira'nın hanımefendisi.

SULLA: Mithradates'in Romalıları katledişinin öcünü almak ve Yunanistan'ı geri kazanmakla görevlendirilen *patricius* sınıfına mensup acımasız Romalı komutan.

TİGRANES [DİKRAN] (II; "BÜYÜK"): Kibirli ve sert Armenia hükümdarı. Büyük bir Ortadoğu imparatorluğu kurdu. Mithradates'in yakın dostu, damadı ve güvenilir müttefiki.

Kronoloji

(Bazı tarihler yaklaşıktır)

MÖ 486	Pers kralı I. Dareios'un ölümü.
MÖ 323	Büyük İskender'in ölümü.
MÖ 202	Roma, Hannibal'i bozguna uğratır.
MÖ 190	Roma, Büyük Antiokhos'u yener.
MÖ 146	Roma'nın Yunanistan'ı işgali, Korinthos tahrip edilir.
MÖ 135	Olağanüstü bir kuyrukluyıldız Mithradates'in ana rahmine düşmesi/doğumuyla kesişir.
MÖ 134	Mithradates'in muhtemel doğum yılı.
MÖ 133	Pergamon kralı III. Attalos, krallığını Roma'ya bırakır.
MÖ 133-129	Aristonikos, Güneş Ülkesi Yurttaşlarını Roma'ya karşı isyana teşvik eder.
MÖ 120	V. Mithradates (Euergetes) zehirlenerek öldürülür; ikinci bir kuyrukluyıldız ortaya çıkar; VI. Mithradates Pontos kralı olarak taç giyer.
MÖ 119/118	Mihradates annesinin kanlı komplolarından kaçmak için gizlenir.
MÖ 115/114	Mithradates Pontos'a döner, kral olarak selamlanır; kız kardeşi Laodike'yle evlenir; Karadeniz ve İskit ülkesini [Scythia] topraklarına katar.
MÖ 112-106	Iugurtha Savaşı. Roma, Iugurtha'yı bozguna uğratır.
MÖ 108	Mithradates'in Anadolu'daki uzun keşif gezisi.
MÖ 107-94	Mithradates Kolkhis ve Batı Armenia'yı Karadeniz İmparatorluğu'na katar; Paphlagonia, Kappadokia ve Galatia'nın iç işlerine karışır.

MÖ 96/94	Mithradates damadı Armenia kralı Tigranes'le müttefik olur.
MÖ 91-89	Müttefikler Savaşı. İtalya kavimleri Roma'ya isyan eder.
MÖ 89-85	Birinci Mithradates Savaşı.
MÖ 89	IV. Nikomedes Romalıların kışkırtmasıyla Pontos'a saldırır. Mithradates zafer kazanır. Anadolu'yu özgürleştirir ve kurtarıcı olarak selamlanır. Monime'yi kraliçe yapar. Pergamon yeni imparatorluğun merkezi olur.
MÖ 88-30	Roma'da iç savaşlar dönemi.
MÖ 88	Mithradates Anadolu'daki 80 bin Romalı ve İtalyan kökenli kişinin katlini emreder. MÖ 89'daki savaşı başlatan Roma elçisi Aquillius'u infaz eder.
MÖ 87	Halley Kuyrukluyıldızı görülür.
MÖ 88-85	Mithradates'in orduları Yunanistan'ı özgürleştirir ve işgal eder ama Rodos'u almayı başaramaz. Sulla katliamın öcünü almak üzere gelir ve Yunanistan'ı geri alır.
MÖ 85	Birinci Mithradates Savaşı Roma'nın lehine sona erer, Dardanos Barışı.
MÖ 83/81	Sulla'nın subayı Murena, Mithradates'e saldırarak İkinci Mithradates Savaşı'nı başlatır. Mithradates galip gelir.
MÖ 75	Mithradates ve Sertorius Roma'ya karşı ortak savaşmak üzere anlaşır.
MÖ 75/74	Roma'nın kuklası IV. Nikomedes ölür. Bithynia'yı Roma'ya bırakması, Üçüncü Mithradates Savaşı'na neden olacaktır.
MÖ 73-71	Spartacus'un İtalya'daki gladyatör ve köle isyanı.
MÖ 73-63	Üçüncü Mithradates Savaşı.
MÖ 73-70	Mithradartes'in hakkından gelmesi için Lucullus gönderilir. Düşen göktaşı Bithynia'daki savaşları durdurur. Mithradates Kyzikos'u kuşatır fakat Lucullus galip gelir; Kabeira düşer. Mithradates Tigranes'in Armenia krallığına sığınır ve yeniden ordu toplar.
MÖ 69-68	Lucullus Fırat'ı geçer ve Tigranes'le Mithradates karşısında büyük bir zafer kazanır. İki kral kaçar. Lucullus, isyan eden ordusu üzerindeki kontrolünü kaybeder.

MÖ 67	Mithradates Pontos'a ilerler; büyük bir savaşla krallığını geri alır. Bu arada Pompeius Akdeniz'i korsanlardan temizler.
MÖ 66	Pompeius, Lucullus'un yerini almak üzere Pontos'a gelir. Ay ışığında yapılan savaşta Mithradates'e sürpriz bir yenilgi tattırır, fakat Mithradates kaçak ordusuyla birlikte Kolkhis'e kaçar.
MÖ 65/64	Mithradates, Pompeius'un elinden kaçar ve Kafkaslar üzerinden Bosporos Krallığı'na gelir. İtalya'yı karadan işgal planlarına başlar.
MÖ 63	Deprem Bosporos'u sallar. Mithradates'in oğlu Pharnakes bir komplo düzenler. Mithtradates intihar eder. Pompeius zaferini ilan ederek Mithradates savaşlarını sona erdirir.
MÖ 47	Pharnakes babasının kaybedilmiş krallığını yeniden ele geçirmeye çabalar ve Pontos'u işgal eder. Iulius Caesar tarafından kısa ve merhametsiz bir savaşta yenilir; Caesar ünlü sözünü söyler: "*Geldim, gördüm, yendim.*"

Teşekkür

Princeton Üniversitesi Yayınları'ndaki harika editörüm Rob Tempio'ya ve metni geliştirmemde değerli düşüncelerini paylaşan okuyuculara minnettarım. Başlangıçtaki teşviklerinden dolayı Sam Elworthy, Kirsten Manges, Sam Popkin, Susan Shirk ve Princeton LPG yazarları grubuna müteşekkirim. Temsilcim Sandy Dijsktra ve ajanstaki herkese gönülden teşekkürlerimi sunuyorum. Murat Arslan, Glen Bowersock, David Braund, Deniz Burcu Erciyas, Tom Habinek, Toni Hayes, Bruce Hitchner, Jakob Munk Høtje, Henryk Jaronowski, Robert Keohane, John Ma, Brian McGing, Robert Proctor, John Ramsey, Walter Scheidel, John Stirisino, Mehmet Tezcan ve Philip Wexler metnin çeşitli safhalarında değerli fikirler önerdiler. Jeffrey Bauman'a zaman çizelgesi ve karakterler bölümünü oluşturmada ettiği yardımlar ve Luca Grillo'ya çeviriler için teşekkür ederim. Lauren Lepow'un üstün editoryal rehberliğine, Dmitri Karetnikov'un çizimlerdeki dikkatine, Frank Mahood'un güzel metin düzenlemesiyle mizanpajına ve tashih ustası Barbara Mayor'a minnettarım.

"Dünya'nın ikinci İskenderi kralımız Mithradates'e" adanmış bir grup, 2009'da Pontoslu Yunan ve Türkler tarafından sosyal paylaşım sitesi Facebook'ta kuruldu. Mithradates Facebook'ta giderek daha fazla kendisini göstermektedir. Bu satırların yazıldığı sırada grubun dört yüz uluslararası üyesi bulunuyordu. Facebook'taki Mithradates Eupator dostlarına sıradışı perspektifleri ve destekleri için teşekkür ediyorum.

Amerika Nümismatik Topluluğu'ndan Ptter van Alfen ve Elena Stolyarik'e, Bozeman (Montana)'daki Amerika Bilgisayar Müzesi'nden Dr. George Keremediev'e özel olarak teşekkürlerimi sunarım. Sanatçı Rubik Koçaryan Mithradates ve Büyük Tigranes'i hatırlatan resmiyle katkıda bulundu. Jakob Munk Høtje ve Dick Osseman Türkiye'deki Mithradates'le ilgili arkeolojik çalışmalara ait fotoğraflarını kullanma-

ma izin verdi. Yetenekli kız kardeşim Michele Angel haritaları ve iki yaratıcı çizim hazırladı. Yıllar boyunca Christopher Duffin Ortaçağ ve modern döneme ait *Mithridatium* ve macunlarla ilgili resimler ve yazılı kanıtlar sağladı. Gürcistan'ın başkenti Tiflis'ten Heiner Buhr fotoğraflarını, resimlerini ve Kafkaslar hakkındaki kişisel bilgilerini paylaştı. Metnin erken taslakları üzerine dikkatli yorumlar yapan Ted Champlin, Ian Morris, Severo Perez ve Elaine Wise'a müteşekkirim. Kris Ellingsen, Deborah Gordon ve Barry Strauss'la yaptığım konuşmalardan ve N.S. Gill, K. Kris Hirst, David Meadows ve Tim Spalding'in çevrimiçi araştırmalarından faydalandım. Bu kitap çok sevgili arkadaşım Gerald Charles Olson'a adanmıştır. Cesur bir zekâya, meraka ve dirence sahip Charles Mithradates'in ilginç hikâyesinden zevk alırdı. Bütün metni okuyan ve bilgece yorumlar yapan üç arkadaşa, Michelle Maskiell, Josh Ober ve Marica Ober'e derin şükranlarımı sunuyorum.

Araştırmalarımda aldığım destek için Stephen Marcedo ve Princeton Beşeri Bilimler Merkezi'ne; Denis Feeney ve Princeton Klasik Bilimler Bölümü'ne; Anthony Grafton ve Princeton Beşeri Bilimler Kurulu Old Dominon 2005-2006 üyelerine teşekkür ederim. Richard Martin ve Stanford Üniversitesi Klasik Bilimler Bölümü ile Stanford Bilim Felsefesi ve Tarihi ve Teknoloji Programı bana ilk akademik yuvamı verdiler. Beni serbest akademisyen olarak ağırlayan Princeton'dan Ted Champlin'di; kendisine dostluğu için teşekkür ediyorum. Mayıs 2007'de bana fahri doktora derecesi veren Montana Devlet Üniversitesi'ne minnettar olduğumu ifade etmek istiyorum.

Çok sevgili Josiah için kelimeler yetersiz kalıyor; söylemek istediklerimi ancak arkadaşlık üzerine bir göçer deyişiyle ifade edebilirim: "Çünkü beni yavaşlatan yükümü paylaştı ve hızla ilerlerken yanımdaydı."

Büyük VI.
Mithradates
Eupator Dionysos

(MÖ 134/135-MÖ 63)

Giriş

Uzun zaman önce, çok uzaklarda deniz kıyısındaki bir krallıkta, Doğu'dan beliren parlak bir yıldız, imparatorlukların en kudretlisine savaş açacak olağanüstü bir prensin doğumunu müjdeledi. Kundakta bebekken, bir yıldırım büyüklüğünü onadı. Henüz genç bir oğlanken kaledeki düşmanlar kral babasını zehirledi. Kraliçe annesi, prensi ortadan kaldırmaya çalıştı, fakat o kaçtı ve yedi yıl yabanda Robin Hood gibi yaşadı. Güçlendi, yürekli biri oldu; zehirlerin ve panzehirlerin sırlarını öğrendi. Krallığına döndü, zalim kraliçeyi öldürdü. Birçok ulusa hükmeden, herkesin sevgilisi bir kral oldu. Denizin ötesinden gelen kudretli imparatorluk krallığını işgal ettiğinde, sayısız ülkeden gelen kavimler onun büyük savaşına katıldı. İmparatorluğa karşı yürüttüğü savaş ömrü boyunca sürdü. Yanı başında birçok güzel kraliçe oturdu fakat o, gerçek aşkı savaşta kendisi kadar cesur olan bir kadında buldu. Vefatı korkunç bir depremle yankılandı. Büyük kralın efsanevi işleri bin yıllar sonra da hatırlandı ve anlatıldı.

Anlatılanlar insana bir masal gibi geliyor.[1] Bu masala belgelenmiş olayları ekleyin, işte size tarih olur. MÖ 120 civarında, Pontos kralı Büyük VI. Mithradates Eupator Karadeniz'in Türkiye kıyılarında küçük ama varlıklı bir krallığı devraldı. Mithradates, eski İran Güneş tanrısı "Mithras tarafından gönderilmiş" anlamına gelen bir Pers ismidir. Antik Çağ'da iki farklı şekilde telaffuz edilmiştir: Yunan yazıtları *Mithradates*'i, Romalılar ise *Mithridates*'i tercih etmiştir. Pers kraliyet hanedanı ve Büyük İskender'in soyundan gelen biri olarak Mithradates kendisini Doğu ile Batı'yı birleştiren biri ve Roma hâkimiyetine karşı Doğu'nun savunucusu olarak görüyordu. Üstün bir zekâya ve ateşli bir ihtirasa sahip karmaşık bir lider olan Mithradates, önce şok edici bir katliamla, ardından da neredeyse kırk yık süren bir dizi savaşla Geç Roma Cumhuriyeti'ne cesurca karşı koydu.[2]

Zehirlemek geleneksel bir politik silahtı. Mithradates'in babası zehirlenerek öldürülmüş, Mithradates de kendisine düzenlenen birkaç zehirleme girişimini boşa çıkarmıştı. Çocukken kendisini zehirlere karşı bağışıklı hale getirmeyi hayal etmişti. Yüzlerce deneyin ardından, bugün halen üzerinde çalışılan farmakolojik bir paradoksu çözmüştür: Zehirler ölümcül oldukları kadar yararlı da olabilirlerdi. Birçokları, Mithradates'in özel ilacını onun dillere destan enerjisinin ve uzun ömrünün sebebi olarak görmüştü. Ölümünden sonra Mithradates'in kendine özgü iksiri Roma imparatorları, Çinli yüksek memurlar, Avrupalı kral ve kraliçeler tarafından kullanıldı; Zehirlerin Kralı'nın toksikolojideki ustalığı üzerine yazılmış bilimsel eserlerin dolaşımına sebep oldu. Elinizdeki kitap Mithradates'in panzehirinin temelinde yatan esini ve bilimsel prensipleri açıklayan ilk eserdir.

Mithradates bilim ve sanatın bilge koruyucusuydu. Askeri mühendisleri ilk su değirmenini ve teknolojik açıdan hayli gelişmiş kuşatma makinelerini inşa etmişti. Dünyanın ilk bilgisayarı olan gizemli Antikythera düzeneği (bkz. s. 332-333), belki de Mithradates'in değerli eşyalarından biriydi.

Çok uzak ülkelerden gelen farklı etnik kimliklere sahip büyük ordular kuran Mithradates, Roma'nın kudretine kafa tutacak güçlü bir Karadeniz imparatorluğu tasavvur etmişti. Antik Çağ'ın en görkemli savaşlarından bazılarında muhteşem zaferler kazandı, bazılarında yıkıcı yenilgiler aldı. Romalıları düşman bölgelere çekerek sadece yağmalamayı düşündükleri bu yerleri zapt ve işgal etmeye zorladı. Roma'nın en iyi generalleri savaş üstüne savaş kazandılar ama Roma'nın ezici gücüne kafa tutan bu son "evcilleştirilememiş" hükümdara dokunamadılar. Kralın takipçileri Doğu'nun beklenen kurtarıcısı olarak ona saygı gösterdiler. Romalılar ise onu Doğu'nun Hannibali olarak andılar.

Mithradates kendi zamanında bir efsane olmuştur. Uzun süren Mithradates Savaşları'nın ardından Romalılar bile en amansız düşmanlarını gönülsüzce takdir etmişlerdi. Kral sanat, müzik ve edebiyatta renkli bir ölüm sonrası hayat sürmüştür (Ek 2'ye bakınız). Ortaçağ sanatçıları onun saltanatına ait yürek parçalayıcı sahneler resmetmişler ve kendisini zalim Romalı tiranlara karşı savaşan soylu bir "Kara Şövalye" gibi göstermişlerdir. Machiavelli, kralı yiğit bir kahraman olarak övmüş, saltanatı XIV. Louis'yi büyülemiştir. Fransa'nın büyük oyun yazarı Racine tarafından ölümsüzleştirilen Mithradates ve unutulmuş haremi on dört yaşındaki Mozart'ın ilk operasına ilham vermiştir. Şairler Zehirlerin

Kralı'nı övmüştür: "Bir hikâyeyi anlatıyorum kulağıma gelen; Mithradates'inki, şu yaşlı ölen."[3] Öte yandan Mithradates'in son saatleri, ölümü ve defni bile bir esrar perdesi arkasındadır.

İki bin yıl boyunca Mithradates'in sıradışı askeri ve bilimsel başarıları onu tanınmış bir isim, Roma Cumhuriyeti'nin yıldız kadrosunda bulunan Hannibal, Spartacus, Kleopatra ve Iulius Caesar'ın yanında önemli bir figür yapmıştır. Ancak son elli yıl içinde Mithradates'in adı ve işleri popüler hafızadan silinmeye başlamıştır. "Roma ile ölümcül bir çatışmaya giren bütün milletler arasında" diye yakınır bir yazar, "hiçbiri Pontos kralı kadar bütünüyle unutulmuş değildir. Krallığın sınırları yok edilmiş, tapınakları yıkılmış ve o güçlü hükümdarının ardında çarpıtılmış efsanelerden başka bir şey kalmamıştır."[4]

Bununla birlikte, eskiçağ tarihçileri ve arkeologlar emperyalizme karşı verilmiş eski mücadeleleri yeniden gözden geçirirken ve bilim adamları toksik silahlara karşı evrensel bir panzehir bulma hayalini tekrar canlandırırken Mithradates'in yıldızının yine parladığına dair işaretler vardır. Mithradates'in bir zamanlar savaştığı ve müttefikler kazandığı birçok stratejik bölgede yeni krizler ortaya çıkmaktadır. Günümüzün gazete manşetlerinden bilinen bir listedir bu: Yunanistan, Türkiye, Ermenistan, Ukrayna, Rusya, Kırım, Gürcistan, Çeçenistan, Azerbaycan, Suriye, İran, Kürdistan, Irak. Mithradares'in Kırım'da son savaşını vermek üzere dudak uçuklatıcı Kafkasları aşma işini incelerken dünyanın bu çok az bilinen ama tarihi öneme sahip köşesine ait haritalar üzerinde uzun uzun düşündüm. 2008 Ağustos'unda Rus ordusu, Güney Osetya ile Abhazya'nın tartışmalı bölgeleri sebebiyle eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinden Gürcistan (antik Kolkhis)'a saldırdığı zaman Kafkaslar birdenbire dünya sahnesine çıktı. İşgalciler ve mülteciler iki bin yıl önce Mithradates'in kaçak ordusu tarafından kat edilmiş aynı engebeli dağ geçitlerinden sel gibi aktılar.

Mithradates bugün Batı'da çok tanınan bir ad olmayabilir ama emperyalizm karşıtı bir savaşçı olarak şöhreti Doğu'da unutulmamıştır. Büyük Rus tarihçi Mihail Rostovtzef "Roma ile Mihtradates arasındaki mücadeleyi herkes bilir, kralın son savaşını Güney Rusya'da verdiğini herkes hatırlar," demişti. Eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinin bazılarında Mithradates halen yerel bir ikondur. Örneğin 1965'te Gürcistan'da Mitri'dat biyografisi yayınlanmıştır. 1993 ve 2004'te Çar Mitridate Yevpatrous hakkında Rusça romanlar çıkmıştır. Savaşların

arasında Mithradates'in Karadeniz İmparatorluğu'nda aralıklı bilimsel ve arkeolojik araştırmalar yapılmıştır. Ukrayna ve Rusya'daki yakın tarihli siyasi zehirlenme sıklığı göz önüne alındığında, kralın eski şehri Pantikopaion'da (bugünkü Kerç) bulunan Mithradates'in Yeri adlı barda içki istemeye cesaret etmek kara mizah örneğidir.[5]

Mithradates ile bir zamanlar müttefik olmuş ya da onun tarafından yönetilmiş ülkelerde kral Batı istilasına direnmiş karizmatik bir lider olarak hatırlanır. Örneğin Ermeniler ve Kürtler arasında Mithradates'i (Mehrdad, Mirdad, Mhrtat) ulusal kahraman olarak gören çok kişi vardır.[6] Mithradates'i uzun süre görmezden gelen Türkiye, çeşitli Anadolu halklarını bir araya getiren ve savunan krala yeniden ilgi duymaya başlamıştır. 2007'de tarihçi Murat Arslan, "Bugüne kadar çok az tanınmış ve göz ardı edilmiş bir eski Anadolu kahramanı" üzerine yaptığı doktora tezini *Mithtradates VI Eupator. Roma'nın Büyük Düşmanı* başlığıyla yayınlamıştır. Arslan, Mithradates'in Roma'ya karşı Anadolu'yu savunmasını Büyük İskender'in Asya'yı Pers İmparatorluğu'ndan kurtarmasına benzetmektedir. Önde gelen Türk tarihçilerden Sencer Şahin ise Mithradates'i işgalcilere karşı başarıyla mücadele vermiş olan ulusal Türk kahramanı Atatürk ile karşılaştırmaktadır.[7]

Mithradates'in Hayatına Dair Antik Kaynaklar

Mithradates hakkında bildiğimiz hemen her şey düşmanlarının bakış açısından, doğuda genişleyen sınırlara Roma gözünden bakan Roma imparatorluk kültürünün mirasçıları tarafından kaleme alınmıştır. Mithradates'in hayatı ve devri üzerine eldeki (ve kayıp) antik kaynaklar Roma dünyasını çalışan tarihçiler tarafından kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.[8] Kralın hayatı hakkında bilgi veren yaklaşık elli antik metin içinde başlıca kaynaklarımız Pompeius Trogus'un kayıp tarihini özetlemiş Iustinus; Appianos'un *Mithradates Savaşları*; Cassius Dio'nun Roma tarihi; Strabon'un *Coğrafya*'sı; Memnon'un parçalar halinde günümüze gelmiş Karadeniz Herakleia'sı [Karadeniz Ereğlisi-ç.] tarihi; Cicero'nun söylevleri ve Mithradates ile savaşmış Romalı generallerin (Sulla, Lucullus, Pompeius) Plutarkhos tarafından yazılmış biyografileridir. Plinius'un *Doğa Tarihi*, Sallustius ve Livius'un eserlerinden parça-

lar, Sicilyalı Diodoros, Ammianus-Marcellinus, Galenos ile diğer Latin ve Yunan yazarlarında da önemli bilgiler yer almaktadır.

Bu antik yazarlar diğer birçok tarihçinin çalışmaları, birçok kayıt, arşiv, görgü tanıklığı ve sözlü gelenek gibi artık telafi edilemeyecek kaynaklara başvurabilmişlerdir. Günümüze gelen metinler muzaffer Roma İmparatorluğu'nun bakış açısından yazıldığı için açık ve örtük önyargılar kaçınılmazdır. Mithradates'in hikâyesini kendi bakış açısından anlatmak için Karadeniz kıyılarında durup sadece batıya, Roma ve Yunanistan'a değil, fakat aynı zamanda Mithradates'in krallığında her yöne, Roma'ya direnmiş ülkelere, kendi kültürleri ve imparatorlukları olan müttefik uluslara bakmak gerekir. Bu kitap Roma merkezli referansların dışından yazmayı ve muzaffer Roma İmparatorluğu'nun ezici varlığından önceki bir zamanı canlandırmayı hedef edinmiştir.

Çoğu kez işaret edildiği üzere, Romalıların belirli düşmanları, fatihlerinden daha ünlü olmuştur. Roma'nın tehlikeli düşmanlarına karşı duyduğu hayranlık ile onların cesaretlerine ve ideallerine gösterdiği beğeni oldukça fazla biyografik malzeme üretmiştir. Bazı Romalı yazarlar (Cicero, Tacitus ve Diodoros) Roma'nın acımasız emperyalizmini ve açgözlülüğünü ağır biçimde eleştirmiştir. En az üç kaynağın (Strabon, Plutarkhos ve Trogus) Mithradates Savaşları ile kişisel bağlantıları vardı. Bu yazarlar Geç Roma Cumhuriyeti'ne duyulan nefreti anlamış ve Mithradates'in bazı özelliklerini olumlu karşılamışlardır. Maalesef Mithradates'in çağdaşı olup da savaşlara bizzat katılmış Rutilius Rufus, Lucius Cornelius Sisenna, Lenaeus, Metrodoros ve Hypsikrates gibilerinin kayıp anlatılarına başvuramıyoruz.[9]

Antik Çağ ve Ortaçağ metinlerindeki ilginç ipuçları, Mithradates hakkında bir zamanlar ağızdan ağıza dolaşmış renkli anekdotların oluşturduğu zengin bir koleksiyondan geriye kalanlardır. Literatürdeki her bilgi parçası –çoğu yakın zamanda ortaya çıkarılmış sanatsal, nümismatik, epigrafik ve arkeolojik kanıtlar ile birlikte– değerlidir. Mithradates ve zamanı hakkında şaşırtıcı derecede çok malzeme bir araya getirilebilmektedir. Böylece kralın yetişmesi ve eğitimi; etkilendiği kişilikler ve kahramanları; söylevleri ve takipçilerine hitapları; askeri stratejileri; bilimsel deneyleri ve boş zamanlarındaki uğraşları; aşk ilişkileri, umutları, şüpheleri, istekleri ve karmaşık psikolojisine dair bir resim oluşturulabilmektedir. Hatta kralın ruh hali, şakaları ve rüyaları bile kaydedilmiştir.

Tarihsel Yöntem

Antik kayıtların eksik doğası bazen tarihçileri varsayımlara iter. Böyle durumlarda, ünlü detektif Sherlock Holmes'un yaklaşımı uygundur. "Varsayıma" dayanmak zorunda kaldığında Holmes benimsediği yöntemi şöyle açıklar: "Olasılıkları dengelemeli ve en muhtemel olanını seçmeliyiz. Bu hayalgücünün bilimsel kullanımıdır, fakat her zaman üzerinde çalışılacak bir malzeme bulunmalıdır."[10]

Antik Çağ tarihçileri "kırık parçalardan" tutarlı bir tarihi anlatıyı bir araya getirirken, antik kayıtlarda söz edilmemiş ama doğal kabul edilebilecek kayıp öğeleri yeniden kurgulamak için, klasik ve modern çağların bilgi birikimini kullanarak ekonomi, kültürel etkileşimler, iklim, coğrafya, topografi, doğa tarihi, siyasi ittifaklar vs.nin arkaplan detaylarını tamamlar. Antik Çağ'da yaşamış herhangi bir kişinin hayatını bütün yönleriyle anlayabilmek için tarihi rekonstrüksiyon gereklidir. Ancak tarihe sadakat ile geçmişteki bir bireye sadakat arasında denge kurma gayreti, onun karakteri ve güdüleri, sadece "tarihin alanında bütünüyle ve güvenilir biçimde temsil ya da ifade edilemez." Tarihsel bir kişilik olarak hiçbir zaman tanıyamayacağımız Mithradates'e karşı dürüst olmak için eldeki anlatılar ile bağlamsal gerçekler arasındaki boşluğu doldurmak amacıyla "hayal gücünün bilimsel kullanımına" başvurulabilir. Bu yaklaşım, kendine has ve alışılmamış bir Hellenistik hükümdar olan Mithradates için özellikle uygundur.[11]

Geçmiş yıllarda tarihçiler tarihi olayların anlam ve sonuçlarını anlamak, alternatif sonuçları canlandırmak ve boşlukları doldurmak için karşı olgusal, "sanal" ya da "...olsaydı ne olurdu" tarzı düşünce deneylerini araç olarak kullanmışlardır. Bu teknikler modern buluşlar değildir. Örneğin MÖ V. yüzyıl kadar erken bir tarihte, Yunan tarihçi Herodotos ve oyun yazarı Euripides, Helene'nin hiçbir zaman Troia'ya gitmediği, ama savaş boyunca Mısır'da kaldığı alternatif Troialı Helene öyküleri anlatmıştı. Romalı tarihçi Livius Büyük İskender İtalya'yı istila edecek kadar uzun yaşasaydı ne olurdu diye sormuştu (tarihçi, Roma'nın kralı yeneceğini iddia etmiştir).[12]

Tarihe sadık kalırken Mithradates'in hayatındaki meçhul alanları haritalandırmamda John Lewis Gaddis'in *Landscape of History* (2002) adlı çalışması etkili olmuştur. Gaddis ayrıca bir senaryo oluşturmanın,

özel şartlar altında ne tür şeyler yaşanmış olabileceğine dair disiplinli sorularla tarihçilerin hayal güçlerini çalıştırmalarına nasıl izin verdiğini açıklamıştır.[13]

Mithradates'in öyküsünü anlatmak (ve birkaç yerde kurgulamak) için bazen bilinen olgulardan, edebi ve arkeolojik kanıtlardan, kıyaslanabilir olaylardan ve olasılıklardan yararlanarak tarihi kayıtlardaki eksik öğeleri ete kemiğe büründürdüm. Bunlarda, Niall Ferguson'ın *Virtual History* (2000) adlı kitabındaki disiplinli alternatif tarihin geniş kabul görmüş kurallarını izledim: Detaylar Mithradates'in zamanı ve yeri için mümkün ya da makul olmalı ve antik literatür, sanat, tarih ve/veya arkeolojiden alınan çağdaşı tecrübelerle uyuşmalıdır. "-Mış gibi", "-mış olabilirdi" ve "belki" gibi ifadeler böyle pasajların habercisidir, fakat aynı zamanda metinde ya da son notlarda boşlukları veya açmazları tamamladığım bütün örnekleri, tarihi anlamda uygun detaylar ekleyerek, çelişen anlatıları uzlaştırarak ya da olayların nasıl gelişmiş olabileceğine dair öneriler getirerek belirttim. Senaryo teklif ederken bilinen tarihi dönüm noktalarına ve antik kaynaklardaki "ihtimal şartlarına" bağlı kaldım. Bu yaklaşım tarihsel kurgudan önemli ölçüde ayrılır. Kurguda yazarlar bilinen olaylarla çelişkiye düşmekte, yeni karakterler ve koşullar yaratmakta özgürdür.[14]

Mithradates ve Karadeniz Krallığı Hakkında Modern Görüşler

Sıradışı başarıları ve Roma Cumhuriyeti'nin yıkılışındaki rolüne karşın, Mithradates'e bilimsel ve popüler ilginin az oluşu dikkat çekicidir. Théodore Reinach'ın Fransızca (1890) ve Almanca (1895) basılmış konuya hâkim eseri *Mithradate Eupator, roi du Pont*'un *Belle Époque** bakış açısına rağmen, Mithradates üzerine yazılmış yetkin bir eserdir. Reinach'tan beri Mithradates'in toksikoloji araştırmalarını, ölümünden sonra gördüğü yoğun ilgiyi, Karadeniz'deki çevresini, tutkularını ve ba-

Avrupa'da, özellikle de Fransa'da on dokuzuncu yüzyılın sonundan (1890) Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüş, yeni teknik ve teknolojik gelişmelerle öne çıkan dönem. Bu dönemde Avrupa'nın yaşadığı refah ve huzur ortamı, hem genel olarak büyük bir iyimserliğe, hem de sanat ve kültürde son derece canlı ve üretici bir dönemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu döneme *belle epoque* (güzel çağ) adı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra verilmiştir-ç.n.

şarılarını açığa kavuşturacak çok miktarda yeni malzeme –bilimsel araştırmalar, tarihi analizler ve arkeolojik kanıtlar– gün ışığına çıkmıştır. *Zehirlerin Kralı* geçen yüzyıl içinde Mithradates'i doğumundan ölümüne ve ötesine kadar ele alan ilk geniş çaplı biyografidir.

Sadece Mithradates hakkında İngilizcedeki ilk çalışma, tarihi roman yazarı Alfred Duggan'ın kaleme aldığı *He Died Old: Mithradates Eupator, King of Pontus* (1958) adlı biyografisidir. Duggan'ın "dalkavuk Asyalılar" ve "kızılderili yerlilere" dair göndermeleri kitabı büyük ölçüde demode hale getirmiştir. 1850'lerde büyük Roma tarihçisi Theodor Mommsen ile birlikte ortaya çıkan zalim, ahlaksız "Doğulu sultan", kültür ve medeniyetin "Asyalı" düşmanı basmakalıp Mithradates imajı oluşmuştu. Lâtife Summerer'in Avrupa'daki Mithradates algısı üzerine yaptığı araştırma, kralı Osmanlı sultanları ile karşılaştıran Mommsen'in ve ondan bir yüzyıl sonra yazan ve MÖ 88'deki katliamın "ancak Asyalı bir barbar tarafından tasarlanabileceğini" söyleyen Hermann Bengston'un ırkçı varsayımlarına dikkat çekmiştir. Summerer'in de belirttiği gibi, Mithradates'in zekâsını takdir eden Reinach, Antik Yunanların kusursuz profilleriyle karşılaştırıldığında krala ait portrelerin "bencil bir Doğu sultanının geniş burun deliklerini, kalın dudaklarını ve etli yanaklarını" açığa vurduğunu iddia ediyordu. Mommsen'in klişeleri örneğin Colleen McCullough'nın romanı *The Grass Crown* (1991)'da ısrarla sürdürülmektedir.

Michael Curtis Ford'un 2004 tarihli romanı *The Last King*, kralı oğlunun gözünden anlatır ve onu parlak bir Yunan generali olarak tasvir eder. Mithradates Doğu'dan gelen "ihtiraslı bir despot", "güç aşığı ve acımasız" biri olarak Tom Holland'ın *Rubicon* (2003)'unda kendisini gösterir. Philip Matyszak ise askeri tarihinde Mithradates'i vahşi, kindar ve "neredeyse bir canavar" olarak betimler, ama yenilgisi muhteşemdir.[15]

Reinach'tan sonra Avrupalı bilim adamları Mithradates'in saltanatındaki belirli yönlere odaklanmıştır. Brian McGing *The Foreign Policy of Mithradates VI Eupator* (1986)'da kralın yaptığı propagandayı ve diplomasiyi inceler. *Cambridge Ancient History*'nin dokuzuncu cildi (Crook ve diğerleri, 1994) Mithradates'in seferlerini Roma'nın gözünden anlatır. Luis Ballesteros'un *Mithridates Eupator, rey del Ponto*

(1996) adlı eseri bir Hellenistik hükümdar olarak Mithradates'in Roma ile çatışmasını değerlendirir. Attilio Mastrocinque *Studisulleguerre Mitridatiche* (1999)'de ise Antik Çağ'daki önyargıların krala dair modern görüşleri nasıl etkilediği üzerinde durur.

Karadeniz çevresindeki topraklar başlı başına bilimsel ilgi odağı olmaya başlamıştır. Stephen Mitchell'in iki ciltlik *Anatolia* (1993-1995)'sı eski Küçük Asya'ya ayrılmış ilk kapsamlı çalışmadır. Pennsylvania Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi, Mithradates'in krallık başkenti Sinope'yi [bugünkü Sinop-ç.] gelişmiş arkeolojik teknikleri ile araştırmıştır. 2006'da arkeolog Gocha Tsetskhladze disiplinlerarası bir dergi olan *Ancient East & West*'i yayın hayatına kazandırmıştır. Çin Sosyal Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Sarı Deniz'den Tuna'ya kadar uzattığı Avrasya üzerine yapılan çalışmalara burs vermektedir. Deniz Burcu Erciyas, Karadeniz çevresinde Mithradates arkeolojisi yapmıştır (2006). Susan Alcock'ın "bellek arkeolojisi" Armenia'da Roma emperyalizminin etkisini gün ışığına çıkarmaktadır. Toni Naco ile meslektaşlarının Mithradates Savaşları'nın siviller üzerindeki tesirlerini araştıran çalışmaları 2009'da yayınlanmıştır. Danimarka Karadeniz Araştırmaları Merkezi (kuruluşu 2002) 2007'de ileri gelen Mithradates araştırmacılarının buluştuğu uluslararası bir konferansa ev sahipliği yapmıştır. Konferansa ait zengin makaleleri barındıran *Mithradates VI and the Pontic Kingdom* 2009'da basılmıştır.[16]

Birçok okur için Mithradates'in öyküsü Ortadoğu, Transkafkasya ve Karadeniz çevresindeki eski Sovyet cumhuriyetlerinde vuku bulan güncel olayları akla getirebilir. Klasik halkbilimci ve antik bilim tarihçisi olarak Mithradates'in hayatı ve efsanesine duyduğum hayranlık Antik Çağ'da konvansiyonel savaş sanatı ve zehir kullanımı üzerine araştırma yaparken başladı.[17] Ön araştırmalarım, Afganistan-Pakistan sınırındaki dağlarda izini kaybettiren karizmatik Müslüman lider Usame bin Ladin'in fikir babası olduğu New York ve Pentagon'a yönelik 11 Eylül 2001 terörist saldırılarının gölgesinde başlamıştı. Yazmaya ise George W. Bush'un, Irak lideri Saddam Hüseyin'in hem kitle imha silahlarına sahip olduğu, hem de 11 Eylül saldırılarını düzenleyen teröristleri barındırdığı gibi uydurma bir *casus belli* [savaş sebebi] ile "teröre karşı savaş" açarak 2003'te Irak'ı işgal ettiği sırada başladım. 2009 baharın-

da, bu satırları kaleme aldığım sırada, Amerikan birlikleri Usame bin Ladin'i halen yakalayamamış ya da öldürememişlerdi*; ayrıca Irak'ta Afganistan'da savaşıyorlardı. Roma'nın Mithradates'i yakalamaya yönelik uzun süren başarısız girişimi ile olan benzerliklere zaten başkaları tarafından dikkat çekilmişti.

Mithradates'in iki bin yıl önce Batılı bir süper güce karşı yaptığı saldırılar yine Batılı yorumcuların ve İslamcı direniş hareketlerinin dikkatini çekmeye başlamıştır. İki bin yıldır olduğu gibi Mithradates'in ismi muhalif seslerin yükselmesine sebep olmaktadır. İtalyan gazeteciler 2003'te Usame bin Ladin'i Mithradates'e benzetmişlerdir. 2007'de, klasik dönem uzmanı ve muhafazakâr bir yorumcu olan E. Christian Kopff, "MÖ 88'de Mithradates 80 bin Romalı ve İtalyalı işadamı ve tüccarı aileleriyle birlikte katlettiği zaman Roma kendi 11 Eylülü'nün acısını yaşamıştı," yorumunu yapmıştır. Birçok Roma generaline savaşta yenilmesine rağmen Mitradates, ömrü boyunca Roma'nın ulusal çıkarlarına bir tehdit oluşturmuş ve "Yakın Doğu'da genellikle bir kahraman olarak görülmeye devam etmiştir."[18]

Uluslararası ekonomi uzmanı Robert W. Merry, "Roma ve Mithradates'in hikâyesi bugün düşünmeye değerdir. Emperyalist yayılma imparatorluğun uzak köşelerinde her zaman Mithradates gibilerini yetiştirir," yazar. Merry dört yüz yıllık Roma Cumhuriyeti'ni sona erdirecek "iç karışıklık ve şiddetin" nedeninin, Yakın Doğu'da Mithradates'i yok etmeye yönelik on yıllarca süren sonuçsuz savaşlar olduğuna dikkat çeker.[19] İslamcılar ve taraftarları, Batılı süpergüçlere karşı sürdürdükleri direnişi, çoğu kez antik Roma'nın Arapçadaki ismi olan "Rumi"ye [Osmanlıca ve Türkçede Rumlar-e.] gösterilen direniş üzerinden şekillendirirler. Türkiye, Azerbaycan ve Ürdün'de görev yapmış eski Hindistan büyükelçisi K. Gajendra Singh Irak Savaşı'nda "Mithradates'in yansımalarını" görmekte ve Ortadoğu'daki Batı hegemonyasının, Roma ordusunun Anadolu'yu ilk işgaliyle başladığını iddia etmektedir. Singh, o zamandan beri Batı'nın, "Roma'ya karşı durduğu için Pontos kralı VI. Mithradates'i şeytanlaştırdığını" söylemektedir. Ona göre, Roma İmparatorluğu'nun "Anadolu'daki tebaasını acımasızca sömürmesi ve

* Usame bin Ladin, Pakistan'da saklandığı eve ABD özel kuvvetlerinin gerçekleştirdiği bir operasyon sonucunda 2012 Mayıs ayında öldürülmüştür. Amerikalı askerler 2012 yılında Irak'tan büyük oranda çekilmiştir -e.n.

vergilendirmesi" gibi, Batı da Ortadoğu'nun petrol kaynaklarını "bağımlı ülkelerin göz yumması" sayesinde sömürmektedir."[20]

Günümüz dünya krizleri ve Mithradates Savaşları arasındaki çarpıcı benzerlikler bu kitabın tamamlanması sırasında su yüzüne çıkmıştı. Somalili korsanların açık denizlerde uluslararası petrol tankerlerini ele geçirip fidye için tutmalarıyla yeniden dirilen korsanlık, MÖ I. yüzyıldaki Mithradates'in müttefiki güçlü korsan filolarını hatırlatmaktadır. Korsanlık, otoritenin tartışılır hale geldiği ve süpergüçlerin dikkatlerinin başka yerlere kaydığı zamanlarda ortaya çıkar. Mithradates'in meydan okumalarının dışında iç huzursuzluklar ve eyalet isyanlarıyla uğraşan Roma'ya, Karadeniz ve Akdeniz'e yayılmış korsanlar ciddi sıkıntı veriyordu.

2008-2009'daki küresel ekonomik kriz, Mithradates'in Romalıların Asia Eyaletini işgal edip MÖ 88'de buradaki Roma varlığını sildiği zaman Roma'nın yaşadığı mali facia ile dikkat çekici benzerlikler gösterir. Büyük devlet adamı Cicero'nun ifade ettiği üzere, binlerce "yatırımcı büyük servetler yitirince Roma'da bir borç krizi baş gösterdi, çünkü geri ödemeler durmuştu. Bir devletteki birçok bireyin mülklerini ve servetlerini, felaketlerine daha çok kişiyi karıştırmadan kaybetmeleri imkânsızdır."[21]

Hikâyenin Mithradates Tarafı

Ekstrem ve karizmatik kişilikler her zaman halkın hayranlığını uyandırmıştır. Herkesin bildiği kötü şöhretli iki Roma imparatoru Nero ve Tiberius'un biyografisini yazmış Edward Champlin, "Antik Çağ'ın kötü adamlarındaki" çekiciliği açıklarken temel bir gerçeğe değinir: Kahraman olarak görülenler her zaman iyi insanlar değildir.[22] Birçok saygın tarihi kişilik kötü işler yapmıştır. Ayrıca en büyük başarısızlık bile mutlaka kahramanlık konumunu karalayacak anlamına gelmez; onurlu yenilgi de şan ve şeref kazandırabilir.

Bilim tarihi, askeri tarih ve biyografiyi bir araya getirerek bir dâhinin, bir karizmanın ve bir idealizmin, hiçbir rakibe müsamaha göstermeyen güçlü bir imparatorluk tarafından nihai yıkıma uğratılışını anlattım. Nazikçe şefkat gösterebildiği kadar zalim de olabilen Mithradates bir

ikilemi bünyesinde barındırmaktaydı. Demokratik Yunanistan'ı idealize eden bir Pers hükümdarıydı ve medenileşmemiş barbarlar olarak Romalıları hor görüyordu. Klasik Çağ'daki tipik görüş, uygar Batı'yı (Yunanistan, Roma) barbar Doğu'yla (Persler) boy ölçüştürmekti.[23] Mithradates'in hayali, görünüşte önlenemeyen Roma girdabına direnmek üzere büyük Yunan ve Doğu kültürlerini birleştirmekti. Bu romantik hedef dâhilinde –ve bütün imkânsızlıklara rağmen- Mithradates, Büyük İskender'in yeni ve kozmopolit Greko-Asya imparatorluğu vizyonunu yarım yüzyıldan fazla bir süre boyunca ileriye taşımıştır.

Amacım Mithradates ile dünyasının üç boyutlu, bütünsel bir betimini yapmak ve onun karmaşık mirasını açıklamaya çalışmak. Açık ve engin bilgili bir Yunan dostu, aynı zamanda Büyük İskender hayranı ve Pers kralları Kyros ve Dareios'un mağrur mirasçısı olan Mithradates cesur bir savaşçı, parlak bir strateji uzmanı, çapraşık bir zehir âlimi, gözü pek bir kumarbaz, bilimsel araştırmacı, arzulu bir âşık, ne yapacağı belli olmayan bir ebeveyn, sanat ve tiyatro meraklısı, zincirden kurtulma şovu yapan bir sanatçı, bazen terörist ve Roma İmparatorluğu'nun acımasız düşmanıydı. Kralın ölümünden sonra sanat, müzik, edebiyat ve bilimde sürdürdüğü renkli hayat, hikâyesinin önemli bir parçasıdır. Elinizdeki kitap, Mithradates'in doğumundan günümüze kadar onu çevreleyen popüler bilgileri ele alan ilk biyografidir. Yaşamını ve efsanesini aydınlatmak için Antik Çağ'dan uluslararası modern bilime; en son nümizmatik, arkeolojik, epigrafik ve farmakolojik keşiflerden Ortaçağ yıllıklarına, Gotik folklora, Avrupa tragedyalarına, operalara, modern romanlara ve şiire kadar uzanan olabildiğince çok kaynak kullandım.

Hâkim olma yolları aradığı olağanüstü zehirler ve panzehirler gibi Mithradates'in kendisi de iki ağzı keskin bıçaktı: Yıkıcı Roma Cumhuriyeti'ni çürüten güç ve Roma'nın müstakbel avının koruyucusu. Sonuçta bundan Romalılar galip çıkmıştır. Yine de Mithradates yeni Roma İmparatorluğu'nun yenilmez olmadığını dünyaya kanıtlamıştı. Romalıları onlar için daimi bir sorun olacak Ortadoğu'yu fethetmeye ve buraları istilaya zorladı. Yaygınlık kazanan davası Roma'nın imparatorluk siyasetini yeniden düşünmesine yol açtı. Bu zorlu düşmanın uzun süren takibi Roma'nın onur ve özgürlük ideallerinin kaybolmasıyla çakışmıştı. Mithradates Antik Çağ sakinlerinin şiddet içerikli direnişin sınırlarını belirlemelerine yardım etmiş ve cumhuriyetten imparatorluğa,

MÖ'den MS'ye geçişte tiranlıkla yeni mücadele yöntemlerinin yolunu açmıştır.

Mithradates'in öyküsü ilgimizi hak eder. Modern benzerlikler merakımızı arttırabilir. İlgili okur antik anlatıların derinliklerine indikçe katıksız bir cesaretin, destansı bir direnişin, ihtirasın ve idealizme karşı duran ihanet ve intikamın ışık/gölge oyununun soylu hayalleri, korkunç kâbusları ve çözülmemiş cezbedici sırları onu alıp götürecektir. Mithradates'in inanılmaz destanı çok fırtınalı bir öyküdür.

1. Bölüm

Hepsini Öldür; Bırak Gerisini Tanrılar Halletsin

MÖ 88 baharında, Anadolu'daki düzinelerce şehirde Roma'nın can düşmanları gizli bir komploya katıldılar. Bir ay sonrası için belirledikleri bir günde bölgelerindeki bütün Romalı erkek, kadın ve çocukları öldürmeye ant içtiler.

Komployu planlayan kişi, Roma'nın yeni kurduğu Asia Eyaleti'ndeki (söz konusu dönemde "Asya" Ege'nin doğu yakasından Hindistan'a kadar olan toprakları; Asia Eyaleti ise Türkiye'nin batısını kapsamaktaydı) çok sayıda yerel liderle gizli görüşmeler yapmış kral Büyük Mithradates idi. Kralın komployu nasıl gizli tuttuğu Antik Çağ'ın en büyük istihbarat gizemlerinden biridir. Komplocular kadınlar, çocuklar ve İtalya kökenli köleler de dâhil olmak üzere kendi şehirlerinde yaşayan Romalıları ve İtalyanları toplayıp öldürmeye söz verip mülklerine el koymak ve bedenlerini köpeklerle kargalara atmak konusunda anlaştılar. Romalıları uyarmaya ya da korumaya çalışan veya cesetlerini gömen herkes şiddetle cezalandırılacaktı. Latinceden başka dil konuşan kölelerin hayatları bağışlanacak ve efendilerinin katline katılanlar ödüllendirilecekti. Romalı tefecileri öldürenlerin borçları silinecekti. Kaçak Romalıları ihbar edenlere ve öldürenlere ödül verilecekti.[1]

Ölümcül komplo mükemmel işledi. Çeşitli antik tarihçilere göre Anadolu'da ve Ege Adaları'nda oturan en az 80 bin –belki 150 bin kadar çok– Romalı ve İtalyalı o gün katledildi. Sayılar şok edicidir –belki de abartılmıştır– fakat gerçekçi olmaktan uzak değildir. MÖ I. yüzyılın kesin nüfus rakamları bilinmemektedir, ama Roma Geç Cumhuriyet Döneminde imparatorluğunu genişlettikçe çok sayıda İtalyalı tüccar ve yeni Roma vatandaşı fethedilen topraklara yakın zamanda yerleşmişti. Kanlı saldırının detayları Romalı tarihçi Appianos tarafından kaydedilmiştir. Appianos'un bahsettiği sayılar kısmen katliamın intikamını almak üzere

Resim 1.1. Büyük Mithradates, gümüş tetradrahmi, MÖ 86-85, Bibliothèque Nationale de France.

Senato tarafından görevlendirilmiş Romalı General Cornelius Sulla'nın anılarına dayanmaktaydı. Diğer detaylar ise kaçmayı başararak saldırının ve sonrasının tarihini yazan P. Rutilius Rufus gibi görgü tanıklarıyla hayatta kalanların anlatılarından çıkarılmıştır. En az bunlar kadar bilgi de katliamın ardından patlak veren savaşta Sulla'nın ele geçirdiği düşmanlardan ve resmi bildirilerden gelmişti. Antik istatistikler çoğunlukla tahminlere ve abartıya yer verir. Bazı bilim adamlarının inandığı gibi en düşük toplam ölü sayısı olan 80 binin şişirildiğini düşünüp bu rakamı yarıya indirsek bile hiçbir şeyden haberi olmayan masumların katli

sarsıcıydı. Katliamın boyutu hakkında şüpheye yer yoktur: Modern tarihçiler Asia Eyaleti'nin bütün Romalı ve İtalyan sakinlerinin neredeyse tamamen yok edildiği konusunda antik kaynaklarla hemfikirdir.[2]

Planın zamanlaması, aynı ana denk gelecek şekilde dikkatle hesaplanmış ve gaddarca uygulanmıştı. Kader günü sona ererken çeteler kendi meydanlarına dikilmiş Romalılara ait heykelleri ve yazıtları alaşağı ediyorlardı. Ardından gelişen olaylar hakkında, Romalıların öldürüldüğü şehirlerden beşine ait canlı anlatılara sahibiz.

Zengin bir Anadolu şehri olan Pergamon [Bergama-ç.] efsaneye göre Herakles'in oğlu tarafından kurulmuştu. Yerel halkla evlenmiş Yunanlar tarafından iskân edilen birçok Hellenistik şehir gibi Pergamon da Büyük İskender'in ölümünden (MÖ 323) sonra demokrasi ile Pers etkili mo-

Harita 1.1. Yunanistan, Ege Adaları ve Batı Anadolu. Harita: Michele Angel.

narşi karışımına doğru bir evrim geçirmişti. Küçük Asya'nın kültür başkenti olarak Pergamon 200 bin tomardan meydana gelen geniş kütüphanesi, 10 bin koltuğa sahip tiyatrosu ve Olympos tanrılarının devleri mağlup edişini tasvir eden kabartmalarla süslü Büyük Sunak'ıyla övünmekteydi. Akdeniz'in her yerinden insanlar sağlık tanrısı Asklepios'un ünlü tapınağında şifa aramaya geliyordu. Romalılar Pergamon'u yeni eyaletlerinin başkenti olarak seçmişlerdi. Fakat MÖ 88'e gelindiğinde, Batı Anadolu'nun büyük kısmı Pergamon'daki kraliyet sarayını kendi karargâhı yapmış kral Mithradates ile müttefik olmuştu.[3]

O gün Pergamon'da şiddet olayları başladığında, dehşete düşmüş binlerce Romalı aile, şehir kapılarından çıkıp Asklepios Tapınağı'na kaçtı. Antik Yunan geleneğine göre bütün tapınaklar tanrıların koruması altındaydı; savaşa ve şiddete kapalı sığınaklar, ihlal edilemez alanlardı. *Asylia* (sığınma) hakkı altında herkes –vatandaş, yabancı, köle, masum ya da suçlu– bir tapınağa sığınabilirdi. Takipçiler genellikle tanrıların huzurunda cinayet küfrünü işlemekten kaçınırdı. Fakat söz konusu günde şifa tanrısının heykelleri çevresine üşüşmüş insanlara merhamet gösterilmedi. Pergamonlular tapınağa akın ettiler ve kapana kısılmış erkek, kadın ve çocukları yakın mesafeden attıkları oklarla kılları kıpırdamadan öldürdüler.

Bu sırada, bir tersane ve liman şehri olan Adramytteion'a [bugünkü Edremit-ç.] gece çökerken şehir sakinleri Romalı yerleşimcileri denize sürüyordu. Çaresiz kalabalık karanlık suların içine daldı. Katiller arkalarından suya girip erkeklerle kadınları kesip biçtiler, çocukları dalgaların arasında boğdular.

Yaklaşık 250 bin nüfuslu kozmopolit bir şehir olan Ephesos'ta [Efes–ç.] da benzer gaddarlıklarla Artemis Tapınağı kirletildi. Ephesoslular Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan tapınakları ile gurur duymaktaydılar. Bir zamanlar Amazonların ibadet ettiği bu tapınağın ilk halini, inanılmaz derecede zengin kral Kroisos [Karun-ç.] yaptırmıştı. Girişin üzerindeki devasa üst eşik taşını bizzat tanrıça Artemis'in sihirli bir şekilde kaldırıp yerine koyduğu söyleniyordu. Kutsal alan, kendisinden bir şey istemeye gelenlerin koruyucusu Artemis'e adanmış paha biçilmez hazinelerle doluydu. Romalıların Diana, Doğululariınsa Kybele veya Anahitis olarak bildiği Artemis hem Yunanlar hem de barbarlar tarafından onurlandırılıyordu. Katliamdan yüzyıl sonra Ephesos'ta vaaz veren Aziz Pavlus, Artemis'in hâlâ "bütün Asya'nın kutsadığı tanrıça" olduğunu kabullenmişti.[4]

Resim 1.2. Ephesos'taki Artemis Tapınağı, MÖ 88'de Mithradates'in emri üzerine Romalıların katledildiği yer.

Artemis Tapınağı, en eski sığınma hakkı geleneğinin sahibi olduğunu iddia etmekteydi. Ephesoslular, Büyük İskender'in ziyareti sırasında büyük bir iyiniyet gösterisi yaparak tapınağın koruma alanının çapını iki katına çıkardığını anlatmaktan çok hoşlanırlardı. İki asır sonra Mithradates bizzat tapınağın çatısına çıkarak yeni sığınma alanı sınırının, atacağı okun gittiği yere kadar uzanacağını duyurdu (ok bir *stadion*, yani yaklaşık 200 metre gitti).

Yunan dünyasında herkes kutsal bir yerde cinayet işlemenin tabu olduğunu bilirdi. Nitekim Mithradates ile ittifak etmiş en azından bir topluluk, Kos Adası sakinleri, katliam günü alelacele tapınağa sığınmış Romalı ailelerin hayatını bağışlamıştır. Ephesos'ta ise ahali, heykelleri kırmaya başladığı zaman Romalılar doğal olarak büyük Artemis Tapınağı'na kaçmıştı. Ama Ephesoslular kutsal alanın kutsal geleneğini ihlal ettiler. Tapınağın oymalı servi kapısından içeri girerek tanrıçanın heykellerine dört elle sarılmış yakarıcıları doğradılar.[5]

Daha güneyde, Kaunos [bugünkü Dalyan yakınında-ç.] Limanı'nda kıyım sürüyordu. Lezzetli incirleriyle ünlü şehir, aynı zamanda sağlığa zararlı bataklıklarıyla kötü bir şöhret yapmıştı. Katliam sırasında Kaunos'un başlıca ihraç malları tuz ve Romalılar için kölelerdi. Sıtmanın hayli yaygın olduğu halkın yeşilimtırak derisi alaycı şakalara konu olur, geçirdikleri yaz humması, ünlü incirlerini çok fazla yemelerine bağlanırdı. Şehrin kötü şöhreti Bizans döneminde de devam etmiştir. İlk Hıristiyan hatiplerden biri "Şu acınası Kaunos'lular! Ne zaman değerli bir vatandaş çıkaracaklar? Bütün talihsizlikleri aşırı ahmaklık ve ahlaksızlıkları yüzünden..." diye alay etmekteydi.

MÖ 167'de Romalılar, Kaunos'u güçlü Rodos'un elinden "kurtarmıştı." Buna rağmen, Kaunos vatandaşları MÖ 88'de özellikle gaddar davrandılar. Saldırı gününde İtalyalı sakinler ailelerin koruyucusu ve Roma'nın varlığının güvencesi Roma tanrıçası Vesta'ya ait bir heykelin etrafında toplandılar. Kaunoslular peşlerinden gelip çocuklarını ellerinden alarak ebeveynlerinin gözleri önünde öldürdüler; ardından çığlık çığlığa bağıran kadınları katlettiler. Son olarak erkeklerin canına kıyıp aile üyelerinin cesetlerinin üzerine yığdılar.

Renkli aslanağızları ve günebakanlarıyla tanınan zengin ticaret şehri Tralleis [bugünkü Aydın-ç.] uzun süre Roma'ya direndiği için Roma senatosu şehrin sikke basma ayrıcalığını elinden almıştı. Vatandaşlar

Mithradates'in gizli mektubunu alınca ellerini kana bulama konusunda endişeye kapılarak tereddüt ettiler. Meclisten bu kirli iş için başka birisini kiralamak yönünde oy çıktı. Buldukları kişi, mükemmel atlarıyla ünlü, ama zalim ve batıl inançlı köylülerin vatanı olarak klişeleşmiş Paphlagonia'dan [Orta Karadeniz-ç.] gelen Theophilos adlı hayduttu. Kararlaştırılan günde Theophilos ve çetesi hasır şapkalar ve yüksek çizmeler giymiş, palalar kuşanmış halde Tralleis'e doğru yola çıktı. İtalyanları, Romalıların inşa ettiği ve barışa adadığı Concordia Tapınağı'na topladılar. Hayatta kalabilenler, kutsal heykellere yapışmış haldeki kesilmiş ellere inen palaların görüntülerini akıllarından çıkaramadı.[6]

Benzer sahneler Mithradates'in müttefiki olan diğer birçok şehirde yaşandı. Örneğin Khios [Sakız-ç.] Adası'nda Romalıların öldürüldüğünü biliyoruz çünkü daha sonra Mithradates Khiosluları el koydukları Roma mallarını kendisiyle paylaşmamakla suçlamıştır. Tralleis'in doğusundaki Nysa'daki [bugünkü Sultanhisar-ç.] antik yazıtlar burada oturan İtalyanların Zeus Tapınağı'nda öldürüldüğüne işaret etmektedir.[7]

"Erkeği, kadını, çocuğuyla birlikte Asia'daki* Romalılar ve İtalyanlarla onların İtalyan kökenli azatlılarının ve kölelerin başlarına gelen feci kader böyleydi işte," diye yazar tarihçi Appianos. Beş yüz yıl sonra katliam hâlâ bir dehşet simgesiydi. Roma İmparatorluğu'nun alacakaranlığında, Vandallar ve Gotlar Kuzey Afrika'yı silip süpürürken Aziz Augustinus (MS 354'te bugünkü Cezayir'de) Romalıların pagan oldukları zamanlarda başlarına gelen felaketleri anlatmıştır. "Asya kralı Mithradates'in Asya'nın her köşesinde yaşayan Romalı vatandaşların (oralarda iş hayatına atılmış çok sayıda Romalı vardı) öldürülmesi emrini verdiği o korkunç gün" diye anımsatır Augustinus ve devam eder: "Nerede olursa olsun, ister yatakta veya sofrada, ister tarlada ya da sokakta, ister pazar yerinde ya da tapınakta, erkeklerin ve kadınların aniden ve haince öldürüldüğü zamanki o feci gösteriyi hayal edin! Ölenlerin gözyaşlarını ve inlemelerini düşünün." Aslında der Augustinus, "cellâtlara da acımalıyız, zira öldürülenler bedenen nasıl paramparça

* Kitap boyunca Asia, Asia Eyaleti ve Asya olmak üzere üç kullanım dikkati çekecektir. "Asia Eyaleti", Romalıların Anadolu'nun batısında kurduğu eyaletini; "Asia", bu eyaletin kurulduğu/kurulacağı bölgeyi ifade etmektedir. "Asya" ise Roma eyaletiyle sınırlı olmadan genel olarak doğuyu ifade etmek için kullanılan bir isimlendirmedir-e.n.

olduysa katiller de ruhen yaralandılar." Ardından sorar: "Hangi korkunç zaruret yumuşak başlı bu sıradan komşuların amansız katillere dönüşmesini icap ettirdi?"[8]

Kimdi bu katiller? Tarihçiler uzun süre katliamı gerçekleştirenlerin en aşağı sınıftan "ayaktakımı" olmaları gerektiğini düşünmüşlerdi. Fakat antik kaynakların daha dikkatli bir okuması, bilim adamlarını, Romalıları yok etmek için kurulan halk koalisyonuna her sınıf, etnik köken ve meslekten sıradan insanların katıldığını düşünmeye itmiştir. Katiller Roma'nın sert yönetimi ve yozlaşmış vergi sistemine tepki veren yerli Anadolulular, Yunanlar ve Yahudilerdi. MÖ 88'de Mithradates'in Roma'ya gösterdiği direniş hem zenginleri hem de fakirleri kendisine çekmişti. Toplam ölü sayısı Antik Çağ'da bildirilen 150 bin ya da 80 binden daha az olsa bile katliamın verdiği mesaj güçlüydü. Appianos'un Mithradates Savaşları'nı anlatan tarihinde yazdığı gibi yapılan mezalim, zorba politikaları yüzünden Roma Cumhuriyeti'ne ne kadar derinden nefret duyulduğunu göstermekteydi. Çağdaşı Romalılar, saldırının nedenlerinin geçerli olduğunu teslim ediyordu. Büyük devlet adamı Cicero "Asya'da Romalı adı tiksintiyle anılıyordu. Roma'ya verilen haraçlar, aşar ve diğer vergiler ölümün araçlarıydı," diye uyarmaktaydı.[9]

İtalyan yerleşimciler hane halkı ve köleleriyle birlikte "kendilerini bu Anadolu şehirlerinin dokusuna kaynaştırarak ekonomik güç ve siyasi mevkii elde etmişlerdi." MÖ 88'e gelindiğinde Romalı tüccarlar, tefeciler, vergi tahsildarları, köle tüccarları, girişimciler, dükkân sahipleri gibi mesleklerden meydana gelen büyük bir nüfus Anadolu'nun yerli sakinlerinin ve Yunanların komşusu olarak yaşıyordu. Yeni yerleşimcilerin çoğu Roma vergi sisteminin iflasa sürüklediği yerli halkın arazilerini almıştı. Romalılar kendi aralarında Latince ya da İtalya lehçeleriyle konuşuyor, fakat pazar yerinde Yunanca pazarlık ediyorlardı. Horoz dövüşlerinde bahse giriyor, tapınaklarında ibadet ediyor ve tiyatroda gülüp ağlıyorlardı. Buna rağmen diğerlerinin arasına karışmıyorlardı. Kıyafetleri ve gelenekleri farklıydı. Herkes Romalıların kimler olduğunu biliyordu. Arkeolog Susan Alcock'un belirttiği gibi, "Nerede yaşadıklarını biliyorlardı ve içten gelen nefretlerini her şekilde gösteriyorlardı."[10]

Kölelik her şeyin üzerine tuz biber ekiyordu. Birçok Yunan köle beslemesine rağmen, Romalıların büyük çapta köle işgücü talebi

Anadolu'nun demokratik gelenekleri ve yerel monarşilerinin kapsayıcı birlikteliğiyle çelişmekteydi. Kölelik eski Pers yasaları ve dini tarafından yasaklanmıştı. Romalılarsa İtalya dışından olanları, özellikle de Yakın Doğu'dan gelenleri köle yapmaya eğilimliydi. Görünen o ki imparatorluğun genişleyen sınırlarından kaynaklanan sınırsız bir esir arzı vardı ve korsanlar Akdeniz dünyasının efendilerine satmak için Karadeniz ve Ege Denizi'nin doğusunda ganimet olarak insan arıyorlardı. Söylenenlere göre, bir zamanlar kutsal bir ada olan Delos'taki büyük Roma köle pazarında bir gün içinde Karadeniz ve Yakın Doğu'dan gelmiş on bin esir satılmıştı. Ağır vergiler köleliğin bir başka çeşidiydi ve en zengin aileleri bile çocuklarını köle olarak vermeye zorluyordu. Tipik bir soylu Romalı birkaç yüz, bir zanaatkâr ise iki ya da üç köleye sahipti. Son tahminlere göre bu dönemde İtalya'da kabaca 1,5 milyon köle bulunmaktaydı. Roma'nın Asia Eyaleti'nde kölelerin oranı daha yüksekti. Örneğin Pergamon'da köleler, nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturmaktaydı.[11]

Köleler İtalya dışında konuşulan dilleri kullanıyorlardı fakat dilin belirleyiciliği olmadan da köleleri tanımak kolaydı. Birçoğunun alnında onların Roma malı olduğunu gösteren kaba Latince dövmeler vardı. Köleler (ve tuz) Roma gümrük vergilerine tabi mallardı. Ephesos'ta bu döneme ait bir yazıta göre, ithal edilecek köleler "vergisi ödendi" dövmesini taşıyacaktı (Geç İmparatorluk döneminde "Beni durdur. Ben bir kaçağım" ifadesi Romalı efendilerin, kölelerin alınlarına dağlayarak işledikleri bir diğer ifadeydi).[12]

Katliamdan birkaç yıl önce Romalılar, Ephesosluları Artemis Tapınağı'na sığınan kaçak bir köleyi korudukları için cezalandırmışlardı. Ephesoslular (bir Yunan kölenin soyundan geldiklerine inanıyorlardı) Romalı memurun belki de borç yüzünden köle yapılmış bir yerli vatandaş olan malını geri almak için tapınağa girmesini engellemişlerdi. İnsanların Asklepios Tapınağı'nda aradıkları şifaların kayıtları arasında, arkeologlar tarafından alınlarındaki dövmeleri kaldırması için tanrıya dua eden kölelerin isimleri bulunmuştur. Kaçaklar genellikle kölelikleri nin izlerini saklamak için korsan stili bandanalar takıyor; diğerleri ise dövmelerini yakıcı merhemlerle silmeyi deniyordu. Katliamdan sonra özgür kalan yaklaşık altı bin köle Mithradates'e katılarak ordusunu Romalılara kin besleyen azimli savaşçılarla doldurmuştur.[13]

MÖ 88'deki saldırının haberi yayıldıkça, doğudaki Romalı subayların emrindeki paralı askerler topluca firar etmeye başladılar. Yunan denizcilerin donattığı Karadeniz'de konuşlanmış Roma filosu Mithradates'e katıldı ve yüzlerce savaş gemisini onun hizmetine sundu. Katil şehirlerin suç ortaklığı –yani bütün nüfus– şimdi kanla mühürlenmişti. Mithradates'in ana planı uluslararası ilişkiler uzmanlarının "güvenilir taahhüt" olarak tanımladığı şeyi garantiliyordu. Diplomatik meydan okumalarda ve savaşta, bir devlet kendi seçeneklerini sınırlandırarak stratejik pozisyonunu güçlendirebilir ve böylece tehdidini daha inanılır kılar. Roma hâkimiyetindeki Asia'nın tamamı da Roma'ya açılan savaşta güvenilir taahhüdünü sunmuştu.

İtalya'nın tepkisiyse şok, öfke ve korkuydu. Mithradates'in zamanlaması isabetliydi. İtalya'da şiddetli bir içsavaş patlak vermişti; Roma'nın Asya'daki kayıpları şehirde büyük bir mali kriz başlatmıştı. Bu arada bir dizi kötü alamet şehri dehşete düşürdü. Açık mavi bir havada semavi bir borazan, yüksek sesle uzun ve acıklı bir nota çaldı. Etrüsk kâhinleri bunun bir çağın başlangıcını ve yeni dünya düzeninin gelişini müjdelediğini söylediler. Bir diğer dehşet verici alamet olarak Halley Kuyrukluyıldızı (o olduğunu şimdi biliyoruz) göründü. Senato Mithradates'i Roma'nın en tehlikeli düşmanı ilan etti ve onu bulup yok etmesi için acımasız general Sulla'yı gönderdi.[14]

MÖ 88 katliamı o kanlı dönemde bile eşine az rastlanır bir olaydı. Ne savaş halindeki şehirlerde meydana gelmişti ne de bir savaş sonrasında savaşın şokunu yaşayan askerlerin taşkınlığından kaynaklanmıştı. Antik Çağ'ın başka hiçbir döneminde sıradan insanların özel hedef seçilmiş bu kadar çok sayıdaki sivili öldürmesi böylesine dikkatli planlanmamıştı. Hiçbir antik terör saldırısı bu kadar çok şehirde bu kadar çok eşzamanlı saldırı ile kendisini göstermemişti.[15] Roma egemenliği altındaki İngiltere'de Kraliçe Boudicca tarafından başlatılan yerel isyan bazen MÖ 88 katliamı ile karşılaştırılır. Kraliçenin MS 59'daki isyanı 70 bin kadar Romalı ve İngiliz yanlısının kıyımıyla son bulmuştu ama bunlar planlanmış ve sistematik değildi; kendiliğinden gelişmişti (Antik Çağ'daki ve modern zamanlardaki toplu katliamlar ve doğal felaketlerdeki ölümlerin bir karşılaştırması için Kutu 1.1'e bakınız).[16]

Soykırım suçlayıcı bir görüştür, fakat MÖ 88 kıyımını soykırım olarak adlandırmak doğru gibi görünmektedir. 1948'de Birleşmiş Mil-

KUTU 1.1
ANTİK ÇAĞ'DAN GÜNÜMÜZE BAZI DOĞAL AFET VE TOPLU KATLİMLARDAKİ TAHMİNİ ÖLÜ SAYISININ KARŞILAŞTIRMASI

Atina'daki salgın, Pelopennesos Savaşı'nın başı, MÖ 430-428: yaklaşık 75.000 ölü.

Boudicca'nın Roma'ya karşı isyanı, MS 59: yaklaşık 70.000 ölü.

Nazi Almanya'sının Avrupa Yahudilerine yaptığı soykırım, 1940-1954: 6.000.000 ölü.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Japonya'ya attığı atom bombası, 1945; Hiroşima'daki patlamanın hemen sonrasında 80.000 ölü; Nagasaki'deki patlamanın hemen sonrasında 40.000 ölü (sonraki aylarda ölü sayıları iki kat artmıştır).

Pol Pot'un Kızıl Kmerler'inin neden olduğu kayıplar, Kamboçya, 1976-1979: 750.000 ila 1,7 milyon ölü.

Saddam Hüseyin'in Kuzey Irak'taki Kürt köylerine düzenlediği saldırılar, 1988: 50.000 civarında ölü.

Sırpların Bosna'daki Müslümanları katli, Haziran 1995: 8000 civarı ölü.

Hutuların Tutsileri katli, Ruanda, 1995: 100 günde 800.000 ölü; her gün ortalama 8000 kayıp.

El Kaide'nin New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Pentagon'a saldırısı, 11 Eylül 2001: yaklaşık 3000 ölü.

Hint Okyanusu'ndaki tsunami, Aralık 2004: 174.000 ölü.

Pakistan ve Hindistan'da deprem, 8 Ekim 2005: 73.000 ölü.

Nergis Kasırgası ve seller, Burma/Myanmar, Mayıs 2008: yaklaşık 100.000 ölü ya da kayıp.

Çin'de deprem ve artçı sarsıntılar, Mayıs-Haziran 2008: 68.000'i aşkın ölü.

letler, soykırımı, bir ulusal, etnik, ırksal ya da dini topluluğu yok etmek amacıyla öldürmek ya da sakat bırakmak olarak tanımlamıştır. Mithradates'in Anadolu'da yaşayan Romalıları yok etme niyeti açıkça dil ve etnik kökene dayanmaktaydı. Amacı Küçük Asya'daki İtalya dilleri konuşan nüfusun tamamını yok ederek düşmanı bertaraf etmekti.[17]

Katliam bugün anladığımız şekliyle bir terör faaliyeti miydi? Terörizm diğer bir tartışmalı kavramdır ama çoğu kişi bunun siyasi bir amacın emrinde, korku salmak için masumlara karşı şiddet kullanan çok kötü bir taktik olduğu konusunda birleşecektir. MÖ 88'de hiçbir şeyden kuşkulanmayan siviller sistematik bir şekilde öldürülmüştü ve buna adı karışanların niyeti Roma'nın dış siyasetini değiştirmesini ve Asya'dan çekilmesini sağlamaktı. Elbette, Romalılar da kendi vatanlarında ve dışarıda terörist eylemler yürütüyorlardı. Tarihçi Gregory Bolich'in Antik Çağ'da terörizm üzerine yakın tarihli bir makalesinde işaret ettiği üzere, "Romalılar ne zaman devlet destekli terörizme bulaşsalar, boyun eğdirilmiş halklar da aynı şekilde karşılık veriyordu." Bolich terörizme başvuranların ideallerinin ve amaçlarının bunu her zaman haklı çıkardığına inandıklarını belirtir ancak sonuç itibariyle terörizm olarak nitelenecek şeyin ne oluğuna karar veren, kurbanlardır.[18]

Fakat terörizmin resmi tanımı tartışılmaktadır. Bir devletin teröristinin, başka bir devletin özgürlük savaşçısı olabileceği sıkça söylenir. Ayrıca savaşın, "sınırları belli terörizm" olduğu da dile getirilir. Öte yandan terörizm, çoğu kez savaşta beklenebilecek dehşeti aşar. Bugün bazıları sivillerin devlet eliyle topluca öldürülmesini teknik olarak terörizm saymaktadır. Birleşmiş Milletler bile bütün üyelerinin kabul ettiği bir tanım ortaya koyamamıştır. Kurumun 2005 tarihli taslağına göre "sivillerin ve silahsızların hedef alınması ve kasıtlı olarak öldürülmesi hiçbir amaç ya da ihtilaf nedeniyle aklanamaz veya mazur gösterilemez" ve böyle herhangi bir eylemle "bir nüfusu sindirmek ya da bir hükümeti [eyleme] zorlamak hiçbir şekilde kabul edilemez." Ancak ilginçtir, bu taslağın orijinalinde bundan sonra gelen ifade, "...ve bir terörizm eylemi oluşturur," çıkarılmıştır.[19]

Roma tarihçisi ve Dayton Barış Görüşmesi projesinin yürütücüsü R. Bruce Hitchner, modern uluslararası kanunları anakronizme kaçmadan geçmişe uygulama çabasının zorlayıcı olacağı konusunda uyarmaktadır. Hitchner, Romalıların ve diğer antik toplumların savaşta ve barışta soykırım, terörizm ve insanlık suçları kategorilerine kolayca sokulabilecek eylemleri sürekli işlediklerine işaret eder. Esasen antik toplumların bir bütün olarak şiddete başvurabildiğini belirten Hitchner, MÖ I. yüzyılın bireysel, toplu ve devlet eliyle terör eylemleriyle dolu olduğunu söyler: "Antik Çağ'ın karanlık yüzünü kabul etmemizin tam zamanıdır."

Hitchner'ın vardığı sonuç şudur: "MÖ 88 katliamı şüphesiz terör eylemi, soykırım *ve* insanlık suçu gibi görünmektedir."[20]

Ölçek ve soğukkanlı tasarım anlamında MÖ 88'indeki kara gün, Antik Çağ tarihindeki en korkunç ve başarılı münferit terör eylemiydi (8. Bölüm'de olay hakkında daha fazla ayrıntıya girilecektir). Yine de çoğu Roma tarihçisi, bu "rahatsızlık verici olayı" geçiştirme eğilimindedir. Susan Alcock'ın kelimeleriyle bu eğilimin yansıttığı şey bir çeşit "bilim adamına özgü hafıza kaybıdır"; imparatorluğun ileriki dönemlerinde ortaya çıkan barışçıl "yüksek kültüre" ve uzlaşıya odaklanarak Roma'nın Doğu'yu şiddetle ilhakını örtbas etme çabasıdır. Alcock, tarihçilerin MÖ 88 katliamını işlerine geldiği için unutmaları yerine, Mithradates'in dünyasının oluşmasına katkıda bulunmuş kültürel çatışmaların karmaşık "arkaplanını" araştırmalarını önerir.[21]

Genç bir Türk arkeolog olan Deniz Burcu Erciyas'ın da hemfikir olduğu üzere tarihçilerin, "Antik Çağ'ın bu sıradışı olayına" hak ettiği ilgiyi göstermemesi üzücüdür. Erciyas, "Bugüne kadar bu düzeydeki bir soykırımı aşan çok az olay vardır," demektedir. Şüphesiz, toplu ölümlere ve terörizme fazlasıyla aşina olduğumuz zamanımızda, büyük bir çeşitlilik içeren mağdur toplumların hâkim emperyalist güce feci bir darbe indirmek için bir araya geldiği böylesi büyük bir ölçek ve acımasızlıktaki tarihi bir saldırıya önem vermeye kesinlikle değer.[22]

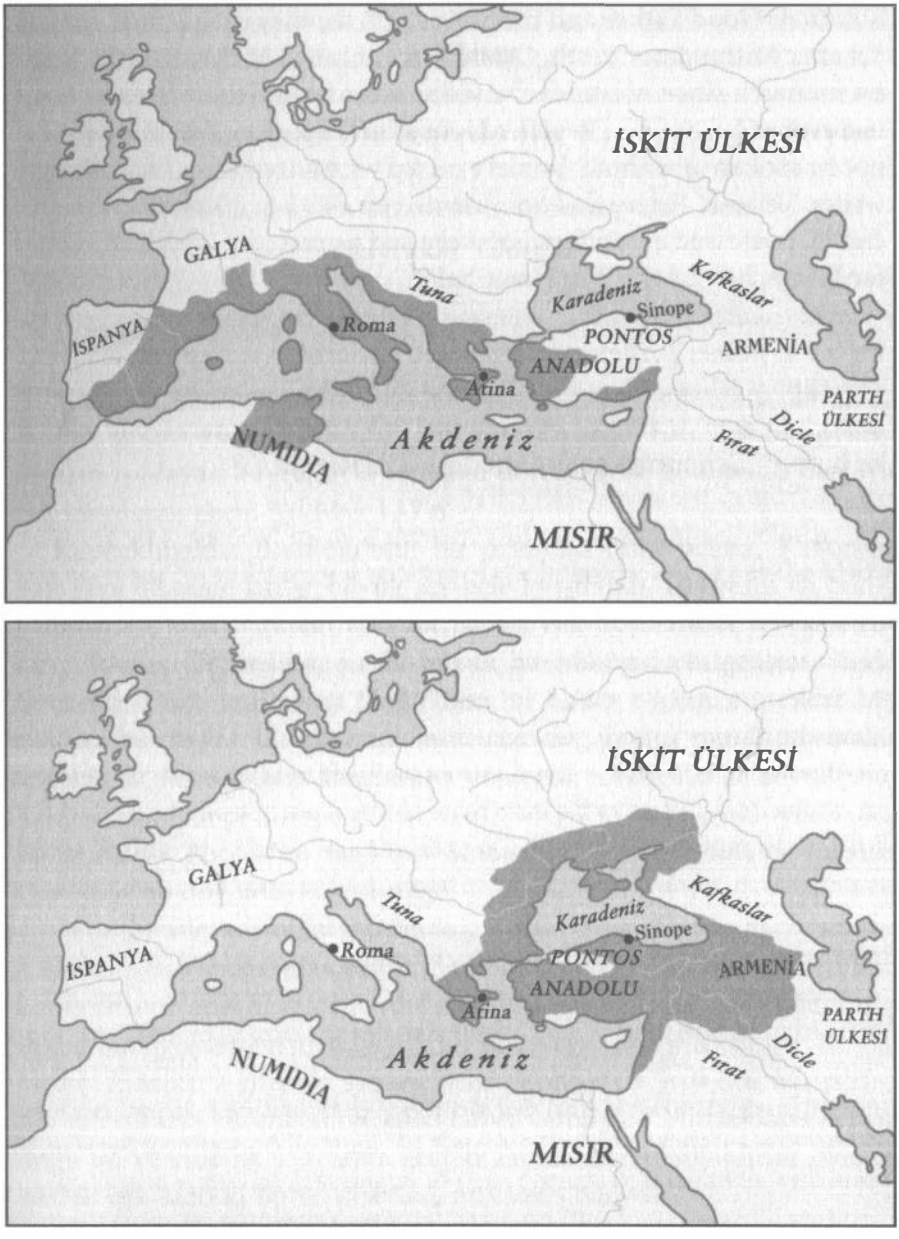
Katliamdan sonra Mithradates'in orduları Yunanistan'a ilerledi ve Yunanistan anakarasındaki Yunanları Roma egemenliğinden kurtardı. Doğumu eski kehanetler tarafından müjdelenen kurtarıcı olarak selamlanan parlak stratejist, Karadeniz'den Irak'a kadar olan toprakları ilhak ederek ve ateşli takipçilerinin sadakatini kazanarak Batı Asya'daki en güçlü hükümdar olmuştu. Dolayısıyla iç savaş ve İtalya'daki köle ayaklanmaları yüzünden harap olmuş Romalılar, Ortadoğu'da sayısız cana mal olan, servetleri tüketen ve Roma'nın yenilmezlik imajını kemiren uzun bir savaşa sürüklendiler.

Sulla ve Lucullus'tan Büyük Pompeius'a kadar Roma'nın en iyi generalleri Mithradates'i yok etmeye çalışacak ama o hep yakasını kurtaracaktı. Romalılar kralı her ellerine geçirdiklerinde, o ellerinden kayarak bitip tükenmez gibi görünen ordularıyla yeni saldırılar tasarlayacaktı. Roma'nın Hannibal'dan beri karşılaştığı en büyük tehdit olan Mithradates Antik Çağ'ın en görkemli savaşlarında hayret verici zafer-

ler kazanmıştır.[23] Gerçi ordusunun, hayatta kalmayı başarmış birkaç ayaktakımı tayfasına kadar düştüğü sarsıcı yenilgiler aldığı da olmuştur. Karizmatik hükümdarın her yenilgiden sonra daha güçlü bir şekilde dönebilmek gibi esrarlı bir yeteneğe sahip oluşu Romalıların sinirini bozmuştur. Mithradates'in taktikleri çoğu kez hileli, şeytani ve yıkıcıydı. Bununla birlikte soylu ideallerin de peşinden koşmuştur: Binlerce köleyi serbest bırakmış, savaş esirlerini affetmiş, demokratik oylama hakkını genişletmiş ve kendi kraliyet hazinesini takipçileriyle paylaşmıştır. Kralın efsanevi aurasının oluşmasına katkıda bulunan da böylesi çelişkiler olmuştur.

Mithradates'in ezici Roma'ya karşı gelen bir kahraman ve bir acımasızlık simgesi olarak ikili imajı, Avrupa ve Ortadoğu'da, Ortaçağ'dan modern çağlara kadar sürmüştür. Doğu ve Batı gelenekleri kralın Greko-Pers mirası ve çekiciliği konusunda birleşmesine rağmen Roma ile hayatı boyunca süren anlaşmazlığı, birçoklarına göre bir Doğu-Batı çatışmasının simgesidir. Romalıların gözünde Mithradates'in Yunan tarafı onu kültürel anlamda üstün kılarken, Pers-Anadolu geçmişi değersiz bir barbar yapıyordu. Mithradates Savaşları sırasında yaşamış Cicero, "Roma'nın bütün hatırasını ve imparatorluğunun bütün izlerini yok etmek" amacıyla "birçok şehirde tek tek bütün Roma vatandaşlarını aynı anda ve bir kerede yok edecek kadar aşağılık ve insanlık dışı katliamı" hazırlayan adama karşı Roma'nın yaşadığı ikilemi sergiler. "Bu Mithradates'e tanrı dediler, Asya'nın babası ve kurtarıcısı dediler; Kurtarıcı, azat edici dediler," diye devam eder Cicero. Buna rağmen, Mithradates'i "İskender'den beri en büyük hükümdar" ve Roma'nın şimdiye kadar karşılaştığı en zorlu rakip olarak adlandıran, yine kendisi olmuştur. Romalı yazar Velleius Paterculus'un MS 30'da söylediği gibi sonraki nesiller, "hayranlıkla karışık bir endişe" duymadan kral hakkında konuşmamıştır. Paterculus'a göre Mithradates sıradışı bir cesarete ve yüksek bir maneviyata sahipti ama Roma'ya duyduğu nefret açısından başka bir Hannibal idi.[24]

Bugün birçokları için Mithradates muğlak bir figürdür: Bazılarına göre kahraman ve örnek, başkalarına göreyse insanlığa karşı işlenmiş canavarca suçların failidir. Bu kişi tek başına kudretli imparatorluğa karşı böylesine kin dolu bir düşmanlığı nasıl harekete geçirdi? Bu adam kimdi ve neden Roma'ya karşı bu kadar kanlı bir nefret beslemişti?

Harita 1.2. (Üstte) Yaklaşık MÖ 100'de Roma Cumhuriyeti'nin hâkimiyet alanı. (Altta) Mithradates'in ideal "Karadeniz İmparatorluğu." Koyu renkli bölge Mithradates Savaşları sırasında Mithradates'in inişli çıkışlı iktidarının ve nüfuzunun uzandığı en uç noktaları (krallıkları, fetihleri ve ana müttefikleri –ordu toplayabildiği topraklar- dâhil) göstermektedir. Harita Micehele Angel.

2. Bölüm

Deniz Kıyısındaki Bir Kalede Bir Kurtarıcı Doğuyor

Kuyruklu Yıldızlar

Doğu'da görünen yıldız o kadar parlaktı ki, güneşe rakip olacakmış ve geceyi ateşe verecekmiş gibi görünüyordu. Samanyolu boyunca uzanan ışıldayan kuyruğuyla semanın dörtte birlik bölümünü kaplayarak kıvrılarak geçti. Yıl MÖ 135'ti.

Kuyrukluyıldız Anadolu'nun bir ucundan öbür ucuna, Kafkaslardan Pers ülkesine kadar büyük sevinçle karşılandı. Herkesin iyi bildiği kehanetlere göre, gökteki yeni bir parlak ışık düşmanları yenecek kurtarıcı kralın, bir mesihin ya da büyük bir hükümdarın gelişini müjdeleyecekti. Dört nesil sonra Doğu'daki bir başka olağanüstü yıldız Mecusileri bir başka kurtarıcının mütevazı doğumunu onurlandırmaları için küçük Beytüllahim kasabasına yönlendirecekti. Fakat Beytüllahim Yıldızı'ndan* önce Sinope yıldızı vardı. MÖ 135'in kuyrukluyıldızı Karadeniz'deki Pontos'un başkenti Sinope'de VI. Mithradates Eupator Dionysos'un doğumuyla kesişmişti.

Bebeğin aile adı olan Mithradates (Eski Pers dilinde *Mithradatha*, "Mithras tarafından gönderilmiş"), İran (Pers)'ın Güneş, Işık ve Hakikat tanrısının anısını yaşatıyordu. Eski Pers geleneğinde, tanrı Mithras'ın doğumuna göklerden inen büyük bir ateş veya ışık eşlik etmişti. Romalı tarihçi Iustinus'a göre iki semavi belirti Pontos'un yeni doğmuş prensinin gelecekteki yüceliğini önceden haber vermişti: "Mithradates'in doğduğu yıl ve yine ilk kez tahta geçtiği zaman kuyrukluyıldızlar öyle bir parlak ışık saçtı ki bütün gökyüzü tutuşmuş gibiydi."[1]

Iustinus'un iki kuyrukluyıldız hakkında anlattıkları Pompeius Trogus'un şimdi kayıp olan tarihinden alınmıştır. Trogus ise Vocontii adlı Galya kavmine mensup bir süvari subayı olan ve Mithrada-

---

* İsa'nın doğduğu sırada gökte belirdiği ifade edilen çok parlak nesne-e.n.

tes Savaşları'na katılmış amcasının görgü şahitliğinden yararlanmıştı. Mithradates'in hayatına dair antik kaynaklar eksiktir. Kralın bazı nutukları, ifadeleri, yazıtları ve yazışmaları dışında, kralın öyküsünden günümüze kalanlar, onun MÖ 63'teki ölümünden sonra nihai galip olan imparatorluk Roması'nın bakış açısından yazılmıştır.

Mithradates'in doğumunu ve ilk yıllarını sarmalayan efsaneler ve halk arasında yaygın bilgiler Antik Çağ'da yapılmış yorumlara ve karşıt yorumlara bağlı olmuştur. Ancak çağdaş ve daha sonraki Yunan-Roma yazarları Mithradates'in hayatı hakkında bilinenleri muhafaza etmiş ve uzun saltanatı öncesinde, süresince ve sonrasında meydana gelmiş tarihi olayları anlatmışlardır. Antik Çağ'dan bize gelenleri Hellenistik Dönem'in (Büyük İskender'in fetihlerinden sonraki dönem) Pers, Anadolu ve Makedonia-Yunan kraliyet gelenekleriyle birleştirirsek, Mithradates'in doğumu, çocukluğu, eğitimi ve erken saltanatı hakkında gerçekçi bir resim oluşturabilir ve onun takipçileri üzerinde yarattığı etkiyi anlayabiliriz.

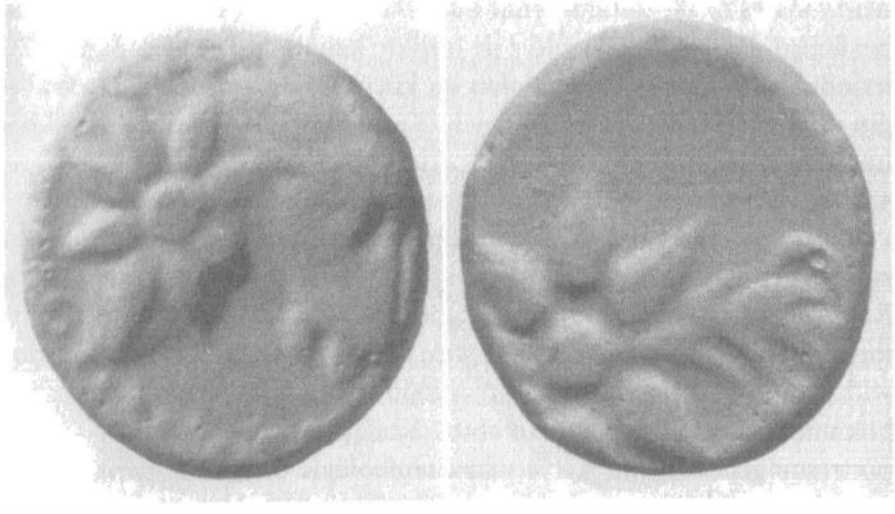
Kuyrukluyıldızlar Mithradates'in ölümünden sonra onun destekçileri tarafından imal edilmiş debdebeli bir propaganda mıydı sadece? "Mithradates'in saygınlığını cilalamak için Antik Çağ'da tezgâhlanmış" bir başka fantastik öykü müydü? Bu, modern tarihçilerin genel olarak kabul ettiği bir düşüncedir. Fikir ilk kez 1890'da, Avrupalı astronomların iki kuyrukluyıldızın da gerçekliğini 1783'te tespit etmiş olduğundan habersiz Mithradates uzmanı Théodore Reinach tarafından ileri sürüldü. Klasik Çağ tarihçilerinin çoğu kuyrukluyıldız hikâyelerini eski İran (Pers) efsanelerine dayanan siyasi amaçlı "mitler" olarak görmeye devam etmektedir. Gerçeği öğrenmek için klasik bilimlerin ötesine bakmamız gerekir.[2]

Aslına bakılırsa, kuyrukluyıldızlar sadece Mithradates'in anısını yüceltmek için yaratılmış uydurmalar değildi. Iustinus'un tarif ettiği gibi iki görkemli kuyrukluyıldız gerçekten de görünmüştür. Bunlarla ilgili kanıt dünyanın diğer ucundan gelmektedir. Çin'de Han sülalesinin kraliyet astronomları aynı özel çift kuyrukluyıldızı gözlemlemişti. Arkeologlar onlara ait olağanüstü detaylı astronomik kayıtlar ve çizimler içeren ipek elyazmalarını Han mezarlarında bulmuştur.

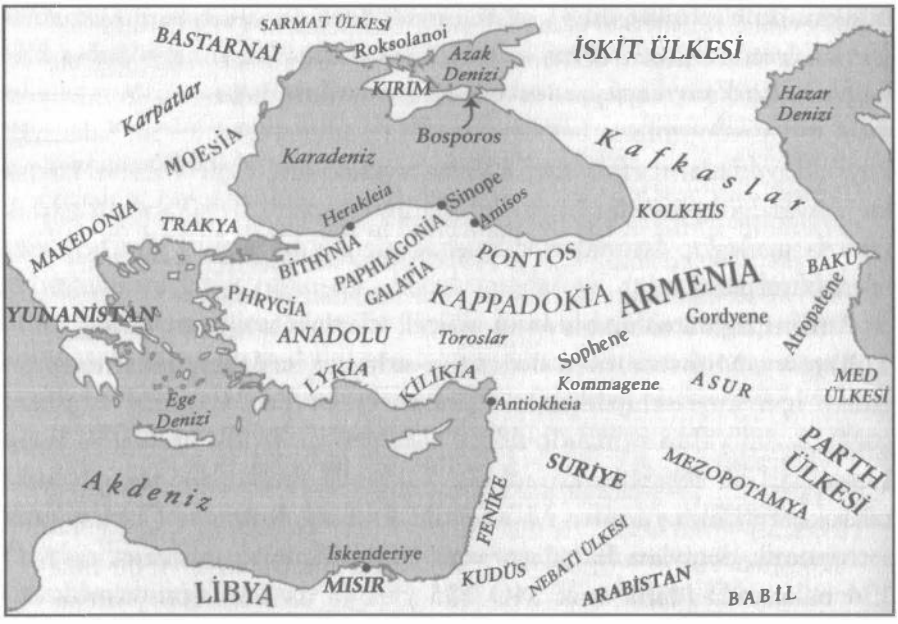
Han sülalesi kayıtları MÖ 135 yazı sonunda ve sonbaharında iki ay boyunca, daha sonra da MÖ 119'da "savaş sancağı" tipinde iki yıldızın görüldüğünü bildirir. Kuyrukları savaş flamaları gibi parlak izler

bırakan iki kuyrukluyıldız Çin'de büyük heyecan yaratmıştı. Han sülalesi kâhinlerine göre "savaş sancağı" şeklindeki kuyrukluyıldızlar katliamları, korkunç savaşları ve büyük bir fatihin doğuşunu müjdeliyordu. Çinli astronomların betimleri ve diyagramları Iustinus'un bahsettiği kuyrukluyıldızların eşsiz özelliklerine uymaktadır. Çok uzun ve kavisli kuyrukları gökyüzünün büyük bölümünü kaplayan olağanüstü parlak yıldızların doğup batmaları dört saat sürmüş ve yetmiş gün boyunca izlenebilmişlerdi.[3]

Antik Çağ'da şahit olunmuş göksel olayları araştıran tarihçi John T. Ramsey, Mithradates'in doğum ve saltanat başlangıç yıllarını tespit etmek için kuyrukluyıldızların Çinliler tarafından yapılmış bağımsız gözlemlerini yakın zamanda tekrar incelemiştir. Antik Yunan ve Latin kaynakları bu dönemin kronolojisi hakkında tutarsızdır; tek güvenilir tarih kralın ölüm yılı olan MÖ 63'tür. Ramsey, Roma ve Çin kaynaklı astronomik detayları karşılaştırarak Mithradates'in muhtemelen MÖ 134 baharında (daha önce MÖ 135 yazı ya da sonbaharı olarak düşünülüyordu) doğduğuna ve MÖ 119'da, on dört veya on beş yaşında tahta çıktığına işaret etmektedir. En azından iki Roma kaynağı doğum tarihi olarak MÖ 135/134 yılı üzerinde hemfikirdir.[4]

Resim 2.1. Kuyrukluyıldız sikkesi. Mithradates'in saltanatının ilk zamanlarında basılmış küçük bronz sikke Pegasos'un boynunda yıldızı göstermektedir (solda). Arka yüz bir kurtarıcı kralın doğumunun işareti olarak alınan MÖ 135 yılı kuyrukluyıldızını betimler.
Berlin Şehir Müzesi.

Harita 2.1. Doğu Akdeniz ve Karadeniz bölgesi: Mithradates'in etki alanı. Harita Michele Angel.

Kuyrukluyıldızlar nümizmatikle ilgili bir gizemi de çözmüştür. Mithradates'in ilk saltanat yıllarında bir dizi düşük birimli ufak sikke basılmıştı. Bir yüzlerinde yıldız ile birlikte kanatlı at Pegasos, diğer yüzlerindeyse bir kuyrukluyıldız olan bu küçük bronz "metelikler", krallığın uzak bölgelerinde dolaşımdaydı. Karadeniz'in doğusunda –Kolkhis (modern Gürcistan) ve Kırım (Ukrayna)– bunları yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak için kullanacak sıradan insanlar için basılmıştı.

Söz konusu sikkeler üzerindeki kuyrukluyıldızlar klasik nümizmatların kafasını karıştırmıştı. Mithradates'in doğduğu dönemde Yunanlar ve Romalılar kıyamet alameti olarak gördükleri kuyrukluyıldızlardan korkuyorlardı. "Felaket" kelimesi Latince "uğursuz yıldız" ya da kuyrukluyıldızdan gelir. Kuyrukluyıldızlar savaşın veya zorla tahtından indirilen hükümdarların müjdecisiydi. Pontos Krallığı'nın diğer sikkeleri kralın portresini genellikle bir ay ve yıldız sembolüyle birlikte gösterir. Klasik tarihçilerin bildiği kadarıyla hiçbir antik sikke uğursuzluk nesnelerini tasvir etmemiş ve bu döneme ait başka hiçbir sikke kuyrukluyıldız taşımamıştır.[5] Doğal olarak bilim adamları merak ediyordu: Mithradates neden böyle uğursuz bir tasvire sahip sikkeleri basma riskine girmek istesindi ki?

Ne var ki, Mithradates'in kuyrukluyıldız sikkelerinin eşsiz olmadığı ve kuyrukluyıldızların kendi ülkesinde uğursuzluk işareti sayılmadığı meydana çıkmıştır. Batı'daki bilim adamları bilmiyordu ama söz konusu dönemde Armenia'da kuyrukluyıldız betimi taşıyan sikkeler basılmıştır. *Astronomy & Geophysics* adlı dergide rastladığım kısa bir not Armenia kralı II. Tigranes'in MÖ 83–68 arasında bastırdığı gümüş ve bakır sikkelerden bahsetmekteydi. Fizikçi ve nümizmat olan iki Armenialı yazar kuyrukluyıldızın tarihi öneminden ziyade kimliğini belirlemekle ilgiliydiler. Kaleme aldıkları yazı, benim dikkatine sunmamın ardından John Ramsey'in 2006–2007 antik kuyrukluyıldızlar kataloguna koymasına kadar Batılı Yunan-Roma tarihçileri tarafından bilinmiyordu.

Armenia sikkeleri genelde üzerinde iki kartal ve sekiz şualı yıldız bulunan geleneksel *tiara* başlığını giymiş kralların tasvirini taşır. Fakat bu sıradışı sikkeler II. Tigranes'i uzun ve kavisli bir kuyruğa sahip bir kuyrukluyıldız betimi bulunduran bir *tiara* giymiş halde betimlemektedir. Ermeni bilim adamları sikke üzerindeki kuyrukluyıldızın Tigranes'in saltanatı sırasında, MÖ 87'de ortaya çıkan Halley Kuyrukluyıldızı'nın en erken sanatsal tasvirlerinden biri olduğunu öne sürmüşlerdir.[6]

Fakat Tigranes kimdi ve neden döneminin bütün hükümdarları arasından çıkıp da sikkelerine kuyrukluyıldız betimi koydurmaya karar

Resim 2.2. Armenia Kralı II. Tigranes'in sikkesi, büyük gümüş tetradrahmi, MÖ 83-69. Tigranes'in *tiarası* kavisli kuyruğa sahip bir kuyrukluyıldızla süslenmiştir. Bu da onu Mithradates'in davasının simgeleri olan MÖ 135 ve 199 yıllarındaki nadir kuyrukluyıldızlarla ilişkilendirir. Spink of London'ın izniyle, çizim Michele Angel.

versindi? Pers-Alan soyundan gelen Büyük Tigranes Armenia Krallığı'nı yönetmişti. Mithradates'in en gözde müttefikiydi ve Mithradates'in en sevdiği kızıyla evlenerek onu kraliçesi yapmıştı. Tigranes geniş topraklarını Kafkaslardan Mezopotamya'ya kadar genişletti. Bu iki güçlü hükümdar yakın arkadaştı ve öykümüz ilerledikçe Romalılara karşı seferleri sırasında birlikte giriştikleri cesur işleri de öğreneceğiz.

Roma ya da Yunandan ziyade Pers perspektifinden bakıldığında, Tigranes ve Mithradates'in bastırdığı bu dikkat çekici kuyrukluyıldız sikkelerinin "gizemini" çözebiliriz. Kuyrukluyıldızlar Romalıları dehşete düşüyordu, ama Yakın Doğu'da gökteki büyük bir ışık parlaması güçlü bir önderin yükselişini müjdeleyen umut dolu bir işaretti. Mithradates'in büyük Romalı katliamından bir yıl sonra, MÖ 87'de Halley Kuyrukluyıldızı göründüğünde kuyrukluyıldızların uğursuzluk işareti olarak kabul edildiği İtalya'ya korku dalgası yayıldı. Ama Yakın Doğu'da MÖ 135 ve 119'da kuyrukluyıldız çifti *zaten* Mithradates'in doğumu ve iktidara geçişiyle ilişkili iyi alametler olarak açıklanmıştı. Dolayısıyla, MÖ 87'de üçüncü bir kuyrukluyıldız ortaya çıktığında bu, Mithradates'in muhteşem kaderine dair başka bir güvence olarak görüldü. Belli ki Halley Kuyrukluyıldızı o zamana kadar Doğu'da Mithradates ve Tigranes'in zaferlerini bildiren tanrısal bir onay olarak anlaşılmıştı.

Tigranes'in *tiara*sı üzerindeki kuyrukluyıldızın kuyruğu belirgin bir kıvrıma sahiptir. Bu kıvrım MÖ 135 ve 119'daki "savaş sancağı" tipindeki kuyrukluyıldızlarda açıkça mevcut olan bir özelliktir. Bunun aksine, Halley Kuyrukluyıldızı her zaman düz bir kuyruğa sahipti. Bu nitelikler, Tigranes'in *tiara*sı ve sikkelerinin Halley yerine Mithradates ile ilişkili kavisli kuyruklara sahip iki ayrı kuyrukluyıldıza işaret ettiğini düşündürmektedir. Tigranes'in kuyrukluyıldız tasviri Doğu'da kuyrukluyıldızların olumlu anlamını doğrulamakla kalmaz, aynı zamanda Tigranes'in Mithradates'in davasına karşı bağlılığının açık ilanı da olabilir.[7]

Mithradates'in MÖ 135 ve 119'daki kuyrukluyıldızları Pegasus (Kanatlı At) Takımyıldızı'nda görünmüştü. Gökyüzündeki bu konum, kralın neden kanatlı atı kişisel amblemi olarak seçtiğini açıklar. Mithradates'in kendisi gibi Pegasus da Doğu ile Batı'yı birleştiren bir semboldü. Yunan mitolojisinde Pegasus tanrı Zeus'un yıldırımını taşırdı fakat aslında ölümsüz uçan at, Mezopotamya mitolojisinde ortaya çıkmıştı. Ayrıca

Pegasus Takımyıldızı'ndaki bir kuyrukluyıldız, hem Mithradates'in hem de onun Perslerden etkilenmiş yakın takipçilerinin gözünde daha derin bir anlam taşıyacaktı. Güneş tanrısı Mithras, kutsal hayvanı olan atla gönderdiği bir alamet aracılığıyla yeni kralı onaylıyordu.[8]

İkiz kuyrukluyıldızların kavisli kuyrukları da özel bir önem taşıyordu. Anadolu'da yeni yıldızların kuyrukları akla Pontos'un ay-yıldız sembolünü getirmiş olabilir. Fakat daha büyüleyici olan şey, özgün bir silaha olan benzerliğiydi. Mithradates'in dünyasında kuyrukluyıldızlar savaşla ilişkilendirilirdi, çünkü gökyüzünde asılı kalmış devasa kılıçlara benziyorlardı. MÖ 135 ve 119'daki nadir kuyrukluyıldızların Çin savaş sancaklarını hatırlatan kuyrukları vardı. Ancak Yakın Doğu'da hilal şekli belirli bir kılıç tipini, orak biçimli *harpe*yi, yani Mithras'ın özgün silahı olan Pers eğri kılıcını anımsatıyordu.[9]

Anadolu, Armenia, Med ülkesi, Suriye, İskit ülkesi ve eski Pers İmparatorluğu'nun diğer bölgelerindeki yerel halklar, kuyrukluyıldızlardan korkan Romalıların aksine, kuyrukluyıldızları umutsuzluk yerine umudun işaretleri olarak açıklıyorlardı. Mithradates ve Tigranes'in kuyrukluyıldız sikkeleri, Doğu'da yeni bir yıldız ve tiranlıktan kurtuluş hakkındaki eski kehanetleri yerine getirmek üzere büyük bir kralın geldiğini taahhüt ediyorlardı. Bu şekilde Doğu perspektifinden bakıldığında, kuyrukluyıldızlar şaşırtıcı ve göz ardı edilmiş bir gerçeğe işaret ederler. 130 yıl önce Beytüllahim Yıldızı'nın, Bilgelerin yeni doğmuş başka bir bebeğe kurtarıcı rolü biçmesine neden olmasından, önce, bu umutlar Mithradates üzerinde yoğunlaşmıştı.

Kehanetler

Dünyanın son imparatorluğunun yıkılışı hakkındaki mistik kehanetler Mithradates'in doğumundan çok önce etrafta dolaşıyordu. Antik Çağ'da kehanetler, rüyalar ve olağanüstü olaylar özellikle kriz zamanlarında siyasi mesajlar taşıyacak şekilde açıklanırdı. Roma'nın gücü ve gaddarlığı arttıkça yaklaşan felaket hissiyatı da yoğunlaşıyordu. Birçok kehanet Romalılar ve Romalı olmayanlar tarafından Cumhuriyet'in nihai kaderiyle ilgili uyarılar olarak yorumlanıyordu. Manzum şeklindeki bazı öngörüler, Roma'nın kurucuları, çocuk ikizler Remus ile Romulus'u

Resim 2.3. Roma'nın kutsal sembolü kurt, şehrin kurucusu ikizler Romulus ve Remus'u emziriyor. Gümüş tetradrahmi, İtalya, MÖ 269-266, 1944.100.15, E. T. Newell'ın bağışı. Amerikan Nümizmatik Derneği'nin izniyle.

emziren şehrin kutsal sembolü dişi kurdun betimini çağrıştırmaktaydı. Bazıları bu yırtıcının çocuklarının bir gün kendi vatanını parçalara ayıracağı konusunda uyarıda bulunuyorlardı.[10]

En büyük düşmanları olan Hannibal'i İkinci Kartaca Savaşı'nda (MÖ 202) mağlup ettikten sonra Romalılar İspanya, Kuzey Afrika, Yunanistan ve Yakın Doğu'da toprak kazandılar. Roma'nın bu erken genişlemesi emperyalist bir ana plana göre olmamıştı. Onun yerine Senato, ihtiraslı komutanların yabancı topraklardaki fetihlerinde şan ve zenginlik peşinde koşmalarına onay vermişti. Fetih veya tehdit ettikleri

topraklarda Romalılar kana susamışlıkları, altın ve zafer alayı* hırsıyla hareket etmeleriyle korku salıyorlardı. Tarihçi Polybios Romalı askerlerin savaşın kirli yönüyle nasıl iftihar ettiklerini yazar. Anlattığına göre aldıkları emirler yağmaya başlamadan önce yaşayan herkesi öldürmeyi içeriyordu. Roma lejyonunun ardında için için yanan savaş alanları ve harap edilmiş şehirler; kılıçtan geçirilmiş erkek, kadın ve çocuklarla dolu sokak ve tarlalar bıraktığını söyler Polybios; hatta köpekler, koyunlar ve inekler bile paramparça edilir.[11]

Doğu'da ise kurtuluş umutları büyüyordu. En meşhur vahiy, bir Pers-Babil bilgesinin adını taşıyan Hystaspes'in Kehaneti adlı bir eski İran kehanetiydi. Bu kehanet, Roma'nın ateş ve kılıçla yok oluşunu ve doğumu göklerden parlak bir ışıkla bildirilecek kurtarıcı kralın Doğu'dan gelişini önceden haber veriyordu. MÖ III. yüzyıla ait Bahman Yaşt olarak bilinen Zerdüştçü kutsal vahiy yazıları, bir kayan yıldız altında doğacak intikamcı kurtarıcı prensten bahsediyordu. Bu prens yabancı tiranları Asya'dan sürecekti. Mısır'dan eski bir kehanet tanrıların Doğu'dan bir kral göndereceklerini bildiriyordu. "Son büyük imparatorluğun yıkılışını" haber veren Yahudi kehaneti (Daniel 2 ve 7) Mithradates'in doğumundan sadece otuz yıl önce, MÖ 165'te kaleme alınmıştı. Mithradates'in saltanatı sırasında Mısır kaynaklı bir yıldız alametleri el kitabı herkesçe okunuyordu. Kuyrukluyıldızlar Roma'nın Asya'daki büyük savaş kayıplarına işaret etmekteydi.[12]

Dehşetli olaylar kehanetleri doğrular gibiydi. Halk geleneklerini derleyen bir yazarın naklettiği korkunç bir öykü MÖ 191'den sonra etrafta dolaşmaya başladı. O yıl, Romalılar, Yunan-Babil (Seleukos) kralı III. Antiokhos'u Yunanistan'daki Thermopylai'da mağlup etmişti. Galip

---

* Triumphus: Efsanevi bir tarihten başlayarak Roma'nın son dönemlerine kadar geçerli bir kutlama. Özellikle yabancı topraklarda istisnai bir zafer kazanan Romalı ordu komutanına, Senato tarafından bir ayrıcalık olarak tanınırdı. Komutan yarı askeri, yarı dinsel bir tören olan kutlama sırasında bir nevi o günün kralı, hatta tanrısı olurdu. Krallık alametleri olan altın işlemeli eflatun rengi toga, defne yaprağından taç ve kırmızı çizme giyerdi. Normalde sıkıca uygulanan orduyu şehir sınırları içine sokma yasağı o gün için esnetilir ve ordunun silahsız tören alayı geçişi yapmasına izin verilirdi. Bir savaş arabasına binen komutan, ordusu ve fethettiği topraklardan getirdiği hazineler, köleler ve ganimetlerle birlikte şehre muzafferane bir giriş yapar, herkes tarafından kutlanır, o dönemin en önemli adamı olurdu. Kendisine ömrü boyunca geçerli olacak *vir trimuphalis* unvanı verilir, halk için şenlikler düzenlenirdi. Bu zafer alayı, askeri başarıya, şerefe ve azamete önem veren Romalı askerler için en önemli şey sayılırdı-c.n.

Romalılar savaş alanındaki düşman cesetlerini yağmalarken Bouplagos adında Suriyeli bir süvari subayı yattığı yerden doğruldu. Hayalet, aldığı on iki ürkütücü yara kanar bir halde, kulak tırmalayıcı bir fısıltıyla Zeus'un Roma'yı cezalandırmak üzere "cesur yürekli bir kavim" göndereceği uyarısında bulundu. Romalı askerler paniğe kapıldılar ve generalleri "bu ifadeden dolayı sarsılmış şekilde" Delphoi'daki kâhine danıştı. Fakat kâhin de uğursuz haberler verdi ve Roma'nın Yunanistan ve Asya'daki aşırılıklarına karşı feci bir ceza göreceğini söyledi.

Ertesi gün Romalı General Publius çılgınca bir esrime haline düştü ve Roma'nın başına gelecek korkunç savaşlardan, kanlı vahşetten ve "tarif edilmez bir perişanlıktan" hezeyana kapıldı.. Dehşete kapılmış askerlerin generalin çadırına koşması sonucu çıkan izdihamda birçoğu öldü. Romalılar güvenilir generallerinin "*Yükselen güneşin ülkesinden büyük bir kralın Roma'yı yok etmek üzere birçok halktan güçlü bir ordu topladığını görüyorum!*" diye feryat ettiğini duydular. Publius bir ağaca çıktı ve kendisinin de Roma'nın sembolü olan bir kurt tarafından yutulacağını ilan etti. Donakalmış askerler saygın generallerinin bir kurdun saldırısına uğradığını ve yutulduğunu gördüler. Generalden geriye sadece kafası kalmıştı ve o da uğursuz kehanetlerine devam ediyordu. Kâbus gibi öykü böyleydi ve yayıldıkça inananları çoğaldı. İleriki yıllarda birçokları öyküyü hâlâ hatırlıyordu.[13]

Resim 2.4. Kurt ve Baş, 17. yüzyıl kurşun heykel, Kurt ve Baş Koruluğu, Versailles. Réunion de Musées Nationaux.

Roma'nın yağmacı ihtirasları arttıkça korkunç alametler çoğalıyordu: Kan yağmurları, salgın hastalıklar, anormal doğumlar, konuşan inekler... Roma'da Iuppiter [Jupiter] Tapınağı'nın altındaki bir taş sandıkta saklanan palmiye yapraklarına yazılmış Sibyll Kehanetleri adlı eski metinlere, şehrin kuruluşundan itibaren kriz zamanlarında rahipler tarafından başvurulurdu. Bu gizemli yazılar "gökten yeryü-

züne düşecek büyük bir ateşten" bahsediyor, Roma'nın başına gelecek korkunç yıkımları ve şiddetli bir çatışmayı önceden haber veriyordu.

Sibyll Kehanetleri'nin Üçüncü Kitabı (yukarıdaki Roma Sibyll söylencelerinden farklıdır) Romalılara kötü haber veren bir diğer kaynaktı. Buradaki bazı pasajlar eskiydi, fakat anlaşılan diğerleri Roma'nın genişlemesi sırasında Anadolu'da yaşayan Roma karşıtı Yahudiler tarafından kaleme alınmıştı (MÖ 160–140 ve MÖ 80–40). Geniş bir dolaşımı olan Üçüncü Sibyll Kitabı, "bir kılıç... ve ölüm" (Mithradates'in kuyrukluyıldızları eğri kılıçlara benziyordu) olarak görünen bir kuyrukluyıldızla birlikte Roma'nın eli kulağındaki çürüyüşü ve çöküşünün geleceğini ilan ediyordu: "*Bundan sonra*" diye devam ediyordu kehanet, "*Doğu'nun bütün halkları ayağa kalkacak ve birleşecek; Roma'yı, yağmaladıklarının üç katını geri ödemeye zorlayacak. Roma'ya kölelik eden her bir Asyalı için yirmi Romalıyı esir edecek.*"[14]

MÖ 88'de (Romalıların katledildiği tarih) Yunan filozof Athenion, Mithradates ile buluştu ve Atina'ya bir umut mesajı getirdi. Roma'nın Yunanistan'ı fethi (MÖ 200-146) çok fazla acıya neden olmuştu. Örneğin MÖ 167'de Epeiros'ta Romalılar bütün nüfusu sistematik olarak köleleştirmişti. MÖ 146'da Korinthos'un tahribi Yunanlar tarafından unutulmayan bir başka trajediydi. MÖ 88 katliamından hemen önce Athenion morali bozuk Atinalılara bir söylev vermişti: "*Kehanetler her yerde Asya'da zaten tanrı olarak selamlanan Mithradates'in galip geleceğini taahhüt ediyor.*"[15]

Birçok kaynaktan gelen ve şeytani bir imparatorluğun çöküşüyle bir Doğu yıldızının altında doğmuş kurtarıcı kralın gelişini müjdeleyen bu heyecan verici olaylar ve alametler, Mithradates'in yaşamı boyunca iç içe geçmiş ve önemli bir yere sahip olmuştur. Bu kehanetler ve kuyrukluyıldızlar kralın öz imajını ve resmi şöhretini desteklemişti. Vahiyler Roma'nın tiranlığına karşı sürdürdüğü seferlerde halk desteği için verimli bir zemin sağlıyordu. "Kehanetlerin ve vahiylerin Doğulu kurtarıcı kralı" Mithradates, herkesin "kendisinde kehanetlerin önceden haber verdiği, kaderinde Roma'yı yok etmek olan Doğulu kralı görmesini" umuyordu.[16]

Yakın Doğu'da semavi ateş ya da ışığın, bir kurtarıcının doğumunu duyurduğuna dair yaygın inanç Mithradates hakkındaki bir başka öykünün açıklanmasına yardım etmiştir. Kral bir bebekken beşiğine yıldırım düşmüştü. Mithradates zarar görmemişti, fakat yıldırım alnında

diadem veya taç şeklinde özgün bir yara bırakmıştı. Bazıları yıldırım çarpmasının kralın lakabı olan Dionysos adı için ilham verdiğini söylemiştir. Yunan özgürlük, değişim ve yeni başlangıçlar tanrısı Dionysos'un büyüklüğü daha rahimdeyken Zeus'un yıldırımıyla işaretlenmişti. Mithradates onun lakabını kendi propagandasında kullandı ve Dionysos'un tasvirini Roma karşıtlığının hemen fark edilebilecek bir sembolü olarak sikkelerin üzerine yerleştirdi. Dionysos'a tapınılması, tanrının köle ayaklanmalarında ve yabancı isyanlarda oynadığı rol yüzünden MÖ 186'da Roma senatosu tarafından yasaklanmıştı.[17]

Yunan-Roma halk geleneğinde, öldürücü olmayan yıldırım çarpması büyük bir saygınlık ve şöhret demekti. Doğu'da da benzer inanışlar vardı. *Magus*ların (Pers Zerdüşt rahip-astronomları) yazmalarına göre kurtarıcı kral vücudundaki özel bir işaretle ayırt edilecekti. Babasının sarayındaki *magus*lar Mithradates'in yıldırım yarasını tanrısal onay olarak görmüşlerdi. Yaranın *diadem* şekli tanrıların onu doğumda "taçlandırdığı" anlamına gelmekteydi. Pers Kralı I. Dareios ve Makedonialı İskender'den Hogwartslı Harry Potter'a kadar tarih, mitoloji ve efsanelerdeki birçok kişinin saygınlıkları bir yıldırımla damgalanmıştır. Mithradates'in yıldırım öyküsü elbette doğrulanamamaktadır, fakat imkânsız değildir; yıldırım çarpmış her üç kişiden ikisi hayatta kalmaktadır. Kayda değer olan ise biriken alametlerin, vahiylerin, kehanetlerin, efsanevi geleneklerin ve sıradışı doğa olaylarının Mithradates'in zamanında bir araya gelmeye başlamasıdır. Kral, ortak bir noktada birleşen bu Batı ve Doğu inanışlarından yararlanabileceği sıradışı bir konumda bulunuyordu.[18]

Kraliyet Soyu

Mithradates'in uzun süre uydurma olduğu gerekçesiyle reddedilmiş bir diğer iddiası, soybilimsel ve tarihi kanıtlardan destek görmeye başlamıştır. Mithradates babasının soyunu Pers krallarına, annesininkini de Büyük İskender'e kadar götürüyordu. Ayrıca, ata topraklarının uçsuz bucaksız Pers İmparatorluğu'nu birleştirmiş büyük Akhaimenes hükümdarı I. Dareios (ölümü MÖ 486) tarafından ihsan edildiğini beyan etmişti. Modern bilim adamları genel olarak, propagandacıların bu asil soyu Mithradates için uydurduklarını kabul etmiştir.

Makedonia ve Pers soy ağaçları karışıktır ve aynı kraliyet isimlerinin nesiller boyunca tekrar tekrar kullanılmış olması yüzünden daha da karmaşıklaşmıştır (bereket versin ki, lakaplar yaygındır ve Mithradates Eupator Dionysos'ta olduğu gibi insanlar bazen birden fazla lakaba sahip olabilir). Yakın bir zamanda iki klasik tarihçi Mithradates'in soyuyla ilgili kanıtlar içeren antik kaynakları yeniden değerlendirdi. Araştırmaları Mithradates'in baba soyunun, Pers İmparatorluğu'nu kuran Kyros *Vazraka* ("Büyük")'nın iki kızı ve torunuyla evlenmiş I. Dareios'a büyük bir ihtimalle kanbağıyla bağlı olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla Mithradates'in Kyros ve Dareios'un soyundan geldiği iddiası sadece bir propaganda değildi. Dareios, Karadeniz'deki Pontos'ta, antik Yunan şehri Sinope merkezli güçlü bir satraplığı (eyalet valiliği) Mithradates'in atalarına dirlik [*fiefdom*] olarak bırakmıştı.

Mithradates'in İskender soyu hakkında ne denebilir? İskender'in, MÖ 333'te İssos Savaşı'nın ardından esir aldığı Pers prensesi Barsine ile ilişkisi olmuştu. Barsine'nin ondan bir çocuğu doğmuştu ve Mithradates'in ailesiyle bağ kurduğu Pergamon'da oturuyordu. Mithradates'in annesi Laodike, Antiokheialı [bugünkü Antakya-ç.] bir prensesti. Anadolu ve Orta Asya'dan Babil ve İran'a kadar uzanan yeni Makedonia-Pers İmparatorluğu'nun kurucusu ve İskender'in Makedonialı generali Seleukos Nikator'un soyundan gelmekteydi.[19]

Yunan ve Pers soylarıyla kültürlerini muhteşem bir karma uygarlık için kaynaştırmak İskender'in düşüydü. İskender'in Pers ülkesini fethinden sonra Makedonia ve Pers soyluları arasında büyük çaplı bir evlilik ittifakı yürütüldü. Laodike'nin İskender ile akrabalığı akla yatkındır, çünkü Makedonia soylularının ortak kanbağları mevcuttu, ama Mithradates'in iddiasını ispatlamak ya da çürütmek imkânsızdır. Modern DNA çalışmaları Cengiz Han gibi güçlü hükümdarlara ait genetik malzemenin çok sayıda gayrimeşru çocuğa bolca dağıldığını göstermektedir. Bu yaygın uygulama Makedonia ve Pers soylularının geniş harem geleneğiyle birlikte, kan bağı, toprak ve idealler açısından, Mithradates'in Yunanistan ve Pers ülkesinin en büyük hükümdarlarının mirasçısı olduğu iddiasını destekliyordu.

Asıl önemli olan şey, kuyrukluyıldızlar ve kehanetlerdeki gibi, Mithradates'ın şanlı soyunun Antik Çağ'da sorgusuz sualsiz kabul edilmesidir. Mithradates de, destekçileri ve düşmanları da onu İskender'in Pers-Yunan birlikteliği idealinin somutlaşmış hali olarak görüyordu.

Mithradates'in İskender'e ait bir pelerini yaşamının sonuna kadar el üstünde tuttuğu söyleniyordu. Mithradates böyle bir yadigârı nasıl elde etmiş olabilirdi? Pelerin kralın annesinin soylu ailesine mi bırakılmıştı? Yoksa Barsine, sevgilisinin pelerinini Mithradates'in Pergamon'daki akrabalarına mı vermişti? Antik tarihçi Appianos farkında olmadan bir ipucu vererek Mithradates'in MÖ 63'teki ölümünden sonra, Romalıların İskender'in pelerinini kralın kalesinde, Mısır hükümdarı VIII. Ptolemaios'un karısı III. Kleopatra'dan aldığı hediyeler arasında bulduğunu söyler. Kleopatra Mısır'daki haleflik krizi sırasında hazinelerini güvende olmaları için Kos Adası'na saklamıştı. Daha sonra, Mithradates'in Romalıları katlettiği yıl olan MÖ 88'de Kos bu hazineleri Mithradates'e vermişti. Fakat Büyük İskender'e ait bir pelerin, III. Kleopatra'nın hazinesine nasıl girmişti?

Soybilim detektifliği bir cevap önermektedir. Kleopatra, kocası ve babası, İskender'in en iyi arkadaşı ve generali olan Ptolemaios'un soyundan gelmekteydi. İskender MÖ 323'te Babil'de öldüğünde Ptolemaios onun soyundan geldiği iddiasını desteklemek üzere cansız bedenini –muhtemelen pelerini de– gasp ederek Mısır'a getirmişti. Bu değerli yadigâr Kleopatra'nın kocasına, pekâlâ atalarından kalmış olabilirdi.[20]

Ne var ki, pelerinin nereden geldiği yine konu dışıdır. Romalılar da dâhil herkes Mithradates'in İskender'in pelerinini devraldığına ve bunun İskender'e dair gerçek bir fiziksel bağlantı olduğuna inanıyordu. İskender'in pelerinini giymek Mithradates için sadece sembolik bir anlam taşımıyordu. Eski Pers saray adetlerine göre, saygı gösterilen birine veya hükümdara ait kaftan ya da hilat, sahibinin kişisel niteliklerini ve otoritesini aktarıyordu. Büyük Kyros zarif erguvani kaftanını en sevdiği arkadaşına vermişti; III. Dareios ise İskender'in kendi kraliyet kaftanını giydiği hayalini görmüştü. Eski Ahit ve diğer Yakın Doğu metinlerinde törenin (Eski Yunancada *dorophorike*) başka örnekleri görülmektedir. Bu antik kavram Aziz Pavlus'un pelerini ve Hz. İsa'nın giydiği gömlek hakkındaki iyi bilinen söylencelerin temelidir. Söz konusu inanç bugün bizim "kaftan kuşanmak" ve "iktidar gömleğini giymek" ifadelerimizde, aynı zamanda kült figürlere ait kıyafetlere sahip olma isteğimizde yaşar. 2006'da iki çarpıcı örnek gerçekleşti: Lübnan'da Şii Müslümanlar birkaç şehirde sergilenen Hizbullah lideri Nasrallah'ın kaftanını görmek için toplanmıştı. Bu sırada Amerika Birleşik Devletleri'nde Elvis Presley

("Kral")'in giydiği altın işlemeli efsanevi pelerin bir ünlüler açık arttırmasında en yüksek teklifleri almıştı (Presley'in pelerini pullarla işlenmiş *kuyruklıyıldız* motifleriyle süslüydü).[21]

Mithradates'in zamanına gelindiğinde, İskender'in yaşamı kült konumuna erişmişti ve –göreceğimiz üzere– Mithradates idolüyle birçok dikkat çekici ortak özellik paylaşıyordu. Bazı benzerlikler gerçekti, diğerleri ise efsanelerle allanıp pullanmıştır, fakat Mithradates'in takipçileri her bir benzerliği onun yüce kaderinin kanıtı olarak görüyorlardı.[22]

Efsanevi Kahraman Senaryosu

Mithradates'in gençliği hakkında çok az şey biliniyor. Ancak ilginç bir biçimde, muğlak bir çocukluk dönemi, yaptıkları efsaneleşmiş destansı kişiliklerin tipik özelliğidir. Mithradates'in erken yıllarına dair bildiklerimiz Iustinus'un birkaç pasajından ve diğer antik tarihçilerin kısa açıklamalarından gelir. Bu anlatıların bazı kısımları masal malzemesi gibi görünmektedir. Bu durum, Mithradates'in hayatındaki bazı olayların destekçileri tarafından gerçeklerden yola çıkılarak uydurulmuş propaganda oldukları gerekçesiyle modern bilim adamları tarafından reddedilmesine yol açmıştır.[23]

Bir miktar kuşku haklı sebeplere dayanır. Mithradates halk gözündeki imajının bilincindeydi ve krala sadık olan bazı kimseler halkla ilişkileri beceriyle kullanmada uzmandı. Yine de kralın hayatındaki birçok sıradışı detay gerçek kabul edilmekte, bunlar tarihi ve arkeolojik kanıtlarla desteklenmektedir. Bazı hadiseler muhtemel veya makuldür. Diğer anekdotlar olağanüstü görünmektedir ama hiçbiri imkânsız değildir. Fakat Mithradates'in ilginç hayat hikâyesi siyasi propagandanın ötesine geçmektedir. Gerçekten çarpıcı olan şey, biyografisinin farklı zamanlar ve kültürlerden efsanevi kahramanların hayat hikâyelerinde tipik olarak bulunan standart olay silsileleriyle paralellik göstermesidir.

Efsanevi ve tarihi kişiliklerin evrensel "kahraman tanımlayıcı" özellikleri ilk kez psikolog Otto Rank ve karşılaştırmalı mitoloji uzmanı Fitzroy Raglan tarafından ayırt edilmiştir. Onların modeli dünyada Antik Çağ'dan günümüze düzinelerce mitoloji, tarih ve popüler kültür figürüne uygulanmıştır. Ek I'de mitolojik kahramanların ayırt edici yirmi üç

özelliği listelenmiştir. Bireylerin hayatlarındaki anahtar olaylara farklı bilim insanlarının getirdiği açıklamalar çeşitlilik gösterir ama halkbilimciler Hz. Musa, Oidipus ve Büyük Kyros'un (20-23 puan); Hz. İsa, Hz. Muhammed, Herakles ve Kral Arthur'un (18-20 puan); Büyük İskender, Budha, Jeanne D'Arc ve Robin Hood'un (13-16 puan); Harry Potter (14 puan), Spartacus (12 puan) ve John F. Kennedy (5 puan)'nin mitolojik kahraman puanlarını hesaplamıştır.[24]

Mithradates nihai mağlubiyetine rağmen Antik Çağ'dan beri birçok antiemperyalistten saygı görmüştür. Fakat modern Batılı tarihçiler Mithradates'i kahramanca bir figür yerine Roma'nın Doğulu "şeytani" can düşmanı olarak tanımlamaya eğilimlidirler. Belki de Mithradates'in arketip kahraman değerlendirmesini kimsenin yapmamış olması da bu yüzdendir. Kralın öyküsü ölümsüz bir efsane için belirlenmiş kıstasları ne derece karşılıyor?

Puanlar çabucak birbiri ardına gelir. Vahiyler Mithradates'in doğumunu ve iktidara gelişini müjdelemişti. Babası V. Mithradates ve annesi prenses Laodike karmaşık Pers-Makedonia soy ağacı aracılığıyla akraba olabilirdi. MÖ 135 yılında kuyrukluyıldızın altında rahme düşen bebek Mithradates bir yıldırım çarpmasından kurtulmuştu. Kral, tanrılar Mithras ve Dionysos ile ilişkilendirilmişti. O da Büyük İskender gibi tanrısal Herakles'in soyundan geldiğini iddia ediyordu. Çocukken muhafızlarının cinayet komplolarından sıyrılmış, panzehirlerle deney yaparken sonunda kendisini bütün zehirlere karşı koruyacak gizli bir iksir keşfetmişti. Delikanlılığında ise ortadan kayboldu. Yedi yıl boyunca Pontos tacının varisi prens öldü mü kaldı mı, kimse öğrenemedi. İleriki sayfaların göstereceği üzere, genç bir adam olduğunda efsanevi kahraman ölçeğinde zaten etkileyici bir 10 puan almıştır. Yaşayacaklarını şimdiden ipucu vermeden söylersek, uzun ve dramatik hayatı boyunca Mithradates efsanevi kahraman endeksi şartlarının *hepsini* karşılayarak 23 tam puan toplamıştır (bkz. Ek I).

Haklarında eksiksiz yazılı kayıtlar bulunan tarihi kişilikler normalde 5–10 puan almaktadır. Mithradates'in yüksek puanı, hayatının birçok safhasının halk geleneğinde sözlü olarak korunduğuna işaret eder. Bazı olaylar (kuyrukluyıldızlar ve vahiyler, soy, toksikolojik deneyler, biniciliği) kaydedilmişken diğer öyküler gerçek kırıntıları etrafında bir araya gelmiş, abartılmış ya da uydurulmuştur. Bununla birlikte kaynaklarda

belirtilen hiçbir şey inanılmaz değildir. Mithradates kendisini Yunan ve Pers uygarlıklarının kurtarıcısı, Roma'nın belası olarak göstermek konusunda zekice bir hüner gösteriyordu. Şüphesiz kehanet ve alametlerin, suikast girişimlerin, kıl payı kurtuluşların, dikkate değer başarıların, yiğitçe işlerin ve diğer güncel olayların olumlu yorumlarını lehine teşvik ediyordu. Fakat tarihçilerin propaganda olarak uydurulmuş kasıtlı sahtecilikler diye düşündükleri çoğu şey daha ziyade aşamalı, doğal bir sürecin sonucudur. Sözlü geleneğin "çığ etkisi" içinde Mithradates'in hayatındaki gerçek olgular önce muhtemel ardından makul olaylarla karışmıştır. Romantizm ve gerçeklik, propaganda ve inandırıcılık arasında gerçek hikâye yatar. Mithradates'in hikâyesindeki imkânsız olayları göz önünde bulundururken, bilimsel olasılık teorisinde olasılığın geçmiş olaylara değil de sadece geleceğe uygulanabileceğini akıldan çıkarmamak gerekir. Geçmişte nakledilmiş bir şeyin en küçük bir gerçekleşme ihtimali bile varsa, bu onun vuku bulmadığı anlamına gelmez. Elbette zaman içinde Mithradates'in öyküsü kahraman arketipine uygun daha fazla detayı bünyesinde toplamıştır. Kralın yüksek puanı yaşanmış olaylar, çağdaş halkla ilişkiler ve gerçekten dikkat çekici bir hayat etrafında toplanmış efsanevi motiflerin sonucudur.[25]

Mithradates'in efsanevi kahraman senaryosunu anladığı ve bunu sonuna kadar yaşamak için gayret ettiği hissedilir. Doğumundaki koşullar ve diğer olaylar elbette kontrolünün dışındaydı ama yine de görünen o ki, Mithradates çok erken yaşlardan itibaren kendisini bilinçli olarak destansı hikâyesinin kahramanı yapmıştı. Mithradates çocukken doğumunu sarmalayan kehanetleri dinlemiş, şanlı atalarıyla mitoloji ve tarihten diğer örnek insanların yaşam öykülerini özümsemişti. Kıvrık perçemlerinin altında *diadem* şeklindeki özel yıldırım yarası saklıydı. Mithradates'in kendisini gizemli bir kahraman gibi düşünmüş ve böyle davranmaya azmetmiş olması şaşırtıcı gelmeyecektir. Kahramanlık temasının en önemli öğeleri, modern mitoloji uzmanlarının Büyük Kyros'u tarihi bir kahraman örneği olarak tanımlamadan iki bin yıl önce onun elinde zaten hazırdı. Gerçek hayattaki diğer idolü İskender ise tanrısal Mithras, Dionysos ve Herakles'in efsanelerinde bulunan kahraman motifine uyuyordu.[26]

Gerçek hayattaki eylemlerin efsaneler tarafından yönlendirilme şekli için halkbilimcilerin bir terimi vardır: gösterim. Gösterim, yaygın efsane

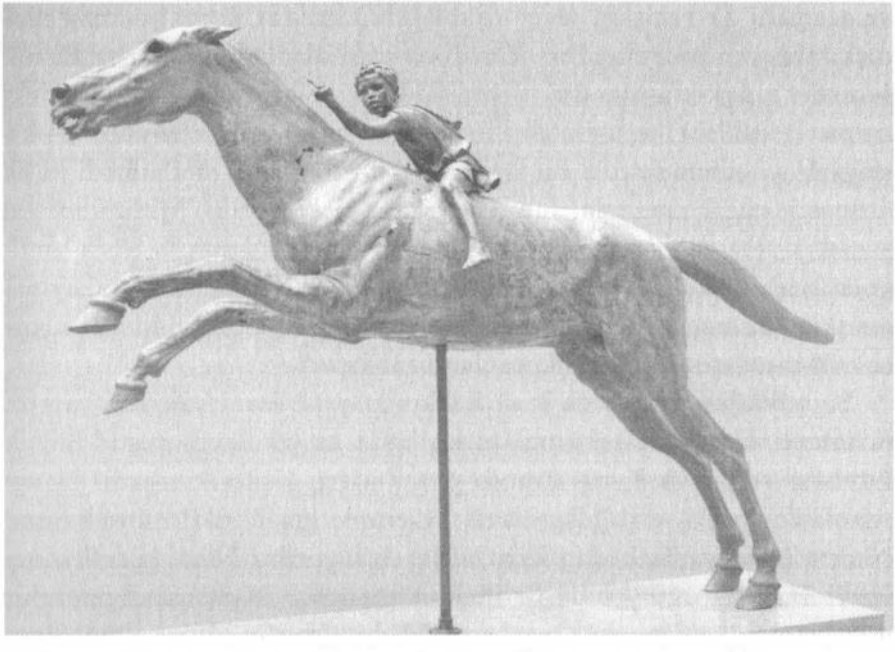
ve söylencelerin sıradan insanların davranış biçimlerini bazen etkileyerek onların efsanevi anlatılardan bazı öğeleri canlandırmalarına nasıl yol açtığını, böylece hayali gerçeğe dönüştürdüklerini açıklar. Olaylar öykülere esin verir; öyküler olayları etkiler.[27] Gösterim kavramı, Mithradates'in hayatındaki bazı safhaların Yunan efsaneleri ve tiyatrosunu yansıttığı izlenimini vermesinin başka bir nedenidir. Eğer Mithradates'e efsanevi kahraman senaryosu gibi bir şey rehberlik etmişse bu, kralın müthiş özgüvenini ve ezici yenilgilerden sonra daha da güçlü şekilde geri dönme yeteneğini açıklamaya yardım edebilirdi. Mithradates'in kendisinin, doğumundan itibaren şanlı bir kader için seçilmiş klasik tarzda bir kahraman olduğuna dair inancı, kriz zamanlarındaki azim ve becerikliliğinin kaynağıydı. Bütün zamanlarda hatırlanacak kadar azimliydi.

Mithradates beş yaşına gelene kadar babasına takdim edilmedi (eğer oğlu bebekken ölecek olursa kralı kederden korumayı amaçlayan bir Pers geleneği). O zamana kadar küçük prens, annesi Kraliçe Laodike, haremdeki cariyeler ve onların çocuklarıyla birlikte yaşamıştı. Mithradates kadınlardan, onların muhafızları ve sırdaşları hadımlardan heyecan verici efsane ve söylenceler dinlemişti. Hadımlar Pers geleneğindeki saraylarda güvenilir hizmetkâr, general ve güçlü danışman olarak hizmet veren iğdiş edilmiş erkeklerdi. İlginçtir ki, Antik Çağ'dan günümüze kadar gelen hadım isimlerinden yarısı Mithradates'in saltanatındandır. Bu durum, söz konusu dönemin değişmeyen saray entrikalarını hatırlatır.[28] Aslında, saray komplocuları babasının zamansız ölümünden sonra genç hükümdarı ortadan kaldırmak için entrikalar düzenleyeceklerdi. Fakat bunlar şimdilik geleceğe ait bir şeydi. Yaşlı kral henüz hayattayken veliahdının eğitimine nezaret etmişti. Oğlan beşinci doğum gününü kutlar kutlamaz, öğretmenleri onun klasik Grekçe ve Pers krallık ilkeleri konusundaki eğitimine başladılar.

3. Bölüm

Genç Bir Kahramanın Eğitimi

Oğlanı sinirli bir aygırın sırtına yerleştirdiler. Dönüp duran ve sıçrayan küheylan, dizginleri ve çocuklara uygun ciridini tutan küçük binicisiyle dörtnala uzaklaştı. Prens sadece on yaşındaydı ama yaşına göre dayanıklı ve uzundu. Beş yaşından beri ata biniyordu fakat Kappadokia'nın yüksek yaylalarından yeni gelmiş bu at daha ehlileştirilmiş değildi. Hayvan tarlalar boyunca koşarken Mithradates düşme tehlikesi altındaymış gibi görünüyordu ama bir şekilde tutunmayı başardı.

Resim 3.1. Enerjik bir atın üzerinde bir oğlan, Mithradates döneminden doğal boyutlarda Hellenistik tunç heykel, MÖ 150-125 civarı. Ulusal Arkeoloji Müzesi, Atina, Yunanistan.

Atı kontrol edebildi ve ciridini bu kadar genç birisinden beklenmeyecek bir beceri ve güçle fırlattı.

Saraydaki kimileri genç prensin ölümcül bir at gezintisi komplosundan kurtulduğundan şüphelendi. Belki de oğlanın koruyucusu Pegasos'a şükranlarını sundular. Diğerleri ise Mithras'ın yeni hükümdara verdiği onayı her zaman at şeklinde bir alametle gösterdiğini hatırladılar. Bazı Yunan seyisler *taraksippoi* ("at korkutanlar"; ölü binicilerin ruhları) denilen kötü ruhların hayvanı korkutmuş olabileceğini aralarında fısıldadılar. Herkesin aklına vahşi bir atı ehlileştirerek büyüklerini etkileyen genç İskender geldi.[1]

Iustinus'un huysuz bir atın gazabından kıl payı kurtulduğuna dair kısa hikâyesi dışında, Mithradates'in çocukluğu büyük ölçüde karanlıktadır. Antik yazarlar yetişkin Mithradates'in sıradışı cüssesini, gücünü, dayanıklılığını, doymak bilmez iştahını, kaba şakalarını ve cinsel tercihlerini anlatmıştır. Hepsi de kralın parlak bir stratejist, cesur bir savaşçı, yetenekli bir zehir bilimci olduğu ve birçok dili akıcı konuştuğu konusunda hemfikirdir. Kültürlü bir müzik ve sanat hamisi olan kral gösteriyi ve azametli davranışları seviyordu. Mithradates'in Roma'ya karşı dinmek bilmeyen öfkesine, Pers-Yunan soyuyla duyduğu gurura ve Büyük İskender'e öykünüşüne dair yeteri kadar kanıt vardır. Karakterindeki çarpıcı çelişkiler gibi, soylu idealleri ve karizmatik –sıkça paranoyak– kişiliği de iyi bilinmektedir. Bir kral olarak Mithradates merhametli ya da acımasız; nazik ama aynı zamanda zalim olabiliyordu. Mithradates'in yaşadığı yere ve döneme dair bilinen olaylar ve kanıtlarla eksik antik anlatılardaki boşlukları doldurarak ve sahneleri detaylandırarak; ayrıca yetişkin Mithradates hakkında bildiklerimizi geriye doğru işleterek, çocuk Mithradates'i kafamızda canlandırabiliriz.[2]

Bu yaklaşım kafalarda kral hakkında yeni soru işaretleri yaratır. Karakterini ve halk karşısındaki kişiliğini ne şekillendirmişti? Büyük İskender ve Büyük Kyros dışında örnek aldığı kişiler kimlerdi? Hangi mitolojik, tarihi ve çağdaş olaylar üzerinde güçlü etkiler bırakmıştı? Neden Roma'ya bu kadar derin nefret duyuyordu? Nihai hedefleri nelerdi? Bilimsel uğraşlarına ne ilham veriyordu? Mükemmel panzehir arayışının kökeni neydi? Önce, genç Mithradates'in eğitim aldığı Sinope'deki olaylara bakalım; ardından gelişim yıllarındaki muhtemel etkilerin üzerinde duralım.

Kültürel Kavşak Pontos

Mithradates'in babası V. Mithradates Euergetes ("Hayırsever"), zengin Pontos Krallığı'nı MÖ 150 civarında miras almıştı. Toprak ilhak ederek ve avantajlı evlilik ittifakları yaparak Pontos'un nüfuzunu genişletti. O ve Kraliçe Laodike'nin yedi çocuğu oldu. Tarihçileri hüsrana uğratan geleneği devam ettirerek, her iki oğluna Mithradates, ilk iki kızına Laodike isimlerini koydular. Oğlanların lakapları vardı: Bizim Mithradates'imiz çocukken Dionysos olarak adlandırılmıştı ve sonra buna Eupator ("İyi/Cömert Baba") unvanı eklendi. Kardeşi ise Mithradates Khrestos'tu ("İyi"). Diğer kız kardeşlerine Nyssa, Roksana ve Statira adı verilmişti.

Pontos'un güneyindeki Kappadokia Krallığı'nın kontrolünü ele geçirmek için Euergetes, en büyük kızı Laodike'yi (Mithradates'in ablası), annesinin beş kardeşini zehirleyerek öldürmesinin ardından tahta geçen çocuk kral VI. Ariathes ile evlendirdi. Zehirleme bu dönemde hanedanlara özgü halefiyet şekliydi. Kendinden emin Laodike –kocasından birkaç yaş büyüktü– Kappadokia'ya vardıktan kısa bir süre sonra, zalim kayınvalidesi uygun şekilde öldürüldü.[3]

Mithradates Eupator'un en iyi arkadaşı, sarayda kardeşi gibi yetiştirilmiş Dorylaios'tu. Çocuk, Mithradates'in babasının en yakın dostu ve askeri danışmanı General Dorylaios'un yetim yeğeniydi. Dorylaios'un ailesi, MÖ 63'te (Mithradates'in öldüğü yıl) Pontos Amaseia [bugünkü Amasya-ç.]'da doğmuş tarihçi Strabon ile akrabaydı. Strabon vatanı ve çevre ülkeler hakkında kapsamlı bir şekilde ve özlemle yazmıştır. Sinope'nin etkileyici sularını, güzel bahçelerini, eski fıstık ağaçlarını, zeytinliklerini, etkileyici mermer yapılarını, zarif tapınaklarını, canlı pazar yerini ve yeni *gymnasion*u tasvir etmiştir. Strabon aynı zamanda Pontos'ta soylu bir erkek çocuğun alacağı eğitimden de bahseder.

Strabon, ailesinin Mithradates Savaşları yüzünden nasıl bölündüğünü anlatmıştır. Annesi, general Dorylaios'un torununun çocuğuydu ve annesinin amcası Moaphernes (bir Pers ismi) Mithradates'in arkadaşıydı. Strabon'un büyük amcaları Mithradates'e hizmet etmişti ve baba tarafından dedesi Mithradates'in Pontos'taki kalelerini denetlemekle görevli generallerinden biriydi. Mithradates Savaşları'nın sonuna doğru Strabon'un dedesi kaleleri Romalılara teslim etmiş ama karşılığında vaadedilen ödülü alamamıştı. Strabon halen bunun acısını taşıyordu.[4]

Elimizdeki diğer bilgiler Strabon ile Mithradates'i birbirine bağlar. Annesi Strabon'u, her ikisi de MÖ 88'de Romalıları katletmiş şehirler olan Tralleis yakınlarındaki Nysa'da okula göndermişti. Daha sonra Strabon, Mithradates'in kültürlü bir arkadaşı olan Tyrannion ile birlikte eğitimine devam etti. Strabon, Theophilos adlı bir akrabasından da bahseder. Yazarın Mithradates yanlısı bağlantılarını göz önünde tutan bir tarihçi onun Tralleis halkı tarafından MÖ 88'de Romalıları katletmesi için kiralanmış Paphlagonialı Theophilos ile ilişkisi olup olmadığını merak etmiştir ki bu, hayli ilgi uyandıran bir tahmindir. Mithradates'in dünyası hakkında bize birçok şey anlatan yerel bir Pontoslu olarak Strabon, MÖ I. yüzyıl Anadolu'sunun çok kimlikli etnik mirasına ve karmaşık siyasi entrikalarına özgü bir kişilikti.[5]

Anadolu yerlileri, Yunan koloniciler, Persler ve İskender'in Makedonialıları Mithradates'in vatanında güçlü bir nüfuza sahipti. Yunan kültürü Ege kıyılarındaki büyük şehirlerde güçlüydü ama Karadeniz'i çevreleyen limanlarda daha az belirgindi. Büyük Rus tarihçisi M. Rostovtzef, Karadeniz çevresindeki Hellen nüfuzunu, "katı yerli çekirdeği örten ince Yunan kabuğu" olarak tanımlamıştı. Anadolu'nun kalbinde ve Pontos'ta Pers etkili yerel kültürler hâkimdi.[6]

Mithradates'in babası aynı zamanda bir Hellen dostuydu ve Yunanca, sarayının resmi diliydi. Çok çeşitli ülkelerden gelen elçiler ve hadımlar, peripatetik* Yunan filozofları ve Karadeniz korsanları, birçok dil konuşan tüccarlar ve dövmeli Trakyalılar, yılan oynatıcıları, suratsız *magus*lar, okumuş doktorlar ve şamanlar, askerler ve masalcılar Sinope sarayında bir aradaydılar. Birçok farklı etnik kimlikle, lisanla ve kişisel geçmişle çevrili olan Mithradates, erken bir yaşta dil konusundaki yeteneklerini geliştirebilirdi. Bu dinamik ve kozmopolit ortamda Pers kahramanları Kyros ve Dareios'un heyecan verici hikâyeleri doğal olarak Makedonialı İskender ve Kartacalı Hannibal'ın kahramanlıklarına karışıyordu.[7]

Çeşitli ırk ve ülkelerden insanların kaynaştığı böyle bir yerde dini inanışlar ve gelenekler eklektikti ve üstüste biniyorlardı. Genç Mithradates Olympos tanrıları için Yunan âdetlerini yerine getiriyor ama aynı zamanda eski Anadolu ve İran tanrılarına tapıyordu. Mithradates'in babası Apollon ve Zeus'a bağlıydı, fakat bir kral olarak, Zerdüşt dininde İran güneş tanrıları Ahuramazda ve Mithras'ın yüksek rahibi ya da

* Aristoteles'in Atina'da kurduğu okulun ekolünden –ç.n.

*magus*uydu. Çocuk Mithradates, babasını doğan güneşi selamlarken ve *magus*lara alametler ve rüyalar hakkında danışırken izledi. Babası dağ zirvelerindeki sunaklarda ateş sunusu yaparken ileride kendisine miras kalacak törensel yükümlülükleri öğrendi.

Eski Pers dini hakkındaki çoğu şey sır olarak kalmıştır fakat tarihçiler Hakikat'in en yüksek ideal olduğu konusunda hemfikirdir. Özgür irade temel bir ahlaki kavramdı. Işık ve Güneş'e saygı gösteriliyordu; ateş kutsaldı. Ateşe duyulan saygı ve hayranlık, Mezopotamya'nın petrol zengini çölleriyle Kırım ve Hazar Denizi kıyısındaki Bakü'nün petrol yataklarında doğal bir dürtüydü. Buralar, uçucu neftyağı kaynaklarının ve asfalt göllerinin kendiliğinden tutuştuğu, sudan etkilenmeyen çok sıcak, mavimsi turuncu alevler çıkartarak ebediyen yandığı yerlerdi. Böyle yanıcı kutsal maddelerin (Mithradates'in topraklarında yaygındı ama Romalılar bilmiyordu) savaşta da değerli oldukları ortaya çıkacaktı.

Herodotos, Ksenophon, Strabon ve diğer Yunan tarihçiler Işık ve Hakikat (eski İran dilinde *arta*) ile Karanlık ve Yalanlar (*druj*) arasındaki savaşın ilelebet sürdüğü düalist Pers dünya görüşünü tarif etmişlerdir. Hilekârlık tekdiri gerektiriyordu. Borç ahlaken kötü bir durumdu, çünkü borçlu insanlar hür iradelerini kullanamaz, Karanlık'a karşı savaşamazlardı. Bu inanışlar, Pers etkisindeki Asia Eyaleti'nde neden Romalılara duyulan nefretin böylesine derin olduğunu açıklamamıza yardımcı olur. Roma'nın açgözlü ve bozuk vergi politikaları altında tefeciler çok yüksek faizler istiyor ve borçlarını ödemeyenin her şeyine el koyuyorlardı. Ardından borçlular köle yapılıyor ve Romalı efendileri satılıyorlardı. Roma vergileri şehirleri bütünüyle ezici borçlar altında bırakıyor, sanat eserlerini ve diğer hazinelerini; topraklarını ve insanlarını satmaya zorluyordu. En zengin krallar bile iflasa ve şantaja karşı duramıyordu. Romalılara direnmek Hakikat ve Işık'ın tarafında savaşmak demekti.[8]

Okul Günleri

Mithradates tıpkı Kyros ve İskender gibi, muhafızlar, eğitmenler ve çalıştırıcılardan oluşan bir çevre tarafından büyütülmüştü. Oyun arkadaşları Dorylaios, Gaius (Hermaios'un oğlu, üvey kardeşi) ve diğer Yunan, Pers, Kappadokia ve yerel Anadolu ailelerinin çocuklarıydı. Oğlanın eğitimi Yunan ve Pers kültürüyle beden eğitiminin karışımıydı.

Öğretmenlerin çoğu *paideia**, geleneksel Hellen edebiyatı, klasik sanat ve müzik, mitoloji ve tarih gibi konularda uzmandı. Aristoteles, Platon, Thukydides, Ksenophon ve Herodotos'tan okumalar yapılıyordu. Çocuklar Homeros'un *İlyada*'sı ile Yunan şiir ve oyunlarını ezberliyorlardı. İskender, Euripides'in oyunlarından alıntılar yapmayı severdi. Mithradates'in beğendiği oyun, Yunanların MÖ 480'de Persleri Salamis'te yenilgiye uğratmalarının ardından Aiskhylos tarafından yazılmış *Persler* olabilir. Aiskhylos Pers askerlerini ve onların silahlarını çok parlak biçimde tarif etmiş ve Pers kralına oldukça sempatik yaklaşarak onu, Yunanların özgürlük aşkını fena halde küçümseyen –Mithradates'in kaçınacağı bir hata– yiğit, soylu bir despot olarak işlemişti.[9]

Mithradates'in eğitimine Pers bitki toplayıcılarından ve Yunan "kök kesicilerinden" öğrenilen bitki tedavisi de dâhildi. *Magus*lar bitkisel zehirler ve panzehirler konusunda uzmandı. Mithradates'in dedesi Kral I. Pharnakes, her şeyi tedavi ettiği sanılan *pharnakion* adlı bir bitki keşfetmişti. İskender'in öğretmeni Aristoteles, öğrencisine doğa tarihi ve tıp sevgisi telkin etmişti. Mithradates de doğa bilimleri ve tıptan büyülenmişti ama bir farkla: Onun tutkusu zehirlerdi. Güçlü bitkisel, mineral ve hayvani özlerden yapılmış ilaçların (*pharmaka*) ikilemini anlıyordu. Çelişkili olarak, bu maddeler ölümcül derecede zehirli olabiliyor veya iyileştirici tonik gibi kullanılabiliyordu. Her şey doza bağlıydı ve her zehir için doğa panzehir sağlamıştı. Gerçekten de bazı zehirler diğerlerini etkisizleştirebiliyordu.[10]

Antik tarihçilerden Memnon, Mithradates'in, çocukluktan beri zehir kullanan bir seri katil olduğunu iddia etmiştir.[11] Uzun saltanatı boyunca Mithradates şüphesiz zehiri bir silah olarak kullanmasına rağmen bu mümkün görünmemektedir. Memnon'un naklettiği söylenti, muhtemelen genç Mithradates'in zehirlerin iyi ya da kötü amaçlı kullanılabileceği ilkesine dayanarak yaptığı deneylerden kaynaklanmıştı. Çocukken kolayca elde edilebilen zehirlerle deney yapmış olması mümkündür. Pontos ölümcül doğal kaynaklar açısından çok bereketliydi. Çocuklar kurtboğan, karacaot (çöpleme), itüzümü, porsuk ağacı, banotu ve baldıran otu

* Gramer, felsefe, belagat, matematik, müzik, coğrafya, doğa tarihi ve beden eğitiminden oluşan klasik Yunan eğitimi –ç.n.

gibi yaygın zehirli bitkileri ayırt etmeyi öğrenirlerdi. Umut vadeden bir zehir bilimci zehirli örümcekleri, eşek arılarını ve yılanları yakalayabilir, küçük hayvanlar üzerinde zehir deneyleri yapabilirdi.

Prensin güzel akik taşları, kristaller ve mineralleri toplamak gibi zararsız hobileri de vardı. Kralken, değerli taş bilimi ve kehribar üzerine bilimsel eserler yazmıştı. Zarifçe işlenmiş akik kadehler ve işlemeli taş yüzüklerden oluşan ünlü koleksiyonu ölümünden sonra zengin Romalıların eline geçmiş ve daha sonra Avrupa'daki kraliyet müzelerine dağılmıştır.

Bir Pers prensinin yetiştirilişi, Mithradates'in okuduğu Yunan tarihçiler Herodotos ve Ksenophon'da ilginç detaylarla anlatılmıştır. Her iki yazar da eski Pers İmparatorluğu'nda kapsamlı geziler yapmıştı ve Aiskhylos gibi adalet, şükran, sorumluluk ve irade gibi erken yaşta öğretilen belirli Pers değer ve âdetlerini takdir etmişlerdi. Genç Mithradates akrabalarından aile tarihi, krallığının kökenleri ve şanlı ataları hakkında çok şey duymuştu. Mithradates'in ayrıca nasıl gerçek bir Yunan-Pers hükümdarı olunacağını öğrenmek için Herodotos ve Ksenophon'un ataları hakkında yazdığı anlatıları inceleme imkânı da vardı.

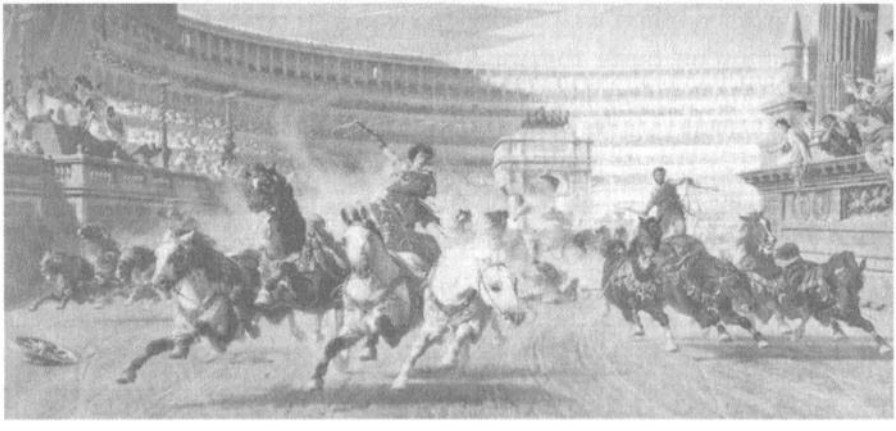
Ksenophon'un kendi öyküsü nefes kesiciydi: Pers tahtında hak iddia eden Genç Kyros'un MÖ 400 civarında Mezopotamya'daki kaybedilmiş davası için savaşmış on bin Yunan paralı askere komuta etmişti. Ksenophon'un *On Binlerin Dönüşü* adlı anıları Pontos aracılığıyla eve yapılan uzun ve zorlu yolculuğu anlatıyordu. Başındaki büyük ordu Sinope'nin taş surları dışında ordugâh kurmuştu (Mithradates'in doğduğu şehir Ksenophon'un askerlerine yiyecek ve erzak sağlamıştı).[12]

Ksenophon'un tarihi romanı *Kyros'un Eğitimi*, MÖ 550 civarında Pers İmparatorluğu'nu kuran Büyük Kyros'un çocukluğu, askeri kariyeri ve cesareti üzerine renkli öykülerle doludur. Ksenophon Büyük Kyros'un nasıl iyi ve aydın bir kral olduğunu, kendisini Hakikat ve Işık'a adadığını, Parth ülkesinden Karadeniz'e kadar sayısız kavmi rızaya dayanarak yönettiğini aktarır. Kyros'un Hakikat'e olan saygısı aynı zamanda adalet, merhamet ve cömertliği de içine alıyordu. Bu büyük hükümdarın nasıl iktidara geldiğine dair Ksenophon'un açıkladığı sır, Mithradates'in ilgilendiği bir konuydu. Kyros, dehşet ve korku yayarken takipçilerinin sadakatlerini ve sevgilerini kazanmak gibi bir yeteneğin sahibiydi. Persler en iyi kralın iradeli ve halkına karşı müşfik bir

baba olduğuna inanıyorlardı. Gerçekten de, Mithradates daha sonra Eupator ("iyi baba") lakabını seçmiştir.[13]

Ksenophon uzman bir savaş arabası sürücüsü olan Kyros'un eski model savaş arabasını nasıl yeniden tasarladığını anlatır: Daha güçlü ve uzun dingiller ile sürücüyü korumak üzere tunç zırhlı yüksek bir taret yaptırmış, sürücüyü ve dört atı zincir zırhla donatmıştı. Sonra da şeytani bir aksesuar eklemişti: Tekerleklerden dışarıya yaklaşık bir metre çıkıntı yapan eğri ve keskin bıçaklar. Kyros'un arabada yaptığı yeni düzenleme, savaş arabasını süslü ve dayanıksız bir araçtan düşman hatlarını baştan sona altüst eden canavarca bir harman makinesine dönüştürmüştü. Ksenophon'un en sürükleyici pasajlarından bazıları Kyros'un tırpanlı üç yüz savaş arabasının korkunç etkilerini tasvir eder.[14]

Mithradates, Kyros'un başlattığı tehlikeli araba yarışlarında şampiyon olmuştu. Küçük prens muhtemelen sekiz ya da dokuz yaşında araba sürmeye başlamıştı. Keskin dönüşlü –ve kuralsız– kalabalık yarış pistinde iki veya dört atı on iki tur boyunca kontrol etmek olağanüstü bir yetenek ve kuvvet gerektirir. Yetişkin Mithradates Ege ve Anadolu'da araba yarışları kazanmıştır. Cüssesi, gücü ve cesareti bu çok riskli sporu hiç duyulmadık uçlara taşımasına izin vermiştir. Kyros sekiz atı yan yana sürmüştü. Mithradates onu gölgede bırakarak on yarış atı sürmesiyle ün kazanmıştır! Elbette, at ne kadar çoksa heyecan ve sürpriz o denli fazlaydı. Bu üstün başarı, ileride genç Roma imparatoru Nero'nun Mithradates'in kibrini eleştirdiği bir şiirine ilham kaynağı

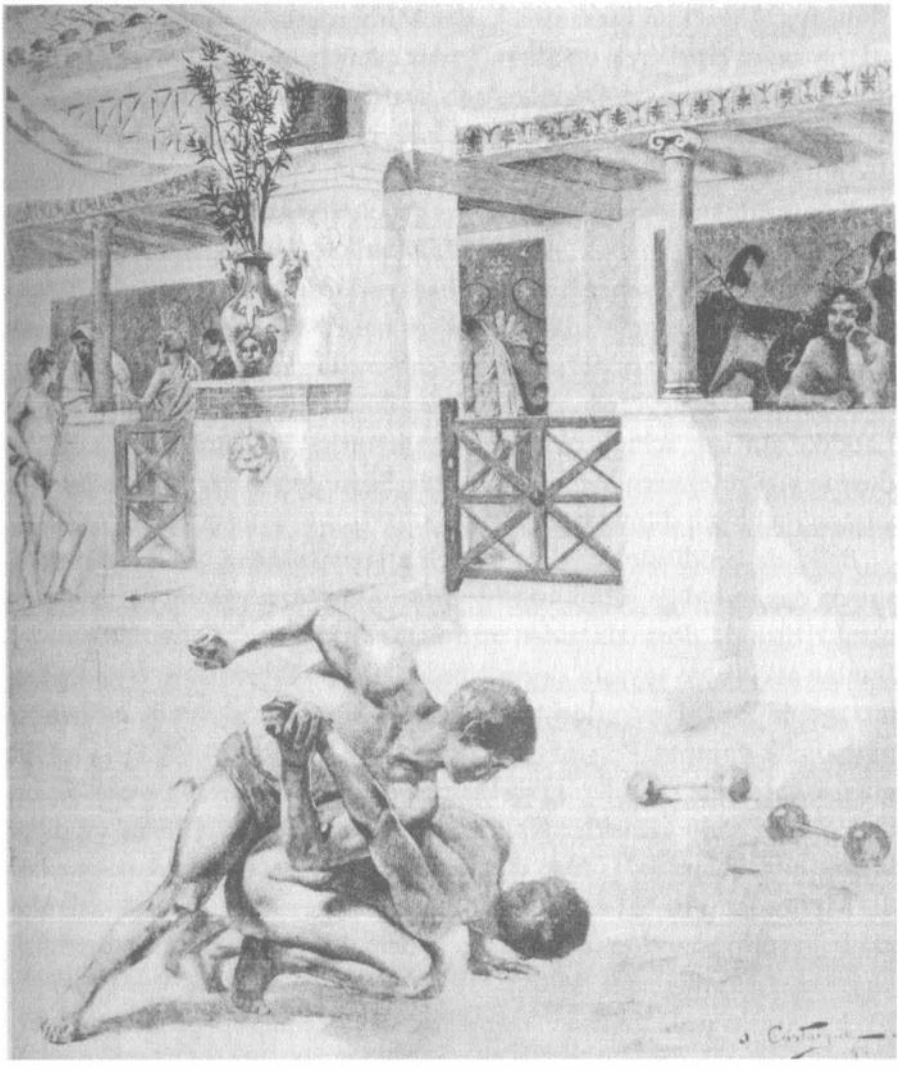
Resim 3.2. *Araba Yarışı*, Alexander Wagner, 1898.

olmuştur (Nero'nun zamanına kadar Mithradates'in arabasına koştuğu atların sayısı şişirilerek on altıya kadar çıkarılmıştı). Daha sonra Yunanistan'daki Olimpiyat Oyunları'nda yarışan Nero, Mithradates'in hayret verici başarısıyla boy ölçüşmeye kalkmış, kaza geçirmiş ve ölümden dönmüştür.[15]

Kyros zamanından beri soylu Pers gençlerine asil bir eğitimin üç ayağı öğretiliyordu: binicilik, atış ve Hakikat'i söylemek.[16] Yürümeyi öğrendikten kısa süre sonra biniciliğe başlıyorlardı. Yukarıda gördüğümüz gibi, saraydaki komplocular Pontos'un meşru veliahdından kurtulmak için binicilik kazaları düzenlemeye çalışmışlardı. Buna ilaveten zehirleme girişimleri de vardı. Mithradates dâhil birçokları prensin annesi Laodike'nin işin içinde olduğuna inanıyordu. Bu şüphelerden kuşku duymamızı gerektiren hiçbir şey yoktur. Böyle entrikalar Mithradates'in yaşadığı tehlikeli dünyada yaygındı.

Belki de kendisine verilen tehlikeli atlar yüzünden, Mithradates efsanevi dayanıklılığa sahip usta bir binici oldu. Atış eğitimi ok ve yayda ustalık dışında dörtnala giden atın üstünde cirit fırlatmayı içeriyordu. Bunlar avcılık ve savaşta önemli becerilerdi. Mithradates ve arkadaşları acemi birliği askerleri gibi yaşıyor, Sinope Kalesi'nde nöbetleşe muhafızlık yapıyor, Pers orağı [*harpe*], eğri kılıç ve mızraklarla göğüs göğüse çarpışma talimleri gerçekleştiriyorlardı. Ekmek, su teresi ve sudan oluşan sade yemekler [*spartan meal*] yiyorlardı. Tavşan ve diğer küçük hayvanları avlasınlar diye kırsalda kısa seferlere çıkarılıyorlardı; Mithradates'in babasına ait av parkında geyiklere ve yaşlı aslanlara, belki de yabandomuzlarına ve ayılara sessizce yaklaşma ve takip alıştırması yapıyorlardı. Mithradates avlanmayı severdi; bütün gençler Kyros, Kserkses, Dareios ve İskender gibi gerçek vahşi hayvanların peşinden dağlara çıkacakları günler için sabırsızlanıyordu. Zorlu atletik ve askeri talimler de Yunan eğitiminin bir parçasıydı ve tarihçiler olağanüstü uzun, gürbüz bir delikanlı olan Mithradates'in güreş, boks, koşu, yüzme ile birlikte hançer ve kılıç kullanımında, ayrıca mızrak ve kalkanla yapılan geleneksel göğüs göğüse hoplit [Yunan ağır piyadesi-ç.] savaşında çok iyi olduğunu söyler.[17]

Pontos ordusunun gelecekteki komutanı olarak Mithradates, krallığın zenginliğini ve bağımsızlığını nasıl koruyup yöneteceğini öğrenmeliydi. Babası, oğlunun Pontos ve çevresinin tarihini, coğrafyasını, ekono-

Resim 3.3. Erkek çocukların güreş dersi. Andre Castaigne, 1895.

misini, doğal kaynaklarını, şehirlerini, yollarını, kalelerini, ticari ilişkilerini bilmesini isterdi.[18] Mithradates babasının dış siyaset konusundaki ilgi ve kaygılarını da devralacaktı. Bunlar Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerde ve bozkırlarda yaşayan İskit göçerleriyle yaşanan çatışmaları da kapsıyordu. Demokratik Yunan şehirleriyle Doğu'nun yerel monarşileri arasında ince diplomasiyle denge sağlanıyordu. Kopuk kopuk antik an-

latılarda izlemesi oldukça güç olan bu dönemin karmaşık müzakereleri ve değişip duran ittifakları, modern antik tarihçiler tarafından çokça tartışılmaktadır. Fakat Anadolulu bir hükümdar için asıl sorun, Roma'nın artan gücü ve Doğu Akdeniz topraklarındaki emperyalist tasarılarıyla nasıl başa çıkacağıydı.

Kartaca'nın mağlup olduğu MÖ 146'daki son Kartaca Savaşı sırasında Mithradates'in babası Roma'ya yardım etmişti. Mithradates çocukken babası yine Roma'nın yanında yer alarak Anadolu'daki bir halk ayaklanmasının bastırılmasına katkıda bulunmuştu. Roma senatosu Pontos Krallığı'nı resmen "Roma dostu", yani diğer bir deyişle kontrol etmeyi umdukları vasal bir krallık olarak tanımıştı.[19]

Kadim Yunan ve Pers uygarlıklarının etkisindeki topraklarda, sonradan görme Roma'nın kaba gücü, küçümsemeyle karışık korkuya sebep oldu. Roma'nın geçmişinde müttefiklerine aniden sırtını dönmek vardı. Çocuk Mithradates Roma'daki önemli klanların adlarını öğrendi: Iulius'lar, Cornelius'lar, Lucinius'lar, Aquillius'lar ve diğerleri... Roma tarihi ve mitolojisine aşinaydı. Gelecekteki söylevlerinde Roma'nın kurucuları olan ikizler Remus ve Romulus'u emzirmiş dişi kurtla alay edecek, Romalıların fetihleri ve çatışmaları üzerine derin bilgisini sergileyecekti. Mithradates Roma'nın büyük kudretinin yeterince farkında olarak büyüdü. Romalılarla müzakere, derin bir uçurumun üzerine gerili ipte yürümeye benziyordu; düşmek kolay, yana kaçmak imkânsızdı. Sadece iki seçenek vardı ve ikisi de riskliydi: Roma'nın "dostu" olmak ya da Roma'yla karşı karşıya gelmek. Kaderinde efsanevi şöhret yazılı bir kurtarıcı prens için ancak bir tek şerefli yol mevcuttu.

Ne var ki, tehlikeler vatanının yanı başında pusuya yatmıştı. Değişken sınırları ve istikrarsız yönetici aileleriyle eski Pers ve Makedonia imparatorluklarından geriye kalan devletler, yani Hellenistik krallıklar arasında sürekli iktidar, toprak ve bağımsızlık mücadeleleri baş gösteriyordu. Saraylar komplolar, ayak oyunları, hizipler, ihanetler, zehirlemeler ve cinayetlerle kaynıyordu. Mithradates çok küçük yaşta Sinope'deki en güvenilmez düşmanlarının arkadaşları ve ailesi olabileceğini anlamıştı. Annesi bile şüpheliler arasında olabilirdi.

Pontos zengindi. Donanması Karadeniz ticaretini kontrol ediyordu. Hatıralardaki en eski zamanlardan beri hızlı korsan gemileri bu sularda seferlere çıkıyordu. Büyük korsan filoları Delos Adası'nda gelişen Roma

köle pazarına her gün binlerce yeni esir getirerek zengin olmuşlardı. Mithradates çocukluğunda korsanlık hakkında çok şey duymuş ve şüphesiz babasının ziyafet salonlarında korsan reisleriyle tanışmıştı. Korsanlar giderek artan bir cesaretle gemilere ve kıyılara saldırıyor, hatta Romalı soyluları fidye için kaçırıyorlardı. MÖ I. yüzyılda Karadeniz ve Ege'de dolaşan binden fazla korsan gemisi vardı. Korsanlar kendilerini açık denizlerin hâkim devleti olarak görüyorlardı. Pontos uzun süre korsanlarla kazançlı anlaşmalar yaparak onların ganimetlerini satabileceği güvenli limanlar ve pazarlar sağlamıştı. Babasının askeri danışmanı yaşlı Dorylaios Pontos adına, orduya Ege ve Karadeniz'den paralı askerler ve korsanlar almıştı. Roma'yla yaptığı savaşlar sırasında Mithradates büyük korsan filolarını müttefikleri arasında sayacaktı. Mithradates'in hayatı boyunca paraya erişimi tarihçiler için daima bir bilmece olmuştur. Korsanların yağmaları kuşkusuz kaynaklarından biriydi.[20]

Pontos'un zenginliğinin bir diğer kaynağı Karadeniz'de bolca bulunan orkinos ve uskumruydu. Tonlarca tuzlanmış balık her yıl Akdeniz'e ihraç ediliyordu. Kayısı, armut, incir, fındık, zeytin ve tahıl Pontos'un büyük dağ silsilelerinden doğan nehirlerin suladığı ılımlı kıyı şeridinde yetişiyordu. Bir yol sistemi Sinope ve Amisos [bugünkü Samsun-ç.] ticaret limanlarını Amaseia [bugünkü Amasya-ç.] ve içerideki diğer şehirlere bağlamaktaydı. Sık ormanlar gemi inşası için çam; mobilya için ceviz ağacı ve akçaağaç; et, deri hatta ilaçlar için av hayvanları sağlıyordu. Mesela kunduzlar değerli bir Pontos ürünüydü. Kunduz testisleri ateş düşürücü ve cinsel gücü arttırıcı olarak kıymetliydi (misk bezinden elde edilen kunduz yağı, kunduzların başlıca besini söğüt kabuğunda bulunan ve aynı zamanda aspirinin aktif maddelerinden salisilik asit içerir). Pontos ayrıca bolca altın, gümüş, bakır, demir, kaya tuzu, cıva, sülfür ve boyalarla ilaçlar –ya da zehirler– için kullanılan birçok başka minerallere sahipti.[21]

Pontos'un çok eskiden beri Khersonessos (Kırım)'da sığ Azak Denizi'ni fırtınalı ve derin Karadeniz'e bağlayan Kimmer Bosporos'u (Kerç Boğazı) üzerindeki Pantikapaion (Kerç, Ukrayna) şehir ve kalesiyle bağları vardı. Boğazın karşısındaki Taman Yarımadası'nda Phanagoria Kalesi yer almaktaydı. Bu iki zengin liman Akdeniz pazarlarına yönelik önemli tuzlanmış balık ticaretini ve İskit bozkırlarından gelen tahılı kontrol ediyordu. Bugün söz konusu bölgede arkeologlar (ve mezar soyguncuları) birçok kurgan, yani Mithradates'in dönemine ait me-

Resim 3.1. Anadolu, Armenia ve Yakın Doğu. Harita Michele Angel.

zar tümülüsü kazmaktadır. Muhteşem altın takılar, gerçekçi altın ölü maskeleri, silahlar, kaliteli çanak çömlek, ince işlenmiş değerli taşlar ve diğer mezar buluntuları ileride Mithradates'in genişleyen krallığının bir parçası olacak bu toprakların zenginliği hakkında bir fikir verir.[22]

Kimmer Bosporos'unun iki yanındaki bulanık kara petrol göletleri, püsküren katran volkanları ve sürekli yanan neft kaynakları uzun süre korku salmıştı. Deprem belirli aralıklarla bu bölgeyi tahrip ediyordu. Mithradates çocukken Sinopeli tarihçi Theopompos'u Taman Yarımadası'nda toprağın nasıl birden yarılıp canavarların ve devlerin (gerçekte mastodon* fosilleri) dehşet verici iskeletlerini kustuğunu anlatırken dinlemiş olabilir. Theopompos'un dediğine göre göçerler, kültürlü Yunanların yaptığı gibi bu kutsal kalıntıları tapınakta sergilemek yerine korkunç kemikleri basitçe Azak Denizi'ne fırlatıyorlardı. Sinope'deki genç bir prens kuzey Karadeniz'in olağanüstü manzaralarını, ilginç halklarını, efsanevi güzellikteki tabiatını ve sunduğu heyecan verici imkânları bizzat görmek için istekli olurdu.[23]

* Soyu 10 bin yıl önce tükenen bir tür mamut-e.n.

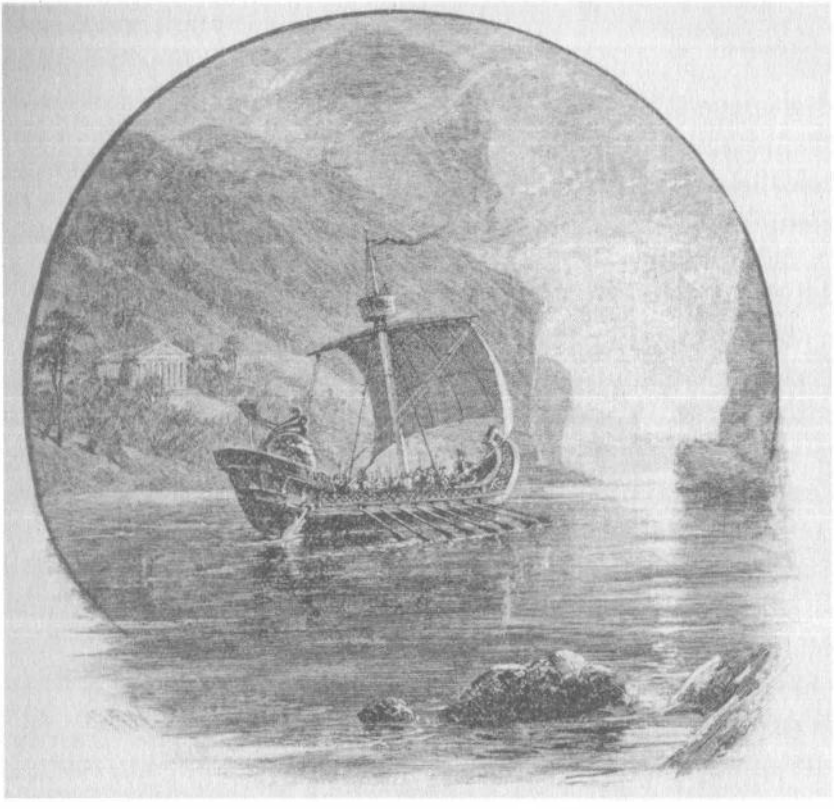
Sinope'de büyüyen her çocuk şehrin en ünlü vatandaşı Kinik* Diogenes (d. MÖ 403)'ten haberdardı. Büyük bir şarap fıçısına evim diyen, bütün bedensel işlev ve ihtiyaçlarını halk önünde gerçekleştiren bu tuhaf filozof, Sinope'den sürgün edilmişti ama alışılmadık fikirleri çok etkiliydi. Mithradates, Diogenes ile onun yaşam tarzına saygı duyan İskender hakkındaki meşhur hikâyeyi biliyordu. Diogenes bilgeliğin kati fiziksel eylemden geldiğini öğretmekteydi. Kırsalda yaşayıp birkaç şahsi eşya kullanmayı, sade bir biçimde sadece topraktan geçinmeyi ve sıkı bir dayanıklılık perhizine girmeyi savunuyordu.

Genç Mithradates, Diogenes'ten etkilenmiş miydi? Kral altın gölgelikler altındaki zarif işlemeli kanepe ve tahtlarla, gösterişli ziyafetlerle, pahalı kumaşlar ve sanat eserleriyle; ona yüksek sesle kitaplar okuyan ve onun için eğlenceler düşünen hizmetlilerle, çizmelerindeki gümüş çivilerle, mir kokulu banyolarla, hatta belki de oyun parkı için Mısır'dan getirilmiş altın kumla Pers-Makedonia lüksü içinde büyümüştü. Kral olarak muazzam bir servet biriktirmişti ve bunun tadını çıkardı. Ancak büyük askeri liderler Kyros, İskender ve Hannibal'in hafif saray hayatını küçümseyen zorlu savaşçılar olduklarını biliyordu. Onlar gibi genç Mithradates de kendi zırhıyla, silahlarıyla ve atlarıyla ilgileniyor, eğitiminin bir parçası olan açık hava hayatından ve bunun getirdiği güçlüklerden zevk alıyordu. Göreceğimiz üzere, genç Mithradates lüksten kaçınacak ve Diogenes gibi birkaç yılını yıldızlar altında uyuyup dağlarda özgürce gezerek ve kendi vücut geliştirme programını uygulayarak geçirecekti.[24]

Fakat Mithradates bu maceraya atılmadan önce tarih ve coğrafya üzerine eğitim gördü. Sinope Karadeniz'in her köşesindeki Yunan ve barbar yerleşimleriyle ticaret yapıyordu. Tuna Nehri'nin ağzının ötesinde Moesia ve Trakya'nın yarı göçer kavimleri dizilmekteydi. Komşusu Bithynia, Asya ve Avrupa arasındaki geleneksel geçiş kapısıydı; içerilerde Galatia (MÖ III. yüzyılda Galyalılar tarafından iskân edilmişti) ve zorlu Paphlagonia uzanmaktaydı. Daha güneyde Kappadokia'da (*Katpatuka*, Persçe "güzel atların memleketi") zirveleri karla kaplı Toroslar yükseliyordu. Doğuya doğru, İason'un Argonaut'larından** birinin adını taşıyan zengin ve dağlık

* Yerleşik âdetleri reddeden ve yoksulluğu benimseyen bir Yunan felsefe okulu–ç.n.

** Efsaneye göre İason önderliğinde Argo adlı gemiyle denize açılıp türlü maceralardan sonra Kolkhis'te (Gürcistan) bulunan Altın Post'u ele geçirip dönen Yunan maceracılar–ç.n.

Resim 3.4. *Argo* doğan güneşe ve Karadeniz kıyısındaki Kolkhis'e doğru yelken açıyor. Adı bilinmeyen bir Alman sanatçıya ait eser.

Armenia Krallığı yer alıyordu. Hannibal İkinci Kartaca Savaşı'nda Romalılara yenildikten sonra (Zama'da, MÖ 202) Armenia'nın müstahkem başkenti Artaksata (*Artaşat*, "Gerçeğin Coşkusu")'yı tasarlamıştı. Hannibal bile Mithradates'in vatanında zaman geçirmişti.[25]

Hannibal Anadolu'da

Genç Mithradates, Hannibal'in maceralarını muhtemelen son detayına kadar ezberlemiş, Kartacalı'nın Roma'ya karşı yürüttüğü dur durak bilmeyen savaştaki her bir başarı ve yenilgiyi incelemişti. Küçük bir oğlan çocuğu olarak Mithradates, Hannibal'in iğrenç Romalılarla

Resim 3.5. Hannibal Romalılara yakalanmamak için zehir içiyor. Boccaccio, *Des cas des nobles homes et femmes maeureux*, 1470-1483 civarı, British Library.

savaşmayı hiçbir zaman bırakmamak için kutsal yemin ettiğini biliyordu. Hannibal, Mithradates'in doğumundan yaklaşık 50 yıl önce, MÖ 182'de yetmiş yaşında ölene dek yeminini tuttu.

Roma Kartaca ordusunu mahvettikten sonra, Hannibal Kuzey Afrika'ya kaçmaya zorlanmıştı (MÖ 195). Hayatının geri kalanını Anadolu'da Roma'nın öteki düşmanlarına danışmanlık yaparak ge-

çirdi. Suriye kralı III. Antiokhos'u Yunanistan'ı istila ederek Roma'ya savaş açma konusunda ikna etti. Fakat Hannibal ve Antiokhos Thermopylai'da feci bir yenilgiye uğradı (MÖ 191). Ölüler arasından hortlayan Suriyeli bir hayalet ve Doğu'da Roma'yı cezalandırmak için bir kurtarıcı kralın yükseleceği kehanetinde bulunan delirmiş Romalı general hakkındaki uğursuz vahiyler dolayısıyla Mithradates için bu savaşın özel bir anlamı vardı.

Antiokhos MÖ 189'da Magnesia'da [bugünkü Manisa–ç.] Romalılara nihai olarak yenildikten sonra Hannibal Bithynia'da Kral Prusias tarafından karşılandı. Yeni müttefikiyle beraber Hannibal, Roma ve onun vasal krallıklarına karşı savaşmaya devam etti. Bir deniz muharebesinde Roma vasalı Pergamon kralı II. Eumenes karşısında sayıca azınlıkta kaldı. Zehirli yılanlara ve kurnaz taktiklere ilgi duyan genç Mithradates'in takdir edeceği bir hile uyguladı: Denizcilerini sahile yollayıp zehirli engerekler toplatarak kil çömleklere dolduttu. Kıvrılıp bükülen yılanları Eumenes'in gemilerinin güvertelerine fırlatarak günün galibi oldu.

Yaşlı generalin son saatleri dramatik ve tavizsizdi. Sonunda Kral Prusias, Hannibal'e ihanet ederek onu Romalıların önüne attı. Karla kaplı Alpleri geçtiği sırada tek gözünü kaybetmiş olan Hannibal, Romalılar yaklaşırken her tarafında gizli kapılar bulunan Bithynia'daki kalesine çekildi ama kaçması imkânsızdı. Görünen, Romalıların ellerinde çirkin bir ölümdü. Hannibal kaderinin kontrolünü eline aldı. Her zaman taktığı altın yüzüğü çıkardı, gizli bölmesini açtı ve ölümcül zehirden bir miktar yuttu. Roma'nın ilk büyük düşmanı, bu son cüretkâr hareketiyle efsaneler âlemine girecekti.[26]

Çılgın Kral Attalos'un Zehir Bahçeleri

Daha yakın bir tarihte genç Mithradates'in hayal gücünü ateşleyen Roma aleyhtarı bir başka direniş daha vardı. Mithradates bir delikanlıyken muhtelif Anadolu şehirlerinin Roma egemenliğine karşı başlattığı isyan, imparatorluğun ölçüsüz kudretinin taze bir anısı olarak kralın hafızasındaydı. İsyana Pergamon kralı II. Eumenes ile Ephesos'tan bir arp çalgıcısının oğlu olan idealist genç isyancı Aristonikos öncülük ediyordu. Aristonikos aynı zamanda Eumenes'in yerine tahta geçen III. Attalos'un

üvey kardeşiydi. Kral Attalos tuhaf, paranoyak ve münzeviydi. Bilimi yöneticiliğe tercih ettiği için kendisine çılgın deniyordu ve varisi yoktu. Mithradates delikanlıyken Attalos'un düşmanlarını ve akrabalarını zehirlediğine dair söylentiler duymuştu. Saray hayatından çekilen, saç ve sakalını darmadağınık biçimde uzatan Attalos, tacını bir kenara bırakmış ve basit kıyafetler giymeyi seçmişti. Günlerini bahçesiyle ilgilenerek; botanik, farmakoloji ve metalürji çalışarak geçiriyordu. MÖ 133'te güneş çarpması yüzünden aniden öldü.

Attalos, Iustinus ve diğer tarihçilerin yazdığı gibi gerçekten deli miydi? 1988'de Kent Rigsby farklı bir görüş ortaya atmıştır. Rigsby, Attalos'un cinayet ve delilik konusundaki şöhretinin, kralın halefini tayin edemeyecek kadar ehliyetsiz görünmesini isteyenlerin tahrifatı olduğu sonucuna varmıştır. Bilimsel ve felsefi uğraşların bilge Hellenistik hükümdarlara özgü olduğuna işaret eden Rigsby, "Attalos'un gerçekte bir bilim adamı ve alim" olduğunu ileri sürmüştür. Kral tuhaf olabilirdi, fakat faaliyetleri ciddi bilimsel araştırmalara işaret etmektedir. Büyük kütüphanesi, faal bir bilim topluluğu ve Asklepios'un şifa veren tapınağıyla Pergamon, tıp tahsilinin merkeziydi.

Attalos'un yaptığı araştırmaların kayda değer önemi Rigsby ve diğer tarihçilerin gözünden kaçmıştır. Attalos'un deliliğine dair Iustinus'un verdiği en büyük delil, "bahçesini kazmaya ve ekmeye karşı saplantısı" ve "şifalı ve yararlı bitkileri zehirli bitkilerin özsuyunda ıslatarak arkadaşlarına özel hediyeler halinde" vermesidir. Tarihçi Plutarkhos, Attalos'un "Kraliyet bahçelerinde ban otu, çöpleme, baldıran, kurtboğan ve güzelavrat otu yetiştirdiğini ve bunların özsularıyla meyveleri konusunda uzman olduğunu" söyler. Pergamonlu ünlü hekim Galenos (d. MS 129), Attalos'un ayrıca örümcek, akrep, zehirli deniz sümüklüböcekleri ve yılanların zehirlerine karşı panzehirlerle deney yaptığını ekler. Hekim, karışımlarını sadece hüküm giymiş mahkûmlar üzerinde denediği için kralı över.[27]

Genç Mithradates'in çılgın kral Attalos'unkilerle aynı türden faaliyetler ve deneylerle ilgilenmesi bir tesadüf olabilir mi? Mithradates'in çok küçük dozda ölümcül zehirleri panzehirlerle karıştırarak, kendisine ait "evrensel panzehir" *Mithridatium*'u yarattığını biliyoruz. Dünyanın ilk deneysel zehir bilimcisi olarak ün kazanacak Mithradates'in, genç yaşında büyükbabası Pharnakes'in keşfettiği her derde deva ilaçtan ve

son Pergamon kralı "çılgın" Attalos'un başlattığı sıradışı araştırmalardan etkilenmesi pekâlâ mümkündür.

Attalos'un Mithradates'in doğumundan bir yıl sonra, MÖ 133'te aniden ölümü, sonuçta Mithradates'in Roma'yla savaşlarına yol açacak bir olaylar zincirini harekete geçirmiştir. Attalos'un vasiyeti herkesi çok şaşırtmıştı: Kral, krallığını Roma'ya bırakıyordu. Bu beklenmedik miras, Roma'nın geniş ve bol kazançlı "Asia Eyaleti"nin temelini oluşturdu.

Attalos'un vasiyeti, Mithradates'in ileride iddia edeceği üzere Roma'nın bir sahtekârlığı mıydı? Hangi aklı başında kral krallığını Roma'ya miras bırakmak isterdi? Attalos'un üvey kardeşi Aristonikos tahtta hak iddia etmek ve Romalıların krallığı ilhakını engellemek üzere vakit kaybetmeden bir halk isyanı başlattı.

Aristonikos ve Güneş Ülkesi Yurttaşları

Aristonikos isyan üssünü MÖ IV. yüzyılda bir Pers isyan lideri tarafından kurulmuş Leukai [bugünkü İzmir, Üçtepeler–ç.]'da tesis etti. Attalos'un filosu hızla Aristonikos'a katıldı. Pergamon'daki Roma yanlısı memurlar nüfusu yatıştırmak amacıyla yabancılara, paralı askerlere ve azatlılara vatandaşlık hakkı verdiler ama Kolophon [bugünkü İzmir, Değirmendere–ç.], Myndos [bugünkü Bodrum, Gümüşlük–ç.], Tralleis, Nysa, Phokaia [bugünkü Foça–ç.], Thyateira [bugünkü Manisa, Akhisar–ç.], Mysia'daki Stratonikeia [bugünkü Muğla, Eskihisar–ç.], Apollonia [bugünkü Bergama'nın doğusunda, Yenice–Duvarlar arasında–ç.] ve Samos [Sisam–ç.] Adası dâhil birçok şehir Aristonikos'a katıldı. Demokratik ilkelerin savunucusu ve Roma'da sürgün edilmiş Stoacı* filozof Blossius da Aristonikos'un davasını destekliyordu.[28]

O sırada Roma'yla müttefik olan Ephesos, Kyme [bugünkü İzmir, Nemrut–ç.]'de Aristonikos'un üzerine bir filo gönderdi. Savaşı kaybeden Aristonikos içerilere doğru kaçtı. Her şey yitirilmiş görünüyordu. Fakat bu noktada Aristonikos'un hikâyesi genç Mithradates'i büyüleyecek şeylerle birlikte hız kazanır: İsyan lideri yakalanmaktan kurtulup Pers

* Stoa felsefesi erdemin mutluluk için yeterli olduğunu, erdem dışında hiçbir şeyin iyi olmadığını ve duyguların her zaman kötü olduğunu savunurdu. Stoacılara göre insan doğayla, dolayısıyla insani mantıkla uyum içinde yaşamalıydı –ç.n.

etkisindeki Orta Anadolu yaylalarında bulunan destek üssüne gitti.* Burada Heliopolis, yani "Güneş Şehri" olarak adlandırdığı ütopik bir şehir devleti kurdu. Şehrin vatandaşları özgür ve eşitti. Aristonikos bütün köleleri azat edeceği ve borçları sileceği, özellikle Roma'yla ilişkilendirilen bu belaları yok edeceği sözünü verdi. Heliopolitai'nın ("Güneş Ülkesi Yurttaşları") meydana getirdiği ve yerli Anadolululardan, İskender'in Makedeonialılarının torunlarından, fakirlerden, orta sınıflardan, borçlular ve kölelerden müteşekkil büyük bir ordu topladı. Aristonikos yeni kalesinden krallık üzerindeki iddiasını ortaya koyan sikkeler bastırdı. Bütün bu gelişmeler halihazırda İtalya'daki köle ayaklanmaları ve yerel isyanlarla dört bir yandan kuşatılmış Romalıları alarma geçirdi.

Roma yanlısı modern tarihçilerin çoğu isyandaki devrimci karakteri önemsizmiş gibi gösterir ve Aristonikos'un "çaresiz" insanlarla köleleri harekete geçirme amacının, deniz savaşından sonra yaşadığı "umutsuzluktan" başka bir şey olmadığını öne sürer. Aristonikos'un monarşiyi savunduğuna işaret ederler. Fakat Anadolu'da bağımsız "demokratik monarşi" geleneksel, popüler ve Roma karşıtı bir kavramdı. Aristonikos'un ideolojisi ve savaşı –Roma hâkimiyetine karşı ilk Anadolu halk isyanı– pekâlâ Mithradates'in Roma'yla mücadelesine, takipçilerinin gözündeki imajına ve borçları silme ve köleleri azat etme siyasetine model teşkil etmiş olabilir. ("Doğan güneşin ülkesi") Anadolu'dan çıkmış genç bir isyancının büyük engellere ve Roma'nın kalleşliğine karşı verdiği mücadelenin öyküsü, isyan bastırıldığı zaman delikanlılık çağında olan Mithradates'i cezbetmiş olabilirdi. Mithradates'in Roma'yla yaptığı savaşlar, hem Aristonikos'un isyanına duyulan bağlılık hem de Hannibal'in gençken ettiği yemin olarak algılanabilirdi. İleride göreceğimiz üzere, Mithradates, söylevlerinde Aristonikos'un isyanına sık sık değinmiştir.[29]

Aristonikos'un seçtiği Helipolis ve "Güneş Ülkesi Yurttaşları" adları hakkında Romalı tarihçilerin yorumları sınırlıdır ve belli ki çağdaş Romalılar da bunların önemini anlayamamıştır. Fakat bu isimler Greko-Pers ülkelerinde mistik ve politik sembolizmi dışa vuruyordu. Özellikle Armenia'da Zerdüştçü bir kavim kendisini benzer şekilde Arevordik

* Türkiye tarih literatüründe Aristonikos Orta Anadolu'ya değil, Batı Anadolu'nun içlerine, bugünkü Muğla'da bulunan Stratonikeia kentine gitmiştir-e.n.

("Güneşin Çocukları") olarak adlandırmakta ve tiranlara hiçbir zaman boyun eğmemekle övünmekteydiler. Mithradates ve Aristonikos'un takipçileri için "yurttaşlar" ve "polis" Yunan demokratik geleneklerini yansıtıyordu. "Güneş" kelimesi Mithradates'e adını veren Pers tanrısı Mithras'ı hatırlatmaktaydı. "Güneş Ülkesi Yurttaşları" ifadesi, Aristonikos ve ordusunun Karanlık'ın güçlerine karşı Işık ve Hakikat'in tarafında savaştıklarını ilan ediyordu.

Mithradates'in babası ve Bithynia, Kappadokia, Ephesos, Paphlagonia liderleri Roma'nın tepkisi konusunda endişeliydi. Aristonikos'a karşı asker göndermeyi kabul ettiler, fakat Güneş Ülkesi Yurttaşları direndi. Görünüşe bakılırsa, Aristonikos Pergamon ve Büyük Phrygia'nın kabul edilmiş kralı olacaktı. Roma senatosu MÖ 131'de P. Licinius Crassus'un komuta ettiği kendi lejyonlarını gönderdi. Fakat Crassus seferi yönetmek yerine Attalos'un sarayını yağmalamayı kafasına koydu. Düzensiz ordusu Leukai yakınlarındaki bir savaşta geri püskürtüldü. Saldırgan bir kalabalık tarafından çevrelenen Crassus, kamçısıyla bir Trakyalının gözüne zarar verdi. Öfkelenen barbar, Crassus'u hançerleyerek öldürdü. Romalının başı Aristonikos'a sunuldu.

Güneş Ülkesi Yurttaşları başka zaferler de kazandılar. Roma yayılan isyanı sona erdirmek için M. Perperna'yı yolladı. Sicilya'daki bir köle ayaklanmasını daha yeni bastırmış olan Perperna, Aristonikos'u canlı ele geçirdi. Perperna aniden ölmesine rağmen (denilene göre hastalıktan), Aristonikos zincire vurulmuş olarak Attalos'un Pergamon'daki inanılmaz hazinesiyle birlikte Roma'ya gönderildi. İsyan lideri, tarihçi Sallustius'un "ihmal, karanlık ve pis kokular yüzünden iğrenç ve korkunç bir hal almış" diye tarif ettiği üç metre derinliğindeki Tullianum adı verilen taş bir zindana atıldı. MÖ 129'da bir cellat Aristonikos'u hücresinde boğdu.

Aristonikos'un filosunun bozguna uğratıldığı Kyme'de Apollon heykelinin ağladığı söyleniyordu. Liderlerinin şehit olmasından ve Roma'nın etkisiz seferinden dolayı canlanan –belki de Perperna'nın ani ölümünü iyi alamet sayan– Güneş Ülkesi Yurttaşları direnmeye devam etti. Senato isyanı bastırması ve Pergamon'da Roma eyalet yönetimini kurması amacıyla ihtiraslı konsül Manius Aquillius'u görevlendirdi. Aristonikos'a bağlı şehirlerin halen direniyor olması ve Güneş Ülkesi Yurttaşlarını surlarının gerisinde korumaları Mithradates'i etkilemiş olmalıydı.

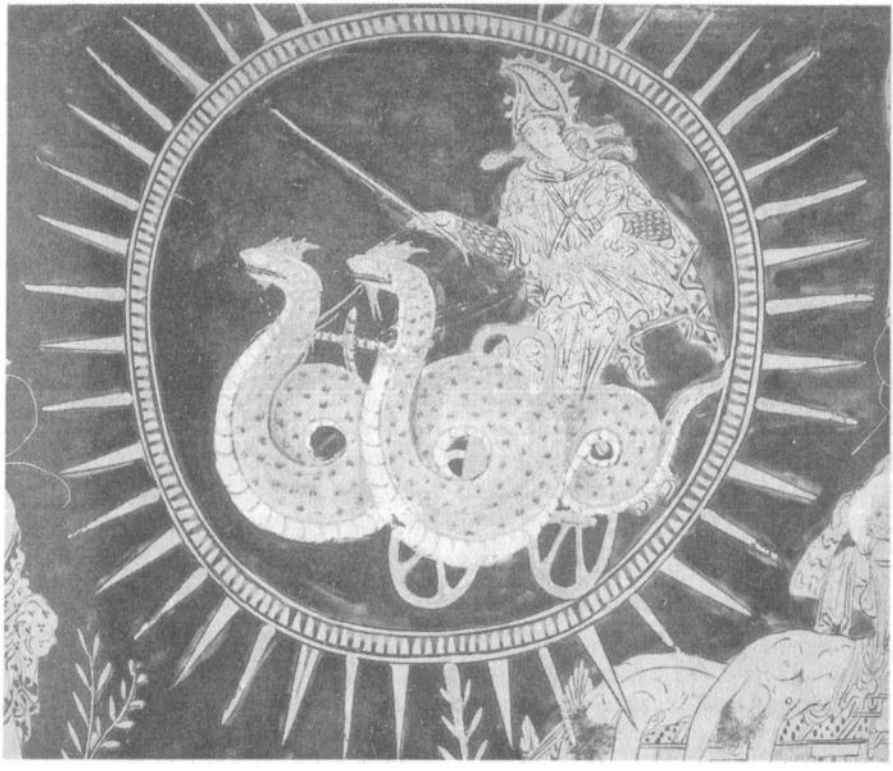
Aquillius ülkeyi işgal etmeden ve yeni bir yönetim kurmadan önce bir dizi uzun ve yorucu kuşatmayı göze almak zorunda kaldı. Savaşı çabuk sonlandırmak için acımasız bir çözüme başvurdu. Adamlarına kuşatma altındaki şehirlerin suyuna zehir karıştırılması emrini verdi. Bu biyolojik silah sivilleri de askerler gibi öldürürdü ve Aquillius'un ordusu şehirleri kolayca işgal etti. Roma'da bile bazıları bu kadar barbarca bir taktiği beğenmemiş ve Aquillius'un kestirme zaferinin Roma'nın askeri değerlerine leke sürdüğünü söylemişlerdi.[30]

Aquillius Pergamon'u ele geçirdi ve kişisel çıkarı için ağır vergiler saldı. Aristonikos'un isyanı sona ermişti ve Roma'nın müttefikleri ödüllendirilmişti. Mithradates'in babası Büyük Phrygia'yı aldı. Fakat Roma'nın göz koyduğu yerlerde halkın öfkesi duygusaldı. Aquillius'un zehirle elde ettiği zalim zafer ve bunaltıcı vergiler Roma'ya duyulan nefreti arttırıyordu. Aristonikos'un isyanını desteklemiş şehirler sert bir şekilde cezalandırıldı. Buna rağmen, Roma'nın "resmi" dostları bile güvenden ziyade endişe içindeydi. Herkes Roma'nın, eski vasallarına saldırmak gibi kötü bir alışkanlığı olduğunu anlamaya başlamıştı.

Çocukluğu boyunca Mithradates, Aristonikos'un Anadolu isyanı hakkında bugün bizim sahip olmadığımız birçok detay duymuş olmalıdır. Örneğin, arp sanatçısının torunu olan Aristonikos'un isminin, İskender'in savaşta şerefiyle ölmüş arpçı arkadaşı Aristonikos'a ithafen mi verildiğini bilebilirdi. Mithradates aynı zamanda Aquillius'un kuyuları zehirlemek için hangi zehiri kullandığını da öğrenebilirdi. Ölümlerin sebebi muhtemelen askeri kullanım açısından kötü bir üne sahip olan çöplemeydi. Zehirli bitkiler ve savaş sanatı üzerine çalışmış Mithradates, beş yüz yıl önce Yunanistan'da meydana gelmiş benzer bir ünlü kuşatmanın şartlarını hatırlayabilirdi: O kuşatmada da ayarttıkları bir doktordan yardım alan galip generaller öğütülmüş çöplemeyi şehrin suyuna karıştırarak şehir halkını yok etmişti.[31]

Medea'nın Sihirli İksirleri

Armenia ile Kafkasların Karadeniz'in doğusunda denizle buluştuğu yerde dimdik uçurumların arasına sıkışmış, altın, egzotik mineraller ve hayvanlar açısından zengin, efsanevi Kolkhis (Gürcistan) uzanır. Yunan

Resim 3.6. Medea, Güneş Arabası üzerinde. Kolkhisli büyücü, bir pelerin giymiş ve Zerdüşt *magus*larla Amazonların kullandığı türden bir Pers-Frig başlığı takmıştır. Lucania'dan MÖ 400 civarına ait bir *kalyks krater*.

mitolojisine göre Zeus, ölümlülere ateşi getiren asi dev Prometheus'u Kafkasların en yüksek zirvesine zincirlemiş ve karaciğeri yenilendikçe sonsuza dek parçalayacak bir kartalı da ona musallat etmişti. Mithradates ve arkadaşları kendi memleketlerinde meydana gelmiş heyecan verici efsaneler duymuşlardı. İason, Argonautlar ve onların Altın Post'la ilgili maceraları üzerine yazılmış destansı şiirde *Argo* gemisi Karadeniz'in doğu kıyıları boyunca doğudaki "Güneş'in altın hazine evine" doğru yelken açıyor, yol üzerinde çeşitli maceralar yaşamak ve şehirler kurmak için duruyordu.[32] Sinope'de Mithradates, şehrin koruyucusu Argonaut Autolykos'un mermer heykeli çevresinde oynamış olmalıdır. İason, güzel barbar büyücü Medea'ya orada sevdalanmıştı.

Güneş tanrısının kızı olan zehir ve sihir ustası Medea, Hazar Denizi kıyısındaki Bakü'nün siyah petrol göletlerinden çıkan gizemli ateşi terbiye ederek sönmeyen alevler yaratabiliyordu. İksirleri insanüstü güç ve ölüm benzeri bir uyku bahşediyor, insanları ateş ya da kılıca karşı dayanıklı yapıyordu. Medea ölümcül ejderhanın* kanına dair sırları ve yılan zehirine karşı bütün panzehirleri bilmekteydi. Geleceğin zehir bilimcisi genç Mithradates'in, Medea'nın ilaç toplamak için Güneş arabasından inişini anlatan pasajdan büyülenmiş olduğunu düşünmek zor değil.

> Loş gecede uğursuz büyülü sözler mırıldanan siyahlar giymiş Medea, Kafkaslara tırmandıkça tırmanıyordu. Orada, Prometheus'un böğründen akan cerahatten çıkmış safran renginde bir bitki, çifte sap üzerinde çiçek açmıştı. Etli kökünden kan kırmızısı özsuyu sızıyordu. Medea bu kızıl sıvıyı Hazar Denizi'nden aldığı bembeyaz bir deniz kabuğunun içine koydu.[33]

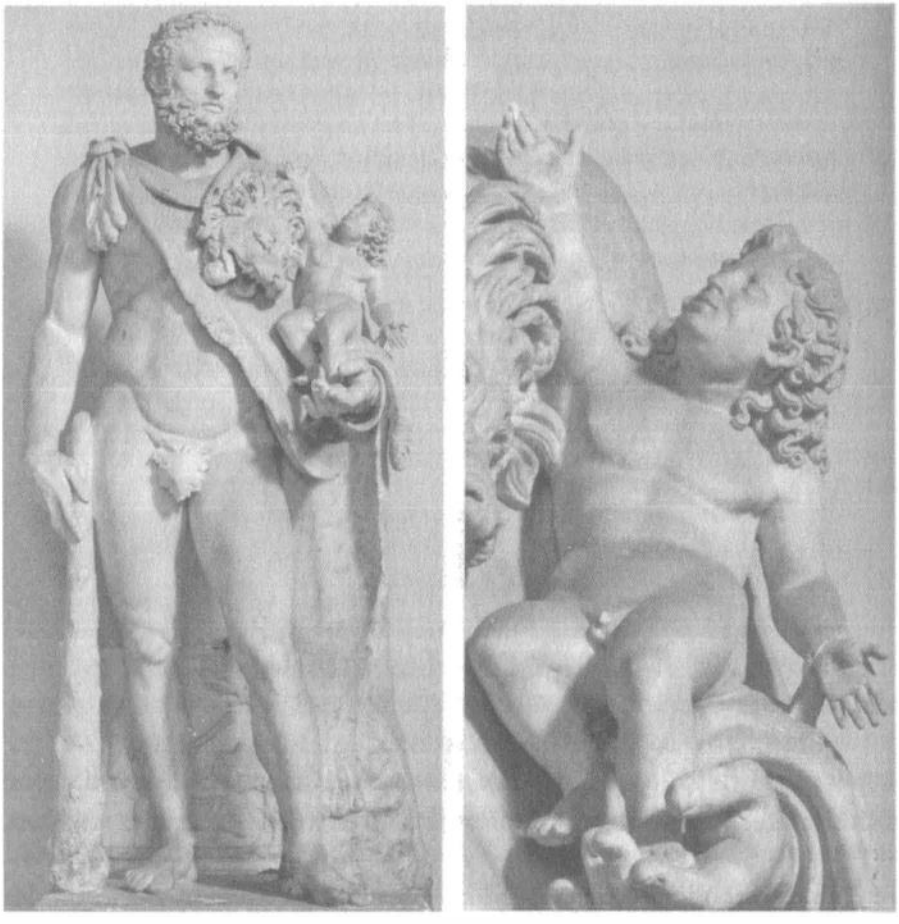
Kudretli Herakles

Mithradates'in eklektik mitolojik rol modelleri içinde Pers cadı Medea'ya, Prometheus'u işkenceden kurtaran Yunan süper kahramanı Herakles eşlik ediyordu. Maceraları boyunca Herakles yüksek Kafkaslardan İskit ülkesine yolculuk etmiş, orada Amazonların kraliçesi Hippolyte ile yaptığı düelloyu kazanmıştı. Pergamon halkı, Herakles'in oğlu Telephos'un soyundan geldiklerine inanıyordu. İskender gibi Mithradates de kendisinin Herakles neslinin devamı olduğunu iddia ediyordu. Üç dikkat çekici mermer heykel Mithradates'in kendisini Herakles'le ne denli özdeşleştirdiğini gösterir: Muhtemelen MÖ 88–85 arasında krallık karargâhını kurduğu Pergamon'da ele geçmiş bir heykelde, kendisine özgü aslan postundan pelerinini giymiş babacan bir Herakles oğlu küçük Telephos'u tutarken betimlenmiştir. Çağdaş sikkelerdeki portreler ve heykeller üzerinde yapılmış yakın tarihli bir inceleme, küçük çocuk için kullanılan modelin Mithradates'ten başkası olmadığını göstermiştir.

Çocuğun profili ve saç şekli, yetişkin Mithradates'in erken tarihli gümüş sikkeleri üzerinde bulunan portrelerine çok benzer. Burada bebeğin

---

* Altın Post'u koruyan ejderha –ç.n.

Resim 3.7. Herakles ve oğlu Telephos, Pergamon. Çocuk, Herakles'i atası olarak kabul eden Mithradates'e benzetilmiştir. Chiaramonti Müzesi, Vatikan.

tombul yüzünü Mithradates'in yürümeye yeni başlamış haline olabildiğince benzetme kaygısı güdülmemiştir. Nitekim Mithradates'in sikke portrelerine benzerliğini –ve mesajı– herkes hemen fark edecekti. Benzerlik o kadar açıktı ki, Romalı general Pompeius, kralın MÖ 63'teki yenilgisinden sonra bebek Mithradates heykelini Roma'da sergilemek üzere yanına almıştı.[34]

Pergamon'daki Büyük Sunak'ta 1923'te bulunmuş bir diğer heykel grubu, Prometheus'u kurtaran genç Herakles'i tasvir eder. Aslan postu içindeki genç adam, erkekliğin eşiğindeki Mithradates'in can-

Resim 3.8. Prometheus'u kurtaran Herakles olarak genç Mithradates, mermer heykel grubu, Pergamon.

lı bir portresidir. Louvre'da bulunan ve yine aslan postu giymiş genç Mithradates'i gösteren bir diğer tanınmış portreyi andırmaktadır (res. 6.1). Mithradates'in zincire vurulmuş devi kurtaran Herakles imajı, Yunanlar ve Doğu halkları için büyük bir sembolik değer taşıyordu, çünkü heykel, kralı bir kurtarıcı olarak göstermekteydi.

İskender ve Dareios

Sikkelerdeki portreler Mithradates'in İskender'in omuzlarına inen gösterişli saç şeklini benimsediğini gösterir. İskender'in karizması, askeri dehası, büyük hayalleri –ve otuz üçüncü yaşgününden hemen önce ölmesi– onu sadece Mithradates gibi Yunan-Pers kökenliler için değil, birçok Romalı için de idol yapmıştı. Çocukken bile Mithradates, İskender'in hayat öyküsünde kendi yaşamına benzeyen ve benimseyeceği birçok şey keşfetmişti. Mithradates'i uygarlaşmamış Roma'nın karşıtı olan yeni İs-

kender olarak tasvir etmek için, kral ve çevresi ikisini karşılaştırmayı severdi. Yukarıda anlatılan Mithradates'in vahşi atı evcilleştirmesi türünden olaylar, çok sevilen İskender ile Pontos prensi arasında yaygın özdeşimler doğurmuştur.[35]

İskender gibi Mithradates'in de çekici bir kişiliği vardı. Genç Mithradates, kahramanının iyi bilinen kişisel tavırlarını bilerek mi yansıtıyordu? İskender'in başını sola yatırma huyu vardı. Genç Mithradates'in bazı mermer portreleri sadece İskender'e benzemekle kalmaz, aynı zamanda başını sola eğmiş halde gösterir. Ayrıca İskender'in "gözlerinde belirli bir yakıcı bakış" olduğu söylenirdi. Mithradates'i de, kendi yakıcı bakışını, arkadaşları Dorylaios ve Gaius'un, küçük kız kardeşlerinin ve Sinope'deki diğer çocuklar üzerinde geliştirirken hayal edebiliriz. İskender'in arkadaşları, onun vücudundan ve kıyafetlerinden hoş ve yumuşak bir koku yayıldığını bile iddia etmişti. Bu da Mithradates'in, Pers etkisi altındaki saraylarda kadınların ve erkeklerin kullandığı mür ve diğer parfümlerle elde edebileceği bir şeydi.[36]

Kral muhtemelen yirmi iki yaşında dünyadaki en güçlü imparatorluğu fethetmek üzere yola çıkan İskender'in (d. MÖ 356) hayatını ezbere anlatabilirdi. III. Dareios'un idaresi altındaki Pers İmparatorluğu üç kıtaya yayılmıştı ve farklı kavimlere mensup 25 milyon insanı yönetiyordu. Fakat İskender öldüğünde (MÖ 323'te, Mithradates'in doğumundan yaklaşık iki yüz yıl önce) Dareios'un imparatorluğu Yunanistan ve Anadolu'dan Mısır ve Himalayalara kadar uzanan yeni Makedonia İmparatorluğu'na katılmıştı.

İskender ile III. Dareios'un büyüleyici hikâyesi Mithradates için birçok ders içeriyordu. Makedeonialıların sayısı Perslerin yarısıydı. Yine de İskender, Dareios'un ordusunu İssos [bugünkü İskenderun yakınları –ç.]'ta yenilgiye uğrattı (MÖ 333). Dareios arabasıyla pervasızca kaçtı ve imparatorluğun uzak köşelerinden zırhlı süvariler, korkunç tırpanlı savaş arabaları ve savaş fillerinin desteklediği 200.000 piyade daha getirdi. İki ordu Gaugamela [bugünkü Musul yakınlarında –ç.]'da tekrar karşılaştı (MÖ 331). Fakat İskender'in parlak manevraları yine Perslerin büyük kısmını yok etti. Bu sefer Dareios at sırtında kaçmayı başarabildi. Yenildiği sırada Dareios, İskender'e saygısını belirtmiş, hatta kendisini Pers İmparatorluğu'nun varisi olarak onaylamıştı. İmparatorluğunun doğudaki uzak topraklarına kaçan kral en yakınındaki gene-

raller tarafından öldürüldü. Mithradates, İskender'in Dareios'un cesedi üzerinde çok ağladığını ve onu Persepolis'te büyük bir saygıyla gömdüğünü biliyordu. Yunanların barbarlara (Yunan olmayanlar) karşı geleneksel nefretini reddeden İskender, yeni tebaasına yakın çevresinde yer verecekti. Karşılıklı hürmet dolu saygılı tavırları, Dareios ile İskender'i Ortaçağ yiğitlik öykülerindeki şövalyeler gibi birbirine mükemmelen denk, soylu rakipler haline getiriyordu. Mithradates her iki liderle de olan bağlantılarından gurur duymaktaydı ve Batı'nın barbar imparatorluğu Roma'nın üstesinden gelmek üzere Pers ülkesiyle Yunanistan'ı birleştirme vizyonu içeren bir tahayyülü vardı.

İskender Pers İmparatorluğu'nu fethettikten sonra Pers âdetlerini ve kıyafetlerini benimsedi. Antik tarihçiler Mithradates'in de eski moda Pers kıyafetleri giydiğini aktarır. Enteresan görünen bu alışkanlık, Pers geçmişini onurlandırmanın ve buna dikkat çekmenin; aynı zamanda da İskender'e öykünmenin bir yoluydu. I. Dareios'a ait antika mobilyaların ve diğer hazinelerin Mithradates'e intikal ettiğini biliyoruz. Yağmurlu günlerde, Sinope'deki sarayında çocuk Mithradates sarayın hazine odalarını ziyaret edebilir ve Pers başlıkları, altın küpeler, bilezikler, kolyeler, yüzükler, işlemeli değerli taşlar, egzotik parfüm kokan çömlekler, eski kıyafetler; kenarları erguvani işlemelerle, yaldızlı şahin ve aslanlarla bezeli uzun beyaz kaftanlarla dolu sedir sandıkları açabilirdi.

Mithradates, İskender'in Pers krallarının eski akrabaları olan Medlerin abartılı kıyafetlerini (sade giyimli Yunanlar bunlarla alay ederdi) giymemeye özen gösterdiğini biliyordu. İskender pantolon üzerine giyilen süslü püslü uzun kaftan, ucu kıvrık pabuç ve başa geçirilen bir *tiara*dan ibaret Pers kraliyet kıyafetini de tercih etmezdi. Bunun yerine, Yunan ve Pers tarzlarını alçakgönüllü fakat zarif bir moda akımında birleştirdi: Hançerini tutan Pers kuşağıyla bağlanmış basit, kısa beyaz bir tunik ve sandaletler. Pantolon ve taç giymiyordu (Makedonialılar Pers *tiara*sı ve pantolonlarını tuhaf buluyordu). İskender'in bazı zırhlarında antik parçalar vardı.

Muhtemelen çocukken yaptığı denemeler sonucunda Genç Mithradates de kendi karma tarzını yaratmıştı. İskender gibi basit bir *diadem* (başına bağladığı mor-beyaz kurdele) ve sade mor kenar işlemeleriyle süslü parlak beyaz bir tunik giyerdi. Mücevherlerle süslü Pers kuşağı tuniğini sarıp baldırına sarkan altın hançerin kınını tutuyordu. Eski moda Pers pantolonu ve ucu kıvrık deri çizmeler kralın kıyafetini tamamlamaktaydı.[37]

Kral Öldü, Yaşasın Kral

Sinope'deki çocukluğu boyunca Mithradates'in kafasını efsanevi işler, hem iyi hem kötü tarihi örnekler ve bilimsel zehir projeleri meşgul etmişti. Günlerini taş ve sürüngenler toplayarak, arkadaşlarıyla ata binerek ve avlanarak, okuyarak ve düş kurarak geçirirdi. Görünüşe göre başının bulutlarda olduğu mutlu ve huzurlu zamanlardı.

Mithradates'in babası saray mensupları ve onur konukları şerefine coşkulu şölenler düzenler; kalın geyik ve kuzu eti dilimleri, Karadeniz palamutu, ekmek ve zeytin, kiraz ve şeftalilerle dolu ziyafetler verirdi. MÖ 120 ya da 119'da Mithradates on dördüncü veya on beşinci doğum gününü kutladı. Pers âdetlerine göre, doğum günlerinde ziyafet verilir ya da özel bir gösteri düzenlenirdi. Bütün bir öküz, deve ya da eşek büyük bir tuğla fırın içinde pişirilirdi. Her yemek bol miktarda şarapla beraber münferit olarak servis edilirdi. Ardından çok çeşitli ballı tatlılar gelirdi. Bu sırada Parth ülkesinden büyücüler, Hint yılan oynatıcıları, Suriyeli cambazlar ve dansçılar davetlileri eğlendirirken, arp sanatçıları ve davulcular devasa salonu müzikle doldururlardı.[38]

Bu gösterişli ziyafetlerden birinde Mithradates'in babası birden boğazını tuttu. Sandalyesinden düşen kral öldü, ağır gümüş kadehi kalın halı boyunca sessizce yuvarlandı. O bir dakika içinde Mithradates'in dünyası kargaşaya sürüklenecekti.

V. Mithradates Euergetes MÖ 120'de Sinope'de meçhul kişilerce öldürüldü. İş, kralın arkadaşı Dorylaios Girit'te Pontos ordusu için asker toplarken halledilmişti. Cinayet haberini duyduktan sonra geri dönmek çok tehlikeli olurdu; o yüzden Dorylaios Girit'te kaldı.[39]

Mithradates'in annesine karşı duyduğu belli belirsiz şüphe, yerini bir anda paranoyaya bırakmıştı. Sıradaki kendisi miydi? Kime güvenebilirdi? En yakın arkadaşlarına ve en iyi dostu genç Dorylaios'a döndü. Belki de bazı öğretmenler ve saray mensuplarından da destek görmüştü. İskender'in babası Makedonialı Philippos'a yapılan suikastla karşılaştırma yapılması kaçınılmazdı ve iki olay arasındaki benzerlikler Mithradates için korkutucu olmalıydı. Philippos bir evlilik şöleninde öldürülmüştü. İskender babasının en büyük düşmanı Persleri suçlamıştı, ama birçokları annesi Olympias'tan şüpheleniyordu. Antik tarihçilerin kıskanç ve tehlikeli bir cadı olarak tarif ettiği Olympias, erkekleri Dionysos orji

ayinleri için beslediği büyük evcil yılanlarla korkutuyordu. Mithradates, Philippos'un vahşi ölümünden sonra neler olduğuna dair feci öyküleri duymuştu. Olympias, İskender'in çocuk yaştaki bir üvey kardeşini yakarak öldürmüş, diğerini ise aklını mahveden ilaçlar vererek zehirlemişti.[40]

Sinope'de bazıları, Mithradates'in babasına yapılan suikastın arkasında Romalıların olabileceği konusunda endişe ediyordu ama antik kanıtlar bir saray komplosuna işaret etmektedir. Mithradates'in öz annesi Laodike, kendisinden önce adı çıkmış Olympias gibi hain bir cadı mıydı gerçekten? Günümüz okuyucusu için katil anne, Grimm Kardeşler'in masallarından biriymiş gibi görünmektedir ama Mithradates komşu krallıklarda entrika, cinayet ve zehirle iktidarı ele geçirmiş birçok ihtiraslı kraliçe tanıyordu. Örneğin, Kappadokia kralı Ariathes'in annesi, beş erkek kardeşini tek tek zehirlemişti. Mithradates, annesinin, küçük kardeşi Mithradates Khrestos'un üstüne çok düştüğünü fark etti. Babanın öldürülüşü, Iustinus'un Mithradates'i ortadan kaldırmak için de komplolar hazırlandığı ifadesini desteklemektedir. Modern tarihçilerin işaret ettiği üzere Mithradaes'in hayatı gerçekten tehlikedeydi. Babasının kimliği meçhul katilleri, öğretmenleri ve muhafızları arasında saklanıyordu. Kraliçe Laodike'nin bu suçta parmağı olduğuna inanmak kolaydır.[41]

Babası Amaseia'daki (Pontos'un eski başkenti) kraliyet anıt mezarına defnedildikten sonra genç Mithradates, MÖ 120 ya da 119'da Pontos kralı olarak taç giydi. Görünüşe göre babasının vasiyeti, krallığı Kraliçe Laodike, Mithradates ve Mithradates Khrestos'un ortak idaresine bırakıyordu. Her iki prensin yaşı küçük olduğundan Laodike naip unvanıyla bütün gücü elinde bulunduruyordu ve daha çok, küçük ve uysal oğlunu gözetiyordu. Kraliçenin lükse düşkünlüğü onu Roma'nın uyumlu bir vasalı yapmaktaydı. Sonraki birkaç yıl boyunca Laodike Romalıların rüşvetlerini kabul etti ve savurganlığıyla Pontos'u borca sürükledi.

MÖ 119'da, gökyüzünde aniden olağanüstü bir alamet belirdi. Mithradates'in doğumundan önce gözlenmiş eğri kılıç şeklindeki uzun kuyruğuyla görkemli kuyrukluyıldız, onun kral olarak taç giydiği sırada geri dönmüştü. Pers nüfuzundaki topraklarda yaşayan *magus*lar ve halk sevince boğuldu: Bu semavi işaret daha önce MÖ 135'teki kuyrukluyıldız ve yaygın vahiylerin bildirdiği üzere, Mithradates'in Mithras tarafından gönderilmiş kurtarıcı kral, Doğu'yu Roma'dan kurtaracak büyük lider olduğunu doğruluyordu. Kuyrukluyıldız betimi taşıyan nadir

sikkeler, Mithradates'in taç giymesinden hemen sonra basılmış olabilir (bkz. res. 2.1).

Ne var ki, Mithradates bir kurtuluş planı bulması gerektiğini biliyordu; yoksa hiçbir zaman kaderini gerçekleştirecek kadar yaşayamayacaktı. Hançerini her zaman yanında taşımaya başladı. Geceleri bıçağını yastığının altına koydu, tıpkı İskender'in yaptığı gibi.[42]

Zehirlerin Prensi

Babasını öldüren zehir neydi? Bu çetin soru, İskender'inki gibi diğer çözülmemiş hanedan ölümlerini akla getiriyordu. İskender'in arkadaşları, onu tuhaf bir ilmin ürettiği gizemli bir maddeyle, Styks Nehri'nin* çağladığı Yunanistan'daki yüksek bir uçurumun yosunlu sarp kayalıklardan toplanmış buz gibi soğuk bir "çiğle" zehirlendiğine inanıyorlardı. "Çiğ" o kadar aşındırıcıydı ki, metali eritiyor ve sadece bir katırın toynağında saklanabiliyordu. Modern zehir bilimciler bu zehiri tanımlayamamıştır. Antik tarifler asitli bir maddeye işaret eder: Muhtemel suç aracı, kireçtaşı ana kayalardan sızan kalsiyum karbonat tortularda yeni bulunmuş çok zehirli doğal toksik asitli bir bakteri olabilir.[43]

Ne var ki, Mithradates daha kolay elde edilebilecek, evine yakın ihtimalleri hesaba katmalıydı. Babası zehirli bir bitkinin kurbanı mı olmuştu? Bunlar sayısızdı: ban otu, porsuk, ölümcül itüzümü, baldıran, adamotu, kurtboğan, çöpleme, haşhaş, mantarlar, zakkum...

Mithradates çocukken zehirlenme endişesi yüzünden zehir deneyleriyle amatörce uğraşmıştı fakat şimdi ortada bir ölüm kalım meselesi vardı. Iustinus'a göre, düşmanlarının hayatına son verme girişimleri, "Çocuk Mithradates'in üstün gücü ve dayanıklılığı yüzünden başarısız olunca, onu zehirle öldürmeye karar verdiler." Mithradates çabucak ilaç araştırmalarına başlamış, bunları gizlice başkaları ve kendisi üzerinde denemişti. Genç Mithradates örnek olarak efsanevi büyücü Medea'ya, fakat aynı zamanda büyükbabasının her derde deva ilacına, Attalos'un Pergamon'daki yanlış anlaşılmış zehir araştırmalarına ve İskender'in

* Yunan mitolojisine göre yaşadığımız dünyayla yeraltı dünyası arasındaki sınırı meydana getiren nehir –ç.n.

Babil ve Hindistan'da neft ve güçlü zehirlerle yaptığı cesur –neredeyse ölümcül– bilimsel deneylere bakabilirdi. İskender kendisi ve arkadaşları için ilaçlar ve panzehirler istetirdi. Mesela Hindistan'da, İskender'in adamları yılan zehirine batırılmış kılıçlarla yapılan saldırılar yüzünden ölürken, kral onları kurtarabilecek bir bitkinin hayalini kurmuş ve yılan ısırığının panzehiri için Hintli hekimlere danışmıştı. Bir başka zaman, İskender kendisini neredeyse öldürecek kadar şuursuz bırakan bir şişe dolusu ilacı içecek kadar cesur davranmıştı. Şimdi, Mithradates de bütün zehirleri etkisizleştirecek kusursuz formülü araştırmayı göze alacaktı.[44]

Zehirli doğal kaynaklar Karadeniz bölgesinde boldu. İskit ülkesinin göçerleri oklarını engerek zehiri ve diğer patojenlerden oluşan karmaşık bir karışıma batırırlardı; İskit şamanları ise yılan zehirinden elde edilmiş panzehirler konusunda uzmandı. Armenia'nın uzak göllerinde zehirli balıklar yaşamaktaydı ve Pontos da kendi zehirleriyle övünüyordu. Arıların kıyıda bol bulunan zehirli orman gülünden (komar) ve zakkumdan topladığı nektar bir insanı öldürebilirdi. Pontos ördeklerinin eti bile zehirliydi. Bunlar çöpleme ve diğer zehirli bitkilerle besleniyordu; arılarsa garip bir şekilde zehire karşı bağışıklık sahibiydi. Mithradates'i, kendisini zehirlere karşı dayanıklı kılacak yollar aramaya sevk eden bu gizemli gerçekler mi olmuştu?[45]

Pontos'ta en zehirli ve nadir mineraller çıkarılmaktaydı. Sinope, sihirli ve uğursuz halk inanışlarıyla kuşatılmış kırmızı toprağı, arsenik (realgar), sarı zırnık [orpiment] ve diğer göz alıcı koyu kırmızı ve sarı kristallerin işlenerek ihraç edildiği bir merkezdi. Birçok değişik isimle bilinen bu mineraller cıva, kurşun, sülfür, demir cevheri, kobalt, nikel ve altınla birlikte bulunuyordu. Madenler çok zehirli buharlar salıyordu; öyle ki, sadece işledikleri ağır suçlar nedeniyle ölüm cezasına çarptırılmış kölelerin buralarda çalıştığı söyleniyordu. En feci madenlerden biri, coğrafyacı Strabon tarafından anlatılan Sandarakurgion Dağı (Kızıl Zırnık Dağı)'ydı. Halys Nehri [Kızılırmak–ç.] üzerindeki Pimolisa [muhtemelen Çorum, Osmancık–ç.] yakınında, iki yüz kişilik köle grupları bütün dağı kazmak için çalışıyordu. Strabon, Kızıl Zırnık Dağı madeninin kârlı olmadığı için terk edildiğini, çünkü zehirli gazlardan ölen kölelerin yerine sürekli yenilerini koymanın masraf çıkardığını belirtir.[46]

Birbiriyle ilişkili bileşimler için kullanılan çeşitli antik isimler, bugün bunları sınıflandırmayı ve tanımlamayı zorlaştırmaktadır. Sinabar, zin-

Resim 3.9. Zehirli Kızıl Zırnık Dağı'nda çalışanlara benzer maden köleleri.

cifre, sülüğen, Sinop kızıl toprağı, yakut sülfür, *miltos sinopike*, sinopit, orpiment, demir sülyeni, sandarak, sandiks, mürdesenk, zamk, *arsenicum* (arsenik), *arhenicum*, zırnık, sindur (vermiyon), miniyüm, Ermeni kalkı, kızıl zırnık, ejder kanı... Bütün bunlar cıva, sülfür ve/veya arsenik içeren zehirli cevherlerin çok çeşitli türleri için kullanılan eski isimlerdir. Sinope kızıl toprağı gemilerin su almasını önlemek için kullanılırdı. Bu pahalı maddelerin birçoğu parlak pigmentler, cilalar ve kumaş boyalar olarak değerliydi. Aynı zamanda simya ve tıp alanında önemliydiler.[47]

Fakat Mithradates onların daha da fena özelliklerini araştırıyordu. Arsenik (Pers dilinde zamk ["sarı orpiment"; Arapça'da *el-zırnih*]) yemek ya da içkide tadı belli olmayan öldürücü, kokusuz, tatsız bir zehirdi ve cinayet için idealdi. Babasının yediği ete ya da şarabına katılmış zehir, büyük olasılıkla kızıl zırnık (Arapça *rehc-ûl-gar*, "maden tozu"), yani kızıl arsenik sülfürün ısıtılmasıyla elde edilen saf arsenikti.

Mithradates tuhaf bir olayı keşfetmişti: Her gün çok küçük dozda arsenik alarak, normalde ölümcül olacak daha büyük dozlara karşı bağışıklık kazanılabildiğini öğrendi. Belki de arseniğe karşı erken yaşta

bağışıklık kazanmıştı, çünkü Iustinus çocukken ona karşı girişilen zehirleme çabalarının başarısız olduğunu söyler. Romalı taşlama yazarı Iuvenalis'in önerdiği gibi başka tedbirler de alıyordu: "Size verilen hiçbir öğüne güvenmeyin, yağlı kurabiyeler annenin zehiriyle kararıp kaynarlar. Annen ne verirse versin sana, bırak önce biri bunu ısırsın, ödlek öğretmenin tatsın önce içecekleri!"[48]

Mithradates gizli kapaklı yürüttüğü toksikoloji çalışmalarını fiziksel eğitimini yoğunlaştırarak destekliyordu. Avlanma kaleden uzakta zaman geçirmek için mükemmel bir bahaneydi. Bu sırada, bir sonraki hareketini tasarlamaktaydı. Ksenophon'un kitaplarını okuyarak kazandığı mitoloji ve tarih bilgisiyle, hayatı tehlikede olan bir kahramanın ne yapması gerektiğini harfiyen biliyor olacaktı. Bir gün, gözüpek prens ve en yakın arkadaşları, oklarını, hançerlerini ve ciritlerini kuşanmış halde en sadık arkadaşlarıyla birlikte Sinope'nin şehir kapılarından at sırtında uzaklaştı. Geri dönmeyeceklerdi.

4. Bölüm

Kayıp Gençler

Saraydaki düşmanlarının zehirle başaramadıklarını kılıçla başaracaklarından korkan Mithradates kendisini savunmak zorunda kalmıştı.[1] İki seçeneği vardı: Genç Mithradates, güvenilmez annesinin hükmettiği Sinope'de kalıp iktidarı ondan alacak kadar büyümeyi umabilir veya Sinopeli filozof Diogenes'in savunduğu türden bir yol seçip belirleyici bir eyleme geçebilirdi. Kâhinler ve kuyrukluyıldızların taahhüt ettiği üzere, Mithradates'in kaderi ikinci seçeneği seçmesini öngörüyordu.

Bir plan tasarlarken Mithradates, Pers Kyros, İskender ve Pontos Krallığı'nın kurucusu I. Mithradates'in tecrübelerini göz önünde bulundurabilirdi. Her biri iktidara geçmeden önce evlerini ve aileleri bir süreliğine terk etmişlerdi. Bu liderler sürgündeyken bilgelik, sadık takipçiler, siyasi nüfuz ve halk desteği kazanmışlardı. İsyancıların lideri Aristonikos da Anadolu'nun içlerine sığınmış ve burada destek bulmuştu.

Pers atalarının hikâyelerini dinlemiş ve Ksenophon'un eserlerini okumuş olan Mithradates, kendisini, düşmanlarının çocukken öldürmeye kalkıştığı Büyük Kyros ile özdeşleştirebilirdi. Kyros on üç yaşında Susa'daki kraliyet sarayından ayrılarak Med ülkesinde yaşamış ve sonunda Pers ülkesinin hükümdarı olmak için geri dönmüştü. Ksenophon, Kyros'un büyük hayvan avlarına dair heyecanlı anlatımlarında Pers ülkesinin gelecekteki kralı ve arkadaşlarının İran yaylalarında tehlikeli serüvenlere girişerek nasıl özgüven ve karar verme yeteneği kazandıklarını anlatır. Ksenophon'un genç Yunan soyluları için yazdığı *Kyn getikos* [Avcılık Üzerine] adlı eserinde bir genç, heyecanlı anekdotlar ve pratik tavsiyeler bulabilirdi. Av tecrübesi ergen soylulara erdem, liderlik ve askeri hüner aşılıyordu. Ksenophon sadece av için uygun kıyafet, teçhizat ve yöntemleri detaylandırmaz, bu büyük Yunan generali aynı zamanda, avcılıkta elde edilecek mükemmelliğin doğal olarak kahraman savaşçılara ve komutanların ortaya çıkmasını sağlayacağını söyler.

Resim 4.1. Genç Mithradates. 1992'de Pantikapaion akropolisindeki tapınakta bulunmuş bir heykelciğe ait mermer baş (7,60 cm uzunluğunda). Zin'ko ve Kerç Müzesi, "Antik Heykeller", Kiev, 2004.

Mithradates'in kahramanı İskender, arkadaşlarıyla birlikte avlanmayı severdi. Tavşanları ve gelincikleri kovalarken dinlenir, aslanları ve ayıları öldürerek erkekliklerini kanıtlarlardı. Dik başlı, delidolu bir genç olan İskender, hem avda hem savaşta tehlikeye atılmasıyla ünlüydü. Şüphesiz Mithradates, İskender'in babası yanında yokken on altı yaşında kendi

salahiyetiyle savaşmasına imreniyordu. Daha sonra bir aile krizi sırasında İskender arkadaşlarını toplamıştı ve hep birlikte atlarını Makedonia Krallığı'nın en batısındaki Illyria kırsalına sürmüşlerdi. Orada İskender ve arkadaşları kendi başlarına avlanarak yaşamışlardı. Babası öldürüldükten sonra İskender Makedonia ordusunun güvenini kazanmak için elini çabuk tutmuştu. Avcılığı ve devlet idaresini birleştirecek benzer bir riskli teşebbüs fikri Mithradates'in kafasında şekillenmeye başladı.[2]

Iustinus'a göre Mithradates, "büyük maharet ve sabır isteyen cesur bir plan" ortaya attı. Iustinus'un anlatısı kısa ve özlüdür, ama açıklayıcıdır: Çocukluğundan itibaren Mithradates hayatta kalmaya odaklanmıştı. Komplolara, özellikle de zehirlenmeye karşı tetikte olan Mithradates panzehirler ve spor ile güçlendi. Iustinus, babasının ölümünden sonra Mithradates ve bazı arkadaşlarının Sinope'den ayrıldıklarını söyler. Yedi yıl boyunca bir çatının altında hiç uyumamış, avlanarak hayatta kalmış ve gecelerini dağlarda açık havada geçirmişlerdi. Genç kral vahşi hayvanları yayan kovalayarak ve tam dönüp kendisine saldıracaklarken yanlarından geçerek dayanıklılığını arttırıyordu. Hatta Yunan kahramanı Herakles gibi bazen tehlikeli vahşi hayvanlarla güreşerek ve onları çıplak elleriyle öldürerek kuvvetini onlarınkiyle yarıştırıyordu.[3]

Iustinus, Ksenophon'un teşvik ettiği Yunan-Pers tarzı aristokratik "erkek izci" faaliyetlerini harfiyen tarif etmektedir. Tarihçi bu yöntemler sayesinde Mithradates'in sadece hayatını sona erdirmeye yönelik girişimleri savuşturmakla kalmadığını, fakat aynı zamanda büyük bir güç kazandığını ve hayret verici dayanıklılık ve cesaret testlerini geçtiğini yazmıştır. Iustinus'un özlü üslubuyla yazdığına göre yedi yıllık yokluğun ardından Mithradates Sinope'ye döndü, düşmanlarının hakkından geldi ve egemenliğini ilan etti.

Eserini kısa tutan Iustinus, maalesef Mithradates'in babasının MÖ 120 civarında öldürülmesinden kendisinin MÖ 115 civarında tek başına egemenliğini ilan etmesine kadar olan süre için elimizdeki tek kaynaktır. Iustinus bir başka tarihçinin, Trogus'un kayıp eserini özetlediğinden, kendi versiyonu bazı olayları atlamakta, birleştirmekte ya da tekrar etmektedir. Keşke Trogus'un orijinal, tam anlatısına sahip olabilseydik! Kesin olmayan tarihlerle yüz yüze gelen bazı modern tarihçiler, Mithradates ve kardeşini onurlandıran heykel ve yazıtların Delos'ta babalarının öldürülmesinden beş yıl sonra, MÖ 116/115'te dikildiğine işaret

ederek Iustinus'un kronolojisini toptan reddetmektedir. Zira bu sırada Mithradates'in Sinope'de olmaması gerekiyordu. Fakat Kraliçe Laodike, Mithradates'in yokluğu sırasında iki ortak genç varisin heykellerini ve yazıtlarını onların adına kolayca diktirebilirdi. Aslına bakılırsa bu, kayıp prensin icabına bakıldığına dair dedikoduların aksini gösterecek akıllıca bir propaganda faaliyeti olurdu. Mithradates'in destekçileri de cevaben, genç kralın kaderini ve nihai dönüş için hazırlandığını ilan etmek amacıyla, kendisi sürgündeyken doğumundaki kuyrukluyıldızı gösteren sikkeler bastırmış olabilirlerdi. Her iki grup da Mithradates yokken onun imajını tanıtmak için iyi sebeplere sahipti.[4]

Iustinus'ta sözü geçen "yedi yıl" şüphe duyulmasını gerektirebilecek kadar efsanevi bir sayıdır: Halkbilim bağlamında yedi sayısı çoğu kez "birkaç yıl" anlamına gelir. Folklorik abartılardan arınmış haliyle Iustinus'un anlatısı ne sansasyonel ne de mantık dışıdır. Babasının öldürülmesinden sonra Mithradates'in kayıplara karıştığı fikrinde inanılmaz olan hiçbir şey yoktur. Sinope'de kral gerçek bir tehlikeyle karşı karşıyaydı. Söz konusu dönemde cinayete kurban gitmiş birçok kral çocuğu vardır. Veliaht prensin, Iustinus'un aktardığı –ve belki de Trogus'un detaylandırdığı– şekilde, bazı arkadaşlarıyla birlikte şehirden ayrılmasını şüpheyle karşılamamız için bir neden bulunmamaktadır. Mithradates'in gerçekte ne kadar bir süre uzakta olduğunu kesin olarak bilemeyiz, ama dört ya da beş yıl makul bir süre gibi görünmektedir.[5]

Mithradates kaçışını nasıl organize etmişti? Hayatının en gizemli döneminde, babasının öldürülmesiyle Mithradates'in tahta geçtiği gün arasında neler olmuştu? Bundan sonra anlatılanlar, Mithradates'in gönüllü sürgününün nasıl geliştiği üzerine bilinen gerçekler ve bilinçli tahmine dayalı mantıklı bir senaryodur.

Plan

Yolculuk anlık bir eğlence değildi; aylar süren dikkatli bir planlama gerektirecekti. Tarihteki yerinden emin, ağzı sıkı, yaratıcı ve cesur bir delikanlı olarak Mithradates, kendi kahramanlarının yaşamlarından derlediği bir strateji yarattı ve avcılık sevgisini de buna dâhil etti. Pontos'un veliahtının çevresinde akranı olan yakın arkadaşları ve biraz

daha büyük, yirmilerindeki bazı soylular vardı. Bu arkadaş çevresi, İskender ve Kyros'un maiyetindekileriyle benzerdi.

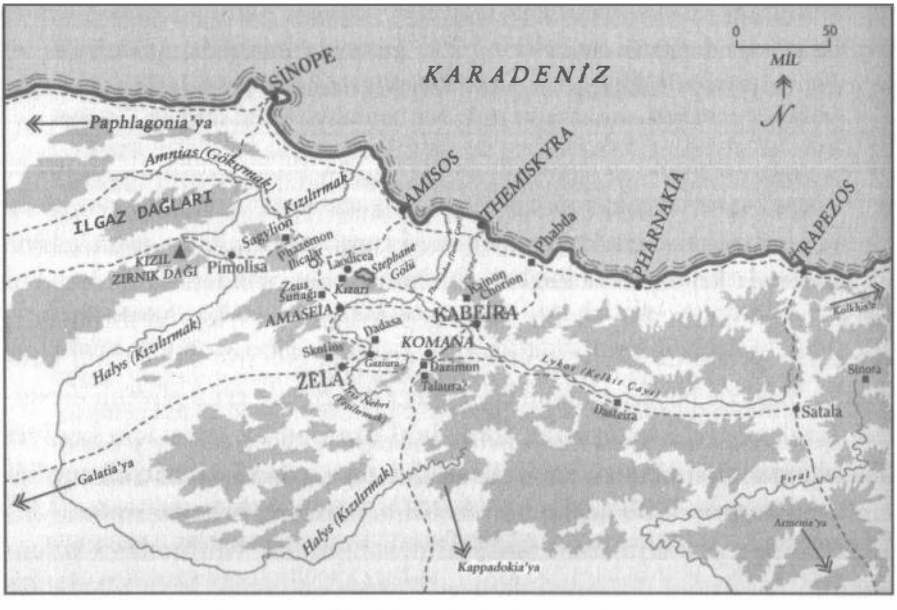
Mithradates'in en yakın arkadaşı Dorylaios lojistik konusunda destek verdi. Onun hayatı da tehdit altındaydı. Öldürülen kralın generali Dorylaios'un yeğeni olan genç Dorylaios, saraydaki komplocuların hedefi olacaktı. İki oğlanı gecenin geç vakitlerinde fısıldaşarak okul arkadaşları arasında kimlerin kendilerine eşlik edebilecek ölçüde güvenilir olduğuna karar verirken hayal edebiliriz. Mithradates'in şımarık kardeşi Mithradates Khrestos bu plana dâhil değildi. Delos'ta bulunmuş portre büstlerin yazıtlarından Mithradates'in erken saltanat yıllarındaki bazı arkadaşlarının isimlerini biliyoruz. Bunların arasında Hermaios oğlu Gaius, Mithares oğlu Diophantos ve Mithradates'in özel elçisi Kappadokialı Gordios gibi kralın gençliğindeki arkadaş çevresine mensup isimler olabilir.

Kaçaklar kendilerini zafer elde edecek kadar güçlü hissettikleri zamana kadar, birkaç yıl boyunca hareket halinde olacaklarını tahmin ediyorlardı. Çok büyük bir grup dikkat çekebilirdi. Sekiz ya da on kişilik bir grupsa verimli bir şekilde avlanabilir ve kendisine bakabilirdi. Mithradates on dört ya da on beş yaşına kadar etrafına, onu sürgününde yalnız bırakmayacak kadar kendisine bağlı arkadaşlar kazanmasına yetecek ölçüde güven duygusu ve zekâ pırıltısı yaymış olmalıydı. Arkadaşlık ve macera duygusuyla harekete geçen Mithradates'in arkadaşları aynı zamanda büyük ödüller de umabilirlerdi. İskender'in krallığının, onun arkadaşlarına kaldığını biliyorlardı. Mithradates ve Dorylaios'u ise harekete geçiren başka bir güçlü güdü vardı: Hayatta kalmak için kaçıyorlardı.

Plan kabaca tasarlandıktan sonra Mithradates aralıksız olarak avcılık hakkında konuşmaya başladı. Iustinus onun ortadan kaybolmadan önce "avcılık için büyük bir istek gösterdiğini" söyler. Mithrdates'in çetesi her gezintide şüphe çekmeden, dışarıda giderek daha uzun kalıyordu. Belki de büyük günden önceki her denemede grup güvenli mevzilere erzak ve sikke gizliyordu. Genç kral uzun bir av gezisi için kraliyet ahırlarından fazladan at isteyebilirdi. Sonuçta avlanma onun en sevdiği faaliyetti ve gerçek bir saplantısıydı. Mithradates ve arkadaşlarının MÖ 118/117'de ayrılmaya hazırlandıklarını sanıyorum. Mithradates yolculuğunu, on altıncı doğumgününü ve Pontos'un çocuk kralı olarak ilk yılını kutlamak için özel bir fırsat gibi gösterebilirdi.

Mithradates ve arkadaşları o bahar doğumgünü şöleninden sonra atlarıyla uzaklaşırken, her biri Ksenophon'un önerdiği gibi mat tonlarda elbiseler (parlak beyaz ya da erguvan değil!) giymişti. Üzerlerinde soluk renkli tunikler, şapkalar, kısa yün mantolar ve uzun deri çizmeler vardı. Bazıları da Mithradates gibi Pers pantolonları giyiyordu. Liderleri basit bir *diadem* ve Pontos kraliyet mührünü taşıyan ağır altın mühür yüzüğü takmaktaydı. Her bir genç bir çift cirit, asa, lobut, ok ve yay, kılıç ve hançer taşıyordu. Yatak, büyük av hayvanları için ağlar, kadehler ve mutfak takımları; müzik aletleri, oyun takımları, olta için çatal iğne ve en sevilen kitaplar gibi kişisel eşyalarla yüklü atların yanında gözde av köpekleri koşuyordu. Her maceraperest ihtiyaçlarını karşılamak, yiyecek almak ve ayrıca Pontos vatandaşlarını ödüllendirmek için sikkeyle dolu deri keseler taşımaktaydı. Para, tapınaklara yapılacak adaklar için de gerekliydi.[6]

Mithradates bir Pontos haritası edinmiş olabilir ve bu sayede dağlar, nehirler, su kaynakları, şehir ve köyler, tahkimatlar, tapınaklar ve etrafındaki kutsal alanlar, kraliyet yolları, küçük yollar, dağ geçitlerini aşan patikalar hakkında bilgi edinebilirdi.[7] Grup uzun süre bir günlük

Harita 4.1. Pontos Krallığı. Harita Michele Angel.

uzaklıktaki ilk kamp yerleri için keşif yaptı. Ailelerine yakında döneceklermiş gibi veda ederken onları birkaç yıl, belki de hiç göremeyeceklerini biliyorlardı.

Dışarı Çıkış

Sabah çete Sinope'nin kapılarından güneye doğru, tepelerden geçerek Amnias Nehri [Gökırmak--ç.] vadisine ulaşan orta kolu takip ederek yola koyuldu. Batı kol kayalık kıyı boyunca Paphlagonia'nın küçük koylarına gidiyordu. Doğu yolu ise Amisos'a kadar kıyıyı takip etmekteydi. Anadolu'nun dağları ve vadiler doğu-batı doğrultusundaydı. Bayırları aşan av partisi Amnias Nehri'ni geçti ve Kızılırmak boyunca uzanan eski Pers yolunda atlarını güneydoğuya sürdü. Atlıların sağında iyi kamp yerleri, temiz su ve mükemmel av imkânlarıyla dolu sık ormanlıklara sahip dağlar yükseliyordu. Fakat Sinope'nin yakınlarında oyalanmayacaklardı. Kızılırmak üzerindeki taş köprüyü aşıp eski yolun üzerindeki küçük köylerden geçtiler. İlk geceler, yaptıkları şeyin verdiği kaygı ile karışık heyecanla geçti.

Grup, Sinope kızıl toprağının saldığı zehirli buharları soluyarak düşüp ölen kölelerin çalışmış olduğu Kızıl Zırnık Dağı madeni yolunu kontrol eden kaleden geçtiği sırada konuşma zehirlere dönmüş olabilirdi. Muhtemelen kralları Euergetes'i de bu ölümcül madde –arsenik– öldürmüştü. Mithradates arazide yeni ilaçlar denemek umuduyla toksikoloji araştırmalarına devam etti. Kendisi için ortaya koyduğu iddialı hedefleri gerçekleştirecek kadar uzun yaşamak istiyorsa panzehirini mükemmelleştirmesi gerekiyordu.

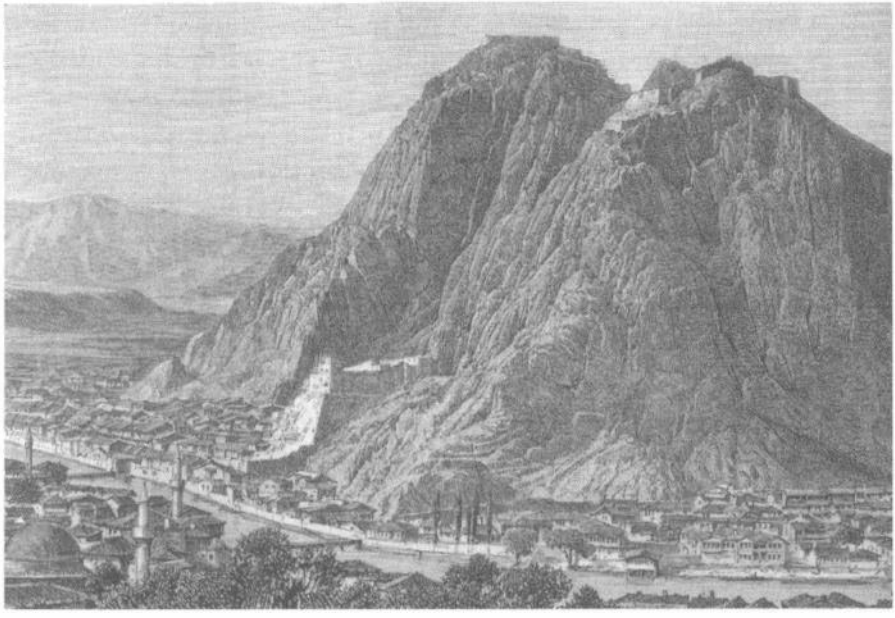
Philippos'un kurban gittiği suikasttan sonra İskender'in ilk hareketini aklında tutan Mithradates, öncelikle babasının komutanlarının güvenini kazanmanın ne kadar hayati olduğunu anladı. Bu komutanların çoğu onu güçlü annesinin kuklası olarak kabul ediyor, yirminci yaşgününü görecek kadar yaşayamayacağına inanıyordu. VI. Mithradates Eupator'un bir isimden öte onların liderleri olduğuna inandırmak için Pontos ordularına güçlü bir işaret vermesi gerekiyordu. Onları Sinope'de iktidarı yeniden ele geçirmek için gerçek bir stratejisi olduğuna ikna etmeliydi. Mithradates'in krallığa şan, krallığın savaşçılarına da zenginlik ve zafer getireceğini bilmeleri gerekiyordu.

MÖ I. yüzyılda Pontos ve Anadolu'nun diğer doğu bölgeleri feodal bir Ortaçağ manzarası sunmaktaydı. Bir yol ağı büyük şehirleri, küçük yollar köyleri, tapınak topraklarını ve miras yoluyla geçmiş çiftlikleri birbirine bağlıyordu. Bunlara ilaveten birçok at patikası ve yürüyüş yolu bulunuyordu. Kaleler ve müstahkem mevkiler stratejik noktaları korumaktaydı. Mithradates'in ilk mantıklı hedefi Sinope'den yaklaşık 240 km uzaktaki Amaseia Kalesi olacaktı.

Bir sonraki ana kavşakta Mithradates'in grubu İris Nehri'ne (Yeşilırmak) ve tanınmış bir ılıca olan Phazemon [bugünkü Merzifon–ç.]'a ulaştılar. Burada yolcular sağlık tanrısı Asklepios'a ve ılık kaynakların başında gülüp oynadıkları söylenen perilere adakta bulunurlardı. Şifalı sularda dinlenerek ferahlayan genç atlılar, Amaseia'ya doğru yollarına devam ettiler. Ana yollardan kaçınmak için bir sebep yoktu; Sinope'de henüz aranmıyorlardı. Amaseia yakınlarında Zeus Stratios ("orduların başı" Zeus)'un tepedeki tapınağına çıktılar. Burada Mithradates sık sık babasını yüksek sunakta ateş kurbanı törenlerini ifa ederken izlerdi (Mithradates sülalesi Zeus'a, Ahuramazda/Mithras'ın bir sureti olarak tapıyordu). Bu sunağa ait kalıntılar Zeus'a adanmış yazıtlarıyla birlikte bugün de görülebilir.[8]

Kraliçe Laodike'nin nüfuzu saray içinde ve belki yakındaki birkaç şehirde etkiliydi. Mithradates'in babasının arkadaşları ve askerleriyse Pontos'un kalelerini koruyordu ve Mithradates ve dostlarını konuk etmeye hazır olacaklardı. Kırsaldaki vatandaşlar öldürülen krala ve oğluna sadıktı ve Amaseia, Dorylaios'un ailesinin memleketiydi. Tarihçi Strabon yerlisi olduğu eski başkent Amaseia'nın (kraliyet ikametgâhı MÖ 183 civarında Sinope'ye taşınmıştı) güzelliğine ve stratejik konumuna övgüler düzmüştür. Kırsalın verimli vadileri meyveleri ve tahılıyla ünlüydü; zengin gümüş yatakları da kuzeybatıya doğru uzanmaktaydı.

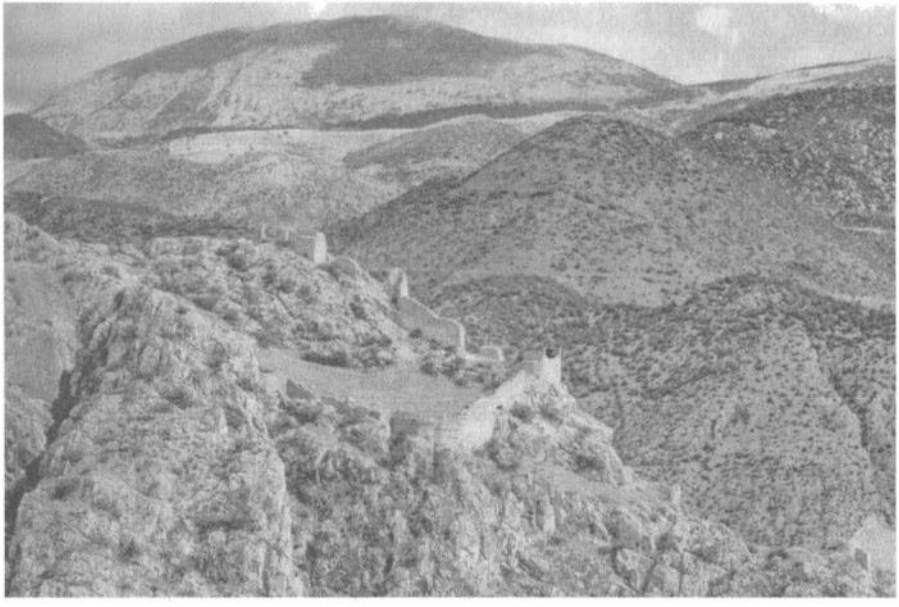
Amaseia doğal bir kaya köprüsüyle birbirine bağlı ikiz tepelerin en yüksek noktasındaki bir kale tarafından korunmaktaydı. Yeraltı merdivenleri ve çeşitli gizli su rezervuarları kalenin uzun kuşatmalara dayanabilmesini sağlıyordu (bu özellikler bugün Amaseia kalıntıları arasında görülebilir). Mithradates ve arkadaşları buraya ulaştığında askerler krala gizli geçitleri, su sarnıçlarını ve etrafta Amaseia Kalesi'yle haberleşen gözetleme kulelerini gösterdiler. Bunlar, Mithradates'in Pontos ordularının komutanı olarak öğrenmesi gereken değerli bilgilerdi.[9]

Resim 4.2. Pontos'un eski başkenti Amasya. Mithradates dönemi kalesinin kalıntıları Yeşilırmak'ın üzerinde yükselen tepelerde görülmektedir. Gravür, Taylor, 1884.

Mithradates'in ölümünden birkaç on yıl sonra yazan Strabon, Mithradates'e ait eski müstahkem mevkilerin hepsini ziyaret etmiştir. Amaseia kırsalındaki Sagylion [bugünkü Samsun, Büyükkale–ç.]'da sıcak su kaynaklarına bakan eski taş gözetleme kulesine tırmanmıştı. Strabon bu kulenin "bir zamanlar Pontos kralının işine çok yaramış" bir başka su sarnıcına sahip olduğunu söyler. Ancak Strabon'un zamanına gelindiğinde, Mithradates'in bütün gizli sarnıçları Mithradates Savaşları'nın ardından Büyük Pompeius'un emirleri doğrultusunda kayalarla doldurulduğundan kupkuruydu.[10]

Fakat MÖ 117'nin o taze bahar gününde elma çiçeklerinin kokuları meltemlerin üzerindeyken, Mithradates ve arkadaşları surları incelemek ve manzaranın tadını çıkarmak üzere Sagylion kulesine ve Amaseia'nın duvarlarına tırmandılar. Amaseia'nın kuzeyindeki insanı canlandıran tepelerden birkaç kilometre ötedeki Stephane Gölü'nün [Ladik Gölü–ç.] etrafında uzanan ağaçsız yaylayı görebiliyorlardı. Gölün yanında, babasının öldürülmesinin ardından Mithradates'in annesi tarafından ku-

Resim 4.3. Yeşilırmak üzerindeki tepelerde bulunan Amasya tahkimat kalıntıları.

rulmuş Laodikeia seçilebiliyordu. Kraliçe göl kıyısındaki lüks villasını ve kireçtaşı bir kayalık üzerindeki İkizari Kalesi'ni inşa etmek için Roma'nın verdiği borçları –Anadolu'daki kölelik kurumu ve vergilerden gelen para– kabul etmişti. Manzarayı izleyen Mithradates, pis pis sırıtışını bastıramadı. Annesi, kalesini sıcak su kaynaklarına ve güzel göle olan yakınlığına göre konumlandırmıştı. Savunulabilir bir mevki yerine ulaşım kolaylığını ve eğlenceyi düşünmüştü.

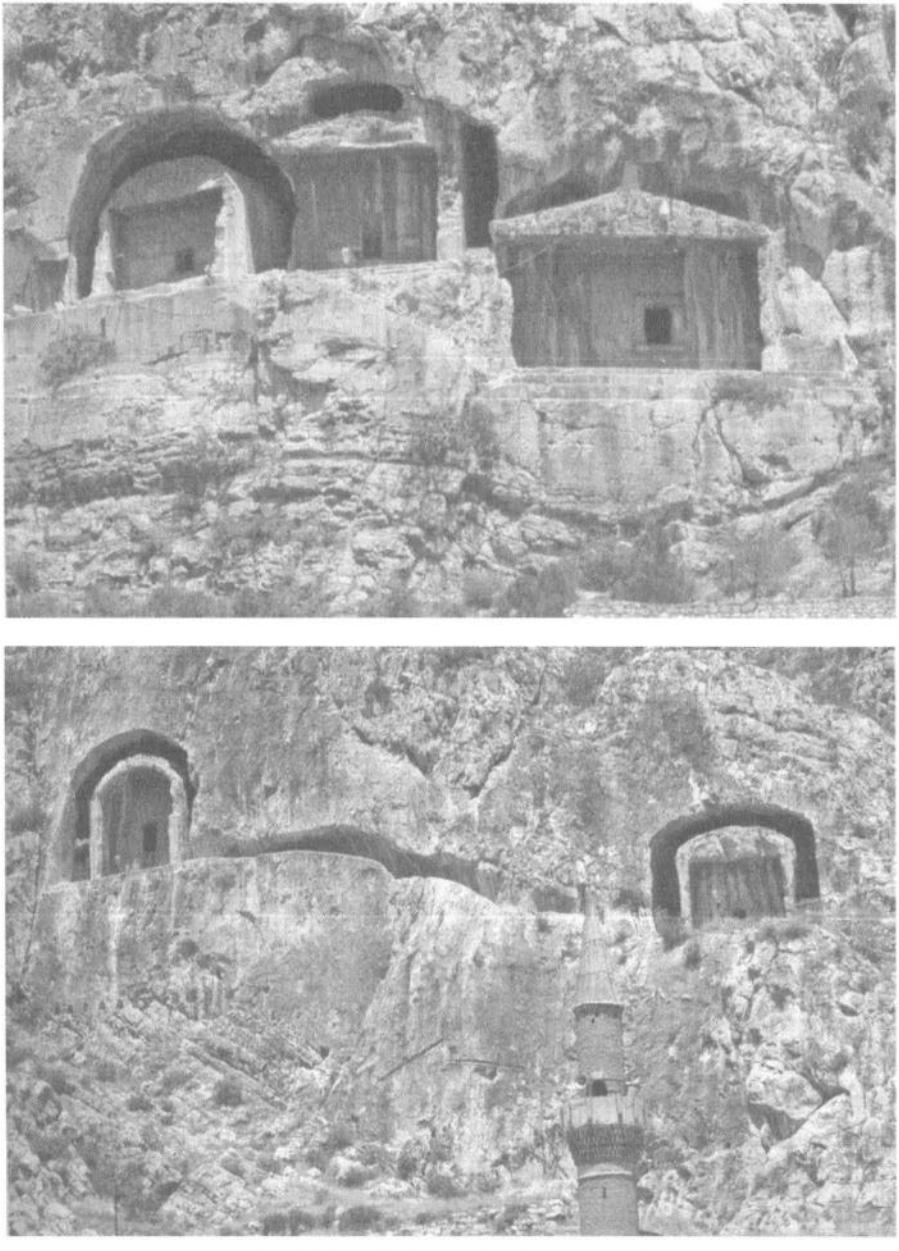
Mithradates Savaşları'nın bitiminde Strabon, Stephane Gölü'nü ziyaret etmiş ve burasının büyük balıklarla dolu olduğundan bahsetmiştir. Ancak Laodike'nin zarif sarayını harap, sarmaşıklarla örtülmüş ve hububat tarlalarıyla çevrilmiş halde bulmuştur. Bugün, kraliçenin adını Türkçeye geçmiş şekliyle koruyan Ladik Köyü'nün yakınında İkizari (Kızari) Kalesi halen görülebilmektedir. Arkeologlar burada Laodike'nin ismini taşıyan, Mithradates'in yokluğunda basılmış bronz sikkeler bulmuştur. Bu buluntular ve üzerinde kraliçenin adının, portresinin ve Pontos'un yıldız ve hilal ambleminin yer aldığı diğer sikkeler, Laodike'nin kendisini Pontos'un meşru hükümdarı olarak gördüğüne işaret eder. Bazı tarihçi-

ler kraliçenin Laodikeia'yı Pontos'un yeni başkenti olarak tasarladığını düşünmektedir.[11]

Mithradates annesi tarafından kontrol edilen bu bölgeden uzak durdu; Pontos, yüzlerce başka müstahkem mevki, kale, kule ve hisarla, krala sadık kişilerle, "ormanın derinliklerindeki sarp kalelerinden gözden uzak topraklarını idare eden eski Pers soylularıyla doluydu."[12] Onlar Mithradates'i liderleri olarak kabul edebilir, ona erzak ve yeni atlar verebilirlerdi. Mithradates krallığının her tarafından destek almak için mümkün olduğu kadar çok kaleyi ziyaret etme niyetindeydi. Ayrıca sülalesine ait hazinelere sahip çıkması ve babasının yıllar boyunca bu ırak kalelerde koruduğu altın ve gümüşü güvence altına almak için düzenlemeler yapması zorunluydu. Amaseia'daki garnizonun sadakatini kazandıktan sonra, seyahat bilgileri, gizli hazineler, cephanelikler ve az bilinen dağ yolları hakkında askeri brifingler alacaktı.

Romalıların faaliyetlerine dair raporlar Amaseia'ya ulaşmışsa, Mithradates onların Batı Anadolu üzerindeki emperyalist planlarından ve annesinin buna boyun eğmesinden dolayı ıstırap duymuş olmalıydı. Laodike, Roma senatosunun Aristonikos ve Güneş Ülkesi Yurttaşları İsyanı'ndan sonra babasına verdiği Büyük Phrygia'yı geri almasına izin vermişti. MÖ 116 civarında Mithradates sürgündeyken, on Roma memurundan oluşan bir heyet, bu yeni eyaletin devir işlemlerini yürütmek üzere Sinope'ye geldi. Kraliçe Laodike Pontos ordusunu Phrygia'dan çekti ve kuvvetlerini dağıttı. Üstelik Kappadokia kraliçesi olan ablası Büyük Laodike'ye Romalılarla müttefik olması için tavsiyede bulundu. Mithradates'in annesi, babasının büyük başarılarını elden çıkarıyordu.[13]

Pontos ordularının sadakatini kazanacak en önemli anahtarlardan biri kraliyet soyunun devam ettiğini göstermekti. Örneğin İskender'in, Büyük Kyros'un mezarına yaptığı ziyaret kendisini Pers ülkesinin bir sonraki gerçek kralı olarak gösterecek bir yoldu. Mithradates ve arkadaşlarının hisleri Amaseia'daki kral atalarının mezarlarına saygılarını sunduklarında yoğunlaşmış olmalıydı. Pontos krallarına ait beş adet zarif mezar odası, eski İran ve Anadolu geleneklerine uygun olarak ırmağın üzerindeki yüksek kayalıklara oyulmuştu. Muhteşem nekropolis ve Amaseia akropolisindeki kalenin gösterişli duvarları bütün Pontos'un en etkileyici arkeolojik kalıntılarıdır. 2002'de arkeologlar, mezarları yukarıdaki kaleye bağlayan merdivenler ve tüneller bulmuştur. Buradaki bir yazıt Mithradates'in bü-

Resim 4.4. Mithradates sülalesi krallarının Amasya'daki kaya mezarları. (Üstte) I ve II. Mithradates ile Ariobarzanes'in mezarları; (altta) III. Mithradates ve I. Pharnakes'in mezarları. V. Mithradates (Euergetes) ve VI. Mithradates (Eupator) de burada gömüldü. Pers üslubundaki mezarlara yüksek merdivenler veya kaya merdivenleriyle akropolisteki tahkimatlardan ulaşılıyordu.

yükbabası I. Pharnakes'in mezarını gösterir. Her mezarın üzerine yabani çiçekler ekilen bir terası vardı. Zerdüşt inanışında kralın kişisel ateşi ölümünde sönerdi, ama *hvarnah* (ruhu) yine de mezara defnedilen kemiklere tutunmuş olabilirdi. Eğer Mithradates'in atalarının ruhları civarda bulunuyor idiyse delikanlının cesur kaçışına ve babasına yapılan suikastın öcünü alma planlarına gülümsemişlerdi şüphesiz.[14]

Amaseia'daki sıcak karşılama Mithradates'in güvenini ve arkadaşlarının macera hevesini arttırmıştı. Amaesia'nın meşhur sarı elmaları olgunlaştığında geriye dönmek üzere söz verdikten sonra Yeşilırmak boyunca güneye devam etti ve Gaziura [Tokat, Bayramtepe-ç.] Köyü'nün yukarısında babasına ait bir başka kale olan yüksek bir kayalıktaki Dadasa'da durdu. Gaziura'dan bir yol batıya, Skotios [Amasya, Altıağaç–ç.] adlı bir kale tarafından korunan Zela [Tokat, Zile–ç.]'ya doğru gidiyordu. Zela'da yüzyıllar önce İskit göçerleri tarafından kurulmuş Pers tanrıçası Anahit'e ait büyük bir tapınak alanı vardı. Eğer gençler yıllık festival sırasında buraya ulaşabildilerse üzerlerinde İskit kıyafetleriyle (zikzak desenli örgü tozluklar, deri tunikler ve püskülü sivri tepeli başlıklar) kendilerinden geçmiş ve Strabon'un deyimiyle "sefahat içinde eğlenen" erkek ve kadınlara rastlamış olacaklardı.

Zela'dan sonra Yeşilırmak üzerindeki köprüyü geçip Dazimon [bugünkü Tokat, Akçatarla, eski Dazmana–ç.] ve Talaura [bugünkü Tokat, Turhal-ç.]'daki kaleleri ziyaret etmek üzere doğuya doğru ilerlediler. Buradan güneye doğru Kappadokia yolu üzerinde Kızılırmak'a [Halys] yönelmiş olabilirler. Babasının komutanlarıyla yüz yüze yapılan her görüşmede Mithradates destek sözü alıyor ve babasının mirasının kontrolünü garantiliyordu. Bu kalelerin her birinde saklı sikkeler ve hazineler gelecekteki savaşlarda Mithradates için büyük önem taşıyacaktı.[15]

Kule İnsanları

Yapraklar kızıla ve altın rengine dönmeye başlarken, Mithradates grubu kuzeye, ilk kışlarını geçirmek için iyi bir yer olan ılıman denize doğru yönlendirdi. Yol Pontos'un eski krallarının tahkimli sarayı Kabeira [bugünkü Tokat, Niksar–ç.] üzerinden uzanıyordu. Lykos [Kelkit–ç.] Çayı'nın üzerinde stratejik bir yerde konuşlanmış Kabeira'nın savunma-

sı kolay konumu ve yabani güzelliği genç Mithradates üzerinde güçlü bir etki bıraktı. Strabon burasının birçok av hayvanı barındıran çok sık ormanlarla çevrili olduğunu yazar.

Kabeira'nın civarındaki en etkileyici coğrafi özelliklerden biri, birkaç kilometre kuzeyde çay üzerindeki sarp ve yüksek bir uçurumda bulunan yıl boyunca faal bir doğal su kaynağıydı. Kaynak, dimdik kaya yüzeyinden aşağıdaki derin boğaza dökülen güçlü bir şelale oluşturuyordu. Müstahkem bir kraliyet ikametgâhı olmasının yanı sıra, Kabeira, Anadolu ay tanrısı Men ve tanrıçası Selene'ye adanmış büyük bir kutsal alan barındırıyordu. I. Pharnakes'in inşa ettirdiği tapınakta Pontos kralları âdet olduğu üzere, sağlık, selamet ve refah için Men'e dua edip kutsal yeminlerini ederlerdi. Gençler tanrıyı elinde cirit ve omzunda hilalle ata binmiş halde tasvir eden heykel karşısında saygılarını gösterdiler.[16]

Mithradates Kabeira'dan dağlar aracılığıyla Karadeniz'e varan, az kullanılan dolambaçlı patikayı takip etmiş olabilir. Strabon bu bölgenin bütün yıl boyunca yiyecek sağlayabilecek kadar bol ceylan sürülerinden, hububat tarlalarından, üzümlerinden, armutlarından, elmalarından ve fındıklarından bahseder. Hatta yolcuların yataklarına yastık olan kalın yaprak örtüsüne değinir. Güneşin doğduğu yöne doğru dar sahil şeridini takip eden Sinopeli atlılar, Ksenophon ve on bin Yunan paralı askerin, İason ve Argonaut'ların yolunu izlemekteydiler. Kayalık sahili araştırırken Karadeniz'de dolaşan korsanların uğradığı koyları keşfettiler. Yol, mükemmel bir limanı olan Trapezos [bugünkü Trabzon–ç.]'un uzak kırsalında engebeli bir patikayla sona eriyordu. Bir yol Trapezos'tan güneye doğru Zigana Geçidi'ni aşarak yukarı Fırat Vadisi'ne ve Armenia'ya varmaktaydı. Kuzeydoğuda ise "altın, zehirler ve büyücülüğün efsanevi ülkesi" Kolkhis uzanıyordu. Uzakta, geçit vermeyen Kafkaslar ve onun da ötesinde İskit ülkesinin uçsuz bucaksız bozkırları vardı.[17]

Atları kıyı yolunda ilerlerken Mithradates, Side [bugünkü Bolaman–ç.], Phabda [bugünkü Fatsa–ç.], Khabaka ve Pharnakia [bugünkü Giresun-ç.] kalelerinden yardım aldı. Buradaki köylüler gümüş ve çinko çıkarıyor, ton balığı avlıyorlardı. Bütün küçük köyler Pontos'un genç kralı tarafından ziyaret edilmekten dolayı büyük onur duymuştu; kraliyet av grubunu balık, ekmek ve şarapla ağırladılar. Üç yüzyıl önce, Ksenophon ve ordusu da bu köylülerin atalarından aynı misafirperverliği görmüştü. Mithradates ve arkadaşları Trapezos'a vardıklarında,

Ksenophon'un vatan hasreti çeken askerlerinin nihayet Karadeniz'i görünce sevinç içinde nasıl bağırdıklarını tahayyül edeceklerdi.

Yolculukları sırasında Mithradates gelecekteki tebaasını, krallığının doğal kaynaklarını, coğrafyasını, verimli vadilerini, limanlarını ve heybetli dağlarındaki müstahkem mevkileri tanıyordu. O ve genç arkadaşları riskleri ve zorlukları kucaklıyor, şiddetli fırtınalara, zehirli yılanlara, vahşi kurtlara, yaban domuzlarına, ayılara karşı her zaman ihtiyatlı davranıyorlardı. Diğer bir tehlike tecrit edilmiş kavimler ve onların ölümcül bitkilerinden gelmekteydi. Pontos ve Armenia'nın gümüş, çinko, kalay ve demir madenleriyle dolu dağlarında birçok "tuhaf, ilkel kavim" yaşıyordu. Paryadroslular, Byzeresler, Sannoi, Kerkitai ve Mossynokoi Strabon'un bahsettikleri arasında sadece birkaçıdır. Yabancı diller konusunda yetenekli olan Mithradates bu egzotik halklarla tanışmaya ve onlarla iletişim kurmaya hevesliydi. Şamanlar nadir zehirleri ve gizli panzehirleri biliyor olmalıydılar. Okçuları zehirli oklar için gizli reçetelerini verir miydi? Çayırlarda ve dağ eteklerinde zehirli çöpleme, güzelavratotu, mavi düğünçiçeği yetişmekteydi. Gençler atlarının bu ölümcül bitkilerden yememesine dikkat etmeliydiler. Mithradates özenle bitkilerden örnekler toplayıp özelliklerini ve panzehirlerini not etti.

Gençler muhtemelen Galyalılar ve diğerleri tarafından tavşan avında kullanılan çöpleme sürülmüş oklarla zaten deneyler yapmışlardı. Ok yarasının etrafındaki zehirli et kesilip atıldığı sürece teknik işe yarıyordu. İskitler gibi Galyalılar da okla yaralanma ihtimaline karşı yanlarında panzehirler taşıyorlardı. Mithradates bir gün uyuşturucu oklarıyla ünlü, uzak Kolkhis kavmi Soanes'i görmeyi umabilirdi. Strabon bir insanın başının üzerinden geçen Soanes okunun zehirinin kokusunun bile onu öldürmeye yettiğini yazar.

Mossynokoi ("Kule İnsanları") Strabon'a göre "vahşi dağ kavimlerinin en kötüsü" idi. Kestane, tuzlanmış balık ve yabani hayvan etiyle beslenen Kule Halkı, kütükten oyma kayıklar yapıyor; savaş baltaları ve mızraklar kullanıyor; deniz seviyesinden yüksekteki dağ yamaçlarında bulunan sık ormangülü) ormanlarına kurdukları iskelelerin üzerindeki ağaç evlerde yaşıyorlardı. On bin askerini onların topraklarından geçiren Ksenophon, kavmin adalet dağıtmak için bir "kral" seçtiğini yazmıştı. Kral en yüksek ağaç evde rehin olarak tutuluyordu. Eğer kararları kimseyi memnun etmezse halk onu aç bırakarak ölüme terk ediyordu. Kse-

nophon Kule İnsanları'nın herkesin gözü önünde cinsel ilişki kurmaktan hoşlandığını; erkek, kadın hatta çocukların soluk tenlerinin dövmelerle dolu olduğunu, "her çeşit güzel ve renkli çiçek desenlerinin vücutlarını kapladığını" gözlemlemiştir. Kule İnsanları yabancılara düşmanca davranıyordu ve *mosyni*den ("kuleler") her şeyden bihaber yolcuların üzerine katil maymunlar gibi çullanmalarıyla ünlüydüler. Mithradates ve arkadaşlarının onlarla ilk tanışmaları da böyle gerçekleşmiş olmalıydı. Mithradates bir şekilde bu savaşçı insanları kazandı. Kule İnsanları son Mithradates Savaşı'nda önemli bir müttefik olduklarını kanıtlayacaklardı.[18]

Bahar geldiğinde Sinope'nin kayıp çocukları atlarını dağların dolambaçlı yollarına sürdüler ve son kar tanelerinin her dem yeşil dallardan süzüldüğü serin ve yüksek ormanlara girdiler. Sevinç içinde bağıran delikanlılar, Sherwood Ormanı'nın Robin Hood'u ve onun adamları gibi kafalarına göre yaşadıkları ilk yıllarını kutladılar. Sinope'deki hainlerle ilgisi olan kimselerden sakınıp muzaffer dönüşlerini tasarlayarak gelecek yılları bekliyorlardı.

Gençler alçaklardan topladıkları bademleri, antepfıstıklarını ve kurutulmuş incirleri yiyor; hatta yaşlı bilge Diogenes'in sıkı toplayıcılık perhizini uygulayarak bahardan yaza körpe yeşil filizleri biriktiriyorlardı. Yüzyıllar önce genç Kyros'un Pers ülkesinde arkadaşlarına nasıl tavsiyelerde bulunduğunu hatırlayan Mithradates, eriyen karlardan elde edilen buz gibi soğuk ve saf suyun susuzluğu en iyi gideren şey, toprağın da en iyi döşek olduğunu söyledi. Sarı armutlar, *dziran* (kayısılar) ve erikler aylar ilerledikçe olgunlaştı. Yaz solarken delikanlılar, anavatanı Pontos ve bozkır olan yaban çilekleriyle kurutulmuş erzaka döndüler. Mithradates'in çetesi, vişne suyunu kısrak sütüyle karıştırarak yapılan, göçer İskitlerin severek tükettiği ferahlatıcı mayalı içkiyi öğrendikleri kırsal bir halkla tanışmış bile olabilirlerdi. Meyveler dışarıdaki zorlu hayatın yüklerini hafifletiyor gibiydi; gerçekten de vişne suyunun ağrıyan kasları rahatlattığı kanıtlanmıştır.

Haftalar geçti; ardından aylar ve yıllar... Mithradates'in grubu tavşan, ceylan, yaban keçisi ve geyik avladı; hayvanların başlarını yerel tanrılara adak olarak ağaç dallarına astı. Bakir göllerde ve derelerde yapılan balık avları yemek rejimlerine ek oluyordu. Yaşça büyük bazı gençler yüzyıl kadar önce Yunanistan'da keşfedilen yeni bir tekniği uygulayarak olta iğnelerine ustaca tutturdukları tüylerden yapay yemlerle büyük

başarı sağlıyorlardı . Bir gün avcılar bir kunduz yakaladılar ve erkekliği güçlendirdiği söylenen testislerini yemeye cesaret ettiler. Bir yandan da herkes Herakles'in şanlı günlerindeki gibi hâlâ buralarda dolaşan vahşi aslanlar ve ayılar karşılarına çıkacak mı diye dikkatliydi.[19]

Tehlikeli Oyunlar

Oğlanlar güven ve beceri kazandıkça, daha tehlikeli av hayvanlarının peşine düştüler. En deneyimli avcılar vahşi yaban domuzlarının karşısına çıkmış olmakla övünürdü. Yaban domuzu avlamak İskender'in Makedonia'sında temel bir erkeklik testiydi. Sadece yaban domuzunu bizzat ve mızrakla (ağ yardımı olmaksızın) öldürmüş kimseler değerli sayılırdı. Efsanelerdeki Yunan kahramanlarının (ve bir kadın kahraman olan Atlanta'nın) büyük yaban domuzu avlarını hatırlayan oğlanlar merak ediyorlardı: Bir yabandomuzunu kızdırdıkça dişlerinin kızıla döndüğü

Resim 4.5. Yabandomuzu avlayan gençler, mozaik, Piazza Armerina, Sicilya.

gerçekten doğru muydu? Yaşlı avcılar kıpkızıl dişlerin av köpeklerinin tüylerini yaktığını iddia ederlerdi.

Ksenophon yabandomuzu avı yöntemlerini tarif eder: Yaklaşık 40 santim uzunluğundaki bıçak ağzı ve hayvanın mızrağın sapının sonuna kadar gelmesini önleyen ortadaki balçağıyla üç metrelik savaş mızrakları kullanan Mithradates ve arkadaşları, heyecan içinde bağırarak domuzu köşeye sıkıştırır. Kuvvetli ve cesur prens dikkatle yaklaşır. Eğer hedefini şaşırırsa, çaresiz hayvan saldırıya geçecek ve oğlanlarla köpekleri boynuzlayacaktır. Mithradates iyi hedeflenmiş bir hamleyle yaban domuzunu öldürür ve arkadaşları o gece krallara layık bir akşam yemeği yer.[20]

Baharın başlarında Trapezos yakınlarındayken, yeni arkadaşları Kule İnsanları'na yaptıkları ziyaretten sonra kâşifler kırmızı, pembe ve beyaz ormangülleriyle dolu yerlerde atlarını sürerler. Bu çiçeklerin zehirli özsularının okları ölümcül yaptığını öğrenirler. Orman içindeki dolambaçlı yol boyunca, balmumu peteklerden akan çekici yaban ballarının kovanlarını fark ederler. Aklı zehir deneyleriyle meşgul Mithradates, Kule İnsanları'nın bu güzel ormanlardaki balı yememeleri konusundaki uyarılarını hatırlar. Ne kadar enfes bir çelişkidir bu: tatlı bir zehir! Aniden, Ksenophon'un komutasındaki Yunan ordusunun neden birdenbire tümden çöktüğünü ve Trapezos'un yaban balını denedikten sonra üç gün boyunca ayağa kalkamadığını anlar. Ksenophon da bütün adamlarının bilinmeyen topraklarda savunmasız halde yerlere serilmesine şaşırdığını yazmıştı.

Mithradates, Ksenophon'un ormangülü nektarının güçlü etkileri hakkındaki çarpıcı tarifiyle arkadaşlarına hoşça vakit geçirtir.[21] Meraklanan oğlanlar araştırmaya başlar: Nektar akışkan, kırmızımsı ve hafif acıdır; evdeki doğumgünü ziyafetlerinde sunulan altın sarısı ballı keklere hiç benzememektedir. Bu koyu maddeye hafifçe dokunduklarında avuç içleri gıdıklanır; biraz tattıklarında dilleri sızlar. Mithradates arkadaşlarını şeytani bir yarışmaya davet eder; kendisi de hakem olacaktır. Kim kelimeleri yuvarlamadan, etrafta sarhoş gibi gezmeden, pantolonunu kirletmeden ya da nihayetinde kendinden geçmeden en çok balı yiyecektir?

Şüphesiz, Mithradates'in zehirler ve panzehirler hakkındaki bilgilerini bu şekilde soğukkanlılıkla genişlettiği ve oğlanların kendilerini sınadığı birçok başka yarışma da yapıldı. Gruptakiler sadakat, takım çalışması, güven ve liderlik konusunda çok şey öğreniyor, pratik bilgi-

ler kazanıyorlardı: Ok ya da ciriti ne kadar uzağa atabilirdi? Bir günde kaç *stadion* (1,6 km) at sürülebilirdi? Kim en fazla eşek arısı sokmasına dayanabilirdi? Yılan sokmasına karşı en iyi tedavi neydi? Birisi kızgın bir ayı tarafından kovalanırken ne kadar hızlı kaçabilirdi? Yarışmalar Homeros'un dizelerini ezbere okumada, şiir alıntılamada, güreşte, savaş talimlerinde, yüzmede kimin daha iyi olduğunu gösteriyordu. Oğlanlar koşuda, at yarışlarında ve cesaret isteyen diğer birçok oyunda birbirlerine meydan okuyorlardı.

Aşk Tapınağı

Özgürlüklerinin tadını çıkaran, tecrübe ve macera arayan enerjik ve atletik delikanlılardan oluşan bir grup söz konusuydu. Birlikte geçirdikleri o yıllar boyunca cinsel hayatları nasıldı? Gruptaki bazı gençler geleneksel aristokratik Yunan usulünde çift olmuştu. Diğerleri, Büyük İskender ve onun Makedonialı arkadaşlarının yanı sıra, Mithradates'in zamanındaki önde gelen birçok Romalı soylunun iyi bilinen eğilimlerine paralel olarak biseksüel ilişkiler yaşamışlardı. Perslerde böyle bir usül yoktu ancak Yunan tarihçi Herodotos, Perslerin eşcinselliği Yunanlardan öğrendiğini iddia eder. Romalı tarihçiler –hocalarının Yunan olduğu düşünüldüğünde şaşırtıcı şekilde– Mithradates'in sadece kadınlara ilgi duyduğunu, asla oğlanlara ya da erkeklere yönelmediğini söyler. Çevresinde muhtemelen bu ilginç alışkanlığı paylaşan başkaları da vardı;[22] iyi de Mithradates ve arkadaşları Pontos'un kırsalında istekli kızları nerede bulacaklardı?

Mithradates, Dorylaios, Gaius ve onların okul arkadaşları, babalarının şölenlerinde erkeklerin Anadolu'daki adı çıkmış belli tapınaklardaki seks maceralarıyla övündüklerine kulak misafiri olmuşlardı. Yakın Doğulu aşk tanrıçalarına (Mylitta, Ma, Enyo, Anahit ve Bellona) adanmış bu zengin tapınaklar, uçsuz bucaksız kutsal arazilere ve binlerce rahip, rahibe, işçiye sahiplerdi. Pontos'ta yüce rahip çok güçlü bir mevkiydi; üzerindeki tek kişi onu atayan kraldı. Tapınakların muazzam serveti, iyi bilinen fakat çok az anlaşılmış bir antik uygulama olan tapınak fahişeliğinden geliyordu. Pontos, Kappadokia, Armenia, Babil, Lydia ve bazı başka antik kültürlerde genç kadınların evlenmeden önce tapınakta

yabancılarla birlikte olmaları âdetti. Kazandıkları gümüşleri tanrıçaya bağışlıyorlardı.

Bu aşk tapınakları arasında en ünlüleri Kappadokia ile Pontos Komanası'ndakilerdi [bugünkü Tokat, Gümenek–ç.]. Tarihçi Diodoros, Pontos Komanası'na yapılan ziyareti, ağırbaşlı bir ayinden ziyade rahatlatıcı ve hoş bir eğlence olarak tarif eder. Mithradates ve arkadaşları halen Sinope'deyken, bir gün bu zevk bahçelerini ziyaret edeceklerini ve kendilerini yolu buraya düşen yabancılarla kutsal seks yapmaya adamış bir dolu güzel kız tarafından karşılanacaklarını hayal ediyordu. Aşk, ihtiras ve şehvet üzerine yazan Mithradates'in çağdaşı Epikürcü filozof Lucretius'un süslü sözleriyle, "*Erkekliğin eşiğindeki gençlerin hayalleri çoğu kez çekici ve enfes kadınların görüntüleri tarafından işgal edilir; gençler uykudayken vücutlarından sıvılar salınır. Pahalı ve görkemli Doğu örtüleri bile ıslanmaktan kurtulamaz.*"[23]

Resim 4.6. Pontos'ta bulunmuş Geç Hellenistik tunçtan uzun saçlı genç erkek heykeli, Mithradates olarak tanımlanmıştır. Başın ve yele şeklinde saçların Resim 5.2'deki sikke üzerinde bulunan İskender portresiyle benzerliğine dikkat ediniz.

Artık delikanlıların hayallerini gerçekleştirme şansları vardı! Etkileyici Yeşilırmak vadisindeki Pontos Komanası'nın başrahibi, Mithradates'in babası tarafından tayin edilmişti. Kıdem açısından sadece kralın altında olan rahip birçok sırrı bilecek ve birçok armağan verip alabilecek konumdaydı. Burada Mithradates, işle keyfi birleştirmek gibi başka yerde bulamayacağı bir imkâna sahipti. Öldürülen kralın akrabası ya da yakın arkadaşı olan bu güveni-

lir kişi, Mithradates'i yeni hükümdar olarak kabul edecekti. Böylece, Lucretius'un deyimiyle "delikanlının olgunlaştığı ve belinin kuvvetlendiği yıllarla" beraber gelen "şehvetin zorbalığının" etkisi altındaki Mithradates ve arkadaşlarının, kendi başlarına yaşadıkları yıllar boyunca Komana bahçelerini birden fazla kez ziyaret ettiğini düşünmemiz akla uygundur.

Komana'da olanlar Komana'da kaldı. Fakat Lucretius'un ideal cinsel birliktelik üzerine yazdığı Latince mütevazı ve bilimsel tarif, Mithradates'in Komana'daki faaliyetleri hakkında bir fikir verir: "*Hem erkeklerin hem de kadınların mutluluk arzusu dayanılmaz dalgalar halinde gelir. Bedenler açgözlülükle birbirine sarılır, istekli uzuvlar kavuşur, ıslak dudaklar ateşli öpücükler için birbirine dayanır, nefesler sıkılmış dişler arasından alınır; artık Venus'ün tarlasına tohum ekme zamanıdır.*" Çeşitli antik yazarlar bu tapınaklardaki âdetlerden bahsetmektedir. Anlaşılan o ki, genç kadınlar teklifleri geri çevirebilmekte ve beğenilerine uygun, mevkileri ve çekicilikleri kendilerininkine eş partnerler seçebilmekteydiler. Mithradates'in yanındaki genç soyluların, cömertliklerini gümüş sikkelerle gösteren yakışıklı ve zengin "yabancılar" olarak yakın ilgi gördüğünü düşünebiliriz.[24]

Komana'daki ortak tecrübeler Mithradates ile arkadaşı Dorylaios arasındaki bağı kuvvetlendirmişti. Belli bir noktada Mithradates, Dorylaios'a krallığının kontrolünü yeniden eline alır almaz onu aşk tapınağının başrahibi yapacağı sözünü verdi.

Kırlarda Alınan Dersler

Doğayla iç içe yaşamak, bitkileri, böcekleri, kuşları ve sürüngenleri gözlemlemek Mithradates'e çekici geliyordu. İskender gibi o da doğa tarihiyle çok ilgiliydi ve deneysel bir düşünce tarzına sahipti. Örneğin ateş için odun toplarken çürüyen bir ağacın altında bir semender görmesi, hayvan için kötü bir son anlamına gelebilirdi. Hangi oğlan semender hakkındaki halk inanışlarını sınamayı reddedebilirdi? Gerçekten ateşe dayanıklılar mıydı? Antik Çağ'da kurutulmuş semender derileri değerli kraliyet eşyalarını saklamak için kullanılırdı. Sinope'deki tüccarlar, Hindistan'ın uzak köşelerinde dev semenderlerin döktüğü gri, lifli "yün" tabakalarını (aslında, Tacikistan'dan gelen doğal asbest) teşhir

ederlerdi. Semenderin rivayete göre ateşe dayanıklılığı, zihni zehirlere karşı bağışıklık kazanmak ve kendisini yenilmez yapmakla meşgul genç bir adamı cezp etmiş olmalıdır. Mithradates semenderlerin sadece ateşin içinde yürümekle kalmayıp aynı zamanda alevleri söndürebildiğine dair İskender'in hocası Aristoteles'in anlattıklarını hatırladı. Gençler semender hakkındaki diğer inanışları da (zehirli olmalarına rağmen etlerinin balla karıştırılınca afrodizyak özelliği göstermesi) test etmiş olabilirlerdi.[25]

Kamp ateşi etrafındaki sohbetler sıkça askeri tarihe ve taktiklere yöneliyordu. Örneğin, ahşap kuşatma makinelerini, taş surları ve savunma çitlerini ateşli oklardan ve yanan nefttен en iyi hangi maddeler korurdu? Bazı askeri uzmanlar surları ve kuşatma makinelerini ekşi sirkeyle ıslatmayı yangına karşı bir önlem olarak öneriyordu. Gerçekten de sirke yanmayı geciktiriyordu, fakat Hannibal'in Romalılarla yaptığı savaşları anımsayan Mithradates, ateşle yapılan bir saldırı altında çok fazla ısınan sirkeye batırılmış taşların yarıldığına ve ufalandığına işaret edecekti. Herkes, eğer Mısır ya da Suriye'den yeterli miktarda ithal edilebilirse nadir bulunan şapın askeri savunma için daha üstün bir yangın geciktirici olduğu konusunda hemfikirdi.

Sinope'den uzakta geçirdiği yıllarda Mithradates ve arkadaşları yarım kalmış eğitimlerini destansı şiirlerden parçalar okuyarak, tarih tartışarak, felsefe münazara ederek ve kitaplar okuyarak devam ettirmiş olmalıdır. Parşömeni (koyun derisi) bir kitap olarak ciltleme tekniği, Mısır papirüs rulolarının yerine geçmek üzere elli yıl önce Pergamon'da icat edilmişti. Bu teknoloji genç soyluların sevdikleri eserlerin dayanıklı ve tek parça versiyonlarını taşımalarını sağlıyordu. Ayrıca parşömen kitaplar da Mithradates'in yolculukları ve seferleri boyunca bilimsel incelemelerinin kaydını tutmasına da imkân veriyordu.[26]

Mithradates, İskender'in, hocası Aristoteles'in üzerine açıklamalar yazdığı Homeros'un *İlyada*'sına ait bir kopyayı yanından ayırmadığını biliyordu. İskender seferlerinde bile tomarı yatağının altındaki hançerinin yanında tutmuştu. III. Dareios'u yendikten sonra *İlyada*'sını Pers kralının en değerli hazinelerinden biri olan çok süslü bir kutu içine koymuştu. Pontos prensinin İskender'i örnek alarak kendi Homeros versiyonunu belki de I. Dareios'un yadigârları arasından bulduğu benzer bir mücevherli kutuya koymuş olması imkânsız değildir.[27]

Homeros'un Avrupa ve Asya arasındaki ilk "dünya savaşını" anlattığı destanında Mithradates, saldırgan Yunanlara karşı Anadolu'yu savunan Troialıların ilgi çekici betimlerini buldu. Bir kralın esir alınmış eşini geri getirme bahanesiyle yağma ve ganimet için Asya'ya gelen Batılı işgalcilere direnmek, Mithradates'e doğru ve adil görünüyordu. Mithradates'in Sinope'deki öğretmenlerinden, aslında Romalıların, muhteşem Troialıların soyundan geldiğine inandıklarını öğrendiği zamanki küçümseyici tavrını hayal edin artık.

Kendi *İlyada* çevirilerine sahip Pers ataları gibi Mithradates de destanı Troia kralı Priamos'un gözünden değerlendiriyordu. Kserkses'in Troia'ya özel bir gezi yaptığını biliyordu (MÖ 480'de). Kserkses Priamos'un kalesindeki en yüksek kulenin merdivenlerini çıkmış ve *magus*ları Troialı kahramanların ruhları için bin sığır kurban etmişti. İskender de Troia'yı ziyaret etmiş ve Yunanların kahramanı Akhilleus'a sıvı sunusu yapmıştı. Mithradates Troialı kahraman Hektor'un battal bronz silahları ve Paris'in çaldığı lir karşısında hayranlığını göstermek için bir gün Troia'yı ziyaret etmeyi umuyordu. Hanedana mensup bir ziyaretçi olarak Aias'ın devasa tunç miğferini deneyebilir, hatta eski savaşçıların dev gibi kemiklerine dokunabilirdi.

Kserkses gibi Mithradates de Kral Priamos'u burcun üzerinden Karadeniz ve ötesinden gelmiş farklı diller konuşan Pers müttefiklerinin birliklerini teftiş ederken hayal etmiş olabilir. Priamos'un orduları İda Dağı [Kaz Dağı–ç.] eteklerindeki yaylada bulunan Amazon kraliçesi Myrine'nin mezar tümülüsünde toplanmıştı. Priamos'un müttefiklerinin vatanları, onları barbar olarak adlandıran Yunanlara göre dünyanın kıyısındaydı. Ama onların Homeros'ta geçen isimleri Mithradates'in kulağına gayet tanıdık gelmiş olmalıydı. Aralarında vahşi atların memleketinden gelen Paphlagonialılar ve küçük ve dayanıklı bozkır atlarını süren, sadakları zehirli oklarla dolu göçer İskit okçuları vardı. Pontos'tan gelen uzman okçulara görkemli altın zırhları içinde parlayan Bithynialı ve Lydialı atlılar katılmıştı. Doğunun mistik falcıları, kuşlara bakıp gelecekten haber veren kuş kahinleri, Karia'dan gelen tunç zırhlı savaşçılarla iç içeydi. Mağaralarla oyulmuş Kappadokia ve gümüş zengini Mysia birlikler yollamış, hatta ırak Armenia bile Troia'nın savunmasına yardım etmek üzere asker göndermişti. Son olarak, güzel kadın savaşçı Kraliçe Penthesileia'nın önderlik ettiği bir birlik geliyordu. Kraliçe tek başına

Akhilleus ile çarpışacaktı. Amazonlar toz girdapları, çınlayan mızraklar ve oynaşan atlar arasında Troia düzlüğünde toplanmış uzak diyarlardan gelen kavimlere katılırken "sayısız dilin gürültüsü yükseldi." Troialılar, hepsi farklı yerlerde yaşayan bu dağınık kavimleri Anadolu'yu savunmak gibi tek bir amaç için birleştirebilmişti.[28]

Mithradates'in toprakları romantik ve kadim Amazon ilmiyle doluydu. Amazon mezar tümülüsleri kırsala damgasını vurmuştu. Pontos'taki Sinope, Amaseia, Amastris [bugunkü Amasra–ç.], Pontos'taki Themiskyra [bugunkü Samsun, Terme–ç.], Ephesos, Lesbos [bugunkü Midilli Adası–ç.]'taki Mitylene, Smyrna [bugunkü İzmir–ç.], Priene [bugunkü Aydın, Güllübahçe–ç.], Kyme, Pitane [bugunkü İzmir, Çandarlı–ç.], Magnesia [bugunkü Aydın, Tekinköy–ç], Thyateira, Amazonion ve Myrina [bugunkü İzmir, Berikitepe–ç.]'nın dâhil olduğu birçok Anadolu şehrinin onlar tarafından kurulduğuna inanılıyordu. Yunan mitolojisinin en büyük kahramanları Doğu'nun bu savaşçı kadınlarıyla çarpışmış ve onlara âşık olmuştu. Kyros ve İskender de güçlü iradeye sahip Amazon kraliçeleriyle karşılaşmıştı. Mithradates bütün bu öyküleri ezbere biliyordu. Böyle özgür kadınlar antik Yunanlara yabancıydı, ama Mithradates'in dünyasında annesi ve kız kardeşi gibi kraliçeler güçlü hükümdarlardı. Vahşi kadın savaşçılar hayal ürünü değil, gerçektiler. Sarmatlar, Alanlar, İskitler, Sirginni, Messagetler ve Karadeniz çevresindeki diğer savaşçı göçerler arasında kadınlarla erkekler evlenmeden önce düello yapar; kadınlar erkeklerle birlikte savaşa giderlerdi. Mithradates ve arkadaşları daha doğudaki topraklara ilerledikçe genç ve özgür bir grup atlı kadınla karşılaşma ihtimali üzerine birbirlerine takıldılar. Belki de, genç İskit avcılarının ve Amazon savaşçılarının güçlerini birleştirerek Sarmatları meydana getirdiklerini anlatan Herodotos ve Iustinus'un romantik öyküsündeki gibi, eşitlerin yaşadığı bir kavim olarak yola birlikte devam etmeyi kabul ederlerdi.[29]

Kserkses'in ordusu, Priamos'un efsanevi ordusunu aştı. Pers hâkimiyeti altındaki Karia'da doğan Herodotos, kralın Pers İmparatorluğu'nun her köşesinden toplanmış milyonlarca askerine dair renkli bir tablo çizer. Düzlükte toplanmış Kserkses'in ordusunun her birliği, geçit alayında kendi ülkelerine özgü zırhları ve silahları teşhir etti. Palalarını, mızraklarını, kılıçlarını, zehirli oklarını, düşmanlarının tabaklanmış derilerinden yapılmış sadaklarını sağa sola sallayıp tırpanlı savaş arabalarını, atlarını ve savaş develerini sürüyorlardı.[30] Kral Dareios İskender ile savaşında

aynı derecede çeşitlilik gösteren sayıca çok Pers kökenliye ve müttefike komuta etmişti. *İlyada*'daki kral Priamos ve büyük Pers hükümdarları gibi İskender de Afganistan ve Hindistan kadar uzak ve gizemli yerlerden farklı kavimlere sahip savaşçılar toplamıştı. Mitoloji ve tarihteki çeşitli orduları okumuş genç Mithradates, Homeros, Herodotos ve Ksenophon'daki aynı harikulade diyarlardan gelenlerin oluşturduğu ve birçok dil konuşan kendi ordularını şimdiden görebiliyordu.

Eve Dönüş

Romalılar hakkındaki haberler ara sıra iç bölgelere ulaşıyordu. Bu arada Mithradates de kendi bilgi ağını kurmaktaydı. Romalı köle tüccarlarının ve vergi tahsildarlarının Batı Anadolu'da yağmaya devam ettiğini biliyordu ve annesinin Romalılarla olan gizli anlaşmasına dair raporlar duymuştu. Kendileri ve Sinope arasındaki mesafe açıldığı sürece Mithradates ve çetesi gerçek kimliklerini açıklayabilirdi. Mithradates'in görüldüğüne dair söylentiler muhtemelen annesine ve onun grubuna, hatta Pergamon'daki Romalılara ulaşıyordu. Büyük ihtimalle Mithradates, annesinin, öldüğüne dair söylentiler çıkarmasını engellemek için Sinope'deki destekçilerine haber yollamayı tasarlamıştı. Yaptığı işler hakkındaki popüler öyküler saygınlığını arttırırken, ele geçmez arkadaşlarıyla beraber hep yoldaydılar.

Doğudaki halklar iki muhteşem kuyrukluyıldızı ve *magus*ların vahiylerini hatırlıyordu. Erkekler ve kadınlar ne zaman pazar yerine gitseler üzerinde Mithradates'in adı ve kuyrukluyıldızıyla basılmış küçük değerli sikkeleri kullanıyorlardı. Sürgündeki kralla bizzat tanışmaktan, onun ve genç süvari grubunun Pontos Krallığı'nda yolculuk ederek güç kazandığını duymaktan heyecan duyuyorlardı. Genç ve yakışıklı kralın maceraları hakkında söylentiler, işleri ve söylediklerine dair romantik detaylarla birlikte muhtemelen ortalıkta dolaşıyordu. Pontos, tanrısal kahraman Mithras'ın parlak bir ışık patlamasıyla karanlık mağaradan zuhur etmesi gibi, kurtarıcı kral VI. Mithradates Eupator'un da saklandığı yerden çıkıp saltanatına başlayacağı günü beklemekteydi.

Sinope'den uzak kaldığı yıllar içinde öğrendiği her şeyi derinlemesine düşünen Mithradates –şimdi on sekiz ya da yirmi yaşındaydı– huzursuz-

lukla karışık bir gurur hissetmekteydi. İskender'in Makedonia tahtına yirmisinde geçtiğini biliyordu. Krallığının geleceği onu meşgul ediyordu; babasına yapılan suikast ve annesinin ihaneti üzerine düşünmekten yorulmuştu. Küçük kardeşi halen kurnaz annesinin yönettiği uysal bir kukla mıydı? Kız kardeşleri de annesinin büyüsü altına girmiş miydi? Romalıların Anadolu'daki yağmasına karşı duyduğu öfke, hakikate ve aydınlığa olan ideal bağlılığını teşvik etmekteydi. Mithradates kendisini güçlü ve yenilmez hissetmekte ve harekete geçmek için sabırsızlanmaktaydı. Arkadaşları da onunla hemfikirdi: Artık iktidarı ele geçirmenin, vicdansızları cezalandırmanın ve tanrıların gönderdiği kehanetleri yerine getirmenin zamanı gelmişti.

5. Bölüm

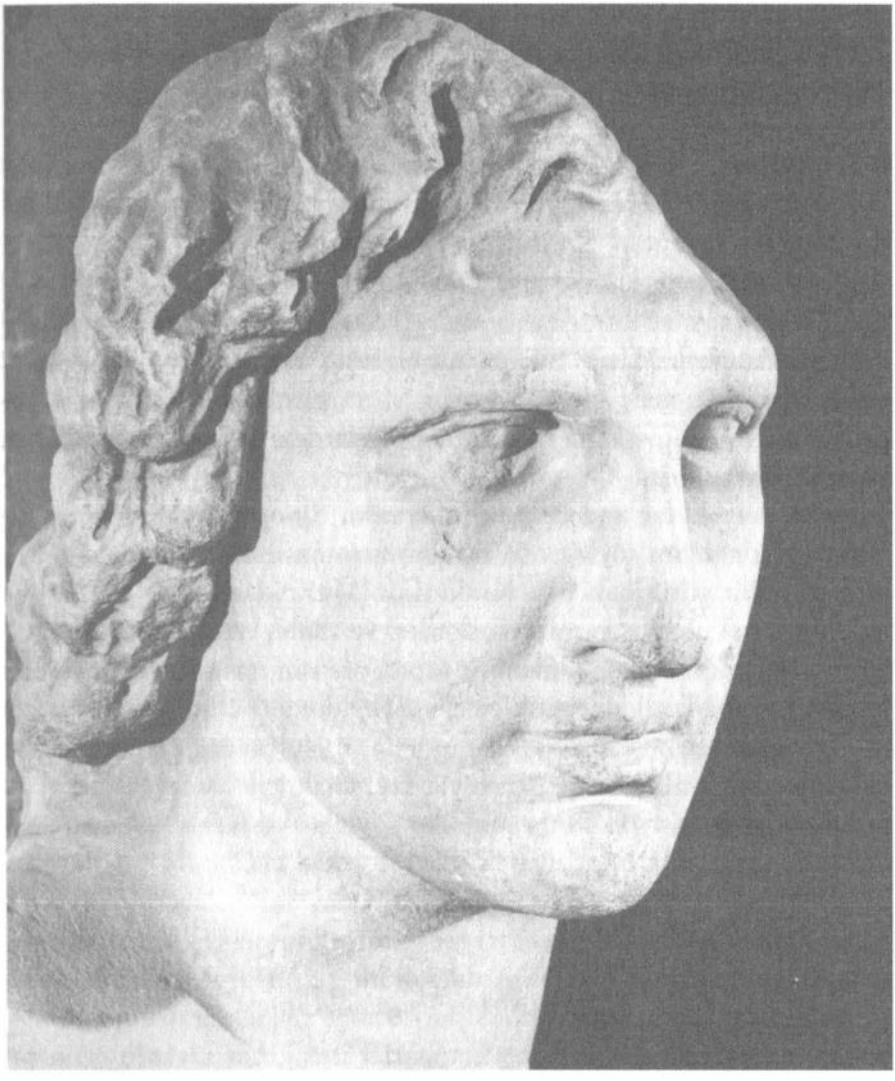
Kralın Dönüşü

Mithradates ve arkadaşları atlarını Sinope'ye doğru sürerken, kırsalda geçirdikleri yılların meyvelerini toplamaktaydılar. Artık kendinden emin genç bir adam olan Mithradates, kalelerin, yerel yöneticilerin ve Pontos halkı dışında iç bölgelerdeki savaşçı toplulukların güvenini kazanmıştı.

Antik kaynaklar sadece Mithradates'in Sinope'ye döndüğünü ve tahtını geri aldığını söyleyerek, bu olayların nasıl meydana geldiği konusunda fikir yürütmeyi bize bırakmıştır. Mithradates MÖ 115/114'te eve doğru yol alırken garnizon askerleri ve silahlı çeteler, babasının cinayetinin intikamını alma planları yapan prensin misyonuyla heyecana kapılmış gruba katıldılar muhtemelen. Toplumun bütün kesimlerinden ve Pontos'un her köşesinden gelen insanların oluşturduğu bu orta karar milis kuvveti, kralın ileride Roma'yla savaşmak için toplayacağı büyük orduların habercisiydi. Mithradates'in soylular ve farklı kökenlere sahip sıradan insanların gözündeki dikkat çekici cazibesini sergileyecek ilk gösteriydi.

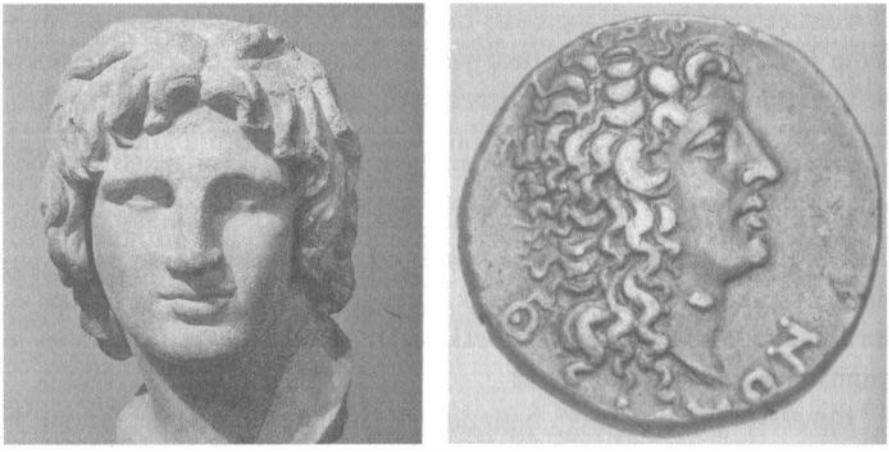
Söylentiler (veya gizli mesajlar) genç kralın dönüşü için bazılarının hazırlanmasını sağlamış olabilir. Ardından bir gün, Dorylaios'un önderlik ettiği Mithradates'in soylu arkadaşları Sinope'ye gelirler. Genç erkekler etraflarına güven saçmaktadır. Vatandaşlar ileri gelen ailelerin uzun zamandır kayıp evlatlarını tanıdıkça kalabalıkta heyecan artar. Surlardaki gözetleme kuleleri yaklaşan orduyu görünce umutlar büyür. Nihayet zarif bir atın üzerindeki Mithradates şehrinin kapıları ardından belirir.

Vatandaşlar uzun ve yapılı; yakışıklı yüzü, İskender'in tarzında aslan yelesi koyu saçları tarafından çevrelenmiş prenslerini dikkatle seyrederler. Mithradates'in heybetli cüssesi, güçlü fiziği ve kendine güveni etkileyicidir. Küçük dozlarda aldığı arsenik yüzünden teni dikkat çekici ölçüde soluklaşmış olabilirdi.[1] Parlak ve yarısaydam görünüşü, onu yıl-

Resim 5.1. VI. Mithradates (Eupator), büyük mermer baş (yükseklik 95 cm). Delos'taki Mithradates Anıtı'nın yakınında bulunan Inopos kaynağında ortaya çıkarılmıştır. Louvre.

larca dışarıda yaşadıkları için ciltleri kararmış arkadaşlarından ayırıyordu. Mithradates'in ani dönüşü, kehanetleri hatırlayanların gözünde, bir ışık halesi içinden çıkarak gelecek özlenen kurtarıcı tasavvurunu canlandıracaktı.

Resim 5.2. (Solda) Hellenistik İskender büstü. İskender'in MÖ 323'teki ölümünden Mithradates dönemine kadar benzer birçok kopya ve sikke portresi üretilmiştir. (Sağda) Makedonia'dan Mithradates'in egemenliği sırasında, MÖ 90-75 arasında basılmış bir gümüş tetradrahmi üzerinde yele saçlı İskender portresi. Resim 4.6'daki aynı döneme tarihlenen ve Mithradates'e ait olduğu öne sürülen tunç heykelle büyük benzerliğine dikkat ediniz. Büst, İskenderiye, British Museum, GR 1872.5-15.1.

Kansız bir saray darbesi oldu; Mithradates'in annesi ve çevresi çok zayıf bir direniş gösterdi. Kraliçe Laodike zindanda tutulurken gizemli bir şekilde öldü; Mithradates Khrestos'un ömrü de annesinden uzun olmadı. Bazı kaynaklar Mithradates'in annesi ve kardeşini öldürttüğünü belirtir. Modern tarihçiler Mithradates'in "imkânsız olacak şekilde kısa anlatılmış," karmakarışık ilk dönemlerini açıklığa kavuşturmak için uğraşmaktadır.[2] Tam olarak nasıl iktidarı ele geçirmiş, düşmanlarını etkisiz hale getirmiş ve kendisine bir eş seçmişti? Antik kaynaklardan bilinenleri göz önünde bulundurarak ve boşlukları makul varsayımlarla doldurarak Mithradates'in intikamı ve ilk evliliği hakkında mantıklı bir senaryoyu aşağıda bulacaksınız.

Mithradates'in, kendisine kral olarak güvenen haber kaynağı ağını önceden organize etmeye başladığını düşünebiliriz. Bu kaynaklar, annesi ve maiyetiyle ortalıkta dolaşan her Romalı memurun nerede bulunduğu konusunda kendisini bilgilendiriyordu. Kralın hedefi, iktidarı sorunsuz bir şekilde almaktı. Mantıklı yaklaşım, Sinope'ye sürpriz dönüşünü Kraliçe Laodike'nin yokluğuna denk getirmek olacaktı.

Kraliçe sıklıkla yeni başkenti Laodikeia'da kalıyordu. Burada Stephane Gölü'ndeki saray yavrusu villasında misafirlerini eğlendirmekte ve sıcak hamamlarında sefa sürmekteydi. Şımarık küçük prens Mithradates Khrestos'un annesinin tarafında olduğunu, Mithradates'in küçük kız kardeşleri Nyssa, Roksana ve Statira'nınsa Sinope'de hadımların koruması altında bakıldığını varsayalım. Laodike sığınağında oyalanırken hiçbir Romalı Sinope'yi ziyaret etmeyecekti. Mithradates'in annesine sadık saray mensupları kız kardeşi prenses Küçük Laodike ile birlikte orada sorumlu olarak bırakılacaktı. Acaba hâlâ Mithradates'in anımsadığı kadar akıllı mıydı?

Elmaların olgunlaşmaya başladığı mevsimde, Mithradates Sinope'ye yürüme emri verdi. Amaseia'da Laodikeia'ya silahlı bir birlik gönderdi. Laodikeia'nın villasındaki güvenlik gevşekti; Mithradates burasının kolay savunulamayacağını zaten biliyordu. Yumuşak bir darbeyle adamları kraliçenin muhafızlarının üstesinden geldiler ve İkizari Kalesi'yle villasını işgal ettiler. Laodike ve genç oğlu içeride kilitliydi. Ne de olsa, tahtı geri alırken kral Mithradates'in annesi, küçük erkek kardeşi ve arkadaşlarının "güvenliğini" sağlaması gayet makuldü. Şimdi, Kraliçe Laodike ve maiyeti yaldızlı sarayları içinde mahkûmken, Mithradates zaferle Sinope'ye dönüyordu.

Kraliçeyi villasına hapsetmek onu alenen Sinope'de zindana atmaktan daha kurnazcaydı. Ancak Mithradates yeni yönetimini kurarken hain annesini, tahtın beceriksiz ortak mirasçısını ve diğer düşmanlarını canlı bırakmak tehlikeli olacaktı. Yeni kralı lüks yemeklerin, nefis meyvelerin, en pahalı şarapların ve tatlı için de sevdiği ballı kurabiyelerin hazırlanışına nezaret ederken hayal edebiliriz.

Arsenik –kralların zehiri ve zehirlerin kralı– bu yiyeceklerin neredeyse gizli malzemesiydi. Renksiz, kokusuz ve tatsız arsenik her türlü yemeğe ya da içeceğe koyulabilirdi. Mithradates 60 ppm'lik ya da bir onsun (28 gr) onda birinden az arseniğin, bir kadeh gül aromalı su ya da kırmızı şarapta ölümcül olabileceğini biliyordu. Fakat yemeklerin tadını çıkarmaları için annesinin konuklarına neden izin vermesindi? Zehirli balın çelişkisini hatırlayan Mithradates, acı-tatlı bir ziyafet meydana getirerek günün tadını çıkarır. Arsenik tozunu bir çömlek balın içinde karıştırır ve şurup gibi keklerin üzerine gezdirir.

Tatlılardan sonra konuklar günbatımının zevkini çıkarmak için çekilirler. Yarım saat içinde kraliçe ve oğlu dillerinde hafif bir madeni tat hissederler. Nemli ve yapışkan alınlarından boncuk boncuk terler dökülürken yaklaşan bulantı ve mide krampının farkına varırlar. Ağızlarına tükürük dolar, fakat yutmak imkânsızdır. Gözleri tekinsiz kızıl parıltılar saçar. Birden, kraliçe ve oğlu anlamsız kelimeler sarf edip inleyerek boğazlarını tutarlar. Bir saat kadar süren kusma ve ishalden sonra Mithradates'in annesi ve tek rakibi kasılmalar içinde kıvranmaktadır. Bunu şok takip eder. Gece yarısı olduğunda her ikisi de ölmüştür.

Kral Kendisine Bir Eş Alıyor

Kraliçe ve erkek kardeşinin cenazesinde kız kardeşi Küçük Laodike'nin güzelliği ve sükûneti Mithradates'in dikkatini çeker. İkisi kısmen birbirine yabancıdır. Mithradates son gördüğünde, Laodike şımarık bir kız çocuğuydu; şimdi ise on altı ya da on yedisindeydi. Mantıklı senaryomuza devam edebilmek için, Laodike'nin ağabeyi yakışıklı, güçlü ve cesur Mithradates'e göz kırptığını düşünelim. Mithradates yokken hayat çok yavan ve annesinin hâkimiyeti çok can sıkıcıydı. Bütün bu yıllar boyunca ağabeyini o kadar özlemişti ki!

Laodike ağabeyine takılmaya başlar: Kendisine eş olarak kimi alacaktı? Kral VI. Mithradates Dionysos Eupator sadece hoppa güzellerden oluşan bir hareme değil, uygun bir kraliçeye sahip olmalıydı. Mithradates hemfikirdir. Pontos'un yeni hükümdarı saygıdeğer bir eş seçmelidir. Bu kişi meşru çocuklarının annesi olarak halefiyeti garanti altına alacaktır. Kralın eşi mükemmel olmalıdır ve soyu Mithradates'in şanlı Yunan-Pers mirasını tamamlamalıdır. Bu rolü kim yerine getirebilirdi? Sonunda Mithradates kararını açıklar. Pontos kralı, kız kardeşi prenses Küçük Laodike ile evlenecektir.

Bu beklenmeyen bir seçimdi, ama muhtemelen kimse şaşırmamıştı. Mısır firavunları ve Mısır'ın Makedonialı hükümdarları aile içi evliliği her zaman uygulardı; Mithradates'in saltanatı sırasında iki Mısır kralı kız kardeşleriyle evlenmiştir. Mithradates diğer Hellenistik saraylarda böyle birçok çiftin varlığından haberdardı. Örneğin Mithradates'in büyük amcası IV. Mithradates (MÖ 160–150), adı yine Laodike olan

kız kardeşiyle, Suriye kralı I. Antiokhos üvey annesiyle evlenmişti (MÖ 280). Armenia'da, IV. Tigranes üvey kız kardeşi Erato'yu almıştı (MÖ 6). Üvey kral çocukları arasındaki evlilikler antik Yunanistan'da da yaygındı ve aile içi kraliyet düğünleri (*hvaetvodatha*) eski bir Zerdüşt âdetiydi. Akrabalarla evlilik hanedan soyunun saflığını koruyan bir yol olarak kabul ediliyordu. Mithradates'in tercihi, onun "efsanevi kral senaryosu" hakkındaki bilgisini yansıtabilir. Güçlü bir düşmanı yenen kahraman, bir prensesle, çoğunlukla da düşmanının ya da selefinin kızıyla evlenir. Prenses Laodike bunların üçüydü.[3]

Böylece Mithradates, yirmi bir yaşındayken tacını geri almasının hemen ardından kız kardeşiyle evlendi. Fakat Mithradates, kral-kız kardeş evliliğinin mantığını alışılmadık –ve bencil– bir noktaya taşıdı. Eğer hiçbir aile böyle ayrıcalıklı bir kral soyuna evlilik yoluyla dâhil olamıyorsa, Mithradates'ten başka kim diğer kız kardeşleriyle evlenecek kadar değerli olabilirdi? Sadece Mithradates. Üstelik eğer Küçük Laodike de ona erkek evlat vermemişse...

Ailesinin genetik mirasını kontrol etmek için ve daha sonra bir başka kız kardeşle evlenme olasılığına karşı Mithradates, antik kaynakların aktardığına göre küçük kız kardeşlerini –Nyssa, Roksana ve Statira– ebediyen bakire olarak tutmaya karar verdi. Asla can sıkıcı taht ortakları doğuramayacaklardı. Bekârlık Antik Çağ'da neredeyse hiç duyulmamış bir şeydi; bakire rahibeler hariç... Kulesindeki Rapunzel gibi, üç kız kardeş hayatları boyunca gözetim altında tamamen gözlerden uzak tutulacaklar ancak onları kurtarmaya hiçbir masal prensi gelmeyecekti. Kız kardeşlerini kilit altına alma kararı Mithradates'in zalim ve kurnaz yüzünü gösteren en erken göstergelerden biridir. İleride göreceğimiz üzere, Mithradates'in bütün kardeşleri, ağabeylerinin sıradışı kibri ve paranoyasının kurbanı olarak lanetli kaderleriyle karşı karşıya kalmışlardır.

Kralın Tuhaflıkları

Kralın başka tuhaflıkları da vardı. Mithradates'in yenilmezlik konusundaki çocukça saplantısı olgunlaşmış ve artmıştı. Pergamon kralı çılgın Attalos gibi Mithradates de zehir bahçelerinde yine Pergamonlu Yunan "kök toplayıcı" Krateuas'la birlikte düğün çiçeği, kedi otu ("bin kudret

bitkisi"), ölümcül itüzümü, banotu ve benzerlerini yetiştirmekteydi. İlk etnobotanikçi ve bitki ressamlığının babası, Zehirlerin Kralı'nın deney ortağı olan Krateuas'a ait iki önemli bilimsel eser, Mithradates öldükten sonra Roma'ya getirilen kraliyet hazineleri arasındaydı. Doğa tarihçisi Yaşlı Plinius (MS 23–79) şimdi kayıp olan bu kitaplardan bahsetmiştir. Birisi, yüzlerce tıbbi bitkinin renkli resimlerini içeren ilk eserdi; diğeriyse detaylı bir farmakoloji el kitabıydı. Mithradates "zehirlere karşı muhtelif panzehirler bulan ilk kişiydi" der Plinius ve "hatta bu bitkilerden bazıları Mithradates'in adını taşır" diye de ekler. Krateuas bazı bitkilere hamisinin adını vermişti: örneğin pembe zambak (*Erythronium*) ve tüysü *eupatorium* gibi.[4]

Krateuas kraliyet hâkimi Papias ve bir şifacı grubuyla işbirliği yapmıştır. Antik yazarlar Azak Denizi'nin kuzeyinde yaşayan Agari adlı bir İskit kavmine mensup bir grup şamanın her zaman Mithradates'e eşlik ettiğini söyler. Saraydakilerin çoğu bu şamanları korkutucu bulmuş olmalıydı ama bu esrarlı yılan oynatıcıları engerek zehirini nasıl ilaca dönüştüreceklerini biliyordu (modern tıbbın ancak yakın zamanda keşfedebildiği bir başarı). Ayrıca, İskit ülkesindeki Agari kavminden adını alan zehirli agarik mantarlarının (katranköpüğü) sırlarından da haberleri olabilirdi.[5]

Mithradates Pontos ördekleriyle ilgileniyor, onlara sevdikleri öldürücü bitkiler yediriyor; yumurtalarını, kanlarını ve etlerini deneyleri için saklıyordu. Mithradates'in ördeklerin "zehirlerle beslenme kabiliyetlerinden" yararlanma umuduyla "onların kanını kendi panzehirleriyle karıştırdığını" yazmıştır Plinius.[6] Mithradates'in bitki bahçeleri muhtemelen muhtelif kraliyet konaklarındaki gizli yerlerde bulunuyordu. Sıkı koruma altındaki laboratuarlarında Zehirlerin Kralı çeşitli ölümcül mineralleri ve biyotoksinleri depolamış olmalıydı: oklar için ilaçlar, kristalize yılan zehirleri, vatoz ve denizanası iğneleri, Mezopotamya ve Libya'dan akrepler, Armenia'dan zehirli balıklar, zehirli bitkiler ve şapkalı mantarlar, ormangülü (komar) balı, arsenik sülfür ve diğer zehirli pigmentler; bunlara ilaveten, civardan ve uzaklardan getirilmiş zehir etkisini yok eden ilaçlar (aleksifarmik).

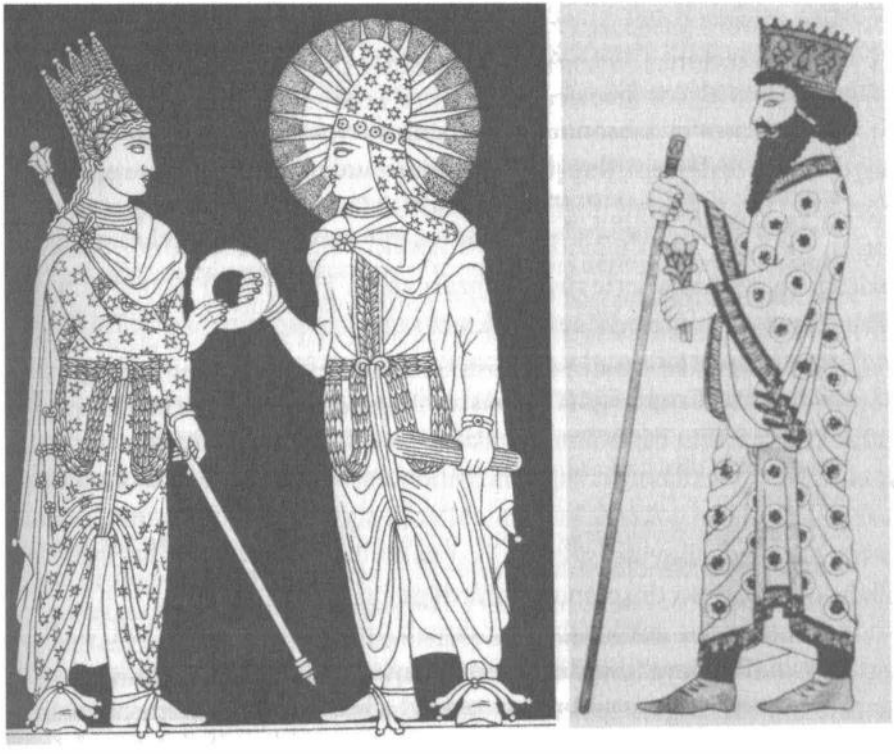
Bu kraliyet hazineleri Mithradates'in atalarının halktan topladığı haraçlarla kıyaslandığında çok farklı görünüyordu. Onlar krallıklarının uçsuz bucaksız sınırlarını gösteren Tuna suyu ve Mısır kumu gibi şeylere

değer vermişlerdi. Fakat Pers kralları aynı zamanda hazinelerinde egzotik zehirler de saklarlardı. Romalı doğa tarihçi Aelianus Hindistan'dan getirtilebilecek korkunç –ve nadir– doğal biyotoksinlerden bahseder. Mor yılan (*Azemiops*) zehirinden elde edilen bir tanesi o kadar ölümcüldü ki, susam büyüklüğünde bir damla insanı öldürmeye yeterdi.

En değerli Hint zehiri, Himalayalar'da yaşayan küçük turuncu bir "kuşun" dışkısında bulunan gizemli *dikarion*du. Söylenene göre birkaç granülü bir-iki saat içinde intihar için ideal olan rüya gibi bir ölüm getiriyordu. Başka çalışmalarımda *dikarion*un Asya'da çoğunlukla kuş yuvalarındaki büyük turuncu kabarcık kınkanat tarafından yayılan *pederin* olduğunu öne sürmüştüm. Bu modern bilimin tanıdığı en güçlü biyoksinlerden biridir ve kobra zehirinden daha etkilidir. Aelianus'a göre bu değerli madde "Hindistan kralları tarafından özel olarak Pers kralına verilmişti." Mithradates kendi eczanesi için bunların bir kısmını ele geçirmiş olabilir.[7]

Mithradates ilaçlar üzerine bilimsel eserler topluyor, zehir ve panzehirler hakkında bilginlerle yazışıyordu. Dil konusundaki becerisi, Mithradates'in eski Pers dilinden Sanskritçeye kadar birçok dildeki bilimsel metinleri çözebileceği anlamına geliyordu. Kralın İskender zamanında Kral Çandragupta'nın danışmanı olan Kautilya tarafından yazılmış *Arthasastra* gibi Hint metinlerinin kopyalarına sahip olması mümkündür. Bu el kitabı çeşitli zehir ve panzehir reçeteleri içermekteydi. Bir başka bilimsel Hint kitabı olan *Manu Kanunları* (MÖ 500) mihracelere çeşnicileri işe almalarını tavsiye etmekle kalmaz, aynı zamanda "bütün yemeklerine zehirlere karşı etkili panzehir olan ilaçlar karıştırmalarını" da önerir.[8] Kral Attalos'un –ve Mithradates'in– kendisini ve arkadaşlarını korumak için "küçük miktarda zehirleri ilaçlara karıştırmalarına" rehberlik eden bu eski Hint reçetesi miydi? Bunu asla bilemeyeceğiz, ama bu eski kaideleri bilimsel yöntemlere uyguladığı için kötü şöhrete kavuşan Mithradates'ti. Evrensel panzehirini kusursuz hale getirmek için durmadan deneyler yapan Mithradates, her yeni güne kendisi ve doktorlarının o zamana kadar hazırladıkları en iyi karışımları içmekle başlıyordu (levha 4'e bakınız).

Bir başka tuhaflık Mithradates'in görünümüydü. Uzun saçlı birkaç Hellenistik hükümdardan biri olan Mithradates, İskender'inkini anımsatan bukleli, yele gibi saçlara sahipti. Bu aynı zamanda güçlü siyasi bir

Resim 5.3. Mithradates'in Pers tarzı kıyafetleri, muhtemelen çağdaşı Kommagene kralı I. Antiokhos (MÖ 69-43)'un Nemrut Dağı'ndaki mezar kabartmasında üzerinde görülen Yunan ve Pers giysilerine –Pers *tiarası* ve tacı, Yunan pelerini, yıldızlarla süslü Pers binici gömleği ve Pers pantolonu- benziyordu (solda). Kral, elinde bir Zerdüşt *barsomu*, yani ince mersin dallarından bir asa tutan ve yıldızlarla süslenmiş geleneksel Frig-Pers başlığı (bu "özgürlük başlığı" Roma Döneminde bağımsızlık sembolü olmuştur) giyen Güneş tanrısı Mithra-Ahuramazda'dan egemenlik sembolünü alıyor. (Sağda) Bir MÖ 6. yüzyıl betiminde Kral I. Dareios, madalyonlarla bezeli Pers hilatı ya da şeref kaftanı, pantolon ve bir *tiara* tacı giymiş halde. Dover.

söylemdi. Söz konusu dönemde erkeklerin uzun saç bırakması belirgin biçimde bir "barbar" özelliğiydi, Romalıların yapmadığı bir şeydi.[9] Kral gençliğindeki gibi eski moda Pers kıyafeti giyme alışkanlığını sürdürdü: Kenarları erguvan renkte uzun kollu beyaz keten tunik altında ayak bileklerinde toplanmış pantolon... Mithradates akik yüzük meraklısıydı; erguvan ve beyaz kurdelelerden oluşan sade *diadem*ini altın küpeler tamamlamış olabilirdi. Herkes Mithradates'in saraydaki şölenler esnasında bile daima silahlı oluşunu anlayabiliyordu. Her zaman baldırına asılı duran etkileyici hançerini kimse görmezden gelemezdi.

Mithradates İranlı ataları gibi Pers tarzı eğri hançer veya kısa kılıç (*akinakes*; Eski Pers dilinde *akinaka*; Latince *sica*) tercih etmiş olmalıdır. Ksenophon Büyük Kyros'un taşıdığı kısa hançeri tarif etmiştir. Mithradates'in zamanına gelindiğinde, *sica* ya da pala korsanlar ve haydutlarla özdeşleştirilmişti (Romalılar bunlara *sicarii* adını vermiştir). Eğri kılıç bugün de yiğitliğin alametidir. Mithradates'in hançeri muhtemelen 40,5 cm uzunluğundaydı ve her iki kenarı da keskindi. Kısa bir balçağı ve mücevherlerle süslü kabzası vardı. Hannibal'i Romalılara esir düşmekten ve infaz edilmekten kurtaran gizli zehirin saklı olduğu yüzüğü anımsayan Mithradates, hançerini kendi kılıç ustasına özel olarak yaptırmıştı. Söylenene göre kabzanın topuzu çıkarılabiliyordu ve içine zehir koymak için bir bölmesi vardı. Gösterişli kını işlemeli kemere bağlı olarak Mithradates'in sağ kalçasından sarkmaktaydı. Ani bir saldırı karşısında alttan çekerek kullanılabilecek şişlemeye ve saplamaya müsait bir hançerdi. Büyük İskender'in benzer bir hançer dışında başka bir silahı olmadan iki düşmanını öldürdüğü iyi biliniyordu.[10]

Kral hançerini arkadaşlarıyla yemek yerken de kuşanırdı. Uyuduğu ya da Laodike veya sevgililerinden biriyle yatakta hoşça vakit geçirdiği zamanlarda soğuk çelik, ipek yastıkların altında beklemekteydi. Elbette başka kişisel silahlara da sahipti: Üzerinde gizleyebileceği küçük ve kısa şeytani bıçaklar; av ve savaş için ciritler; yay ve oklar... Herkes Mithradates'in yayını ve oklarını görüp erişebileceği bir yerde asılı halde durduğunun farkındaydı.

Zehirlenme korkusu gibi bu önlemler de çocukluktan beri devam eden anlaşılabilir bir savunma ihtiyacını yansıtıyordu. Halk öyküleri Mithradates'in aşırı şiddet konusundaki kötü şöhretini abartır. Bunlardan birine göre kral o kadar paranoyaktı ki, uyurken kendisini koruması için tuhaf bir zoolojik alarm sistemi tasarlamıştı. Mithradates'in uykusuna bir geyik, bir at ve bir boğa eşlik ediyordu. Seferleri sırasında çadırının etrafındaki kazıklara bağlanan bu muhafız hayvanlar yaklaşanların nefes alıp verişini algılamak üzere eğitiliyorlardı ve kralı çıkardıkları gürültülerle –meleme, kişneme ve böğürmeyle– ikaz ediyorlardı. Manzara gülünçtür, ama Roma'daki Capitolium tepesinin gürültücü kazların sesiyle korunduğu hatırlanacak olursa, inanılmayacak bir şey de değildir.[11]

Mithradates bebekken bir yıldırım, beşiğini yakmış ve alnında yara izi bırakmıştı. Saltanatının başında bir başka yıldırım çarpmasından

kurtuldu. Bu sefer yıldırım yatağının yanında duran sadağına düşmüş ve oklarını yakmıştı. Saray kâhinleri toplandılar ve Plutarkhos'a göre bunu, kralın okçularının önemli zaferler kazanacağını gösteren mükemmel bir alamet olarak ilan ettiler.[12]

Öncelikler

Mithradates sürgündeyken Pontos hükümdarı olarak izleyeceği strateji üzerine kafa yormuştu. Öncelik verdiği ilk şey, annesinin Pontos'un askeri ve ekonomik gücüne verdiği hasarı tersine çevirmekti. Sonraki adım babasının edinmiş olduğu toprakları ve statüyü eski haline getirerek genişletmekti. Babası Roma'nın uydusu olmaktan kaçınmıştı. Roma senatosunun Büyük Phrygia'yı Pontos kontrolünden alması (MÖ 106) Mithradates'i öfkelendirmişti. Nasıl olur da Roma resmi bir dostu olan Pontos'a ait bir şeyi almaya cesaret ederdi?

Kral kurnaz diplomasi, ayak oyunları ve akıllıca uygulanan askeri güç sayesinde ittifaklarını sağlamlaştırmayı ve nüfuzunu tüm Karadeniz bölgesine yaymayı planlıyordu. Roma'nın dış siyaseti istikrarsızdı; İtalya'daki iç huzursuzluklar ve köle ayaklanmalarının, Germania, İspanya ve Kuzey Afrika'daki krizlerin hepsi askeri sorumluluk gerektiriyordu. Mithradates büyük Pontos Krallığı'nı saldırgan ve güvenilmez Romalılara karşı ayakta durabilecek kadar güçlü hale getirmeyi hedeflemekteydi. Fakat bunu onların dikkatini çekmeden gerçekleştirmesi gerekiyordu.

Tanrıların kutsadığı kral olarak kendisi Doğu'da hüküm sürerken Roma'yı iktidarı paylaşmaya ve Batı'daki hegemonyasıyla yetinmeye ikna edebilir miydi? Mithradates'ten önceki diğer güçlü hükümdarlar –Hannibal, Büyük Antiokhos, İugurtha– Roma'yla eşit olarak müzakere veya mücadeleye ya da en azından bir çeşit denge kurmaya teşebbüs etmişlerdi. Fakat Roma bir başka süper güce müsamaha gösteremezdi. Yine de, Mithradates –büyük Makedonia-Pers krallığının meşru varisi– Pontos'tan Roma Cumhuriyeti'ni içine çeken krizlere baktığında Yunanistan, Karadeniz ve Yakın Doğu'ya hükmederken Romalıları Anadolu'dan çekilmelerinin kendi yararlarına olacağına ve imparatorluklarını Batı Akdeniz, Avrupa ve Kuzey Afrika'da şimdiye kadar kazandıklarıyla sınırlandırmalarına ikna etmeyi ummaktaydı.

Mithradates'in saltanatının ilk yılları bir dizi hızlı ve parlak fetihle kendini belli eder. Kesin kronoloji tartışmalıdır, fakat ilk yirmi yıl içinde Mithradates önemli kaynaklar ve müttefikler elde ederek Pontos'un topraklarını üç katına çıkarmıştır. "Vahşi" İskitleri dize getirmiş ve Karadeniz çevresindeki komşu krallıkları ya kontrol altına almış ya da onlarla müttefik olmuştu. Antik kaynaklar bazı tarihi dönüm noktalarına değinir ama bu olayların nasıl geliştiğini tahmin etmek bize kalmaktadır. Mesela Mithradates, faaliyetlerine karşı Roma'nın gösterdiği hoşnutsuzluğu nasıl çevirip onların tepkilerini avantaja dönüştürmeyi başardı? Romalıları saldırgan tarafı oynamak için kandırırken kendisi iktidarını güçlendirip destekçiler kazanmayı nasıl başardı? Uzun vadeli planları neydi? Roma'yla kaçınılmaz hesaplaşmayı nasıl planladı?

Öncelikle Mithradates'in Roma Cumhuriyeti'nin yakın tarihi ve şu andaki durumu hakkında her şeyi bilmesi gerekiyordu. Roma'daki en güçlü adam kimdi, yükselen yıldızlar kimlerdi? Roma Asia Eyaleti'ne göndermek üzere ne kadar asker toplayabilirdi? Hangi zayıflıklarından istifade edilebilirdi? Sinope'ye gelişinde Mithradates'in Akdeniz'deki durumu değerlendirmesine yardım etmeleri için babasının danışmanlarını ve haber kaynaklarını topladığını biliyoruz. En güvendiği danışmanı ise çocukluk arkadaşı Dorylaios'tu. En yüksek rütbeli subay ve kraliyet muhafızlarının başı olarak Dorylaios, bütün sınıflardan gelen Yunanların, Anadolulların, Perslerin ve yabancı müttefiklerin oluşturduğu bir beyin takımının, yani "Kralın Arkadaşları"nın anahtar üyesiydi. Şimdi, Pontos Komana'sındaki Aşk Tapınağı'nın başrahibiydi ve bu kazançlı, gösterişli mevki onu otomatikman yönetimdeki ikinci kişi yapıyordu.

1930'larda Fransız arkeologları üzerinde Dorylaios'un adı ve unvanlarının yazılı olduğu hasarlı bir portre buldular. Bu, Delos Adası'ndaki Mithradates Anıtı'nda sergilenen Kralın Arkadaşları'na ait on iki mermer büstten biriydi. Ortada şüphesiz Mithradates'in heykeli durmaktaydı. XVIII. yüzyılda, Mithradates Anıtı'nın yanındaki İnopos nehir yatağında, doğal boyutlardan büyük, MÖ 100'e tarihlenen bir mermer heykelin kötü durumdaki başı ve torsosu bulunmuştu. Başında metal bir *diadem* bulunan mantoya sarılı bu idealize edilmiş kralın kimliği tartışma konusu olmuştu. Bugün heykelin Mithradates'i tasvir ettiği düşünülmektedir; yüz özellikleri kralın bu döneme ait sikkelerindeki portrelerine çok benzer (bkz. res. 5.1).[13]

Anıtın içindeki yazıtlardan, arkeologlar Mithradates'in halka duyurmak istediği on iki arkadaş ya da müttefikinin on tanesinin kimliğini belirlemiştir. Büstlerin frizi sıradışıdır, çünkü antik Yunanları ve Persleri (aynı zamanda Suriyelileri ve Parthları da) siyasal muadil olarak gösteren ilk kamu anıtı olduğu gibi, Mithradates'in Suriye ve Parth ülkesiyle erken bir tarihte ittifak kurduğunu da kanıtlar. Yazıtlı portreler –gerçekçi şekilde boyanmış olabilirlerdi– Dorylaios; Hermaios oğlu Gaius; Mithradates'in özel sekreteri olan Antipatros'un oğlu (adı silinmiştir); Mneophilos oğlu Papias (Mithradates'in hekimi); Deloslu Asklepiodoros (bir rahibin babası); Diophantos (Mithradates'in İskit ülkesini zapteden generali); Parth ülkesindeki Arsakid Krallığı'ndan adı bilinmeyen iki memur; Kappadokia kralı VII. Ariarathes (Mithradates'in en genç yeğeni, büyük kız kardeşi Laodike'nin oğlu) ve Syria'nın son Seleukos kralı VIII. Antiokhos Gryphos ("Kanca Burunlu")'a aitti. Çok ilginç bir kişilik olan Grypos'un Mithradates'le birçok ortak yönü vardı. Entrikacı annesi ağabeyini zehirledikten sonra Grypos da genç yaşında zehirler konusunda uzmanlaşmıştı. Mithradates annesinin entrikalarından sıyrılırken (MÖ 125 civarı), Grypos da annesinin aslında kendisine hazırladığı bir kadeh zehiri içmesi için annesini kandırarak tahtını yeniden ele geçirmişti.[14]

MÖ 102/101'de Roma halkı, Delos ve Atinalılar adına dikilmiş Mithradates Anıtı, Mithradates'in Yunanistan'da ne kadar popüler olduğunu gösterir. Kral aynı zamanda Roma'nın dostu olarak da anılmaktadır. Anıt Mithradates'i beklenmedik bir şekilde, Roma lejyon askeri olarak tasvir eden bir heykele sahipti. Baş kayıptır ama yazıt, figürü Mithradates olarak tanımlar. Heykel, topluca üretilen lejyoner kıyafetli bir vücuda sonradan eklenmiş bir Mithradates başından meydana gelmiş olabilir. Roma'nın "dostlarının" çılgınca azalıp çoğaldığı bir dönemde bu, yararlı bir uygulamaydı.[15]

Bu Sırada Roma'da...

Roma Cumhuriyeti'nin son onyıllarında, Mithradates Savaşları'nın öncesinde, sonrasında ve savaşlar sırasında meydana gelmiş karmakarışık kanlı olaylar, modern tarihçiler tarafından Romalı tarihçilerin çeşitli eserlerine ve yorumlarına dayanarak kapsamlı bir şekilde anlatılmıştır.

Biz Pontos'ta Mithradates'in yanında, olaylara onun gözünden baktığımıza, onun casuslarına, haber kaynaklarına, danışmanlarına ve yaptıkları açıklamalara bel bağladığımıza göre, bu bölüm kralın Roma tarihi ve güncel olaylar hakkında neler biliyor olabileceğini ele almakta, gelecekte Mithradates ile karşılaşacak önemli kişileri tanıtmaktadır.[16]

Yunan ve Pers etkisi altındaki kültürlerde Roma uygarlaşmamış bir sonradan görme; tehlikeli ve güçlü ama kültürel geçmiş açısından fakir bir devlet olarak görülmekteydi. Roma'nın dili bile Yunancayla karşılaştırıldığında kaba ve katıydı. Üstelik Roma'nın en kötü düşmanları bile şehrin kendisi için bu kadar aleyhte bir kuruluş öyküsü yaratamazdı. Mithradates, Romalıların Romulus ile Remus'u emziren vahşi *lupa*, yani dişi kurt hakkındaki kutsal efsanesini onların aleyhine propagandaya çevirmenin ne kadar kolay olduğunu anlamıştı. Romalıların kendi efsanesine göre, dişi kurdun çocukları katildi: Romulus öz kardeşini öldürmüştü; ilk Romalılar da şiddet düşkünü kaçaklar ve tecavüzcülerdi. Latince bilen herkes, *lupa* kelimesinin aynı zamanda argoda "fahişe" anlamına geldiğini söyleyerek onlarla alay edebilirdi.

Antik Çağ'da kana susamış yağmacılar ve sürü halinde dolaşan katiller olarak kurtlardan korkulurdu. Roma'nın İtalya'daki ve diğer eyaletlerdeki muhalifleri sıklıkla eski bir atasözünü zikrederdi: "Siz Romalılar sürülerinizi köpeklere ya da çobanlara değil kurtlara emanet ediyorsunuz." MÖ V.yüzyıl gibi erken bir tarihte, İtalya'nın yerli sakinleri Romalıları çılgın kurtlara benzetmişlerdi. Saltanatının sonraki dönemlerinde Mithradates, Roma kurduna savaş ilan etmeye ve onun "ini" olan Roma şehrini yok etmeye ant içmiş İtalyalı isyancılarla birleşecekti. İsyancılar İtalyan boğasını Roma kurduna dişlerini geçirmiş halde tasvir eden sikkeler bastırmışlardı. Arkeologlar ayrıca, Mithradates'in Pontos sikkelerine benzeyen ve üzerinde Mithradates'in lakabına gönderme ve Roma'ya direnişin bir sembolü olarak bir Dionysos figürü taşıyan İtalya kökenli sikkeler bulmuşlardır.[17]

Mithradates elbette Roma tarihini Yunan ve Anadolu perspektifinden öğreniyordu. Bu görüşler Pontos yerlisi Strabon'un eserinde fark edilebilir. Strabon, Romalıların "ülkelerini diğerlerini parçalayarak büyüttüğünü" belirtmişti; bu politika sıkça isyana sebep oluyordu. Roma'ya muhalif antik Yunan tarihçileri ve filozofları, İskender yaşasaydı Roma İmparatorluğu diye bir şey kalmayacağını savunuyordu ki, Mithradates

kuşkusuz bu düşüncelerden etkilenmişti. Kral, maiyetine birçok filozof ve devlet adamını kabul etmişti. Bunların arasında Pelopidas, Ksenokles, Adramytteionlu [bugünkü Edremit–ç.] Diodoros ve (Troia yakınındaki) Skepsisli Metrodoros bulunuyordu. Hafıza düzenekleriyle yeni ve gösterişli bir hitabet üslubunun mucidi olan Metrodoros'un iğneleyici Roma eleştirileri kendisine Misorhomaios, yani "Roma düşmanı" lakabını kazandırmıştı. Mithradates ona sıradışı onurlar bağışlamış, hatta "baba" olarak hitap etmiştir. Metrodoros kraldan bağımsız kararlar alabilen bir çeşit "yüce mahkeme" yargıcı olarak görevlendirilmişti. Mithradates'in söylevleri, Roma düşmanı Metrodoros'un katkısını akla getiren birçok ifade içerir.[18]

Mithradates Roma'da monarşinin yerini, krallık döneminde özel siyasi yetkiler kazanmış aristokratik klanlar olan *patricius*ların yönettiği cumhuriyete nasıl bıraktığını öğrendi. Erken Cumhuriyet döneminde yoksul vatandaşlar büyük borç yükleri, toprak kaybı ve kıtlık yüzünden sıkıntı çekmişti. Fakir halk (*pleb*ler) MÖ V. yüzyılda birleşerek devlet içinde devlet niteliğindeki kendi örgütlerini kurmuş ve çıkarlarını savunmaları için *tribunus*lar seçmişlerdi. *Pleb*ler kısmi borç affı ve yeni kazanılmış topraklardan pay elde ettiler. Daha fazla siyasi güce kavuştukça, bazı zengin ve ihtiraslı vatandaşlar güçlerini onlarınkiyle birleştirdi. Eski soylu ailelerin özel ayrıcalıkları zayıflarken *patricius*larla *pleb*ler arasında doğrudan çatışma başladı. Bu "sınıf mücadelesi" eski ailelerin ve *pleb*lerin zengin müttefiklerinden meydana gelen yeni bir seçkin sınıfı doğurdu. Bu yeni seçkinler Senato'daki hâkimiyetleri aracılığıyla Roma'yı yönetti. Mithradates'in faaliyetleri ve söylevleri, onun Senato ve "Roma halkı" tarafından idare edilen devletin nasıl çalıştığı konusunda kusursuz bir kavrayışa sahip olduğunu gösterir.

Roma, İtalya'nın yerli halklarına boyun eğdirdikten sonra denizaşırı girişimlere başlamıştı. Sicilya'nın kontrolü için Kuzey Afrika'daki büyük Kartaca İmparatorluğu'na kafa tutması MÖ 264-146 arasında Kartaca Savaşları'na sebep olmuştu. Hannibal İkinci Kartaca Savaşı'nda İtalya'yı işgal etmiş, ama göz alıcı zaferleri işe yaramamıştı. Hannibal MÖ 202'de mağlup edildi fakat Mithradates ve müttefiklerinin bildiği gibi, Kartacalı general Bithynia'da hayatına son verene dek savaşmaya devam etti. Bundan sonra Roma, Hannibal'in ayarında bir başka güçlü düşman çıkacak diye hep endişe duydu. Mithradates devam eden

bu endişe yüzünden Romalıların özgürlükçü hükümdarlara müsamaha göstermediklerini anlamıştı.

Hannibal'in mağlubiyetinden sonra Yunanistan, İspanya ve Galya'ya karşı bir dizi acımasız savaşa girişene kadar Roma'nın imajına saygı duyuldu. Roma'nın savaş ve çatışmaya büyük yer veren şiddet kültürü, nesiller boyunca yüksek fiziki ve moral cesaret sahibi, sebatlı kadın ve erkekler üretmişti. Antik Çağ'da çoğu kişi geleneksel Roma değerlerine saygı besliyor, sarsılmaz sadakat, vatanseverlik, şeref ve erdem konusundaki canlı anlatılar karşısında hayranlık duyuyordu.[19] Mithradates ve müttefikleri, Hannibal ve İugurtha gibi Roma'nın soylu düşmanlarından haberdar oldukları kadar Scipio Africanus gibi Roma'nın en büyük askeri liderlerinin hayat öykülerini de biliyorlardı.

Yiğitlik, şan ve şeref öyküleri, Romalı savaş kahramanları ve onların güçlü rakipleri çevresinde dönmeye devam ediyordu. Fakat eski Roma düzeni, acımasız emperyalist genişleme ve kaynak kurutma makinesine dönüştükçe, Roma'nın zulmü ve vahşi davranışları hakkında giderek daha fazla rivayet ortalıkta dolaşır oldu. Mithradates tahta geçmeden çok önce Roma'da gerçekleşen olaylar, her türlü insani ihtiras, erdem ve zaaflarla dolup taşıyor gibi görünmektedir. Dağlarca, vadilerce coşku, volkanlar kadar öfke ve zulüm, pınar pınar merhamet ve karanlık uçurumlar dolusu dehşet vardı. Romalı devlet adamları geleneksel Latin erdemlerinin –sadelik, cesaret, adalet, tanrılara hürmet, merhamet, ahlaki sorumluluklar konusundaki titizlik– yozlaşmasından şikâyet ediyordu.

MÖ I. yüzyılın başına gelindiğinde, Roma'daki senato binasına girip çıkanlardan Akdeniz'in uzak pazar yerlerindekilere kadar herkes imparatorluğa ve onun iktidar hırsıyla hareket eden acımasız –aynı zamanda batıl inançlı– liderleri üzerine gölgeler düşüren korkunç alametlerden bahsediyorlardı. Görünen oydu ki, her bir şanlı savaş ve zafer için Romalı bir komutan başka bir büyük şehrin kalıntıları ortasında düşüncelere dalmış halde oturuyor ve ordusunun yarattığı harabeye –ya da yıkılan ihtiraslarına– ağlıyordu.

Mithradates tahta geçtiği sırada, Roma kendisini kan ve yağmayla işleyen, daha fazla köleye, daha büyük topraklara ve daha fazla zenginliklere aç bir savaş makinesine dönüştürmüştü; çok fazla bile yeterli gelmiyordu onlara. MÖ I. yüzyılda Roma saldırarak ve yok ederek yaşayan bir yırtıcı hayvan haline gelmişti. *Pleb*ler, *patricius*lar, yeni vatandaşlar,

vergi tahsildarları, komutanlar... hepsi savaş canavarının yuttuğu kurbanlarla palazlanıyordu. Her bir zafer, bu yırtıcının iştahını ve öldürme içgüdüsünü arttırıyordu. Mithradates ve dışarıdan bakan diğerlerine göre Roma, yaşamak için öldüren ve öldürmek için yaşayan bir kurttu. Yakın tarihlerde kurt imajı modern tarihçiler tarafından Roma'nın başarısını açıklamak için kullanılmış, Geç Cumhuriyet ve İmparatorluk Roma'sı, kendisi için huzur ve geri dönüş olmayan doymak bilmez bir yırtıcıya benzetilmiştir. Bilim adamları, yağmacı emperyalist devlet mantığıyla hareket eden Roma için her tarafa saldırmaya ve tüketmeye son vermesinin imkânsız olduğuna dikkat çeker.[20]

Mithradates'in saltanatından önceki on yıllarda Büyük Kurt'un dikkati Yunanistan ve Ege'ye çevrilmişti. Makedonia ve Yunanistan'daki fetihler, MÖ 191-188'de Suriye kralı Büyük Antiokhos'un Magnesia'daki nihai mağlubiyetiyle birlikte Roma'yı Anadolu'nun işgaline yönlendirmişti. Özgürlük aşığı Yunanistan'daki ayaklanmalar MÖ 140'larda şiddetle bastırıldı. Roma ordusunun MÖ 146'da Korinthos'u görülmemiş bir yağma ve katliamla ateşe vererek tahribi tüyler ürpertici bir olaydı.[21] Mithradates'in zamanında Roma lejyonları Kartaca'yı tamamen yerle bir etmiş ve Kartacalıları da köle yaparak Üçüncü Kartaca Savaşı'nı sona erdirmişlerdi. Yunanistan ve Kuzey Afrika, Roma'nın eyaleti oldu. MÖ 133'te Roma Attalos'un şüpheli son isteği ve vasiyeti doğrultusunda Phrygia'yı ilhak etti.

Roma'nın fetihleri yağmadan gelen büyük bir zenginlik, vergi geliri ve bolca esir sağlıyordu. Ancak özellikle İtalya'da, zenginler giderek daha fazla arazi ele geçirdikçe, kaynakları tekelleri altına aldıkça, eyaletlerdeki her türlü kazançlı girişimden büyük paralar kazandıkça ve vergilerle, borçlarla yeni fethedilmiş toprakları sıkıştırdıkça zenginlerle yoksullar arasındaki uçurum açılmaktaydı.[22] Roma'da arazi dağılımı ve İspanya'daki zorlu savaşların getirdiği haksız yük yüzünden MÖ 133'te patlak veren kanlı siyasi şiddet olayları, amansız iç savaşlara kapı açtı. Ertesi yıl, MÖ 132'de, Sicilya'da büyük bir köle ayaklanmasının bastırılması gerekti. Aynı yıl Aristonikos'un Güneş Ülkesi Yurttaşları Anadolu'da isyan başlattı. Ona destek veren şehirler sonunda MÖ 128'de pes etti.

İtalya'da mevcut ayaklanmalar ve denizaşırı savaşları hakkındaki haberler Sinope'deki Mithradates'e gezginler, tüccarlar, Romalı sürgünler, Yunan ve Kelt kaçaklar, casuslar, elçiler ve korsanlar yoluyla geli-

yordu. Mithradates başroldeki oyuncuların kariyerlerini ve Geç Roma Cumhuriyeti'nin çalkantılı döneminde ortaya çıkmış liderlerin karakterlerini, sözlerini ve işlerini öğreniyordu. Bunlar amansız rakipler Marius ve Sulla; İspanya'da isyan başlatacak olan cesur atlı subayı Sertorius; şehirleri zehirleyen acımasız Manius Aquillius ve Sulla'nın becerikli genç yardımcısı Lucullus gibi adamlardı.

Kral İugurtha'nın Düşüşü

Romalıların bir zamanlar güvenilir müttefikleri olan Numidia kralı İugurtha ile uzun savaşı Mithradates'in özellikle ilgisini çekiyordu. İugurtha'nın Berberi göçerlerin yaşadığı krallığı, eskiden Kartaca'nın bulunduğu Roma eyaletiyle göçer Mağribilerin krallığı (Mauretania) arasında yer almaktaydı. Numidia Roma'daki arenalar için aslanlar, leoparlar ve ayılar temin ederdi. İugurtha aslında Roma'yla yan yana yaşamına devam etmeyi umuyordu fakat bütün diplomatik çabalarının engellendiğini gördü. Bir dizi tereddütlü kararın, çelişkili diplomatik işaretin ardından, kötü askeri liderlik sonucunda Roma MÖ 112'de İugurtha'ya savaş ilan etti.

Mithradates şüphesiz İugurtha Savaşı'nın ilerleyişini ve Roma'yla karşılaşmalarının ne anlama geleceğini müşahede ediyordu. Kuzey Afrika'nın bitki örtüsü, hayvan yaşamı ve tıbbi bilgisi de kralda büyük merak uyandırıyordu. Zehirli yılan ve akreplere karşı bağışıklığı olan Psylli adında gizemli bir kavme dair haberler alıyordu. Romalılara göre Psylliler, "yılan ısırmalarına o kadar alışmışlardı ki, tükürükleri etkili bir yılan serumuydu" (yılan serumu, yılan zehirinden etkilenmemiş insan antikorlarından elde edilmektedir). Mithradates Romalı ordu doktorlarının Afrika seferlerinde lejyon askerlerine zarar veren yılan ısırmalarına karşı Psylli göçerlerinin tükürüklerini topladığını öğrenmekten heyecan duyardı. Romalı yazarlar, Psylli kavminden ve bu tarihlerde Roma'da dükkân açmış diğer "profesyonel zehirleyicilerden" hoşlanmıyordu. Mithradates kendi tıp ekibine katılmak üzere Psylli kavminden bazılarına davet yollamış olabilir.[23]

Romalıların İugurtha'ya karşı yürüttüğü seferler Mithradates için pratik askeri dersler içeriyordu. Bir dizi yeteneksiz Romalı general çeşit-

li savaşlardan galip çıkmayı başardı ama nedeni muğlak bu savaşta hiç zafer kazanamadılar. Savaşa verilen geçici bir arada, Vaga'daki Numidia halkı bir festival sırasında Roma garnizonuna saldırdı. Mithradates'in MÖ 88'de emrini vereceği büyük çaplı katliama benzer bir katliamla, silahsız askerlerle onların eş ve çocuklarını kılıçtan geçirdiler.

MÖ 107 civarında, savaşın beşinci yılında, Marius Romalıların komutasını aldı. Numidialıları yenmek için ant içen Marius, lejyonları alt sınıfların da girebileceği şekilde yeniden düzenledi. Fakat zafer hâlâ ondan kaçmaktaydı. Ne zaman İugurtha ve damadı Mauretania kralı Bocchus köşeye sıkışmış gibi görünse, iç bölgelere kaçıp göçerler arasından yeni savaşçılar topluyorlardı. Pontos, Karadeniz çevresi ve Armenia ötesindeki göçer grupları kontrol edebilse ya da onlarla dost olabilse, Mithradates de benzer bir avantaj kazanabilirdi. Aslına bakılırsa, ileride Roma'yla yapacağı savaşlarda Mithradates ve damadı Armenia kralı Tigranes, yeni ordular topladıkları bilinmeyen göçer topraklarında kayıplara karışarak peşlerindeki Romalılardan kurtulacaklardı.

Nihayet, Marius'un subayı Sulla, Bocchus'a rüşvet vererek akrabası İugurtha'ya ihanet etmesini sağladı. Zeki ve kurnaz Sulla, Bocchus'a Numidia'nın bir bölümünü ve ne olduğu belirsiz "Roma halkının dostu" mevkiini taahhüt etmişti. Bocchus, İugurtha'yı Romalılara teslim etti. Marius güçlü kral İugurta'yı zincirlenmiş halde Roma sokaklarında sürüklediği bir zafer alayı düzenledi. Marius'un alayında olağanüstü ganimetler sergilenmişti: 1,3 ton altın, 2,7 ton gümüş ve 300.000 drahmi.

Alayın ardından, Roma gelenekleri uyarınca Marius'un adamları İugurtha'nın kraliyet kıyafetini çıkardılar. Kralın altın küpesini kapmak için boğuşurken kulak memesini kopardılar. Numidia kralı, Güneş Ülkesi Yurttaşları lideri Aristonikos'un boğularak öldürüldüğü Tullianum'daki aynı karanlık zindana atıldı. Bu Mithradates'in sakınmak istediği bir kaderdi. Bir zamanların gururlu İugurtha'sı çıldırdı ve MÖ 106'da açlıktan öldü. Aynı yıl, Sulla'nın yanaşması olacak Romalı bir oğlan dünyaya geldi. "Kana Susamış Delikanlı" lakaplı bu oğlan, daha sonra Büyük Pompeius olarak tanınacaktı.[24]

Sulla'nın zaferin itibarını kapması, Marius'un nefretine yol açmıştı. Sulla, üzerinde kendisini İugurtha'nın teslimini kabul ederken gösteren değerli bir taşın bulunduğu altın mühür yüzüğünü sergilemekten hoşlanıyordu. Onu bir tahtta, zincire vurulmuş İugurtha'nın üstünde betim-

leyen sikkeler de basılmıştı. Hatta Senato İugurtha'yı Sulla'nın önünde diz çökmüş halde tasvir eden bir mermer heykel grubuna onay vermişti. Tarihçi Plutarkhos'a göre, bu son hakaret "Marius'u öfkeden çılgına çevirdi." Marius ve Sulla arasındaki ölümüne mücadelenin ilk turları sırasında, MÖ 99'da Marius bizzat Mithradates'i ziyaret etti. Mithradates, İugurtha Savaşı'nın detaylarını o zaman duymuş ve muhtemelen Sulla hakkında daha fazla şey öğrenmiş olabilirdi.[25]

Mithradates, Marius'un yoksul erkekleri orduya alma yeniliğine karşın Roma'nın insan gücünün kırılacak noktaya gelecek kadar zorlandığını görüyordu. Niyeti bu olmamasına rağmen Marius'un askeri reformları, tamamen ganimetlere bağımlı ve sadece komutanlarına sadık olan savaşlarda pişmiş asker emeklisi *pleb*lerden meydana gelmiş özel orduların doğuşuna yol açtı. Aç bir yırtıcının rakibine saldırması gibi, bu komutanlar da birbirlerine düşürülebiliyordu. Mithradates'in saltanatından hemen öncesinde ve sonrasında Roma'yı derinden etkileyen olaylar, bu dehşetli makinenin sarsılmaya başladığını gösterir gibiydi. Belki de Büyük Kurt her şeye rağmen o kadar yenilmez değildi.

Saltanat Başlıyor

Pontos ordusu annesinin egemenliği altında küçülmüştü. Roma'nın pasif yanaşması olmaktan sakınmak için Pontos'un güçlü bir orduya ihtiyacı vardı. Mithradates alçakgönüllü bir başlangıç yapıp sayıca bir Roma lejyonuna eşit olan 6000 Yunan paralı askerden oluşan bir ordu kurdu. Kalkanlı ve mızraklı geleneksel Yunan hoplitlerinden müteşekkil bu kuvvet, çok yakın formasyonda savaşmak için eğitilmişti. Bu dönemdeki Roma askeri örgütlenmesi lejyonlara (yaklaşık 5000 adam) dayalıydı. Her lejyon, üç safta 480 askerden ibaret on *cohors*tan (lejyonun onda biri) meydana gelmekteydi. 300 atlının desteklediği askerlerin elinde hafif ciritler ve ölümcül kısa Roma kılıcı *gladius*lar* vardı.[26]

Mithradates, süvarilerin ve savaş arabası sürücülerinin eğitimine özellikle dikkat etmekteydi. Karadeniz çevresindeki tecrübeli Yunan denizcilerini toplayarak büyük ve etkili bir filo kurdu. Romalılar Kartaca

* Orijinal metinde *machete*: pala geçmektedir-ç.n.

Savaşları sırasında büyük bir filo donatmışlar, ama sonra çürümesine izin vermişlerdi. Artık Karadeniz'e Mithradates'in gemileri hâkimdi ve bu sularda dolaşan korsanlar da müttefikiydi. Saltanatının başlarında Mithradates Pontos'un doğusundaki Trapezos'u topraklarına kattı. Şehrin saklı korsan sığınakları onu kralın filosu için mükemmel bir üs yapıyordu. Bu erken faaliyetler, Mithradates'in Karadeniz imparatorluğuna dair büyük tasarısının başlangıcına işaret ediyordu.

Mithradates'in Ailesi

Bütün bunlar olup biterken, Mithradates hanesine dair sorumluluklarını da yerine getirmekteydi. Eğer Pers âdetlerini izliyorduysa, balayı baharın ilk gecesi başlamış, o gün bir elmayla bir tabak deve iliğinden başka bir şey yemediği bir oruç tutmuştu. Yaklaşık bir yıl sonra, MÖ 113'te, Mithradates ve kız kardeşi Laodike'nin ilk oğulları doğdu. Tahmin edileceği gibi adını Mithradates koydular. Laodike'nin Mithradates'ten Arkathios (Yunanca "hükümdar") ve Makhares ("savaşçı") adında iki oğlu daha oldu. MÖ 110'da bir kızları dünyaya geldi. Ancak Mithradates beklenenin aksine ona Laodike değil, geleneksel bir Makedonia adı olan Kleopatra'yı uygun görecekti.

Mithradates dikkatini çeken birçok kadınla birlikte oldu. Bazı sevgililerinin adı kaydedilmiştir: Laodike'nin yanı sıra Adobogiona (Galatialı), Monime (Stratonikea'da yerleşmiş Miletoslu bir aileden), Bereníke (Khios'tan), Stratonike (Pontos'tan) ve Hypsikratea (Kafkaslardan) vardı. Mithradates birçok çocuğun babasıydı. Ben, antik kaynaklarda Laodike dışındaki kadınlardan olma on dokuz çocuğun adını tespit ettim. Böylece Mithradates'in adı bilinen çocukları toplamda yirmi üçe ulaşmıştır.

Haremdeki kadınların doğurduğu erkek bebeklere ünlü Perslerin adı verildi: Kyros, Kserkses, Dareios, Artaphernes (III. Dareios'un generallerinden biri), Oksathres (İskender'in generali olan Dareios'un bir erkek kardeşi), Pharnakes (Mithradates'in büyük babası) ve Ksiphares. Antik kaynaklarda bahsi geçen diğer erkek çocuklar Pergamonlu Mithradates, Phoiniks (Fenikeli veya Suriyeli bir gözdeden olan çocuğu) ve Eksipodras'tır. Mithradates'in generali Arkhelaos'un oğlu sıfatıyla yetiş-

miş, fakat aslen kralın oğlu olduğunu iddia eden bir de Arkhelaos vardı. Bu imkânsız değildir ama kızlarından birini en güvendiği generaliyle evlendirmesi pekâlâ muhtemel Mithradates, Arkhelaos'un dedesi de olabilir.

Mithradates'in kızı Adobogina'nın adı Galat kökenlidir; diğer kızlar ise Yunan isimlerine sahiptir: Nyssa, Eupatra, Athenais ve Genç Kleopatra. Kendisine en sadık kızı olan Drypetina, Dareios'un kızı Drypetis'e eklenmiş bir küçültme eki almıştır. Kralın son iki kızı Mithradatis ve Orsabaris ("parlak Zühre" anlamına gelen "*berez*"den)'e Pers isimleri verilmişti. Mithradates'in bütün çocuklarının olağanüstü çekici oldukları söyleniyordu, ama biri hariç. Zavallı Drypetina'nın görünüşü doğanın bir kazası yüzünden bozuktu: Bebeklik dişleri düşmediğinden iki sıra dişi vardı.[27]

Kaleler, Altın ve Müttefikler

Mithradates yoğun ve pahalı bir kale inşa faaliyetine başladı. Uzun saltanatı boyunca Pontos'ta ve doğudaki topraklarında yetmiş beş kale yaptırdı. Bu, yılda birden fazla kale anlamına gelir. Her yeni kalenin, Pontos ve Armenia'nın daha eski kalelerindeki gibi gizli sarnıçları, silah depoları, gizli kapıları ve ana kayaya oyulmuş taş basamaklarla inilen yeraltı hazine odaları vardı. Bu gizli mahzenlerde, içi gelecekteki seferler için çok önemli olan altın ve gümüşle dolu, demirle mühürlenmiş tunç sandıklar saklanırdı. İnşaat projeleri Mithradates'in ileri görüşlülüğüne ve güvenlik konusundaki saplantısına işaret etmekle birlikte, aynı zamanda emrine amade para desteğini de göstermektedir.[28]

Mithradates'in sınırsızmış gibi görünen altın stoklarının kaynağı neydi? Soru, modern tarihçiler kadar Romalıları ve kralın komşularını da meşgul etmiş olmalıydı. Pontos'un refahının, ticaretten ve altın, gümüş, demir, değerli mineraller gibi doğal kaynaklardan geldiğini biliyoruz. Mithradates'in varlıklı ataları toprakları boyunca yükselen kalelere sikke hazineleri saklamışlardı (naip olarak Kraliçe Laodike'nin bunlara erişimi yoktu). Büyük Mithradates'in nasıl bu kadar *çok* zengin olduğu gizemini korumaktadır. Bir şekilde, Roma'yla olan uzun savaşlar boyunca hiçbir zaman parasız kalmamıştır. Kral kısa süre içinde ordu toplayabildiği gibi aynı zamanda her daim askerlerine iyi ücretler ödeyecek kadar çok paraya sahipti.

Mithradates vergilerden ve Karadeniz'deki tahıl, tuzlanmış balık, şarap, zeytinyağı, balmumu, altın, demir, mineral, boya özleri, kumaş boyası, deri, kürk, yün, keten ve diğer mallarla yapılan ticaretin kontrolünden önemli gelir elde ediyordu. Uyguladığı vergi politikaları, ticaret üzerinde baskı kurmadan kâr sağlamasına imkân verecek şekilde dikkatlice hesaplanmış olmalıydı ve Roma'nın o sıradaki politikalarından ciddi biçimde farklılık gösteriyordu.

Mithradates'in İskit müttefikleri zengin altın bölgelerini ellerinde tutmaktaydı. Ayrıca göçer kavimler Azak Denizi ve Karadeniz çevresindeki steplere dağılmış zengin kurganları, yani mezar höyüklerini yağmalıyorlardı. Modern arkeologlar bu zarif mezarlardan birçoğunun Antik Çağ'da soyulduğunu keşfetmiştir. Hatta bazılarında antik mezar soyguncularının kemikleri vardır. Kanıtlar, dalgalar halinde birbirinin peşi sıra gelen göçer kavimlerin, hazine bulmak için yeni fethettikleri topraklardaki kurganları kazdıklarını düşündürmektedir.[29] Bu altınların bir kısmı vergi ya da ticaret anlaşmaları aracılığıyla Pontos'a gelmiş olabilir.

Bunlara ilaveten Mithradates, Hindistan ve Çin'le yapılan kara ticaretinden de gelir elde ediyordu. İpek Yolu, Mithradates'in çocukluğunda açılmıştı. Güzel Parth atlarına karşılık Çin ipeği getiren ilk deve kervanı Parth ülkesine ilk kez MÖ 106'da gelmişti. Çin orduları batıya, Tarım Havzası'na doğru baskı yapmaya başladıkça ve Parthlar Ortadoğu'daki komşularıyla çatıştıkça, kervanlar güney yerine Kolkhis ve Pontos üzerinden Karadeniz'e varan kuzey güzergâhına kaydılar. Mithradates yine, aşırı vergi almayarak bu ticareti desteklemiş olabilir.[30]

Bir diğer zenginlik kaynağı, Girit'te, Kilikia'nın Suriye kıyılarında ve Karadeniz'de üslenmiş korsanların yürüttüğü köle ve yağma karaborsasıyla ilgiliydi büyük ihtimalle. MÖ I. yüzyılda korsanlık, denizdeki küçük çaplı hırsızlıklardan ve gemi soygunculuğundan ibaret değildi. Bu büyük gölge donanma kendine özgü bir siyasi iktidar kurmuştu ve yarı askeri bir terör gücü olarak Doğu Akdeniz ve Karadeniz'in denizyollarını kontrol ediyordu. Girit ve Kilikia'daki korsan limanları fethedilmez kaleler tarafından korunmaktaydı. Korsanlar sadece gemi kargolarını yağmalayıp fidye için zengin yolcuları alıkoymakla kalmıyor, yığınla köle ele geçirmek için iç kesimlere cesur akınlar düzenliyor; hatta müstahkem şehirleri bile kuşatıyorlardı. Geç Hellenistik Dönemde korsanlar muhalif taraflara paralı asker olarak hizmet vermişlerdi. Savaş stratejisi

ve çıkar meselesinden dolayı, Mithradates babasının korsan reisleriyle kazançlı ilişkilerini sürdürdü ve geliştirdi.[31]

Kral aynı zamanda babasının Atina ve Yunan adalarıyla olan dostluğunu ve kârlı ticaret bağlarını da sürdürdü. Batı Anadolu'daki Yunan ve Pers etkisi altındaki şehirlerle ilişkilerini ilerletti; Armenia, Syria, Med ve Parth ülkeleriyle ve Mısır'la dostane ilişkiler kurdu.[32]

Eğer Mithradates İskitlerle de dost olabilse, Karadeniz çevresindeki toprakları ilhak edebilse, bağımsız Yunan liman şehirleri ve yerel liman şehirleriyle iyi ilişkilerini güvenceye alabilse ve huzurlu bir ticaret ortamını sağlayabilseydi, o zaman bütün Karadeniz Mithradates'in özel gölü haline gelebilirdi. Herkes, özellikle de Pontos bundan kârlı çıkardı. Mithradates'ten önce Yunanlar ve Romalılar Karadeniz'e karşı olumsuz düşünceler besliyordu. Şeklini çift kavisli korkutucu İskit yayına benzetirlerdi. Bu özellikle uğursuz bir görüntüydü, çünkü İskit okçularından melun zehirli oklar kullanabilme yetenekleri yüzünden çekinilirdi. Mithradates'e dek Karadeniz fırsat yerine bir engel olarak görülüyordu. Bütün Karadeniz bölgesini kontrol altına alma ve geliştirme kararı yaratıcı, parlak bir yeni stratejiydi.[33]

Karadeniz İmparatorluğu

Karadeniz'in kuzey kıyısındaki Yunan şehirleri bozkır göçerleriyle sürekli çatışma halindeydi. Korunmak için İskit, Sarmat, Tauri, Trakya, Roksolanoi kavimlerine ya da başkalarına (topluca "İskitler" denir) için haraç veriyorlardı, ama tek gördükleri, yine haraç isteyen daha güçlü bir kavmin diğerlerinin yerine geçtiğiydi.[34] Saltanatının ilk dönemlerinde Mithradates stratejik Bosporos Krallığı (Kırım)'ndan bir elçi heyetini kabul etti. Kral Parisades, Mithradates'ten Karadeniz'in kuzeyini yağmacılardan korumasını talep ediyordu. Fırsatı kaçırmayan Mithradates, Yunan generali Diophantos ve amirali Neoptolemos'un komutasındaki ordusunu ve donanmasını gönderdi.

Çetin bir seferin ardından Diophantos zafer kazandı. Nihayetinde göçerler Mithradates'in bağımsız müttefiki olarak vergi, karşılıklı koruma ve yardım sözü verdiler. İskitler ve diğer göçer savaşçılar çoğu kez saygı duydukları yabancı liderlerin ordularına paralı asker olarak girerlerdi.

Büyük diplomatik yeteneğe sahip akıllı bir komutan olan Diophantos, İskitler, Sarmatlar ve Borporos Krallığı'yla hepsi de Mithradates'ın yararına antlaşmalar yaptı.

1878'de Pantikapaion yakınında Rus arkeologları Diophantos'a ait bir heykel üzerinde uzun bir yazıt buldular. İskit seferinin detaylı bir anlatımını yapan metin, Mithradates için inşa edilmiş kalelerin ismini veriyor ve Diophantos'u "İskitleri dize getiren ilk yabancı işgalci" olarak selamlayarak, komutanın cesaretini, bilgeliğini ve nezaketini övüyordu. Bir diğer onurlandırma yazıtı (1982'de yayınlanmıştır) aynı yerdeki bir Mithradates heykelini süslüyordu. Yazıt çok önemlidir, çünkü Mithradates'i "Kralların Kralı" olarak anar. Gıpta edilen bu eski İran unvanı (Pers dilinde *şehinşah*), aynı anda sadece bir ve üstün Yakın Doğu hükümdarı tarafından taşınabiliyordu.[35]

Mithradates'in güçlü kişiliği, şanlı soyu ve önerdiği cömert diplomatik şartlar yanında biniciliği, ok ve yayla olan mahareti, göçer dilleri hakkındaki bilgisiyle onların kültürüne saygısı İskitleri ve diğer kuzey kavimlerini etkilemişti.[36] Mithradates kızlarından bazılarını kavimlerin liderleriyle nişanladı ve kendisine katılan kavimlere şan ve zenginlik sözü verdi.

O zamana dek kimse özgürlüklerine düşkün göçerleri mağlup edememişti. Mithradates kuzeyde elde ettiği başarıdan dolayı çok gururluydu. Yeni müttefiki olan Asyalı usta atlı okçularının Kyros, Dareios ve İskender'in ordularını alt ettiğini belirtmekten hoşlanıyordu. Bu kuzey bölgesinde Pontos'un elde ettiği yeni ve güçlü nüfuz görünüşe göre Romalıların radarına yakalanmadı. Senato bunun farkına varmış olsa bile, zeytinyağı ve şarap karşılığında İtalya'ya gelen tahıl, tuzlanmış balık ve diğer malların emniyete alınmasını onaylardı. Diophantos'un kuzey Karadeniz bölgesini kontrol altına alması ve yeniden düzenlemesi kayda değer bir askeri ve diplomatik başarıydı. Mithridates artık neredeyse tükenmez insan, tahıl, altın ve hammadde kaynaklarına sahipti.

MÖ 106'ya gelindiğinde, Mithradates Kırım ve Taman Yarımadası'nı Bosporos Krallığı'na katmıştı. Bu stratejik bölgenin kaleleriyle zengin Phanagoria ve Pantikapaion şehirleri onun kraliyet ikametgâhları oldu. Mithradates'in değerli akik taş koleksiyonunun büyük kısmı muhtemelen, aynı zamanda narları, incileri, elmaları ve armutlarıyla da ünlü bu bölgeden gelmiştir. Plinius'tan Mithradates'in defneyle mersin ağacı dikmeleri ve yetiştirmeleri için Kırım'a bahçıvanlar gönderdiğini öğrenmek ilginçtir.

Akdeniz'e özgü bu iki kutsal bitki Yunan mitolojisinde, tıbbında ve askeri zaferlerle ilişkili dini ayinlerinde önemli rol oynardı. Ancak botanikçilerin büyük gayretlerine rağmen, bitkiler kuzeyde serpilmeyi başaramadı.[37]

Üç mevsim süren şiddetli çarpışmaların sonunda, Karadeniz'in doğu ucundaki stratejik bir ülke olan Kolkhis müttefiklik anlaşması yaptı. Kral Armenia'nın engebeli batı kesimini de ilhak ederek buradaki bağımsız Anadolulu ve Pers kavimlerin liderleriyle iyi ilişkiler kurdu. Karadeniz'in batısında, savaşçı Trakyalılar ve İran etkisindeki güçlü Bastarnai ve Roksolanoi kavimleriyle yine zorlu savaşlardan sonra müttefik oldu. Roma'nın askeri ilerleyişine kuvvetle direnen Germen Keltleri de Mithradates'i destekledi. Kral, Kuzeybatı Anadolu ve Kolkhis'in

Harita 5.1. Avrasya; Karadeniz'i çevreleyen topraklar. Harita Michele Angel

kuzeyindeki kıyılar hariç, Karadeniz'i çevreleyen bütün ülkeleri ya yönetiyordu ya da onlarla müttefik olmuştu.[38]

Mithradates'in Karadeniz için tasarladığı büyük strateji vücut bulmaya başlıyordu (bkz. haritalar 1.2 ve 5.1). Fikir, ortak refaha hizmet eden bir ticaret bölgesini güvence altına almak ve bunu adilce vergilendirmekti. Planın şehirlere yerleşmeye başlayan İskitlere, hatta steplerden gelen tahıla muhtaç Romalılara bile yararı dokunacaktı. Mithradates Karadeniz'in korsan denizcilerini düzenli ücret karşılığında kendi meşru donanmasına alabilir, kalanları da ortak refah tasarısını reddeden ülkelerin zengin gemileri üzerine salarak ödüllendirebilirdi. Kral Karadeniz imparatorluğunun kurucusu, yürütücüsü ve gümrük yöneticisi olarak elbette büyük kazanç sağlayacaktı. Fakat diğer herkesin de zenginleşeceği vaadinde bulunabilirdi. Aslında, arkeologların Kuzey Karadeniz bölgesinde –sadece şehirlerde değil kırsalda [*chora*] da– keşfettikleri muazzam ve şaşırtıcı servet, Mithradates'in yarattığı konseptin başarısının büyüklüğünü gösterir.[39]

Mithradates'in ileri görüşlü vizyonu Roma'nın ilk fetih dönemlerindeki zorbalığa varan açgözlülüğe ve aşırı kaynak sömürüsüne karşı yapıcı bir alternatif sunuyordu. Aralıksız savaş yerine Mithradates barış önermekteydi. İnsanın iliğini kurutan vergiler ve borçlar yerine Mithradates ılımlı vergiler koyacak ve elde ettiği miktarı güvenliği garantileyen askeri önlemler için harcayacaktı. Kral ortak refah vizyonuyla eşdeğer hale gelirken, Geç Cumhuriyet'in Romalıları rüşvetin, kişisel çıkarlarının ve yağmanın peşinde koşuyordu. Böyle bir stratejinin karşı konulmaz çekiciliğini ve bunun yaratabileceği derin sadakati görmek kolaydır. Mithradates'in Karadeniz'i merkez eksen haline gelecek, büyük Avrasya ticaret topluluğunun cömert aracısı olacaktı. Mithradates Eupator ("İyi Baba") hüküm sürdüğü sürece, herkes uzun ve iyi yaşamayı umabilirdi.

Fakat komşuları Kappadokia, Bithynia, Paphlagonia ve Galatia ne olacaktı? Mithradates'in, Pontos'un batısında, Roma kontrolü altındaki bölgelerde yürüteceği tasarılar gizlilik ve hassasiyet gerektirecekti. Phrygia ve Batı Anadolu daha büyük sorun arz ediyordu. Asia Eyaleti'nin kalbi Roma'nın askerlerinin, koloni yöneticilerinin, vergi tahsildarlarının ve on binlerce Romalı yerleşimcinin işgali altındaydı. Mithradates bu topraklar hakkında en güncel bilgilere ihtiyaç duyuyordu.

İmparatorluğunu kurma yolundaki başarılarına rağmen, Mithradates kendini huzursuz hissetmeye başlamıştı. Sürgündeyken arkadaşlarıyla sürdürdüğü hareketli açık hava hayatını özlüyordu. Iustinus, "Mithradates zamanını yemek masası yerine açık düzlüklerde ve dağlarda harcamayı tercih ederdi," yorumunu yapar. "Dostlarıyla sarayda vakit geçirmekten ziyade arazide silah arkadaşlarıyla idman yapmanın özlemini duyuyordu. Koşu ve araba yarışlarıyla mukavemet turnuvalarında mücadele etmeyi" Kraliçe Laodike ve saraylılarla sohbete yeğlerdi.[40] Uzun vadeli hedeflerini ileriye götürürken aynı zamanda gençliğinde yaptığı Pontos gezilerinin canlılığını nasıl yakalayabilirdi?

Keşif Grubu

Iustinus, Mithradates'in kapsamlı bir keşif görevi için arkadaşlarıyla birlikte yeniden Sinope'den ayrıldığını söyler. Bu büyük gezinin zamanı belli değildir, ama MÖ 110/108 civarında olabilir. Kılık değiştirerek yolculuk eden grup Galatia, Paphlagonia, Kappadokia ve Galatia'da dolaşarak gelecek seferler için bilgi topladı. "Kimse onların varlığından haberdar değildi," diye yazar Iustinus. Mithradates'in krallığına katmayı planladığı Pontos'un komşu toprakları hakkında ayrıntılı bilgi toplamanın bundan daha iyi bir yolu olabilir miydi? Mithradates, kahramanları Kyros ve İskender gibi her zaman ileriyi düşünüyordu.[41]

Mithradates Anadolu şehirlerini keşfe çıktı ve savunmalarını inceledi. Olağanüstü hafızasını kullanarak doğal kaynaklar, yollar, halklar ve coğrafya hakkında notlar tuttu. Iustinus, özellikle Bithynia'da Mithradates'in "Zaferine katkı sağlayacak her bölgeyi cesurca araştırdığını, kendisini şimdiden Asya'nın efendisi olarak gördüğünü" yazar. Reinach'ın da belirttiği üzere, bu istihbarat gezisi şüphesiz genç kralın ihtiraslarını pekiştirmişti.[42] İster Yunan isterse yerli kent ve köylerde olsun, kralın grubu kimliğini açıkladığı her yerde coşkuyla karşılandı. Mithradates'in doğumunu saran kehanetler Roma karşıtları arasında unutulmamıştı. Karadeniz çevresindeki Pers etkisi altında olan topraklarda yaptığı fetihler onu "Kralların Kralı" yapmıştı. Mithradates için Romalı yerleşimciler hakkındaki şikâyetleri dinlemek, askerlerini nereden toplayıp nerelerden destek sağlayabileceğini öğrenmek değerliydi.

Kralın refakatçileri yol üzerinde muhtemelen yetenek ve dayanıklılık müsabakalarına katıldı. Eğer Mithradates ve grubu, örneğin İskender'in uzun mesafelerdeki biniciliği ve dayanıklılığına öykünmüşlerse dinlenmeden 400 *stadion* (yaklaşık 241 km) yol almış olmalılar. Mithradates güçlü bir biniciydi. Antik yazarlar tek bir gün içinde zinde atlarla yaklaşık 110-200 km yol aldığını söyler.[43]

Grup Bithynia, Galatia ve Paphlagonia'daki uzak kaleleri ziyaret etti. Sonuncusunda, Mithradates kuşkusuz Pontos kralı I. Mithradates'in inşa ettirdiği Kimiata Kalesi'ne [Ilgaz Dağı eteklerinde–ç.] uğradı. Buradan çok uzak olmayan bir yerde, Pimolisa yakınında, Kızıl Zırnık Dağı madenlerinin içlerinde ölümcül arsenikle yüklü ana maden filizlerini barındıran kasvetli derin mağaralar uzanıyordu. Kappadokia'da da Mithradates'e ait kaleler vardı. Galatia'da büyük hazinelerin saklandığı gizli Bloukion [bugünkü İskilip–ç.] ve Peion [bugünkü Tabanlıoğlu–ç.] kaleleri bulunuyordu. Bu kaleler gelecekteki savaşta büyük önem taşıyacak güçlü yerel haydutlar ve liderler tarafından yönetilmekteydi.[44]

Mithradates ve yanındakiler, kral için özel önem arz eden tarihi yerleri, mesela Yunanlarla Priamos'un muazzam Troialı ve barbar orduları arasındaki efsanevi savaşın vuku bulduğu Troia'yı ziyaret etmiş olabilir. Lydia'da MÖ 480'de Kserkses'in kutsadığı yaşlı çınar ağacına bir pandantif ya da bilezik asabilirdi. Pers kralı kutsal ağaca pahalı süsler, altın kolyeler, bakır bilezikler hatta işlemeli bir kaftan sunmuştu. O zamandan beri yolcular ağacın dallarına kendi adaklarını asardı. Phrygia'daki Gordion saygı gösterilen bir diğer simgesel şehirdi. Burada sabırsız İskender, kılıcıyla Gordion düğümünü çözmüştü.[45]

İskender'in konakladığı yerlere Mithradates'in bir çeşit hac düzenlediğini biliyoruz. Örneğin kutsal alanın sınırını İskender'in yapmış olduğu gibi ok atarak belirlediği Ephesos'ta, Makedonialı kralın varlığıyla onurlandırdığı bir hanı araştırdı. Priene'de ise İskender'in kaldığı ev görülebilirdi. Bir zamanlar İskender'in uyuduğu yerde yatan Mithradates –İskender'in ardından her ihtiraslı fatihin yaptığı gibi– dünyanın efendisi olduğunu bilerek otuz iki yaşında ölen kahramanının işleriyle kendi başarılarını karşılaştırmıştır, şüphesiz.

Büyük gezisinde Mithradates, daha sonra kendisine karşı koyacak iki bağımsız ve iyi tahkim edilmiş şehre, Kyzikos [bugünkü Erdek yakınlarındaki Belkıs-ç.] ve Herakleia'ya uğradı. Kral aynı zamanda Roma'nın

Asia Eyaleti'nin başkenti olan Pergamon'a da gitti. Burada yozlaşmış yönetim ve ağır vergiler hakkında birçok şikâyet duydu. Zorlu bir coğrafyaya ve kayalık kıyılara sahip Kilikia bir başka önemli duraktı. Burası, Pontos'un yakın dostu Syrialı korsan reisi Seleukos'un üssüydü.

Mithradates'in kendisine ait bir donanması bulunan güçlü ve bağımsız Yunan şehir devleti Rodos'a yelken açtığını da öğreniyoruz. Ada Makedonialı Demetrios Poliorketes'in MÖ 305/304'teki başarısızlıkla sonuçlanmış büyük kuşatmasına gösterdiği direnişten dolayı övülüyordu. Demetrios geride büyük kuşatma kulelerini bırakmış ve Rodoslular da bunları güneş tanrısı Helios'un Antik Dünyanın Yedi Harikasından biri olan devasa heykelini yapmak için kullanmıştı. Heykel MÖ 222'deki depremde yıkılmıştı. Mithradates ve adamları halen limanın etrafına dağılmış halde adanın zehirli engereklerine ve dev kertenkelelerine göz kulak olan kocaman heykelin bronz uzuvlarına hayret etmiş olabilirdi. Rodos'taki özel görev büyük oranda siyasiydi. Roma'nın müttefiki olarak Lykia'nın bir kısmını kontrol eden Rodos, Pontos'un dostu olabilir miydi? Mithradates şehre cömert hediyeler bahşetti ve Rodoslular da *agora*larına (pazar yeri) kralın mermerden bir heykelini diktiler.

Ardından Mithradates küçük Delos Adası'na yelken açtı. İtalyalı tüccarların egemenliğindeki zengin Delos, Romalılar tarafından büyük bir köle ambarına dönüştürülmüştü. Buradaki küçük Yunan topluluğu Mithradates'i adanın koruyucusu ve Atina'nın dostu olarak karşıladı. Kral, Asklepios Tapınağı ile Kynthos Dağı'ndaki Zeus Tapınağı'na adak levhaları; Mısır sağlık ve rüya tabiri tanrıçası Serapis'in tapınağına ise iki yazıtlı levha adadı. Ege'nin ticari bağlantıları Yunanların desteğini almak ve İtalya'dan gelecek haberleri toplamak için önemliydi.[46]

Kendisi uzaktayken Mithradates karısı Laodike'yi, hadım ağalarını ve Kral'ın Arkadaşları'ndan bir kısmını sorumlu olarak bırakmıştı. Bir hükümdarın evini terk etmesi her zaman için tehlikeliyse de, güvenlik nedenlerinden dolayı Mithradates kimseye seyahat planlarından ya da ne zaman döneceğinden bahsetmemişti. Mithradates ve arkadaşları o kadar uzun süre –en az bir yıl veya daha fazla– ortadan kaybolmuşlardı ki, öldüklerine inanılıyordu.[47] Pontos'un trajik şekilde dul kalan kraliçesi rolünü sahiplenen ve babasının ölümünden sonra annesinin yaptığı gibi krallığı yönetmeyi uman Laodike, kardeşi ve kocasının yasını resmen tuttu. Kederli genç dul, teselliyi Mithradates'in Sinope'deki arkadaşlarıyla yaşadığı gönül ilişkilerinde bulacaktı.

6. Bölüm

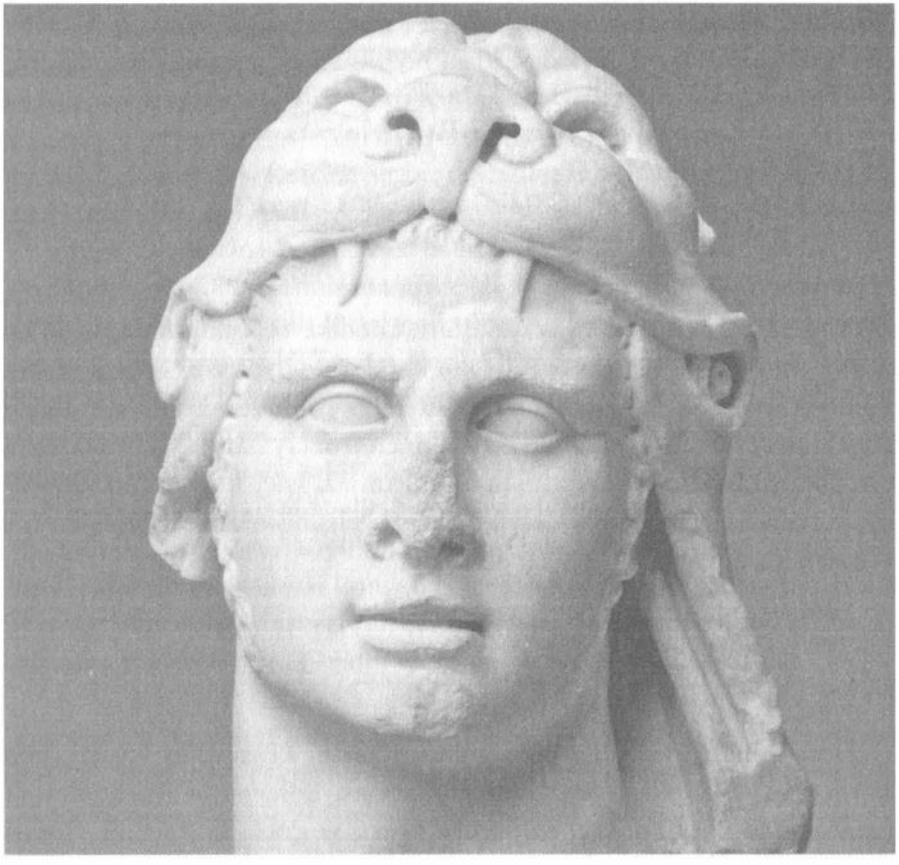
Fırtına Bulutları

Bir gün, Mithradates ve arkadaşları, Laodike ve âşıklarının şaşkınlığı ve endişeleri arasında Sinope'nin kapılarında yeniden belirdi. Fakat Pontos vatandaşları bu kadar uzun süreli bir yokluktan sonra eve dönen krallarını sevinçle karşıladılar. Birkaç önemli detay hariç, Mithradates'in eve dönüşü hakkında karanlıkta kalmaktayız. İşte, Iustinus'un kaydettiği gerçeklere[1] dayanarak olayların nasıl gelişmiş olabileceğine dair bir yeniden kurgulama:

Balayının Sonu

Hesap yapmama gafletinde bulunan birisi, kendisinin yokluğunda Kraliçe Laodike'nin yeni oğlunu doğurması dolayısıyla Mithradates'i patavatsızca kutladı. Kral çoktandır yoktu ve çocuğun ona ait olması imkânsızdı. Öfkesini gizleyen Mithradates karısını kucakladı ve çocuklarını saymak üzere haremin çocuk odasına yöneldi. Kralı karşılamak üzere şölen hazırlıkları yapılıyordu. Sarayda kol gezen Mithradates, hazırlıkları denetlemeleri için kraliyet mutfağının personelini çağırdı; aşçılarla, hizmetçilerle ve servis yapan kadınlarla hoşça sohbet etti. Hepsi de krallarının dönüşünden dolayı coşkuluydu.

Fakat iki hizmetçi kadın gergin görünmektedir. Mithradates kadınları gözlerden ve kulaklardan uzakta gölgeli bir revaka kadar götürür. Kadınların Laodike'yi bilgilendirdiğinden haberdarız. Diyelim ki, bunlar Mithradates'in iyi geçindiği Tuna kavimlerinden soluk sarı saçlı Galya kadınları olsun. Kral onların diliyle konuştuğunda hizmetçilerin donuk gözleri birden açılır. Kral bu dili, arkadaşı ve muhafızı, toprakları Roma tarafından ilhak edilmiş Allobroges kavminin güçlü lideri Bituitus'tan öğrendiklerini anlatır.

Resim 6.1. Aslan postundan başlık giyen Herakles olarak betimlenmiş Mithradates. Mermer, yükseklik 33 cm. Büyük İskender sıklıkla aynı üslupta tasvir edilmiştir. Louvre.

Mithradates'in delici bakışları ve soruları kadınların korkunç sırrını açığa çıkarır. Kadınların dili çözülür ve kralın şüpheleri doğrulanır. Kraliçe Laodike "arkadaşlarından" biri tarafından hamile bırakılmıştır. Laodike, "sadakatsizliğini daha da büyük bir suçla örtebileceğini düşünmüştü." Hizmetçiler, hem karısı hem de kız kardeşi olan veliahtlarının annesinin, şölen sırasında yemeğine zehir koymayı planladığı konusunda Mithradates'i uyardılar. Kraliçeye yardım eden komplocuların adlarını da verdiler.[2]

Böyle hain bir kız yetiştirdiği için annesini lanetleyen Mithradates, Laodike ve işbirlikçilerini gecikmeden idam etti. Laodike annesinin

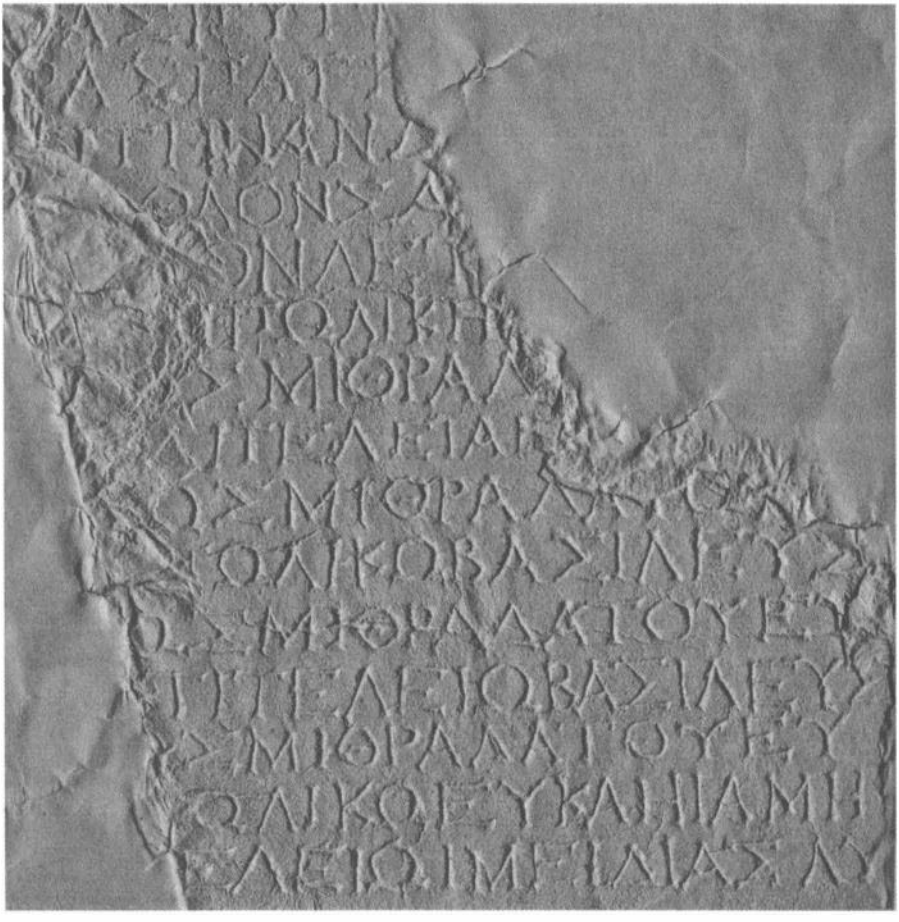

Resim 6.2. Mithradates karısı ve kardeşi Laodike'yi zehirliyor; (Sağda) Mithradates bir düelloyu kazanıyor. *Tresor des Histoires/Mithridate fait boire du poison/* MS 5077 Resim Varak 194 v. Ve *Cas des nobles hommes et femmes/Mithridate, Roi*, MS 5193, varak 241v, Bibliothèque National de France.

komplosunu tekrarlamaya, krallığı ele geçirerek genç prensin naibi olarak hüküm sürmeye mi çalışıyordu? Laodike'nin nasıl öldürüldüğü anlatılmamıştır. Birisinden kurtulmak gerektiğinde, Mithradates neredeyse her zaman dolaylı yolları, genellikle de zehiri (ileride bahsedilecek iki çarpıcı ve aleni cinayet dışında) kullanırdı. Belki de soğukkanlı bilimsel bir tavırla kral ve botanikçisi Krateuas bu fırsatı Laodike ve destekçileri üzerinde çabuk etki gösteren bazı zehirleri denemek ve etkilerini karşılaştırmak için kullandı. Gayrimeşru oğlanın yaşamasına izin verildi; bir gün işe yarayabilirdi.[3]

İnfazdan sonra Mithradates'in bir daha asla evlenmemeye yemin ettiğini öğreniyoruz. Kraliçeler –özellikle de Laodike adındakiler– sorun çıkarıyordu. Şimdi üç meşru veliahda ve hiçbir hak iddia edemeyecek, yerleri doldurulabilir hoş cariyelerle dolu büyük bir hareme sahipti. Neden bir başka resmi eş alsındı ki?

Laodike'nin ihanetinden sonra kral kendisini idmana ve ordusuyla hazinesini büyütmeye verdi. Şimdi otuzlu yaşların başında olan Mithradates zinde ve hırslıydı; güreş ve boks turnuvalarından, ciritten, dövüş sanatları müsabakalarından, göğüs göğüse çarpışmalardan, ağırlık kaldırmadan ve diğer kuvvet sınamalarından zevk alıyordu. Anadolu

Resim 6.3. Khios Adası'ndan atlı ve savaş arabası yarışlarının galiplerini listeleyen yazıt. Mithradates'in adı dört kez geçmektedir.

ve Ege'de at ve araba yarışlarına katıldı. Khios ve Rodos'taki mermer yazıtlarda Mithradates binicilik turnuvalarında galip olarak anılır.[4] Sinope'de soytarıların, akrobatların, ateşle gösteri yapan Med ülkesinden hokkabazların, yılan oynatıcılarının, büyücülerin ve cambazların sahneye çıktığı gürültülü şölenler vardı. Mithradates rafine kültürel eğlenceleri de takdir ediyordu. Sarayı en iyi müzisyenleri, aktörleri ve Homeros'un dizelerini ezbere okuyan şairleri cezbetmekteydi.

"Büyüklüğün sıkıntılarından" biri, mıknatıs taşına yapışan demir talaşları gibi dalkavukların güce çekilmeleridir. Mithradates fırsatçı-

lar ve yağcılarla çevriliydi. Özellikle biri, Sosipater adlı bir sihirbaz, Mithradates'in sarayındaki en utanmaz dalkavuk olarak tarihe geçmiştir. Şüphe ve endişenin kralı rahat bırakmadığı zamanlarda, dalkavuklar ortaya çıkar ve diğerlerini krala komplo düzenlemekle suçlarlardı. Arkadaşlarla yağcıların nasıl ayırt edilebileceği üzerine bir deneme yazmış Plutarkhos'a göre, Mithradates'in saray mensupları yaltaklanarak göze girmeye o kadar hevesliydiler ki, kralın tıbbi deneyleri için gönüllü kobay olurlardı.[5]

Mithradates Sinope'de içki yarışmaları düzenliyor ve kazanana harika hediyeler –bir talent* gümüş– sunuyordu. Kalomodrys adında sevilen bir Kyzikoslu atlet Mithradates'in içebildiği şarap miktarına neredeyse ulaşmıştı. Genellikle kralın kendisi yarışmadan galip çıkar, ikinci gelene gösterişli bir biçimde onurlar bahşederdi. Çok büyük yemek yarışmaları da olurdu. Fakat hiç kimse Mithradates'in ekmek ve etle dolu tabakları birbiri ardına silip süpürme yeteneğine üstün gelemezdi. Hatta Mithradates, Antik dönem için yapılmış Bütün Zamanların En Obur 12 Kişisi listesinde sekizinciliği almıştı! Listedekilerin yarısı, bolca yeme-içmenin refah ve zindeliği gösteren bir halk geleneği olduğu Anadolu'dandır. Mithradates'in irikıyım fiziği ve enerjisi muazzam iştahıyla açıklanabilir belki ama bu yeteneği atalarına kadar gitmekteydi. I. Dareios en büyük başarılarından biri olarak alkole direnciyle övünürdü. İnsanlar İskender'in bir gece içinde arkadaşlarının sağlığına iki düzine kadeh kaldırması karşısında hayretle başlarını sallamışlardı; tabii, zor koşullara alışık Makedonialı arkadaşlarıyla taşkınlık içinde geçen içki gösterilerinin sonrasında iki gün süren şiddetli baş ağrılarına da...[6]

Araba yarışı yapmadığı ya da üstün kuvveti ve dayanıklı bünyesiyle övünmediği zamanlarda Mithradates Pontos'un genişleyen ordusu için asker alıyordu. Ciddi bir askeri tarih bilgini olarak, ünlü komutanların stratejilerini ve taktiklerini çalışıyordu. Mithradates ve mühendisleri, Büyük Kyros'un uzun zamandır unutulmuş bir icadını yeniden gündeme getirerek, savaş arabalarının dingillerine tırpanlar monte ettiler. Piyadelerini, atlılarını ve araba sürücülerini güçlendirmek için Mithradates hepsinin kendisiyle birlikte günlük sıkı beden eğitimi ve arazi talimlerine katılmalarını emretti. Iustinus, "Kral Mithradates gibi ordusu da zorluk

* Yaklaşık 26 kilograma denk gelen eski Yunan ağırlık birimi–ç.n.

ve sıkıntıları kanıksamış, yenilmezliğe alışmıştı. Kısa sürede rakipsiz bir askeri güç yarattı," diye yazar. Mithradates komşuları hakkında gerekli istihbaratı toplamıştı; yetenekli büyük bir ordu hazırda bekliyordu. Kappadokia, Bithynia ve Paphlagonia'yı alarak Karadeniz imparatorluğunu tamamlamanın zamanı gelmişti. Fakat bu, Roma'yla doğrudan yüzleşmeyi zorunlu kılacaktı.[7]

Bithynia

MÖ 108-104 arasında bir tarihte Mithradates, Bithynia'nın kurnaz kralı III. Nikomedes ile bir antlaşma yaptı. Nikomedes babası gibi Roma'nın müttefiki olmuştu. Ancak Aristonikos isyanını bastırmak için yaptığı yardımdan sonra Phrygia'nın bir kısmını talep eden Bithynia'nun bu talebi reddedilmiş, söz konusu topraklar Mithradates'in babasına verilmişti. Dolayısıyla, III. Nikomedes'in Pontos'a kızmak için iyi sebepleri vardı. Kral aynı zamanda Roma'yla bıçak sırtında bir diplomasi yürütme konusunda da becerikliydi.

Romalı komutan Gaius Marius, Germania'nın zapt edilmesi için Bithynia'dan asker istediğinde Nikomedes'in cesur cevabı Mithradates tarafından takdir edilmişti. Nikomedes gönderecek bir ordusunun bulunmadığını, çünkü Bithynia'daki bütün özgür erkeklerin borç içinde olduğunu ve açgözlü Romalı vergi tahsildarları tarafından köle diye satıldıklarını söylemişti. Bu yanıt, Senato'yu Roma müttefiklerine tabi özgür vatandaşların köleleştirilmesini yasaklayan bir kanun çıkarmaya zorladı.

Mithradates'in Nikomedes ile yaptığı antlaşmanın zamanlaması çok iyiydi: Roma orduları çeşitli yerlere dağılmıştı; Numidia kralı İugurtha'yla savaşa girilmişti ve Germen kavimlerinin bertaraf edilmesine odaklanılmıştı. Mithradates ve Nikomedes zayıf Paphlagonia'nın işgali konusunda anlaştılar. Ancak haber Roma'ya ulaşınca, Senato Paphlagonia kralının tahtına geri dönmesini talep eden elçiler yolladı. Mithradates cüretkâr bir yanıt vererek Paphlagonia'nın gerçekte miras yoluyla babasına kaldığını iddia etti. Mithradates bunun şimdi sorgulandığına şaşırdığını, zira Roma'nın daha önce babasının Paphlagonia üzerindeki hakkından hiç şüphe duymadığını söyledi. Mithradates'in

Resim 6.4. Mithradates'in ezeli düşmanı Bithynia kralı Nikomedes (benzer portreler III ve IV. Nikomedes için de kullanılmıştır). 1944.100.41904, E. T. Newell'ın bağışı. Amerikan Nümizmatik Derneği'nin izniyle.

gururlu yanıtı karşısında afallayan elçiler, kralın söylediklerinin doğruluğunu sorgulamadılar ve Nikomedes'e döndüler.

Nikomedes daha sinsi bir yol izledi. Pişmanlık içinde Paphlagonia'yı meşru hükümdarına geri vereceğini taahhüt etti. Ardından oğullarından birinin adını, eski Paphlagonia krallarının geleneksel ismi olan Pylamenes olarak değiştirdi ve bu sahte Pylamenes'i tahta oturtma cesaretini gösterdi. Romalı yüksek memurlar kandırılarak yeni kralı onayladılar. Nihayetinde hileyi anladıklarında, utanç içinde ve aceleyle ülkelerine döndüler. III. Nikomedes Paphlagonia'nın gerçek hükümdarı olarak ortaya çıktı.

Nikomedes'in kurnaz oyunundan etkilenen Mithradates, Galatia'nın bir kısmını ele geçirerek cevap verdi. Burada Mithradateion adında büyük bir kale yaptırdı. Bu sırada Kappadokia konusundaki seçeneklerini gözden geçiriyordu.[8]

Kappadokia'da Cinayet

Kappadokia, kocası Kral VI. Ariathes aracığıyla Mithradates'in ablası Laodike tarafından yönetilmekteydi. Çiftin iki çocuğu vardı (her iki oğlana da kafa karıştırıcı biçimde, Pers soylarını vurgulayan Ariathes adı verilmişti). Tarihçi Appianos'a göre, Kappadokia ve Pontos'un ilk kralları tek bir hanedan soyundan geliyordu ve I. Mithradates hem Galatia hem de Kappadokia'ya sahipti. Mithradates'in babasının Galatia ile Kappadokia üzerindeki dolaylı egemenliğini meşru kılan şey, bu geçmişti. Şimdi Mithradates de aynı şeyi yapmayı tasarlıyordu.

Laodike'nin sarayındaki Kappadokialı bir soylu olan Gordios, Mithradates'in iyi arkadaşıydı. Laodike'nin genç kocasının otoritesini kabul ettirmeye başladığı bilgisini Mithradates'e veren de muhtemelen oydu. Özgür fikirli bir Ariathes hem Laodike hem de Mithradates için dertti. Mithradates, Gordios'a Kral VI. Ariathes'i bertaraf etmesi emrini verdi. İzlenen yol hakkında bilgimiz yok ama akla zehir geliyor. Gordios'un yaptığı bu yardım, Mithradates'in ablası Laodike'yi, Mithradates'in yeğeni olan büyük oğlu VI. Ariathes'in naibi konumuna getiriyordu. Bu hareketle Mithradates, ablasının kendisiyle işbirliği yapması şartıyla, Kappadokia'yı idare etmeyi umuyordu.[9]

Ne var ki girişim geri tepti. Gordios'un VI. Ariathes'i öldürmesini, sinsi Bithynia kralı III. Nikomedes fırsat gördü ve müttefiki Mithradates'i bilgilendirmeden aniden Kappadokia'yı işgal etti (MÖ 103/102 civarı). Gafil avlanan Mithradates, ablasını kurtarmak üzere ordusunun başında hızla harekete geçti. Fakat oraya ulaştığında uyanık dul ablası Laodike'nin Nikomedes'le evlenmeyi kabul ettiğini gördü. Kız kardeşi o iğrenç kalleşle aynı yatakta! Mithradates'in aklına Nikomedes'i "işgale" davet edenin muhtemelen Laodike olduğu geldi. Bu beklenmedik ittifak, Laodike'nin, uysal oğlu VII. Ariathes üzerinden Kappadokia'yı Nikomedes'le birlikte yöneteceği anlamına geliyordu.

Mithradates çabucak hedefini değiştirdi. Kuzeni Ariathes'i Kappadokia tahtına geçirmek amacıyla kurtarma görevine devam etti. Savaş sırasında Mithradates, Nikomedes'in ordusunu yendi ve kralla Laodike'yi Bithynia'ya gönderdi. Mithradates'in kuzeni VII. Ariathes Kappadokia'nın yeni çocuk kralı oldu. Onun portresi, kralın Delos Anıtı'ndaki arkadaş çevresi içinde yer almaktadır. Ancak, eğer Mithradates Kappadokia'yı Roma senatosunu harekete geçirmeden dolaylı yoldan kontrol etmek istiyorsa, tecrübesiz kral adına işleri yürütecek birisine ihtiyaç vardı. Mithradates yeğenine Gordios'u –delikanlının babasının katili– danışman olarak tavsiye etti! Genç Ariathes tuzağın farkına vardı. Eğer Gordios'u kabul ederse harcanabilir bir kukla olacaktı; reddederse dayısı Mithradates'e savaş için bir neden verecekti. Ariathes ikinci seçeneği tercih etti ve ordusunu tereddütsüz savaş alanına sürdü.

Plan yine bozulmuştu! Oğlan sadece anne ve büyükanne Laodike'lere özgü isyankârlığı miras almakla kalmamıştı. Üstüne üstlük, Mithradates'in casusları Nikomedes'in destek gönderdiğini bildirdiler. Planı engellenen Mithradates şimdi inatçı bir delikanlıyla yapacağı savaşın muğlak sonucuyla karşı karşıyaydı. Kral 80.000 piyade, 10.000 süvari ve 600 tırpanlı savaş arabasından oluşan heybetli ordusunu düzene soktu. Sayılar kısmen abartılıdır; yine de Mithradates'in etkileyici birlikleri onun zenginliğini ve popülaritesini gösterir. Fakat kansız bir devir olması gereken şey için ordusunu ziyan etmekten de nefret ediyordu. Mithradates bir başka harekât planı düşündü.

Laodike'nin sekiz yaşındaki gayrimeşru oğlunu yanına çağırttı. Bundan sonra meydana gelenleri, belki de çok fazla görgü tanığı olduğundan Iustinus net bir şekilde aktarmıştır. Onun canlı anlatımına dayanarak sadece birkaç küçük ayrıntıyı tamamlamamız gerekiyor. Böylece bu sahne bir film kalitesine erişecektir.[10]

Gündoğumunda iki ordu savaş alanına doğru ilerlemeye başlar. Silahların tıkırdamalarını, çınlamalarını ve rüzgârda dalgalanan flamaların sesini duyarız. Birden, Mithradates uzun adımlarla birliklerinin arasında herkesin görebileceği bir tepeye çıkar. Savaş meydanının ortasında yeğeniyle bir görüşme talep eder. Mithradates yayını ve oklarını, ciritlerini bırakır ve kılıcını çözer. Kuşkucu Ariathes saklı silahları araması için bir muhafız gönderir. Asker tedirgin bir şekilde Mithradates'i güçlü omuzlarından deri çizmelerine kadar yoklar. Eli Mithradates'in panto-

lonunu "biraz dikkatle yoklayınca" kral kaba bir şakayla araya girer: "Dikkat et! Aradığından oldukça farklı bir silahla karşılaşabilirsin!" Muhafız afallamış halde geri çekilir.

Ariathes orduların arasında, Mithradates'in tek başına durduğu tepeciğe memnun bir gülümsemeyle yaklaşır. Her iki tarafın ön saflarındaki taraftarlar ve askerler gergin ve sessizce izlemektedir. Mithradates yeğeninin kolunu tutar ve özel bir konuşma talep eder. Birlikte yürümek için dönerlerken, Mithradates hızla pantolonuna erişir ve cinsel organının yanına gizlediği küçük bir hançeri çıkarır. Tek bir acımasız hareketle delikanlının boğazını keser.

Mithradates cansız yeğeninin tacını tozun içinden almak üzere eğilir. Hiçbir şeye karışmadan öylece duran diğer oğlana azametle yürüyerek tacını gösterişli bir şekilde başına yerleştirir ve yeni adını haykırır: *Selam olsun Ariathes, Kappadokia kralı!* İşaret üzerine gaddar Gordios öne çıkarak Kappadokia'nın yeni hükümdarı olan şaşkın oğlanla birlikte ayrılır. Biraz önce şahit oldukları vahşi halef tiyatrosundan sonra uğruna savaşacakları bir kraldan yoksun kalan gerçek Ariathes'in komutanları ve adamları kargaşaya sürüklenerek etkisiz kalırlar. Mithradates bunun dışında sadece bir kez daha şok etkisi yaratmak için herkesin önünde birisini vahşice öldürecektir.

Gordios ile Mithradates'in üvey oğlunun ortak hükümdarlığı Kappadokia'da destek buldu. Ancak birkaç yıl sonra, MÖ 96'da, III. Nikomedes bir ayaklanma tertipledi. Öldürülen kralın genç kardeşini çağırdı. Bu talihsiz piyon VIII. Ariathes olarak selamlandı. Mithradates bir ordu göndererek isyanı bastırdı. Peki, VIII. Ariathes'e ne oldu? Hikâyeye bakılırsa, oğlan "kederin sebep olduğu bir hastalıktan" ölmüştü. Mithradates'in artık IX. Ariathes olarak adlandırılan üvey oğlu, tahtın arkasındaki gerçek güç olan Gordios'la birlikte ülkeyi yönetmeye devam etti.[11]

Bu sırada, Mithradates, İtalya'daki Roma karşıtı isyancılarla iletişim kanalları oluşturdu. Tuna Galyalılarını ağırlayarak bu kuzeyli göçerleri hediyelere boğdu. Yunanların sevgili hamisiydi; Kuzey Afrika, Mısır ve Parth ülkesine elçiler yolluyordu. Ayrıca Roma'ya elçileriyle birlikte hediyeler göndermişti. Tarihçi Diodoros bunları "Senato'ya rüşvet olarak verilecek büyük miktarda para" olarak sıfatlandırır. Her halükârda, Anadolu'daki filozof-devlet adamlarının oluşturduğu elçiler Roma'daki

memurların ağır hakaretlerine maruz kaldı. Mithradates'in de bildiği üzere, Roma diplomasisinde bu ölüm cezası gerektiren suçtu. Kralın elçileri vakit kaybetmeden açık duruşma talebiyle şikâyetçi oldular.[12]

Yakında III. Nikomedes'in zekâsı ve Roma'nın misillemesi imparatorluğunun birliğini sınayacak olmasına karşın, Mithradates varlıklarını sağlamlaştırmakta ve nüfuzunu genişletmekteydi. Yeğeni Ariathes'i öldürdükten kısa süre sonra, Mithradates Roma iktidarının en ünlü temsilcilerinden biriyle yüz yüze görüşme fırsatını yakaladı.

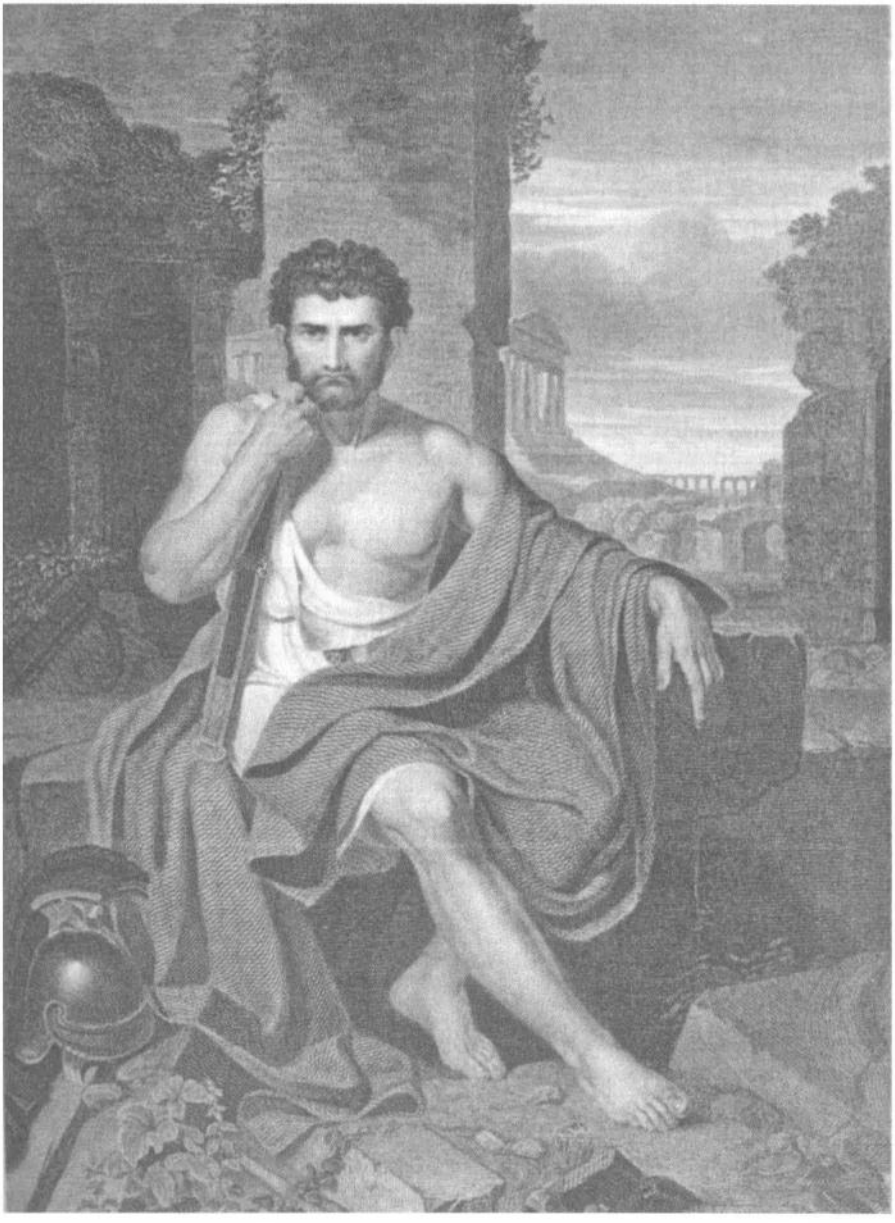
Marius ile Görüşme

MÖ 99/98 civarında, *pleb* sınıfının Roma'daki gücünü sürdürmek için çabalayan büyük savaş kahramanı Gaius Marius Anadolu'ya geldi. Başında bulunduğu Halkçılar hizbi*, Roma'daki tehlikeli ayaklanma sırasında bir seçim kaybetmişti. Eski klan ihtilafları isyana dönüşmekteydi ve bu, sonraki iki kuşak boyunca Roma'yı yiyip bitirecek kanlı iç savaşların başlangıcıydı. Sadık ordusunu ve emekli askerlerini geride bırakan Marius Kappadokia ve Galatia'ya doğru yelken açtı.

Mithradates'ten yirmiden fazla yaş büyük olan 58 yaşındaki Marius, askerleri tarafından sevilen sert ve cesur bir liderdi. Hendek kazar, askerlerin karavanasından yer ve onlar gibi toprak üzerinde uyurdu. Marius İspanya ve Afrika'da övgüye değer bir hizmet göstermişti; Germania'da askerleri 300.000'den fazla kişiyi katletmiş, 150.000'den fazlasını esir etmişti. Fiziksel kuvvet, askeri kabiliyet ve acımasızlık açısından Marius, Mithradates'in takdir edebileceği ve kendisinden bir şeyler öğrenebileceği bir Romalıydı.

Mithradates Numidia'nın isyancı kralı İugurtha'nın ele geçirilişi hakkında Marius'un anlatacaklarını dinlemek için büyük istek duymuş olmalıdır. *Patrici* sınıfından hırslı bir subay olan Lucius Cornelius Sulla'nın, Marius'un Kuzey Afrika'daki zaferlerinden kendisine pay çıkardığına dair haberler geliyordu. Sulla şimdi ordusuyla birlikte Roma'daydı ve mutlak iktidarı ele geçirmek için hazırlanıyordu. Bu iki amansız rakip

* *Populares*; halkın adına ve yararına mücadele veren soylulardan oluşan siyasi grup. Modern anlamda bir parti olmaktan uzaktır–ç.n.

Resim 6.5. *Marius Kartaca'nın Kalıntıları Arasında*, J. Vanderlyn, gravür, 1842.

(daha yaşlı Marius'la bir zamanlar onun hamiliği altındaki Sulla) arasında ufukta iç savaş belirmekteydi. Düşman taraflar, Senato'nun yakında Mithradates'e boyun eğdirmesi için göndermek zorunda kalacağı ordunun liderliği uğruna mücadeleye girmişti. Kralın en büyük sorunu Marius mu yoksa Sulla mı olacaktı?

Marius bir kutsal yemini yerine getirmek ve Pessinus [bugünkü Eskişehir, Ballıhisar–ç.]'taki tapınağında Anadolu'nun büyük ana tanrıçası Kybele'ye danışmak üzere geldiğini belirtti. Kendi zamanının birçok ileri gelen Romalı şahsiyeti ve diğer liderleri gibi Marius sadece batıl inançlı değildi, aynı zamanda siyasette dinin önemini kavramıştı. Marius çocukken bazı kartal yavrularını kurtarmıştı. Kâhinler bu olayı, onun Roma'da en üst düzeyde yetki sahibi olacağına dair bir işaret diye yorumlamışlardı. Libya'da, birbiriyle dövüşen iki akreple ilgili bir alamet hayatını kurtarmıştı. Marius'a her zaman yanında alametleri açıklayan bir Etrüsk kâhin grubu eşlik ederdi ve o da seferlerde kendi olumlu alametlerini yaratmaktan geri kalmazdı. Mesela Germania'da askerleri bir çift akbaba yakalamış, onları iyice beslemiş ve bunlara tunç halkalar takmışlardı. Evcil yırtıcılar her zaman Marius'un ordularının üzerinde süzülürken görülebilirdi. Marius'un akbabalarının yakında kendilerine ölü Germanialılarla ziyafet çekecekleri fikri, adamlarını zaferden emin kılardı.

Marius'un yolculuğundan hemen önceki fırtınalı yıllarda, gökyüzünde alev alan mızraklar ve kalkanlara dair korkunç alametler görülmüştü. MÖ 104'te Romalı kâhinler "gökteki silahların doğudan ve batıdan gelerek hızla birbirinin üzerine atıldıklarını ve doğudakilerin batıdakilere üstün geldiğini" bildirdi. Marius'la görüşmesi sırasında Mithradates, belki de bu alametler hakkında Marius'un Suriyeli kadın kâhin Martha'yla Aramice konuşmuştu. Kadın, Roma'daki gladyatör oyunlarında galipleri hiç yanılmadan bilince keşfedilmişti. Artık Marius "her girişiminde Martha'nın tavsiyelerini" takip ettiğini söylüyordu. Onu, vatanı Suriye'den gelmiş uzun boylu kölelerin omuzlarındaki süslü bir tahtırevan üzerinde her yere yanında götürüyordu. Altın bir broşla tutturulmuş kırmızı bir kıyafet giyen ve kurdelelerle süslü küçük bir mızrak taşıyan Martha, Marius'un abartılı dini kurban törenlerini yönetmekteydi.[13]

Mithradates'in Marius'u tanımaya hevesli olması gibi, Marius da Pontos kralına dair daha fazla şey bilmek istiyordu. Kâhinleri ve Suriyeli Martha sayesinde Mithradates'in doğumunu kuşatan kehanetlerden

haberdar olmuştu. Bu popüler ve hırslı hükümdarla tanışmak, karakterini tartmak ve planlarını anlamak istiyordu, zira Marius gerçekte Kappadokia'daki durumu incelemek için gelmişti. Savaş ne kadar yakındı? Marius, Mithradates'in artan gücü nedeniyle zaten eli kulağında olan çatışmadan galip çıkmayı nasıl başaracaktı?

Bu, Mithradates'in karizmatik bir Romalı komutanla ilk yüz yüze görüşmesiydi. Her iki lider de merak içindeydi, ama aynı zamanda güçlü ve kendinden emin görünmeye gayret ediyorlardı.[14] Mithradates, Marius'u "büyük bir özen ve saygıyla" karşıladı. Dik duruşu, sürekli çatık kaşları ve etkileyici sesiyle Marius'un buyurgan bir görünüşü vardı. Aristokratik lükse ve alimlere karşı duyduğu derin kuşku iyi bilinirdi. Mithradates görüşme için taşralı, yontulmamış, askeri bir kişiliğe bürünmüş olabilir. Belki de kraliyet talim sahasında bir araya gelmişlerdi. Marius silah ve binicilikteki ustalığıyla övünürdü; her gün kendinden çok genç askerlerle birlikte talim yapardı. Mithradates de gösterişi severdi; birbirlerine denktiler ve bir başka hayatta arkadaş olabilirlerdi.

Yaşlı ve sert askerin Mithradates'e söylediği veda sözleri meşhurdur: "Ya Romalılardan güçlü ol ya da onlara itaat et!" Modern tarihçiler Marius'un buyruğundaki incelikli anlam konusunda ikiye ayrılmıştır. Bu dostça bir uyarı mıydı? Marius, Mithradates'i Roma'ya meydan okuması için cesaretlendiriyor muydu? Marius'un kısa ve sert konuşması Roma'ya rapor edilince kendisinin Senato'daki itibarı arttı.[15]

Marius'un mesajı görünüş itibarıyla sıradandı. "Yen ya da teslim ol" herhangi birine herhangi bir zamanda verilebilecek klasik bir tavsiyeydi. Her ikisinin de bildiği gibi, "güçlü ol ya da boyun eğ" ifadesi karşılıklı olarak Marius'un Roma'daki durumuna ve rakibi Sulla'ya da uyarlanabilirdi. Mithradates'in şimdiye kadarki hesaplı hareketleri zaten Roma'ya itaat etmeyecek kadar güçlenmek niyetinde olduğunu gösteriyordu. Birbirini ölçüp biçen, çelik iradelerini tartan iki adam da bu klişe lafın ardında yatan gerçeğin farkındaydılar: İkisi için de orta yol yoktu. Acaba kaderlerinde dost mu yoksa düşman mı olmak vardı? Görüşmede çok büyük anlam taşıyacak vücut dilini, yüz ifadelerini, ses tonlarını ya da jestlerini tekrarlayamıyoruz. Bu basit cümle sarf edildiğinde iki adamın gözlerinin, birbirlerini çok iyi anlamış halde kilitlendiğini hayal ediyorum.

Roma'yla Yüzleşme

III. Nikomedes'in araya girmesi yüzünden, Kappadokia'daki gösteri Mithradates'in kontrolünden çıkmaya başlamıştı. Bu durum Roma'nın öfkesini kışkırtırken, Mithradates'in dolaylı eylem tercihini de suya düşürdü. Laodike'nin küçük oğlu VIII. Ariathes "kederden" ölüp de Mithradates Kappadokia'yı kontrolü altına aldığında Nikomedes sıranın Bithynia'ya geleceğinden korktu. Romalıları Mithradates'e karşı kışkırtmak için Nikomedes ve Laodike yakışıklı bir delikanlı buldu ve onu Laodike'nin öldürülen eski kocası VI. Ariathes'in "kayıp üçüncü oğluymuş" gibi davranması için eğitti. Laodike bu yeni sahtekâra Roma'ya kadar eşlik etti ve Senato'da Bithynia ile Kappadokia kraliçesi olarak huzura kabul edildi. Laodike delikanlının kendi oğlu ve Kappadokia'nın meşru varisi olduğuna yemin etti.

Mithradates hemen yaveri Gordios'u Roma'ya gönderdi. Kappadokia'nın naibi Senato'da ateşli bir karşı konuşma yaptı: Bu oğlan bir sahtekârdı! Gordios, çocuğun aslında Roma'nın ünlü düşmanı isyan lideri Aristonikos'un destekçilerinden birinin oğlu olduğunu söyledi. Mithradates ve Gordios'un Güneş Ülkesi Yurttaşlarının (MÖ 133-129) hayaletini canlandırmaları çarpıcıdır. Yaklaşık otuz yıl önceki bu Anadolu halk ayaklanması, Senato'yu alarma geçirme ve Mithradates'in takipçilerini heyecanlandırma gücüne hâlâ sahipti.

Gordios ayrıca Romalı memurlara rüşvet vermeye çalıştı. Senatörlerin tepkileri ölçülüydü. Hem Nikomedes hem de Mithradates'in hükmetmeye yeltendikleri krallıklardan çıkmaları emredildi. Senato Paphlagonia'yı resmen özgür ilan etti ve Kappadokialılardan yeni kral-larını seçmelerini istedi, zira kraliyet hanedanı artık sona ermişti.

Bu sırada Roma'nın yeni *praetoru** Sulla bir lejyonla (yaklaşık 5000 kişi) Kilikia yolundaydı. Buradaki korsanları ortadan kaldırma emrini almıştı, fakat yolunu değiştirerek Kappadokia'ya gitti. Bu, Mithridates'in kendisinden birkaç yaş büyük olan Sulla'yla ilk dolaylı karşılaşmasıydı. Sulla'nın ordusu, Mithradates'in generali Arkhelaos'un komutasında Gordios ve genç kralı koruyan askerleri bertaraf etti. Gordios ve genç IX. Ariathes mecburen Pontos'a dönerken Sulla, Ariobarzanes'e yeni

* Roma'da adli işlerle uğraşan ve her yıl seçilen yüksek memur–ç.n.

Kappadokia kralı olarak tacını bizzat giydiriyordu (yaklaşık MÖ 95). Sulla'nın sözleri de en az varlığı kadar tehditkârdı: Anadolu'nun "küçük" krallarını yakın zamandaki toprak kazanımlarından ve diğerlerinden vazgeçmeleri konusunda uyardı; aksi takdirde....[16]

Mithradates kurnaz Bithynialı III. Nikomedes'in bunu itirazsız kabul etmesini nefretle izledi. Nikomedes ve Laodike iflas etmiş durumdaydı. Ölüm kalım meselesiymiş gibi Roma'yla yapacakları bir ittifaka sarılmışlardı. Batı Anadolu'daki Roma birlikleri tarafından kenara kıstırılmış olan Mithradates direniş gösteremedi. Ordularını geri çekti ve uygun zamanı kollamaya başladı.

Armenia Kralı Tigranes

Mithradates dikkatini doğuya, Roma'nın gözünden uzak Armenia'ya çevirdi. Güçlü ve güvenilir bir müttefike ihtiyacı vardı. Şu an için Roma'yla karşılaşmak istemiyordu. MÖ 96 civarında Armenia Kralı II. Tigranes, son otuz yılını geçirdiği Parth İmparatorluğundan (eski Pers ülkesi, bugünkü İran) babasının tahtına geçmek için geri döndü.

Çocukken Tigranes (Pers dilinde Merkür gezegeni), Parth sarayında yetiştirilmek üzere kraliyet rehinesi sıfatıyla alınmıştı. Ktesiphon'da göçer ve Pers geleneklerinin bir karışımı olan Parth kültürü içinde eğitildi. Armenia'da Parth etkisi çok güçlüydü ve Tigranes'in annesi Kafkasların ötesindeki Alan kavminden bir prensesti. Bu dönemin hanedanlar arasındaki evlilik ittifakları gibi, bir prensi rehin olarak yollamak da birbirine güvenmeyen müttefikler arasındaki resmi ilişkileri sağlama almanın bir yoluydu (Thebai'da eğitim gören Makedonialı Philippos ve Med ülkesinde yetişen Büyük Kyros diğer örneklerdir). Tigranes'in babası öldüğünde, Parthlar kırk altı yaşındaki Tigranes'i babasının yaptığı gibi Parth ülkesinin isteklerine uyması şartıyla kraliyet başlığını (*tiara*) giymek için geri gönderdiler. Ancak Tigranes'in içinden, bir Armenia imparatorluğu kurma fikri geçiyordu.

MÖ 94'te Gordios, Mithradates'in elçisi olarak atını Artaksata Sarayı'na sürdü. Tigranes'in büyük ihtirasları keskin zekâsına eşti. Mithradates'le ilgili kehanetleri, MÖ 135 ile 119 yılı kuyrukluyıldızlarını ve *magus*ların Pontos'un uzun süredir beklenen "kurtarıcı kralına"

ettikleri duaları, büyük ihtimalle biliyordu. Mithradates'in fetihlerinden haberdardı. Karadeniz'in yükselen kralıyla bir ittifak işe yarayabilirdi. Tigranes Çin'den Karadeniz'e ulaşan kuzey İpek Yolu ticaretini koruyacak ve bundan kazanç sağlayacak konumdaydı.[17] Tigranes hikâyenin Mithradates tarafını dinlerken, Gordios onu Romalıların Batı Anadolu'daki emperyalist entrikaları hakkında dolduruyordu.

Gordios'un bir teklifi vardı. Tigranes'e zayıf Kappadokia'ya saldırmasını ve Roma kuklası Ariobarzanes'i tahtından indirmesini önerdi. Karşılığında, Pontos kralı Mithradates majestelerine on altı yaşındaki sevgili kızı prenses Kleopatra'yı verecekti. Antik yazarlar Mithradates'in bütün kızlarına çok özen gösterdiği konusunda hemfikirdir ve onlar da babalarının sevgisine karşılık vermiştir. Aslına bakılırsa, kralın kızlarına olan içten bağlılığı, onları evlilik ittifaklarında daha değerli yapıyordu.

Tigranes teklifi kabul etti. Armenia Büyük Antiokhos'un safında Romalılara karşı savaşmıştı ve başkentini tasarlamış Hannibal'in kendisine sığınmasına izin vermişti. Fakat Tigranes hayatının büyük kısmını uzak Parth ülkesinde, Roma'nın görüş alanının dışında geçirmişti. Iustinus'a göre Tigranes Roma hakkında çok az şey biliyordu ve Roma'nın Kappadokia'daki bir rejim değişikliğine güçlü şekilde karşı çıkacağını öngöremiyordu. Tigranes yapacağı saldırıya hazırlanması amacıyla Gordios'a Kappadokia'ya dönüş için safkan binek atları hediye etti (bkz. Levha 5).[18]

MÖ 94'te kırk yaşında olan Mithradates yeni damadından birkaç yaş gençti. Kraliyet düğünüyle anlaşmalarını mühürledikten sonra iki hükümdar birbirlerini eşit gören dostlar ve doğal müttefikler oldular. Her ikisi de güçlü iradeye sahip, zengin, ihtiraslı, enerjik ve popülerdi; hırçın atlara binmeyi, av peşinde koşmayı, saray hayatının lüksünden zevk aldıkları kadar açık havadaki sade yaşamın keyfini sürmeyi seviyorlardı. Birlikte geyik, yabandomuzu ve aslan avladılar; Tigranes'in orman ve dağlardaki av konaklarında kaldılar. Her ikisi de Yunanca konuşabilmesine rağmen, Mithradates Parth ve Armenia dillerini kısa sürede kaptı. İkili, sarayda birbirini tamamlayan Pers kıyafetleri giyiyordu. Tigranes koyu erguvanlar içinde başında bir *tiara*, Mithradates parıltılı beyazlar içinde ve sade bir erguvan *diadem*le dolaşıyordu. Âdeti olduğu üzere Mithradates, Tigranes'e kendi portresini taşıyan akik bir yüzük armağan etmiş olmalıdır.

Armenia hükümdarları geleneksel olarak üzerinde yıldız motifleriyle süslü özgün bir *tiara* giyerdi ama Tigranes'inkinin eşi menendi yoktu. Onunkinin üzerinde, bazı sikkelerinde de görülen kavisli uzun kuyruğa sahip bir kuyrukluyıldız vardı (bkz. Resim 2.2). Mithradates, özlenen kurtarıcının müjdecisi muhteşem kuyrukluyıldızları ima eden bu kuyrukluyıldız betimini, Tigranes'in sadakatinin göstergesi olarak alacaktı. Mithradates kendisini Pers nüfuzu altındaki topraklarda en güçlü lidere ait eski bir unvan olan "Kralların Kralı" ya da *şehinşah* olarak görüyordu.[19]

Ne var ki, Armenia'nın ilk büyük kralı Tigranes'in kendi öncelikleri vardı. Mithradates'in büyüğü olan Tigranes, kendisini onun isteklerini yerine getirirken görmüyordu. İkisinin birbirine karşılıklı desteği, Tigranes'in aklındaki krallığını birleştirme ve genişletme hedefini daha da ileriye götürmekteydi. Tigranes zaten Kappadokia'nın bir kısmını ilhak etmişti ve zayıf Suriye krallığını ele geçirerek güneye doğru genişlemeye devam etmekteydi. Buna ilaveten, doğu sınırlarındaki göçerlerle çarpışan Parthlardan büyük bir toprak parçası koparmıştı. Zamanla, Tigranes'in üstün orduları Mezopotamya'yı kasıp kavurarak Suriye, Fenike ve Kilikia'yı işgal edecekti. Armenialı fatih kendisine katılan şehirleri ödüllendirecek, karşı gelenleri yerle bir edip nüfuslarını dama taşları gibi oradan oraya sürecekti. Mithradates gelecekte Roma'yla yapacağı savaşlarla meşgulken, Tigranes muhteşem yeni şehri Tigranokerta'yı kuracaktı. Susa ve Babil'in ihtişamıyla yarışması planlanan şehir, Tigranes'in tahrip ettiği şehirlerin nüfusuyla doldurulacaktı. Zaferlerinden –belki de saltanatının sonraki yıllarında görünen Halley Kuyrukluyıldızı'ndan– cesaret alan Tigranes kendisini "Kralların Kralı" olarak adlandırmaya bile başlayacaktı.

Ancak, MÖ 94'te Tigranes'le ilk kez müttefik olduğunda, Mithradates yeni damadının büyük tasarılarından habersizdi. Tigranes, Kleopatra'yla evlendikten sonra, iki dost bir başka pazarlığa girişti. Kappadokia ve diğer yerlere yaptıkları seferlerde şehirleri ve toprakları Mithradates'in alması konusunda anlaştılar. Bütün esirler ve hazinelerse Tigranes'e ait olacaktı. Düzenleme Mithradates'in gelirlerinin zaten bol ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Kappadokia'nın dolaylı idaresini geri kazanmak için işleri yoluna koyan Mithradates Sinope'ye döndü. Tigranes'in saldırısı Roma'nın niyetini test etmenin bir yolu olacaktı.

Mithradates'in savaş hazırlıkları MÖ 93–89 arasında büyük ordular ve silahlar için yoğun bir sikke darbını içermekteydi.[20]

Bundan sonra Anadolu'daki çetrefilli durum daha da karmaşık hal almakta ve olayların kronolojisi umutsuz şekilde birbirine girmektedir. Generalleri Mithras ve Bagoes komutasındaki Tigranes'in orduları Kappadokia'yı işgal ettiği zaman (MÖ 93), yeni kukla kral Ariobarzanes'in paniğe kapıldığını biliyoruz. Ariobarzanes bundan sonra kaçarak Roma'daki koruyucularının yanına sığındı. Plana göre Tigranes, IX. Ariathes ve Gordios'u Mithradates'in isteği doğrultusunda Kappadokia'yı yönetmeleri için Pontos'tan çağırdı.

Tigranes anlaşmanın kendisine düşen bölümünü yerine getirmişti. Roma'ya savaş açmak gibi bir niyeti hiç yoktu ve zaten Kappadokia yağmacı ordular yüzünden yıllar boyunca fakirleşmişti. Tigranes ganimetten ziyade esirleri aldı. Armenia ordusu Tigranes'in kendi büyük tasarılarını gerçekleştirmek üzere hızla Artaksata'ya döndü.[21]

Aquillius İçin Bir Tuzak

Bu sırada Mithradates, eski düşmanı Bithynia kralı III. Nikomedes'in öldüğünü öğrendi. Onun yerine acımasız bir tiran olan zayıf oğlu IV. Nikomedes geçmişti. Mithradates'in casusları, Nikomedes'in üvey kardeşi Sokrates Khrestos ("İyi")'un halk tarafından desteklendiğini bildirdi. Kral IV. Nikomedes'i öldürmesi için Aleksandros adlı bir suikastçı gönderdi, fakat plan başarısızlığa uğradı.[22]

Bundan sonra Mithradates, Sokrates'e bir Pontos birliğinin komutasını verdi. Görünüşe göre ittifakı güvence altına almanın ve tahtı dolaylı yoldan kontrol etmenin geleneksel yolu olarak kızı Orsabaris'i Sokrates'le evlendirmeye söz vermişti (kızın adı dönemin Bithynia sikkelerinde görülür). Sokrates krallığın kırsalında ilerlerken Bithynia halkı onu içtenlikle karşıladı. Fakat Sokrates başkent Nikomedia'ya yaklaştığında güçler dengesi eşitlenmiş ve bir pat durumu oluşmuştu; IV. Nicomedes kalesinin içinde hapis vaziyetindeydi.

Tüm bunlar olurken, Mithradates Romalıların dikkatini dağıtmak üzere Karadeniz'in kuzey ve batısındaki kavimlere (Trakyalılar, Kimmerler, Bastarnai, Sarmatlar, Roksolanoi) elçiler gönderdi. Onlara hedi-

yeler sunarak, Yunanistan'ın kuzeyindeki Makedonia'da bulunan Roma garnizonuna saldırmalarını istedi.[23]

Ne var ki, İtalya halklarıyla yaptığı savaşı onlara vatandaşlık hakkı önererek bir süreliğine sona erdiren Roma senatosu, kısa süre sonra dikkatini yeniden Asia Eyaleti'ne çevirdi. Kappadokia ve Bithynia'nın uysal vasal krallıklar olmaları gerekiyordu. Ancak şimdi, kukla hükümdarlar Ariobarzanes ve IV. Nikomedes Roma'ya dönüp ondan yardım istemişti; her iki krallık da krizin ortasındaydı. Yeni gelişmelerden rahatsız olan ama daha fazla asker ayıramayan Senato, Anadolu'da düzeni sağlaması için Manius Aquillius'u gönderdi. MÖ 90'da Aquillius'un Senato kararnamesiyle belirlenen çifte görevi, Bithynia'da IV. Nikomedes'i, Kappadokia'da da Ariobarzanes'i tahtına çıkarmaktı. Her iki vasal kral da Roma'nın isteği doğrultusunda hüküm sürdüğünü biliyordu. Aquillius'a Asia Eyaleti valisi Lucius Cassius ve Pergamon'da konuşlanmış bir Roma lejyonu destek verecekti.

Aquillius bu hassas diplomatik görev için hatalı bir seçimdi. Güneş Ülkesi Yurttaşlarını zehirleyerek öldürdüğü için Anadolu'da sevilmeyen kötü şöhretli Roma valisi Manius Aquillius'un oğluydu. Pergamon'daki kötü idaresi yüzünden adı çıkmış baba Aquillius, aşırı açgözlülüğü, vurgunculuğu ve rüşvetçiliği yüzünden Roma'da yargılanmış ama ceza almaktan kurtulmuştu. Oğlu bu kadar şanslı olmayacaktı. Oğul Aquillius, kendisini bekleyen korkunç sondan habersiz, cebine girecek rüşvetler ve toplayacağı fahiş vergilerle babası gibi bir servet yapmayı umarak Bithynia'ya yelken açtı.[24]

Müttefiki Tigranes doğuda meşgulken, Senato da Sulla ve Aquillius gibi tehditkâr elçiler gönderirken, Mithradates itibarını kaybetmeden stratejisini yeniden belirlemek ve esnek kalmak zorundaydı. Bu sırada, Mithradates'in işine gelecek bir gelişme oldu ve Sokrates Khrestos bilinmeyen bir nedenden ötürü öldü. Anlaşılan, varlıkları Zehirlerin Kralı'na sıkıntı veren diğer birçokları gibi yediği ya da içtiği bir şey vücuduna yaramamıştı. Orsobaris evine, Pontos'a döndü ve Mithradates Pontos ordusunu geri çağırdı. Sonuç olarak, Aquillius ile Cassius Phrygia ve Galatia'dan alınmış askerlerce desteklenen bir Roma lejyonu eşliğinde belirdiği sırada Bithynia'daki askeri kriz çıktığı gibi son buldu. IV. Nikomedes hızla Bithynia tahtına geri döndü.

Ne var ki, IV. Nikomedes geri dönüşünü finanse edebilmek için Romalı mali destekçilerine ağır şekilde borçlanmıştı. Sadece krallığını onlara ipotek etmekle kalmamış, kendisini yeniden iktidara getiren Romalı senatörlere de büyük paralar vaat etmişti. Şantaj ve borç batağına saplanan, özgür iradesini kaybeden Nikomedes –Mithradates ve Pers kökenli takipçilerinin anlayacağı şekilde– uçurumun dibine çekilmiş, Karanlığın ve Hilenin güçlerinin buyruğuna girmeye zorlanmıştı.

Aquillius ve onun Romalı elçiler grubu Bithynia'da Nikomedes'i ziyaret etti. Aquillius vasal krala vadesi geçmiş mali yükümlülüklerini hatırlattı fakat Nikomedes Bithynia kırsalının Sokrates'in Mithradates tarafından gönderilen askerlerince talan edildiğinden yakındı. Bithynia'nın kraliyet hazinesi de boştu. Nikomedes borçlarımı nasıl ödeyebilirim diye sızlanıyordu.

Aquillius'un kurnaz bir planı vardı. Bithynia meteliksiz miydi? Olsun, Pontos zengindi. Mithradates, Nikomedes'in tacını çalmaya kalkan Sokrates Khrestos'u desteklemişti. Romalı muhbirler Mithradates'in donanmasının Karadeniz'in kuzeyinde bulunduğunu bildirdi. Aquillius, Nikomedes'e donanmasını Mithradates'in korunmasız liman şehirlerine baskınlar düzenlemek üzere göndermesi talimatını verdi. Bu sırada, ordu da sınırı geçip akınlar yaparak Batı Pontos şehirlerini yağmalamalıydı. Aquillius, Nikomedes borçlandığı parayı toplarken Bithynia'yı intikam seferine karşı Cassius'un komutasındaki Roma lejyonunun koruyacağı sözünü verdi. Nikomedes'in seçeneği yoktu; teslim oldu ve Aquillius'un emirlerini uyguladı. Roma'yla uzun bir işbirliği geçmişine sahip bir soyun temsilcisi olan Nikomedes, geri kalan günlerinde Roma'nın kuklası oldu.[25]

Mithradates'in Roma'yla bütün hayatı boyunca sürdüreceği savaş böyle başladı.

MÖ 89'un sonlarına doğru IV. Nikomedes gemilerini Mithradates'in Amastris'e [bugünkü Amasra–ç.] kadar doğudaki limanlarına saldırmak üzere gönderdi ve askerlerine Batı Pontos'a taarruz etmeleri emrini verdi. Nikomedes gerçekten de Romalı senatörlere, generallere ve diğer alacaklılara olan ödenmemiş borçlarını kapatacak kadar yüklü ganimetle döndü. Nikomedes'in akıl hocası Aquillius küstah "küçük kral" Mithradates'e bir ders vereceğini düşünüyordu fakat korku Nikomedes'in yüreğini doldurmuştu. Zira bütün işgaller süresince

adamları hiçbir direnişle karşılaşmamıştı; korumasız bir şeker dükkânını talan etmek gibiydi her şey. Yerel garnizonlar neredeydi? Mithradates tarafındaki bu garip sessizlik iyiye işaret olamazdı.

Mithradates, Aquillius'un kışkırtmalarından hiç de habersiz değildi; Bithynia'daki arkadaşları onu Aquillius'un planı hakkında bilgilendirmiş olmalıydı. Mithradares'in bütün kuvvetleri, ordusu ve donanması, hazırdı, fakat kral onları beklemede tutuyordu. Bunun yerine, donanmasını Kuzey Karadeniz'de talime gönderdi. Pontos'un zengin limanlarına ve sınır kasabalarına gelecek saldırılar için onları uyarmak ve stratejisini anlatmak üzere haberciler yolladı. Nikomedes'in hedefindeki nüfus, buna uygun olarak arkalarında Bithynialıların el koyabileceği bazı değerli varlıklarını bırakarak güvenli bölgelere çekilmişlerdi. İşgal sırasında ortalıkta hiçbir Pontos askeri görünmedi.

Appianos, Mithradates'in "savaş için iyi ve yeterli bir nedene sahip olmak istediğini" söyler. Kral, kurduğu büyük Karadeniz İmparatorluğu'na Romalıların güvenmediğini ve el altından yıkmanın yollarını aradıklarını biliyordu. Nikomedes Romalı efendileri tarafından Pontos'a saldırmaya zorlanmış zayıf iradeli biriydi. Bu yüzleşme uzun zamandan beri olgunlaşıyordu. Mithradates İtalya'daki Müttefikler Savaşı'yla meşgul olan Roma'nın Anadolu'ya daha fazla lejyon göndermeye gücünün yetmeyeceğini görüyordu.[26] Nikomedes'in istilası Mithradates'e bir tuzak kurmak için fırsat verdi. Bithynia'daki Romalı generaller ve onların geçici ittifakı da doğruca bu tuzağa yöneldi. Bütün dünyanın gözünde artık Mithradates, açgözlü Roma kurdunun Pontos'a yaptığı sebepsiz ve öfkeli saldırının hiçbir şeyden haberi olmayan masum kurbanıydı.

Şimdiye kadar Mithradates'in siyaseti araştırmak ve sınamak, kışkırtmak ve çekilmek; Roma'nın tepkilerini değerlendirmekti. Tarihçi Brian McGing kralın "orada burada kriz çıkararak Roma'da kafa karışıklığı ve şüphe yarattığına, bütün bu süre boyunca da Pontos'u yenilmez yaparak savaşa hazırladığına" dikkat çeker: "Böylece, olaylar patlak verdiğinde oyun fişlerinin hepsi yararlanması için onun kucağına düşecekti." Mithradates Anadolu'nun şikâyetlerini Senato huzurunda dile getirmesi için ünlü hatip Adramytteionlu [bugünkü Edremit-ç.] Ksenokles'i ve başka elçileri zaten Roma'ya göndermişti. Aquillius ve Nikomedes Pontos'u işgal edene dek kral sabırlıydı, gününü bekliyordu.[27]

Mithradates Davasını Savunuyor

Şimdi Mithradates Roma'ya karşı davasını çok daha aleni biçimde savunma fırsatı yakalamıştı. Pelopidas adlı güzel konuşan bir Yunan devlet adamını Nikomedes'in temsilcileriyle üst düzey görüşmeler yapmaya gönderdi. Aquillius, Lucius Cassius ve Quintus Oppius Bithynia'daki ordugâhlarında yapılacak görüşmenin hakemleri olacaktı. İmparatorluk arşivlerine ve görüşmede hazır bulunan bazı kişilerin hatıratlarına erişimi olan Appianos, iki tarafın söylediklerini de aktarır. Appianos'un kaynaklarından biri, daha sonra Mithradates Savaşları'nın tarihini (şimdi kayıptır) yazan Marius'un eski arkadaşı P. Rutilius Rufus'tu. MÖ 105'te onurlu ve sempatik bir eyalet üst yetkilisi olarak görev yapan Rutilius, acımasız vergi tahsildarlarını dizginlemeye çalışmış fakat girişimleri yüzünden MÖ 92'de Roma'da mahkûm edilmişti. Bundan sonra sevilen bir kişi olarak Anadolu'da kaldı. Bu görüşmelerden bahseden bir diğer kaynak, Mithradates Savaşları'nın asker tarihçisi olan Romalı Lucius Cornelius Sisenna'ydı. Sisenna'nın çok ciltli kronik tarzındaki eseri kayıptır ama Appianos ve Sallustius gibi günümüze gelebilmiş yazarlar bu eserden yararlanmışlardır.[28]

Modern tarihçiler, asıl kelimeler yitirilmişse de, Appianos'un yer verdiği söylevleri Mithradates'in Romalı temsilcilere ilettiği şikâyetlerin doğru yansımaları olarak kabul eder. Propaganda ustası Mithradates, bu söylevleri Anadolu ve Yunanistan'daki arkadaşlarıyla müttefiklerine dağıtmış olacaktı. Kral ayrıca davasını Senato huzurunda sunmayı planlamıştı; dolayısıyla savları muhtemelen yazılı halde bulunuyordu, ki antik tarihçiler bunlardan yararlanmıştır.[29]

Keskin zekâlı bir geleneksel Roma dış siyaseti araştırmacısı olarak Mithradates, Senato'nun Aquillius tarafından verilen savaş başlatma kararını onaylamayacağını düşünüyordu. Yine de her türlü beklenmedik duruma karşı hazırlıklı olmalıydı çünkü İtalya'daki gelişmeler Senato'nun Sulla, Marius ve Aquillius gibi hırslı askeri liderleri kontrol etme kabiliyetini açıkça baltalıyordu.

Pelopidas Romalılara Mithradates'in babasının Roma'nın resmi dostu olduğunu ve bizzat Mithradates'in bu barışçı dostluğu devam ettirdiğini hatırlatarak konuşmasına başladı. "Bunun karşılığında" diye devam etti Pelopidas: "Phrygia ve Kappadokia Mithradates'ten zorla koparıldı.

Kappadokia her zaman Pontos'a ait olmuştu. Roma'nın itirazı olmadan Mithradates'in babası tarafından alınmıştı." Aquillius'u işaret ederek, "Aristonikos ve Güneş Ülkesi Yurttaşları karşısında kazanılan zafer için Phrygia'yı Pontos'a hediye olarak sizin Romalı generaliniz, bizzat senin baban Manius Aquillius'dur," diye devam etti.

Romalılara hitaben "Oysa şimdi, Nikomedes'e ait donanmanın Karadeniz ticaretinin güvenliğini tehdit etmesine, Nikomedes'in Pontos'u yağmalamasına ve miktarını çok iyi bildiğiniz ganimetleri almasına izin veriyorsunuz," diyerek konuşmasını sürdürdü. Barışçı ticaretle yasa dışı yağmanın akıllıca bir araya getirilişi, Romalılara korsan rolünü biçerken Mithradates'i Karadeniz ticaretinin barışçı koruyucusu olarak tasvir ediyordu.

Pelopidas devam etti: "Kralım kendisini bu saldırılardan korumak için hazırlıksız değil. Fakat savaştan kaçındı ki siz bu olaylara şahit olabilesiniz." Konuşmasını basitçe Roma'nın müttefiklerine ihanet etme eğilimine gönderme yaparak bitirdi: "Roma'nın dostu ve müttefiki Mithradates sizden Nikomedes'in saldırılarına karşı bizi korumanızı ya da en azından Nikomedes'i geri çekmenizi talep ediyor."

Nikomedes'in elçileri Pelopidas'ın itirazlarına karşı çıktı. Mithradates'in silah zoruyla Sokrates Khrestos'u tahta geçirmek için Nikomedes'e komplo kurduğunu iddia ettiler. Bir zamanların barışçı prensi, yası tutulan müteveffa Sokrates, Mithradates'in şeytani etkisi altına girmişti. "Mithradates'in bütün komploları aslında sizi hedefliyor Romalılar!" diye beyanda bulundular.

"Mithradates'in yaptığı her şey onun saldırganlığının ve düşmanlığının, emirlerinize itaatsizliğinin örnekleridir. Savaş hazırlıklarına bir bakın! Mithradates tasarladığı büyük savaş için bütünüyle hazır olarak bekliyor." Ardından Bithynialılar, Mithradates'in emrindeki büyük orduların listesini çıkardılar: Pontos ordusunda "Trakyalılar, İskitler ve şimdi Mithradates'in Kırım'la Kuzey Karadeniz'i ele geçirmesinin ardından bütün diğer komşuları büyük bir müttefik kuvvet haline geldi. Hatta Armenia ile bir evlilik ittifakı bile kurdu. Mısır'a, Suriye'ye elçiler göndermeye başladı." Kralın donanması şimdiden üç yüz savaş gemisine sahipti ve Fenike'yle Mısır'dan usta denizciler kiralanmıştı. "Mithradates bu kuvvetleri sadece Nikomedes'le savaşmak için toplamıyor," diye uyardı elçiler; "Bunlar Roma'ya karşı yürütülen hazırlıklar!"

Nikomedes'in elçileri Mithradates'in stratejisini özetledi: "Bithynia ile sorunu varmış gibi davranıyor, ama asıl hedefi sizsiniz! Seslerine anlamlı bir ton vererek, "Eğer akıllıysanız" diye devam ettiler, "size savaş ilan edene kadar beklemelisiniz. Sözlerine değil işlerine bakın. Bithynia sizin gerçek dostunuz ve müttefikinizdir; dostmuş gibi davranan bu ikiyüzlüye bizi kurban etmeyin." Sonra da gürleyerek Mithradates'in sadece kendilerinin düşmanları olmadığını, bizzat Roma'yı tehdit ettiğini belirttiler.

Tarafsızmış gibi davranan Romalılar Pelopidas'ın iddiaları çürütmesine izin verdiler. Pelopidas ağır ağır konuştu: "Pekâlâ, eğer Nikomedes geçmiş olaylar hakkında şikâyet etmek istiyorsa, Roma'nın kararına boyun eğeriz. Bizim endişemiz, gözlerinizin önünde daha yeni yapılan yanlışlar: Mithradates'in topraklarının yağmalanması, Karadeniz ticaretinin durması, Pontos'tan götürülen muazzam ganimet." Ardından basit –ve makul– talebini tekrar etti: "Size sesleniyoruz Romalılar! Ya böyle hakaretleri önleyin ya da Mithradates'in Bithynia yüzünden kaybettiklerini geri kazanmasına yardım edin. Hiç olmazsa kenarda durun ve Mithradates'in kendisini savunmasına izin verin!"

Generaller IV. Nikomedes'e bağlıydı. Fakat Pelopidas'ın etkili konuşması "onları utandırmış", Pontos'un Roma'yla olan eski ittifakının halen yürürlükte olduğunu ve baba Aquillius'un Phrygia'yı Mithradates'in babasına verdiğini hatırlatmıştı. Pelopidas Roma'nın şiddet kullanarak karışıklık yaratmasıyla Mithradates'in bağımsız ticareti korumasını anlamlı bir şekilde karşı karşıya konumlandırıyordu. Aslında Mithradates itaatkâr davranarak ordularını geri çekmiş, Roma'ya zarar vermemişti. Senato Aquillius'a Mithradates'e savaş açma görevini bahşetmemişti. Generaller "bir süre ne cevap vereceklerini bilmez halde" kaldılar.

Nihayet, aralarındaki uzun müzakerelerden sonra Romalılar şu "kurnaz yanıtla" çıkageldiler: "Nikomedes'in elinde Mithradates'in zarara uğramasını istemiyoruz. Mithradates'in de Nikomedes'le savaşmasına izin veremeyiz. Bithynia'nın güçsüzleşmesi Roma'nın yararına değildir."

Pelopidas Sinope'deki Mithradates'e durumu rapor etti. Romalıların böyle alenen ve düşüncesizce adaleti reddetmesi, Mithradates'e başka seçenek bırakmıyordu.[30] Hemen üvey oğlu IX. Ariathes'i çağırdı. Emrine büyük bir ordu vererek Kappadokia'ya yolladı. Ariathes, Ariobarzanes'i Roma'ya sürdü ve Kappadokia tahtını yeniden ele geçirdi.

Ardından Mithradates, Pelopidas'ı önemli bir görevle Roma ordugâhına geri gönderdi. Appianos bu görüşmeleri de Pelopidas'ın söylevlerindeki ana fikirler ve Mithradates'in diplomasi ve propaganda dehasını aktaran detaylarla birlikte kaydetmiştir. Bunlar Mithradates'in Anadolu'daki Romalılara karşı davasını ne kadar zekice kurmuş olması gerektiğini göstermekte, Aquillius'un sadece açgözlülükle hareket eden, dolayısıyla Mithradates'in savunma tepkisini haklı çıkaran saldırgan kimliği açığa vurulmaktaydı.

"Ey Romalılar, kral Mithradates kendisine yapılan haksızlıklara nasıl da katlandı," diye söze başladı Pelopidas. Elleri hareket ettikçe altın ve akikten ağır yüzüğü ışıldıyordu. "Sadece Pontos'u Phrygia ve Kappadokia'dan mahrum bırakmakla kalmadınız; Mithradates'in hüküm sürdüğü topraklar Nikomedes tarafından işgal edilirken seyrettiniz. Dostluğunuza sığındık, ama bunun yerine Nikomedes'e kurban, Mithradates'e suçlu muamelesi yaptınız."

Pasajın bundan sonraki kısmı, Mithradates'in Roma anayasa hukukunu mükemmel şekilde kavramış olduğunu gösterir. Pelopidas "Kappadokia'da meydana gelenlerden dolayı Roma Cumhuriyeti'ne karşı sorumlusunuz!" diyerek Aquillius'u resmi senato kararnamesi olmadan bu kadar büyük bir savaş başlatamayacağı konusunda uyardı: Eğer yaparsanız, "Mithradates Senato huzurunda resmi şikâyette bulunduğunda, siz generaller, kendi hareketlerinizi savunmaya çağırılırsınız."

Bundan sonra Mithradates'in elçisi eğer Doğu'nun en güçlü hükümdarına savaş açarlarsa Romalıların tam olarak neyle karşılaşacaklarını anlattı: "Şunu aklınızda tutun Romalılar. Kralım Mithradates atalarından kendisine kalan Pontos'u yönetiyor. Aynı zamanda birçok komşu toprakta da hüküm sürer: Çok savaşçı bir halk olan Kolkhisliler, Karadeniz çevresindeki bütün Yunanlar ve bunların ötesindeki bütün barbar kavimleri. Mithradates'in her emrini yerine getirmeye hazır müttefikleri var: İskitler, Tauroi, Bastarnai, Trakyalılar, Sarmatlar dışında Don, Tuna ve Azak Denizi çevresindeki bütün kavimler! Armenia kralı Tigranes Mithradates'in damadı ve Parth kralı Arsakes'in müttefiki. Kralım şimdiden birçok gemiye sahip ve daha fazlası da biz burada konuşurken inşa edilmekte. Her türlü harp malzemesi bizde bolca mevcut."

Pelopidas Mısır ve Suriye hükümdarlarının, Mithradates'in yardımına koşacağını öngörüyordu. Ardından, Senato'yu kesinlikle endişe-

lendirecek caydırıcı bir manzara sundu: "Asya, Yunanistan, Afrika ve İtalya'da yeni ele geçirdiğiniz topraklar bizim tarafımıza geçecek. İtalya'daki kolonileriniz şu an size karşı amansız bir savaş yürütüyor, çünkü sizin açgözlülüğünüze tahammül edemiyorlar. Daha İtalya'daki kolonilerinize boyun eğdiremezken Mithradates'e saldırıp Nikomedes'i de onun üzerine salıyorsunuz. Bize düşman muamelesi yapıyorsunuz ama yine de hâlâ dost gibi davranıyorsunuz!"

Mithradates, elçisine, Romalı generallere hakaret ve tehdit barındıran bir ültimatomla konuşmasını sonlandırmasını söylemişti. Eğer adalet talebini kabul ederlerse Mithradates kazanacaktı; reddederlerse savaşa hazırdı. "Şimdi bir seçim yapın!" diye haykırdı Pelopidas. "Eski müttefikiniz Nikomedes'i Pontos'a zarar vermekten alıkoyun. Eğer bunu yaparsanız kral Mithradates İtalya'daki baş belası isyanı bastıracağı sözünü veriyor. Ya aldatıcı dostluk maskesini çıkarın ya da birlikte Roma'ya gidelim ve sorunu orada çözelim."

Romalı generaller Mithradates'in beklediği gibi davrandı. Aquillius, Mithradates'e Bithynia'dan uzak durması emrini verdi ve Ariobarzanes'i artık sallantıda olan Kappadokia tahtına geçireceğini ilan etti. Ardından Romalı birlik komutanları, Pelopidas'a zorla Pontos sınırına kadar eşlik ettiler, çünkü Mithradates'in davası için Bithynia kırsalını harekete geçireceğinden korkuyorlardı. Bu detay, halkın Roma'ya duyduğu düşmanlığın ve Mithradates'e verdiği desteğin somut olduğunu düşündürmektedir.

Appianos, Aquillius'un Roma halkı ve senatosunun böyle büyük savaş için ne diyeceğini beklemeden Pontos'un istilası için hemen hazırlıklara başladığını yazar. Mithradates onu Senato'nun onayı olmaksızın bir Roma dostuna büyük bir savaş açmaya kışkırtmıştı. Aquillius'un kararı, Roma'nın Cumhuriyet Dönemi sonundaki geleneksel dış siyasetinde sert bir kırılmaydı. Senato'nun gücü azalırken, artık nüfuzlu ve asi komutanlar kendi hesaplarına göre savaş çıkartabiliyordu.[31]

Aquillius gemilerine Karadeniz'in girişini ablukaya almalarını emretti. Appianos'un verdiği rakamlara göre, işgal kuvveti 176.000 askerden (12.000 kadarı Roma lejyonuydu) meydana geliyordu. Üç komutan MÖ 89'un başında konumlarını belirlemişlerdi. Aquillius'un 40.000 askeri Pontos sınırında Ilgaz Dağları'nın güneyinde bulunuyordu. Cassius'un 40.000 askeri Bithynia-Galatia sınırına ilerledi. Oppius'un 40.000 kişi-

lik kuvveti ise Kappadokia üzerinden giden yolu takip etti. Aquillius, IV. Nikomedes'e, kendisine ait 56.000 Bithynialı askerin Pontos'un işgaline öncülük etmesi talimatını verdi.[32]

Mithradates onlar için gereğinden de fazla hazırdı.

7. Bölüm

Zafer

Aquillius, IV. Nikomodes'e ordusunu Pontos'a sevk etmesini, ilerlerken de kırsalı yakıp yıkmasını emretti. Mithradates'in, beklediklerinden çok daha büyük bir kuvvet toplayabileceğinden haberleri yoktu. Appianos'a göre kral 250.000 piyade ve 50.000 süvariye (Mithradates'in Karadeniz çevresi ve Armenia'dan sağlayabileceği bütün yedek birlikler ve taahhüt edilenler de dâhil) komuta etmekteydi. Memnon'a bakılırsa Mithradates'in 190.000 piyadesi ve 10.000 süvarisi vardı.[1]

Kırklı yaşların ortalarında olan Mithradates'in savaş tecrübesi azdı. Kariyerinin bu ilk önemli savaşı için Sinope'de toplanmış askerlerin idaresini bizzat üstlendiğini ve Dorylaios'u Yunan *phalanks*ının* başına getirdiğini Appianos yazıyor. Pontos'un muhteşem zenginliği, zarif işlemeli tunç miğferler ve göğüs zırhları, yaldızlı mızraklar ve mücevherlerle süslü kalkanlar kullanan *hoplit* saflarında sergileniyordu. Okçular, sapancılar ve *peltast*lar (hafif kılıç ve cirit kuşanmış savaşçılar), soylu Pers-Kappadokia süvarileri, altın koşum takımlı dayanıklı küçük step atlarına binen İskit ve Sarmat okçuları mevcuttu. Müttefiki Tigranes, büyük Pers atları süren 10.000 Armenialı süvarisiyle yardıma gelmişti. Mithradates'in 300 savaş gemisi ve 100 korsan *birem*esi** muhteşem pruvalarını ve lüks süslemelerini sergiliyordu. Hiçbir masraftan kaçınılmamıştı: Bu debdebe halk kadar kralın kendi askerleri ve denizcilerini de etkiliyor, düşmanlarına gözdağı veriyordu.[2]

Başkomutan olarak Mithradates stratejinin planlanmasında kontrolü eline almıştı. Ordunun hareketini yönlendirebileceği ve gerektiğinde daha fazla asker sevk edebileceği uygun bir gözetleme yeri buldu. Meydan savaşında tecrübeli generalleri arasında Arkhelaos Kardeşler (Sulla

---

* Klasik Dönemde savaş düzenindeki Yunan ağır piyadesi –ç.n.

** Kürekçiler için iki güvertesi olan savaş gemisi –ç.n.

ile çarpışmışlardı) ve İskit ülkesinin fethedilmesine katkıda bulunmuş Neoptolemos vardı.

Mithradates nadir bir güven gösterisi yaparak yirmili yaşlarındaki oğlu Arkathios'u değerli Armenialı süvarisinin başına geçirdi. Genellikle Hellenistik krallar daha sonra aleyhlerine dönebilecek kuvvetlerin komutasını akrabalarına vermekten çekinirdi. Tarihçiler, paranoyası dile düşmüş Mithradates'in bu önemli komuta kademesini neden oğluna vermiş olabileceğini sorgulamışlardır. Kanımızca cevap, Mithradates'in Büyük İskender'e beslediği hayranlıkta gizlidir. Makedonialı Philippos on sekiz yaşındaki oğlu İskender'i MÖ 338'deki önemli Khaironeia Savaşı'nda süvarinin komutanlığına getirmişti. İskender'in cesur manevraları Philippos'un büyük zaferinde anahtar rol oynamıştı. Şimdi, MÖ 89'da Mithradates, Kserkses ya da Dareios gibi savaşı yüksek bir gözetleme noktasından izleyen birinci sınıf usta stratejist kimliğine bürünmüş, oğlunu da genç İskender'in yerine koymuştu.

Amnias Nehri'ne Mithradates'in generalleri sadece 40.000 kişilik hafif piyade ve Arkathios'un komutasındaki 10.000 kişilik Armenialı süvari getirdiler ki, Bithynia-Roma koalisyonu bundan çok daha üstündü.[3] Fakat askerlerin ve atların arkasında işgalcileri şaşırtacak ölümcül bir sürpriz saklıydı: Dönen tırpanlarla donatılmış 130 savaş arabası.

Eski Yunan geleneklerini araştıranların Homeros destanlarından bildiği savaş arabaları, Romalıların Yunanistan'ı fethinden sonra yeniden rağbet görmeye başlamıştı. Fakat savaşta değil, yarışlarda ya da geçit törenlerinde kullanılıyordu. Roma'daki araba yarışı pistinde fantezi savaş arabaları, kasılarak yürüyen gösteri atları, hatta devekuşları ve kaplanlar tarafından çekilirdi. Dingillerden dışarı çıkıntı yapan orak biçimli dönen bıçaklar, Mithradates'in atası Büyük Kyros tarafından geliştirilmiş uzak geçmişin eski bir silahıydı.

Araba yarışı kadar araba savaşının da meraklısı olan Mithradates, dehşet saçan bu Pers araçlarının İskender'le III. Dareios'un karşılaştığı MÖ IV. yüzyıldan beri savaş meydanlarına hükmetmediğini biliyordu. Kral, İskender'in Dareios'u mağlup ettiği MÖ 331'deki Gaugamela Savaşı'nı incelemiş olacaktı. Bu savaşta, İskender'in askerleri Dareios'un bu ölüm makinelerine karşı iyi hazırlanmıştı. Makedonialılar sadece saflarını açarak tırpanlı savaş arabalarının geçip gitmesine izin vermişler ve onlara arkadan saldırmışlardı.[4]

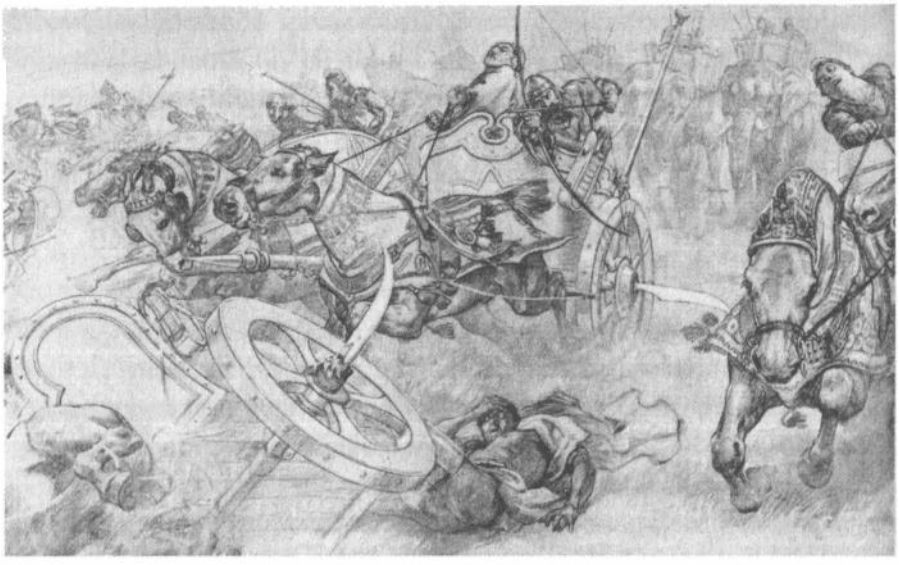
İskender'in sürpriz taktiği esasen araba savaşı dönemini sona erdirmişti. Ancak MÖ 89'daki o gün, yani aradan iki yüzyıldan fazla bir süre geçmişken Mithradates, çağdaşlarının İskender'in manevrasını unutmuş olmalarına güveniyordu.

Mithradates Savaşları Başlıyor, MÖ 89

Nikomedes'in büyük ordusu düzlükte ilerlediği sırada, Mithradates'in generali Neoptolemos adamlarını kayalık bir tepeyi ele geçirmek üzere yolladı. Savaş başlamıştı. Bithynialı avcı erleri tepeye akın etti ve Neoptolemos, Arkathios'a süvarilerini getirmesi için çağrıda bulunurken kendisi de daha fazla adamla hızla ilerlemeye devam etti. Arkathios'un Armenialı süvarileri Nikomedes'in *phalanks*ına saldırdı. Bu, ağır zaiyata sebep olabilecek riskli bir karardı. Hamle İskender'in Khaironeia'daki başarısını taklit etmiş görünmektedir. Arkathios süvariyi düşmanın kanatlarını taciz etmek yerine doğrudan saldırıda bir şok silahı gibi kullanarak İskender'in hareketini mi tekrarlıyordu? Taktik işe yaradı: Arkathios'un süvari taarruzu Neoptolemos'un *phalanks*ına şaşkına dönmüş düşmana saldırması için zaman kazandırdı.

Arkathios düşman süvarisini savaş alanının dışına sürerken arkasında kanlı bir çarpışma patlak verdi. Nikomedes'in sayıca üstün kuvvetleri galip mi geliyordu? Neoptolemos'un adamları geri düşmeye başlamıştı. Arkhealos kardeşinin imdadına yetişmek üzere hızla hareket etti. Kama düzeninde bir grup askerle birlikte sağdan atağa kalkıp Bithynialıları geri dönmeye ve taze birliklerle savaşmaya zorladı. Arkhelaos zeki bir hareketle, Bithynialıları kardeşinin adamlarından uzaklaştırıp onlara toparlanma imkânı tanımak için azar azar geri çekildi.

Nikomedes'in Bithynia *phalanks*ı şimdi arka arkaya vererek birbirine kenetlenmiş halde, kardeş generallerin saldırılarına karşı iki cephede kendilerini savunmak için çabalıyordu. Çarpışmayı örten toz bulutu içinde belli belirsiz görünen Mithradates'in savaş arabalarının reisi Krateros sırıtmaktaydı. Kuşatılmış *phalanks* onun için ideal hedef haline gelmişti. Başkomutanın sinsi gülüşüyle işareti alan Krateros savaş arabalarını saldı. Sürücüler atlarını kamçılayarak dörtnala koşturdular. Bir anda, 130 savaş arabası dalgalar halinde ortaya çıkıp Nikomedes'in

Resim 7.1. Tırpanlı savaş arabası saldırısı. Andre Castaigne, 1899.

adamlarına güdümlü füzeler gibi yaklaştı. Tekerleklerden üç kat hızlı dönen korkunç bıçaklar balık istifi gibi yığılmış düşmanı birbirine kattı. Şok çok kuvvetli, katliam dehşet vericiydi.

Bu savaşın meydana geldiği sırada, doğa filozofu Lucretius (MÖ 100-55) İtalya'da bir çocuktu. Daha sonra tırpanlı araba saldırısının tüyleri diken diken eden bir betimini kaleme aldı. Girişte kullandığı "Derler ki" ifadesi, manzaranın hayatta kalanlara ya da görgü tanıklarına dayandığını düşündürür:[5]

> Derler ki, katliama aç, tırpanlı arabalar, uzuvları o kadar ani biçerdi ki, insan daha acısını hissedemeden kollar ve bacaklar kıvranarak yere düşerdi. Savaşın ateşi içinde, sol kolu ile birlikte kalkanının tekerleğe takılıp gittiğinden habersiz bir asker savaşmaya devam ederdi. Bu sırada arkadaşının kopmuş ayağının parmakları kan gölü içinde seğirirken tek ayağı üzerinde doğrulmaya çalışırdı.

Appianos, Nikomedes'in askerlerinin "parçalanmış silah arkadaşlarını ikiye biçilmiş ve tırpanlara asılı halde hâlâ nefes alırken gördüklerinde korkudan donakaldıklarını; katliamın iğrençliğiyle alt üst olan safların kargaşa içinde dağıldığını" yazar. Nikomedes kıl payı kurtul-

du. O ve Romalı maiyeti, kaçan süvarisinin kullandığı yolu izleyerek Aquillius'un sınırdaki ordugâhına vardı. Kralları tarafından terk edilen Nikomedes'in bazı askerleri, silah arkadaşlarının parçalanmış bedenlerine bata çıka cesurca çarpışmaya devam ettiler. Fakat kısa süre sonra çevrildiler ve mağlup oldular.[6]

Nikomodes'in kuvvetlerinin yarısı ölmüştü. Hayatta kalanlar o gece teslim oldu. Mithradates'in zafer sarhoşu ordusu terk edilmiş ordugâhı istila etti ve bütün levazım katarına el koydu. Pontoslu generaller, dehşete düşmüş Nikomedes'in geride bıraktığı altın ve gümüş dolu savaş sandığını bulmaktan memnun olmuşlardı. İçindekilerin Anadolu'dan toplanan hazineler olduğunu biliyorlardı. Binlerce esir Sinope'ye götürüldü.

Mithradates esirleri kabul etmek üzere sarayından çıktı. Zaferin coşkusuyla onlara hitap etti. Mithradates'in üstün Yunan generallerinin emri altında, Hakikat ve Işık'ın yanında savaşan az sayıdaki askerinin, kendilerinden çok daha büyük bir orduyu yenmiş olmasıyla övündüğünü hayal edebiliriz. Birliklerinin çoğunun savaşa girmediğini belirtmiş de olabilirdi. Mağluplar belki cesurca savaşmıştı, ama Karanlığın güçleri tarafından yanıltılmışlardı. Mithradates, Nikomedes'ten ele geçirdiği levazım katarına işaret ederek şaşırtıcı bir duyuru yaptı. Bütün esirler gitmekte serbestti. Adamları ganimeti bölerek Nikomedes'in yiyeceklerini, içeceklerini, kıyafetlerini ve sikkelerini eve dönüş yolculuğu için düşman askerlerine dağıttı.

Bu cömert davranış ve buna benzer diğerleri ağızdan ağıza yayılarak Mithradates'e düşmanlarına karşı gösterdiği merhamet dolayısıyla saygınlık kazandırdı. Esir alınanlara gösterilen hoşgörü, yani *philanthropia*, Hellenistik hükümdarların benimsediği bir Yunan idealiydi. Onlar gibi Mithradates de İskender'in "savaşırken ne kadar korkunçsa, zaferin ardından da o kadar hoşgörülü" olmasını takdir ediyordu.[7] Kralın kendisini Eupator, "İyi Baba" olarak adlandırmaya başlaması bu tarihe mi denk geliyordu?

Pontos'a düzenlenen talihsiz Roma-Bithynia saldırısından kurtulanların çoğu Galatia ve Phrygia'dan toplanmış piyadeler ve paralı askerlerdi. Bithynia'ya dönmeye ya da mağlup Nikomedes'le Aquillius'a yardım etmeye hiç niyetli olmayan bu askerler Pontos ordusuna katıldı. Bithynia ve Paphlagonia Mithradates'in kontrolüne girdi. Kralın muhteşem zaferi ve yüce gönüllülük göstererek savaş esirlerini evlerine dönmeleri için

Resim 7.2. VI. Mithradates (Eupator), gümüş tetradrahmi, Ephesos darbı, MÖ 88/87. Arka yüz Pegasos, Pontos yıldızı ve hilalini gösterir. 1967.152.392, A. M. Newell'in bağışı. Amerikan Nümizmatik Derneği'nin izniyle.

serbest bıraktığına dair haberlerin ülkede yayılmasıyla, Mithradates'i "tanrı ve kurtarıcı olarak" selamlamaya hevesli birçok şehir, kralın davasına arka çıktı. Antik yazarlar birçok Anadolu şehrinde vatandaşların beyaz kıyafetler içinde Mithradates'i karşılamaya akın ettiğini ve ona tanrısal unvanlar vererek Romalılara karşı yardım istediklerini anlatır.[8]

Bu Sırada Roma Karargâhında...

Nikomedes hızla Aquillius'un karargâhına kaçmıştı. Burada efendilerine bu kadar çok adamı, bütün levazımını ve savaş sandığını nasıl kaybettiğini açıklaması gerekiyordu. Appianos, Aquillius ve Romalı generallerin fiyaskodan dolayı şoke olduklarını söyler. Pervasızca, "doğru karar vermeden büyük bir ihtilafın fitilini ateşlediklerini" çok geç anlamışlardı. Ancak daha da kötüsü, Roma halkından herhangi bir idari talimat almaksızın başlattıkları bir savaşı kaybetmiş olmalarıydı.

Senato'nun desteğinden yoksunlarken, düşman topraklarında kapana kısılmış eşkıyadan fazlası değillerdi.

Coşkulu Mithradates en güzel atının sırtında, 100 Sarmat'tan oluşan öncü birlikle beraber Sinope'den ayrıldı. Grup Ilgaz Dağları'ndaki Skoroba Dağı'na çıktı. Sık çam ormanlarının üzerinde yükselen bu azametli zirvelerden Aquillius'un aşağıdaki korumasız karargâhını görebiliyorlardı. Bu dağlarda çeşitli yerel kutsal alanlar vardı. Mithradates'in burada büyük zaferi için Ahuramazda, Mithras ve Savaşçı Zeus'a şükranlarını sunmak üzere kutsal ateş töreni yapmış olması mümkündür.

Skoroba Dağı'na çıkarken Mithradates'in 100 Sarmat savaşçısı Aquillius'un ordugâhına ulaşmaya çalışan Nikomedes'in süvarilerinden 800'ünü gafil avladı. Sarmat süvarilerinden sayıca 8'e 1 üstün olmalarına rağmen Bithynialılar dehşet içinde bu göçerlerden kaçtılar. Sarmatlar bunların büyük kısmını yakalayıp Mithradates'e getirdi. Kral adamlara ihtiyaçlarını vererek serbest bıraktı. Diğer yurttaşları gibi onlar da Pontos ordusuna katıldı.

Aşağıda, Aquillius'un karargâhında Nikomedes'in içine korkunç bir şey doğdu. Gecenin bir yarısında bu sefer Cassius'un karargâhına kaçtı. Mithradates'in hızla ilerlemesinden endişe duyan Aquillius 40.000 piyadesiyle 4000 süvarisine geri çekilme emri verdi. Protokopakhion (Bithynia'nın doğusunda) kalesine ulaşmayı umuyordu. Ancak Neoptolemos ve Nemanes (Tigranes'in gönderdiği Armenialı bir komutan) komutasındaki Mithradates'in ordusu aynı gün ona yetişti. Girdiği çatışma Aquillius için kötü gitti: Yaklaşık 10.000 adamını savaş meydanında cansız bıraktı. Neoptolemos, Aquillius'un karargâhını ele geçirdi ve Mithradates'e 300 esir getirdi. İyice yerleşmiş *philanthropia* geleneğini devam ettiren kral onlara nazik davrandı ve özgür bıraktı. 300 tanesi Mithradates'in mücadelesine katıldı.[9]

Ne var ki, Aquillius büyük miktarda parayla kaçmıştı. Sakarya Nehri'nin kıyısına ulaştı ve anaforlu karanlık suyu gece geçti. Ardından güneybatıya, bir zamanlar Roma'nın Asia Eyaleti valisi olarak görev yaptığı Pergamon'a yöneldi.

Bu sırada Cassius ve Nikomedes güneybatıya, Tralleis'in doğusunda, Menderes Irmağı üzerindeki Nysa yakınında bulunan Aslanbaşı adlı bir hisara doğru çekiliyordu. Buradaki gelişmiş ve zengin şehirler MÖ 133-129 arasında Aristonikos ve Güneş Ülkesi Yurttaşlarının isyanına destek

vermişlerdi. Ancak Khaeremon adında Roma yanlısı bir Nysa vatandaşı Aslanbaşı'ndaki Cassius'un adamlarına 2190 ton tahıl sağladı. Arkeologlar Nysa'da Cassius'un Kharaemon'a verdiği destek için teşekkürünü bildiren bir yazıt bulmuştur.[10]

Başlangıçta Cassius'un 40.000 adamı vardı, ama büyük bölümü Mithradates'e katılmak üzere ayrılmıştı. Mithradates'in amansız ilerleyişi yüzünden panikleyen Cassius kırsaldan asker toplamaya çalıştı. Çiftçiler, dükkân sahipleri ve "zanaatkârlarla taşralılardan" bir kalabalığı askere aldı. Bu insanlar Roma'ya düşmandı ve Mithradates'i tutuyordu. Appianos, Cassius'un bu "savaşçı olmayan adamları" eğitmeye çabaladığını, ama hayal kırıklığı içinde vazgeçmek zorunda kaldığını söyler. Cassius daha doğuda zengin bir ticaret merkezi olan Apameia'ya ilerledi. Uzun geçmişe sahip bir Yahudi topluluğu barındıran bu şehir de Mithradates'i destekliyordu. Cassius'un vardığı sırada şehir büyük bir depremle sallandı. Tekrar kaçmak zorunda kalan Cassius, artık savaşma fikrini terk etmişti ve sadece Roma'yla müttefik bağımsız bir ada olan Rodos'a ulaşmayı umuyordu.

Mithradates ve ordusu, Cassius'un izinde çok geçmeden Apameia'ya vardı. Depremin verdiği zararı gördükten sonra binaların yeniden inşası için yüz talent bağışladı. İskender'in bir zamanlar depremle yıkılmış Apameia'ya onarım için çok cömert davranmış olduğunu iyi biliyordu.[11]

Anadolu'daki Ezici Zaferler

Yeni toprakların kontrolünü ele aldıkça Mithradates buraların idaresi için yöneticiler atamaya başladı. Yönetim tarzı pratik ve esnekti. Bazı ülkeler (Kolkhis, Bosporos) vekil krallıklar olarak belirlendi; diğerleriyse vasal krallık haline getirildi (örneğin Kappadokia, Mithradates'in oğlu Ariathes'in ve muhtemelen Armenia da Tigranes'in egemenliğindeydi). Diğer bölgeler askeri yöneticiler ve valiler tarafından yönetiliyordu. Kral, kendi Pers kökenine yönelik dikkat çekici bir kararla eski Pers unvanını yeniden canlandırarak Büyük Phrygia'daki valilerini *satrap* olarak adlandırdı.

Mithradates yaklaşırken Roma dostu Nysalı Khaeremon, hayatını kurtarmak için harekete geçti. Oğullarıyla beraber Ephesos'a git-

mek üzere Tralleis'e kaçtı. Kendilerine birçok başka kaçak da katıldı. Mithradates'in zaferleri kendisinin önünde gidiyordu. İç kısımlardaki Romalı yerleşimcilerin denize doğru toplu göçü başlamıştı. Sığınacakları daha kalabalık Romalı toplulukların bulunduğu büyük kıyı şehirlerine ilerliyorlardı; buradan İtalya'ya ya da adalara kaçmayı ümit etmekteydiler. Derin vadiler ve kötü kokulu sarı-turuncu dereler boyunca devam ederek Tralleis'e varan yolda sıra sıra mezarlar vardı. Kaçaklar yeraltı dünyasının tanrısı Pluto'nun kutsal uğursuz mağaralarıyla dolu bir araziden geçti. Mağaralardan kuşları ve diğer hayvanları öldüren sülfürlü gazlar salınıyordu; Kybele'nin tuhaf hadım rahipleri dışında herkes buralardan uzak dururdu.[12]

Nysa'ya varan Mithradates şehir meydanında duran ve Cassius'un Khaeremon'a yardımlarından dolayı teşekkürünü içeren yazıtı görünce öfkeye kapıldı. Casuslar hainin Romalılar ve Roma yandaşlarıyla birlikte kıyıya kaçtığını bildirdiler. 1800'lerin sonlarında Mithradates'in Nysa'daki satrabına acilen gönderdiği iki idari ilanı içeren önemli yazıtlar keşfedilmişti. Ülke boyunca dağıtılan bu antik "Aranıyor: Ölü ya da Diri" ilanları Mithradates'in planları, istihbarat operasyonları, siyasi söz sanatı ve idari anlayışı –ve bütün Romalıları ve onların yerel destekçilerini yok etme isteği– hakkında önemli bilgiler içerir.[13]

İlk mektup şöyledir:

> Kral Mithradates, satrap Leonippos'u selamlar!
>
> Devletimize karşı nefret dolu bir adam ve düşman olan Khaeremon, en tiksindiğimiz düşmanlarımızla arkadaşlık ettiğine ve yaklaştığını öğrenerek oğulları Pythodoros'la Pythion'u güven bir yere gönderip kendisi de kaçtığına göre, herkese duyur ki, her kim Khaeremon, Pythodoros ya da Pythion'u canlı yakalarsa o kişi 40 talent alacaktır. Bu üçünden birinin başını kim getirirse 20 talent alacaktır.

Mithradates çok geçmeden casuslarından güncel bilgiler aldı. Artık Khaeremon'un Ephesos'a ulaştığını ve oğullarını Cassius'la birlikte Rodos'a gönderdiğini biliyordu. Kral satrabına bir başka karar yolladı:

> Khaeremon, oğullarını kaçak Romalılarla birlikte Rodos'a kaçırmayı başardı. Şimdi benim yaklaştığımı öğrenince Ephesos'taki Artemis Tapınağı'na sığındı. Buradan insanlığın ortak düşmanı Romalılarla haberleşmeye devam ediyor. İşlediği

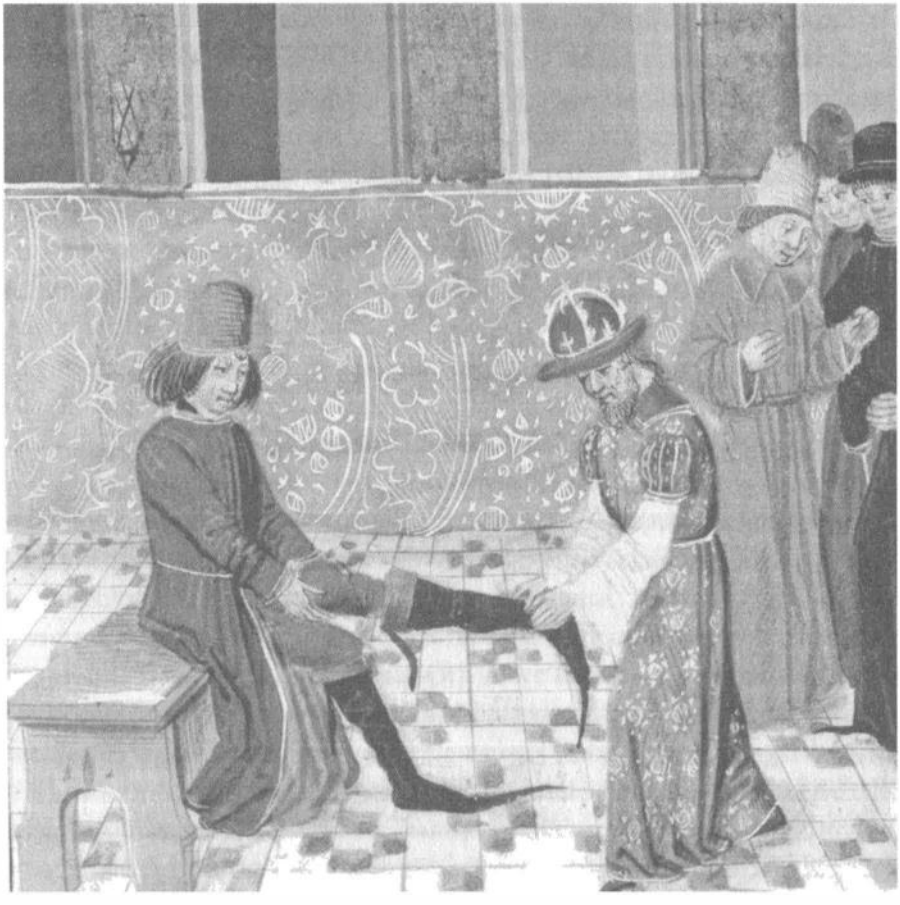
suçlara rağmen, kendine duyduğu güven aleyhimize bir hareketin başlangıcı olabilir. Khaeremon'u her ne pahasına olursa olsun dize getirmenin ya da ben düşmandan kurtuluncaya kadar nasıl yakalanabileceği ve hapsedilebileceğinin yollarını düşün.

Mithradates, Khaeremon'u ve Anadolu'daki diğer Roma işbirlikçilerini açıkça Romalıların kendileri kadar tehlikeli bir tehdit olarak görüyordu. Yaşamalarına ve bir direniş hareketi başlatmaları için Romalılarla gizlice görüşmelerine izin verilmemeliydi. Anadolu halkının yardımıyla Romalılara karşı isyanlarını bastırmaya çalışan bu gibi kişilerin kökü kazılmalıydı. Mithradates'in "insanlığın ortak düşmanı Romalılar" ifadesi, güçlü bir kelime oyunu olarak göze çarpar. Romalılara özgü bildik propaganda dâhilinde Roma kendisini "insanlığın ortak velinimeti (ya da kurtarıcısı)" olarak tanımlıyordu. Mithradates'in bu zekice ifadesi, Roma'nın öz imajını ülkedeki Roma karşıtları arasında yankı bulan bir parodiye dönüştürmekteydi.[14]

Mithradates'in ajanları aynı zamanda Aquillius ve Nikomedes'i de aramaktaydılar. Nikomedes, Aquillius'a yetişmek umuduyla hızla Pergamon'a gidiyordu. Fakat Cassius'la buluşmaktan ve Roma'ya kaçmaktan ümidini kesmiş Aquillius çoktan Rodos'a doğru yola çıkmıştı.

Bu gayri resmi savaştaki üçüncü Romalı general Oppius'un durumu neydi? Oppius çoğu Nikomedes'in yenilgisinden sonra kaçmış 40.000 askerle Kappadokia'da ordugâh kurmuştu. Şimdi, geri kalanlarla Lykos Nehri'nin üzerindeki Laodikeia'ya ulaştı ve destek için zengin Aphrodisias [bugünkü Aydın, Geyre–ç.] şehrine başvurdu. 1982'de arkeologlar Oppius'un bu yardımı aldığını gösteren iki yazıt bulmuştur. Bu sırada, Mithradates muzaffer ordularını Phrygia'dan geçirmekte ve Asia Eyaleti'nde Roma'nın savunma noktalarını yerle bir etmekteydi.[15]

Mithradates Roma koalisyonunu yenince Bithynia, Galatia, Kappadokia ve Phrygia'da coşkuyla karşılandı. İlerleyişi sırasında önceki kralların biriktirmiş olduğu çok miktarda altın ve gümüşe el koyduğu gibi bolca askeri teçhizata sahip oldu. Bu haznelerin yeri Mithradates'in saltanatının ilk yıllarında belirlenmiş olmalıydı. Generallerini Küçük Asya'nın batısını güvence altına almaları için gönderirken, kendisi de Phrygia içlerinde ilerlemeye devam etti. Şehirler birbiri ardından kurtarıcı krala sadakat yeminleri ettikçe ordusunun safları takipçileriyle dolmaya başladı. Aristonikos'un MÖ 133-129 arasındaki Güneş Ülkesi

Resim 7.3. Esir Roma generali (sağda), Mithradates'e (solda) hizmet etmeye zorlanıyor. *Faits et dits memorables*, Français 289, varak 482, Bibliothèque National de France.

Yurttaşları İsyanı'nı başlattığı topraklarda kurtarıcı olarak selamlandı. Uğurlu olaylara her zaman önem veren Mithradates, İskender'in bir zamanlar konakladığı ve daha önce de keşif gezisi sırasında bizzat ziyaret ettiği hanın yanında çadırını kurdu.[16] O erken keşif gezisinin karşılığını şimdi binlerce katıyla alıyordu.

Oppius ve adamları tarafından işgal edildiği için Lykos Nehri üzerindeki Laodikeia (kara koyunlarıyla ünlüydü), Mithradates'e direnen ilk şehir oldu. Kral şehri kuşattı ve bir haberci yolladı. "Laodikealılar" diye söze başladı haberci, "Romalı General Oppius'u teslim ederseniz kral Mithradates kimseye zarar gelmeyeceğine söz veriyor!"

Laodikeialılar Oppius'un askerlerine ayrılmaları için izin verdiler; bunların çoğu Mithradates'e katıldı. Ardından alaycı bir kalabalık toplanırken Laodikeialılar önce Oppius'un kırmızı tunikler giymiş ve lejyon armalarını taşıyan *lictor*larını (bir tür sancak muhafızı) sonra da Oppius'un kendisini ite kaka şehir kapısından çıkardılar. Oppius sonraki birkaç yılını Mithradates'in maiyetinde bir evcil hayvan gibi geçirecekti. Kral Oppius'a hiç zarar vermedi, ama ziyaret ettiği her şehirde boyun eğdirdiği bu Roma generalini şahsi uşağıymış gibi sergilemekten zevk aldı.[17]

Yeni Dünya Düzeni

Aphrodisias Mithradates'e katıldı. Bir yazıt, daha önce şehrin Küçük Asya'daki şehirler adına Senato huzurunda rüşvetçi vergi tahsildarına karşı yardım istemek üzere Roma'ya elçiler gönderdiğinden bahseder.[18] Özellikle Lykia'da bazı direniş noktaları halen mevcuttu. Rodos'la ittifak içindeki Patara [Kalkan–ç.], Telmessos [Fethiye–ç.], Apollonis [Akhisar–ç.], Termessos [Güllük Dağı–ç.], Stratonikeia, Menderes Magnesia'sı ve Tabai [Tavas-ç.] karşı koymaya devam etmekteydi. Mithradates bu şehirlerin kuşatılması için savaştan önce Aquillius ve diğer Romalı generallerle onların ordugâhlarında görüşen elçisi Pelopidas'ın komutasında askerler gönderdi. Diğer şehirlerin hepsi – Tralleis, Pergamon, Adramytteion, Kaunos [Dalyan –ç.], Knidos, Mytilene [Midilli'de–ç.], Miletos, Erythrai [Çeşme, Ildırı –ç.], Smyrna, İasos [Milas, Kıyıkışlacık –ç.], Keramos [Milas, Ören –ç.], Sipylos yakınındaki Magnesia, Arykanda [Finike, Arıf –ç.], Ephesos ve Kos, Lesbos, Samos ile Khios adaları– Mithradates'in tarafına geçti. Artık Rodos, Cassius ve Aquillius için tek umuttu.

Mithradates'in büyük zaferleri Karadeniz'e girişi tutan Roma filosuna ulaştığında Yunan denizciler sevinç içinde bağırmaya başladılar. Artık Karadeniz dışında bütün Ege'yi de kontrol etmekte olan Mithradates adına gemileri ele geçirdiler. Kral yeni karargâhını Roma'nın Asia Eyaleti'ne başkentlik yapmış Pergamon'un tahkimli akropolisindeki III. Attalos'un muhteşem sarayına kurdu. Sarayda, Attalos'un eski botanik bahçeleriyle toksikoloji notları ve örneklerinden geriye kalan

ne varsa Mithradates ve tıbbi ekibinin ilgisini çekmiş olacaktı. Kral çocukluk arkadaşı Dorylaios'un adını Phrygia'da bir şehre verdi (Dorylaion). Pergamon'da üzerinde portresi bulunan kaliteli gümüş tetradrahmiler bastırdı. Smyrna da kralın suretini taşıyan bronz sikkeler darp etti. Ephesos, Miletos, Tralleis ve Erythrai'ın dâhil olduğu diğer şehirler Roma'dan geri aldıkları bağımsızlıklarını duyuran yeni altın staterleri tedavüle soktu.[19]

İtalya'da kendi hayatları için savaşan umutsuz isyancılar Mithradates'in zaferini duyunca elçiler gönderdiler. Marsi kavminin lideri Silo, Mithradates'e güçlerini birleştirmeleri için ricada bulundu. Romalıları alaşağı etmek için ordu göndermesi taleplerine cevaben, Mithradates "Asya'yı hâkimiyeti altına aldıktan sonra ordularını İtalya'ya götüreceği sözünü verdi." Arkeologlar Mithradates ve İtalya'daki isyancılar arasındaki teması kutlayan Dionysos (kurtuluş tanrısı) tasvirleri ve üzerinde Mithradates tiplemelerinin yer aldığı özel darp altın ve gümüş sikkeler keşfetmişlerdir.[20]

Anadolu'nun kurtarıcısı olarak Mithradates'in ilk faaliyeti, Romalılar ve onların destekçilerine dair şikâyetleri çözmeye yönelik sosyal reformlardı. Mithradates tarihçi Luis Ballesteros Pastor'un "Mitradates Devrimi" diye nitelendirdiği düzenlemelerle kamu ve özel borçları hafifletti, Roma ve İtalya kökenli alacaklılara ödenecek borçları iptal ederek orta ve alt sınıfların desteğini kazandı. Kral ayrıca herkesi beş yıl boyunca vergilerden muaf tuttu. Bu radikal kararlar, Mithradates'in el koyduğu hazinelerle şimdi daha da artmış kişisel servetinin ne kadar büyük olduğuna işaret eder. Bununla birlikte Mithradates tarafından kurulan yeni düzenin, Yunan demokratik kurumlarıyla aydınlanmış merhametli Pers monarşisinden ibaret karma bir yönetim biçimi olarak Geç Cumhuriyet Döneminde Roma'nın eyaletlere uyguladığı baskıcı rejime gerçek bir alternatif sunduğu söylenebilir. Anadolu'da Romalı konsüllerin kontrol ettiği oligarşiler dağılıyordu ve ertesi yıl Mithradates, kendisine bağlı şehirlere, sakinlerine geniş kapsamlı vatandaşlık ve kamu hakları vermelerini emredecekti.[21]

İleriyi düşünen Mithradates hâlâ Anadolu'da bulunan çok sayıda Romalı yerleşimciyle nasıl ilgileneceğine dair seçeneklerini tartıyor olmalıydı. Khaeremon gibi yerel destekçilerin kışkırtacağı bir Romalı direniş hareketi riskini göze alamazdı. Ege ve Yunanistan'ı ele geçirebilirse

Roma, Doğu Akdeniz'den çekilmek zorunda kalacaktı. Adriyatik Denizi, Doğu ile Batı arasında, Mithradates'in topraklarıyla Roma'nın toprakları arasında sınır olacaktı. Eğer savaş sürerse Yunanistan, Doğulu güçlerin Batılılarla boy ölçüştüğü geleneksel savaş meydanıydı. Mithradates iyi haberleri yaymak ve Yunanistan'ı da kurtarmayı düşündüğünü onlara iletmek için Atina'ya elçiler yolladı.[22]

Kral görkemli zırhını Yunanistan'daki Nemea ve Delphoi şehirlerine bu tarihlerde bağışlamış olmalıdır. Antik yazarlara göre Mithradates'in sıradışı cüssesi, miğferlerinden, göğüslüklerinden, baldır zırhlarından ve silahlarından çıkarılabilirdi. Değerli metaller ve taşlarla parlayan zırhı etkileyici derecede büyüktü; muhtemelen kasten büyük yapılmıştı. Mithradates Troia'da sergilenen Troia Savaşı'nın mitolojik kahramanlarına ait devasa zırhlara hayranlık duymuş olabilirdi ve şüphesiz İskender'in Hindistan'da uyguladığı psikolojik savaş taktiğine dair meşhur hikâyeyi biliyordu. İskender demircilerine çok büyük zırhlar ve silahlar yapmalarını emretmiş ve Hint ordularını korkutarak boyun eğdirmek için bunları karargâhındaki devasa at koşumlarının yanına bırakmalarını söylemişti.[23]

Antik ve modern tarihçiler kralın Birinci Mithradates Savaşı'ndaki sıradışı başarısına şaşırmıştır. Bir yıldan az bir sürede Karadeniz kıyısındaki küçük ve zengin krallığın başındaki ikinci derecede bir kralken, antik dünyanın en güçlü hükümdarlarından biri haline gelmiştir. MÖ 89'da Mithradates görkemli zaferlerini anlatan, Romalıları yerden yere vuran ve taraftarlarını savaşmaları için cesaretlendiren bir nutuk verdi. Pelopidas, Ksenokles, Roma düşmanı Metrodoros ve diğer filozof devlet adamları Mithradates'in metnine muhtemelen katkıda bulunmuştu. Mithradates bu nutku en zarif Pers kaftanını ve pantolonunu giymiş, akik yüzüklerini takmış (konuşmaları ikna edici kıldığı düşünülürdü) halde Pergamon'un büyük tiyatrosunda vermiş olacaktı. Açıkhava tiyatroları genellikle siyasi toplantılar için kullanılırdı; Pergamon'unki on bin kişi alabiliyordu.

Nutuk, antik tarihçiler tarafından korunmuştur. Muhtemelen bu önemli metnin –özünde bir siyasi beyan ve savaş ilanı– birçok farklı versiyonu ağızdan ağıza ve yazılı olarak Mithradates'in yandaşları kadar düşmanları arasında da dolaşmıştır. Halkla ilişkiler uzmanı Mithradates bunun kopyalarını müttefiklerine dağıtmış olmalıydı kuşkusuz. Her za-

manki kısa ve öz üslubundan vazgeçen tarihçi Iustinus, "Bu konuşmayı Trogus'un tarihinden yaptığım özete bile kısaltılmadan, orada yer aldığı haliyle koyacak kadar değerli buluyorum," diye yazmıştır. Iustinus orijinal ve bire bir dediği metnin tam bir kopyasını aramıştır. Modern tarihçiler propaganda amaçlı abartılar ve saptırmalara, söz sanatlarına işaret ederler fakat bunlar Iustinus'ta yer alan halinin Mithradates'in gerçek konuşmasına ait bölümlerini yansıttığını gösterebilir. Muhalif yazarların geç tarihli eklemelerine dair izler açıktır: Örneğin, Mithradates'in Bithynia kralı Sokrates Khrestos ve yeğeni Kappadokia kralı Ariathes'i öldürmekle alenen övünmesi pek mümkün değildir.

Iustinus'un versiyonu o gün Pergamon'da Mithradates'in yaptığı konuşmayı kelimesi kelimesine aktarmış olsa da olmasa da kralın programı, dış politikası ve Roma'yla savaşının gerekçesine dair doğru bir özettir. Mithradates'in, kendisini, nasıl Yunan ve Pers kültürlerinin mirasçısı ve birleştiricisi –Roma'nın ideal alternatifi– olarak gördüğüne ilişkin bize en iyi biçimde ışık tutar. Ayrıca Roma dışındaki birçok farklı grubun gözündeki güçlü cazibesini açıklar.[24]

Savaş İlanı

Mithradates'in konuşması oldukça uzundur. Aşağıda, Iustinus'un versiyonundan doğrudan alıntıları yorumla birleştirerek ana fikri verilmektedir:

> Romalılarla savaş mı yoksa barış mı yapılacağı konusunda karar verme şansına sahip olmayı arzu ederdik [diye başladı Mithradates]. Fakat en zayıf insan bile ona saldırıldığı zaman kendisini savunmalı ve karşılık vermelidir. Artık Romalıların sadece hasmane bir varlık olarak durmadıkları açıktır. Büyük bir savaş başlatmışlardır ve şimdi bedelini ödemeliler.
>
> Zaferden eminim. Benim gibi siz de biliyorsunuz ki, Romalılar yenilebilir. Aquillius ve Nikomedes'i zaten mağlup ettik ve Romalıları Kappadokia'dan sürdük. Romalılar yenilmez değil. İtalya'daki Samnitler Roma ordularını bozguna uğrattılar. Epeiros kralı Pyrrhos onlara karşı üç zafer kazandı. Hannibal İtalya'da on altı yıldan fazla başarılı oldu ve nihayetinde Hannibal'i yenen Roma'nın askeri gücü değil, kendi halkı içindeki şiddetli ihtilaflardı.

Romalıların her yerde düşmanları var. Yozlaşmış yönetimleriyle, ağır vergileriyle ve mülklerimizi haraç mezat satmak suretiyle Anadolu'daki halklarımızın içine derin bir öfke işlediler. Roma kurulduğu günden itibaren İtalya'nın yerli kavimleri onunla ebedi bir savaş içine girerek bağımsızlıklarını elde etmeye çalıştı. Cesaret ve kahramanlıklarıyla ünlü Galyalılar İtalya'yı işgal edip birçok Roma şehrini ele geçirdi. Romalılar Galyalılardan korkarak onlara fidye verdi ama Galyalıları dostumuz sayamayız. İtalya bu cesur insanların binlercesi tarafından istila ediliyor. Şimdi Teutones ve Cimbri kavimleri Roma'da kasırga gibi esiyor!

Mithradates'in istihbarat kaynakları hayranlık uyandırıcıdır. İtalya ve eyaletlerdeki arkadaşları ve dostları onu çok iyi bilgilendirmişti. Konuşmanın sonraki bölümünde Roma'nın İtalya kavimleriyle olan savaşı ve yaklaşan iç savaş hakkında öğrendiklerini açıklar.[25]

Şu anda bütün İtalya, Marsi ve Samnitlerin liderliğinde isyan ediyor. Bu halklar sadece bağımsızlık değil, fakat aynı zamanda yönetimde söz sahibi olmayı ve vatandaşlık haklarını talep ediyorlar. Buna ilaveten Roma, liderleri arasındaki mücadeleler yüzünden paramparça. Bu ihtilaflar, en az İtalyan kavimleriyle yapılan savaş kadar kanlı ve Roma'nın varlığını sürdürmesi açısından onlardan çok daha tehlikeli.

Romalılar bu düşmanların her birine karşı münferit savaşlar sürdürebilir elbette ama bu toplu saldırı onları alt edecek. Bizimle savaşmak üzere ellerinin boş olduğunu nasıl düşünebilirler? [diye sordu Mithradates] Er ya da geç Romalılarla savaşmalıyız. Bu şansı kullanalım ve hızla güçlenelim. Romalılar sorunlarla boğuşuyor; şimdi tam zamanıdır!

Aşağıda ise Mithradates Roma'dan şikâyetlerini anlatır.

Romalılar ben daha çocukken, babama vermiş oldukları Büyük Phrygia'yı geri aldıkları zaman bana savaş açmış oldular. Halbuki orası, II. Seleukos'un kız kardeşiyle evlendiği zaman çeyiz olarak büyük büyük babam II. Mithradates'e gelmişti. Bana Paphlagonia'dan ayrılmamı emretmeleri bir başka savaş nedeniydi! Babam Paphlagonia'ya barış içinde sahip olmuştu.

Roma'nın bütün bu sert kararlarına boyun eğdim. Phrygia ve Paphlagonia'dan çekildim. Adil bir şekilde kazanmış olmasına rağmen oğlumu Kappadokia'dan geri çektim ve Kappadokialılar dostum Gordios'u kralları olarak talep ettiler. Senato Bithynia'yı devralmak istediğinde Sokrates Khrestos'u bile öldürdüm. Fakat bunlar Romalıları yumuşattı mı? Hayır. Her geçen gün daha da baskıcı hale geldiler.

Romalılar adi bir dansçı kadının oğlu olan Bithynia kralı Nikomedes'i Pontos'a saldırmak üzere gönderdiler. Krallığımı savunmaya çalıştığımda bana savaş açtılar.

Mithradates "Romalıların tek kurbanı ben değilim," diye devam etti:

Romalılar büyük ülkelerin kudretli krallarının gücünden ve görkeminden nefret eder. Pergamon'u miras almış olması gereken büyükbabam I. Pharnakes'i aldattılar. Romalılar müttefiklerine bile kötü davrandılar. Pergamon kralı II. Eumenes, Seleukos kralı Büyük Antiokhos'u yenmek için Romalılara yardım ettikten sonra, Galyalılar, Makedonialılar ve Romalılar Eumenes'i düşman ilan ederek oğlu Aristonthikos'u ortadan kaldırdılar. Kimse Romalılara Hannibal'in yenilmesine yardım eden Numidia kralı Massinissa kadar büyük bir hizmette bulunmamıştı. Buna rağmen torunu İugurtha'ya saldırdılar ve hayatının sonuna kadar zindana hapsetmeden önce zincirle vurup köle gibi sergilediler.

Neden Romalılar büyük ve iyi krallardan nefret ediyor? Kendi geçmişleri bir dizi rezil kralla dolu olduğu için mi? Ezik Latin çobanları, Sabin kâhinler, Korinthoslu sürgünler, Etrurialı köleler... Roma'nın kralları işte bunlardır.

Romalılar şehirlerinin kurucuları Romulus ve Remus'la gurur duyuyorlar. Romalıların dediklerine göre, kurucuları dişi bir kurdun memelerinden süt emmiş! Bu bütün Roma halkının neden bir kurdun mizacına sahip olduğunu açıklıyor! Aynı kurtlar gibi Romalıların da kan, güç ve servete karşı doymak bilmez susuzlukları var.

Mithradates, soyunun Romalı ayaktakımı güruhundan çok daha üstün olduğuyla övündü:

Ailemin soyu baba tarafından Pers İmparatorluğu'nun kurucuları Kyros ve Dareios'a kadar izlenebilir. Anne tarafından, Makedonia İmparatorluğu'nun kurucuları Büyük İskender ve Seleukos Nikator'la akrabayım. Üstelik yeni krallığımdaki halklardan hiçbiri yabancı hâkimiyetine girmedi ya da yabancı krallar tarafından yönetilmedi. Büyük İskender bile Pontos'u, Kappadokia'yı, Paphlagonia'yı, Bithynia'yı veya Armenia'yı idare etmedi. İskit ülkesini saymıyorum bile!

Benden önce sadece iki kral, Dareios ve Philippos, İskit ülkesine girmeye cesaret ettiler ama boyun eğdiremediler. Karadeniz'in ötesine yapılan her sefer çok büyük zorluklar ve risk anlamına gelir. Göçerler sadece amansız ve yiğit değildir; ne evleri ne de mülkleri vardır onların. Ülkelerini ıssız çöller ve karla kaplı dağlar korur. O büyük krallar İskit ülkesinden kıl payı kurtuldular! İskit ülkesine gittiğimde savaşta acemiydim. Ama şimdi, Romalılara karşı gücümün çoğunu İskit ülkesindeki müttefiklerimden alıyorum.

Roma'yla kendi topraklarımızda süren savaşımız tamamen farklı. Bizim iklimimiz yumuşak. Hiçbir toprak bizimki kadar verimli değil, hiçbir ülkede bizimki kadar önemli şehir yok. Eğer cesur olup bu savaşa devam edersek zamanımızı savaştan çok kutlama yapmakla, sefere gitmek yerine servetlerimizi saymakla geçireceğimize söz veriyorum. Phrygia, Lydia ve İonia'nın zenginliklerini düşünün! Zorlu akınlarla bu ülkeleri fethetmemize bile gerek yok; tek yapmamız gereken gidip istila etmek!

Pontos, Kappadokia, Paphlagonia ve Bosporos'un tamamını şimdiden topraklarıma kattım. Vahşi Kolkhis ve İskit ülkesine boyun eğdiren tek kişi benim dünyada. Askerlerim de düşmanlarım da adaletime ve cömertliğime şahittir.

Mithradates bütün Asya'nın kendisini beklediğini söyledi. "Şan ve şerefe yürürken ardımdan gelirseniz, ne kadar büyük bir ordu olacağımızı hayal edin sadece!"

Sözleri ve işleriyle takipçilerini coşturan Asya'nın kurtarıcı kralı Mithradates, Roma'yla hayat boyu sürecek mücadelesine girişmişti. Şimdi başlıca hedefleri, Anadolu'nun güneyinde iktidarını pekiştirmek, Ege'de deniz üstünlüğünü sergilemek, Romalıları Doğu'dan sürmek ve Yunanistan'ı özgür kılmaktı. Senato'nun kendisine karşı Sulla'yı ya da Marius'u gönderme ihtimaline karşı en avantajlı konumda olmak istiyordu. Romalılarla işgal ettikleri topraklarda savaşmaktansa, onları daha sonra Yunanistan'da yenmek daha iyiydi. Böylece, Anadolu kıyıları ve Ege'ye girişi kontrolü altında tutan Mithradates, Karadeniz'den çıkıp Rodos'u almak üzere Ege'ye giren Pontos donanmasına katılmaları için korsanları ve diğer müttefik gemileri çağırdı. Bu ada aynı zamanda Aquillius ve Cassius'un varmaya çalıştığı yerdi.

Yağma ve Aşk

Mithradates, konuşma yazarları, hadımlar, hekimler, muhafızlar ve askerleriyle birlikte Güney Anadolu'da ilerlemeye devam etti. Ephesos vatandaşları Mithradates'in gelişini Romalıların şehirlerinde diktiği heykelleri alaşağı ederek kutladılar. Mithradates, yelken açtığı Kos Adası'nda coşkuyla karşılandı. Kos halkı Mısır'ın vekil kraliçesi III. Kleopatra (İskender'in en iyi arkadaşının soyundan gelen VIII. Ptolemaios'un eşi) tarafından Asklepios Tapınağı'na muhafaza edilmesi

için bıraktığı büyük miktarda parayı ve hazineleri Mithradates'e verdi. Hazinelerden biri kraliçenin torunu ve Mısır tahtındaki hükümdarın genç oğlu Aleksandros'tu. Uysal taht varisleri ileride işe yarayabilirdi. Mithradates çocuğu sarayına götürdü ve orada kendi oğullarıyla birlikte yetiştirdi.

Kleopatra'nın hazinesi muhteşem sanat eserleri, heykeller, resimler, vazolar, çiniler, değerli taşlar, takılar, saray kıyafetleri ve sandıklar dolusu altın ve gümüş sikke barındırıyordu. Bunların oluşturduğu bir kafile sıkı güvenlik önlemleri altında Pontos'a yollandı. Aralarında, sedir bir sandık içinde muhafaza edilen ve özenle etiketlenmiş çok özel bir nesne vardı: Büyük İskender'in omuzlarını süslemiş soluk erguvan renginde eski bir manto. Mithradates'in bu paha biçilmez yadigârı ona ve takipçilerine, kendisinin İskender'in mirasının gerçek varisi ve Yunanistan'ı Roma boyunduruğundan kurtaracak tek kişi olduğu konusunda güven veriyordu.

Mithradates ayrıca Kos'tan sekiz yüz talent kadar büyük bir para da aldı. Yahudi tarihçi Iosephus'a göre, Kudüs'teki tapınağa gönderilmek üzere toplanmış para, Anadolu Yahudileri tarafından güvende olsun diye Kos'a emanet edilmişti.[26]

Ardından Mithradates Makedonia kültürünün yerel kültürlerle iç içe geçtiği Stratonikeia'yı ele geçirdi. Şehir Aristonikos isyanına destek vermişti ve ağırbaşlı genç bir Makedonialı kadının Mithradates'in dikkatini çektiği yer de burasıydı (Appianos'a göre böyleydi; Plutarkhos'un yazdığı gibi Miletos da olabilir) Şehrin ileri gelen vatandaşlarından Philopoemen'in kızı olan Monime "Yunanların dilinden düşmeyen" bir güzelliğe sahipti. Plutarkhos kızın kralı nasıl büyülediğini anlatmıştır. Mithradates'in ilk eşi olan kız kardeşi Laodike'nin kaderi ve onun ihanetinden sonra kralın hiçbir kadını kraliçe yapmaya yanaşmaması herkesin malumuydu. Şimdiyse güçlü bir şekilde Monime'ye doğru çekiliyordu. Monime'yi hareminin en değerli mücevheri yapacağı düşüncesiyle babasıyla görüşmelere başladı.

Ne var ki Monime, Mithradates'in bin beş yüz altınlık teklifini reddetti; daha fazlasını istiyordu. Bir evlilik sözleşmesi istedi, Mithradates'in kendisine kraliyet *diadem*ini ve resmi kraliçe unvanını vermesinde ısrar etti. Kral Monime'yi dayanılmaz buluyordu. Güçlü ve iradeli kadınlar arasında yetişmiş sıradışı bir kumarbaz olan Mithradates, kendi zekâsını

Resim 7.4. Mithradates ve kraliçe unvanı için Mithradates'le pazarlık eden Monime. Racine'in *Mithridate* oyunu için hazırlanmış resim, sanatçısı bilinmiyor.

tamamlayan güçlü kişiliklere ilgi duymaktaydı. Geçen yıllar boyunca kralın hareminde bulduğu sınırlı sayıda kadınla arkadaşlıkları olmuştu. Monime'nin de bildiği gibi, zafer bir afrodizyaktı. İyi talihinin ve zafer coşkusunun zevkini çıkaran Mithradates Monime'nin şartlarını kabul etti. Kraliyet kâtipleri evlilik sözleşmesini hazırladı ve kızın istediği altın Philopoemen'e verildi. Mithradates Monime'nin babasını Ephesos'a kendi idarecisi olarak atadı. Kral yeni kraliçesinin başına altın ve erguvan kurdeleyi bağladıktan sonra, çift birbirlerini daha iyi tanımak için Pergamon'daki sarayın odalarından birine çekildi.[27]

Bu Sırada Roma'da...

Aquillius'un teşvikiyle IV. Nikomedes'in resmi onay olmaksızın Pontos'a yaptığı saldırının endişe verici haberleri Roma'ya ulaşmıştı. Senatörler küçük düşürücü yenilgiye, üç Romalı generalin kaçışına ve onların ardından gelen Mithradates'in Asia Eyaleti'ndeki muzaffer ilerleyişine dair detayları habercilerden dinledi. Roma'nın onuruna ve varlıklarına verilen zarar hızlı ve kararlı bir yanıt gerektiriyordu. Senato, kral VI. Mithradates Eupator'a savaş açtı (iş işten geçtikten sonra!). İki rakip konsül Marius ve Sulla uzun zamandır beklenen bu savaşın komutasını kim kazanacak diye kuraya katıldı. Tanrılar Marius'un yanında değildi. Gıptayla bakılan komutanlığı Sulla kazandı.

Ne var ki, Roma şehri iç savaş ve cinayetle parçalanmıştı; üstelik İtalya'nın neredeyse tamamı isyan halindeydi. Romalı askerler zaten birkaç cephede birden savaşıyorlardı. Senato Akdeniz'in öteki ucuna gönderecek yedek lejyonları nasıl bulabilirdi? Sulla Anadolu'ya doğru yola çıkamayacak ölçüde Marius ve müttefiklerine karşı süren iç savaşın içindeydi. Mithradates'in mükemmel istihbarat kaynakları yine kusursuz bir zamanlama sağladı. Roma'nın geciken askeri yanıtı krala Rodos saldırısı için daha fazla gemi ve kuşatma makinesi inşa etmesi için imkân tanıyacaktı. Bu arada Mithradates'in orduları Yunanistan'ın özgürlüğünü ilan etmek üzere ilerliyorlardı.

Roma'daki kriz atmosferi zor ekonomik koşullarla daha da şiddetlenmişti. Sulla'nın lejyonlarını finanse edecek para yoktu. Senatörler daha önce hiç duyulmamış bir acil önlem için oy kullandılar. "O sırada ser-

vetleri o kadar kısıtlı, ihtirasları da o kadar sınırsızdı ki," diye yazar Iustinus, Senato şehrin kurucusu Romulus'un halefi ve Roma'nın efsanevi kralı Numa'nın hazinelerine el koydu. Kral Numa altı yüzyıl önce özel hazinesini sadece tanrılara yapılacak kutsal kurbanlar için kullanılması talimatıyla beraber saklamıştı. Mithradates sarayında mutlu bir şekilde altınlarını sayarken Senato'nun aracıları Roma'nın en kutsal hazinesini en çok parayı verene umutsuzca satmaktaydı. Appianos Numa'nın mirasının sadece dört ton altın ettiğini yazar: "Roma'nın böylesine büyük bir savaş için harcayabileceği para işte bu kadardı."[28]

Bu sırada Rodos Mithradates'in birincil hedefiydi. Ada Telmessos ve Lykia'daki diğer müttefiklerini çağırmış, savaşa hazırlanıyordu.

Aquillius Yakalanıyor

Aquillius Lesbos kıyılarına ulaşmayı başarmıştı. Oppius'un Mithradates'in zavallı tutsağı olduğunu, IV. Nikomedes'in Roma'ya doğru yola çıktığını ve Cassius'un nerede bulunduğunun bilinmediğini öğrendi. Kendisini Lesbos'taki Mytilene'ye götürecek bir tekne ayarladı. Buradan İtalya'ya ulaşmayı umuyordu. Tarihçi Diodoros'a göre Aquillius yerel bir hekimin yanına sığındı. Fakat Mitylene vatandaşları Mithradates'in tarafına geçmişti. "En yiğit gençlerinden" oluşan bir ekibi "Aquillius'un kaldığı eve yolladılar." Ekip Aquillius'u yakalayarak zincire vurdu ve Anadolu'da Mithradates'in adamlarına teslim etti. Askerler tutsağı bir eşek üzerine bindirip alaycı kalabalık önünde gezdirdiler. Pergamon'a giden yol boyunca askerler, tutsağı adını –Manius Aquillius– tekrarlamaya ve Anadolu halklarına karşı işlediği suçları itiraf etmeye zorladılar.[29]

Yolda herkes adamın adını öğrendi. Bölgedeki endişeli Romalılar dikkat çekmemeye çalışarak evlerine kapandılar. Diğer herkes tutsağın Asia Eyaleti'nin eski başkenti Pergamon'un daha önceki Romalı valisi olan kötü şöhretli babası yaşlı Manius Aquillius'un anısına tükürdü. Koyduğu ağır vergiler yüzünden kendisinden son derece nefret edilen baba Aquillius o kadar korkunç entrikalar düzenlemişti ki, gasptan dolayı hakkında dava açılmış ama yine de aklanmıştı. Herkes baba Aquillius'un Güneş Ülkesi Yurttaşları İsyanı'na destek veren şehirlerde

Resim 7.5. Pergamon'a giden yol. Akropolis ve Mithradates'in kalesi arkada görülmektedir. Çelik üzerine gravür, T. Allom, 1840.

kapana kısılmış masum insanları, kadınları ve çocukları nasıl zehirlediğini hatırlıyordu.

Aquillius ve oğlu gibi vergi vurgunculanının sömürüsü Anadolu'da Roma'ya karşı duyulan hoşnutsuzluğu tahrik ediyordu. Romalıların gözünde Anadolu altın ve doğal kaynaklarla dolup taşan bir El Dorado'ydu ve yağmalamaları için kendilerine bahşedilmişti. Mithradates sürgündeki bir delikanlıyken, baba Aquillius annesinin Pontos'taki egemenliğine karışmış ve ona yüksek faizle verdiği borçlarla hazineyi boşaltmıştı. Resmi olarak eyaletlerdeki vergi oranlarının Roma'da tayin edilmesi gerekiyordu. Ancak verginin tahsili işi en yüksek teklif sahibine iltizama veriliyordu ve vergi tahsildarı olarak mültezim, mümkün olduğunca çok para elde etmek amacıyla halk üzerinde yoğun bir baskı kuruyor, Roma mahkemeleri ise bu durumu görmezden geliyordu. Oğul Aquillius Anadolu'daki eyalet komisyonunun başıydı ve babası gibi fazladan vergi ve rüşvet almaktan dolayı suçluydu. Ayrıca artık herkes Aquillius'un

küstah oğlunun Bithynia kralı IV. Nikomedes'e şantaj yapıp sırf açgözlülüğü yüzünden Pontos'a saldırma emri verdiğini biliyordu.[30]

Heyecan ve intikam, eşeğin sırtında zincire vurulmuş Romalıyı aşağılayan Yunanlarla Anadoluluları iyice coşturmuştu. Geçit alayı ne kadar küçük düşürücüyse Aquillius da Mithradates'le buluşmasını o kadar büyük bir korkuyla bekler olmuştu. Şartlar değişmişti, Romalılar geri çekilmekteydi ve Mithradates Asya'ya hükmediyordu.

Eşeğin sırtındaki adam kendisini Pergamon'da neyin beklediğini hayal bile edemezdi.

8. Bölüm

Dehşet

Pergamon'daki sarayda Mithradates iki balayı birden yaşıyordu: siyasi ve kişisel. Yeni aşkı Monime'yle geçirdiği romantik saatlerin arasında zaferlerinin zevkini çıkarıyor ve Aquillius'a halkın önünde vereceği cezayı tasarlıyordu. Romalı, Pontos'u istila ettiği ve Anadolu'yu yağmaladığı için ölmeyi hak ediyordu. Kralın teşrifatçıları halkı Pergamon akropolisinin dik bir yamacına inşa edilmiş Dionysos Tiyatrosu'nda toplanmaya çağırdı. Burası kısa süre önce söylev verip Roma'ya savaş ilan ettiği yerdi.

Kalabalık, tiyatronun ortasında yakılan açık ateşi seyretmektedir. Ardından, Pergamon'da iyi bilinen "dev" bir figür, olağanüstü uzun bir asker olan Bastarna (Karpatlardaki Bastarnai kavminden), ateşin etrafında azametle atını sürerken görülür. Ardından bir zincir sürüklemekte, zincirin ucunda Aquillius sendeleyerek yürümektedir. Gerilim artar ve tutsağın işlediği suçların topluluğa okunması seyircileri kışkırtır.

Daha sonra, abartılı bir törenle Mithradates'in hazinesinden yığın yığın altın sikke getirilir. Adamların ateş üzerinde asılı büyük taş potaya güç bela koyduğu ışıldayan sikkeler çınlamaktadır. Birkaç dakika içinde sikkeler erimiştir. Sırada neyin olduğu Aquillius'un ve kalabalığın kafasına dank eder. Aquillius'u tutanlar onun çenesini açarlar ve açgözlü Romalının boğazından aşağı erimiş altını dökerler. Altına doymayan birinin son yemeğidir bu.[1]

Aquillius'un dramatik şekilde sahnelenmiş infazı, Mithradates'in Kappadokia'da düşman ordularının gözü önünde yeğeni Ariathes'i hançerleyişini hatırlatır. Bir nesil sonra, MÖ 53'te, Parth kralı Mithradates'i taklit etti ve açgözlülüğü yüzünden kendisinden nefret edilen bir diğer zengin Romalı işgalcinin, M. Licinius Crassus'un boğazına erimiş al-

Resim 8.1. Erimiş altınla idam –açgözlü Romalıların hakettiği biçimde– Mithradates'in Aquillius'u öldürtmesinden sonra, MÖ 88'de ilahi adaletin sembolü haline gelmiştir. Bu tasvir birkaç yıl önce Mithradates'in Aquillius'a yaptığı gibi M. Licinius Crassus'un Parth kralı tarafından aynı şekilde idam edilişini gösterir. Pierre Costeau, *Pegma*, 1555.

tın döktü. Erimiş altınla ölümün açık sembolizmi, bu vahşeti Ortaçağ ve sonrasında korkunç intikam –şairane adalet– anlamında kullanılan bir deyim haline getirmiştir. Öfkeli ve sömürgeleştirilmiş halkların emperyalist bir figürü altınla doyuran görüntüsü 1500 yıl sona hâlâ halkın zihnine kazılıydı. Avrupalı tarihçiler ve sanatçılar, son Aztek kralı Moctezuma'nın doyumsuz bir sarı metal hırsıyla yanıp tutuşan İspanyol istilacılara verdiği cezayı betimlemek için aynı sahneyi uygun görmüşlerdi.[2]

Ne var ki, MÖ 88'de Mithradates'in nefret edilen Romalıyı acımasızca infazı kısa süre sonra daha korkunç bir olay tarafından gölgelenecekti: Asia Eyaleti'ndeki İtalya kökenli yerleşimcilerin soğukkanlı katliamı.

Romalılara Ölüm

Mithradates Roma koalisyon ordularını dağıttıktan ve Orta Anadolu'ya doğru ilerleyişine başladıktan sonra, Romalılar ve destekçileri onun önünde kıyıya doğru kaçmıştı. Kaçanların arasında Nysalı Khaeremon'la ailesi ve Romalı General Cassius da vardı. Mithradates'in Khaeremon için koyduğu ödüle dair kararnameler, bu Roma eyaletindeki antik metinlerde tam açıklanmayan bu duruma yeni bir ışık tutar. Yazıtlar İtalya kökenli kaçakların ev halkı ve köleleriyle birlikte Ephesos, Adramytteioni Kaunos ve kıyıdaki diğer büyük şehirlere aktığını gösterir.

Böylece, MÖ 88 katliamından önceki aylar içinde çok sayıda Romalı ve İtalya kökenli kişi güvenliklileri için tapınakların kutsal alanlarında ordugâhlarını kurmuştu. Bozguna uğrayan Roma lejyonlarından gelen askerler de bu kaçaklar kervanına katıldı. Bu, söz konusu şehirlerde, öldürülme emrinin uygulanmasından önceki aylarda Latince konuşan nüfusun doruk noktasına ulaştığı anlamına gelir. Birkaç şehirde toplandıklarından ötürü umutsuz kaçaklar daha da savunmasız haldeydi. Bu toplu göç, Küçük Asya'daki Roma varlığını etkili şekilde ortadan kaldıran emrin müthiş başarısını açıklamaya yardım eder.

Antik kaynaklar katliamdan kurtulmayı başarmış bir Romalının başından geçenlere değinir. Roma'da eski vali Rutilius Rufus'un hayatta kalabildiğine, çünkü kendisini Yunan kıyafetleri altında gizlediğine dair söylentiler dolaşıyordu. Bazı İtalya kökenliler gerçekten de yurttaşlarının kaderinden tipik Yunan kıyafetleri giyerek kaçmışlardı ama eyaletini acımasız vergi tahsildarından koruduğu için Anadolu'da büyük saygı görmesi yüzünden Rutilius'a dokunulmamış olması daha akla yakındır. Roma senatosunun, gösterdiği hoşgörü yüzünden uydurma suçlamalarla Rutilius'u cezalandırdığı iyi bilinmekteydi. MÖ 92'de insanlar tarafından unvanlar ve çiçeklerle karşılandığı Ephesos'un kuzeyindeki Smyrna'ya yerleşmişti.

Görünen o ki, Smyrna'daki arkadaşları Rutilius'u katliam konusunda uyarmışlar ve Aquillius'un yakalandığı Lesbos Adası'ndaki Mytilene'ye güvenle gidişini ayarlamışlardı. Yakın zamanda İtalyan bilim adamı Attilio Mastrocinque, Aquillius'un Mithradates'e tesliminde Rutilius'un rol almış olabileceğini ileri sürmüştür. Hatta antik tarihçi Mytileneli

Theophanes MÖ 88 katliamının planlanmasında Rutilius'un parmağını ima eden bir hikâye yaymıştı. Her halükârda, Rutilius'un kurtulduğunu ve Mithradates Savaşları hakkında bir anı kitabı yazdığını biliyoruz. Ne yazık ki, *Memoriae* adlı bu eser, Antik Çağ literatürünün büyük kısmı gibi kayıptır.[3]

Appianos Rodos'ta az sayıda İtalya kökenli kaçağın bulunduğunu aktarır. Bunlar arasında işgal fiyaskosunda rol almış Aquillius'un yardımcı komutanı Cassius ve Nysalı Khaeremon'un oğulları vardı. Oğulları hayattaydı, ama Khaeremon Ephesos'ta kalmıştı ve diğer Romalılarla birlikte tapınağın içinde öldürüldüğüne inanılıyordu. Rutilius'un nasıl hayatta kaldığı ve Khaeremon'un neden geride kalmayı tercih ettiği, tarihin içinde yitip gitmiş binlerce kahramanlık ve korkaklık, kurtulma ve katliam öyküsünden sadece ikisidir.

O gün Ephesos, Pergamon, Adramytteion, Kaunos, Tralleis'te ve diğer şehirlerde meydana gelen kötü olaylar 1. Bölümde anlatılmıştı. Katliamların yaşandığı diğer Mithradates yanlısı şehirler Nysa, Apameia, Knidos, Miletos, Smyrna, Erythrai ile Kos, Lesbos ve Khios adalarıydı. Bunların suça iştirak ettiklerini biliyoruz, çünkü söz konusu şehirler katliamın öcünü almak üzere gelen Romalı general Sulla tarafından ayrı tutularak sert şekilde cezalandırılmıştı.[4]

Katliam birçok soruyu gündeme getiriyor: Nasıl koordine edilmişti? Tam olarak ne zaman vuku buldu? Mithradates neredeydi? Bu kadar çok insanın emrini yerine getireceğinden nasıl emin olabilmişti? Roma işgalinin, vergi sisteminin ve kölelik kurumunun Yunan dünyasıyla Anadolu'da derin bir kine sebep olduğunu zaten görmüştük. Mithradates'in zaferleri can düşmanı Romalıları kaçak durumuna düşürmüştü. Ancak MÖ 88'deki saldırıların vahşiliği, toplumun bütün kesimlerinde İtalyan kökenli nüfusa karşı sıradışı bir nefret beslendiğini gösteriyor. Sebepler ise çok katmanlıdır.

Roma tarihçisi J. P. V. D. Balsdon, antik yazarlardan Romanın "iyi ve kötü tanıtımlarına" dair bilgi toplamıştır. Birçok gözlemci geleneksel Roma kültürünü ve Romalıların savaştaki maharetini, cesaretini ve erdemini takdir ediyordu, fakat Balsdon bu dönemde yaşamış Romalılara karşı aynı zamanda "duyarsızlıkları ve sınırlarının dışında sergiledikleri saldırganlıkları" yüzünden yaygın bir hoşnutsuzluk bulunduğunu belirtir. Önde gelen Libya-İtalya kökenli hatip Marcus Cornelius Fronto

(doğumu MS 95, Kartaca), "Romalılar içtenliğe sahip değillerdir; soğuk insanlardır," diye yazmıştı. Mithradates Savaşları'ndan hemen sonra yazan Yunan tarihçi Sicilyalı Diodoros, "Eski günlerde Romalılar en iyi kanunlara ve geleneklere bağlıydı ve zaman içinde tarihin bildiği en büyük ve muhteşem imparatorluğa sahip oldular. Ama eski gelenekler zararlı eğilimlere yol açtı," diyordu. Romalı memurlarla koloniler arasındaki ilişkiler yerel seçkinler arasında bile "karşılıklı şüphe ve oransız güç" yüzünden bozulmaya meyilliydi. Kibir ve üstünlük, agresif biçimde kâr ve güç peşinde koşarken yerel aileleri iflas ettiren ve köleleştiren "Çirkin Romalı" iş adamı tipi yaratmıştı.

Romalıların Yakın Doğu'nun yerel halkları hakkındaki görüşleri de umumiyetle basmakalıptı. Romalılar Anadolu halklarını aptal, adi ve doğuştan köle olarak görürdü. Köleleştirilmiş nüfusa atfedilen fiziksel özellikler hakkında cahil ve kaba karşılaştırmalar yaparlardı. Örneğin Suriyelilerin, Yahudilerin ve Anadolu'daki Yunanların doğuştan itaatkâr olduklarını düşünürlerdi. Bithynialıları ve Suriyelileri tahtırevan taşımaları için satın alırlardı, çünkü boyları uzundu. Galyalıların sürülere İspanyollardan daha iyi baktığına inanırlardı vs. Romalılar hakaret içeren deyimler ve çirkin etnik yakıştırmalar yaratıverirlerdi: "Karialılar sadece zehir test ederken işe yarar," ve "Phrygialılar dayakla ıslah olur," gibi.[5]

Mithradates'in katliama dair kişisel ve siyasi güdüleri daha da karmaşıktı. İugurtha Savaşı sırasında Numidia'da benzer şekilde katledilmiş Romalılardan haberi olup olmadığı üzerinde fikir yürütmek çekicidir. Vaga'da bir festival sırasında, halk ve soylular şehirde konuşlanmış Romalı askerlerle ailelerinin katlini birlikte planlamışlardı (MÖ 108). İugurtha Savaşı'nda çarpışmış Marius, buluşmaları sırasında bu katliamı Mithradates'e anlatmış olabilir, ama Mithradates olayı birçok başka kaynaktan da öğrenebilirdi. Vaga'daki kıyım ve İugurtha Savaşı'nda Romalı yerleşimcilere ve tüccarlara yapılan diğer misillemeler MÖ 88 katliamına model teşkil etmiş miydi? Eğer öyleyse Romalıların kendi planına sert bir tepki vereceğini bekliyor muydu? Vaga'dan sonra intikam arayan Romalı General Metellus, askerlerine bütün halkın doğranarak küçük küçük parçalara ayrılmasını emretmişti. Mithradates'in katliam emri sonrasında Roma'nın intikam isteyeceğini bilmesi gerekirdi ama İtalya'daki sıkıntıların hızlı bir yanıtı önleyeceğini düşünmüş olmalıydı. Ayrıca Asya'daki kayıpları yüzünden Roma'da yıkıcı bir finansal çöküş

kapıdaydı belki de... Yunanistan'ı ele geçirmek ve Rodos'u zapt etmek için yeterince zamanı olduğunu düşünmekteydi. Böylece Roma'yla yapılacak savaşı anavatanı Pontos'tan uzakta yürütülebilir ve Sulla'nın lejyonlarını Yunan toprağında ezmekle sınırlı kalabilirdi.[6]

Her halükârda katliamın zalimliği ve ölçeği --diğer karanlık olaylarla birlikte– Mithradates'in psikolojisi hakkında modern tarihçilerin cevaplaması için çeşitli sorular ortaya atar (ilginçtir ki, hiçbir antik yazar kralın deli olduğunu düşünmemiştir). Danimarkalı bilim adamı Tønnes Bekker-Nielsen yakın zamanda bir dizi modern psikiyatrik davranış listesine dayanarak Mithradates'te "sınır [*borderline*]" ya da "psikotik" kişilik bozukluğu olup olmadığını üzerinde durmuştur. Mithradates'in gösterdiği bazı kişisel özellikler –kendine büyük değer verme, karizmatik ve çıkarcı kişilik, aşırı abartı, fevri ve duyarsız davranış, suç işleme becerisi, psikopatların kalıbına uyar. Ne var ki, rastgele cinsel davranış, paranoya, gücünü sergilemek için fırsat arama, hatta siyasi cinayetler Hellenistik kralların acımasız dünyasında normaldi. Bazı psikopatolojik özellikler Mithradates'e tatbik edilemez, zira anlatıldığına göre kral aşk, kaygı, pişmanlık ve depresyon gibi derin duygular tecrübe etmiştir. Kendi hareketlerinin sorumluluğunu alıyor, uzun süreli ilişkiler sürdürüyor ve uzun vadeli hedefler tasarlıyordu. Yakın zamanda oluşturulmuş "başarılı psikopat" kategorisi Mithradates'i tanımlayabilir: Acımasız, istismarcı, gösteriş meraklısı olan fakat bunları hafifleten sosyal özellikleri ve zekâsıyla başarı ve beğeni kazanan kişi. Günümüzde böyle insanlar siyaset, hukuk, tıp ve spor gibi Mithradates'in de sivrildiği alanlarda başarı kazanmaktadırlar (bkz. Ek 1).[7]

Memnon'a göre Mithradates "Anadolu şehirlerine dağılmış 80.000 Romalıyı öldürmüştü, çünkü planlarına engel olacaklarına dair duyumlar almıştı." Antik Çağ'daki casusluk faaliyetleri konusunda çalışan tarihçi Rose Mary Sheldon, Mithradates'in Romalı nüfusun planlarını bozmak için Roma'ya bilgi verdiğini öğrenmiş olabileceğini düşünür. Memnon'un iddiası ve Mithradates'in sert emri Romalılar ve destekçileri tarafından yönlendirilen bir direniş ya da sabotaj hareketinin zaten başlamış olduğunu akla getirir. Bu düşünce Mithradates'in Khaeremon için çıkardığı "aranıyor" ilanlarıyla desteklenmektedir.[8]

Kral İtalya'daki isyancıların Romalıları alt etmek için talep ettikleri yardıma cevaben onlarla dayanışmasını göstermek amacıyla katliam

emrini vermiş olabilir. Bazı bilim adamları rakipleri ve potansiyel fitnecileri ortadan kaldırmasının yanı sıra Roma mülklerine el koymasının Mithradates'e büyük gelir getirdiğini belirtir. Şüphesiz Roma'da, Anadolu'daki ağır vergilendirme ve diğer gelirlere dayalı ödemelerin çöküşü Mithradates'e bir lütuftu. Katliamı gerçekleştiren şehirlerin satrapları el koyulmuş malları Mithradates'le bölüşmeye söz verdiler. Ancak paranın asıl hedef olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Mithradates zaten efsanevi krallar Midas ve Kroisos'un toplamından daha zengindi. Mithradates daha sonra Khios'u gasp edilen malları kendisiyle paylaşmadığından dolayı itham ederken, mesele kaybettiği gelirin endişesi değil hainlerin cezalandırılmasıydı.[9]

Mithradates'in planları incelikliydi ve dikkatlice oluşturulmuştu. Önceki bölümlerde Mithradates'in tahttaki ilk iki on yılında Romalıları Anadolu ve Yunanistan'dan çıkmaya ikna etmek için dolaylı kontrolü, ittifakları, rüşveti, suikastları, askeri manevraları, söz sanatını, propagandayı ve kurnaz diplomasiyi nasıl kullandığını gördük. Şimdi düpedüz bir savaş söz konusuydu. Görünüşe bakılırsa, Mithradates'in Anadolu'daki Romalıları ortadan kaldırma emrine iki baskın dürtü yol açmıştı: Kralın zaferleri birçok Romalıyı –binlerce lejyon askeri de dâhil– kaçmaya zorlamıştı, ama birçoğu da özellikle kozmopolit limanlarda kaldı. Bu liman şehirleri taraf değiştirmeleriyle tanınıyorlardı; ticaret merkezleri olarak ticari faaliyetlerine bağlıydılar. Roma'yla savaş kötüye gitmeye başlarsa, Mithradates bunların sadakatine güvenemeyeceğini biliyordu. Yunanistan ve Rodos'la ilgilenirken Romalı yerleşimcilerle yandaşlarının yeni ele geçirdiği topraklarda bir direniş başlatmalarına izin veremezdi.

İkinci olarak ölümler, davasına olan yaygın ve güvenilir taahhüdü sağlama almış ve halka ilan etmişti. Romalıları öldürmeyi kabul etmiş bütün şehir ve bölgelerin farklı kökenlerden gelen ama bütünleşmiş vatandaşları geri dönülemez biçimde Mithradates'e bağlanmışlardı. "Etnik temizliğin" bir diğer yararı sayısız kölenin ve borçlunun özgür kalmasıydı. Bu kişiler, kralın ister zengin ister fakir Romalı olmayan herkese gösterdiği cömertlikle kazanmış olduğu saygıyı arttıracaktı.[10]

Mithradates emirlerini Ephesos'tan yollamış olabilir fakat olay günü bulunduğu yer bilinmemektedir. Antik çağ istihbaratı araştırmacıları gizli emrin nasıl iletildiğini merak etmektedir. Sözlü mü? Yazıyla mı? Şifreli mi? Çeşitli antik kaynaklar mektupların balmumu tabletlere ya-

zıldığını; sandaletlerin topuklarına ya da ölü tavşanlara gizlendiğini; kadınların saçlarına ya da atların kuyruklarına örüldüğünü; hatta habercilerin kazınmış kafa derilerine dövmeyle işlendiğini söyler. Sheldon, Mithradates'in "istihbarat darbesinin" halen büyük bir muamma olduğunu belirtir: "Bu zamana kadar Mithradates'in bir ay boyunca bu işi nasıl koordine ettiğini, ajanlarıyla nasıl iletişim kurduğunu ya da böyle ölümcül bir planı nasıl gizli tuttuğunu bilmiyoruz; özellikle de emrin halk meclisinde tartışıldığı Tralleis gibi şehirlerde."[11]

MÖ 88 yılı ilginç olaylarla doluydu. Aquillius'un infazı, Romalıların katli, Rodos'la savaş ve Yunanistan seferinin doğru sırasını tespit etmek imkânsızdır. Ama bir şey kesindir: Katliam planı en az otuz gün önceden harekete geçirilmiş, böylece Mithradates'in iki yönlü operasyonuna, yani Yunanistan'ın özgürlüğe kavuşturulması ve Rodos'un fethine yoğunlaşması mümkün olmuştu.

Mithradates'in Elçisi Athenion, Atina'da

Anadolu, Ege Adaları ve Yunanistan'daki Yunanlar, Mithradates Eupator'u, demokrasinin anavatanına demokrasiyi geri getirebilecek kahraman bir özgürlük savaşçısı olarak görüyordu. Katliamdan önceki aylarda Atina vatandaşları filozof Athenion'u Pergamon'a, Mithradates'le görüşmeye yollamak için oy kullanmıştı. Kraldan Yunanistan'ı Roma'nın pençesinden kurtarmasını isteyeceklerdi. Filozofların elçi olarak görev almaları gelenekti ama bu, Atina'daki Romalıların itirazlarına rağmen ya da belki de gizlice yapılmış olmalıydı.

Mithradates Athenion'u sıcak karşıladı ve alışılageldiği üzere ona lüks hediyeler –kendi betimini taşıyan altın ve akikten bir yüzükle kaliteli erguvan bir kaftan– verdi. İki erkek iyi arkadaş oldu. Athenion Atinalılara, Mithradates'in demokratik kurumları ve kültür hayatını eski haline kavuşturacağı, barış getireceği ve büyük imtiyazlar tanıyacağı sözünü verdiği, buna borçların silinmesinin de dâhil olduğu konusunda güvence veren birçok mektup yazdı.

Athenion'un hikâyesi, MS II. yüzyılın sonlarında Mısır'da yaşamış kibirli imparatorluk dönemi yazarı Atheniaos tarafından olumsuz bir bakış açısıyla anlatılmıştır. Roma dedikoduları ve popüler kültür derle-

mesi olan *Sofistlerin Şöleni* adlı eserinde Athenaios, "Bütün Asya krala katılmak üzere isyan ettikten sonra" Athenion'un Atina'ya döndüğünü yazar. Bütün Atina –erkekler, kadınlar, çocuklar, vatandaşlar ve yabancılar– Athenion Dipylon Kapısı'ndan girerken onu karşılamak için Kutsal Yolun üzerindeki Kerameikos mezarlığının parka benzeyen ortamında bir araya geldi. Olaydan iki yüz yıl sonra Roma İmparatorluğu zirvedeyken yazan Athenaios'un anlatımı o zamanlar umutlarını Mithradates'in "devrimine" bağlamış herkese yönelik iğnelemelerle doludur. Fakat aslında, Athenaios'un kaynakları muhtemelen Athenion'un dönüşüne şahitlik etmiş çağdaş rivayetlere dayanıyordu. Athenaios'un öyküyü imparatorluğun kibirli seçkin hedef kitlesini eğlendirmek amacıyla çarpıttığını akılda tutarak Mithradates'in zamanındaki Roma dönemi Atinalılarının duygularını anlamak için satır aralarını okumalıyız.[12]

Atheniaos, Athenion'u gümüşi ayaklı bir tahtırevan üzerinde uygunsuz bir şaşayla Atina'ya girmek için "yırtık pırtık filozof mantosunu erguvan kaftan" uğruna pazarlayan "talihin akıl almaz ucubesi" bir demagog olarak topa tutar. Atinalıları ise Mithradates'in kendilerine "şanlı" bir gelecek getirebileceğini ümit eden saf aptallar diye tanımlar. Filozofun "pahalı kanepeler, resimler ve gümüş tabaklarla süslü yeni kaşanesinin" önünde toplanan sevgi dolu kalabalıkla alay eder. Athenaios tahtırevan üzerindeki geçit törenini, lüks kıyafetleri ve parıltılı altın yüzüğü Athenion'un kibri, riyakârlığı ve aç gözlülüğüne dair işaret olarak betimler. Ancak belli ki bunlar Mithradates'in geleneksel hediyeleriydi ve Atinalılara Athenion'un onun gerçek elçisi olduğunu gösteriyordu.

Kerameikos ve Kutsal Yol, Athenion'un konuşacağı halka açık agoraya doğru akın eden heyecanlı kalabalıkla doluydu. Yol üzerinde onuruna konuşmalar yapılıyor, kurbanlar kesiliyor, libasyonlar adanıyordu. Agorada Athenion büyük bir kapalı pazar alanı olan Attalos Stoası'nın önündeki yüksek ahşap platforma çıktı. Yunanistan'ı idare eden Romalı generallerin mahkemeleri gördüğü sahnede, Mithradates'in alanda toplanmış Atinalılara yolladığı coşkulu mesajı okudu. Demokratik Yunan hitabet sanatında gelenek olduğu üzere kendisini geri planda tutan bir yorumla başladı: "Ey Atinalılar, vatanımdaki gidişat bildiklerimi size anlatmaya zorluyor beni. Fakat tartışılacak haberlerin niteliği ve büyüklüğü beni aşıyor!" Burada seyircilerden devam etmesini isteyen büyük bir alkış gelir:

O zaman ne umut ne de hayal edilebilecek şeylerden bahsedeceğim. Kral Mithradates artık Bithynia ve Kappadokia'nın efendisi; Pamphylia ve Kilikia'ya kadar bütün Asya'nın hâkimi. Armenia ve Pers kralları onun muhafızları; Karadeniz ve Pontos'taki bütün milletlerin sahibi. Mithradates'in toprakları şimdi uçsuz bucaksız bir alanı kaplıyor. Romalı komutan Oppius teslim oldu ve tutsak olarak Mithradates'in maiyetinde. Bir zamanlar Sicilyalı kölelere karşı kazandığı zafer için Roma'da zafer alayı düzenlemiş konsül Manius Aquillius şimdi dev canavar Bastarna'nın sürdüğü bir atın arkasında sürükleniyor. Asya'da yaşayan Romalılar tanrıların huzurunda boyunlarını eğiyor; diğerleriyse Yunan kıyafetleri giyiyor ve yenilerde Roma vatandaşı olmuş kişilerin çoğu asıl milliyetine dönüyor.

Asya'daki her şehir Mithradates'e tanrısal onurlar veriyor, ona tanrı diyor! Her yerde kehanetler onun bütün dünya üzerindeki hâkimiyetini vaat ediyor. Trakya ve Makedonia'ya ordular gönderiyor. Avrupa bile onun yanında. Mithradates'e sadece İtalya'daki isyancılar değil, Kartacalılar da elçiler göndermekte. Hepsi de Romalıları yok etmek için onunla ittifak kurmayı istiyor.

Athenion ara verdi ve yüzünü silerken kalabalığa haberleri sindirmesi ve tezahürat yapması için zaman tanıdı.

Atinalılar! Roma senatosunun devletimizi yönetirken bize dayattığı bu kargaşa haline daha fazla katlanmak zorunda değiliz. Romalılar tapınaklarımızı kapattı ve okullarımızın toza dönmesine izin verdi. Tiyatrolarımız artık bize yasak. Mahkemelerimiz ve felsefe okullarımız susturuldu. Kutsal meclis alanımız Pnyks'i bile halkın elinden aldılar!

Bu heyecan verici konuşmadan sonra kalabalık Dionysos Tiyatrosu'na akın etti ve Athenion'u vatandaşlardan meydana gelen ordunun generali seçmek üzere oy kullandı. Athenion bu bir yıllık görevi kabul etti. "Şimdi Atinalılar" diye ilan etti "siz kendi kendinizin generalisiniz ve ben de başkomutanım. Eğer her biriniz işbirliği uğruna gücünüzün yettiği her şeyi ortaya koyarsanız, ben de sizi bir araya getirmek için elimden gelen her şeyi yaparım!" Eski demokratik uygulama uyarınca dokuz tane *arkhon* (yüksek memur) seçildi. Arkeologlar bu kişilerin adlarını içeren bir yazıt bulmuştur. Hepsinin ileri gelen Atinalı ailelerin mensubu olduğu anlaşılmıştır.

Diğer Roma Dönemi yazarları gibi Athenaios da filozofu iktidarı ele geçiren bir diktatör gibi tasvir etmişti: "Böylece Athenion kendisini ti-

ran ilan etti," der. Yine de bizzat Athenaios, Athenion'un eski Atina yasalarında belirtilmiş geleneksel sürece uygun olarak Atina vatandaşlarının çoğunluğu tarafından demokratik şekilde seçildiğini yazar. Athenaios'un anlatımındaki diğer çelişkiler onun antidemokratik önyargılarını ve basmakalıp hakaretlere başvurduğunu açığa çıkarır. Örneğin, Athenion'un annesinin "alt sınıflardan Mısırlı bir köle" olduğunu söyler ve Athenion'u bir yandan yoksulluğu yüzünden yererken diğer yandan felsefe öğretmeni olarak şaşılacak derecede zengin olmakla suçlar. Mithradates Savaşları'ndan bir nesil sonra yazan Strabon da Mithradates'in "Atina'ya şehri şiddetle baskı altına alan tiranlar yerleştirdiğini" yazar. Aslında, modern tarihçilerin hemfikir olduğu üzere bu liderler her sınıftan seçmeni içeren çoğunluk oyuyla iş başına gelmişlerdi.[13]

Demokrasinin Atina'da yeniden kurulması daha önce Romalı fatihler ve vatandaşlar arasındaki seçkin yandaşlar tarafından kontrol edilen bir şehirde Athenion'a yetki veriyordu. Athenaios'un daha sonra Atina'daki olaylara dair aktardıkları dikkatle detaylandırılmış ve demokratik çoğunluk tarafından "korku krallığı" olarak görülmüştür. Anlattıkları muhtemelen Athenion'un seçilmesinden sonra kovuşturma ve ölümden kaçan Romalılar ve Roma yandaşı Yunan aristokratlara dayanır. Athenion şehrin kapılarına muhafızlar yerleştirmişti fakat birçok Romalı ve Roma dostu gece duvarları aşarak firar etti. Bunun üzerine Athenion askerleri peşlerinden yolladı; bazıları öldürüldü, diğerleri hapse atıldı. Vatandaş meclisleri ve halk mahkemeleri toplandı. Romalılarla işbirliği yapan Atinalılar vatan hainliğiyle yargılandı. Suçlu bulunanlar dövüldüler ya da öldürüldüler; mallarına da el koyuldu. Daha sonra aynı yıl ticaretteki aksamalar yüzünden şehirde gıda ve erzak sıkıntısı çekildi. Athenion arpa ve buğdaya sıkı kısıtlamalar getirmek zorunda kaldı. Athenaios'un küçümseyici sözleriyle "Cahil Atinalılar bir tavuğu ancak doyuracak kadar tahılla beslenmek zorunda kalmışlardı."[14]

Mithradates Anadolu'daki Romalıları ortadan kaldırma konusundaki planlarından Athenion'a bahsetmiş miydi? Athenion Atina'da benzer bir emri uygulamış mıydı? Athenion'un seçilmesinden sonra Atina'daki Romalılar ve Roma destekçilerine gösterilen şiddet MÖ 88'de Anadolu şehirlerinde meydana gelenlere benzer. Mithradates hem zenginlere hem de yoksullara hitap ediyordu ama herhangi bir direniş her zaman aristokratlardan gelecekti. Atina'da olduğu gibi, Anadolu'nun oligarşik

aileleri arasındaki Roma işbirlikçileri de hayatlarını kaybettiler. Örneğin Romalıların katledildiği şehirlerden biri olan Adramytteion'da Mithradates destekçisi filozof devlet adamı Diodoros general seçildi. Diodoros bazı şehir meclisi üyelerini şüphesiz Roma'nın aristokratik destekçileri oldukları için öldürttü.[15]

Atina'ya geri getirilen demokrasi ve Athenion'la halefi Aristion'un Roma karşıtı bir ortamda seçilmiş olması, Mithradates'in özgürlük kuvvetlerinin, Yunanistan'a koordineli biçimde girişinin yolunu hazırladı. Kralın oğlu Arkathios'un öncülük ettiği birçok barbar müttefik Pontos'tan yola çıkarak Bithynia ve Trakya üzerinden Kuzey Yunanistan'a doğu ilerlemeye başladı. Bu sırada, Metrophanes'in komuta ettiği bir Pontos filosu ve birliği Euboia'yla Thessalia'yı işgal etti. Tüm bunlar olurken Arkhelaos'un askerleri Delos'u zorla ele geçirdiler. Roma'nın kontrol ettiği bu kutsal ada Ege'nin hazine binası gibi hizmet veriyordu. Atina'nın geleneksel müttefiki olan Delos'un Yunan sakinleri saltanatının ilk yıllarında Mithradates'i ağırlamış, kral ve bir düzine arkadaşına ait heykellerle bezeli bir anıtla onu onurlandırmışlardı. Fakat şimdi ada Roma'dan yardım talep etmekteydi. MÖ 88 katliamından sonra Delos'ta egemenlik kuran İtalya kökenliler, çekiçlerle buradaki Mithradates Anıtı'na ait kaliteli mermer portreleri kırmış, Mithradates ve arkadaşlarının yüzlerini tahrip etmişlerdi.

Bu süre boyunca Mithradates'in gemi ustaları halen Roma'ya sadık olan Rodos'a yapılacak saldırı için kralın donanmasını genişletmekle meşguldü. Kraliçe Monime'ye veda eden Mithradates Rodos'a doğru yola çıkacak filonun başkumandanı olarak amiral gemisine bindi. Rodoslular kara Yunanistan'dan asker toplayarak "surlarıyla limanlarını güçlendirmek ve her yere savaş makinaları yerleştirmek" için büyük aceleyle çalışıyorlardı.[16]

Rodos İçin Savaş

Mithradates'in de gayet iyi bildiği gibi, MÖ 305/304'te Rodos kendisini "Şehirler Kuşatan" Demetrios Poliorketes'e karşı bütün gücüyle savunmuştu. Bu zorlu kuşatma tarihe Antik Çağ'ın en büyük savaşlarından biri olarak geçmiştir. Demetrios'un mühendisleri o zamana dek

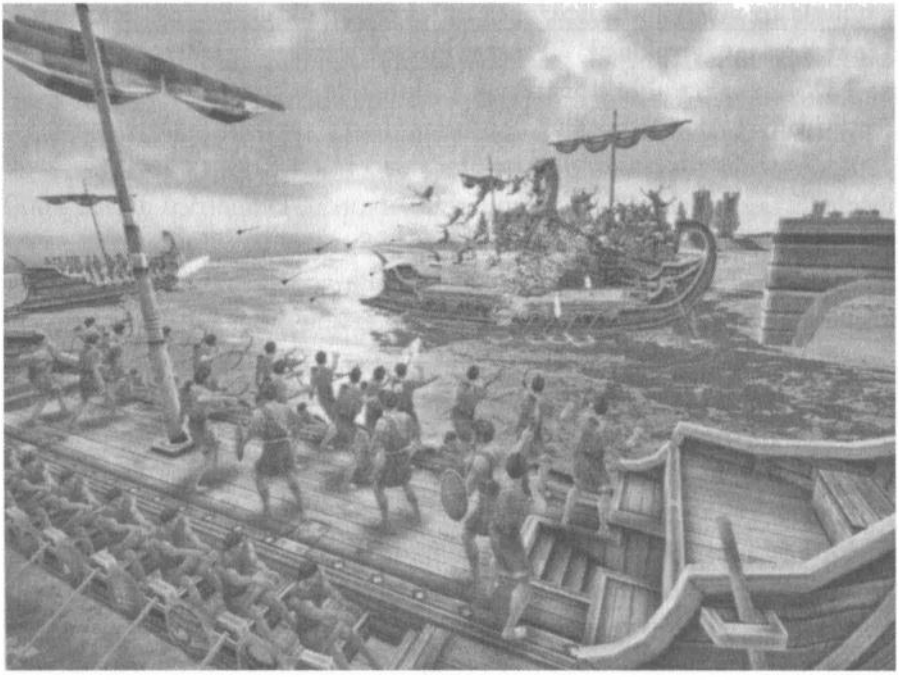
yapılmış en yüksek ve güçlü mekanik kuşatma kulesini inşa etmişlerdi: "Şehirler Alan", yaklaşık 40 metre yüksekliğindeydi, 160 ton geliyordu ve 16 ağır mancınıkla donatılmıştı. Harekete geçirmek için 3000 adama ihtiyaç vardı. Demir levhalar kulenin ateş almasını önlüyor ve ıslak yünlerle deniz yosunlarından örtüler pencereleri Rodosluların ateşli ok ve alevli yağ bombası salvolarından koruyordu. Demetrios ayrıca 1000 asker tarafından kullanılabilen yaklaşık 55 metre uzunluğunda bir şahmerdanı savaşa sürmüş ve duvarlarda gedik açmak için devasa delgiler inşa etmişti. Fakat bütün bu teknolojiye karşın Rodos bir yıl süren çetin çarpışmalardan sonra işgalci Demetrios'u geri püskürtmüştü. Her iki taraf da ebedi bir şöhret kazandı. Demetrios'un görkemli başarısızlığı herkesin görmesi için somutlaştırılmıştı: Rodoslular onun geride bıraktığı kuşatma teçhizatına ait metali eriterek devasa Rodos Heykeli'ni* yapmakta kullanmışlardı.[17]

Mithradates, Demetrios'un yapamadığını yapmayı planlıyordu. Saldırıyı hem denizden hem de karadan tasarlayan kralın mühendisleri, bir *sambuka* yani iki gemi üzerine monte edilen muazzam bir kuşatma makinesi inşa etti. Makinenin surları denizden aşmak için yapılmış, hareket ettirilebilir hasır köprüsü vardı. Bu sırada Mithradates'in kara birlikleri Kaunos'ta toplanmıştı. Buradan Rodos'taki Pontos filosuna katılmak üzere hareket edeceklerdi.

Rodos savaşını, hem Appianos hem de diğer tarihçiler anlatmıştır. Muhteşem gemi başı figürleri ve çok süslü teçhizatla donatılmış heybetli filoyu görünce, Rodos halkı, etkili bir önlem olan "araziyi yakma" yöntemine başvurdu. Mithradates'in barınak ve yiyecek elde etmesini engellemek için şehrin eteklerini tahrip ettiler ve ateşe verdiler. Deneyimli ve cesur Yunan generali Damagoras'ın yönettiği Rodos donanması, doğrudan Pontos gemilerine çarpmak üzere ilerlemeye başladı. *Quinqueremes*iyle (zamanın en büyük savaş gemisi) en önde yol alan Mithradates sayıca Rodoslulardan üstün olduğunu gördü ve gemilerine düşmanı çevreleme emrini verdi. Fakat Damagoras hızla Rodos'un surlarla korunan güçlü limanına sığındı ve Rodoslular şehir surlarından savaşa devam etmeye hazırlandılar. Mithradates şehrin dışındaki yanmış dış mahallelerde ordugâh kurarken gemileri de sürekli olarak limanı yokluyordu.[18]

---

* Söz konusu heykel, Rodosluların da tanrısı olan güneş tanrısı Helios adına yapılan ve antik dünyanın yedi harikası arasında yer alan 30 metrelik heykeldir-e.n.

Resim 8.2. Rodos için MÖ 88'de yapılan deniz savaşı sırasında Mithradates'in gemisi müttefik bir Khios gemisi (ortada) tarafından mahmuzlandı. (Ön planda) Okçular ateşli oklarını hedefe yöneltiyor. Rise and Fall: Civilizations at War bilgisayar oyunundan bir sahne.

Rodoslular savunma avantajlarını korudular. Damagoras, Mithradates'in ticaret gemilerinden birine saldırması için bir *bireme* (iki kürekçi güvertesi olan küçük ve hızlı bir gemi) yolladı. Mithradates çarpışmaya çok sayıda savaş gemisi yolladı. İstekle savaşmalarına rağmen, uzman Rodoslularla karşılaştırıldıklarında denizcileri tecrübesiz ve disiplinsiz kalıyordu. Damagoras Mithradates'in gemilerini ustaca mahmuzladı. Rodoslular pahalı gemi başı süsleri ve zengin ganimetler yanında bir Pontos *trireme*si ve mürettebatıyla ayrıldı.

Ertesi gün Damagoras kayıp bir gemiyi aramak üzere altı hızlı gemiyle açıldı. Mithradates'in kraliyet *quinqueremes*i ve en hızlı yirmi beş gemisi de takibe başladı. Damagoras akıllı davranıp bütün gün Mithradates'ten kaçarak onu açık denize çekti. Gün batımında, Damagoras'ın beklediği gibi Mithradates gemilerine geri dönüş emrini verdi. O sırada Damagoras aralarına doğru kürek çekti ve düşman gemilerini karanlıkta

mahmuzladı. Kargaşa sırasında Mithradates gemicilerine emirler yağdırırken, müttefik *trireme*lerinden biri –Khios'tan gelen– Mithradates'in gemisini sertçe mahmuzladı. Kralın *quinqueremes*i sarsıcı çarpışmadan bir şekilde kurtuldu. Muharebenin en şiddetli yerinde Mithradates savaşmaya devam etti. Fakat Damagoras iki Pontos gemisini batırdı ve diğer ikisini Lykia kıyılarına kadar sürdü.

Sayıca az Rodosluların şaşırtıcı başarılarından dolayı afallayan Mithradates, gece savaşı sırasında Khios gemisiyle olan çarpışması üzerine kuşkuyla düşündü. Kasıtlı mı yapılmıştı? Khioslu dümenci ve gözcüyü kırbaçlattı. Appianos o günden itibaren Mithradates'in "bütün Khios'lulara karşı nefret beslediğini" yazar. Kral günün birinde ödeşmenin yolunu bulacaktı.

Uğursuz olağanüstü olaylar Mithradates'in moralini bozmaya başladı. Kralın ordugâh yaptığı kül olmuş kırsalda bir karga sürüsü aniden bir akbabaya saldırdı. Ardından o gece, "büyük bir yıldız" (bir meteor?) tam da akbabanın ölene dek gagalandığı noktaya düştü. Kralın *magus*ları ve kâhinler vahşice homurdandı.

Rodos seferi iyi gitmiyordu. Kara birlikleri neredeydi? Askerlerinin Kaunos'ta ticaret gemilerine ve *trireme*lere binmiş ve kendisine katılmış olması gerekiyordu. Aslında yelken açmışlardı, ama büyük bir fırtına hırpalanmış filoyu savaşmayacak halde Rodos'a sürmüştü. Damagoras'ın donanması liman dışına çıktı ve hâlâ dağınık şekilde fırtınanın etkilerinden mustarip gemilere saldırdı. Bazı gemileri ele geçirdi, diğerlerini mahmuzladı ve batırdı; geri kalanları da yaktı." O gün Rodoslular dört yüz esir aldı.

Bazı Rodoslu firariler Mithradates'in ordugâhı önünde belirerek kralla görüşme talep ettiler. Belki de işler iyiye gitmeye başlıyordu. Adamlar Mithradates'i iki saatlik bir tırmanışın sonunda duvarla çevrili Zeus Tapınağı'nın bulunduğu adanın en yüksek dağına çıkardılar. Burada Mithradates bir miktar asker konuşlandırmaya karar vererek onlara o gece ateşle işaret vermelerini istedi. Ardından ordunun yarısını gizlice gemilerine, diğerlerini de merdivenlerle birlikte mevzilerine yolladı. Dağdan gelecek ateş sinyaliyle hepsi karadan ve denizden aynı anda Rodos'a saldıracaktı. Fakat başka bir tepede mevzilenmiş bazı Rodoslu nöbetçiler gizliden gizliye yapılan hareketleri tespit etti ve bir ateş yaktı. Bunun

Zeus'un tapınağından gelecek işaret olduğunu düşünen Mithradates'in kara ve deniz birlikleri aldanarak belirlenenden daha erken saldırdılar. Rodoslular surlara akın edip Mithradates'in adamlarını püskürttüler. Anlaşılan adalılar bir şekilde bu sürpriz saldırıya karşı hazırlanmıştı. Şu "firariler" ikili ajanlar mıydı?

*Sambuka*yı ortaya çıkarmanın zamanıydı. Ayakları iki gemi arasına atılmış devasa makine, Asya'nın ana tanrıçası İsis'e ait tapınağın denize bakan dış duvarları boyunca yükseldi. Tapınağın arka duvarı liman tahkimatının bir parçasını meydana getiriyordu. Mithradates'in adamları köprüyü duvarın tepesine kaldırmak için *sambuka*nın makaralarını çekmeye çabalıyorlardı. Böylece, merdivenin dibindeki küçük gemilerde toplanmış askerler şehre akın edebilecekti.

Rodoslular devasa kuşatma makinesini görünce korkuya kapıldı. Makinenin ilerleyişi suların içindeki Cassius ve az sayıdaki Romalı sığınmacının da heyecanlanmasına yol açmış olmalıydı. Mithradates'in askerleri *sambuka*ya tırmanmaya başladı. Birden Rodoslular arasında büyük bir tezahürat koptu. Mithradates'in dev makinesi üzerindeki adamların ağırlığı yüzünden çökmekteydi. Tam bu sırada, İsis'in parlak bir tezahürü tapınağının tepesinde belirdi! Tanrıça *sambuka* ve ona tırmanan adamlara doğru büyük bir ateş topu gönderdi. Koca makine yanarak denize gömüldü.

Rodoslular uzun zamandır ateş gücünde ustaydı. MÖ 305'te Demetrios'a karşı yapılan savaşta yanan zift ve sülfüre batırılmış göz alıcı ateş mermileri geceyi aydınlatmıştı. Demetrios afallamıştı: Rodoslular bir gecede sekiz yüzden fazla mermi fırlatmıştı! Şimdi Mithradates Demetrios'un Rodoslularla barış yapma kararını takdir etmeye başlıyordu. Ateş topları atan tanrıçanın görüntüsü Rodosluların korkunç ateş gücünün ani bir infilakı mıydı? Bir başka meteor muydu? Garip bir yıldırım mıydı? Bunun önemi yoktu. Mithradates'in cesareti kırılmış ordusu için İsis'in öfkesi çok kötü bir alametti.

Kral Rodos'u almaktan ümidini kesti. Namağlup fakat hoşnutsuz halde Lykia kıyısına doğru yelken açarken arkasında tapınak duvarlarının dibinde suda yüzen *sambuka*nın yanmış parçalarını bıraktı. Mithradates'in işini bitirmek için can atan Damagoras bir fırsat daha ele geçirecekti ama o karşılaşma yıllar sonra olacaktı.[19]

Furialar

Lykia sahilinde Mithradates ve generali Pelopidas, Rodos ve Roma'nın müttefiki Patara (Lykia dilinde *Pttara*)'yı kuşatmaya karar verdi. Yakındaki Apollon Tapınağı, Delphoi'daki kadar meşhur kâhiniyle övünüyordu. Eğer Mithradates buradaki kâhine danışmış olsaydı, kral ve falcıları Apollon rahipleri suya et parçaları atarken flütün sesine toplanan kutsal balıkları göreceklerdi. Eğer balıklar bütün parçaları yerse her şey iyi demekti; ama eğer sunulara kuyruklarıyla fiske atarlarsa işlerin kötüye gittiği anlaşılırdı. Rodos seferinde Mithradates'le ilgili alametlerin gidişatına bakılırsa balıklar muhtemelen kuyruklarını çevirmişlerdi.

Lykia aynı zamanda Anadolu ve Yunan ana tanrıçaları Eni ile Kybele'nin ve Apollon'la Artemis'in annesi Leto'nun ibadet merkeziydi. Leto'nun kutsal alanı Patara kıyısının yakınında bulunan bereketli Ksanthos Vadisi'nde arkeologlar tarafından gün ışığına çıkarılmıştır. Mithradates adamlarına güzel beyaz kumsal boyunca uzanan yaşlı ağaçları kesmelerini emretti. Bu koruluğun Leto için kutsal olduğunu biliyordu ama kuşatma makinelerini inşa etmek için keresteye çok ihtiyacı vardı. Ancak o gece kral çadırında dönüp durdu. Tanrıça Leto rüyasına girdi ve kutsal ağaçlarını rahat bırakması için onu uyardı. Mithradates ve *magus*ları rüyayı çok ciddiye aldı. Sadece kralın değil cariyelerinin de rüyalarını kayda geçirip yorumladılar.[20]

Sabah daha fazla kötü haber geldi. Bazı Yunan adaları Mithradates'ten ayrılarak Delos'a katılmış, Roma'dan yardım talep ediyorlardı. Bunlar cezalandırılmalıydı. Her şey –becerikli düşmanlar, öfkeli tanrılar, uğursuz alametler, kötü hava, inatçı balıklar ve şimdi bir zamanlar sadık müttefikleri bile– aleyhine dönmüş gibi görünüyordu. Şüphe Mithradates'in içini kemiriyordu; paranoyanın Hydra başları* dikilmişti. Önce İsis, şimdi de Leto. Özellikle ana tanrıçalar ondan memnun değildi. Onların gönlünü nasıl alabilirdi? Kralın maiyetindeki suratsız kâhinler, katillere, özellikle de kendi annelerini ve ailelerini öldürenlere korku salan dişi adalet cinleri Furiaların adlarını mırıldanmaya başladı. Zehirli yılanlardan saçları, kan akıtan gözleri ve akrepten kırbaçlarıyla bu korkunç cadılar, suçluluk ve dehşetten çıldırana kadar katilin peşini bırakmayan

* Yunan mitolojisinde çok başlı yılan şeklinde canavar-ç.n.

insafsız intikamcılardı. Furialar ünlü Yunan kahramanlarını deliliğin eşiğine getirmişti ve ölümlüler, hatta imparatorlar onlardan korkardı. Yunan mitolojisi ve tiyatrosu konusunda derin bilgi sahibi Mitradates, işlediği cinayetler, özellikle de annesinin ve çocuklarının canına kıydığı için Furialar tarafından takip edildiğine gerçekten inanmış olabilirdi.

Bu, Rodos'taki başarısızlığından sonra kralın Furia'lara bir bakire kurban ettiğini söyleyen hayret verici hikâyeyi açıklayabilir mi? Olay Romalı tarihçi Livius'a ait bir alamet listesinde yer alır. Bu listenin aslı kayıptır, ama A. Iulius Obsequens'in *Liber de Prodigiis*'inde [Mucizeler Kitabı] korunmuştur. MÖ 88 yılı için Roma'da "Mithradates'in Roma'nın müttefikleriyle savaş hazırlığı yaptığına" ilişkin birkaç olağanüstü olay kaydedilmiştir. Rodos kuşatmasında İsis'in tezahürü gibi olaylar, başka kaynaklar tarafından da doğrulanır.

Mithradates ve *magus*ları, Furia'ların porsuk ağaçlarından oluşan kutsal korusuna gittiler. Hamile koyunlar ve kumrular Gecenin Kızlarına kurban edilen tipik hayvanlardı. Mithradates tam koyun ve kumru için ateş yaktığı sırada koru doğaüstü kahkahalarla doldu. Livius ve Obsequens'e göre kahkahalar orada hazır bulunan herkesi korkutmuş ve törenin yarıda kesilmesine neden olmuştu. Mithradates'in *magus*ları kralla konuştular ve Furia'ların sunağında bir bakire kurban etmesi gerektiğini söylediler. Bir kız bulundu. Ertesi akşam Mithradates yeniden büyülü sözleri sarf etmeye başladı; bıçak kurbanını boynunda bekliyordu. Ancak bir anda kız dehşet verici ve soğuk kahkahalar atmaya başladı. Kızın Furia'ların berbat kahkahalarını andıran isterik kahkahaları ayini bütünüyle aksatmıştı.

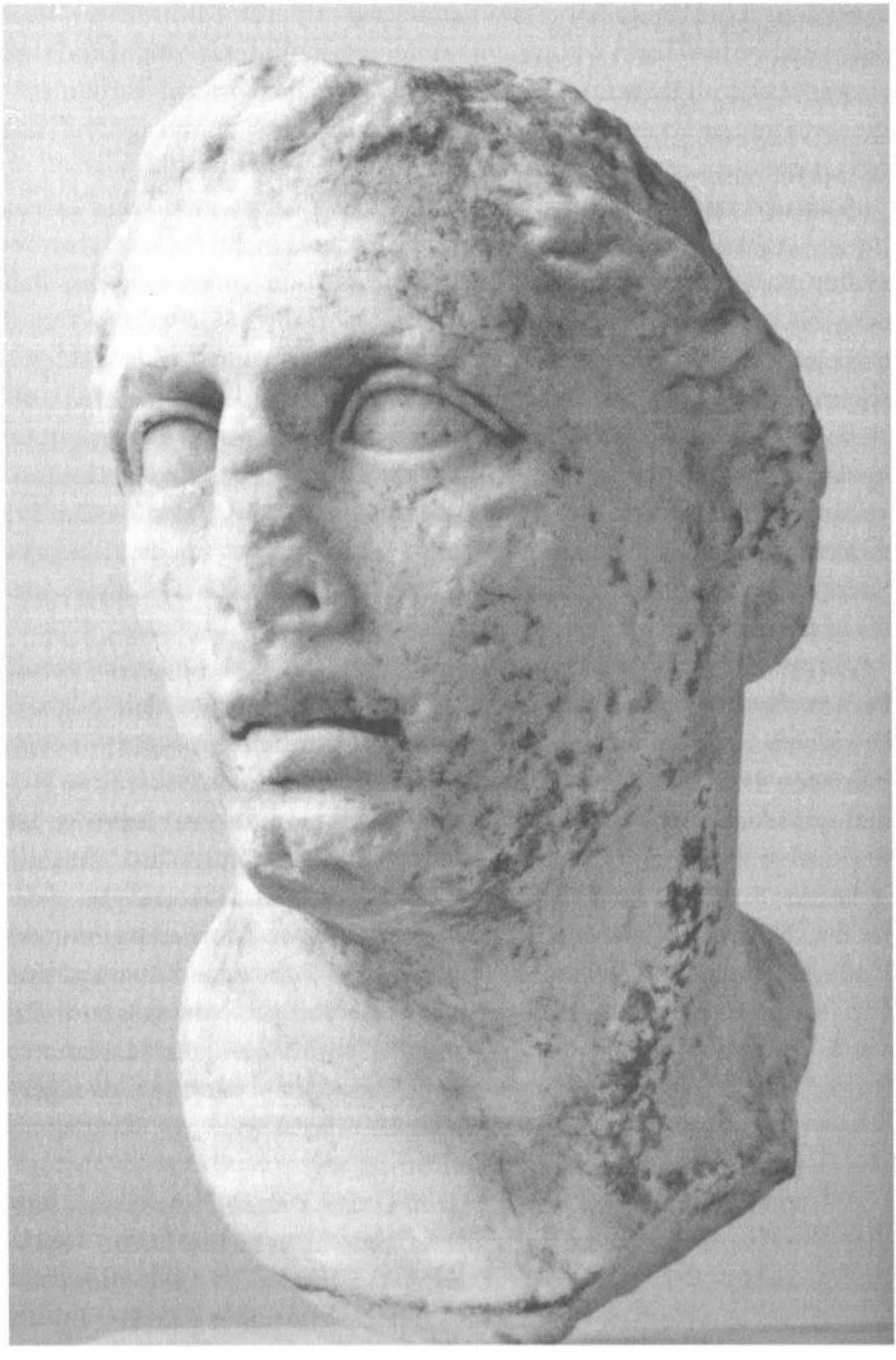
Mithradates'in gerçekten bir insanı kurban etmeyi planlamış olması mantıklı mı? Şoke edici görünüyor ama bu âdet kendi ya da Roma dünyasında bilinmiyor değildi. Herodotos'a göre, *magus*lar canlıları çıplak elleriyle öldürmekten zevk alırlardı: hayvanlar, yılanlar, kuşlar, kelebekler ve karıncalar. *Magus*ların insan kurbanı istediklerini, savaşta zaferi garantilemek için genç erkek ve kızların canına kıydıklarını biliyoruz. Örneğin, MÖ 480'de Kserkses Yunanistan'ı işgal ettiğinde, *magus*ları Yunan ailelerinden kaçırdıkları dokuz çocuğu diri diri toprağa gömmüştü. Atinalılar ve Spartalılar da kendi adlarına tören kurbanı olarak Pers elçilerini öldürmüşler ve bazı Yunan generalleri savaştan önce ya masumların ölümü için af ya da davalarını desteklemelerini dilemek

üzere kutsal intikamcı Furia'lara yeminler etmişlerdi. Mithradates, Kral Agamemnon'un Troia Savaşı arifesinde yapacağı deniz yolculuğunda iyi rüzgârları garantilemek için bakire kızı İphigeneia'yı nasıl kurban ettiğini anlatan Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in Yunan tragedyalarını biliyordu.

İnsan kurbanı sadece eski öykülerde ya da kadim zamanlarda kalmış bir şey değildi. Şaşırtıcı bir şekilde, Mithradates'in Rodos'u kaybetmesinden on yıl önce, MÖ 97'de, Senato insan kurbanını yasa dışı ilan eden bir yasayı yürürlüğe koymayı gerekli görmüştü. Galya'daki Druid rahipleriyle İspanya ve Kartaca'daki kültler insan kurbanı gerçekleştiriyordu, fakat Senato'nun kararı böyle "barbar" âdetlerini Roma şehrinde yasaklamayı hedefliyordu. Aslında Romalılar yakın geçmişlerinde insan kurban etmişlerdi. Hannibal'le yaptıkları savaşta Sibyll kitaplarını yorumlayan kâhinlerin isteği üzerine iki Yunan ve iki Galyalıyı diri diri gömmüşlerdi. Aynı uygulama MÖ 114 gibi yakın bir tarihte, İugurtha Savaşları'ndan hemen önce yapılmış ve yine iki Yunan'la iki Galyalı canlı olarak gömülmüştü.[21]

Bu yakın tarihli örnekleri, Mithradates'in büyük savaşlar öncesinde Pers ve Yunan krallarının bakire kızları kurban ettiğine dair bilgisiyle birleştirirsek, bunlar kralın genç bir kızı kurban etme girişiminden bahseden antik anlatılara mantıklı bir katkıda bulunur. Seksen bin Romalı yerleşimcinin katli şöyle dursun, annesini, erkek kardeşini ya da kız kardeşini öldürmek mi Mithradates'in vicdanına yük oldu, bilmemiz imkânsız. Fakat Furia'lara yapılan kurban tanrıların kızgınlığını giderebilir, aileye karşı işlenen suçları bağışlatabilir ve Mithradates'in haklı gördüğü savaşta zaferi taahhüt edebilirdi. Ayin aynı zamanda dine bağlılığını gösteren bir yararlı propaganda olabilirdi. Mithradates'in insan kurbanı hakkında Roma anlatımlarında görülen ilginçlik, bunların Roma'da herhangi bir hayret ve öfke belirtisinden yoksun şekilde nakledilmiş olmasından ileri gelir. Bakire kurbanının aslında gerçekleşmemiş olması hikâyenin inanılırlığına katkı yapar.

Bu talihsiz olaylardan sonra, Mithradates Patara kuşatmasını kaldırdı. Rodos ve Patara'nın şu sırada fethinin tanrılar tarafından yasaklandığı bahanesini kullanabilirdi. Pelopidas'ı Lykia'da çarpışmaya devam etmesi için bırakan kral, Arkhelaos'a Yunanistan'a giderken Ege'de "ikna yoluyla ya da zor kullanarak" müttefik kazanmasını emretti. Sa-

Resim 8.3. Mithradates portresi, doğal boyutta mermer.

vaşı generallerine bırakarak Yunanistan için daha fazla silah üretmek; kuşatma makinesi ve gemi inşa etmek; daha çok destek birliği toplamak amacıyla Pergamon'a döndü. Kırk altıncı yaş gününü tam da iştahlı birinin tarzıyla kutladı. Appianos bize Mithradates'in aynı zamanda yeni eşi Monime'nin kollarında hoşça vakit geçirdiğini söylüyor. Kral evden uzakta çarpışırken, sevgililer birbirilerine özlem ve ihtiras dolu birçok aşk mektubu göndermişlerdi.[22]

Muhtemelen kendi tehlikeli taktikleriyle ağırlaşan engeller Mithradates'teki paranoyak davranışları tetikledi. Rodos'taki Khios *trireme*siyle çarpışmadan ucuz kurtulması müttefiklerinden şüphe duymasına yol açtı. Kral sert cezalara başvurarak, Atina ve Adramytteion'daki davalarda olduğu gibi kendisine karşı komplo kuranların yargılanması için yargıçlar atadı. Kral aleyhine ayaklanmayı teşvik edenler ya da Romalıları destekleyenler Mithradates ve yargıçlarının huzuruna getiriliyordu. Birçoğu suçlu bulundu ama bunları yargılayan mahkemeler, sadece cinayetleri incelemeden onaylayan adli merciler gibi görünmemektedir. Gördüğümüz gibi, Mithradates, bağımsızlığını açıkça ilan etmiş olan hatip Metrodoros'u yargıç olarak görevlendirmişti. Mithradates'in davasını Roma'da savunmuş arkadaşı hatip Sardeisli Diodoros Zonas'ı akladığı için teşekkür edilmesi gereken belki de Metrodoros'tu. Mithradates'in sarayındaki bazı dalkavuklar tarafından şehirleri isyana teşvikle yanlış yere suçlanan Diodoros, masumiyetini kanıtlamayı başardı ve kralın öfkesinden kurtuldu.[23]

Rodos'taki sonuçsuz girişimine rağmen Mithradates'in egemenliği Karadeniz'in tamamı ve Batı Anadolu'nun büyük bölümünden Yunanistan'a kadar uzanmaktaydı. Donanması Ege Denizi'nin hâkimiydi. Asya'daki Romalıları yok etme planı tıkır tıkır işlemişti. Mithradates'in engin para kaynakları artıyordu; yeni aşkının tadını çıkarmaktaydı; halk ona büyük hayranlık besliyordu; orduları ve donanması yenilmezdi. Generalleri, İskender'in büyük Yunan-Pers İmparatorluğu'nun Mithradates'e ait yeni haline son şeklini vermek üzere karadan ve denizden Yunanistan'a ilerlemekteydi. Artık her şey Yunanistan seferine bağlıydı.

(Üstte) Görsel 1. Mithradates bir mahkûm üzerinde zehir deniyor. Doktorlar Papias ve Krateuas (sağda) düğünçiçeği (*Aconitum apellus*), zencefil (*Zingiber officinale*) ve yılan otunu (*Gentiana lutea*) gösteriyor. Robert Thom'un "Kraliyet Toksikologu", Eczacılık Tarihi, Pfizer, Amerikan Eczacılar Birliği Vakfı.

(Altta) Görsel 2. Mithradates ve Hypsikratea at üzerinde savaşa gidiyor. Antoine Paillet'nin "Mithradates'in gözdesi Hypsikratea eşini savaşta takip ediyor" eseri, 1672, Chateau de Versailles.

Görsel 5. Kalemin içinde tasvir edilen Mithradates'in hayatından çeşitli manzaralar, annesiyle kardeşini zehirlemesiyle başlıyor (solda). Mithradates kuşatma altında (ortada). Ölümü (sağda). Hayatı, Pharnakes'in isyanıyla (ön planda) son buluyor. Ortaçağ'a ait, resimli el yazması. *Miroir historial; speculum historiale/ Mithridate*, Français 50, varak 172, Biblioteqhue Natonal de France.

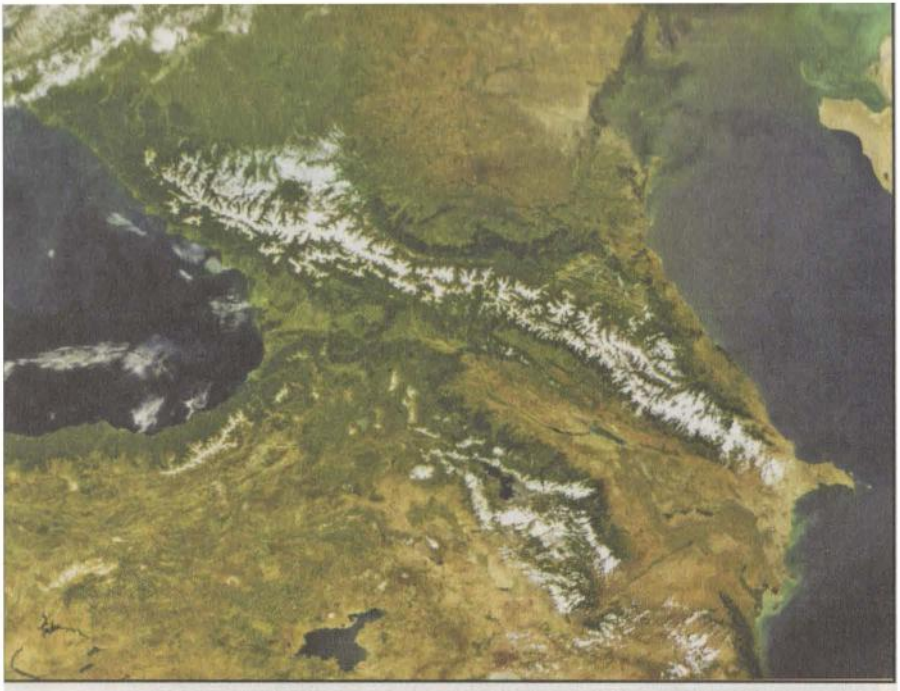
Görsel 4. Mithradates (solda) şifacı Krateuas'ın (sağda) sunduğu panzehiri alıyor. Mithradates'in hayatından sahnelerle süslenmiş, pişmiş toprak ve altından yapılma bu zarif *Mithridatium* kavanozu, sırlı ve su geçirmez iç çeperlere sahip bir çift on altıncı yüzyıl ilaç kavanozundan biridir. Bunlar sahipleri ya da eczaneler tarafından görünür şekilde sergileniyordu. Annibale Fontana, 1570 civarı, detay 90.SC.42.1. J. Paul Getty Müzesi, Los Angeles.

Görsel 5. Aslan postu başlığıyla Büyük Mithradates (sağda) ve *tiara*sıyla Tigranes (solda) ittifaklarını Tigranes'in Armenia'daki başkenti Artaksata'da mühürlüyor. Rubik Koçaryan'a ait 2008 tarihli bu resim, iki dostu, Perslerden etkilenmiş Hellenistik krallarınkine benzer kıyafetler içinde tokalaşırken göstermektedir.

Görsel 6. Ay Işığı Savaşı. Pompeius dolunayda saldırıya geçerken Mithradates (solda) arkadaşları tarafından uyandırılıyor. *Plutarkhos'tan Pompeius'un Yaşamı*, yaklaşık 1500, Fransa kralı XII. Louis'ye armağan edilmiştir. Koninklijke Bibliotheek, The Hague.

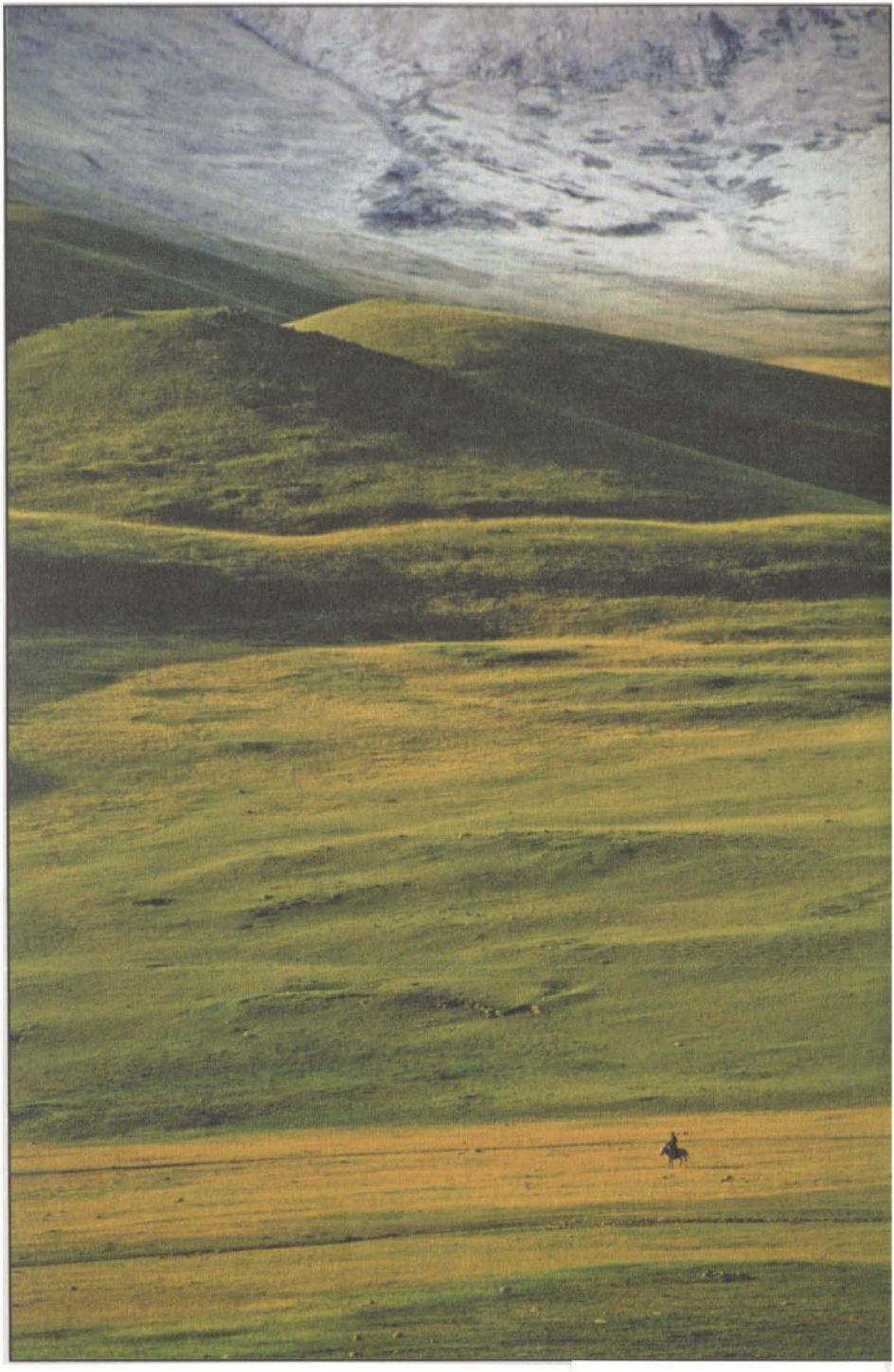

Görsel 9. Pompeius yüzünü Mithradates'in cesedinden çevirirken, adamları kralın tacı ve kını için kavga ediyor, *Plutarkhos'tan Pompeius'un Yaşamı*, yaklaşık 1500, Fransa kralı XII. Louis'ye armağan edilmiştir. Koninklijke Bibliotheek, The Hague.

Görsel 7. (Karşı sayfada üstte) Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki Kafkaslar. Mithradates muhtemelen sıradağların ortasında bulunan Daryal Geçidi'ni aşmıştı. NASA Visible Earth uydu görüntüsü, www.visibleearth.nasa.gov.

Görsel 8. (Karşı sayfada altta) Kimliğini gizleyen Mithradates ve Hypsikratea yola çıkıyor. *Des dames renom, De mulierbus claris/Hypsicratea*, Français 599, varak 67, Bibliothèque National de France.

Görsel 10. Bazkırdaki atlı.

9. Bölüm

Yunanistan İçin Savaş

Mithradates hevesle Yunanistan'dan gelecek haberleri beklerken İtalya'daki gelişmeleri de takip ediyordu. Asia Eyaleti'ni işgali şu anda Roma'nın en küçük sorunu gibi görünmekteydi. Roma lejyonları kırsaldaki İtalya kökenli isyancılarla çarpışıyordu ve Roma'da iç savaş patlak vermişti. Marius'un rakibi Sulla konsüllüğe seçilmişti. Sulla'nın Oligarklar hizbine bağlı çetelerle Marius'a sadık Halkçılar [*Populares*] hizbine mensup güruhlarla çatışma halindeydi. Sulla, Halkçılar hizbi mensupları tarafından şehirden sürüldü, ardından isyancı Marsi kavmiyle savaşan bir Roma lejyonunun komutasını aldı. Rüyasında kendisine tanrısal şimşek demetini veren ana tanrıça Kybele'yi görünce cesaretlenen Sulla, şiddetli bir saldırı sonrasında Roma'yı ele geçirerek kanlı sokak çatışmalarıyla işgal etti. Saklanan Marius'un başına ödül koydu fakat çoğu Romalı, bu yaşlı savaşçının yanında yer aldı.

Artık Roma'nın efendisi olan Sulla yine de nazik bir konumdaydı. Roma'nın tapınaklarındaki kutsal hazineler Mithradates Savaşları'nda Sulla'yı finanse etmek için satılmıştı. Mithradates'in Anadolu ve Yunanistan'daki zaferlerinden sonra nüfuzu artıyordu; İtalya'daki isyancılara yardım sözü vermişti. Eğer Sulla, Mithradates'i yenmeyi başaramazsa Roma, Doğu üzerindeki iktidarını sonsuza dek kaybedecekti. Cumhuriyet'in Hannibal'den beri en amansız düşmanına karşı kazanılacak kesin bir zafer, Sulla'nın mevkiini içsavaş savaşçısından kahraman fatihe yükseltecekti. Fakat Sulla İtalya'yı terk etmeye cesaret edecek miydi? Mithradates'le savaşırken aynı zamanda Roma'da kontrolü nasıl sağlayabilirdi?

MÖ 87'de Sulla'nın iki arada bir deredeki hali, Marius'a sadık Cinna'nın konsül olmasıyla daha da kötüleşti. O yaz Roma için felaket alameti olan Halley Kuyrukluyıldızı kendini gösterdi. Cinna, Sulla'nın

Resim 9.1. (Solda) Mithradates'in potresi, gümüş tetrardrahmi, MÖ 86/85. Kralın idealize edilmiş profili, dağınık saçları ve aralık dudaklarıyla İskender'in sikkelerindeki görünüşüne benzemektedir. Mithradates sikkeleri sanatsal üstünlükleri ve verdikleri dinamik hareket hissiyle ayırt edilir. 1980.109.66, A. J. Fecht'in bağışı ve 1944.100.45726, E. T. Newell'ın bağışı. Amerikan Nümizmatik Derneği'nin izniyle.

aristokrat partisiyle barışı koruyacağına dair yemin etti, fakat yemini inandırıcı değildi. Marius'un çeteleri Sulla destekçilerine saldırmaya hazırdı ve Sulla'nın eşiyle çocuklarının hayatı büyük tehlike içindeydi.[1]

Sulla hangi yolu seçecekti? Mithradates, Sulla, Senato ve Roma halkının Anadolu'daki Romalıları katlettiği için ondan intikam almayı planladıklarını varsayıyordu. Fakat İtalya'daki kargaşanın ellerini bir süreliğine bağlayacağına inanmıştı. Yunan dünyasını özgür bırakma işini oldubittiye getirirse, Roma'nın yeni iktidar paylaşımını kabul edeceğini ve Kralların Kralı Büyük Mithradates'i yeniden doğmuş Yunan-Pers İmparatorluğu'nun başındaki yeni İskender olarak kabul edeceklerini umabilirdi.[2]

Yunanistan'ın Kurtuluşu

Roma'da savaş ortalığı kasıp kavururken, Mithradates Yunanistan seferinde kazandığı zaferlerle övünmekteydi. Halley Kuyrukluyıldızı Mithradates'in *magus*ları ve müttefikleri tarafından iyi bir alamet olarak alındı. Atina'da filozof Aristion, Mithradates yanlısı bir ortamda

Athenion'un yerine seçildi. Aristion'un adı MÖ 87-86'ya ait Atina sikkelerinde Mithradates'inkiyle birlikte görülür.

Mithradates'in zarif sikkeleri kralın idealize edilmiş başını sergiler: Aralık dudakları ve gür saçlarıyla kahramanı İskender'in portrelerine çok benzer. Kanatlı at Pegasos'la ay ve yıldız gibi Mithradates'in Pers bağlantısını çağrıştıran imgeler sikkenin arka yüzünde yer alır. Diğer sikkeler Kurtarıcı Dionysos'u gösterir (böylece kralı İtalya'daki köleler ve isyancıların Roma'ya direnişiyle ilişkilendirir). Mithradates, portresinin herkesçe tanındığından emin olmak istiyordu. En iyi Yunan zanaatkârları ve sanatçıları tuttu; estetik açıdan güzel bir paranın propaganda değerini biliyordu. Sikkeleri Mithradates'in Yunan ve Pers medeniyetlerinin büyük birleştiricisi –ve koruyucusu– olduğu mesajını taşımaktaydı. Emsalsiz sikkelerinin beğenileceğini, biriktirileceğini ve gömülü hazinelere koyulacağını bilen Mithradates onları aynı zamanda gelecek kuşaklar için de tasarlamıştı. Aslına bakılırsa, Mithradates'in portresini taşıyan sikkeler nümismatik uzmanları tarafından bütün antik sikkeler arasında en güzellerinden biri olarak kabul edilir. Mithradates ayrıca portresini taşıyan birçok mühür yüzüğü yaptırdı. Bunları arkadaşlarına ve müttefiklerine armağan ediyordu. Böyle yüzükler onu takanlara siyasi otorite bahşederdi. Bu yüzükler, Sulla'nın İugurtha'ya karşı kazandığı zaferi resmeden mühür yüzüğünde de görüldüğü üzere, Atina'da Athenion'un övünerek herkese gösterdiği Mithradates betimi taşıyan yüzük gibi propaganda mesajları da içeriyorlardı.

MÖ 87'de Mithradates'in generalleri Arkhelaos ve Metrophanes Roma kontrolündeki Delos'a saldırdılar. Ezici bir tahribat söz konusuydu. Şehir yağmalandı ve küle çevrildi. Binlerce güçlü kuvvetli köle bir anda Roma prangalarından kurtuldu ve Yunan özgürlük ordusuna katıldı. Mithradates'in generalleri Delos'taki bütün silahsız İtalya kökenli tüccarları öldürdü ve eşleriyle çocukları köle olarak satıldı. Delos'ta kılıçtan geçirilen kişi sayısı tahminen 20.000'di. Böylece MÖ 88-87 arasında ölen, savaşa katılmamış Roma vatandaşlarının sayısı 100.000'e ya da daha fazlasına ulaşıyordu.

Metrophanes ve Arkhelaos adadaki değerli mallara el koydular ve Apollon Tapınağı'nda bulunan sandıkları ele geçirdiler. Ganimetin büyük bölümünü Metrophanes'in deniz üssü ve hastane olarak hiz-

met veren ormanlık küçük Skiathos Adası'nda sakladılar. Yüzyıllar boyunca tapınakta tutulmuş Apollon'un kutsal hazinesi ne olacaktı? Tanrının Delos'taki hazinesi geleneksel olarak Atina tarafından korunurdu. Mithradates hazinenin itinayla seçilmiş 2000 asker eşliğinde Atina'da Aristion'a teslim edilmesine karar verdi. Bu gösterişli jest, Mithradates'in bütün Yunanistan'ı Roma'dan kurtaracağı sözünü taahhüt ediyordu.[3]

Aristion hazineyi Athenion'un başlattığı devrimi finanse etmekte kullandı. Arkhelaos'un gönderdiği 2000 Pontos askeri muhtemelen Attika'da geriye kalan Romalıların ve Roma yandaşlarının temizlenmesi işini tamamladı. Ayrıca, orduları Romalılar tarafından uzun zaman önce dağıtılan Yunanları eğittiler. Bundan sonra Atina, modern bir tarihçinin deyimiyle eski ideallerine "anlamsız ve yüce bağlılığıyla" Roma'ya savaş ilan etti ve kurtarıcı kral Büyük Mithradates'le ittifaklarını açıkladı. Atina, Yunanistan'da ve Roma dünyası dışında halen prestij sahibiydi. Bir zamanların büyük, ama şimdi hayaletten farksız şehirleri Sparta ve Thebai Atina'yla olan eski anlaşmazlıklarını bir kenara bırakıp Pontos müttefik ordusuna katılarak Mithradates'in özgürlük ordusunu beklemeye koyuldular. Çoğunlukla Galatialı Keltlerden oluşan general Arkhelaos'un askerleri Peloponnesos, Attika ve Boiotia'da sevinçle karşılandı. Kuzeye doğru ilerledikçe Sparta, Atina ve diğer şehirlerden gelen hevesli ama eğitimi ve silahları yetersiz savaşçı vatandaşlar Arkhelaos'un saflarındaki özgürlüğüne kavuşmuş kölelerin meydana getirdiği yardımcı birliklere katıldılar.[4]

Mithradates kuvvetlerini üç ayaklı bir operasyona göre böldü. Oğlu Arkathios (Aquillius ve Nikomedes'le yaptığı savaşlarda kendisini kanıtlamıştı) ve general Taksiles (ismi Büyük İskender'i ağırlamış Hint prensine atıftır) komutasındaki birlikler Trakya'dan Makedonia'ya doğru yola çıktı. Trakya, Sarmat ülkesi, İskit ülkesi ve Armenia'dan gelen yaklaşık 100.000 barbar yaya askeri ("tunç kalkanlar" adı verilmişti) ve 10.000 süvarinin başındaydılar. Arkathios ve Taksiles sınırdaki Amphipolis'i bir kez kontrol altına alınca Makedonia Mithradates'in tarafına geçti. Bu zafer, Arkhelaos'un Atina'nın limanı Piraeus [Pire –ç.]'a bol miktarda erzak yollayabilecekleri anlamına geliyordu.[5]

Arkhelaos güney ve orta Yunanistan'ı emniyete almıştı; şimdi o ve Aristion Atina ve Piraeus'un hâkimiyet alanı olan Attika'yı işgal ede-

rek operasyonun ikinci ayağını yerine getirdiler. Üçüncü ayak Euboia'yı alarak Khalkis'te bir karargâh kuran Metrophanes'in liderliğindeydi. Metrophanes'in filosu Thessalia'ya doğru ilerliyordu. Bu arada, Neoptolemos ve Dromikhaites daha fazla adamla Anadolu'dan Khalkis'e yelken açmıştı. Dorylaios ise Pontos'ta iyi eğitimli 80.000 kişilik bir başka orduyla hazır bekliyordu. Mithradates'in üç ordusu Makedonia'da birleşecekti. Eğer her şey plana göre giderse oradaki küçük ve izole Roma garnizonu MÖ 87'nin yazında mızrağın üç dişi tarafından ateş altında tutulup kıpırdayamaz hale getirilecekti.

Ne var ki Makedonia'daki Roma ileri karakolunun komutanı, Mithradates'in üç koldan ilerleyen saldırısını engelleyecek cesur bir öncelikli saldırıya karar verdi. Askerlerini Arkathios'un barbar güruhuyla karşılaşmak üzere yolladı ve yardımcısı Bruttius'a Metrophanes'le denizde karşılaşma emrini verdi. Bruttius'un küçük filosu başarı kazandı; Metrophanes denizcilerinin dalgalarda sağa sola savrulurken merhamet dilediğini seyretmek zorunda kaldı. Bruttius'un adamları onları teker teker öldürdü.

Bruttius, Metrophanes'i gerisin geri Euboia'ya kadar takip etti ve Skiathos'taki hastanesini ve karargâhını terk etmeye zorladı. Bruttius adayı istila etti; ganimetleri ele geçirdi ve binlerce askeri esir aldı. Çoğu yaralı ya da hasta olan savaş esirleri Romalıların elinde insanca muamele bekleyebilirlerdi. Rodos seferinde amiral Damagoras, Mithradates'in esirlerine saygılı davranmıştı. Mithradates'in bile önceki savaşlarda Roma askerleri ve müttefiklerini affettiği iyi biliniyordu. Ama Romalı Bruttius Asia Eyaleti ve Delos'taki İtalya kökenli kurbanların intikamını onlara pay edecekti. Esirleri, özgür doğmuş ve Mithradates'e katılmış köleler olarak iki gruba ayırdı. Bruttius'un bölük komutanları özgür insanların serbest bırakılacağını duyurdular, fakat önce esirlerin ellerini sırayla kestiler. Sakat bırakılmış askerler serbestti, fakat bir daha asla bir kılıç ya da kalkan kaldıramayacaklardı. Peki, kaçak köleler? Hepsi haçlara çivilenerek çarmıha gerildiler ve Skiathos'ta ölüme terk edildiler.

Zaferiyle gururlanan Bruttius, devam edip Euboia'ya doğrudan bir taarruza girişemedi. Makedonia'dan aldığı bin adamlık desteğe rağmen halen sayıca azdı. Bunun yerine, Arkhelaos'un başında bulunduğu orta kolu durdurmak için Boiotia içinde devam etti. İki ordu kuzey ve güney

Harita 9.1. Birinci Mithradates Savaşı: Anadolu, Ege Denizi ve Yunanistan seferleri.

Yunanistan arasındaki güzergâhı kontrol eden kayalık tepelerle çevrili geniş bir ova olan Khaironeia'da karşılaştı. Bu düzlükte o kadar çok savaş yapılmıştı ki savaş tanrısı "Ares'in dans ettiği yer" olarak bilinirdi. Burası, İskender'in babası Philippos'un Yunanları MÖ 338'de yenilgiye uğrattığı yerdi.

Bruttius ve Arkhelaos Khaironeia'da üç gün boyunca çarpıştı. Alfred Duggan'ın belirttiği gibi, aslında Bruttius, "her zamanki gibi Roma bürokrasisi tarafından seferini durdurmaya zorlanana" kadar kendi başına iş görüyordu. Sulla'nın genç subayı Lucius Lucullus'un getirdiği bir tebliğ, Mithradates savaşını yürütmesi için Roma halkı tarafından tek başına kendi komutanının görevlendirildiğini bildiriyor ve Bruttius'a Makedonia'ya dönmesini emrediyordu. Bu durum Arkhelaos'un Boiotia'yı işgal etmesine ve Piraeus'ta kışlık karargâhını kurmasına imkân tanıdı. O sırada Aristion'un vatandaşlardan oluşan ordusu Atina'da önlemlerini almıştı. Şehir ve limanını koruyan tahkimatın ardında kendilerini güvende hissediyorlardı.[6]

Bu Sırada Pergamon'da...

Mithradates, Skiathos'taki kayıplar yüzünden kızgın olmalıydı ama şimdiye kadar kazandığı başarılarla övünebilirdi. Halk tarafından seviliyordu, zengindi ve muzafferdi. Kehanetler ve kuyrukluyıldızların öngördüğü muhteşem gelecek nihayet gerçek oluyordu. Asya'yı Roma'nın elinden kurtarmıştı; Bithynia, Kappadokia, Paphlagonia ve Anadolu'ya hükmediyordu. Romalılar Asya'dan sürülmüştü. Generali Arkhelaos, Ege ve Yunanistan'ın efendisiydi. Oğlu Makhares, Pontos ve Azak Denizi'nin ötesindeki İskit toprakları da dâhil Bosporos'un naibiydi. Güneyi ezip geçen sevgili oğlu Arkathios, Bruttius'un Makedonia'daki küçük kuvvetini yenmiş, Kuzey Yunanistan'a boyun eğdirmişti ve gelecekte kendi krallığı olacak yerlere satraplar atamaktaydı.

İtalya'daki isyancı şehirler, Kuzey Afrika, Mısır, Parth ülkesi ve Suriye'den gelen elçiler Mithradates'e övgüler yağdırırken kurtarıcı kral daha fazla altın yığıyor, dostlarına servetler, beylikler ve satraplıklar bağışlıyordu. Mithradates'in müttefiki olan şehirler şükran kararnameleri yayınlıyor, onun ismini ve resmini taşıyan sikkeler basıyor, pazar yerlerine büstlerini koyuyorlardı. Kral kendisini betimleyen etkileyici heykeller yaptırdı. Mithradates'in atalarına ait büyük gümüş ve yaldızlı tasvirler Sinope'deki sarayı süslemekteydi ama Mithradates'inkiler daha da gösterişliydi. Biri doğal boyutlarda, diğeri 3 metre yüksekliğinde saf altından dökülmüş en az iki heykelinin varlığını biliyoruz. Altın sadece olağanüstü pahalı değildi; aynı zamanda rengi ateşi çağrıştırdığından, Güneş'in ve Mithras'ın kutsal madeniydi.[7]

Pergamon'da Mithradates'in başarısı şerefine muhteşem bir festival planlandı. Aquillius'a dehşet verici son akşam yemeğinin verildiği Dionysos Tiyatrosu'nda, kraliyet mühendisleri zafer tanrıçası Nike'nin loca üzerinde perdeler arkasındaki kablolarla asılı duran büyük heykeline son şeklini veriyorlardı.

Kutlama günü şık kıyafetleri içinde Kral Mithradates ve Kraliçe Monime ipek gölgelikli rahat tahtlarında seyircilere gülümseyip başlarıyla selam verirken koro şarkılar söylüyor, memurlar konuşmalar yapıyor ve çeşitli ülkeleri temsil eden aktörler hayırseverliği için kurtarıcı krala şükranlarını sunuyordu. Kutlama töreni öne uzanmış ellerinde gerçek bir taç tutan Kanatlı Zafer (Nike)'in ortaya çıkışıyla zirve yapacaktı.

Makaralar ve kaldıraçlar vasıtasıyla tanrıça bu tacı Mithradates'e takmak için gösterişli bir şekilde yukarıdan inecek ve insanları büyüleyerek yeniden göklere çıkacaktı. Seyirciler arasında Rodos'taki devasa *sambuka*nın korkunç çöküşüne tanıklık etmiş birileri varsa, felaket önsezilerini bastırmaya çalışarak nefeslerini tutmuş olmalıydılar.

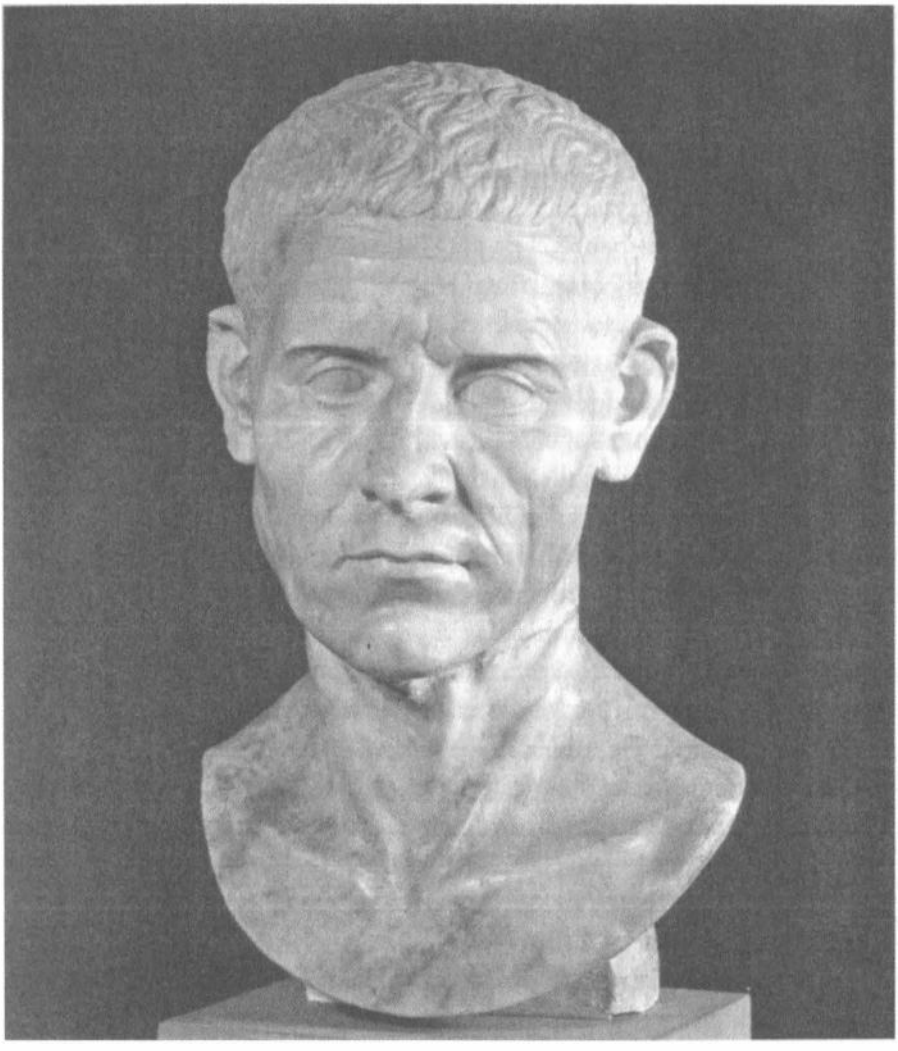
Korkulan oldu. Sahne görevlileri ağır heykeli kraliyet locasının önüne doğru indirirken kablolar koptu. Kanatlı Zafer yere çakıldı; fatihin tacı paramparça oldu. Önce şokun etkisiyle bir sessizlik, ardından da kargaşa... Kalabalık ve kral dehşet içinde irkildi. Kraliyet mensupları aceleyle kötü alamet manzarasından hızla uzaklaştılar.

Doğal olarak Mithradates'in üzerine kasvet çöktü, ama bu çok uzun sürmedi. Kral birkaç gün sonra inzivadan çıkarak kâhinlerini, *magus*larını, danışmanlarını ve casuslarını topladı. Cepheden gelen bütün mesajları inceledi, herkesi yakından soruşturarak en taze istihbaratı istedi. Zafer heykeli Pergamon'da yere düştüğü anda Yunanistan ya da Asya'daki ordularından birinin başına bir felaket gelmiş olduğundan emindi. Soruşturmaları komuta yerlerinden iletilen parlak raporlar dışında bir şey ortaya çıkarmadı, fakat uğursuz bir haber duydu: O gün, Sulla yanında beş lejyonla İtalya'dan Yunanistan'a doğru yelken açmıştı.[8]

Sulla

Bu rapor Mithradates'in zaten tasalı aklına buz gibi bir endişe tohumu düşürdü. Olup bitene uzak olduğundan Yunanistan'daki ordularını bizzat idare edemezdi. Fakat mükemmel generallerine büyük bir güven duyuyordu. Üstelik nihayetinde Sulla'nın sadece otuz bin askeri Mithradates'in on binlerine nasıl üstün gelebilirdi?

Oysa Sulla'nın adamları savaşlarda pişmiş disiplinli profesyonellerdi. Bu zorlu ve tecrübeli askerler kendilerine yağmadan iyi bir pay düştüğü sürece Sulla için gaddarca savaşırlardı. Komutanları nasıl bir adamdı? Romalı biyografi yazarı Plutarkhos küstah ve itici bir karaktere, hipnotize eden hükmedici bir kişiliğe sahip, ölçülemez biçimde güce açlık duyan bir adam portresi çizer. Kökeni muğlak ve varlıklı olmayan bir *patricius* ailesine mensup Sulla (doğumu MÖ 138), gençliğini tiyatrocu ayaktakımından oluşan bir topluluk içinde âlem yaparak geçirdi. Zengin bir kibar

Resim 9.2. Lucius Cornelius Sulla, Roma Dönemi büstü, MÖ 80-75, Museo Archaeologico.

fahişe siyasi kariyerini finanse etti. Elli yaşına geldiğinde karanlık huylarını hâlâ muhafaza ediyordu ama sanat ve edebiyat sevgisini geliştirmiş, enerjik ve cesur bir askeri lider olarak saygınlık kazanmıştı. Kurnaz ve çıkarcı Sulla aynı zamanda gözü kara ve öngörülemez olabiliyordu. O ve diğer birçok liderin gayet iyi anladığı gibi, değişken davranmak insanı tanrısal gösterir, dostlarla düşmanları dengede tutardı. Merhametle ani

şiddeti dönüşümlü sergilemek Mithradates de dâhil her dönemde diktatörlerin uyguladığı, tecrübeyle sabit bir iktidar numarasıydı.

Sulla sarımsı kızıl saçları, soluk gri gözleri ve açık teniyle tanınırdı. Plutarkhos'a göre adı ("sivilceli") kötü cildini ima eden bir hakaretti. Belki de dermatolojik bir hastalıktan dolayı cildi kaba ve parlak kırmızı lekelerle doluydu. Soytarılar, Sulla'nın suratını un serpilmiş morumsu kırmızı dut lapasına benzeterek alay konusu yapardı. Bugün acımasız biçimde "pizza suratlı" olarak tarif edilebilir. Yine de Sulla'nın buyurgan kişiliği ve delici gri gözleri ona korkutucu bir ifade kazandırmaktaydı.

Yıllar önce –Sulla, Ariobarzanes'i tahta geçirmek için Tigranes'in ordusunu Kappadokia'da alt ettiğinde, Babilli bir kâhin Sulla'nın kaderini belirlemişti. Romalının soğuk ve küçük gözbebeklerine bakıp kibirli tavırlarını, dikkat çekici kızıl saçlarını ve tuhaf cilt izlerini dikkate alarak Sulla'nın büyük bir güce kavuşacağını önceden haber verdi. Sulla anılarında (şimdi kayıptır, ama Plutarkhos ve diğerleri tarafından alıntılanmıştır) toprakta nasıl büyük bir yarık açıldığını ve gökyüzüne dev alev topları fışkırttığını övünerek anlatmıştı. Bu alameti açıklayan kâhinler "az bulunan bir cesarete ve emsalsiz bir görünüşe sahip bir adamın Roma'yı sırtlayacağını" öngördüler. Sulla "altın sarısı saçları ve büyük, soylu işleri" dolayısıyla kendisini bu adamla özdeşleştirdi.

Sulla'nın gemileri Adriyatik'i geçmek üzere yelken açar açmaz, siyasi rakibi Cinna barış yeminini bozdu. Sulla'nın komutanlığını iptal eden ve onu halk düşmanı ilan eden bir halk meclisi kararı çıkardı. Böylece Roma'nın bir numaralı halk düşmanı, Roma'nın en tehlikeli düşmanıyla savaşmak üzere yola çıktı.[9]

Roma'yla bağı kopmuş olan Sulla, İtalya'dan bir ikmal hattı ve para olmaksızın düşman topraklarda beş lejyonunun tedariğini halletmeliydi. Katliamdan sonraki bir yıllık gecikme, Sulla'nın doğrudan Anadolu'ya geçip Mithradates'i ezerek Asia Eyaleti'ni geri almak yerine Yunanistan'ı işgal etmiş büyük ve muzaffer Pontos ordusunu yenmesini gerekli kılmıştı. Yunanistan'a ayak basmasıyla Sulla Aitolia, Thessalia ve Boiotia'dan para, yardımcı birlikler, atlar, katırlar ve yiyecek talep etti. Sulla'nın yaklaşması üzerine Thebai Mithradates'le ittifaktan vazgeçerek Romalılara demir, mancınık ve silah temini için söz verdi. Lejyonlarının yarısını Atina'daki Aristion'a saldırmak üzere yollayan Sulla, Piraeus'a ilerledi. Sadece bir kuşatma başlatıp açlık ve susuzluğun Piraeus ve Atina'yı azar

azar güçten düşürmesini bekleyebilirdi. Ancak Roma'da kontrolü dışında gelişen olaylardan ötürü çok endişeliydi ve İtalya'ya en büyük savaş kahramanı olarak dönmek için sabırsızlanıyordu.

Piraeus İçin Savaş

Atina'yı çevreleyen büyük surlar gibi Piraeus'unkiler de üst sıraları kerpiç ve ahşap olan kireçtaşı bloklardan inşa edilmişti. Sulla vakit kaybetmeden suru aşmak üzere askerlerini gönderdi, ama Arkhelaos'un adamları ağır kayıplar verdirdi. Sulla'nın lejyonları yakındaki Eleusis ve Megara şehirlerini ele geçirerek kendilerini güvenceye aldılar.

Thebai'dan teçhizat ve savaş malzemesi geldikçe Sulla kırsalda katır aramaya başladı. Devasa kuşatma makinelerini ve kulelerini işler hale getirebilmek için en az on bin çeki hayvanına ihtiyacı vardı. Bu makineleri inşa etmek amacıyla adamlarına tanrıça Athena'nın kutsal koruluğuna ait civardaki bütün güzel zeytin ağaçlarını kesme emri verdi. Sulla'nın ağaç kesen adamlarından biri yıldırım çarpmasıyla öldü, ama kâhinleri bunun iyi bir alamet olduğu konusunda ısrar ettiler, çünkü adamın başı Piraeus'u işaret eder halde yere düşmüştü. Ardından Sulla'nın askerleri limanı Atina'ya bağlayan Piraeus'un Uzun Surlarını yıkmaya koyuldu. Mancınıklar ve kuşatma makineleri için bir tümseğe taş, kereste ve toprak yığmaya başladılar.[10]

Piraeus'un içinde iki adam Arkhelaos'a ihanet ederek Sulla'nın yardımına koşmayı planlıyordu. Ne gariptir ki, Mithradates'in reklamı iyi yapılmış köleleri özgürleştirme hareketine karşın bu komplocular Atinalı kölelerdi. Plutarkhos'un iddia ettiği gibi "sadece olağanüstü bir durumda kendi emniyetlerini düşünen" kişiler miydi? Belki de bu adamlar acımasız efendileri yüzünden acı çekmişlerdi. Her halükârda bu ikili, Arkhelaos'un planlarını içeren mesajlarını gizlice kurşun sapan taşlarına kazıyıp zararsızca Romalı işçilerin yanına fırlattılar. Tuhaf şekilde hedeflenmiş birçok taş atışından sonra Sulla bunları fark etti ve içlerinden birini eline aldı. Üzerinde "Yarın Arkhelaos'un askerleri işçilerinize saldırmak üzere dışarı çıkarken süvariler ordunuzun her iki kanadına hücum edecek," yazıyordu. Bu şekilde uyarılan Sulla, Arkhelaos'un taarruz gücünü pusuya düşürerek yok etti.

Sulla'nın tümseği yükseldikçe Arkhelaos da Piraeus'un siperlerine pek çok mancınık kulesi yerleştirdi ve Dromikhaites'in kuvvetlerini çağırttırdı (Neoptolemos'un ordusu Thessalia'da kaldı). Savaştan önceki bu gergin zaman diliminde Arkhelaos surlardaki alevli ok atan okçularını ve mancınıklarını korusunlar diye bütün kürekçilerini silahlandırdı; okçularıyla sapancılarını düzenledi. Diğer adamlar ellerinde meşalelerle çabucak dışarı fırlayarak düşmanın makinelerini ateşe vermek için kapıların ardında toplanmışlardı.

Appianos ve Plutarkhos Piraeus için yapılan ilk çarpışmanın günler boyu nasıl şiddetle sürdüğünü anlatmıştır. Arkhelaos Roma lejyonlarını bozguna uğratan bir topyekûn saldırıya komuta etti. Umutsuzca emirler haykıran Sulla'nın subayı Murena, koşullar düşmanın lehineyken Romalıları ileri yönlendirmeyi başardı. Tam o esnada bir başka Roma lejyonu kereste toplama görevinden döndü. Keresteleri bırakan lejyonerler savaşa giriştiler. Romalılar Arkhelaos'un iki binden fazla adamını öldürmeye ve geri kalanını gerisin geri surların ardına sürmeye muvaffak oldu. Sesi çatallaşmış serinkanlı Arkhelaos adamlarını savaşmaya teşvik etti. Appianos'a göre Mithradates'in yiğit komutanı mevziini o kadar uzun süre –şehir kapıları, arkasından kapandıktan sonra bile– korumuştu ki güçbela kaçabildi. Son anda aşağı sarkıtılan halatlarla yukarı çekildi.

Arkhelaos Piraeus'un Sulla karşısında pes etmediğini Pergamon'daki kralına bildirebilirdi. Ancak yukarıda, Atina'da açlık belirmeye başlamıştı. Piraeus'un tahıl stoku boldu, zira Sulla gemilerin tahkimli limana girişini engelleyemiyordu. Arkhelaos Atina'ya gece karanlığından yararlanarak un gönderme girişiminde bulundu. Ama Piraeus'taki iki muhbir kurşun sapan taşlarına yazılmış mesajlarla Sulla'yı uyardı. Sulla bir kısım erzak kervanlarını pusuya düşürdü. Arkhelaos şehirde hainlerin olduğunu anladığı sırada, Khalkis'teki Neoptolemos'tan kötü haberler aldı. Sulla'nın subaylarından biri oraya saldırmış, bin beş yüz asker öldürmüş ve bunun iki katını esir almıştı.

Piraeus'un dışında Sulla'nın kuşatma tümseğindeki çalışmalar sürüyordu. Bütün kış boyunca Arkhelaos Romalı işçilere mancınık taşları, kurşun sapan topları, ciritler ve alevli oklarla saldırarak ayakta kaldı. Arkhelaos'un istihkâm erleri görünmeden tümseğin altını gizlice kazarak tekneler dolusu toprak boşalttılar. Tümsek birden çökünce Romalılar can verdi ve kuşatma makineleri devrildi. Romalılar tümseği tekrar

yükseltip bir karşı tünel kazdılar. İki tarafın tünel kazıcıları yer altında karşılaştı. Karanlık geçidin içinde kılıçlar ve kalkanlar birbirine girdi. Yukarıda, Sulla bir yerde gedik açılana kadar Piraeus'un surlarını şahmerdanlarla dövüyordu. Arkhelaos'un mancınık kulelerine ateş topları fırlatmaktaydı.

Ne var ki, Piraeus'un kuleleri garip şekilde ateşe dayanıklıydı. Arkhelaos'un gizli bir yöntemi vardı. Surları ve kuleleri Smyrna, Suriye ve Mısır'dan ithal edilen şap [*alum*] adı verilen volkan buharından opak bir kristalle kapladı. Şap, tabaklama, boyama ve tıpta kullanılırdı. Suyla karıştırıldığında sıvayı sertleştirir ve halatları sağlamlaştırırdı. Ahşap üzerine sürüldüğünde etkili bir yangın geciktiriciydi. Şapı iyi bilmeyen Sulla'nın adamları çok şaşırıyordu. Sonunda Romalılar tahrip olmuş duvarın ahşap kirişlerinin altındaki çam kütüklerini yaktılar. Peloponnesos Savaşı'nda Spartalıların bulduğu bir taktiği uygulayan Sulla, alevlere sülfür ve çam reçinesi döktü. Bu da birden bire büyük bir yangın başlattı ve etrafa zehirli gazlar saldı. Yanan sur çöktü ve birçok savunmacının ölümüne neden oldu.[11]

Avantajını sonuna kadar kullanmak isteyen Sulla gecenin yarısında adamlarını surlara tırmanmaları için gönderdi. Adamlar uyuyan nöbetçileri öldürdüler ama Arkhelaos'un askerleri saldıranları duvarların üzerinden aşağı attılar ve Sulla'nın kulelerini ateşe vermek üzere dışarı koştular. Yangınlar ve alevli okların aydınlattığı gecede topyekûn bir savaş başladı. Sulla'nın kuşatma kulelerinden açılan ateş sonucu Piraeus'u savunan çok sayıda insan yaşamını yitirdi. Bu kulelerden her biri aynı anda yaklaşık 370 metre menzilli yirmi ağır kurşun top ve kısa ok fırlatabiliyordu. 2004'te yapılan sıradışı bir arkeolojik keşif –mancınık okuyla ölmüş bir askerin iskeleti– Sulla'nın makineleri tarafından verilen ağır hasarı görsel olarak anlatır.[12]

Duvarın üzerindeki morali bozuk ve korkmuş askerler "Sulla'nın amansız saldırısına sadece zayıf bir savunmayla karşılık verebildiler." Zayıflığı fark eden Sulla daha da bastırdı; taze bölükler gönderirken onları yüreklendiriyordu: *Bu bizim tek şansımız!* Fakat Arkhelaos, Sulla'nın meydan okumasına cevap verdi ve cesareti kırılmış askerlerini yeni birliklerle değiştirerek adamlarından savaşmaya devam etmelerini istedi. Her iki taraf da büyük kayıplar verdi. Appianos'un kaynakları "dayanıklılık ve yiğitlikte herkesi geride bırakan kişinin" yine

Mithradates'in generali Arkhelaos olduğu konusunda hemfikirdir. Arkhelaos'un adamları Sulla'nın geri çekildiğini duyduklarında yürekleri ferahladı. Surlarını onarmak için birkaç gün çalıştılar. Sulla bütün ordusuyla son bir saldırı denedi fakat onarılmış surlardan yağan ağır ok yağmuru altında geri çekildi.[13]

Arkhelaos adamlarını cesaretlerinden dolayı nişanlarla onurlandırdı. Bu nişanlardan birinin olağanüstü keşfi, Piraeus uğruna yapılan savaşı iki bin yıldan fazla bir zaman sonra canlandırır ve Mithradates'in Yunanistan'daki kurtuluş ordusunun etnik çeşitliliğini gösterir: MÖ 86'da bir askere sunulmuş altın bileziğin üzerinde "Piraeus'ta General Arkhelaos bunu Suriyeli Apollonios'a cesareti için hediye olarak verdi," ifadesi bulunur.[14]

Piraeus'u saldırıyla zapt etme fikrini terk etmek zorunda kalan Sulla çok uzun bir kuşatmaya alışmalıydı. Nitekim halen limanı ablukaya almanın ve Arkhelaos'a denizden erzak ve destek gelmesini engellemenin bir yolu yoktu. Mithradates'in Euboia ve Makedonia'yı işgal ve Ege Denizi'ne hâkim olma stratejisi işe yaramıştı

Gemiler ve Hazineler

Yunanlara karşı öfkeyle dolup taşan ve bu can sıkıcı savaşı sona erdirip Roma'ya dönmek isteyen Sulla, Mithradates'in Yunanistan'daki kuvvetlerini yok etmek için bol miktarda paraya ve bir donanmaya ihtiyacı olduğunu biliyordu. Fakat Roma'nın halk düşmanı olarak Senato'dan hiçbir şey bekleyemezdi. Rodos'a gemi talebinde bulunan bir mesaj iletti, ama boşuna... Rodos'un gemileri vardı ama ada, Mithradates'in donanmasının ve korsan filolarının bütün Ege'yi ve adaları kontrol ettiğini belirtti. O yüzden Sulla emir subayı Lucullus'a cesaret isteyen gizli bir görev verdi: Gemi ve denizci bulmak için Rodos ve İskenderiye'ye gitmek; ardından bu filolara eşlik ederek Mithradates'in donanmasını atlatıp geri dönmek.

Lucullus gece hızlı bir gemiye binip denize açıldı. Kaçınma manevraları yaparak ve sıkça gemi değiştirerek Mithradates'in ablukasını ve ortalıkta dolaşan korsanları aşmayı başardı. Kışı Rodos'ta geçirdi ve MÖ 85'in başında İskenderiye'ye vardı. Fakat Lucullus'un buraya kadar elde ettiği başarılardan Sulla'nın haberi yoktu.

Bu sırada Sulla para sorununu çözmüştü. Olympia'daki Zeus ve Epidauros'taki Asklepios tapınaklarını yağmalayarak Yunanistan'ın hazinelerini gasp etti. En güzel ve değerli sanat eserlerini kendine ayırdıktan sonra adamlarına para ödemek ve erzak almak için çok büyük miktarlarda gümüş eritti.

Delphoi Antik Çağ'ın en eski ve en zengin hazinesiydi; Yunan dünyasının her köşesinden gelen seçkin vatandaşlar tarafından korunuyordu. Yüzyıllar içinde zengin hükümdarlar Delphoi'daki Apollon kehanet ocağına muhteşem servetler ve sanat eserleri adamışlardı. Örneğin MÖ VI. yüzyılda Lydia kralı Kroisos 177 tane büyük altın külçe, yaklaşık 230 kiloluk aslan şeklinde ağırlığın da dâhil olduğu saf altından birçok heykel, muazzam gümüş kaplar ve altın kâseler, başka göz kamaştırıcı eşyalar, takılar ve silahlar bağışlamıştı. Delphoi'daki muhafızlar Sulla'nın gayet açık emrini aldıklarında dehşete düştüler: Apollon'un hazineleri "güvenle korunması" için kendisine teslim edilecekti. Sulla, eğer tanrıya ait servetin eritilmesi gerekirse "borcun" geri ödeneceği garantisini verdi.

Sulla her değerli nesnenin ağırlığını kaydetmesi için Kaphis adlı bir Yunan'ı gönderdi. Fakat bir kez tapınağın içine girince Kaphis aniden ağlamaya başladı. MÖ 480'de Kserkses'in Pers yağmacılarından ve iki yüzyıl sonra da çapulcu Galyalılardan kurtulmuş Apollon'un hazinesine dokunmayı kendine yediremedi. Sulla'ya ciddi bir mesaj göndererek tanrının kutsal iç mekânda lirini çalarken duyulduğuna yemin etti. Sulla'nın cevabı şöyleydi: "Anlamıyor musun? Müzik Apollon'un onay verdiğini anlatıyor. Hazineyi hemen bana getir."

Delphoi'un hazineleri katırlara yüklendi. Sadece Herodotos tarafından anlatılan kral Kroisos'a ait hediye kaldı: 22 bin litre kapasiteli devasa kakmalı gümüş kap. Gözü yaşlı muhafızlar güzelim kabı katırlara yüklemek üzere parçalara ayırdı. Daha sonra Apollon'un Delphoi kehanet ocağında rahiplik yapan Plutarkhos onların kederini hissetmiştir. Geçmişte daha onurlu ve disiplinli Romalı komutanlar Yunanistan'ın kutsal alanlarını esirgemekle kalmamış, aynı zamanda bizzat tanrılara önemli hediyeler sunmuşlardı diye feryat eder. "Fakat o generaller eski günlerin adil, kendine hâkim ve dürüst Romalılarıydı," diye yazar Plutarkhos, hiçbiri Yunanistan'da ve İtalya'da "dehşete zemin hazırlayan" açgözlü ve gaddar Sulla gibi değildi.

Sulla Delphoi hazinelerinden de kendine eserler seçti. Adaklardan biri, tanrı Apollon'un enfes bir heykelciği, Sulla'nın kişisel tılsımı oldu. Plutarkhos o günden itibaren Sulla'nın tasviri hep boynunda taşıdığını söyler. Savaştan önce heykelciği gösterişli bir şekilde çıkarıp öperek tanrıyı çabuk bir zafer getirsin diye uyarırdı.[15]

Atina'nın Düşüşü

Lucullus Mısır'da gemiler için pazarlık yaparken Sulla ordugâhını Atina'nın dışında kurdu. Romalı askerler Platon'un Akademia'sı ve Aristoteles'in Lykeion'undaki çok eski koruların ağaçlarını devirirken Atinalılar Dipylon Kapısı'ndan korku içinde seyrediyorlardı. Kütükler, tam da Sokrates'ten beri filozofların kesintisiz ders verdiği yerde devasa kuşatma makineleri haline getirilmekteydi. Sulla, Troia yakınlarında, Skepsis'teki küflü bir mahzende bulunmuş olan ve Atina'da korunan Aristoteles ve Theophrastos'a ait değerli bir kütüphaneyi kendisine ayırdı. Lenaios adlı zeki bir Atinalı öğrenci bu sırada Sulla tarafından köle olarak alınmış olabilir. Yıllar sonra Lenaios kendisini Mithradates'in toksikoloji notlarını Latinceye çevirirken bulacaktı.[16]

Açlıktan hezeyan geçiren Atina vatandaşları cesurca siperlere çıktılar ve Romalılarla alay edip Sulla'nın duta benzeyen suratını alay konusu yaptılar, eşi hakkında açık saçık şarkılar söylediler. Liderleri filozof Aristion tunç miğferini ve göğüs zırhını kuşanarak onlarla birlikte surların üzerinde dans edip hakaretler yağdırdı. Aristion'un emrine karşı gelen bir grup meclis üyesi Sulla'dan merhamet dilemek için dışarı çıkmayı göze aldı. Romalı lidere efsanevi kralları Theseus'tan Pers Savaşları'ndaki büyük Hellen zaferine kadar Atina'nın kahramanlıklarla dolu tarihini hatırlattılar. Sulla sözlerini "Abuk sabuk konuşmayı kesin!" diyerek kesti ve onları geri gönderdi: "Buraya tarih dersi almak için gelmedim. Roma beni siz isyancı Atinalılara boyun eğdirmek için yolladı!"

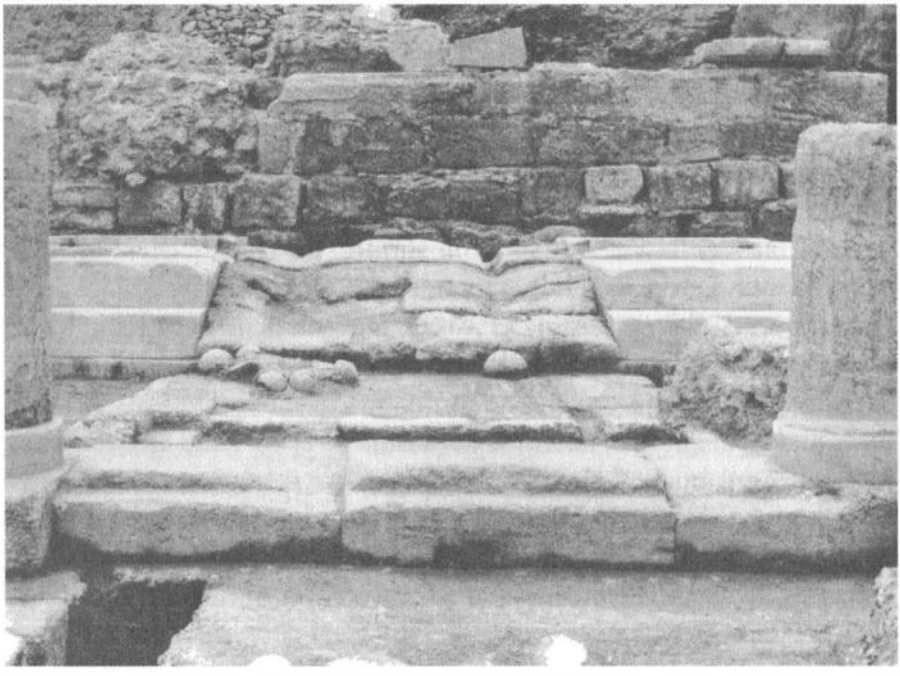
Muhtemelen Yunanların sur dışında yiyecek niyetine ot arama çabalarından haberdar olan Roma istihbaratı Sulla'ya Atinalıların çok aç olduğunu bildirmişti. Bütün koyunlar, keçiler, sığırlar, tavşanlar, tavuklar, kaplumbağalar ve diğer hayvanlar çoktan kaybolmuştu. Yağ yoktu; tanrıça Athena'nın Parthenon'daki kutsal kandili bile sönmüştü. Bir yıl ön-

ceki kara kül yağmuru uğursuz bir alamet olarak görülmüş ve sarnıçlara hâlâ yağmur düşmemişti. Buğday, arpa, meyve, zeytin... Hiçbiri kalmamıştı. İnsanlar Akropolis'te yetişen yaban otlarını tüketiyordu. Sulla'nın kaynakları, kapana kısılmış vatandaşların inek derilerini ve sandaletlerini kazanlarda kaynatıp "hayatta kalmalarını sağlayacak ne varsa yalayıp yuttuklarını" açığa çıkardı. Yamyamlık söylentileri bile vardı.

Sinsi bir keyifle Sulla adamlarını surların çevresinde derin bir hendek kazarak şehrin bağlarını tamamen koparmak üzere yönlendirdi. Plutarkhos, Sulla'nın "Atina'yı cezalandırmak için neden bu kadar korkunç ve merhametsiz bir ihtiras beslediğini" merak etmişti. Sulla Atina'nın geçmiş şan ve şerefinden dolayı kin mi besliyordu? Aristion ile Atinalıların surların üzerinde kendisine ve eşine karşı ettikleri kaba hakaretler mi onu öfkelendirmişti? Yüzyıllar sonra yazan Appianos, Sulla'nın gazabına Yunanistan'ın Mithradates'e olan küstahça bağlılığının ve Atinalıların kendisine gösterdiği vahşi garezin yol açtığına inanıyordu. Atinalıların direndiği her gün ziyan olmuş bir gündü; bu sırada Sulla'nın düşmanları Roma'da güçleniyor, Mithradates de olanları Pergamon'da zevkle seyrediyordu.[17]

Plutarkhos, Sulla'nın Atina'yı tahribini canlı bir şekilde anlatır. Khaironeia'nın yerlisi olan Plutarkhos (doğumu MS 46) büyük anneleri ve babaları Sulla'nın kuşatmasından kurtulmuş yaşlı Atinalılarla konuşmuştu. Diğer detaylar Sulla'nın kendi günlüklerinden ve ordusunda hizmet etmiş askerlerden geliyordu. Appianos ve Pausanias ek bilgiler verir. Sulla Atina'nın surlarını yerle bir eden ordusuna bizzat komuta etti. Agora'yla Kerameikos arasındaki zayıf noktanın iyi korunmadığını öğrenmişti. Sulla'nın saldırısına ait kanıtlar halen durmaktadır; mancınık taşlarından bazıları Keramaikos mezarlığının kalıntıları arasında görülebilir.

Surları koruyan vatandaşlar cesurdu; Mithradates'e ve özgürlüğe bağlıydılar, ama beş Roma lejyonuyla boy ölçüşemezlerdi. İçerde amaçsızca dolaşan ya da can çekişen aç insanlar savaşamayacak kadar güçsüzdü. Gece yarısında Sulla saldırıyı bizzat yönetti. Savaş naraları atan Romalı askerler suları aşarak kapılara dayandılar. Kılıçları çekilmiş halde, liderlerinin yağma, tecavüz ve katliama dair açık emirlerini yerine getirmeye heves ederek sokaklarda koşuştular. Hiç kimse, kadınlar ve çocuklar bile bağışlanmadı. Bunun bir istisnası kölelerdi. Onlar en az

Resim 9.3. Sulla'nın Atina kuşatmasından kalan mancınık taşları Dipylon Kapısı dışındaki Kerameikos mezarlığında halen görülebilmektedir. Alman Arkeoloji Enstitüsü.

Romalıların kuyulardan çıkardığı Atinalılara ait değerli mallar kadar kârlı ganimetler olarak görülüyorlardı.

"Büyük ve amansız bir katliam" antik Yunan medeniyetinin mücevheri Atina'nın sokaklarını silip süpürdü. Yaklaşık beş yüz yıl önce Kserkses'in çıkardığı yangından, Peloponnesos Savaşları'dan ve Makedonia sonrası hayatta kalmış Atina şehri bütünüyle tahrip edildi. Borazanların korkunç sesleri ve tüyler ürpertici çığlıklar arasında birçok umutsuz insan içlerindeki son enerji kırıntılarını düşmanın kılıçlarına atılmak için topladı. "Sulla'dan hiçbir şekilde merhamet beklemeyen" başkaları kendilerinin ve ailelerinin canına kıydılar. Romalı askerler kanlı işlerine bakarken, evlerde yemek olarak insan eti hazırlandığına dair ipuçları buldular. Appianos hüzünlü bir şekilde "Böylece, Atina payına düşen dehşeti yaşamıştı," diye yazar. Plutarkhos'un kaynakları Agora'dan Kerameikos mezarlığına kadar süren kan avını anlatmıştır.

"O gece kaç kişinin öldüğünü hesaplamanın tek yolu toprağın ne kadar çok kanla yıkandığını ölçmekti," diye yazmıştı Plutarkhos.

Saldırı başladığında Aristion ve takipçileri "dermansız halde Akropolis'e çıktılar." Burası Atinalıların son direnişlerini yapacakları yerdi. Yol üzerinde Aristion, Sulla'nın kutsal tepeyi kuşatması için gerekli keresteyi elde etmesini engellemek amacıyla Perikles'in ünlü konser salonunu, Odeion'u ateşe verdi.[18]

Ertesi gün Sulla esir edilmiş köleleri satma işiyle meşgulken subayları Atina'nın Akropolis'teki son garnizonunu kuşatmaya giriştiler. Susuzluk Aristion ve arkadaşlarını birkaç gün sonra teslim olmaya zorladı. Sulla Akropolis'teki 272 kilogram gümüş ve 18 kilogram altından oluşan hazineyi ele geçirdi. Antik Atina'yı öven kısa bir konuşma yaparak şehri yangından kurtardığına ve Akropolis'ten kurtulan bazı vatandaşları bağışladığına dair büyük laflar etti. Ardından, gök yarıldı ve yağmur boşaldı ama direnenleri kurtarmak için çok geçti; Sulla demokratik Atina'nın seçilmiş son lideri Aristion'u infaz etti.

Yaklaşık üç yıl sonra, Yunan tarihçi Pausanias "gaddarlığı bir Romalıdan beklenenden çok daha fazla olan" Sulla'nın Atina'daki acımasız yıkımını eleştirmişti. Atina ancak iki yüz yıl sonra yeniden canlanacaktı.[19]

Resim 9.4. Atina Sulla'nın işgalci askerleri tarafından yağmalanıyor, Leutemann'ın çalışması.

Kuşatma altındaki Piraeus'un teslim olmasını beklemek istemeyen Sulla şimdi bütün askerlerini, mancınıklarını, şahmerdanlarını ve kuşatma makinelerini Arkhelaos'u yıkıcı bir kuvvetle alt etmek için bir araya getirmişti. Sulla büyük beyaz savaş atını askerler arasında sürüp cesaretlendirici naralar atarak ve zengin hediyeler vaat ederek saldırıyı bizzat yönetti. "Perikles'in Piraeus'taki kalesine ait böylesine etkileyici surları fethetmenin harika bir şey olacağını düşünen askerler şan ve onur aşkıyla işlerine sarılarak deliler gibi saldırdılar."

Romalıların çılgınca akını Arkhelaos'u afallatmıştı. O gün dışında bir gün savaşmaya daha istekli, akıllı bir taktisyen olarak adamlarına surları terk etmelerini ve tahkimli limandaki gemilere koşmalarını emretti. Arkalarındaki öfkeli Sulla Piraeus'u yerle bir etti. Philon'un muhteşem cephaneliğini, tersaneleri ve eski zamanlardan beri saygı duyulan diğer binaları ateşe verdi. Zafer sonunda onundu, ama Sulla'nın elinde ganimet, küller ve yıkıntılardan başka bunu belli edecek hiçbir şey yoktu. Arkhelaos'u takip edecek gemilere sahip değildi. Hayal kırıklığı içinde yanıp tutuşan Sulla, on bin kişilik ordusuyla kaçan Mithradates'in cesur generalini seyretti.[20]

Khaironeia

Arkhelaos Mithradates'in Thessalia'daki kuvvetlerine katıldığında Arkathios'un eş komutanı Taksiles'ten Pergamon'da bulunan Mithradates'e ağır bir darbe vuracak trajik haberi aldı. Kralın sevgili oğlu Arkathios Makedonia'da yatağa düşmüş ve Thessalia'daki Tisaion Dağı yakınlarında yaşamını yitirmişti. Kanımca zamansız ölümüne karşın Arkathios, Mithradates'in oğulları arasında en mutlu olanıydı. Babası ona karşı sarsılmaz bir güven beslemişti. İhanet ve şüphenin ağına düşen erkek kardeşlerinin aksine, Mithradates'ten iftihar ve sevgiden başka bir şey görmemiş muzaffer bir savaş kahramanı olarak hayata gözlerini yummuştu.

Mithradates'in birleşmiş ordusu şimdi 120.000 asker ve 90 tırpanlı savaş arabasından meydana geliyordu. Bu çok dilli kalabalıktaki her bir ulusun kendi generali vardı; Arkhelaos ise başkomutandı. Ordu güneye doğru ilerlerken Sulla kuzeye yönelmişti. MÖ 86 yazının sonların-

da iki ordu Phokis'te karşı karşıya geldi. Arkhelaos savaşı kışkırtmak için adamlarını sürekli ileriye sürüyordu, fakat Sulla beklemedeydi. Appianos'a göre Sulla'nın 30.000 ilâ 40.000 askeri vardı.

Arkhelaos'un beklediği –ve Sulla'nın anladığı– gibi, bilinmeyen birçok ülkeden gelen karmaşık kalabalık, Romalı askerler için korkutucu bir manzara sergileyecekti. Barbarların teçhizatlarındaki zenginlik Romalıları korkutmuştu. "Mevzilerinin içinde sıkışmış" askerler değerli taşlarla süslü zarif kılıçlara, hepsi ışıltılı tunç ve parlak çelikle birbirine karışmış "gümüş ve altın bezeli zırhlara, parlak renkli Med ve İskit korseleriyle zincir zırhlarına" gözlerini dikmişlerdi.[21]

Düzinelerce farklı dilin yaygarası gökyüzünü kaplamıştı. Mithradates askerlerini çok geniş bir alandan toplamıştı: Roma'nın eski kölelerine, Yunanlara ve korsanlara Trakyalılar, Makedonialılar, Bastarnai, Sarmatlar, İskitler, Tauri, Maiotis'liler katılmıştı. Kafkaslardan Kolkhisliler, Heinokhoi, Albanoi, İberi kavimleri gelmişti. Pontoslular, Bithynialılar, Phrygialılar, Paphlogonialılar, Kappadokialılar, Kaldeliler, Kilikialılar, Galatialılar, Kule İnsanları, Khalybes, Tibernai, Armenialılar, Medler ve Suriyeliler hazır bekliyordu. Doğulu bazı gruplar yanlarında deve getirmiş, Romalıları ve onların atlarını tuhaf manzaralar ve kokularla tanıştırmıştı. Birçok barbarın saçları uzundu; altın, bakır ve gümüş küpeler, bileklikler, kolyeler takmışlardı. Trakya, Sarmat ülkesi, İskit ülkesi, Trapezos ve Kolkhis'ten gelen savaşçılar erkekliklerini ve savaştaki becerilerini simgeleyen dövmelerini gururla gösteriyorlardı. Dövmeleri köleleri damgalamak ve kaçak askerleri cezalandırmak için kullanan Romalılar için bu karmaşık bir kavramdı. Etrafta havalı bir şekilde gezinen, hakaretler ve övgüler sarf eden barbar güruhu, hiçbiri konuşmalarını anlamasa bile Romalı askerlere gözdağı vermekteydi.[22]

Aslında, bu kadar çok dil ve kültür Mithradates'in generalleri için sorundu. İdaresi zor barbarlar sık sık komuta zincirini görmezden geliyor ve savaşın başlamasını beklerken Boiotia'daki kasaba ve köylere akınlar düzenliyorlardı.

Sulla tedirgin askerlerinin dikkatini başka yöne çekmek için çabalıyor, onlara hendek kazmak ve bölgedeki kaleleri fethetmek gibi külfetli işler veriyordu. Yakında ağır işlerden sıkılacaklarını ve savaşmaya istekli hale geleceklerini düşünmekteydi. Bu sırada casuslarını salmıştı ve onlarla gizlice iletişim kurmaktaydı. Sulla'nın yöntemlerinden biri, üzerine

mesaj yazılmış bir domuzun idrar torbasını balon gibi şişirip kurutmak ve bir zeytinyağı küpünün içine tıkmaktı. Ardından ağzından içine yağ akıtılan idrar torbası şişerek küpün iç çeperine yapışıyordu. Mesajı alan kişi küpü kırarak açıyor ve aynı şekilde cevap yazıyordu.[23]

Sulla'nın casusları Arkhelaos'un ordusunun güneydoğuya hareket ettiğini ve Khaironeia'nın yukarısındaki kayalık tepelerde ordugâh kurduğunu bildirdi. Aşağıdaki düzlüğü iyi gören savunması kolay yüksek bir arazi akıllıca bir seçim gibi görünüyordu. Arkhelaos'un burada savaşmayı beklemediği açıktı. Khaironeialı iki Roma dostu Yunan Anaksidamos ve Homoloikhos, Sulla'nın karşısına bir planla çıktılar. Arkhelaos'un ordugâh kurduğu yerin üst tarafına çıkan gizli bir yol biliyorlardı. Bu patikayı gizlice takip etmeyi ve çadırlara kayalar yuvarlayarak orduyu karmaşa içinde ovaya indirmeyi önerdiler. Sulla kabul etti. Akıncılar harekete geçerken Sulla da iki arada sıkışan düşman ordugâhına bakan avantajlı bir yamaca sahip geniş bir çayırlığa konuşlandı. Arkhelaos'u engebeli arazide ordusunu aceleyle toparlamaya zorlarsa, onu yuvarlanan kayalar ve kayalık alan arasında manevra yapamaz ya da çekilemez halde çevirecekti.

Baskın saldırı işe yaradı! Kayalar birden bire hiçbir şeyden habersiz barbarların üzerine düşmeye başladı. İyice sıkışmış halde dik kayalıklardan aşağı karmaşa içinde yuvarlandılar; bazıları kendi mızraklarının üzerine düştü. Saldırganlar aşağıya indi ve en az üç bin adamın canına kıydı. Kurtulanlar aşağıdaki ana ordugâha akın ederek kargaşa ve dehşeti oraya da taşıdılar. Bu, Sulla'nın şanslı anıydı; vakit kaybetmeden Arkehelaos'un arapsaçına dönmüş ordusuna saldırdı.

Arkhelaos'un sayıca fazla olmasından ileri gelen avantajı kaybolmuştu. Sulla'nın taarruzunu karşılamak üzere süvarileri gönderirken birçok farklı dilde verilen emirler yüzünden ahenksizlik baş gösterdi. Süvariler gerisin geri kayalıklara sürüldü. Umutsuzluğa düşen Arkhelaos, Sulla'nın lejyonlarını yarmak üzere altmış tırpanlı savaş arabası yolladı. Amacı MÖ 89'da Nikomedes'i saptırmış şok saldırıyı tekrarlamaktı. Fakat durum elverişli olmaktan uzaktı. Savaş arabaları hızlanmak için düz alanda oldukça uzun bir çıkış deparına, karmaşa halinde bir hedefe ve sürpriz unsuruna ihtiyaç duyardı. Arabalar kısıtlı ve kayalık alanda gerekli hıza ulaşamadıkları gibi geldiklerini herkes fark etti. Plutarkhos, Romalıların kahkahalar içinde sadece yana çekildiklerini ve MÖ 331'de

İskender'in ordusu tarafından kullanılmış kaçış manevrasını taklit ettiklerini söyler. Tırpanları etkisiz şekilde havada dönen arabalar aralıklardan geçti. Bütün araba sürücüleri Sulla'nın artçılarının mızraklarıyla öldürüldü. Gürültülü bir şekilde tezahürat yapan Romalılar Roma'daki hipodromda araba yarışları izlercesine daha fazla araba çağırıyorlardı.

Sulla'nın kuvvetleri adım adım ilerlerken Arkhelaos yalçın kayalıklardaki geri kalan adamlarını düzene soktu. Barbarlar kararlılıkla kalkanlarını bir araya kenetlemişlerdi ve mızraklarını da önlerinde tutuyorlardı. Romalılar ilerledikleri sırada Arkhelaos'un ön saflarında on beş bin Romalı kölenin bulunduğunu görünce şaşırdılar. MÖ 88'den itibaren Mithradates'in resmi duyurularıyla serbest bırakılmış bu adamlar, köle dövmeleri ve özel sancaklarıyla ayırt ediliyordu. Öfke içinde haykıran Romalı askerler ciritlerini bırakıp kısa kılıçlarını çektiler. Adi kölelerin arasından yol açmak ve "gerçek" askerlere ulaşmak için hazırlardı. Fakat Plutarkhos'a bakılırsa, Romalı olan her şeye karşı nefretle dolu olan eski kölelerin sık safları baskı altında çok büyük bir cesaret ve erdem gösterdi. Uzun süre yerlerinde sabit kaldılar. Nihayet Sulla'nın artçılarından gelen ateşli top ve cirit yağmuru altında geri çekildiler.

Süvari taarruzunu artık Arkhelaos bizzat yönetiyordu. Roma formasyonunu ikiye bölmek çılgınca bir başarıydı. Kendilerini çevreleyen Romalıları kılıçla yaran ve komutanlarından cesaret alan barbarlar "çok cesurca" savaştılar. Mithradates'in generali Taksiles tunç kalkanlı barbarlarını çarpışmaya sürdü. Kalabalıkta atlar ve silahların sesi tepelerde yankılanırken emirler yağdıran Sulla hengâmeye daldı. Murena'nın birlikleriyle birleşen süvarisi şiddetli bir saldırıya başladı.

Arkhelaos'un her iki kanadı da pes etti. Dar alanda, toz girdabı ve korku içindeki birçok adamı doğrudan Roma saflarına koştu; diğerleri tepelere dağıldı. Arkhelaos çaresizce toparlanmaya çalıştı ama yeniden bir araya gelecek kadar yer yoktu. Sevinçle bağıran Romalılar kayalıklara doğru kaçan askerleri ezip geçti. Kılıçlarını saplayıp doğrayarak düşmanı yok ettiler. Mithradates'in Yunan kurtuluş ordusu darmadağın olmuştu. Romalılar binlerce esir aldı ve 120.000 kişilik ordudan sadece 10.000 adam kaçabildi. Kurtulanlar Arkhelaos'un gemilerine doluştular ve Euboia'daki sığınakları Khalkis'e geri çekildiler.

Sulla'nın Kharoneia'da yirmiden az adam kaybettiğine dair akıl almaz iddialarına ancak birkaç kişi inandı. Yine de ciddi bir kuvvete ko-

muta ediyordu. Adamları barbarların silahları, tırpanlı savaş arabaları ve ganimetlerden bir tepecik oluşturdular. Roma'daki zafer alayı için bunların aralarından en iyilerini seçen Sulla "ganimet yığınlarını savaş tanrılarına sunu olarak ateşe verdi." Zafer kutlamasını Thebai'da planladı, fakat şehri Mithradates'e verdiği destekten dolayı cezalandırmak için topraklarının yarısını gasp etti ve tanrılara adadı. Bu alaycı hareketiyle Delphoi, Epidauros ve Olympia'dan "ödünç aldığı" hazineleri geri verdiğini iddia etti.[24]

Sulla, Antik Çağ'ın en büyük savaşlarından birinin verildiği Khaironeia'da iki zafer anıtı dikti. Savaştaki iki belirleyici anısını yaşatmak amacıyla Sulla arkaik Yunan savaş zafer anıtlarının üslubunu benimsedi: (Yunanca *tropaion*; "dönüm noktası" anlamına gelen *trophe*'den) Yenilenlerin zırhları, kalkanları ve silahlarıyla süslenmiş dallı bir ağaç. Mithradates'in renkli barbar savaşçılarına ait egzotik silahlar ve zırhların mermere işlenmiş hali özellikle etkileyici bir görüntüydü.

Bütün hayatını "Ares'in dans yerine" bakarak geçirmiş Plutarkhos, Roma zafer anıtlarını bizzat görmüştü (Pausanias'ın zamanında, MS 180'de halen ayaktaydılar). Sulla ilk anıtını yuvarlanan kayaların barbarları yerlerinden ettiği sarp kayalığa dikti. Kaidede Mars, Zeus ve Aphrodite'nin yanı sıra bu kahramanca işi zekice tasarlamış iki Khaironeialının ismi yazılıydı. Diğer anıt savaş alanında, Arkhelaos'un askerlerinin ilk kez geri çekildiği derenin yanında duruyordu.

İlk anıt arkeolog John Camp ve Atina'daki Amerikan Klasik Araştırmalar Enstitüsü'nden araştırmacılar tarafından 1990 yılında bulunmuştur. Keşif, tarihçilerin kayalarla yapılan baskının tam olarak yerini saptamalarına ilk kez izin verdi. Yunanca yazıt Plutarkhos'un aktardıklarına uymaktaydı. Anıtın hemen aşağısında, Romalılarca yıkılan kaba molozlardan yapılma ordugâhın kalıntıları vardı. Plutarkhos'un zamanında burası hâlâ "Arkhelaos" olarak biliniyordu.[25]

Sulla iki zafer anıtını da Yunanistan'da darp edilmiş sikkelerde (daha sonra da Roma'da) sergiledi. Khaironeia'daki zaferinden sonra kendisini Felix ("şanslı") olarak isimlendirmeye başladı ve anılarında Yunan kehanetlerinin aynı yerde başka bir zafer kazanacağını bildirdikleri konusunda övündü. Fakat Mithradates'in kurnaz generali Arkhelaos, emrindeki ciddi kara ve deniz kuvvetiyle birlikte hâlâ serbestti. Henüz bir donanması bulunmayan Sulla, onu takip etmekten acizdi. Arkhelaos

Resim 9.5. Sulla'nın Khaironeia ve Orkhomenos'taki mermer zafer anıtları tipik bir Roma savaş hatırası anıtının şeklindeydi: barbar zırhları ve silahlarının asıldığı bir ağaç. Bu resimdekiler Dacialılara aittir. Traianus Sütunu'nun kalıbı, Victoria ve Albert Müzesi, Londra.

Yunan adaları arasında bir oraya bir buraya gitti; batıda İtalya'nın karşısındaki Zakynthos Adası'na kadar ulaştı. İstediği anda erzak ve para talep etti ve yağma yaptı. Appianos, Arkhelaos ve adamlarının Khalkis'teki karargâhlarına "askerlerden ziyade korsanlar gibi" döndüklerini söyler.[26]

Orkhomenos

Bu sırada Roma'dan gelen kötü haberler Sulla'nın savaş alanındaki zaferini gölgeledi. MÖ 86'da Cinna ve Marius'un liderliğinde, Sulla yandaşlarına yönelik büyük bir katliam olmuştu. Cinna'nın yeni seçilmiş eş konsülü Flaccus, Mithradates'e karşı yürütülen savaşta resmen Sulla'nın yerine geçecek kişi olarak belirlendi. Deneyimsiz ve askerlerin pek sevmediği biri olan Flaccus'a Fimbria adında genç bir subay eşlik edecekti. Sulla'dan komutayı devralmak üzere iki lejyonla hızla Yunanistan'a geliyorlardı ve eğer Sulla direnirse ona savaş açma emri almışlardı. Mithradates'e sırtını dönmeye zorlanan Sulla'nın Romalı rakipleriyle savaşa hazırlanması gerekiyordu. "Şanslı" Sulla'nın talihi çılgınca gidip geliyordu. Flaccus ve Fimbria'yla karşılaşmak üzere batıya hareket ettiği sırada, geride bıraktığı Yunan cephesinden aynı derecede kaygılı haberler aldı. Mithradates'in kuvvetleri bir şekilde Boiotia'yı geri almıştı.

Bütün antik kaynaklara göre Pergamon'daki Mithradates Kharioneia'dan gelen kötü haberler karşısında şok geçirmişti. Felaket sürpriz olmuş ve zaten oğlu Arkathios'un ölümüne kederlenen babanın kalbine korku salmıştı. Bazı saray mensupları bu kadar orantısız kayıpların sadece bir ihanet yüzünden meydana gelebileceğini düşünüyorlardı. Ama Mithradates hızlı ve güçlü bir karşılık verdi. İlk kez Anadolu'da vergi topladı. Kendisine tabi bütün ülkelerden bir başka büyük ordu oluşturarak Pontos'tan en yakın arkadaşı Dorylaios'u yardıma gönderdi.

Dorylaios Yunanistan'ı geri almaya ve onur kırıcı kayıplar için Sulla'yla ödeşmeye hevesli bir şekilde büyük bir filo ve 80.000 iyi eğitimli yeni askerle Khalkis'e yelken açtı. Sulla'nın gerisinde, birleştirdikleri 90.000 kişilik orduyla Dorylaios ve Arkhealos Boitioa'yı güvence altına aldı. İki general ordugâhlarını Khaironeia'nın doğusundaki Orkhomenos'ta kurmaya karar verdi. Onlarınki gibi bir ordu ve 10.000

kişilik üstün bir süvari birliği için panoramik ve ağaçsız Melas Nehri boyunca uzanan ova, Boiotia'daki en iyi savaş alanıydı. Fakat ovanın sınırlarındaki sazlık bataklıklardan uzak durulacağını not ettiler.[27]

Sulla, Flaccus ve Fimbria'yla ilgilenmeyi bırakıp aceleyle Orkhomenos'a gitmek zorunda kaldı. Coğrafyanın avantajlarını ve dezavantajlarını gözlemledikten sonra, hızla düşmanları tehlikeli bataklıklara yöneltecek geniş hendekler açtı. Fakat Arkhealos ve Dorylaios huzursuz Romalıları kaçıran cesur bir süvari taarruzuyla karşılık verdi. Sulla bu çılgın kargaşa içinde atını bir ileri bir geri sürdü ama askerleri Mithradates'in korkunç göçer atlılarından dehşete kapılmışlardı. Sonunda Sulla atından indi, bir sancak kaptı ve askerlerin önüne atılarak "Romalılar! Burada sizinle birlikte onurlu bir ölüm kazanacağım. Komutanınıza nerede ihanet ettiniz diye sorarlarsa, onlara Orkhomenos'tan bahsetmeniz gerekecek!" diye bağırdı.

Sözleri adamlarını akın akın geriye dönmeye kışkırttı. Şiddetli savaş sırasında her iki taraf da cesurca çarpıştı. Bir süvari olan Arkhelaos'un oğlu Diogenes öldürüldü. Romalılar barbar okçuları göğüs mesafesinde o kadar baskılıyorlardı ki, okçular yaylarını geremiyorlardı. Bir avuç ok alarak Romalı askerleri uzak tutmak için onları kılıç gibi kullanıyorlardı. Yine de Arkhelaos ve Dorylaios ölülerini topladıkları kasvetli bir gece geçirdi. İnanılmaz şekilde on beş bin adam kaybetmişlerdi.

Kan kokusu alan Sulla ertesi sabah adamlarına işi kesin olarak bitirmek için cesaretlendirerek büyük kısmı yok olmuş düşman ordugâhına saldırdı. Arkhelaos'un yine kaçıp yeni bir ordu kurmayacağından emin olmak istiyordu. Arkhelaos adamlarını canlandırdı ve son korkunç savaş başladı. Askerler ahşap bir korkuluktan atlayarak kılıçlarını çekmiş halde kalkanlarının arkasında ilerleyen Roma birliğinin karşısına çıktılar. Ardından azap veren uzun bir dakika boyunca kimse hareket etmedi.

Soğukluk ömür boyu sürecekmiş gibiydi. Birden bire sihir bozuldu; atak bir Romalı asker aceleyle öne çıktı ve önündeki adamı kılıçtan geçirdi. Ondan sonra kıyamet koptu. "Büyük bir koşuşturmanın ve bağrışmanın ardından her iki tarafta da yiğitçe işler yapıldı," diye yazar Appianos. Mithradates'in ikinci büyük ordusu, Arkhelaos'un uzak durmak için büyük çaba gösterdiği bataklıklara sürüldü. Birçok barbar derin göletlere düşüp boğuldu. Diğerleri katillerinin alay ettiği tuhaf dilleriyle merhamet dilerken öldürüldüler. Mithradates'in savaşçılarına ait ceset-

ler, Boiotialıların ünlü flütleri için kamış topladıkları durgun göletleri doldurdu. Komutanları Arkhelaos'un öldüğü kabul edildi.

Savaştan iki yüz yıl sonra, Plutarkhos ve Khaironeialı arkadaşları, çamurun içinden sıklıkla barbarların elinden çıkma yaylar, oklar, kabartmalı miğferler, tunç kalkanlar, zarif zırh parçaları, süslemeler, mızraklar ve kılıçlar çıkarıyorlardı. Bugün bile ıslak topraktan metal kalıntıları çıkar; Mithradates'in uzak diyarlardan Yunanistan'a özgürlük getirmek için gelmiş savaşçılarının tek anıtı bunlardır.

Sulla'nın taktik becerileri ve askerleri üzerindeki kişisel otoritesi Boiotia'daki çarpıcı bozgunlarda rol oynamıştı. Savaşlarda pişmiş lejyonlarının sadakati ve cesareti diğer etkenlerdi. Mithradates'in piyadesi en az onlar kadar yiğit ve kararlıydı ama önemli dezavantajlardan dolayı sıkıntı çekmişlerdi. Antik tarihçi Memnon barbarların ikmal hatlarını kullanmayı bilmediklerini söyler. Sulla onları dikkatsizce yiyecek ararken pusuya düşürmüştür. Her bir barbar birliğinin kendine özgü bir diyalekti ve savaş tarzı vardı. Daha önce bir arada çarpışmamış böylesine çeşitli kültürlerin ve toplulukların idaresi koordinasyon ve disiplin sorunları yaratıyordu. Dorylaios'un eski usul Yunan hoplit savaşına göre eğitilmiş birlikleri, özellikle Marius'un askeri mirası olan etkili, hızlı ve esnek yeni Roma formasyonları karşısında hantal ve yavaş kalmıştı.

Sulla göz korkutan dezavantajına rağmen Orkhomenos'ta kazandığı zaferin anısına bir başka anıt daha dikti. Ayrıca üç savaş anıtını da gösteren sikkeler bastırdı. Etli ve çilli parmaklarında, İugurtha'ya karşı kazandığı zaferi betimleyen mühür yüzüğünün yanına üç savaş anıtını betimleyen akik bir yüzük gelmişti.[28]

2004'te Orkhomenos'taki pamuk tarlasını süren Yunan bir çiftçi Sulla'nın MÖ 86'da dikilmiş savaş anıtını keşfetti. Çiftçi mermer sütunu ve kırık parçalarını bir buldozerle çıkardı ve yerel arkeoloji enstitüsüne isim vermeden bıraktı. Nihayet çiftçi bulunduğunda Yunan arkeolog Eleni Koundouri anıtın geri kalanını gün ışığına çıkardı. Yunan tarihindeki muhteşem savaşlardan bir başkasına ait bu anıt, 1990'da Khaironeia'da bulunandan daha gösterişliydi ve bütündü. 7 metre yüksekliğindeki anıt, üzerine mağlup edilmiş düşmanın silahları ve zırhının giydirildiği dallı bir ağaç görünümündeydi. Mermer parçalar bir çift baldır zırhı, göğüs zırhı, başka teçhizatlar ve silahlar dışında Mithradates'in tırpanlı savaş arabalarının anısına bir savaş arabası tekerleğine aittir. Yazıt ise

Sulla'nın Mithradates ve müttefiklerine karşı kazanılmış zaferini kutlar ve bunun için Aphrodite'ye şükranlarını belirtir.[29]

Sulla kazandığı zaferden sonra adamlarına Boiotia'yı yağmalamalarını, zeytinlikleri kesmelerini, bağları ve tahılları yakmalarını emretti. Bunu Mithradates'i destekleyen Yunan halkından intikam almak için yapmıştı. Fakat savaşın bitmesi söz konusu bile değildi. Sulla Lucullus'un filo bulmak üzere çıktığı tehlikeli görevi başarıp başarmadığını hâlâ bilmiyordu. Aynı zamanda komutayı kendisinden almaya gelen Flaccus ve Fimbria'nın iki lejyonunu da izlemeliydi. Sulla'nın planı Yunanistan'ın kuzeyinde kış karargâhını kurmak ve mevsimi kendi gemilerini inşa etmekle geçirmekti.

Sulla en büyük zaferini kazandığı Orkhomenos'taki savaş alanından yorgun, fakat mutlu ayrılırken mağlup ordunun kanıyla kızıla boyanmış bataklığın kıyısındaki gizli hareketin farkında değildi. Günbatımının kaybolan ışığı altında, sazlıkların bulunduğu çamurlu alandan belli belirsiz bir figür çıktı. Bu Arkhealos'tu. Kurnaz general bataklıkta iki gün saklanarak katliamdan kurtulmuştu; şimdi deniz kıyısına doğru ilerliyordu. Küçük bir tekne buldu ve tek başına karargâhı Khalkis'e doğru kürek çekti. Mithradates'in ordusuna bağlı olarak Ege ve Anadolu'da konuşlanmış birlikleri bir araya getirdi.[30]

10. Bölüm

Katilin Öpücüğü

Mithradates'in "mutlak iktidar ve özgürlükle" yaptığı balayı daha ne kadar sürebilirdi? Bu soru MÖ 86/85'te savaş tanrıları tarafından cevaplandırıldı. Mithradates'in en sevdiği oğlu Arkathios'un büyük acı veren kaybını Yunanistan'daki açıklanması zor kayıplar takip etti. Nasıl oluyordu da Sulla'nın beş lejyonu bu kadar büyük bir kalabalığı yok edebiliyordu?

Mithradates'in arkadaşları, kralı ihanetten kuşkulanması için kışkırttılar. Dorylaios Yunanistan'daki mağlubiyetlerden sonra kuşkularını dile getirmişti. Hainler gerçek bir tehditti. Yunanistan'daki kayıplarda işin içinde ihanet vardı; ayrıca Romalılarla işbirliği yapan başkaları da olmuştu. Mithradates Anadolu'daki müttefiklerinin desteklerini çekeceklerinden, belki de düşmanlarına katılacaklarından, hatta suikast planlayacaklarından endişe ediyordu. Hoşnutsuzluk topraklarına yayılmadan önce dönekleri yakalamak için casuslarını saldı. Kraliyet zehir bilimcilerinin her türlü zehire karşı dirençli bir panzehir geliştirmeleri işi artık acil hale gelmişti.[1]

Mithradates halen stratejik Euboia Adası'nı elinde tutuyor ve Ege'deki generallerine güven duyuyordu. Fakat Arkhelaos'un ordusu birçok Galatialı askere sahipti. Acaba bazıları Sulla'ya yardım etmiş miydi? Galatialıların ihanet konusunda kötü bir şöhretleri vardı. Eğer Sulla Anadolu'ya doğru ilerlerse Mithradates Galatialıların kendisini destekleyeceklerinden emindi. Bir şeyler yapılmalıydı

Galatia

Mithradates Galatia'nın yönetici ailelerinden altmış prensi "misafir" olarak Pergamon'a davet etti. Gerçekte onlar, gözetim altındaki rehinelerdi. Aralarından Poredoriks adlı çok iri ve güçlü biri Mithradates'i öl-

dürmeyi planladı. Suikast derin bir vadideki uçurumun kenarına kurulacak büyük çadırda görülecek bir mahkeme sırasında vuku bulacaktı. Poredodiks ve arkadaşları insanüstü bir çabayla çadırı uçuruma doğru sürüklemeyi tasarladılar. Fakat muhbirler buna kulak misafiri oldular ve Mithradates mahkemede görünmekten vazgeçti.

Poredoriks yeni bir plan geliştirdi. Galatialı "misafirler" Mithradates'e bir sonraki şölende saldıracaklardı. Fakat bu komplo da krala ulaştı. Poredoriks ve işbirlikçilerini yakalattı ve diğer liderleri aileleriyle birlikte bir ziyafette bir araya getirdi. Zehirlerin Kralı'nın menüsünde bütün misafirleri öldürecek kadar arsenik vardı. Fakat her nasılsa üç prens kurtulmayı ve Galatia'ya kaçmayı başardı. Burada bir ordu topladılar ve Mithradates'in satrapı Eumakhos'u sürdüler. Dikkatli planına rağmen bu sonuç tam da Mithradates'in korktuğu şeydi. Galatia elinden çıkmıştı.

Şimdi bir emsal oluşturmak gerekiyordu. Pergamon'da Poredoriks ve arkadaşları kılıçla infaz cezasına çarptırılmışlardı. Bedenleri gömülmeyip şehrin dışında çürümeye terk edildi.[2]

Galatialılar infaz alanına götürülürken Mithradates aralarında yakışıklı bir genç olan Bepolitanos'a şefkat gösterdi. İkisi dostça sohbetler yapmıştı. Şüphesiz bu masum genç, kendinden büyüklerin komplosu yüzünden ölmeyi hak etmiyordu! Plutarkhos, Mithradates'in, bu delikanlıyı ölürken hayal edince büyük sıkıntı duyduğunu yazar. Bepolitanos, Mithradates'e kaybettiği oğlu Arkathios'u mu hatırlatmıştı? Kral delikanlının hayatının bağışlanması için acil bir haberci gönderdi. Poredoriks ve diğerlerinin cesetleri çoktan kargalara atılmıştı. Fakat Plutarkhos'un anlattığına göre, Bepolitanos yakalandığında şans eseri güzel ve pahalı bir kıyafet giyiyordu. İnfazcısı bu zarif giysiyi kendisine ayırmak istedi. Kan lekesi olmasın diye delikanlıyı yavaş yavaş soyarken "Mithradates'in gönderdiği habercilerin gencin adını haykırarak kendisine doğru koştuğunu fark etti."

Böylece, arkadaşlarının cansız bedenleri açıkta yatarken Bepolitanos yaşadı. Ertesi gün Mithradates'in muhafızları Poredoriks'in çıplak cesedinin başında ağlayan genç bir kadın buldular. Kadın cesedi toprakla örtme suçundan kralın huzuruna çıkarıldı. Kızın hoş görünümü, dokunaklı kederi ve masumiyeti Mithradates'te merhamet uyandırdı. Emirlerine karşı gelmeye nasıl cüret etmişti? Kral, kızın Poredoriks'in sevgilisi olduğunu öğrenince yumuşadı ve suikastçısına münasip bir defin yapması

için ona izin verdi. Mithradates Sophokles'in ünlü *Antigone* tragedyasını biliyordu. Orada da bir tiran aynı suçu işlemiş bir kızı bağışlıyordu.

Plutarkhos'a bakılırsa, Mithradates'in acımazlığı ve katı yürekliliğiyle ilgili hikâyelerine karşılık onun masum hayatlara gösterdiği empatiye dair bu iki gerçekçi ve detaylı öykü kralın ölümünden yüz yılda sonra bile ağızdan ağıza dolaşıyordu. Sert tavırları nazik jestlerle yumuşatmak insanın güçlerini tanrısal gösteriyor, dostlarının ve düşmanlarının saygısını kazanıyordu. Aynı zamanda rahatsız bir vicdanı teselli edebilirdi. Mithradates, İskender'in cesur erkek ve kadınlara gösterdiği nezaketi biliyordu; merhamet de eski Pers krallarının önemli erdemlerinden biriydi.

Kral Galatialı generali Konnakoriks'e hâlâ güveniyordu ve kuşkulandığı bir prensin kız kardeşi olan Galatialı prenses Adobogiona'ya gönlünü kaptırdı. Arkeologlar Pergamon'un kalıntıları arasında Adobogiona'ya ait bir büstün parçasını bulmuştur. Prenses, Mithradates'in kalbini belki de Galatialı kraliyet ailelerinin tasfiyesi sırasında çalmıştı. Kralın, ölümcül ziyafet sırasında servis ettiği zehirli yemekleri kızın yememesini sağladığını düşünebiliriz.[3]

Khios

Mithradates'in paranoyakça düşünceleri Khios'a, Rodos için yapılan savaşta kraliyet gemisini mahmuzlayan gemideki denizcilerin zengin vatanına kaydı. Khios geçmişte Roma'yla müttefik olmuştu. Burası da başka bir hain yuvası mıydı? Khioslu bazı aristokratlar MÖ 88 katliamından sonra Sulla'ya katılmıştı. Mithradates'in Khios'a gönderdiği casusların raporları adanın kaçınılmaz sonunu belirlemiş oldu. Teatral boyutlarda şeytani infazların ustası olan Mithradates, generalleri Dorylaios ve Zenobios'a detaylı talimatlar yazdı. Kralın intikamı Khios'a sürpriz bir saldırıyla başladı. Zenobios'un ordusu şehri ele geçirdi ve bir duyuru yaptı: Khios vatandaşları Mithradates'ten gelen bir mesajı dinlemeleri için meclise çağırılıyordu. İyi zamanlarda kral, Khios'ta araba yarışları kazanmıştı. Adanın değerli varlıklarından biri, Büyük İskender'in MÖ 333'te Khios'u fethettikten sonra yazdığı bir mektuptu (şimdi adanın müzesinde sergilenmektedir). İskender düşmana yardım etmiş bütün Khiosluları sürmüştü. Şimdi Büyük Mithradates Khios'a

kendi mektubunu yazmıştı. Onları düşmanlarına destek olmakla suçluyor ve ilk kez bir Khios *trirem*esinin bulunduğu gemisini batırmaya çalıştığı zaman onlardan kuşkulanmaya başladığını belirtiyordu.

"Neden üzerinde anlaşıldığı gibi Romalıların mallarına el koymadınız? Neden Romalıların Sulla'ya kaçmasına izin verdiniz? Sulla'yla işbirliği yaptığınız ve bana karşı komplo kurduğunuz için dostlarım sizi ölüm cezasına çarptırmam gerektiğini söylüyor! Fakat ben merhametliyim," diye yazdı Mithradates; "Eğer silahlarınızı bırakır ve Khios'taki ileri gelen ailelerinin çocuklarını bana rehine olarak verirseniz tatmin olacağım." Khioslular silahlarıyla birlikte aristokrat ailelerin genç erkek ve kızlarını Dorylaios ve Zenobios'a teslim ettiler; onlar da rehineleri Pergamon'a gönderdiler.

Fakat Mithradates'in Khios'la işi bitmemişti. Zenobios kralın bir başka mektubunu okudu: "Hâlâ Romalıları tuttuğunuzu biliyorum! Ölümü hak etmenize rağmen sizi 2000 talent ödemeye mahkûm ediyorum." Bir talent 6000 drahmiye eşitti; 2000 talent çok büyük bir miktar demekti. Atina'nın gücünün zirvesinde olduğu zamanlar, geliri 1000 talentti. Mithradates'in zamanında 2000 talent 12 milyon drahmiye denk geliyordu. Bir paralı askerin günlük ücreti aktif görevdeyken ortalama bir drahmiydi. Dolayısıyla 2000 talent, 35.000 kişilik bir ordunun bir yıllık ücretini karşılayabilirdi.

Ağıtlar haykıran Khioslular para cezasını ödemek için tapınaklarından süs eşyalarını ve kadınlardan takılarını topladılar. Mithradates'in gizli emirlerini uygulayan Zenobios, herkesi –yabancılar dışındaki erkekler, kadınlar, çocuklar, köleler– mallarını tartmak için tiyatroya topladı. Zenobios "Kralı kazıklıyorsunuz," diye gürleyince kalabalığı bir korku kapladı.

Askerleri tiyatroyu kuşatmış ve limana kadar inen bütün cadde boyunca dizilmişlerdi. Tiyatronun içinde Zenobios Khioslulara ait köleleri ayırdı ve serbest bıraktı. Mithradates'in bu hareketi güçlü bir propaganda mesajı içeriyordu. Antik Çağ'da Khios Yunan dünyasını köle ticaretiyle tanıştırdığı için kötü şöhrete sahipti. Bu ticaret, daha sonra Romalıların kontrolünde Delos Adası'nda çok kârlı bir uğraş haline geldi. Khios toplumu haddinden fazla köleye sahip, zengin bir toplumdu. MÖ V. yüzyıla kadar erken bir tarihte ada, Sparta dışındaki bütün Yunan şehir devletlerinden daha fazla ev kölesine sahipti.[4]

Ardından askerler erkekleri kadın ve çocuklardan kabaca ayırdılar. İki grup, askerlerin eşliğinde denize doğru götürüldü. Khios'un tüm nüfusu Mithradates'in gemilerine bindirildi. Eski ev köleleri kıyıdan izlerken, acınacak haldeki Khioslular feryatlar içinde uzaklara yelken açtılar. Hayatlarının geri kalanını Mithradates'in ücra Kolkhis madenlerinde köle olarak geçirmek üzere Karadeniz'e sevk edileceklerdi. Khios için bu gösterişli cezayı tasarlarken bir başka Yunan tragedyası olan Euripides'in *Troialı Kadınlar*'ını tekrarlıyor olabilirdi.[5]

2000 talent karşılığında Khioslular köleliği satın almışlardı! Felaket Antik Çağ'da ironik bir deyime ilham kaynağı oldu: "Khioslular sonunda kendilerine bir efendi satın aldılar." Romalı yazar Athenaios kötü kaderleri için köle tüccarı Khiosluları suçlamıştır ve "Khios'un bu eski kötülüğü" XIX. yüzyılda kölelik karşıtı gruplar tarafından sıkça hatırlatılmıştır. Örneğin kölelik karşıtı şair John Greenleaf Whittier, Amerikan İç Savaşı sırasında, 1864'te, "Mithradates Khios'ta" başlıklı meşhur şiirini kaleme aldı. Whittier, Mithradates'i "kölelikle lanetlenmiş o ülkeye adil bir ceza verdiği" için övüyordu.

> Zincirlenmiş ve kırbaçlanmış,
> Khios'un efendileri gitti sürgüne,
> Balıkçı kendi ağına yakalandı,
> Khioslu kendine bir efendi satın aldı.[6]

Mithradates Khios'tan haremine yeni bir ganimet aldı: Berenike adında çekici bir genç kadın. Berenike çok genç olmalıydı, zira annesi kraliyet haremine kadar kıza eşlik etmişti. Genç kız muhtemelen Pergamon'a gönderilen aristokrat ailelerin çocukları arasından seçilmişti. Galatialı Prenses Adobogiona gibi, Berenike de halkının maruz kaldığı kaderden, güçlü, şefkatli –ve şehvetli– kral tarafından kurtarıldı.

Bir balayı daha artık sona ermişti. Mithradates Kraliçe Monime'den memnun değildi. Plutarkhos mutsuz bir evlilik olduğunu yazar. Monime ise güzelliğinin "kendisine kazandırdığı şeyin, bir koca değil, efendi" olduğundan yakınıyordu. Belki de kral, batıl inanç nedeniyle güçlü bir iradesi olan eşinin Yunanistan seferinde kendisine kötü şans getirdiğine inanıyordu. Her halükârda, yere çakılan Zafer heykelinin uğursuz alameti ve Yunanistan'daki bozgunlardan sonraki bu olay Monime'nin

gönderileceğini önceden haber veriyordu. Muhtemelen dört tekerlekli özel arabası olan Pers *harmamaksa*sı içindeki eflatun güneşliğin altında, hayatının geri kalanını Pontos'ta lüks içinde geçirmek üzere hadımlarıyla beraber gösterişli bir şekilde yola çıktı Monime.[7]

Mithradates yanına yeni aldığı sevgililerinde huzuru bulmuştu. Berenike'nin adını dudaklarında dolaştırmanın tadını çıkarıyordu. Kız onun yeni nazarlığıydı. Bir Makedonia ismi olan Berenike, "zafer getiren" demekti.

İsyan ve Baskı

Khios'taki görevini tamamlayan Zenobios, ordusuyla Ephesos'a geldi. Mithradates'in Yunanistan'daki başarısızlıklarından ve Khios'un kaderinden dolayı cesareti kırılmış Ephesoslular Zenobios'un şehre tek başına ve silahsız girmesinde ısrar ettiler. Zenobios kabul etti. Monime'nin babası ve Mithradates'in Ephesos'taki vekili Philopoemen'i ziyaret etti. Belki de Monime'nin Pontos'ta iyi bakıldığı konusunda ona güvence vermek istemişti. Ephesos Mithradates'in ilk destekçilerinden biriydi ve sadece iki sene önce onun tarafından verilen Romalıların öldürülmesi emrini yerine getirmişti. Mithradates'in aklında Ephesos için ne gibi planlar olduğunu bilmiyoruz, ama bu zengin ticaret şehrinin vatandaşları, ertesi gün Zenobios'un herkesi tiyatroya toplayan uğursuz çağrısına itaat etmeyecek kadar gerginlerdi. O gece Ephesoslular Zenobios'u öldürdüler. Kişisel bir şey değildi bu; sadece işti. Şehir istikrarlı ticarete bel bağlamıştı ve Roma'nın üstün geleceği üzerine kumar oynamışlardı. Cinayetten sonra Ephesoslular erzak yığıp şehri savunmak için hazırlanarak tetikte beklemeye başladılar.

Diğer şehirlerin takip edecekleri birbirine zıt iki örnek vardı artık: Khios veya Ephesos. Tralles, Hypaipa [İzmir, Günlüce köyü–ç.], Mezopolis, Smyrna, Kolophon [İzmir, Değirmendere –ç.], Sardeis ve daha önce Mithradates'le ittifak olmuş diğer şehirler Ephesos örneğini izleyip baş kaldırdılar. Mithradates hiddetle karşılık vererek isyancılardan korkunç bir intikam almak için ordularını gönderdi (kralın, araba yarışındaki rakibi Sardeisli Alkaios'u zehirlemesi bu zamana mı rastlıyordu?). İlerideki taraf değiştirmelerin önüne geçmek üzere Mithradates birçok

Resim 10.1. Monime ve Mithradates'in gergin bir anı. Racine'in *Mithridate* oyunu için Girardet'nin yaptığı bir gravür.

Anadolu şehrine köleleri serbest bırakan, borçları silen ve yerleşik yabancılara vatandaşlık hakları tanıyan bildiriler yolladı. Bu ayrıcalıklar yerel aristokrasiyi rahatsız etti, ama eski köleler, borçlular ve şehirlerdeki yabancılar arasında geniş destek buldu.[8]

Yunanistan ve Batı Anadolu'daki olaylardan endişe duyan kralın yakın dostları gizli toplantılar yapmaya başladılar. İleri gelen Yunanlar Mithradates'e olan bağlılıklarını sorgulamaya giriştiler. Smyrna'dan iki kişi, iki Lesbosluyu Mithradates'e karşı komplo kurmak için davet etti. Fakat içlerinde kralın dostu olan biri diğerlerini bilgilendirdi. Mithradates'in divanın altına saklanarak komployu komplocuların kendi ağızlarından duymasını sağladı. Üç adam da işkenceyle öldürüldü.

Mithradates'in paranoyası şimdi tam anlamıyla ortaya çıkmıştı. Korkuları doğrulanıyordu; ihanetler ve isyanlar hayal ürünü değildi. Fakat acımasız önlemler, üst sınıflar arasında sahip olduğu desteği sona erdirdi ve birçok kişi korku ortamını kendi düşmanlarını ele vermek için kullandı. Mithradates muhbirleri cömertçe ödüllendirdi. Komplolar eve yakın yerlerde sürdü. Bir gece Pergamon'da seksen vatandaş kralı öldürmeyi planlarken yakalandı. Mithradates onları öldürttü. Appianos'un kaynaklarına göre ihanetlerinden şüphelenilen yaklaşık bin altı yüz kişi bu kovuşturmada hayatını kaybetmişti.[9] Bunların nasıl öldüğüne dair detaylı bilgilerimiz yok. Fakat çoğu Mithradates'in zehir deneylerinde gönülsüz kobaylar olarak kullanılmış olmalı. Kralın ölüme mahkûm edilmiş tutsakların üzerinde zehir ve panzehir denediği biliniyordu.

MÖ 85'te Mithradates'in casusları başka kötü haberler getirdiler. Sulla'nın yardımcısı Lucullus imkânsızı başarmış, korsanlara ve fırtınalara rağmen bir donanma toplamıştı. Mısır kralı Ptolemaios, Lucullus'u iyi karşılamış ve onu lüks bir Piramitler gezisine davet etmişti. Fakat Lucullus başkomutan Sulla'nın Atina kuşatmasındaki devam eden sıkıntılarından endişe duyarak teklifi geri çevirdi. Üzerine Ptolemaios'un tasviri işlenmiş yeşim ve altından bir yüzükle Suriye, Kıbrıs, Fenike, Pamphylia, Rodos'tan yeterince gemi ve denizci kiralayacak kadar parayı kabul etti. MÖ 88'de Pontos donanmasını Rodos'tan sürmüş Mithradates'in eski düşmanı amiral Damagoras'ın idare ettiği bir Rodos amiral gemisine bindi. Kuzeye ilerleyerek Kos, Samos ve Khios'u ele geçirdi. Fakat Mithradates'in amirali Neoptolemos (Arkhelaos'un erkek kardeşi) küçük Tenedos Adası'nın yanında beklemekteydi. Yapılan deniz muharebesinde Damagoras, Neoptolemos'u kaçırdı.

Tarihçi Reinach'ın ileri sürdüğü üzere bu, Mithradates'in Roma'yla savaşında galip gelemeyeceğini nihayet anlamaya başladığı an mıydı? Sulla büyük avantaj sağlamıştı. Yine de kral için bazı olumlu işaret-

ler vardı. Yunanistan'daki mağlubiyetler kısmen Yunanların sadakatsizlikleri ve yarattıkları hayal kırıklığı yüzündendi. Orduları cesurca savaşmıştı, ama profesyonel ve teknolojik açıdan üstün Roma lejyonları karşısında ağır yenilgiye uğramışlardı. Buna rağmen Yunanistan'ı ele geçirmek Sulla'nın neredeyse iki yılını almıştı ve Arkhelaos kilit bir nokta olan Euboia'yı elinde tutuyordu. Sulla'nın rakibi Flaccus gemilerinin çoğunu Adriyatik'teki bir fırtınada kaybetmişti. Mithradates istihbarat kaynaklarından Flaccus'un askerler arasında sevilmediğini ve birçoğunun Sulla'ya katılmak üzere onu terk ettiğini öğrendi. Bu sırada Roma'da Marius ölmüştü, fakat Sulla yandaşlarının teker teker öldürülmesi Sulla'yı en kısa zamanda geri dönmeye zorluyordu.

Flaccus Trakya'dan ilerleyerek Sulla'yı pas geçti. Görünüşe göre, Mithradates'in topraklarını tek başına işgal etmek istiyordu! Sulla bu rakip Roma ordusunu kendi lejyonlarıyla takip ediyor ve Lucullus da büyük bir donanmayı beraberinde getiriyordu. Mithradates hâlâ iki yüz gemi ve Anadolu'da Dorylaios'un komutasındaki seksen bin kişilik bir orduya sahipti. Beklenmedik durumlar için plan yapmanın vakti gelmişti. Belki diplomasi –bir ateşkes– zaman kazandırabilirdi. Yunanistan'daki kayıplarının büyüklüğünü ve Sulla'nın eve dönmeye can attığını düşünerek Arkhelaos'a mümkün olan en iyi şartlarda barış yapmasını söyledi.[10]

Dardanos Barışı

Sulla ve Arkhelaos, Romalıların Boiotia'daki Delion yakınında bulunan ordugâhında bir araya geldiler. Her iki adam da en iyi pazarlığı yapmayı ümit eden deneyimli askerlerdi. Barış masasındaki ilk salvoları birbirlerinin sadakatini ölçmeye yönelik denemelerdi. Arkhelaos'un da iyi bildiği gibi Sulla savaşı sona erdirip ordusunu İtalya'ya geri götürerek orada düşmanlarını öldürmek; bir zafer alayı düzenlemek ve Roma'nın mutlak diktatörü olmak için acele ediyordu. Arkhelaos, Sulla'nın Yunanistan'ı kazanmış olmakla yetinmesini ve Asya'yı Mithradates'e bırakmasını önerdi: "Eğer İtalya'ya şimdi dönmeyi kabul edersen, kralım Mithradates savaşta kullanabileceğin kadar çok para, birçok gemi ve ihtiyacın olduğu kadar asker vermeyi taahhüt ediyor. Bunlarla Marius'un Halkçılar hizbini yok edebilir ve Roma'yı ele geçirebilirsin!"

Sulla'nın karşı teklifi aynı şekilde cüretkârdı: "Neden Mithradates'i bırakıp onun bütün paralı askerlerini bana getirmiyorsun? Birlikte Mithradates'i ezebiliriz ve seni Pontos'un kralı olarak taçlandırırım!" İki general de karşısındakinin hain teklifiyle hakarete uğradığını iddia etti. Bütün kartları masaya açılmış halde görüşmelere başladılar.[11]

Sulla, Mithradates'in geniş toprakları işgali; Roma müttefiki şehirlere ait kamusal ve kutsal para kaynaklarına el koyması; Roma'nın mülklerini, arazilerini ve kölelerini gaspı; Roma'nın müttefiklerini öldürmesi ve MÖ 88'de İtalya kökenli erkekleri, kadınları, çocukları hatta İtalya kanı taşıyan köleleri katletmesini sayarak kralın suçlarını özetledi: "Mithradates İtalya'ya karşı işte böylesine büyük bir nefret besliyor! Ve şimdi açıkça bizim dostluğumuzu ve merhametimizi istiyor, fakat ancak Yunanistan'da 160.000 askerini yok etmemden sonra!"

Arkhelaos ise soğukkanlı bir biçimde cevap verdi: "Bu savaşın sebebi Romalı generallerin açgözlülüğüydü. Kralım adil şartları kabul edecek." Uzun müzakerelerden sonra iki generalin karara bağladığı şartlar şöyleydi:

- MÖ 89 öncesi duruma geri dönüş: Yunanistan Roma'ya aittir. Mithradates MÖ 89'a kadarki kazanımlarını elinde tutacak fakat Paphlagonia, Bithynia ve Kappadokia'dan çekilerek Nikomedes ve Ariobarzanes'in tahtına geri dönmesine izin verecektir.
- Sulla, Mithradates'in savaş masrafına denk bir para cezası ödemesi koşuluyla kendisini Roma'nın dostu ve müttefiki ilan etmeyi taahhüt eder.
- Mithradates, Sulla'ya tam donanımlı ve tunç zırhlı yetmiş savaş gemisi verecektir.
- Mithradates tutsak elçiler ve subaylar da dâhil olmak üzere bütün savaş esirlerini iade edecektir.
- Bütün Romalı kaçaklar ve Romalıların Mithradates'e katılmış kaçak köleleri Sulla'ya teslim edilecektir.
- Genel af ilan edilecek, Roma yandaşlarına misillemede bulunulmayacaktır.

Arkhelaos birkaç yıldan beri Mithradates'in komutası altında paralı asker olarak generallik mevkiinde bulunuyordu. Yunanistan'ı özgürleştirmek için verilen savaş ciddi kayıplarla son bulmuştu. Sulla'nın belirtmekten memnun olduğu gibi, Mithradates'in büyük ordusundan arta kalmış "cansız beden yığınları yüzünden" Boitioa aşılmaz hale

gelmişti. Arkhelaos, Sulla'nın sabırsızlığına oynayarak dikkat çekecek derecede Mithradates'in lehine bir ateşkes elde etmeyi başardı. Anlaşmalarındaki şartlardan biri kişiseldi: Sulla, Arkhelaos'a Euboia'da on bin dönümlük bir arazi verdi. Arkhelaos da askerlerini Euboia'dan çekti ve Mithradates'le varılan anlaşmaya son şeklini vermek üzere Sulla'ya Dardanos'a kadar eşlik etmeyi kabul etti.

Yol üzerinde Arkhelaos hastalandı. Sulla ona kendi subaylarından biriymiş gibi ilgi gösterdi. Sulla'nın Arkhelaos'a gösterdiği sevgi ve ilgi, Mithradates'in sarayındaki bazılarını ikisi arasında gizli bir anlaşma olduğuna inandırmıştı; Arkhelaos'un bir şekilde Khaironeia ve Orkhomenos'taki savaşları rüşvet karşılığı "kaybettiği" gibi şüphe götüren bir kanıya sahiplerdi. Sulla şimdi kayıp olan anılarında Arkhelaos'a karşı tutumunu savunmuştur. Muhtemelen Sulla komutana asil bir düşman olarak saygı göstermiş ve Mithradates'in anlaşmaya çabucak ikna etmek için işbirliğine ihtiyacı olduğunu anlamıştı.

Mithradates şartların ikisini tartışmak için Sulla ve Arkhelaos'a iki elçi gönderdi. Kral her zaman kendine ait bir miras olarak kabul ettiği Paphlagonia'yı elinde tutmak istiyor ve yetmiş gemi vermeyi reddediyordu. Gönderdiği elçiler Sulla'ya kurnazca, Mithradates'in "diğer generaliniz Fimbria" ile görüşse daha iyi bir antlaşma elde edeceği imasında bulundular. Sulla öfkeye kapıldı: "Nasıl? Mithradates tüm bu zaman boyunca Pergamon'da oturup feci bir savaşı uzaklardan yönetti! Binlerce masum Romalının ölüm emrini imzalayan sağ elini kesmediğim için şükretmeli. Asya'ya doğru ilerlediğimde başka telden çalacak!"

Arkhelaos araya girdi. Sulla'nın anılarına bakılırsa general ağlamaklı bir şekilde Mithradates'i anlaşmayı onaylaması için ikna etmek amacıyla bir fırsat istedi. Arkhelaos "Eğer başarısız olursam kendimi öldüreceğim," sözünü verdi. Bu duygusal sahne Sulla tarafından uydurulmuş olabilir ama Arkhelaos'u Sulla'yla görüşmesi için gerçekten göndermiştir.[12]

Fimbria ve Lucullus Araya Giriyor

Mithradates göründüğünden daha güçlü bir ele sahipmiş gibiydi, fakat elini dikkatli oynamalıydı. İtalya'daki iç savaş şiddetlenmekteydi. Sulla geri dönmeyi çok istiyordu, ama kendisini yeni kritik durumla-

rın ortasında bulmuştu. Mithradates de kendisiyle aynı gemideydi. İnanılması güç şartlar oluşmaktaydı. Barış anlaşması onaylanmadan önce ufukta garip bir koşut savaş belirdi.

Sulla'nın rakibi Flaccus, ordusuyla Bithynia'ya varmıştı. Fakat üstünün beceriksizliğinden yararlanan Flaccus'un genç subayı Fimbria, yaşlı adama karşı bir ayaklanma başlattı. Flaccus ("tavşan kulaklı") Bithynia'nın başkenti Nikomedia'ya kaçtı, ama Fimbria ve adamları peşine düştü ve onu bir kuyunun içinde korkudan sinmiş halde buldu. Fimbria Flaccus'un kafasını uçurup denize fırlattı; cansız bedenini de kumsalda martılara bıraktı.

Roma senatosu artık bir kanun kaçağı olan, ama iki lejyona komuta eden Fimbria'dan desteğini hiddetle çekti. Şimdi Mithradates kendi topraklarında, her biri Mithradates'in çöküşünden itibar kazanmayı arzulayan kanun dışı amansız düşman generallerin yönettiği *iki* başıboş Roma ordusuyla karşı karşıyaydı. Sulla, Marius'a sadık, acımasız ve fevri Fimbria'nın, Mithradates'e karşı zorlukla kazandığı zaferi kendisinden çalacağından endişe ediyordu. Bu öngörülemeyen olaylar, Fimbria'nın şimdi hem Mithradates hem de Sulla'nın düşmanı olduğu anlamına geliyordu.

Roma'yla ilişkisi kesilmiş Fimbria'nın askerlerini zengin ganimetlerle ödüllendirmeye çok ihtiyacı vardı. Gözünü Pergamon'a dikti. Mithradates'in sarayını yağmalayacak ve krala karşı yapılan savaşı sona erdirdiği için bütün şöhreti kendi hanesine yazdıracaktı. Fimbria kapılarını ordusuna açmayı reddeden şehirleri tahrip ederek toprakları "bir kasırga gibi" yıkıp geçti. İlion'da, eski Troia şehrinde, vatandaşlar Fimbria'ya Roma'nın kuruluş efsanesine göre Troia'nın Roma'nın kutsal kurucu şehri olduğunu hatırlattılar. Fimbria vatandaşlara acı bir şekilde teşekkür etti ve şehre girmek için izin istedi. Bir kez içeri girdikten sonra erkekleri, kadınları ve çocukları katletti. Birçoğu Athena Tapınağı'na sığındı. Fimbria tapınağın bütün şehirle birlikte yakılmasını emretti ve adamlarını yağma için serbest bıraktı. Olaylara tanıklık edenler, tapınağının külleri arasında ayakta kalmış mermer Athena heykelinin dehşet verici görüntüsünü anlattılar. Plutarkhos, Agamemnon'un efsanevi Troia Savaşı'nda Troia'yı yakıp yıkmasından beri şehrin böyle kati bir tahrip yaşamadığını yazar. İşin gerçeği, Fimbria Agamemnon'un on yılda yaptığını sadece on günde başarmakla böbürleniyordu.[13]

Sulla rakibi olan kanun kaçağı generali durdurmak için hızlanırken, Mithradates kendisiyle aynı adı taşıyan en genç oğlunun komutasında bir birlik gönderdi. Fakat Fimbria bir tuzak kurarak Mithradates'in süvarisinden altı binini öldürdü ve Pergamon'a doğru yoluna devam etti. Şehrin surları güçlüydü, ama yakın zamanda ortaya çıkarılmış komplolar yüzünden Mithradates vatandaşlara artık güvenemezdi. Sulla'yla elverişli şartlarla bir barış yapamadan kendisini Fimbria'ya satacaklarından korkan Mithradates, hayatı için kaçmak zorunda kaldı. Pergamon'dan aceleyle kıyıdaki Pitane [İzmir, Çandarlı–ç.]'ye gitti. Onu takip eden Fimbria Pitane'yi kuşattı.

Sulla, sanki kendisine işaret verilmiş gibi donanmasıyla birlikte sahneye çıktı. Fimbria, Lucullus'a Pitane'nin limanını abluka altına alarak Roma'nın uğursuz düşmanı Mithradates'i şehrin içinde kıstırması emrini verdi. "Sen ve ben birlikte bu savaşın bütün şanını elde edeceğiz," diye söz verdi Fimbria; " ve Sulla'nın Yunanistan'daki başarıları unutulacak!" Şimdi ne olacaktı?

Lucullus, Sulla'ya sadıktı ve hiç sevilmeyen Marius'un müttefiki Fimbria'dan nefret ediyordu. Donanmasının Sulla'ya ait olduğunu söyledi. Mithradates'in kaçış yolunu kesmeyi reddetti; böylece kral, Sulla ve Arkhelaos arasındaki antlaşmanın işlediğini teyit edebilirdi. Bu tam bir kıl payı kurtuluştu. Eğer Lucullus, Fimbria'yla birlikte hareket etseydi Mithradates'in sonu gelmişti. Bunun yerine Mithradates'in Pitane'den Lesbos'a giden bir tekneye binmesine izin verdi. Orada Kral Neoptolemos'un donanmasına katıldı ve Dardanos'a vardı.[14]

Burada, Troia'da çok uzak olmayan bir ovada ordularının karşısında Sulla ve Mithradates MÖ 85'in sonlarında yüz yüze geldiler. Her ikisi de yorgun, ama barış ilan etmeye çok istekliydiler.

Öpücükle Mühürlü [*Sealed With A Kiss*]

Her iki adam da usta konuşmacıydı ve kendilerini sunma sanatında becerikliydi. İkisi de Dardanos Ovası'ndaki binlerin şahit olduğu ve Appianos'la Plutarkhos'un kaydettiği üzere hitabet ve vücut dilleri sayesinde propaganda sayıları kazanmışlardı. Bozguna uğramış ama ortadan kaldırılamamış Mithradates güçlü bir etki bırakmak istiyordu.

Neoptolemos'un 200 gemisi, Dorylaios'un 20.000 piyade ve 6000 süvarisine ilaveten "birçok tırpanlı savaş arabası" kendisine eşlik ediyordu. Fatihin kuvvetleri daha mütevazıydı: Sulla yanında 1000 asker ve 200 süvari getirmişti.

Eski moda süslü Pers kıyafeti içindeki Mithradates elleri açılmış vaziyette ilerledi. Üzerinde Roma ordu üniforması bulunan ayaktaki Sulla, resmi bir tonla Mithradates'e generali Arkhelaos'un kabul ettiği antlaşma şartlarını onaylayıp onaylamadığını sordu. Kral hemen cevap vermedi. "Elbette" diye devam etti Sulla, "susma hakkı olan fatihtir; ricacı af diler!"

Mithradates dramatik sessizliğini bozarak kendisinin ve babasının geçmişte Roma'nın yakın dostları olduğuna işaret etti: "Fakat Romalı elçiler, valiler ve generaller bu savaşı sadece çoğu Romalının kötü alışkanlığı olan açgözlülükleri yüzünden başlattı. Phrygia ile Kappadokia'yı benden alarak haksızlık ettiler ve Nikomedes'i krallığıma saldırması için kışkırttılar. O zamandan beri yaptığım her şey kendimi savunmak içindi ve zorunluydu."

"Zeki bir hatip olduğunu biliyorum," diye Sulla kralın sözünü kesti, "her zaman suçlarını haklı çıkarıyorsun. Eğer adaletsizliğin kurbanı olduğunu düşünüyorduysan Roma'ya uzun zaman önce bir heyet göndermeliydin. Kappadokia ve Phrygia üzerinde hiçbir hakkın yok. Nikomedes sana saldırdı çünkü onu öldürmek için Aleksandros adında bir suikastçı gönderdin ve rakibi Sokrates Khrestos'u silahlandırdın. Bütün dünyayı yönetebileceğini düşünerek bu savaşı uzun zamandan beri planlıyordun. Yoksa neden Trakyalılar, Sarmatlar ve İskitlerle müttefik olasın? İşte bu yüzden büyük bir ordu ve donanma kurdun; bu yüzden Asia eyaletimizin işgalini İtalya'daki isyanları bastırmaya uğraştığımız zamana denk getirdin! Kölelerimizi serbest bıraktın ve borçları sildin! Asılsız suçlamalarla bin altı yüz adamı öldürdün; Galatia prenslerini zehirledin! Asia Eyaleti'ndeki anneler ve bebekler de dâhil İtalyan kanı taşıyan bütün sakinleri doğradın ya da boğdun; tapınaklara sığınan kurbanları bile affetmedin. Bu ne zalimlik, ne saygısızlık, ne sonu gelmez öfkeymiş bize karşı beslediğin!"

Subaylar, askerler ve memurlardan meydana gelmiş bir seyirciye oynayan Sulla, işlediği savaş suçları yüzünden Mithradates'i yerden yere vurdu; hatta kendisini Yunanistan'ı Mithradates'in "köleliğinden kur-

taran" kişi olarak ilan etti: "Sen Yunanistan'ı işgal ettin ve Yunanların özgürlüklerini ellerinden aldın!"

Mithradates son kartını göstermedi: *Ya benim hesabımı gör ya da ben Fimbria'nınkini göreceğim.* Büyük avantaj sağladığını bilen kral, Sulla'nın sert nutkunu sakince kesti: "Generalim Arkhelaos'un kabul ettiği şartları onaylıyorum."

Herkesin önünde Sulla ve Mithradates Dardanos Barışı'nı memnuniyetle kabul edip öpücükle mühürlediler. Bu samimi ve geleneksel ritüel sırasında iki adamın duyguları neydi? Kültürel farklılıkları göz önünde bulundurmak ilginç olacak. Romalılar antlaşmaları *osculum pacis*, yani tarafların karşılıklı yanak öpmesiyle onaylarlardı. Perslerde ise eşitler birbirini ağızdan öperken yüksek mevkidekiler astlarına yanaktan öpücük verirlerdi. Mithradates karşısındakini kandırıp onun üstüymüş gibi Sulla'nın dudaklarının kendi yanaklarına değmesini kabul etmiş miydi? Sulla on binlerce Romalının hayatını söndürmüş bir adamı öperken aklından neler geçirmişti?

Mithradates Bithynia, Kappadokia ve Paphlagonia'dan çekilme sözü verdi. "Krallar Kralı" unvanını bırakmaktan hoşlanmamıştı. Tiksindiği kukla krallarla resmi barış yapma teklifine katlanmak onur kırıcıydı. Ordusundaki Romalı kaçakları ve Romalılara ait eski köleleri geri vermeyi kabul etti, ama bunu gerçekleştirmek gibi bir niyeti yoktu. MÖ 89'da aldığı yenilgiden beri kralın şahsi hizmetkârı olan esir Romalı general Oppius'u serbest bıraktı (Oppius çektiği çileden sonra kendine gelebilmek için Kos'taki şifa merkezine gitti).

Kral Sulla'nın talep ettiği para cezasını –2000 talent– ödedi. Yukarıda gördüğümüz gibi, Mithradates kısa süre önce isyan ettiği için Khios'a 2000 talentlik bir para cezası kesmişti. Kralın mevcut durumu ve zenginliğini göz önünde tutarsak, Sulla'nın istediği önemsiz bir rakamdı. Mithradates basitçe Khios'tan aldığını Sulla'ya transfer edebilirdi. Sulla'ya 70 gemiyle birlikte 500 okçu verdi, fakat kendisi hâlâ 100'den fazla gemiye ve 80.000 kişilik bir orduya komuta ediyordu.[15]

Büyük Mithradates, Sulla'yı serseri mayın Fimbria'yla ilgilenmek üzere geride bırakırken gerçek sığınağı olan Pontos'a yelken açtı. Kral ve Roma arasındaki savaş sona ermişti. Taraflar ateşkese göre davranacaklarına dair söz verdiler; bir tanesi hariç: Marius'un Halkçılar hizbi tarafından kontrol edilen Roma senatosu Dardanos Barışı'nı asla ta-

nımadı. Yine de MÖ 85'te Pontos'un zaptedilmez kralı dışında bunun ömür boyu sürecek bir ihtilaf olduğunu kim düşünebilirdi?

Sulla Düşmanlarını Temizliyor

Dardanos Barışı Sulla'nın askerlerini etkilememişti; aslına bakılırsa öfkeye kapılmışlardı. Sulla'nın herkese en büyük Roma düşmanı Mithradates'in suçlarını hatırlatan anlamlı konuşmasına şahit olmuşlardı. Mithradates bir gün içinde 150.000 masum Romalı öldürmüştü! Şimdi ise, Sulla'nın bu korkunç katili öptüğünü ve muhteşem varlığıyla birlikte deniz kenarındaki krallığına yelken açmasına izin verdiğini görüyorlardı. Adalet bunun neresindeydi?

Sulla'nın önerdiği hafif şartlar, Yunanistan'ı yeniden ele geçirip Anadolu'yu cezalandırdıktan sonra Roma'ya dönmek için acele etmesinden ve savaşı başlatanın Marius'un müttefiki Aquillius olduğuna dair inancından kaynaklanıyordu.[16] Fakat Sulla, askerlerinin kızgınlığını fark etmişti ve şimdi Fimbria'nın açık ve mevcut tehlike olduğunu anlatarak bu öfkeyi başka yöne çevirdi. Mithradates, Fimbria'ya katılsa ne olacaktı? Bu birleşik kuvvetlere karşı savaşı nasıl sürdürebilirlerdi? Fimbria'yı yendikten sonra onları İtalya'da bol bol servetlerin ve zaferlerin beklediğine söz verdi.

Sulla, Fimbria'nın karargâhına yürüdü ve kanuna aykırı şekilde elinde tuttuğu iki lejyonu teslim etmesini istedi. Fimbria ise Sulla'nın Roma tarafından halk düşmanı ilan edildiğine işaret ederek bunu reddetti. Roma lejyonlarının yabancı topraklarda savaşa girmesi kaçınılmaz görünüyordu. Sulla'nın askerleri kendi ordugâhlarını tahkim edip Fimbria'nın ordugâhı etrafına hendekler kazarken şaşılacak bir şey oldu. Fimbria'nın adamları ordugâhlarından çıkarak Romalı arkadaşlarına yardım ettiler. Umutsuz Fimbria Pergamon'a kaçtı ve MÖ 88'de birçok Romalının hayatını kaybettiği büyük Asklepios Tapınağı'na girdi. Burada kendisini kılıcının üzerine bıraktı ve öldü. Çağdaşı Yunan tarihçisi Diodoros'un ifadesiyle, Fimbria yaydığı dehşet yüzünden "binlerce kez ölmeliydi."[17]

Roma'yla işbirliği yapmış Lykia, Rodos, Stratonikeia, Magnesia, Patara ile diğer bölge ve şehirleri öven bildiriler yayınlayan Sulla,

Mithradates'in yanındaki bütün şehirlerin cezalandırılması için askerlerini yolladı. Antlaşmada iki tarafın yandaşlarına karşı misillemeyi yasaklayan af maddesini göz göre göre hiçe sayan Sulla, Mithradates'i desteklediği için Anadolu'dan intikam almaya başladı. Asia Eyaleti'nin tamamına yirmi bin talent gibi olağanüstü bir ceza kesti; bu Mithradates'ten istediğinin *on* katıydı.

Ilımlı ve etkili subayı Lucullus'u parayı toplamak için görevlendirdi. Asi askerlerini vatandaşlara ait evlerde konaklattırdı ve Anadolu sakinlerinden küstah "misafirlerini" doyurma ve giydirme "ayrıcalığı" için akıl dışı paralar istedi. Serbest bırakılmış bütün kölelerin yeniden köleliğe dönmeleri emredildi. Ephesos ve diğer şehirlerde Sulla "tiyatrolarını, *gymnasion*larını, limanlarını, surlarını, heykellerini ve her türlü kamu malını ipotek ettirterek" şehir meclislerini aşırı yüksek faiz oranlarıyla borçlanmaya zorladı. Sanat eserlerini ve hazineleri de büyük oranda yağmaladı. Bütün para ve mallar Sulla'nın kişisel savaş hazinesine gitti.

Birçok şehir direndi. Sulla "Romalıların asla gelişigüzel kıyım ya da barbarca başka faaliyetlerde bulunmadığını" iddia ettiği birçok konuşma yapmasına rağmen, askerleri misilleme olarak katliamlar yaptı. Mithradates'in geri çekilmesi ve Sulla'nın intikam güden saldırıları sırasında, korsan gemileri akınlar halinde Miletos'tan Samos'a kadar kıyı şehirlerinin ve adaların kalelerine ve limanlarına saldırarak Ege'nin başına bela oldular. Sulla korsanların Mithradates'i desteklemiş İasos gibi şehirlere saldırmasına umarsızca izin verdi. Ekonomik yıkım derin ve kalıcı oldu. Bu şehirlerin çoğu Mithradates'in egemenliğinde yaşadıkları refahı dört yüz yıl sonraki Constantinus saltanatına kadar geri kazanamayacaktı.[18]

MÖ 84'te Sulla görevini tamamladığını ilan etti. Gayretli genç subayı Murena'yı Phrygia'nın işgali için Fimbria'ya hizmet etmiş iki lejyonla birlikte geride bıraktı. İtalya yolunda kısa süre için Yunanistan'a uğradı. Gizemli bir hastalığın tedavisi için bir kaplıcayı ziyaret etti ve binlerce sanat eserini, ünlü resimleri, değerli el yazmalarını, zarif heykelleri, Atina'daki bitirilmemiş Zeus Olympios Tapınağı'nın devasa sütunları da dâhil başka antikaların sevkiyatını ayarladı. Sulla'ın ganimetlerini taşıyan bazı gemiler İtalya'ya giderken yakalandıkları fırtınada battı. Arkeologlar en azından bir batığın kargosunu tespit etmiştir. Dalgıçlar denizin dibinden çok sayıda mermer sütunla birlikte Eros ve Dionysos'un

tunç heykellerini, Aphrodite, Pan, *satyros*lar ve başka figürlerin mermer yontularını çıkarmıştır.[19]

Sulla, çoğu Makedonia ve Trakya'dan askere alınmış kırk bin adamla İtalya'ya döndü. Tarihçi Barry Strauss bu yardımcı birliklerin arasında, on yıl sonra İtalya'da büyük bir köle isyanını başlatacak Trakyalı Spartacus'un da bulunabileceğini ileri sürer.[20]

Asya'nın üzerine çöken dehşet şimdi İtalya'da tekrarlanıyordu. MÖ 83'te Sulla'nın acımasızca el koyduğu topraklar, sürgünler ve cinayetler öyle dehşet verici boyutlarda partizanca bir kıyıma yol açtı ki, Romalı tarihçi Cassius Dio'ya bakılırsa Sulla'nın zalimce işkenceleri ve Romalı yoldaşlarını öldürmesi Mithradates'in MÖ 88 katliamını bile geçmişti. "Kocalar eşleriyle birlikte öldürüldü; anneler ve bebekler katledildi," diye yazar Plutarkhos; "evler hatta tapınaklar kana boyandı." Aziz Augustinus, "Romalı kanı nasıl da oluk oluk aktı," demişti; ölümlerin miktarı "ölçümlerin ötesindeydi." Sulla'nın adamları Fidentia'da 18.000 Marius yanlısını yok etti; Capua'da 7000 kişi katledildi; Signia'da ise 20.000 kişi... Bir gün Sulla Roma'nın araba yarışı alanında üzerine kilit vurduğu 6000 masum insanın öldürülmesini emretti. Yine bir başka gün Marius'u desteklemekle suçlanan 12.000 insanı infaz etti. Sulla MÖ 81'de diktatör oldu. Yaşlı Plinius, Sulla'nın kazandığı tüm zaferlerden elde ettiği 52 ton gümüş ve 6 ton altını zafer alayında sergilediğini anlatır.[21]

İkinci Mithradates Savaşı, MÖ 83-81

Roma'yla zorlu birinci raunt sonrası dünyadaki iyice küçülmüş köşesine çekilen Mithradates'in ruh hali nasıldı? İç sıkıntısı, hayal kırıklığı, rahatlama, çaresizlik, umut, kararlılık, şüphe ve düşünceler arasında bir kanı öne çıkıyordu. O, Kral VI. Mithradates Eupator Dionysos, *Vazraka* ("Büyük") idi; Pers ve Makedonia hükümdarlarının mağrur torunu, Karadeniz İmparatorluğu'nun başı, özgürlük, Işık ve Hakikatın tanrılar tarafından seçilmiş savunucusu, Karanlığın ve Yalanın düşmanı, Doğu'daki Roma emperyalizminin gerçek alternatifiydi.[22] Sulla ve kendisinin öpücükle mühürlediği Dardanos Barışı'nı Roma senatosunun onaylamadığından haberdardı. Aslında, ateşkesin şartları yazıya dökülmemiş ve imzalanmamıştı. İtalya'yı kırıp geçirmeye kararlı bir kaçakla

yapılmış sözlü anlaşma kesin olarak ne kadar bağlayıcıydı? Aynı düşünce Sulla'nın Anadolu'da bıraktığı on iki bin Fimbria yanlısından sorumlu komutan Murena'nın da aklına gelmişti. Piraeus için yapılan savaşta Sulla'nın adamlarıyla alay etmiş Murena ("yılanbalığı"), içerdiği hafif şartlardan dolayı antlaşmadan nefret edenler arasındaydı. Bu yüzden meseleyi kendi eline almaya karar verdi. Murena'nın aptalca ve sadece kendine hizmet eden savaşı yeniden başlatma kararı Mithradates'in ekmeğine yağ sürecekti.

Ama önce Mithradates'in ev temizliği yapması gerekiyordu. Kappadokia'nın tamamını Ariobarzanes'e vermekten vazgeçti. Halk kendisini seviyordu ve o da Kappadokia'yı her zaman krallığının bir parçası olarak görmüştü. Kolkhis'te ve Kırım Bosporosu civarındaki kavimler arasında gelişen huzursuzluklar acil ilgiye ihtiyaç duyuyordu. Karadeniz'in kuzeyindeki halkları yeniden egemenliğine girmeye ikna etmek için Mithradates donanmasını genişletti ve büyük bir ordu daha topladı. Yunanistan'daki bozgunlarından ders çıkaran kral, yanaşık düzende yürüyen demode hoplit formasyonundan vazgeçip askerlerini Roma lejyonlarıyla daha iyi savaşabilecek sığ saflara dağıtılmış küçük ve daha esnek birlikler şeklinde eğitti. Hafif avcı erlerinin ve okçuların sayısını arttırdı. Gerektiğinde bizzat ön saflarda savaşma kararı aldı. Cesur ve çok yetenekli Pers ve Armenia süvarilerinden oluşan büyük bir birlik yeni ordusunun en önemli öğesiydi. Bu kuvvetler gergin kuzey bölgesine boyun eğdirmek üzere oğlu Makhares'in naip olduğu Bosporos Krallığı'na sevk edildi.[23]

Kolkhisliler başlarına kral olarak, en büyük oğlu Genç Mithradates'i talep ettiler. Mithradates bunu kabul eder etmez müttefiklik antlaşmalarını yenilediler. Mithradates elinde hiçbir kanıt olmadığı halde oğlunun kendi yerine geçmeye hevesli olduğundan şüpheleniyordu. Fimbria'ya karşı yapılan savaşta sadakatle savaşmış oğlunu ve varisini çağırdı. Ne de olsa Genç Mithradates, kendisine karşı komplo kurduğu için infaz ettiği kız kardeşi ve ilk eşi olan Kraliçe Laodike'den doğmuştu. Laodike'nin en büyük oğlu anne soyunun doğuştan gelen hainliğine mi sahipti? Belki de annesinin öldürülmesi yüzünden kin besliyordu. Kral üzülerek oğlunu altın prangalara vurup infaz ettirdi. Bu talihsiz zorunluluktan dolayı tatlı ve çabuk etki eden bir zehir, belki de afyonla karıştırılmış baldıran (filozof Sokrates tarafından içilmiş ölümcül karışım) ya

da Hindistan'dan gelen mikroskobik bir zehir olan *dikarion* hazırladığını hayal edebiliriz. Amaseia'dan güvenilir bir Pers olan Moaphernes (tarihçi Strabon'un büyük büyük amcası) Mithradates'in Kolkhis'teki naibi oldu.

Paranoyakça düşünceler kralı rahat bırakmıyordu. Arkhelaos'un sadakatinden duyduğu şüphe içini kemirmekteydi. Mithradates bunun üzerine kafa yordukça, en meşhur generalinin barış görüşmelerinde Sulla'ya gereğinden fazla yakınlaştığına daha da ikna oluyordu. Kralın şüphelerine dair dedikodular Arkhelaos'a ulaştı. Arkhelaos gerçekten gemiyi terk etmeyi mi düşünüyordu? Bunu bilmiyoruz, ama deneyimli asker artık kendi çıkarlarını ön planda tutması gerektiğini anlamıştı. Romalıların tarafına geçti (kardeşi Neoptolemos Mithradates'in Ege donanmasının komutanı olarak krala sadık kaldı). Öyle görünüyor ki, Romalı tarihçilerin Mithradates'in kişiliği, stratejileri, asker sayıları ve diğer olaylar hakkındaki bilgi kaynağı büyük ölçüde Arkhelaos'tu.

Arkhelaos, Murena ile bir görüşme talep etti. Romalı komutanı Mithradates'in Karadeniz'de büyük bir filo kurmakta olduğuna ve Roma'yla husumeti gizlice yeniden canlandırmak niyetiyle büyük bir ordu daha eğittiğine inandırdı. Yağma ve kendine ait bir zafer –bu arada "önemsiz de olsa savaş için bahaneler"– bulmak için can atan Murena, Mithradates ilk hamleyi yapmadan evvel öncelikli bir saldırı yapmaya ikna oldu.[24]

MÖ 83 yazında, Murena savaş ilan etmeksizin Batı Kappadokia'nın içlerine doğru ilerledi ve Mithradates'in Kappadokia Komana'sındaki garnizonuna yıldırım bir taarruz düzenledi. Agamemnon'un soyundan gelenler tarafından Troia Savaşı'ndan sonra kurulduğu söylenen bu büyük kutsal şehirde, Pontos Komana'sındaki gibi inanılmaz derecede zengin bir Aşk Tapınağı vardı. Tapınakta arkaik bir Artemis heykeli bulunuyordu. Rivayete göre Agamemnon, kızı İphigeneia'yı Artemis'e kurban etmişti; İphigeneia'nın kılıcı Komana'da sergilenen kutsal emanetlerden biriydi.[25]

Mithradates'in süvarilerinden çoğu Murena'nın saldırısında öldü. Gafil avlanmış ve Arkhelaos'un ihanetine öfkelenmiş olan Mithradates, yine de savaşı kızıştırmaktan titizlikle kaçındı. Murena'ya elçiler göndererek antlaşmayı bozduğu için onu protesto etti. Murena'dan aldığı alaycı karşılık şöyleydi: "Antlaşma mı? Ne antlaşması? Ben yazılı bir

antlaşma görmedim?" Murena Aşk Tapınağı'nın tüm parasını ve mabedi süsleyen her şeyi çaldıktan sonra kışlık karargâhını Kappadokia'da kurdu.

Mithradates gerilim politikasını ve devlet adamlığı siyasetini sürdürerek savaşı kızıştırmaktan yine kaçındı. Senato'ya ve Sulla'ya başvurmak ve Murena'nın Dardanos Barışı'nın şartlarını bozduğuna dair resmi şikâyette bulunmak üzere Roma'ya bir heyet gönderdi. Murena'nın gayriresmi saldırısına tepki göstermeden önce Roma'nın cevabını bekleyecekti. Bu sırada Kappadokialı eski dostu Gordios general olarak hain Arkhelaos'un yerini aldı.

MÖ 82 baharında Murena, eriyen karlarla taşmış Kızılırmak'ı geçerek Mithradates'in topraklarına girdi. O yaz ve sonbahar Murena'nın lejyonları Pontos'ta dört yüz köye akınlar düzenleyerek arabalar dolusu ganimet topladılar. Murena bu vurgunla birlikte Roma kontrolündeki Galatia'ya geçti. Yine de Mithradates onu izlemesi için casuslarını göndermekten başka bir şey yapmadı.

Sulla ve Senato MÖ 81'de Mithradates'in Murena hakkındaki şikâyetini soruşturmak üzere bir hükümet temsilcisi yolladı. Memur Murena'yla buluştu ve Senato'nun Roma'yla barış yapmış Mithradates'e saldırmaktan vazgeçmesini istediğini iletti. Fakat Mithradates'in casuslarının bildirdiği gibi, delege aynı zamanda Senato'nun bu hususta yazılı bir emir göndermediğini de itiraf etti. Ardından casuslar resmi yetkilinin Murena'yla aralarında fısıldaştıklarını gördüler. Murena, Mithradates'in topraklarını yine istila etti! Mithradates şimdi temsilcinin Roma'dan Murena'ya gizli bir mesaj taşıdığını ve topyekûn bir savaşla kendisine saldırmasına onay verdiğini düşünmekte tamamen haklı çıkmıştı. Bu, MÖ 89'da Aquillius ve Nikomedes'in başlattığı gayriresmi savaştan daha yüzsüzce bir hareketti.

Mithradates, Gordios'a aynı şekilde karşılık vermesini emretti. Gordios, Mithradates uğruna savaşmaya can atan yerel yurttaşlardan hızla bir ordu topladı. Kızılırmak'ın öte yakasında, Murena'nın iki lejyonunun karşısında konuşlandı. Mithradates bizzat güzel bir atın üzerinde gelerek yeni ordusunun başına geçti. Şahsi savaş tecrübesi az olan kral, Sulla'nın kazandığı zaferlerde kendini ispatlamış kararlı ve deneyimli genç Murena'ya karşı başlattığı çarpışmaya aktif bir şekilde girdi. Kraliyet soyundan gelen Pers atalarının hiçbir zaman savaşa girmediğini çok

iyi bilen 51 yaşındaki Mithradates, şimdi savaşın tam ortasına atılma kararıyla İskender'e öykünüyordu.

Rakip ordular nehir kıyısında şiddetli bir savaşa tutuştular. Mithradates, Murena'yı ve adamlarını ırmağın karşısına sürüp tepe yamacına doğru kaçırtarak üstünlük sağladı. Küçük ve esnek birliklerine komuta eden Mithradates, Romalıları kesin olarak bozguna uğrattı. Kralın Armenialı okçularının ok yağmuru altında, çakal Murena ve adamları "yolsuz bir güzergâh aracılığıyla" dağların üzerinden batıya kaçtı. Mithradates ve Gordios, Murena'nın garnizonlarından geri kalanları da Kappadokia'dan çıkardılar. Bütün ülke Mithradates'i kurtarıcı olarak karşıladı. Murena'ya karşı kazanılan parlak zafer çok ihtiyaç duyulan iyi haber etkisi yaptı. Zayıflayan halk desteği geri geldi ve Mithradates Eupator yine saldırgan Romalılar karşısında halkın kurtarıcı kralı olarak selamlandı. O hâlâ aç kurtları sürüp çıkartan "İyi Babaydı."[26]

Bu sıralarda Marius'un hizbinde yer alan Iulius Caesar adlı (doğumu MÖ 100) genç bir *patricius* Roma ordusuna yazıldı. Anadolu'ya giderken Kilikia Korsanları tarafından kaçırıldı ve fidye için esir tutuldu. Caesar zehirli şarabın da dâhil olduğu zeki bir oyun neticesinde kaçmayı bildi. İlk savaş nişanlarını, Romalıların Mithradates müttefiki beş yüz askeri öldürdüğü ve altı bin kişiyi köle yaptığı Lesbos'ta kazandı. Arkasından IV. Nikomedes'ten gemi talep etmesi için Bithynia'ya gönderildi. Görünüşe göre Caesar, Bithynia sarayında gereğinden fazla kalmıştı. Hayatının geri kalanı boyunca, Nikomedes'in aşığı olduğunu ima eden "Bithynia kraliçesi" lakabıyla rakiplerine alay konusu olacaktı.[27]

Bu sırada Roma'da Sulla, çıkardığı saçma savaşla Mithradates'e karşı kazandığı zaferi silmeden önce Murena'yı tez elden durdurmaya çabalıyordu. Murena'yı ağır cezayla tehdit etmesi için katı bir *tribunus* olan Gabinius'u gönderdi. Sulla'nın arabulucusu Gabinius, Kappadokia'da tahtı yine sallanmaya başlayan Ariobarzanes'le Mithradates arasında da bir görüşme ayarladı. Kendisine yapılmış haksızlıktan dolayı duyduğu öfke ve askeri üstünlüğünden gelen konumuyla Mithradates şartlarını hazırladı. Dört yaşındaki küçük kızı Athenais'i yeni dostluklarını pekiştirmesi için Ariobarzanes'le nişanladı. İttifakın bir parçası olarak sadece Batı Kappadokia'yı değil, aynı zamanda Orta Kappadokia'nın büyük bir bölümünü de elinde tutma şartı getirdi. Birden bire Mithradates'in bütün kartları elinde topladığı bölgede, istikrarı sağlamaktan umudunu kesen Gabinius ve Ariobarzanes koşulları kabul etmek zorunda kaldı.

Ardından herkes samimi ve sevinçli Mithradates'in düzenlediği Pers-Makedonia tarzı renkli bir şölene katıldı. Mutlu dostlar ve güzel cariyelerle çevrilmiş Mithradates, savaştan önceki eski günlerde olduğu gibi, yine törenlerin efendisiydi. En iyi şarkıcılara ve *kithara* çalgıcılarına, en komik soytarılara ve en muhteşem hokkabazlara bolca ödül dağıttı. Taşkın içki ve yemek yarışmalarında kazananlara altın ödüller verdi. Appianos'a göre şölendeki herkes –Ariobarzanes, Gordios, Dorylaios, hatta Monime– taşkın neşeye ortak oldu; bir kişi hariç: Masanın ucundaki asık suratlı Romalı Gabinius.[28]

Dağdaki Ateş

Mithradates ayrıca Murena'ya karşı kazandığı zaferi Zeus ve Mithras'a şükranlarını sunmak için yaptığı ağırbaşlı bir törenle, dağ zirvesindeki bir ateş ayiniyle kutladı. Appianos, Mithradates'in ataları Kyros ve Dareios'un kadim geleneklerine göre icra ettiği bu töreni anlatmıştır. Bunu çocukken Sinope'de, babasının yanında öğrenmişti.

Mithradates ve maiyetindekiler Büyük Evliya Dağı'na Savaşçı Zeus kutsal alanına tırmandılar. Arkeologlar yerel Anadolu ve İran etkili ateş tapımına hizmet etmiş bu önemli alanda birçok yazıt keşfetmiştir. Bu ve Kappadokia'daki birçok benzer kutsal alanda "ateş bekçileri" denen Zerdüşt rahipler sunaktaki ebedi ateşin (kaynağı petroldü) muhafızlığını yapıyorlardı. Başlarına uzun keçe sarıklar geçirmiş Mithradates'in *magus*ları, büyülü sözler mırıldanarak ve *barsom*larını (mersin ağacından asa) sallayarak ateşe, toprağa, rüzgâr ve suya beyaz hayvanlar kurban ettiler. Ardından kadim Pers âdetini izleyen baş *magus* Mithradates kütükleri tepeye bizzat sürükleyerek büyük bir odun yığını yaptı. Sunağın etrafına kütüklerden ve dallardan kazık ayakları yerleştirdi; sonra da rahipler için et ve ekmek ziyafeti hazırladı.

Kral gümüş yıldızlarla süslü erguvani bir başlık ve erguvani kraliyet kaftanının üzerine bembeyaz bir *magus* pelerini geçirmişti. Süt, bal, şarap ve zeytinyağından oluşan kutsal sıvı sunusunu yapmak için odun yığınının tepesine çıktı. Sunuların üzerine güzel kokulu günlük ve mür atan Mithradates, tanrılara kalpten bir dua etti. Duasını hiçbir kaynak kaydetmemiştir, fakat muhtemelen Ksenophon tarafından aktarılan

Resim 10.2. Pers *magus* kral ateş töreni yapıyor. Mithradates'in ateş töreni, kralın Pers ataları tarafından yapıldığı geleneksel haliyle gerçekleştirilmişti. Bir kırmızı figürlü vazo 3297'den detay, A yüzü, Yeraltı Ressamı, MÖ IV. yüzyıl, Stattliche Antikensammlungen und Glyptothek, Münih.

Kyros'un duasına benziyordu: "Ey kadim Zeus, Helios ve bütün tanrılar! Şanlı başarılarıma yardım ettiğiniz için bu sunuları şükranımın nişaneleri olarak kabul edin." Kral aşağı indikten sonra *magus*lar yüksek odun yığınının dibine diz çöktüler ve nefesleriyle kutsal alevleri kirletmemek için defne yapraklarıyla yelleyerek ateşi canlandırdılar .

Tanrılara yapılan göz alıcı ateş günler boyunca yandı, geceleri aydınlattı. O kadar sıcaktı ki, kimse sunağa yaklaşamıyordu. Yükselen alevler Mithradates'in 180 kilometre uzaklıktaki gemilerinden görülebiliyordu. Ateşe bakarken gözleri dalan Mithradates ve takipçileri, kendilerini muhteşem bir geleceğin beklediğine tutkuyla inanmaya devam edebilirlerdi.[29]

11. Bölüm

Kral Gibi Yaşamak

Plutarkhos, Mithradates'in yeni bir maç için hazır güreşçi gibi, "Sulla'nın ona indirdiği darbeye rağmen ayakları üzerinde doğrulmasına" hayret etmişti. Appianos ise Murena'ya karşı kazandığı ses getiren zaferden sonra Mithradates'in şimdi "boş zamanlarını değerlendirdiğini" yazar.

Yunanistan için yapılan savaş korkunç kayıplar ve Atina'nın tahribi sonucunda felaketle sona ermişti. Yine de bir anlamda sonuç modern askeri strateji uzmanlarının "Tet Saldırı Etkisi" diye adlandırdığı şeyin antik önceliydi. Bu olgu ismini Vietnam Savaşı sırasında Kuzey Vietnamlıların 1968'de başlattığı büyük taarruzdan alır. Taarruz çok ağır bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı, fakat sözde galip Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Vietnam kuvvetleri düşmanın gücü ve kararlılığı karşısında moral çöküntüsü yaşadı. Kuzey Vietnam uluslararası destek elde etti ve sonunda savaşı kazandı. "Tet etkisi", daha güçlü bir düşmana karşı felaketle sonuçlanmasına rağmen haklı bir davaya lehte verilen uluslararası destek sayesinde halkla ilişkiler zaferine dönüşen büyük bir askeri seferi tanımlar. Şerefli başarısızlık veya soylu yenilgi kavramı Antik Çağ'da iyi biliniyordu: Thermopylai'daki Spartalılar, Hannibal, Aristonikos ve Spartacus meşhur örneklerdir. Iustinus, "en büyük generallerin karşısında bozguna uğradığında, kayıplarına rağmen daha da cesurca ayağa kalkan" Mithradates için Tet benzeri bir etkiden söz eder. Roma'da Cicero, bu kadar çok kayıptan sonra bile Mithradates'in çarpıcı takviye bulabilme yeteneğini açıklamaya çalışıyordu. Bir şekilde Mithradates "zafer kazansa elde edeceğinden daha fazlasını yenilerek yapmıştı!" diyerek şaşkınlığını belirtmekteydi.[1]

Roma'da Sulla'nın korku krallığı sürüyordu. Marius'un Halkçılar hizbinden birçok kişi İtalya'dan kaçmıştı. Bu kaçaklar – Halkçılar yö-

netiminde yüksek memurluk yapmış emekli askerler ve devlet adamları– imparatorluğun doğu ve batı sınırlarında toplanıp isyan bayrağını açtılar. Bazıları isyancı yerel İspanyol ordusunun başındaki Romalı komutan Sertorius'a katıldı. Diğerleri Pontos'ta Mithradates'in yanına gitti. Bu deneyimli Romalı subaylar yanlarında altı bin asker –bir lejyon– getirdi ve Mithradates'in yeni ordularını Roma disiplini ve taktiklerine göre eğitti.

Şimdiden sonra Mithradates'in savaş hazinesi düşman için zengin ganimet sağlayan gösterişli teçhizata para harcamayacaktı. Güvertelerinde cariyeleri eğlendirmek için havuzları olan ipek tenteli lüks gemiler, altın bezemeler ve değerli taşlarla süslenmiş zırh, kalkanlar ve silahlar olmayacaktı artık.

Mithradates, büyük telaş içindeki Sulla'dan elde ettiği için şanslı olduğunu iyi bildiği Dardanos Barışı'yla Roma ile huzur içinde bir arada yaşayabiliyordu. Öte yandan Karadeniz İmparatorluğu'nu güvenceye almakta kararlıydı. Appianos'a göre Kolkhis'in kuzeyindeki Akhaialılara boyun eğdirmek için bir ordu topladı. Troia Savaşı kahramanlarının soyundan geldikleri iddiasındaki sert bir kavim olan Akhaialılar, gemileri kayalık kıyılarında tuzağa düşürerek batırmak ve denizcileri tanrılara kurban etmekle kötü şöhret sahibi olmuşlardı. Onların dağlık arazisinde savaşmak zorluydu. Mithradates pusular ve dondurucu kar yüzünden birçok adamını kaybetti. Akhaialılar asla bozguna uğratılamadı; bazılarının sonradan Mithradates'in ordusuna katılmasına ve dağ savaşı tecrübesi değerli olmasına rağmen sadakatlerine güvenilemezdi.[2]

Mithradates hem fırsat hem de tehditler karşısında hep uyanık davrandı. Fakat neredeyse on yıl boyunca nispeten barış içinde hüküm sürdü.

Tabağımda Arsenik, Kadehimde Kargabüken

Mithradates gösteri ve abartıyı seviyordu. Zehirli et ve şarap tüketme yeteneğini sergileyen dramatik gösteriler düzenlerdi. Böyle akşamlar sadece eğlence sağlamıyor, aynı zamanda Zehirlerin Kralı'nın özenle yaratılmış yenilmezlik şanını da arttırıyordu. Elbette bu ölümcül yöntem, deneysel araştırmalarını da ilerletiyordu.

Bu ziyafetlerden birini hayal edelim: Akşam, canavarca bir suç yüzünden ölüm cezasına çarptırılmış birinin zehirlenmesiyle başlayabilirdi. Mithradates, Pergamon Kralı III. Attalos'un "etik" yaklaşımını benimseyerek sadece mahkûmlar üzerinde deney yapıyordu. Yunan dünyasında ölüm cezası genellikle zehirli baldıran otuyla infaz edilirdi. Ama Mithradates bilinen ve nadir ilaçların etkilerini sistematik olarak çalışıyordu ve ölüm sırasındakiler onun bilimsel denekleriydi. En azından bir keresinde Mithradates'in, dostu İskenderiye kraliyet hekimi Zopyros'tan mektup ve paket getiren bir ulağı kabul ettiğini biliyoruz. Zopyros'un mektubu Mithradates'e ulağın ölüm cezasına çarptırıldığını söylüyor ve onunla birlikte gelen panzehiri adamın üzerinde denemeye davet ediyordu.[3]

Misafirler kanepelerde yerlerini alırken, türbanlı Hintliler kobraları yılankavi müziklerle büyüler ve Pysilloi kavminden yılan eğiticileri Libya engereklerine kendilerini sokturur. İskit şamanlar bozkır engereğinin dişlerinden zehir akıtır. Ok ucunu zehire batıran İskit okçunun fırlattığı ok misafirlerin başlarının üzerinden geçerek suçluyu vurur. Bir başka akşam yaşlı kök toplayıcı Krateuas ölümcül bir bitki zehirini ölçer. Gösterişli bir hareketle lezzetli bir yemeğin üzerine serper ve bir başka hükümlüye servis eder. Herkes zehirin etkisini gözlemlerken Mithradates, uzman olarak süreci yorumlar. Hizmetkârlar aynı yemeği –elbette zehirsiz– konuklara da sunarken gerilim artar. Bu sırada ölen kurbanlar, üzerlerinde panzehirlerle gizli deneyler yapılmak üzere çabucak göz önünden kaldırılır (bkz Levha 1).

Gösterişli jestler ve sohbetlerle Mithradates bir damla yılan zehiri yutarak konukları dehşete düşürür. Akşamın doruk noktasında Zehirlerin Kralı, konukları kendi kuzu kızartması tabağına ya da şarap kadehine arsenik veya güzel avrat otu koymaya davet eder. Mithradates sadece bir zehir bilimci değil, aynı zamanda bir *magus*, bir büyücüydü. Her iki yetenek de yenilmezlik imajında rol oynamaktaydı. Kibar bir gülümsemeyle Zehirlerin Kralı şerefe içmek üzere kadehini kaldırır.[4]

Mithradates'in heyecan verici bağışıklık gösterilerine saray mensupları ve yabancı liderlerin verdiği tepki şair ve klasik tarihçi A. E. Housman'ı büyülemişti. 1896'da Mithradates hakkında yazdığı aşağıdaki dizeler meşhur oldu.

Doğuda hüküm süren bir kral vardı,
.....
Zehirli et ve zehirli içkiyle.
Zehirli bitkileri sökerdi kökten
Birçok zehirin anası yeryüzünden,
Önce biraz, sonra daha fazlasıyla,
Topladı hepsini ölüm dükkânında,
Etraftan gelen sakin, ilgili, gülümseyen sesler,
Herkese yayılınca kralı mutlu eder.
Etine arsenik koydular,
Pür dikkat seyre durdular,
Kadehine kargabüken özü kattılar,
İçerken titreyerek baktılar,
Gömlekleri kadar beyazdı yüzleri:
Sanki zehiri içmişti kendileri.
Bir hikâye anlattım size, kulağıma gelen,
Mithradates'inki, şu uzun yıllar yaşadıktan sonra ölen.

Mithradates'i Batı literatüründe ve popüler kültürde herkesin kullandığı bir isim yapan şey, onun zehirler hakkındaki derin bilgisi ve uzun ömrüydü. Kralın ismi, bir kimsenin sistematik olarak aldığı küçük dozda ölümcül maddelerle bunlara karşı bağışıklık kazanması anlamına gelen *mitridatizm* terimiyle anılır. Bazı toksinlerde bu işlem etkilidir. Örneğin, başkalarını öldürecek miktarlara karşı bağışıklık kazanmak mümkündür. Antik Çağ'da Libya, Armenia ya da Mısır'da yaşayan bazı halkların yerel zehirli böceklerden, akrepler ve engerek yılanı zehirinden etkilenmedikleri gözlenmişti. Mithradates ayrıca yılan zehirinin yutulduğu zaman güvenli bir şekilde sindirilebileceği gibi çok az bilinen bir gerçeği kavramıştı; sadece kan dolaşımına girdiği zaman öldürücüydü.[5]

Roma İmparatorluğu'nda zehirlemenin giderek popülerleşmesi, Romalı taşlama yazarı Iuvenalis'in şakasına konu olmuştu: Eğer insanlar yaşlı Mithradates'ten ders çıkarıp her zehire dayanıklı olana dek onun ilaçlarını kullanırlarsa, soğuk çelikten cinayet silahları tekrar yaygınlaşabilirdi. Yaklaşık iki bin yıl sonra "Mithradates" adlı şiirinde şair filozof Ralph Waldo Emerson (1802-1882), zehirli kınkanatlı böceklerden siyanüre (prusik asit) kadar giderek daha çok zehiri üzerinde deneyen Zehirlerin Kralı'nı şöyle hayal edecekti:

Yediğim ete koyun arsenikleri
Verin atayım ağzıma şu zehirli böcekleri,
...yemekler getirin bana,
Her bölgeden ve her irtifadan,

Sert ya da ılıman her tabiattan
...vahşi veya uysal,
Ağaçlar ve yosunlar...
Kuşlar ve sürüngenler, beni doyursunlar.
.....
Şerbetimdeki baldıran otu dokunmaz bana,
Ağılı içki yatıştırır beni anca.[6]

Mithradates'in Gizli Panzehiri

Antik Çağ'da her doğal zehirin –hayvan, bitki ya da mineral– bir doğal panzehiri olduğuna inanılırdı. Mithradates kendi panzehirinde (daha sonra *Mithridatium* denilecekti) zehirli ve yararlı bitki ve maddelerin karışımıydı. Geleneksel olarak panzehirler, zehirlere karşı koyduğu düşünülen zehirleri bir araya getirirdi. Yaygın kullanılan malzemeler tarçın, mür, sinameki, bal, kunduz yumurtalığı esansı, akgünlük, sedef otu, tanen, sarımsak, Lemnos toprağı, Khios şarabı, odun kömürü, kesilmiş süt, kantaron, çandra (kurtluca), zencefil, süsen, sedef otu, yaban keteni, Volga'dan ışkın, binbirdelik otu, safran, ceviz, incir, maydanoz, akasya, havuç, kakule, anason, afyon ile Akdeniz, Karadeniz, Arabistan, Kuzey Afrika, Avrasya ve Hindistan'dan diğer maddelerdi. Modern bilim bunlardan bazılarının hastalık ve zehire karşı koyduğunu ortaya çıkarmıştır. Örneğin sarımsaktaki sülfür, kan dolaşımındaki arseniği etkisizleştirir. Odun kömürü birçok farklı zehiri emer ve süzer. Lemnos toprağının kimyasal bileşimi yakın zamanda incelenmiş, zehir emici ve antitoksik mineraller içerdiği görülmüştür. Sarımsak, mür, tarçın ve binbirdelik otu antibakteriyeldir. Yaygın *Mithridatium* bileşenleri üzerine yapılmış son bilimsel araştırmalar bağışıklık sisteminde zehirlenmeye karşı faaliyetlerin meydana geldiğini ortaya koymuştur. Afrika ve Hindistan'daki halk şifacıları tarafından geleneksel olarak kullanılan belirli

bitkiler kobra, sağıryılan ve engerek zehirlerini gerçekten etkisiz hale getirebilmektedir.[7]

III. Attalos, Kolophonlu Nikandros ve diğerleri tarafından başlatılan çalışmalara dayanarak Mithradates mahkûmlar, arkadaşları ve kendisi üzerinde yaptığı deneylerde yüzlerce zehirin ve panzehirin özelliklerini kaydetti. "Bitmek tükenmek bilmeyen araştırma ve her türlü deneyle" der Plinius, "zehirleri ilaçlara döndürmenin yollarını aradı." Mithradates ve ekibini (Krateuas, Papias, *magus*lar, Agar şifacıları ve savaş yaralarında uzman Timotheos) domuz mesanesinden maskelerini giymiş halde (antik simyacılar kullanırdı) natronun (Mısır'da bol bulunan sodyum karbonat) kızıl zırnık ya da sarı zırnıkla (arsenik) karıştırılmasıyla elde edilen Mısır'ın kokusuz "sert zehirini" denediğini hayal edebiliriz mesela. Şifalı özler ve çok küçük miktardaki zehirler *elektuar*la, yani balla bir arada tutulan bir macunla birleştirilirdi. Macun badem büyüklüğünde bir ilaç şekline sokulurdu. Kral güne gizli panzehir tabletini soğuk suyla içerek başlardı. Görünüşe göre, karışım ciddi fiziksel sorunlara yol açmıyordu ve kralın bağışıklık sistemini güçlendiriyordu, zira antik kaynaklar kralın uzun hayatı boyunca sağlığının ve cinsel gücünün mükemmel olduğu konusunda hemfikir.[8]

Mithradates'in ölümünden sonra kişisel kütüphanesi ve çalışmaları Roma'ya götürüldü ve Pompeius'un sekreteri Lenaios (MÖ 95-75) tarafından Latinceye çevrildi. Mithradates'in kendi eliyle yazdığı notları çalışan Plinius kralın engin bilgisini övmüştür. "Doğrudan kanıtlar ve raporlardan Mithradates'in biyolojide kendinden önceki herkesten daha başarılı bir araştırmacı olduğunu, her gün önce ilaç alıp ardından zehir içerek bağışıklık kazanmak için vücut alıştırma programını tek başına uyguladığını yazar. Saltanatının zirvesindeki Mithradates "Dünyanın önemli bir kısmına yayılmış bütün tebaalarından detaylı bilgiler topladı." Kralın etnobotanik ve toksikoloji bilimsel eserlerinden oluşan uluslararası kütüphanesi Galyalı Druid rahipleri, Mezopotamyalı doktorlar ve Hint ayurveda ("uzun hayat") hekimleri tarafından kullanılan ilaçların tariflerini içeriyor olabilirdi. MÖ VI. yüzyılda yaşayan Suşruta, macununda seksen beş bileşen olmasıyla övünürken Çaraka (MÖ 300)'nın Mahagandhahasti isimli ilacında altmış bileşen vardı.[9]

Mithradates MÖ 3000'de zehirli ve tıbbi bitkiler yetiştirmiş olan Kral Menes'ten yararlanan Mısırlı Demokritos'un simya yazılarını okuyabilir-

di. Buna ilaveten "yirmi bileşenden" oluşan "evrensel ilacını" paylaşan Mısır'daki Zopyros'la yazıştığını biliyoruz. Kralın bir diğer bilimsel meslektaşı Roma'da nüfuzlu bir tıp okulu kurmuş Bithynialı Asklepiades'ti. Mithradates'in Sinope'de çalışma davetini reddetmişti, ama bilimsel çalışmalarını krala adadı ve ona panzehir formülleri yolladı.

Mithradates yılan zehirlerinin gizemini öğrenmek için Troia yakınında yaşamış Ophiogenes ("yılan insanları") halkının son üyelerini bulmak üzere bir araştırma yapmış olabilir. MÖ 88'de elçileri Mithradates'le görüşen İtalya'nın Marsi kavmi de yılan zehiri bazlı ilaçlarıyla tanınıyordu. Kralın yanındaki Agar kavminden hekimlerin panzehir ve ilaç yapmak için bozkır engereğinin (Kafkas engereği) zehirini akıttıklarını biliyoruz. Yakın zamanda Azerbaycan (eski Bakü)'da Kafkas engereklerini kullanarak geleneksel tedavi uygulamalarını çalışan bilim adamları küçük dozların hayati iç kanamayı durdurabildiğini keşfettiler (İleride göreceğimiz gibi, iki bin yıldan fazla bir süre önce Agarların farkında olduğu bu gerçek Mithradates'in hayatını kurtaracaktı). Kristalize Kafkas engereği zehiri bugün değerli bir ihraç malıdır.[10]

Mithradates'in ilacının anahtar ilkesi, yararlı ilaçların ve antitoksinlerin küçük miktarlarda birleştirilmesiydi. Bu, Attalos ve Hintli hekimlerin takip ettiği yaklaşımdı. Antik Çağ'da engerekler, akrepler ve denizanalarından ölümcül porsukağacı özü ve zincifrenin kızıl kristallerine kadar pek çok zehir bilinmekteydi. Plinius doğa tarihi ansiklopedisinde yedi bin civarında zehirli maddeden bahseder ve bunları önleyen agarik mantar, acı pelin otu, binbirdelik otu, kediotu ve lohusa otu gibi çeşitli bitkileri (bazıları zehirli) sıralar.[11]

Arsenik –kötü şöhretli "kralların haleflerinin tozu"– Mithradates'in korunma yollarını arayacağı ilk zehir olmuştur büyük ihtimalle. Arsenik, metabolizma için hayati önem taşıyan proteinleri engeller. Ancak küçük dozlarda alındığında, karaciğer tarafından salgılanan enzimler arseniğe yapışır ve onu etkisiz hale getirir. Zaman içinde alınan ufak miktarlar karaciğerin daha fazla enzim salgılamasına neden olarak normalde ölümcül doza dayanmayı sağlar. Zehirli bitkilerde de benzer bir süreç işleyebilir miydi? Mithradates farelerin, böceklerin, kuşların ve başka canlıların zehirli bitkilere karşı tolerans gösterdiğini gözlemlemişti. Plinius ve Aulus Gellius, kralın *Mithridatium*'unda Pontos ördeklerinin zehirli kanlarının da bulunduğunu yazar. Bazı ördek, tarlakuşu ve bıldırcın türlerinin ye-

dikleri zehirli baldırandan etkilenmediği bilinmektedir. Bunlar toksik alkoloid salgılamadıkları için kanları ve etleri zehirlidir.[12]

Orijinal *Mithridatium*'un içinde başka hangi zehirler vardı? Belki Pontos'un zehirli balı... Arıların bu zehirli nektara bağışıklığı vardı; küçük miktarlardaki zehirli bal ise kuvvet verici tonik olarak kullanılıyordu. Sürüngenlerin –zehirli skink semenderi ya da engerek– Mithradates'in formülünün bir parçası olduğuna inanılıyordu. Bunun sebebi, bütün zehirli canlıların kendi vücutlarındaki zehire karşı panzehir ürettiklerine dair inançtı. Yakın zamandaki bilimsel deneyler ölümcül olmayan dozlardaki yılan zehirinin bağışıklık tepkisini uyarabildiğini ve böylece insanın aşılama olmaksızın öldürücü kabul edilen zehir miktarının on katına kadar dayanabildiğini göstermiştir. Bazı böcek iğneleri ve bir dizi toksinde de benzer bir süreç söz konusudur. *Hormesis* denilen "karşı sezi" süreci üzerine yapılan yeni çalışmalar, çok düşük dozda alınan belirli toksinlerin koruyucu bir mekanizmayı harekete geçirdiğini, böylece daha yüksek bir dozun o kadar hasar verici olmadığını göstermiştir. Bilim adamlarının ifade ettiği kadarıyla bu yeni kavramda –Mitradates'in kendi savına dikkat çekici biçimde yakındır– küçük dozlarda zehirli maddeler aşı gibi yararlı olabilir.[13]

Birçok *Mithridatium* formülünde adı geçen binbirdelikotu ya da *Hypericum perforatum* [binbirdelik otu], Mithradates'in zehir bağışıklığı bilmecesini çözmeye yardım edebilir. Moleküler alanında çalışan bilim insanları yakın zamanda *Hypericum*'un müthiş panzehir etkisini keşfetmiştir. Bu bitki, potansiyel tehlike içeren abartısız *binlerce* kimyasalı etkisiz hale getirebilecek kuvvetli bir enzim salgılaması için karaciğeri harekete geçirir. Bilim adamları, eğer binbirdelik otu Mithradates'in panzehirinde bulunuyorduysa, birçok değişik toksinin normalde öldürücü dozlarını algılayan ve yok eden "yüksek alarmda" güçlü bir "kimyasal gözetim sistemini" tetikleyeceğini düşünüyorlar.[14]

Mithradates'in ölümünden sonra Roma'daki saray hekimleri çok gizli *Mithridatium* formülüne sahip olduklarını iddia ettiler. Zehirlenmeler ve zehirlenme korkusu Roma'da yaygınlaşmıştı. Diktatör olarak Sulla zehir satıcılarına karşı sert kanunlar çıkardı. "Eğer bir gün daha gül goncası toplamak için yaşamak istiyorsan, Mithradates'in icat ettiği ilaçlardan yazan bir doktor bul. Her yemekten önce kralları kurtaran maddeden bir doz al," diye yazmıştı Iuvenalis.[15]

Mithradates'in formülü nasıl olup da Roma imparatorlarının eline geçmişti? Bir ihtimal, Mithradates'in sırrını Roma'daki en meşhur hekim olan dostu Asklepiades'e emanet etmiş olması. Aelius adında bir hekim, kralın ölümünden sadece on altı yıl sonra Pontos'a gelen Iulius Caesar için bir *Mithridatium* yazdı. Aelius, Asklepiades'in meslektaşıydı ve belki de Mithradates'le bizzat tanışmıştı.[16]

Roma'nın ilk imparatoru Augustus (doğumu MÖ 63)'un zamanına ait ilginç bir yazıt, Appius Yolu üzerinde bulundu. Metin "kral Mithradates'in ailesine mensup bir tütsü satıcısı" olan L. Lutatius Paccius'tan (Roma ismi değildir) bahseder. Reinach, L. Paccius'un, kralın "baş parfümcüsü" ve onun azatlı bir kölesi ya da akrabası olduğunu düşünmüştü. Fakat Paccius'un diğer eczacılar gibi kokulardan daha fazlasını pazarladığına şüphe yok. Yoksa neden bir "koku" satıcısı efsanevi Zehirlerin Kralı'yla akrabalığının reklamını yapsın? (Sulla'nın yasalarından sonra zehirlerin katı bir şekilde tanzim ediliyor olması, eczacının niye sadece koku reklamı yaptığını açıklıyor.) Yazıt, Paccius'un orijinal *Mithridatium* formülünü bildiği ihtimalini (ya da bildiğini iddia ettiğini) ve ünlü "marka" panzehiri Roma'da ürettiğini akla getiriyor. Aslında muhtemelen bu adamın oğlu olan bir başka Paccius, daha sonra çok özel bir ilaç satarak Roma'da servet yaptı. Paccius'un bu aile formülü çok iyi saklanan bir sırdı ve Genç Paccius bunu MS 14'te Augustus'un ardılı Tiberius'a sundu.[17]

Paccius'un aile formülü, Mithradates'in özgün formülünü geliştirdiği söylenen saray hekimi Andromakhos tarafından Nero için yarattığı Roma reçetesinin aslı mıydı? Andromakhos'un *Mithridatium*'unda 64 madde vardı; kıyılmış kertenkeleyi zehirli yılanlarla değiştirdi ve haşhaş tohumu ekledi. İtalyan arkeologlar 2000'de Pompeii (MS 79) yakınındaki bir villada heyecan verici bir keşif yaptılar. Büyük bir fıçı içindeki artığın analizi, sürüngen kalıntılarının ve çeşitli tıbbi bitkilerin varlığını ortaya çıkardı. Arkeologlar fıçının Andormakhos'un *Mithridatium*'unu hazırlamak için kullanıldığı sonucuna vardılar.[18]

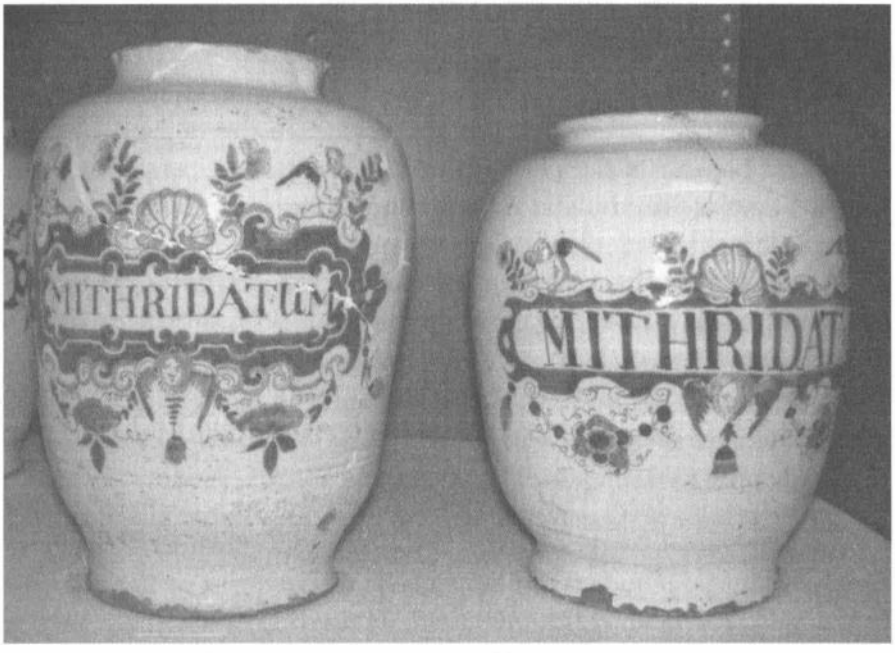
Nero (ölümü MS 68)'dan sonra, Roma imparatorlarının hepsi kendi hekimlerinin Zehirlerin Kralı'nın özel panzehiri olduğunu iddia ettiği her şeyi sorgulamadan mideye indirdi. Formüller çoğaldı ve iyice pahalılaştı; bu sırada da nadir maddeler eklendi. Mithradates'in ölümünden yüz yıl sonra Galya'da Celsus, yaklaşık 1,5 kiloluk bir karışıma eklenen

36 madde listelemişti. Altı aylık ilaca karşılık gelen bu karışım şarapla alınıyordu. İmparator Marcus Aurelius için MS 170'te sıvı *Mithridatium* yazan Pergamonlu Galenos, daha fazla haşhaş ve yıllanmış şarap ekleyerek tadını düzeltti ve böylece hastasının ilacını her gün içmesini sağladı. Sonraki Ortaçağ formüllerinde sayısı 184'e kadar çıkan maddeler vardı.[19]

Eski ve Ortaçağ İslam toksikoloji elyazmalarındaki Arapça (*tiryak-i faruk*, *mithridatus*) ve Farsça (*deryak*) macun formülleri, Mithradates'in zehirleri panzehirlerle birleştirme fikrini takip etti. İspanyol-Arap kökenli bilgin filozof hekim İbni Rüşd (doğumu 1126), tiryak üzerine yazdığı eserinde sağlıklı bir insanın sürekli macun kullanımına dair uyarıda bulunur ve kendi zamanında zehirlemeye kafayı takmış paranoyak despotları ima ederek bunun "insanın doğasını bir çeşit zehire dönüştüreceğini" söyler...MS 667'de Rum (ya da Rumiye, Bizans İmparatorluğu)'dan dönen İslam elçileri Çin imparatoru Tang'a *Mithridatium* macunu (Çince *teyaka*, *diyejia*) hediye ettiler. Macunun koyu kırmızı bir lop büyüklüğünde ve bir domuzun safra kesesi şeklinde olduğu aktarılır. Çin el yazması resimleri, Pers tarzında elbiseler içindeki yabancıların bu *Mithridatium* haplarını Çin imparatoruna sunarken betimler.[20]

Ortaçağ'dan itibaren Avrupa'da *Mithridatium* hevesle tüketildi. Avrupa kanunları eczacıların bütün değerli ve pahalı bileşenleri açıkça sergilemesini ve *Mithiridatium*'un halk meydanlarında hazırlanmasını talep ederdi. Mithradates'in ölümünden yaklaşık iki bin yıl sonra, Şarlman ve Büyük Alfred'den VIII. Henry ve Kraliçe I. Elizabeth'e kadar soylular ve hükümdarlar hayatlarının her günü birtakım *Mithradatium* türlerini içtiler. Soylu karışım Mithradates'in hayatından sahneler içeren çok süslü kavanozlarda saklanıyordu (bkz. Res. 15.3, levha 4). Yoksullar için *Mithridatium*'un ucuz türleri de mevcuttu. Zehirlerin Kralı'nın her derde deva panzehiri tarihteki en popüler ve uzun ömürlü reçete oldu. 1984 gibi yakın bir tarihe kadar Roma'da satılmaktaydı.[21]

Latin, Yunan, İbrani, Hint, Arap ve erken İslam tıbbi elyazmalarındaki günümüze kalan macun formüllerinin çoğu, zehir ve hastalıklara karşı bir dizi bitki, hayvan ve mineral kökenli ilacı içerir. Ancak Andromakhos tarafından Nero'nun panzehirine eklenen doğranmış engerekler dışında bu formüllerin büyük kısmı özellikle zehir bulundurmaz. Yine de antik yazarlar Mithradates'in özel ve genel bazı panzehirlerle *bir-*

Resim 11.1. 16-17. Yüzyıla ait *Mithridatium* kavanozları.
Wellcome Tıp Tarihi Müzesi koleksiyonları, Londra.

likte ölümcül maddeler alarak zehire bağışıklık kazandığı konusunda Plinius'la hemfikirdir. Plinius'un ifadesiyle kral "Sadece alışkanlık zehiri zararsız hale getirsin diye, her gün ilaçlarını aldıktan sonra zehir içme planını düşünmüştü."[22]

Mithradates'in, formülüne koyması muhtemel önleyici ilaçların bazılarını tahmin edebilmemize rağmen, küçük dozdaki zehirleri ölçme yöntemi ve bunların ne oldukları sır olarak kalmıştır. Kral gizlilik içinde çalışırdı. Kayıp orijinal formülün, çoğu uzak ülkelerden gelen elliyi aşkın bileşenden meydana geldiğine inanılıyordu. Fakat işin tuhafı, kralın ölümünden sonra çevrilen notları Pontos ördeği kanı dışında sadece birkaç beylik maddeyi ifşa ediyordu. Bilgili doğa tarihçisi Plinius bile incelediği Mithradates'in notlarında gizli ve zehirli maddelerin bulunmayışına şaşırmıştı. Plinius, Mithradates'in bizzat yazdığı bir kâğıt parçasıyla alay eder: "İki kurutulmuş ceviz, iki incir ve yirmi yaprak sedefotunu bir tutam tuzla dövün. Bunu aç karnına alan kişi o gün bütün zehirlere karşı bağışıklık kazanır." Plinius'un da belirttiği gibi bu alelade formül

ciddiye alınamaz. Bazı modern bilim adamları bunun aldatmak veya dalga geçmek için böyle yazıldığını düşünmektedir.[23]

Peki Mithradates'in formülüne ne oldu? Akla bazı ihtimaller geliyor. Roma'ya götürülen arşivler sadece Mithradates'in, kayıtlarına sahip olmadığımız başarılı testlerinden önceki ilk deneylerini içeriyordu belki. Gerçek kayıtlar Mithradates Savaşları'nın kargaşa ortamında kaybolmuş ya da saklanmış olabilir. Kayıtların şifrelenmiş olması mümkün. Eski simyacılar kodlarla veya anlaşılmaz dillerde yazarlardı. Mithradates bunu kolaylaştıracak dil yeteneğine sahipti. Belki de gerçek formül Mithradates'in çalışmalarını ya da Paccius'un formülünü devralmış Romalı saray doktorları tarafından gizli tutuluyordu, fakat sonra unutuldu veya kayboldu. Mükemmel formüle ait yazılı versiyonların Mithradates'in emirleri üzerine yok edilmiş olması ya da onun kadar sağlıklı ve çok uzun bir hayat sürmüş dostu Tigranes gibi müttefiklere veya dostlara emanet edilmesi muhtemel. Mithradates'in özel sekreteri Kallistratos Romalı askerlerce öldürüldüğünde yok olmuştu belki de. Sertorius'un yazdıklarına yaptığı gibi, Pompeius, Mithradatates'a ait arşivlerin bir kısmını yakmış olabilir. Ya da Tarihçi Alain Touwaide'nin ileri sürdüğü gibi Pompeius formülü ele geçirdi ama kendi çevresi içinde gizli tuttu.[24] Son olarak, belki de *Mithridatium*'un açıklamaları hiçbir zaman yazıya geçirilmedi; sadece Mithradates'in müthiş hafızasında kayıtlıydı.

Mesela papirüs ya da taş üzerine yazılmış gerçekliği kanıtlanabilir bir formül, içinde kralın kendi *Mithridatium*'una ait artıkların olduğu kavanozlar ya da otopsi yanında saç ve kemik örneği almamıza izin verecek şekilde korunmuş Mithradates'in mumyalanan cesedi gibi yeni kanıtlar ortaya çıkmadıkça, Zehirlerin Kralı'nın her derde deva panzehirini tekrar geri getirmemiz imkânsız... Yine de kralın "evrensel bir panzehir" yaratma hedefi yaşıyor. Çok gizli bir Sovyet biyolojik silah programında (üs, Agari'nin ülkesindeydi) görevli üst düzey bilim insanı Sergey Popov, 1992'de saf değiştirip Amerika Birleşik Devletleri'ne sığındı. Popov şimdi çok çeşitli biyolojik zehirlere ve silah üretimine uygun patojenlere karşı bağışıklık sağlayan geniş spektrumlu bir biyolojik savunma, bir "evrensel panzehir" geliştirmenin yollarını arıyor. *Mithridatium*'un Janus yüzlü* ilacı gibi, Popov'un üzerinde çalıştığı malzemeler de büyük zarar veya büyük yarar sağlama potansiyeline sahip.[25]

---

* Roma mitolojisinde başları zıt yönlere bakan çift başlı tanrı-ç.n.

Mithradates zehirlenmeye karşı ilave önlemler alarak mutfaklarında muhafızlar ve çeşniciler bulundururdu. Bazı metaller ve kristallerle belli taşların şarap ya da yemekteki zehiri tespit ettiği –hatta etkisizleştirdiği– söyleniyordu. Şüphesiz Mithradates ve en iyi arkadaşları, altın ve gümüş alaşımı elektrondan "zehir kadehlerine" sahipti. Bir elektron kadeh, görünüşe göre kimyasal tepkimenin sonucu olarak metal yüzeyinin üzerindeki yanardöner renkler ve cazırtı sesiyle zehiri ele veriyordu. Mercan, amber, elmas ve *glossopetra*nın (dil taşı) zehire karşı sihirli özellikleri olduğu düşünülürdü. Dil taşları (kireçtaşı çökeltilerindeki fosilleşmiş büyük köpekbalığı dişleri) zehirle temas ettiğinde "terler" ya da renk değiştirirdi; daha güçlü kullanıldığında zehiri etkisiz hale getiriyordu. Gerçekten de fosillerdeki kalsiyum karbonat arsenikle tepkimeye girer. *Şelasyon* denilen kimyasal süreçte arsenik molekülleri kalsiyum karbonat tarafından yok edilir.[26]

Mithradates bağışıklık dışında birçok başka sebepten dolayı da zehirleri test etmekteydi. Etkili ve fark edilemeyen bir suikast için en iyi zehirler hangisiydi? Eğer kendisini Hannibal ve İugurtha gibi düşmanlar yaklaşırken kaçışı olmayan bir durumda bulursa ne yapacaktı? Mithradates'in intihar kapsülleri taşıdığını ve Dorylaios'a, generallerine ve yakın arkadaşlarına bunlardan verdiğini biliyoruz. Yüzüklere, bileziklere, muskalara ve kılıç kabzalarına saklanmış bu kapsüller belli ki çok hızlı etki gösteren, nispeten yumuşak ve bilinen bir panzehiri olmayan ölümcül zehir içeriyorlardı.[27]

Akik ve Sanat

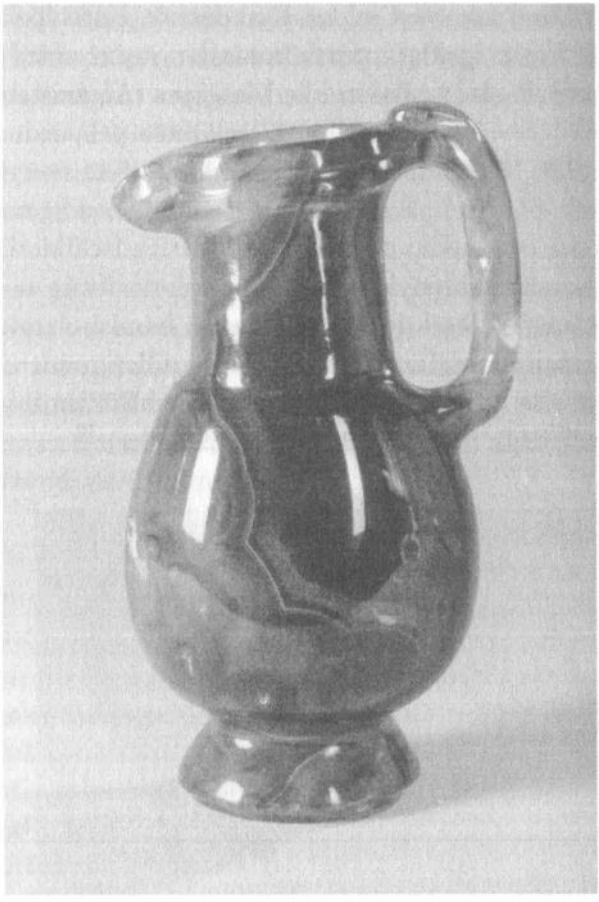
Mithradates'in toprakları mineral kaynakları açısından zengindi. Belki de kralın değerli metal ve taşların sihirli özelliklerini araştıran gemolojiye merak sarmasına yol açan şey, kızıl zincifre, sarı zırnık, mavi azurit ve yeşil malakit gibi zehirli pigmentlerdi. Mithradates Güneş'in kutsal taşı olan kehribarın güçleri üzerine bizzat bilimsel bir çalışma kaleme almıştı. Etüdlerini kendisine adamış olan zamanın önde gelen değerli taş uzmanı Babilli Yahudi Zakhalias'la yazışıyordu. Mithradates özellikle Kadıköy taşının [kalseduan] yarısaydam güzel bir çeşidi olan akikleri seviyordu. Akiklerin renkli çizgilerine, alacalı ve girdaplı desen-

lerine bakmanın güzel rüyalar getireceğine inanılırdı. Sicilya akiklerinin akrepleri kovduğu söylenir; atletlere yenilmez olmaları için *magus*lar tarafından kırmızı akik takmaları salık verilirdi. Zakhalias inandırıcı bir konuşmacı olmak isteyen kişinin kantaşından yüzük ("güneşi yansıtan" kırmızı demir oksit benekli yeşil bir donuk akik) takmasını tavsiye ediyordu. Mithradates elçilerinin davalarını Romalıların ve başkalarının huzurunda savunabilsinler diye onlara sıklıkla kendi tasvirini taşıyan akik yüzükler verirdi.[28]

Mithradates'in geniş *daktylothekes*i –akik yüzük koleksiyonu– meşhurdu. İşlemeli değerli taş sevgisi konusunda Mithradates, kabartmalı mühürler ve oyma taşlar (çok katmanlı akik sardoniks üzerindeki kabartmalar) üzerine hayvanlar, mitolojik sahneler ve diğer figürler işleme becerisi olan zor gliptik sanatının ilk kez rağbet görmesine yol açmış İskender'in izinden gitmekteydi. İskender'in kıymetli taşlar üzerine portresini işlemeye yetkili tek sanatçı, İskender'in özel oymacısı Pyrgoletes'ti. İskender gibi Mithradates de kendi yetenekli oymacılarının ve zanaatkârlarının hamiliğini yapıyordu.

Sanat eserleri uzmanı olan Mithradates Rodop Dağları, Kırım ve Kolkhis'in parlak akiğinden; Kappadokia'nın alaca somakisinden ve dağ kristalinden yapılmış binlerce kadeh, sürahi, tabak ve kâseye sahipti. Talaura'daki hazinesi tek başına iki bin alaca somaki ve altın kadeh, büyük şarap kâsesi ve içki boynuzu barındırıyordu. Şimdi Louvre'da bulunan bir akik sürahinin Mithradates'e ait olduğu düşünülmektedir. Zanaatkârlar sürahinin eşsiz koyu kahverengi rengini Rodop akiğini bal içinde yavaş yavaş ısıtarak elde etmişlerdi.

Mithradates'in koleksiyonunun nadir güzelliği Roma soyluları arasında akik modasını başlattı. Kralın akik yüzük koleksiyonu onun MÖ 63'teki ölümünden sonra Romalıların ellerine düştü. Pompeius, Mithradates'in oymalı değerli taşlarıyla dolu birçok sandığı Iuppiter Tapınağı'na adadı; Iulius Caesar altı akik yüzüğünü Venus Tapınağı'na koydu. Diğer yüzükler de Apollon Tapınağı'na adandı. Mithradates'e ait akik yüzüklerin ve minyatür portrelerinin bulunduğu değerli taşlar günümüze ulaşmıştır. Haçlı Seferleri sırasında Venedikliler Konstantinopolis'i yağmalayarak Mithradates ve çevresine ait birçok zarif akiği Avrupa soylularına dağıttılar. Mithradates'in kendisine, arkadaşlarına, elçilerine ve cariyelerine ait zengin defineler ve mezarlardan gelen akikler, on bin

Resim 11.2. Mithradates vazosu. Cilalanmış ve işlenmiş kırmızı akik, yaklaşık 18 cm yüksekliğinde. Yanmış karamel rengi balla ısıtılarak elde edilmiştir. Louvre. Réunion des Musées Nationaux.

işlemeli antik akikten oluşan kişisel yüzük koleksiyonuna sahip Büyük Katerina'ya kadar ulaştı. Bugün St. Petersburg'daki Hermitage Müzesi çoğu Kırım'daki Mithradates dönemine ait zengin mezarlardan gelen büyük ve olağanüstü bir koleksiyonu barındırmaktadır.[29]

Mithradates ayrıca mücevherlerle süslü kutular, altın at koşum takımları, nadir ve değerli eşyalar, süslemeler, değerli taşlarla bezeli zırh ve silahlar, mücevherat, eski moda kaftanlar, yer ve duvar halıları, eşsiz bilimsel aletler topluyordu. Krala I. Dareios'un antik divanları ve tahtları kalmıştı. Mithradates bizzat akçaağaç ve ceviz ağacından mobilya yapmaktan zevk alırdı. Devlet işlerini yürütürken ipek bir gölgelik altındaki süslü tahtında oturur, zarif bir asa taşırdı. Değerli taşlarla bezeli

savaş arabasına binerdi. Hindistan ve Çin'den Karadeniz'e giden İpek Yolu'nun açılışı (MS 120) kralın ipekler, sırmalı kumaşlar, yeşim, zincifre, nadir baharatlar, egzotik ilaçlar ve Baktria ile Margiana (Afganistan ve Pakistan)'dan dayanıklı develer getirtebileceği anlamına geliyordu. Güzel sanatlar hayranı olan Mithradates, en yüksek kaliteyi ve en iyi sanatçıları satın alabilirdi (Reinach kralın "sanatçı ruhu" taşıdığına inanıyordu). Kralın sikkeler üzerindeki portreleri netlikleri, güzellikleri, enerjik görünümleri ve hareketlilikleriyle ilgi çeker. Bunların üstün sanatsal nitelikleri Mithradates'i yüksek kültürün anlayışlı hamisi olarak tanıtmaktaydı. Rüzgârda uçuşan saçlarıyla bazı sikke profilleri modern görünüşlü hız ve ilerleme hissi yaratarak Mithradates'in tehlikeden kaçabilme yeteneğini ima ediyordu (bkz. 9.2, 12.1, 13.2 resimler).[30]

Resim 11.3. Mithradates'in tunç *krateri*. Yükseklik: yaklaşık 69 cm. XVIII. yüzyılda Nero'nun Anzio'daki villasında bulunmuştur.

Yaklaşık yetmiş santimetre yüksekliğindeki zarif bir tunç *krater* Mithradates'in zanaatkârlarının yeteneklerini ve hazinelerinin karmaşık kaderini sergiler. Yunanistan'daki destekçilerine yaptığı bağışın bir parçası olan bu yazıtlı kap, muhtemelen saltanatının ilk yıllarında bir *gymnasiona* (muhtemelen Atina'daki bir akademi) verilmişti. Akademinin üyeleri, Yunanistan'ı kurtarmayı vaat eden hamileri Mithradates Eupator'a atfen kendilerini *Eupatoristai* olarak adlandırıyorlardı. Görünüşe bakılırsa, I. Mithradates Savaşı sırasında bu *kratere* Sulla tarafından el konuldu ve Roma'ya götürüldü. İki yüzyıl sonra *kratere*, onu Antium (Anzio) kıyısındaki lüks villasında tutan imparator Nero sahip oldu. XVIII. yüzyılda Papa XIV. Benedict tarafından villanın kalıntıları arasından çıkarılan *krater* şimdi Roma'daki Capitolinus Müzesi'nin en önemli parçalarından biridir.[31]

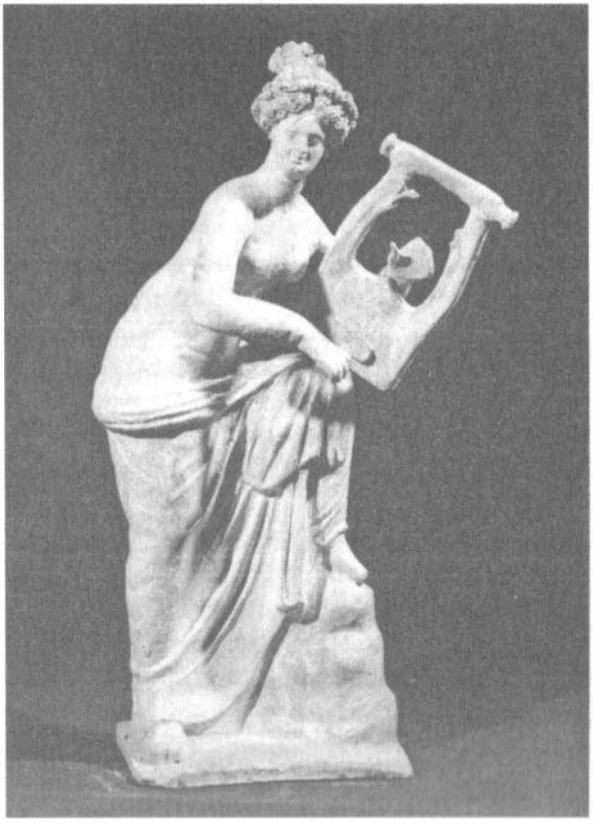
Mithradates'in saltanatı süresince Karadeniz kıyısındaki kozmopolit Pontos antik dünyanın entelektüel ve kültürel başkenti haline gelerek birçok ülkeden bilge sanatçı ve bilim insanını kendisine çekti. Yunan şiiri, edebiyatı, müziği ve tiyatrosunun hayranı Mithradates oyunlara, drama okumalarına ve müzik yarışmalarına sponsor olurdu. Önde gelen hatip-şair Gramerci Tyrannion, Mithradates'in sarayındaki birçok yıldızdan biriydi. Modern Yunan şairi Kavafis (doğumu 1863), Mithradates'in maiyetindeki Kappadokialı bir şairin düşüncelerini hayal etmişti. Kavafis'in şiirinde, bu şair Mithradates'in siparişi üzerine I. Dareios hakkında bir destan yazmaktadır. Birden bağırarak Roma ordusunun geldiğini haber veren bir uşak tarafından işi yarıda kesilir. Dehşete düşen şair, Mithradates'in şiire olan ilgisinin savaşı için bir kenara konulacağını anlar. Saklanmadan önce Pers kralını ve dolaylı olarak Mithradates'i anlatacak mükemmel ifadeyi düşünür. Sayfasındaki son sözler "kibir ve iftihardır."[32]

Bir Müzik Arası

Gördüğümüz gibi kralla bir akşam, kaba içki yarışmaları ve şoke edici zehir gösterilerinden zarif kültürel etkinliklere kadar her türlü eğlence sunabilirdi. Bir müzisyen saray şölenlerinden birine güzel kızını da getirmişti. Mithradates yıllanmış şarabının tadını çıkarırken kız ona *kithara*

çaldı. Kadın arpçılar sıradışıydı. Mithradates, Aristonikos'un annesinin *kithara* çaldığını hatırlayarak büyülendi. Kızın Makedonia kökenli adı Stratonike ("Savaşta Zafer") iyi bir alametti. Plutarkhos'un dediğine bakılırsa Stratonike öyle hızlı bir zafer kazanmıştı ki, Mithradates babasına tek bir kelime etmeksizin vakit kaybetmeden onu yatağına götürmüştü.

Ertesi gün çılgına dönmüş baba masasını gümüş kaplar ve altın tabaklarla dolu buldu. Hizmetkârlar ve gülümseyen hadımlar ellerinde güzel elbiseler tutuyordu. Basit evinin dışında kralın süvarilerininki gibi donatılmış zarif bir at duruyordu. Masal gibi at koşumlarının zalim bir eşek şakası olduğunu düşünen adam uzaklaşmak istedi. Uşaklar durumu açıkladı. Stratonike artık Mithradates'in gözde cariyesiydi ve kral ona öylesine hayrandı ki, ölmüş zengin bir arkadaşının arazisini babasına bağışlıyordu. Şüpheci müzisyen sonunda ikna oldu. Mithradates ve şehir sakinlerinin babacan gülümsemeleri arasında Stratonike'nin ba-

Resim 11.4. Stratonike belki de resimdeki cilveli *kithara* çalgıcısına benziyordu. Yunan pişmiş toprak figürü, MÖ 200 civarı.

bası yeni erguvan kaftanını giydi. Heybetli atının üzerinde sokaklarda gezerken "Benim, hepsi benim! Mutluluktan çıldırabilirim!" diye bağırıyordu.[33]

Kabeira

Doktorlar, eczacılar, botanikçiler, tahkimatlar, kuşatma makineleri ve başka yaratıcı projeler tasarlayan Thessalialı Nikonides ve Kallimakhos gibi askeri mühendisler, mimarlar, bilim adamlarıyla beraber sanatçılara katılarak Pontos'a üşüştüler. Bu bilim adamlarının bütün cesur teknolojik deneyleri başarıya ulaşmadı. Rodos'ta çöken *sambuka* ve Pergamon'daki tepeden inen Nike'nin felaketle sonuçlanan parçalanışını hatırlamamız yeterli. Fakat Kabeira'daki iddialı inşaat projeleri Mithradates'in bilimsel merakını ve sınırsız zenginliğini gösteren çarpıcı örneklerdir.

Genç Mithradates Lykos Nehri üzerinde, sarp dağlar ve gürgen, akçaağaç, ceviz, çam, ladin ormanlarıyla çevrili Kabeira'nın doğal güzelliğine ve savunulabilir konumuna hayran kalmıştı. Önemli zincifre madenleri (boya maddelerinde kullanılan zehirli cıva cevheri) mevcuttu burada. Belki de Zehirlerin Kralı, bölge toprağındaki cıvanın yerel yabani mantarlara bulaşması gibi, modern bilim adamlarının daha yeni keşfettiği faydalı bir toksikolojik gerçekten haberdardı. Ücra bir kayalık zirvede değerli varlıklarını koruyacak Kainon Khorion ("Yeni Hisar") adında müstahkem bir hazine binası inşa etti. Mahzenlerinde altın, gümüş ve paha biçilmez eserler dışında Mithradates'in özel evrakı, saray arşivleri ve kişisel yazışmaları vardı. Burayı ziyaret eden Strabon, kalenin Kabeira'nın 200 *stadion* (40 km) kuzeyinde olduğunu söyler. 1912'de hisarın kalıntıları, yeraltı taş merdivenleriyle birlikte ortaya çıkarıldı.[34]

Kabeira'da Mithradates ömür boyu evde kalmaya mahkûm edilmiş olan küçük kız kardeşleri Nyssa, Roksana ve Statira'yı kapatmak için kuleler yaptırdı. Kralın yeni aşığı *kithara* çalgıcısı Stratonike Kabeira'nın hanımıydı. Belki de oğulları Ksiphares burada doğmuştu. Mithradates bu lüks ve güvenli konutunda dinlenmeyi seviyordu. Söğütler, kavaklar, asmalı çardaklar ve elma ağaçlarıyla bezeli sulak araziler, kraliyet botanikçilerinin bitkiler yetiştirdiği, ördeklerin baldıran otu ve çöple-

me otlandığı geniş bahçelerle çevriliydi. Mithradates Kabeira'da uzak müttefiklerinden ve ticaret ortaklarından gelen nadir hayvanlarla dolu bir hayvanat bahçesi ve doğal hayat parkı kurdu: Devekuşları, kobralar, akrepler, timsahlar, Kolkhis'ten sülünler, Baktria develeri, belki de bir Hint fili ve kaplanlar. Mithradates, Dorylaios ve arkadaşları avcı kulübelerinde kalır ve tavşan, keklik, bıldırcın, tilki, vaşak, ayı, yabandomuzu avlarlardı. Kral bu bolluğu Kyros, Kserkses ve Dareios'un meydana getirdiği bahçeler, hayvanat bahçeleri ve av parklarından örnek almıştı. Ayrıca aslanlar, ayılar, firavunfaresi ve devekuşlarından oluşan bir canlı hayvan koleksiyonuna sahip İskender örneğini takip ediyordu.

Kabeira'nın en çarpıcı özelliklerinden biri çok yüksek bir çağlayandı. Çağlayanın olağanüstü gücü ve hacmi, Mithradates ve mühendislerine şiddetli akan suyu dizginleme konusunda ilham verdi. Suyla çalışan ilk değirmeni inşa ettiler. Değirmen ya da kalıntıları, burayı Mitradates Savaşları'ndan sonra ziyaret eden Strabon tarafından anlatılmıştır. Su değirmeninin icadına kadar insanlar ve öküzler tahıl öğütmek için ağır değirmentaşlarını güç bela çeviriyorlardı. Strabon'un, Mithradates'in Kabeira'daki değirmenini tarif etmesinin ardından su değirmeni teknolojisi İtalya ve Avrupa'ya yayıldı.[35]

Dillerin Ustası

Mithradates'in büyüleyici zekâsı ve çeşitli dillerdeki ustalığı kendi zamanında efsaneleşmişti (birkaç dilde yazılmış bir kitap hâlâ "mithridates" olarak adlandırılır). Kral çocukluktan beri bu yeteneklere sahipti. Ayrıca sarayındaki ileri gelen filozoflardan Roma düşmanı Metrodoros'un öğrettiği özel hafıza tekniklerinden yararlanmış olabilirdi. Metrodoros burçlar kuşağı ve mitolojik öykülere dayalı bir hafıza aygıtı icat etti. On iki takımyıldız, 360 depolama hücresine ayrılmıştı; her bir "kutu" bir bilgi kategorisi içeriyordu. Bu teknik, toksikolojik deneyler ve diller için paha biçilmez olabilirdi.

Mithradates bütün subaylarının ve satraplarının adını ezbere bilen Büyük Kyros'u fersah fersah aşmıştı. Antik çağda Mithradates'in dil yeteneklerine yaklaşan bir kişi vardı. Plutarkhos'a göre Mısır Kraliçesi Kleopatra "Birçok dil konuşur ve birçok yabancı elçiyle çevirmenlerin

yardımı olmadan resmi görüşmeler yapardı." Kraliçe Yunanca ve Latince dışında Etiyopya dili, antik Mısır dili, İbranice, Med dili, Arapça, Süryanice ve Persçe biliyordu. Söylenene göre Mithradates tebaasının ve askerlerinin dillerine o kadar hâkimdi ki, hiçbir zaman çevirmenlere gerek duymazdı. Aulus Gellius "Kral yönettiği yirmi beş milletin diline gayet aşinaydı ve her birini anadili gibi konuşuyordu," diye belirtir. Mithradates'in kütüphanesini ve mektuplarını bizzat incelemiş Plinius, kralın "22 kavmin dilinde konuştuğunu ya da yazdığını, çevirmen olmadan bütün tebaasına seslenebildiğini ve şikâyetlerini dinleyebildiğini" yazar. Valerius Maximus, Mithradates'in dildeki ustalığını "gayretli çalışmanın" olağanüstü örneği olarak zikreder.[36]

Mithradates'in uluslararası saray erkânı, müttefikleri ve orduları eşsiz imkânlar sunuyordu. Kolkhis'i düşünün: Bu bölge her biri farklı lehçeler konuşan yüzden fazla kavim barındırıyordu. Plinius'a göre Kokhis'teki Romalı tüccarlara 130 çevirmen hizmet ediyordu. Kolkhis'in güneyindeki topraklarda 26 farklı dil konuşuluyordu. Mithradates'in bu uzak yerlerdeki her lehçeyi öğrenmiş olması mümkün değil, ama tebaasının kendisini anlamasını sağlayabilirdi.

Mithradates hangi dilleri rahatça konuşuyor ya da yazıyordu? Şunlar kesin: Yunanca, Makedonia dili, Persçe, Latince, Aramice/İbranice, Parth dili, Armenia dili, Eski ve Yeni Frig dili, Kappadokia dili ve Galatialı sevgilisi Adobogiona'nın Galya lehçesi. Bildiği diğer diller arasında Zerdüşt dili (Zerdüşt ayinlerinde kullanılan Eski İran dili), Sanskritçe (Hint tıp metinleri), Mısır ve Kartaca dilleri, Keltçe/Galya dili (belki de muhafızı Bituitus'un konuştuğu Allobroges kavminin lehçesi) olabilir. Karia, Mysia, İsauria, Lydia, Lykia (ve Pisidia) gibi Anadolu bölgelerinin dillerini biliyordu. Süryanice, Elamca ve Sümerce (Seleukoslar döneminin dini metinlerinde kullanılırdı) hakkında yüzeysel bilgisi vardı. İtalya'nın Marsi, Osci ve Umbria dillerini; Trakya dili (atlı birliklerinin kullandığı dil) ve Getai kavminin dilini (Tuna üzerindeki Tomis'te konuşulan dil) öğrenmiş olabilirdi. Diğer olasılıklar Asurca ya da Hititçenin kullanılmayan türleri ve Kolkhis, Sarmat ve İskit dilleridir.

Mithradates'in dillerle olan rahatlığı, işlerinin herkesçe bilinme riskini almaksızın özel mesajlar gönderip alabilmesi demekti. Dardanos Antlaşması'ndan sonraki barış döneminde kral Karadeniz İmparatorluğu'nu güçlendirir, yeni kaleler inşa eder, ordular eğitir, yeni

müttefikler arar ve Roma'ya karşı stratejiler düşünürken sorunsuz şekilde hüküm sürdü.[37] Bu sırada dostları ve düşmanları neyin peşindeydi?

Kralların Kralı Büyük Tigranes

Romalılar şimdi Bithynia ve Batı Anadolu'yu kontrol ediyorlardı. Vergi tahsildarları, Sulla'nın empoze ettiği 20.000 talentlik ağır cezayı toplayabilmek için Anadolu'yu yağmalamak üzere döndüler. Plutarkhos onları "insanların yiyeceklerini çalarak korkunç ve inanılmaz talihsizliklere" sebep olan *harpyia*lara* benzetmişti. Romalı alacaklılar 20.000 talentten zaten kâr etmişlerdi. Aşırı yüksek faizler toplam borcu 120.000 talent gibi astronomik bir rakama çıkarmıştı. Anadolulu aileler genç oğullarıyla kızlarını fahişe ve köle olarak satmaya zorlandı; şehirler kutsal heykellerini ve tapınak adaklarını satışa çıkardı. Romalı alacaklılar borçluları köle olarak satmadan önce onlara işkence eden zalimlerdi. Anadolu toprakları Fimbria ve Murena'nın komutası altında taşkınlık yapan işgalci iki Roma lejyonunun açgözlülüğü ve şiddeti yüzünden de baskı altındaydı.[38]

Tam da Mithradates'in beklediği gibi, Pontos ve Bithynia arasındaki tampon bölge olan Galatia Roma'yla ittifak yaptı. Kappadokia, Mithradates ve tacını Sulla'ya borçlu Ariobarzanes arasında zorla ikiye bölünmüştü. Mithradates'in müttefiki ve damadı Armenia kralı Tigranes Suriye'yi ele geçirmişti. Suriye kralı Grypos'la tehlikeli akrabaları arasındaki kanlı entrikalardan sonra, Suriyeliler istikrarlı bir hükümdar için sınırlarının dışına bakıyorlardı. Mithradates'i Suriye'yi yönetmek üzere davet etmek istemekteydiler, ama diğerleri (belki Mithradates'in kendisi) bunun Roma'nın dikkatini çekeceğinden çekiniyorlardı. MÖ 83'te Suriyeliler kendilerine kral olarak Armenia kralı Tigranes'i seçtiler.

Tigranes güçlü ve otoriterdi. Dardanos Barışı'ndan sonra "Kralların Kralı" unvanı herkese açık hale gelmişti. Tigranes de ona sahip çıktı. Şimdi Artaksata'dan Mezopotamya'ya kadar uzanan bir krallığın başındaydı. Orduları Arabistan, Kafkaslar ve Orta Asya'dan birliklerle

---

* Yunan mitolojisinde Trakya kralı Phineias'ın yemeklerini sürekli çalan kadın başlı kuşlar-ç.n.

genişlemişti, fakat Sulla MÖ 95'te Tigranes'i Kappadokia'dan çıkardığından beri Roma duruma pek aldırış etmiyordu. Yeni "Kralların Kralı" Dicle'nin üzerinde kendisi için Tigranokerta, yani "Tigranes'in şehri" isminde muhteşem bir müstahkem şehir kurdu.[39]

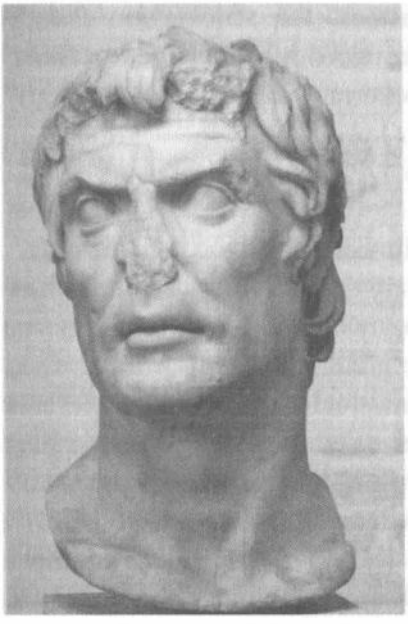
Sulla: Parfümlü Ceset

Yaklaşık MÖ 80'de Mithradates beş yıl önceki barış antlaşmasını imzalamak umuduyla Roma'ya elçiler gönderdi. Fakat Ariobarzanes, Mithradates'in Kappadokia'yı kısmen elinde tuttuğunu söyleyerek Sulla'ya şikâyette bulundu. Sulla Dardanos'ta anlaştıkları üzere krallığı terk etmesini emretti. Mithradates boyun eğdi ve ordusunu çekti. Antlaşmayı resmileştirmeye hazır olarak elçilerini Roma'ya geri yolladı.

Fakat bu sırada Sulla beklenmedik şekilde diktatörlük mevkiinden çekildi. Canavar bir tiran olarak kendisinden çekinilen adam eski yaşamına, içkiye, çalgıcılarla ve hayat kadınlarıyla âlemlere geri döndü. Sulla altmış yaşında gizemli ve korkunç bir hastalıktan hayatını kaybetti (MÖ 78). Plutarkhos'a göre bağırsakları çürüyerek bütün vücudunu kurtlardan bir kütleye dönüştürmüştü. Hizmetkârlar vardiyalarla içinde kaynaşan kurtları temizliyordu. Sulla'nın ölümü üzerine genç meslektaşı Pompeius bedenini yakılması için Roma'ya götürdü. Kokuyu önlemek için Sulla'nın kadın arkadaşları çok miktarda baharat ve parfüm getirdi. Cenaze alayında sadece bunlar 210 teskere* tutmuştu. Akgünlük ve tarçından büyük bir Sulla tasviri yapıldı ve odun yığınının üzerine, ölünün yanına koyuldu. Defin gününde öfkeli bulutlar şiddetli bir yağmur bıraktı. Plutarkhos'a bakılırsa, yağmur alevlerin iğrenç kalıntıları yakıp kül etmesine izin verecek kadar gecikince herkes rahat bir nefes almıştı.[40]

Mithradates, Sulla'nın dehşet verici hastalığına ve ölümüne ne tepki verdi bilinmiyor, ama duyguları başkasının acısından aldığı zevk ve endişe arasında gidip gelmiş olmalıydı. Kralın elçileri Roma'yla herhangi bir resmi antlaşma olmaksızın döndüler. Senato Mithradates'in elçileriyle görüşemeyecek kadar meşgul ya da ona düşman mıydı? İşin

* Malzeme taşımak için kullanılan, iki kişi tarafından taşınan dört kollu tahta araç-e.n.

Resim 11.5. Sulla'nın bu Roma portresi zalimlik ve yozlaşmayı ifade eder gibidir. Staatsliche Antikensammlungen, Münih.

Resim 11.6. Sulla'nın cesedine koku sıkılıyor. Gilbert Abbott A Beckett'in 1852 tarihli *The Comic History of Rome* eserindeki John Leech imzalı karikatür.

aslı, Roma'da çoğu kişi Mithradates Savaşları'nı yarım kalmış olarak görüyordu. Mithradates rahatsız edici durumunu Kuzey Afrika'daki İugurtha'nın trajedisiyle kıyaslayabilirdi. İugurtha Roma'yla uygun bir barış elde edebilmek için boşuna çabalamıştı. Senato onun teslimine ilişkin şartları imzalamayı sürekli reddetmiş ve sonunda ihanete uğrayarak Sulla'nın eline geçmiş ve öldürülmüştü.

Eldeki verilere bakılırsa Mithradates Dardanos Barışı'nın şartlarına uygun davrandı. Antlaşmayı Roma senatosuyla resmileştirmek için iyi niyetli çabalarda bulunmuştu.[41] Sulla'nın Kappadokia'yı boşaltmasına dair son isteğini yerine getirmişti. Kuşkusuz hareketleri barışçıl bir denge talep eden birininkine benziyordu. Ölüm sancıları içinde çırpınan bir Cumhuriyet'le uğraşmak beyhude ve sinir bozucuydu. Fakat bu durum aynı zamanda Mithradates kadar ihtiraslı, yetenekli ve fırsatçı birisine ilginç imkânlar sunmaktaydı.

Kappadokia

Mithradates eskiden beri müttefiki olan Tigranes'le görüştü. Sulla öldüğüne göre, Roma halen imzalanmamış antlaşmayı zorla kabul ettirebilecek konumda değildi. İki hükümdar Tigranes'in Kappadokia'yı işgal etmesi konusunda anlaştı. Bu sefer başarmaya niyetliydiler.

Armenia ordusu muazzamdı. Tigranes 120.000 piyade ve çok sayıda savaş arabası toplamıştı. Generali Mithrobarzanes 12.000 kişilik çok sadık bir süvari birliğine komuta ediyordu. Tigranes'in *Ayurdzi* (Armenia dilinde "atlılar") birliği, büyük ölçüde büyük ve ağır zırhlı Nisaia atları süren zincir zırhlı süvariler olan Parth tarzındaki *kataphraktos*lardı.* Tarihçi Sallustius Armenia'nın süvari birliklerini "atlarının güzelliği ve zırhları" dolayısıyla över. Tigranes buna ilaveten 180 metreden ölümcül isabet kaydeden 12.000 atlı okçunun başındaydı. Bunların okları bir de fazladan zehire batırılmıştı.

Yahudi tarihçi Iosephus, Tigranes'in tüm ordusu için 500.000 rakamını verir. Buna ordugâha eşlik edenler de dâhildi: yüklükler, silahlar, erzak, altın ve gümüş dolu sandıklarla yüklü deve ve katırlara bakanlar; orduyu izleyen aileler ve hizmetkârlar; binlerce kişiyi doyurmak için sığır, koyun ve keçi sürüleriyle birlikte çobanlar... Tigranes'in arkasındaki kalabalık, "çekirge sürüsüne ya da toprağın tozlarına" benziyordu.

Tigranes Kappadokia'ya girdi ve direnişle karşılaşmadı. Mithradates'le MÖ 95'te yaptığı antlaşmanın şartlarına göre Kappadokia'nın toprakları Pontos'a kalırken, Tigranes bütün ganimeti ve esirleri alacaktı. Tigranes'in ordusu 300.000 Kappadokialı erkek, kadın ve çocuk ele geçirdi. Onlara zarar verilmedi ve aileleri dağıtılmadı; hatta bazı özel eşyalarını ve hayvanlarını yanlarına almalarına izin verildi. Bu yerlerinden edilmiş insan kalabalığı, Tigranes'in Dicle üzerindeki muhteşem yeni şehrine yerleştirilmek üzere güneye götürüldü. Kral ayrıca Kilikia'dan Yunanlar, Filistin'den Yahudiler ve göçer Arapların meydana getirdiği esirleri Tigranokerta'ya sevk etti. Halkların zorla nakli, güçlü fatihlerin asırlık uygulamalarına büyük çaplı bir örnekti.[42]

---

* Atı da kendisi gibi baştan aşağı zırhla kaplı ağır süvari-ç.n.

Sertorius ve Beyaz Geyik

İç savaşlar sırasında Roma'nın dış siyasetindeki çözülme korsan filolarının Akdeniz'de "on binlere çıkmasına" sebep olmuştu. Her zaman yağma peşindeki korsanlar şimdi büyük bir askeri güç haline gelmişti ve Mithradates'le İspanya'daki Sertorius'un müttefikiydiler. Hiçbir Roma gemisinin güvende olmayışı her ikisi için de avantajdı. Cicero, Roma'da verdiği söylevlerden birinde Mithradates ve Sertorius'un korsan gemilerindeki istihbarat kuryeleri aracılığıyla nasıl haberleştiklerini anlatır.[43]

Sertorius Pontos'a Lucius Magius ve Lucius Fannius adında iki askeri strateji uzmanı gönderdi. Bunlar Mithradates'i İspanya ve Anadolu'daki isyancıların başarıya ulaşabileceği bir senaryo hayal etmeye teşvik etti. Marius'un ılımlı Halkçılar hizbi tarafından idare edilen ve Mithradates kendi Karadeniz imparatorluğunu yönetirken Batı Akdeniz'de hüküm sürmekten memnun, akılcı bir Roma İmparatorluğunun yer aldığı pembe bir gelecek tablosu çizdiler.

Halkçıların son umudu olan Sertorius, pusu, kılık değiştirme ve gerilla savaşı ustasıydı. Galya'da askeri onurlar kazanmış (bir gözünü kaybetmiş) ve İtalya'da Marsi kavminin isyanının bastırılmasına yardım etmişti. İspanya'nın isyancı valisi olarak kaçak Marius destekçileri için sürgünde bir senato kurmuştu. "Zorbalıktan ve bitmeyen savaşlardan uzakta" cennetten bir köşe olan Kanarya Adaları'na çekilmenin hayalini kurmasına rağmen, İspanya'daki direniş hareketinin başına geçmeyi kabul etmişti ve Roma'dan gelen lejyonlara karşı başarılar kazanıyordu. Dil konusunda yetenekli Sertorius, askerleri ve İspanyollar tarafından sevilen cesur bir devrimci askeri liderdi.

Bir gün, bir İspanyol avcı Sertorius'a bembeyaz bir geyik hediye etti. Üzerinde çiçeklerden bir çelenk bulunan geyik sert generali ordugâhın etrafında takip ederek adamlarını eğlendiriyordu. Sertorius bu küçük albino maralın savaş tanrısı Artemis (Diana) tarafından gönderildiğini ilan etti. Hayvan Sertorius'un çadırında uyur ve ona tehlikeleri fısıldardı. Casusları ne zaman bir zafer haberi getirse Sertorius bunu sır olarak saklardı. Ardından beyaz maralını çıkararak hayvanın başarı kehanetinde bulunduğuna askerlerini inandırırdı. Ertesi gün zaferi herkese duyurur, böylece maralın öngörüsü de yerine gelmiş olurdu.[44]

Üçüncü Mithradates Savaşı Başlıyor

Sertorius birçok yönden Mithradates'in Romalı suretiydi. İç savaşlar Sertorius'u oligarşik Roma'ya karşı "zehirle doldurmuştu." İspanya valisi olarak Romalı vergi memurlarının açgözlülüğü ve acımasızlığı yüzünden hayal kırıklığına uğramıştı. Anadolu'daki Rutilius Rufus gibi o da Roma'nın eyalet idaresi tarafından baskı altında tutulan ve canından bezen yerel halklara sempati duyuyordu. Sertorius vergileri indirdiği ve ılımlı yönetim gösterdiği için İspanyollar ondan Sulla'ya karşı başlattıkları isyana liderlik etmesini istemişlerdi. Plutarkhos'un anlattığı kadarıyla karizmatik kişiliği Mithradates'inkini yansıtıyordu. Sertorius "takipçilerine yeni umutlarla ilham verir, yeni maceralar sunar ve zorluklara rağmen onları bir arada tutardı."

Sertorius'un prestiji Akdeniz dünyasına yayılmıştı. İspanya'dan gelen tüccarlar, korsanlar ve elçiler Sertorius'un zaferlerine dair hikâyeler anlatarak Mithradates'e hoşça vakit geçirtirlerdi. Kralın Romalı danışmanları Sertorius'u Hannibal'le kıyaslıyor ve Mithradates'i onunla müttefik olmaya teşvik edip "Eğer dünyadaki en güçlü kral olan Mithradates gücünü dünyanın en başarılı generaliyle birleştirirse", İtalya'daki iç savaşlar ve köle ayaklanmalarıyla istikrarı bozulmuş Roma'nın iki cepheden önlenemeyen saldırılar sonucu felç olacağı sözünü veriyorlardı.[45]

MÖ 76'da İtalya, şiddetli bir depremle sallandı. O yıl Sertorius Roma ordularına karşı büyük zaferler kazandı. Ertesi yıl, MÖ 75'te o ve Mithradates ciddi olarak görüşmelere başladılar. Mithradates Roma'yla yapılacak müşterek bir savaş için gemi ve para sağlamayı kabul etti. Karşılığında, Asia Eyaleti üzerindeki hâkimiyetinin tanınmasını ve Sulla'yla yaptığı anlaşmayla vazgeçtiği toprakların geri verilmesini talep etti. Sertorius kralın Bithynia, Kappadokia ve Galatia'da hüküm sürmekte serbest olduğunu söyledi ama Batı Anadolu'nun Roma eyaleti kalması konusunda ısrar etti. Sertorius'un cüreti Mithtradates'i şaşırtmıştı. Plutarkhos kralın cevabını nakleder: "Bu Sertorius Atlantik Okyanusu'nun kıyısına sürülmüş ama yine de krallığımızın sınırlarını çizmeye cesaret ediyor! Roma'nın efendisi olduğunda neler isteyeceğini hayal edebiliyor musun?"[46]

Anadolu üzerine yapılan bilek güreşine karşın Sertorius ve Mithradates bir antlaşma imzaladılar ve buna uyacaklarına dair yemin ettiler.

Sertorius, Mithradates'in Doğu Anadolu'yu egemenliği altına almasını kabul etti ve generali Marcus Varius'u bir orduyla Pontos'a gönderdi. Mithradates de 3000 gümüş talentle (MÖ 85'te Sulla'ya ödediği 2000 [altın] talent cezanın yarısı) yüklü kırk gemiyi Sertorius'a yolladı. MÖ 76-74'te kralın darphaneleri savaş beklentisiyle çok miktarda altın ve gümüş sikke bastı.

Sertorius'un generali M. Varius ve Mithradates birlikte "Asya'daki bazı şehirleri ele geçirdi." Plutarkhos şehirlerin adını vermez. Bunlar muhtemelen Mithradates'i desteklediklerı için Sulla tarafından şiddetli cezalara çarptırılan ama yine de Roma gazinoları barındırmayan yerlerdi. Mithradates iyi niyetle –ve akıllı davranarak– Sertorius'un generalinin bu Anadolu şehirlerine onların kurtarıcısı sıfatıyla girmesine izin verdi. Mithradates'in merhametli yeni Romalı müttefiki Sertorius'un adına şehirleri özgür ilan etti ve vergiden muaf tuttu. "Birdenbire Anadolu'nun ezilmiş halkları gelecek güzel günlerin umuduyla yeniden canlandılar; Mithradates ve Sertorius'un merhametli hükümdarlıklarını beklemeye koyuldular," diye yazar Plutarkhos.[47]

Bithynia'da, Roma'nın "zavallı kuklası" IV. Nikomedes MÖ 75/74'te çocuksuz öldü. Şüpheli bir *déjà vu* hareketiyle –III. Attalos'un Phrygia'yı Roma'ya verdiği son vasiyetnamesini akla getirecek biçimde– krallığını Roma'ya bıraktı. Senato, Cotta adlı bir valiyi yeni eyaleti düzenlemesi için gönderdi. Bu olay, Üçüncü Mithradates Savaşı'nı ateşleyen kıvılcımdı. Mithradates vakit kaybetmeden Nikomedes'in vasiyetini sahte ilan etti. Sertorius'la yaptığı ittifak Mithradates'e yeni bir güç ve umut vermişti. Roma'nın Bithynia'yı tek taraflı işgali Reinach'ın yorumladığı gibi "savaş ilanına eşdeğerdi" ve Dardanos Barışı'nın yarattığı dengeyi bozuyordu.[48]

Pontos kralı imparatorluğunu geri kazanmak için hummalı hazırlıklara girişti. Karadeniz'in dört bir yanındaki bozkırlarda bulunan ambarlarında çok büyük miktarda tahıl depoladı. İskit ülkesi normalde yıllık vergi olarak 180.000 *medimnos** tahıl ve 200 gümüş talent veriyordu. Fakat bu yıl, Appianos'un bahsettiği kayıtlara göre Mithradates 300.000 kişiyi bir yıl boyunca besleyecek 2 milyon *medimnos* gibi dudak uçuklatan bir miktar teslim aldı. Bütün yaz, sonbahar ve kış bo-

* Yaklaşık 52 litreye denk gelen hacim ölçüsü ç.n.

yunca Mithradates gemiler inşa etmek için keresteler kesti ve iyi eğitilmiş güçlü atlar satın aldı. Kralın silah ustaları Roma tarzında mızraklar, kılıçlar ve kalkanlar yaptı; mühendisleri kuşatma makineleri inşa etti; memurları orduya Romalı subayların eğiteceği yeni askerler kaydetti.[49]

Mithradates Kappadokia, Kolkhis, Armenia, İskit ülkesi ve ötesinden ordular topladı. Thermodon [bugünkü Terme Çayı–ç.] ve Don nehirlerinden Hazar Denizi'ne kadarki Amazon topraklarının kadın savaşçıları, erkek akranları demirci Khalybes ve Heinokhoi kavimlerine, Kırım'ın Tauri kavmine ve Doğu Kappadokia'nın Beyaz Suriyelilerine katıldı. Sarmat erkekleri ve kadınları Azak Denizi'nin etrafındaki savaşçı Basilidai, Dandaridai ve İazyges kavimleriyle Tuna'nın, Rodopların ve Balkan Dağları'nın Koralloi kavmi ve Trakyalılarıyla birleşti. Antik kaynaklar Mithradates'in yanındaki en cesur barbarların Karpatlardan Bastarnai kavmi olduğunda hemfikirdir.

Appianos, Mithradates'in yük hayvanları, arabalar, köprücüler, erzakçılar ve ordugâh halkı tarafından eşlik edilen, toplamda 140.000 piyade ve 16.000 atlı topladığını söyler. Kral donanmasını ikiye katlayarak 400 gemiye çıkardı. Mithradates'in eski paralı asker generali Arkhelaos Roma'nın tarafına geçmişti. Fakat komutan safı etkileyiciydi: Romalılar M. Varius, L. Magius ve L. Fannius, Dorylaios, Gordios, Neoptolemos, Diophantos, Taksiles, Hermokrates, Paphlagonialı Aleksandros, Hadım Dionysos, Eumakhos (eski Galatia satrabı), Konnakoriks (bir Galatialı), Metrophanes ve Aristonikos.[50]

MÖ 74'te Sertorius yaklaşık elli, Mithradates ise altmış yaşındaydı. Hiç yüz yüze görüşmeden ruhlarının benzediğinin ve çıkarlarının ortak olduğunun farkındaydılar. Barış ve güvene özlem duymalarına karşın, iki lider de Roma denilen yıkıcı güce savaş açmaya yemin etmişti. İkisinin de kaybedeceği çok şey vardı.

12. Bölüm

Kayan Yıldız

Kar beyazı dört at, güneşin ilk ışıklarıyla parıldayan kıymetli taşlarla süslü altın arabayı çekiyordu. Arabanın sürücüsü yoktu. Güzel atlar rüzgârın yaladığı uçurum boyunca dörtnala koştu ve aşağıdaki köpük köpük olmuş denize daldı.

Şafak vaktiydi; MÖ 74 baharının ilk günüydü. Appianos'un kaydettiği Mithradates'in bu muhteşem kurbanı, Roma'ya açılan yeni savaşta başarıyı mühürlemek için güneş tanrıları Mithras ve Helios'la deniz ve deprem tanrısı Poseidon'a verilmişti. Denize sürülen görkemli atların canlı görüntüsü Roma, Bizans, Ortaçağ ve günümüzün hayal gücünde yer etti. Mesela yaklaşık beş yüz yıl sonra Erken Hıristiyan Dönem yazarı Sidonis Apollinaris, Mithradates'in muhteşem kurbanını anlatan dramatik bir duvar resmiyle süslü bir Galya kalesini anlatmıştı. 1678'de İngiliz oyun yazarı Nathaniel Lee, Mithradates'i "yeşimlerle süslü ve üç çatallı mercan zıpkınlarla* dolu bir arabayı ve rüzgâr gibi hızlı yüz atı" uçurumdan aşağı gönderirken hayal etmişti.[1]

Bu görkemli dini tören modern tarihçiler tarafından göz ardı edilmiş ama çok kültürlü anlamı Mithradates'in takipçilerinin gözünden kaçmamıştı. Yunanlar, Troialılar, İskitler ve Persler, Güneş'e at kurban ederlerdi. Eski Pers kralları Güneş'in onuruna atları kurban verir; *magus*lar geleneksel olarak güzel beyaz atları Fırat Nehri'nde öldürürlerdi. Kserkses Yunanistan'ı işgal ettiği zaman Trakya'daki Strymon Nehri'nde atlar kurban etmişti. Mithradates, filosunun hakkından gelmiş parlak denizciler olan Rodosluların, her bahar güneş arabasını gökyüzünde süren Helios onuruna denize bir araba ve dört at sürmelerinden etkilenmiş –hatta belki görmüş– olmalıydı.[2]

---

* Deniz ve deprem tanrısı Poseidon'un simgesi olan asa, üç çatallıdır. Ayrıca Poseidon, mitolojide "atları ehlileştiren" olarak da anılır-e.n.

Resim 12.1. MÖ 75/74'e ait bir gümüş tetradrahmi üzerinde Mithradates portresi. Aralık ağzı ve önceki sikkelerdeki tasvirlere göre daha fazla rüzgârdan savrulmuş yele benzeri saçı, ileri doğru hızlı hareket hissi uyandırmaktadır. 1944.100.41.41480, E. T. Newell'ın bağışı. Amerikan Nümizmatik Derneği'nin izniyle.

Buna ilaveten Mithradates, Murena'ya karşı kazandığı zaferden sonra yaptığı gibi büyük ateş sunusunu da gerçekleştirdi. Bu güçlü tanrıların gönlünü almak için yapılan törenlerden sonra ordusunun başında Paphlagonia'ya ilerledi. Burada askerlerine heyecan verici bir konuşma yaptı.

Savaşın Nedenleri

Mithradates şanlı atalarından bahseder ve küçük krallığının hâkimiyeti altında ne kadar büyüdüğünü övünerek anlatırdı. Kendisi başındayken ordularının Romalılar tarafından asla yenilmediğine işaret eden Mithradates, uçsuz bucaksız kaynaklarını ve güçlü savunma silahlarını methederdi. Romalıların herkesi köleleştirmek için "sınırsız

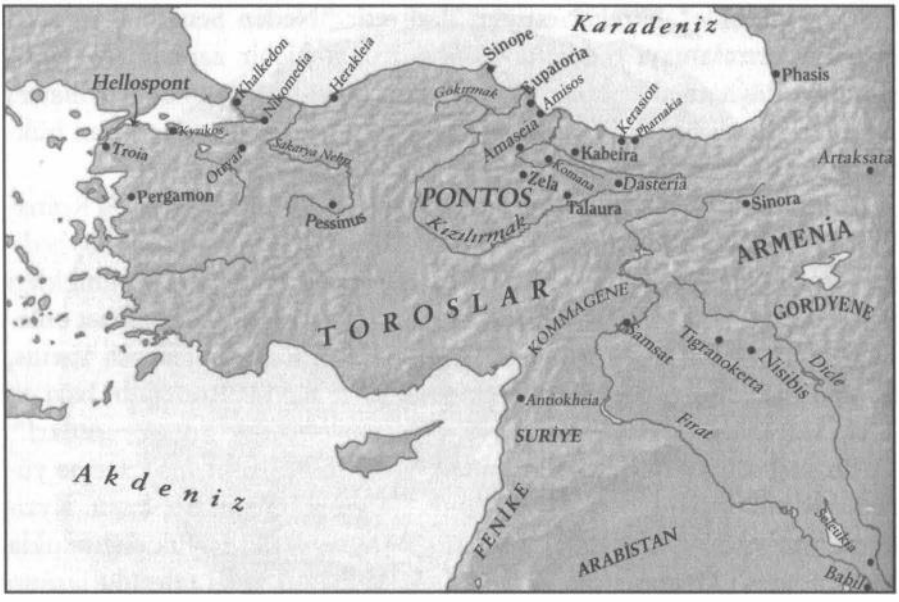
bir açgözlülükle" hareket ettiğini ilan etti: "Neden Senato Dardanos Barışı'nı imzalamayı reddetti? Çünkü Roma hiçbir zaman bize barış sunmayı düşünmedi! Sabah akşam antlaşmayı yok saymanın yollarını aradılar! Şimdi Bithynia kralı Nikomedes'in bu sahte vasiyeti bize hükmetme ihtiraslarını ortaya çıkarıyor."

Mithradates Roma'nın içte ve dıştaki sorunlarını vurguladı: "Romalılar yeni müttefikimiz İspanya'daki Sertorius'la girdiği savaşı kaybediyor. İtalya iç savaşlar ve köle ayaklanmalarıyla sallanıyor. Zalimlikleri yüzünden Romalıların tek bir müttefikleri bile yok ve hiçbir tebası onlara gönüllü olarak itaat etmiyor!" Yanındaki üç Romalı generali Varius, Fannius ve Magius'u işaret ederek haykırdı: "Bakın! Roma'nın bazı en soylu vatandaşları kendi ülkeleriyle savaşta ve bizimle ittifak yaptılar!"

Bu coşkulu konuşmanın ardından Mithradates Bithynia üzerine yürüdü. Roma valisi Cotta Khalkedon'a [bugünkü Kadıköy] kaçtı. Kyzikos Cotta'ya 3000 hoplit yolladı, ama Bithynia halkı büyük çoğunlukla Mithradates'i kurtarıcı olarak karşıladı. Sulla'nın vergi tahsildarlarının ayakları altında ezilmişlerdi. Mithradates varışıyla, endişeli Romalılar Khalkedon'a akın ederek şehrin kapıları etrafında toplandılar. Fakat kapılar kapana kısılmış Cotta tarafından içeriden sürgülenip kapatılmıştı. Mithradates'in ordusu vardığında acımasız bir katliam oldu. Kapıların dışında zor durumda kalan Romalı siviller ve Kyzikos askerleri "Arkadaşlarının ve düşmanlarının arasında sıkışıp kalmış halde her ikisinden de merhamet dilenirken yok olup gittiler."[3]

Bu sırada Mithradates'in yanındaki Bastarnai kavmi Khalkedon limanını koruyan ağır bronz zinciri kırıp içeri girerek kırk tekneyi yakıp altmış tanesini de ele geçirdi. Deniz muharebesinde sadece Bastarnai kavminden 30 kişi öldü, fakat 3000'den fazla Romalı, Khalkedonlu ve Kyzikoslu denizci hayatını kaybetti. Karada, Mithradates 700 adam kaybetti, ama 5000'den fazla Romalı öldü ve 4500'ü de Üçüncü Mithradates Savaşı'nın ilk çarpışmasında esir alındı. Ordugâhını Sangarios Nehri (Sakarya) üzerinde kurmuş Romalı general Lucius Licinius Lucullus, bu büyük felaketin sonrasında lejyonlarını cesaretlendirmeye uğraşacaktı.[4]

Anadolu imparatorluğunu geri almayı umut eden zafer sarhoşu Mithradates, Asya'ya açılan kapı tahkimli Kyzikos Limanı'na yürüdü. 120.000 piyade, 16.000 atlı ve 100 tırpanlı savaş arabasından oluşan ordunun, peşindeki ordugâh halkı ve köprücülerle birlikte 300.000'e yaklaştığı söyleniyordu.[5]

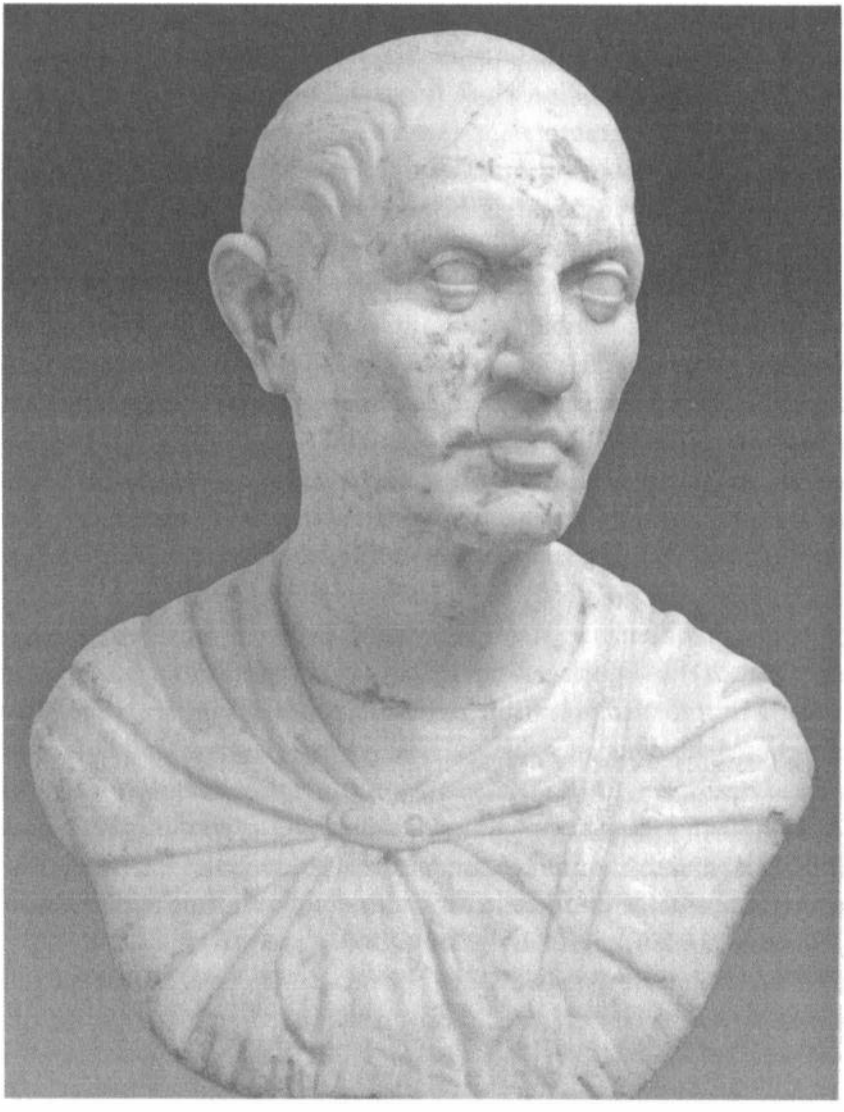

Harita 12.1. İkinci ve Üçüncü Mithradates savaşları: Anadolu, Armenia ve Mezopotamya'daki seferler. Harita Michele Angel.

Bu Sırada Roma'da...

Sulla'nın koruması altındaki Lucullus MÖ 74'te Roma'da konsül oldu. Diğer konsül Cotta yeni Bithynia Eyaleti'ni idare etmek üzere gönderildi. Lucullus, İspanya'da Mithradates'in yeni müttefiki Sertorius'a karşı kazandığı başarılarla askeri nişanlar elde eden genç rakibi Pompeius'u (Sulla'nın himaye ettiği genç ve kendisinden daha acımasız yanaşması) kıskanıyordu. Mithradates'i kesinkes yenen general olmaya kararlı Lucullus, Pompeius'u İspanya'da oyalayacak dalavereler çevirdi.

Beklenildiği gibi Lucullus MÖ 74'te Mithradates'le savaşmak üzere seçildi. Mithradates'in donanmasıyla İtalya'ya saldıracağından korkan Senato, bir filo oluşturmak üzere üç bin talent ayırdı. Fakat Lucullus, Mithradates'in hakkından gelmek için donanmaya ihtiyacı olmadığı konusunda övünüyordu. Tek başına üç lejyon topladı ve halen Anadolu'da bulunan iki Fimbria lejyonunun komutanlığını üstlendi. Toplamda 30.000 piyade ve 2500 atlı emrindeydi.

Resim 12.2. Lucullus, mermer büst.

Sayıca Lucullus'un ciddi anlamda az olması dışında, Fimbria'nın lejyonları sorun çıkaracaktı. Lejyonlar ayaklanmış ve generalleri Flaccus ve Fimbria'nın öldürülmesi suçlarına iştirak etmişlerdi. Zorlu fakat küstah ve idaresi güç savaşçılar olan bu askerler, Plutarkhos'un deyimiyle "açgözlülükle lüksten" ve Murena'nın disiplinsiz idaresinden dolayı bo-

zulmuşlardı. Çürümüş elmalara benzeyen Fimbria'nın askerleri, ganimet talepleri ve itaatsizlikleriyle Lucullus'un ordusunu içten içe bozacaklardı.

Lucullus'un "yeni Hannibal" diye adlandırdığı düşmanı yok etmek üzere Roma tarafından başlatılan yeni savaşa, paramparça olan sadakatler, yıkıcı kargaşa ve şoke edici karar değişiklikleri damgasını vurmuştur. Roma'nın oligarşik hegemonyasıyla oy hakkı, özgürlük ve toprağın devletleştirilmesi gibi demokratik idealler arasındaki bir mücadele olarak tanımlanan bu çatışma, İspanya'dan Hazar Denizi'ne, Don Nehri'nden İran Körfezi'ne kadar Antik Çağ'ın her köşesinden tarafları kendisine çekti. Tehlikeli arazi, tufan gibi hava –hatta göksel mucizeler, garip alametler ve bizzat tanrılar– Lucullus ve Mithradates arasındaki bu destansı mücadelenin aktörleri olacaktı.[6]

Kayan Yıldız

Lucullus'un danışmanları, Mithradates Bithynia'dayken savunmasız kalan Pontos'u ele geçirmesi için onu kışkırttılar. Bunun başlıca savunucusu Mithradates'in eski bir numaralı generali dönek Arkhelaos'tu. Belki de Arkhelaos, Dardanos'taki görüşmeler sırasında Sulla'nın Mithradates'in zengin Pontos krallığının tacını kendisine teklif ettiğini hatırlamıştı. Fakat Lucullus dudak büktü: "Neden vahşi bir hayvanı ininde avlayayım?" Sonra Mithradates'in topladığı devasa orduyu fark etti. Afallamış halde duraksadı. Bu kadar büyük bir kuvvetin üstesinden gelebilmek için kurnazca bir stratejiye ihtiyacı vardı.

Mithradates vakit kaybetmeden Sertorius'un tek gözlü Romalı generali M. Varius'un komutasındaki bir orduyu üzerine gönderdi. Lucullus bu meydan okumaya Otryai'de karşılık verdi. İki ordu açık mavi göğün altındaki ovada karşılaştı ve çarpışmanın eşiğine geldi.

Bir anda gök yarıldı. Alevler içindeki erimiş gümüşten büyük bir nesne göklerden koptu ve iki ordunun arasına hızla çarptı. Buz kesilmiş ordular Plutarkhos'un deyimiyle "ayrıldı", ama aslında çılgınca geri çekilmiş olmalıydılar. Yazar Michael Curtis Ford, Mithradates Savaşları hakkındaki macera romanında, alevler içindeki semavi nesnenin yere gömülmesiyle kızgın metal şarapnel ve toprak kesekleri yağmuruna tutulmuş iki orduyu tasvir eder. Ford, gizemli kraterin iki ucundan dik-

katle birbirine bakan Lucullus ve Mithradates'in bulunduğu bir sahne kurgular. İki generalin gözleri kitlenir ve her biri diğerinin bu olaydan çıkardığı tanrısal mesajı anlamaya çabalar. Ford'un kurgusuna göre komutanlar tek kelime etmeden başka bir gün savaşmaya karar verirler.[7]

Bu dünya dışı nesne neydi? Antik astronomik olayların tariflerini çalışan NASA meteoroloji uzmanı Richard Stothers, bu olayı bilimsel UFO kategorilerini kullanarak analiz etti. Yakın mesafeden olayı gören binlerce tanık olduğu için Stothers, Plutarkos'un anlattıklarını inandırıcı bulur. Gün ışığındaki kör edici parlama, ölçeğin büyüklüğüne işaret eder. Ok menzilinin hemen dışında duran orduların, başların üstünden açıkça gördükleri alevli nesne, Stothers'in tahminine göre 1 metreden genişti.

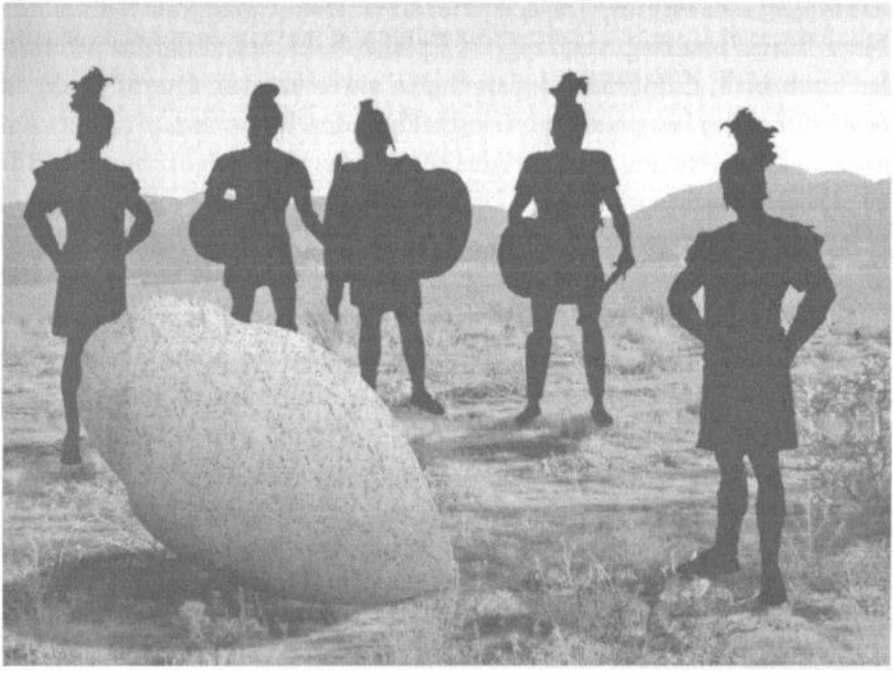
Taze meteorit (yere düşen ve çarpma etkisinden sonra kalan meteor) genelde siyahken, anlatımdaki parlak gümüş renk, Stothers'e bunun çarpışmadan önce gökyüzünde yıldırım hızıyla ilerleyen akkor halinde ateş topu ya da çok parlak büyük bir göktaşına ait olduğunu düşündürmüştü. Antik Çağ'da Pessinus, Troia, Kyzikos, Abydos [Çanakkale Boğazı'nda Nara Burnu'nun doğusunda-ç.] ve Ephesos'taki tapınaklarda meteoritler kutsanırdı. Günümüze kalan hiçbir antik kaynak Otryai'ye düşen nesnenin alınıp bir tapınağa yerleştirildiğinden bahsetmez. Stothers kanıtların bir meteorite işaret ettiğine inansa da, bu olay görünürde hiç fiziksel kanıt bırakmamış büyük bir tanımlanamayan dünya dışı nesnenin yakın mesafeden gözlemlenmesi, yani tam bilimsel ifadesiyle "Birinci Türden Yakın İlişki"* olarak tasnif edilmelidir. Plutarkhos'un orijinal metinde kullandığı Yunanca ifadeler şahitlerin nesneyi yerde incelediğini işaret ettiğinden, savaşın olağanüstü bir meteor tarafından –belki bir gün Ortryai'da krater tespit edilir– kesildiğini düşünmek yerinde olur. Çarpışmadan sonra şahitler meteoritin boyutunu ve şeklini sivri dipli çok büyük bir pişmiş toprak saklama küpü olan *pithos*a benzettiler. Gerçekten de, meteorlar atmosferden hızla geçerken bir Hellenistik saklama küpününkine benzer "burun konisi" şeklini alabilir.

---

* UFO araştırmacısı J. Allen Hynek'in 1972 tarihli *The UFO Experience: A Scientific Inquiry* adlı kitabında yer alan ve bu alanın ilgililerince yaygın kabul gören sınıflamaya göre 160 metrelik bir mesafe dâhilinde tanımlamamayan bir uçan nesnelerin (UFO) görülmesi birinci, hareket eden veya etmeyen nesnelerin görülmesi ve fiziksel etkilerinin hissedilmesi ikinci, nesnenin etrafında o UFO'ya mensup varlıkların görülmesi ise üçüncü türden yakın ilişki kapsamına girer-e.n.

Her iki tarafın da bunu kötü bir alamet olarak gördüğünü varsaymaları dışında modern tarihçiler olaya çok az ilgi göstermiştir. Örneğin Reinach sadece, Lucullus'un düşen meteorun kötü alametini sayıca az olduğu bir durumda savaştan kaçma bahanesi olarak kullandığını söyler. Mithradates'in *magus*ları ya da Lucullus'un kâhinlerinin bu sıradışı mucizeyi nasıl açıkladıklarını bize anlatan hiçbir antik kaynak günümüze gelememiştir. Fakat bazı akıllı tahminler yapabiliriz. Söz konusu dönemde Romalılar kuyruklu yıldızlardan, kayan yıldızlardan ve meteorlardan korkarlardı. Her iki ordu da panik olmuş ve kaçmıştı, ama daha sonra hem Mithradates hem Lucullus hem de onların alamet yorumcularının olayda *olumlu* bir anlam bulduğuna inanıyorum.

Meteorlar dünyaya düşmüş bir taş olarak tasvir edilen Anadolu tanrıçası Kybele ile ilişkilendirildi. Mithradates ve çevresi kadar Lucullus da biliyordu ki, Kybele'nin kutsal siyah taşı Pessinus'ta tapım görüyordu. Marius MÖ 98'de Sulla'ya karşı zafer kazanmak umuduyla burayı zi-

Resim 12.3. Savaş alanında Lucullus ve Mithradates'in orduları arasına düşen meteorit, tanıklar tarafından erimiş gümüşten büyük bir parlak *pithos*a (saklama kabı) olarak tarif edilmişti. Sanatçının bu izlenimi, meteoritin büyüklüğü ve şeklini yansıtır. Resim Michele Angel.

yaret etmişti. Sulla kendisini Kybele'nin verdiği şimşek demetini alırken gördüğü rüyayla yüreklendiği zaman Lucullus oradaydı. İkinci Kartaca Savaşı sonrasında Kybele tapımı Roma'da yaygınlaştı. Sibyll kitapları Roma'nın Hannibal'i ancak Kybele'ye ait "göktaşını" İtalya'ya getirdiği zaman yeneceğini söylemişti. Tanrıçanın kutsal meteoriti büyük bir debdebeyle MÖ 204'te Pessinus'tan Roma'ya nakledildi. Böylece, MÖ 73'te Otryai'ya düşmüş bir meteorit Lucullus'u çok daha üstün kuvvetlerle savaşmaktan kurtardığında, o da alameti Kybele'nin kendisini koruduğuna dair bir işaret diye algılamış olabilir.

Kybele'nin zafer ve Anadolu şehirlerinin kurtarıcı tanrıçası olduğunu bilen Mithradates de meteoru olumlu bir işaret olarak görebilirdi. Meteor savaşı durdurduğu için, kâhinleri kralın Lucullus'u kan dökmeden yeneceği ya da tanrıların o sırada savaşı yasakladığı anlamını çıkarmış olabilirlerdi. Mithradates ve rahipleri kralın doğumuna, taç giymesine ve MÖ 88'deki katliama eşlik eden kuyrukluyıldızları hatırlayarak gökteki parıldayan bir ışığı genellikle iyi alamet olarak değerlendirirdi.[8]

Gümüş renkli ateş topu Otryai'daki savaşı yarıda kestikten sonra Mithradates karanlık ve yağmurlu geceden yararlanarak Lucullus'a fark ettirmeden Kyzikos'a ilerledi. Kral Kyzikos'un kırsalında üç bin kadar kişiyi esir aldı ve şehri almak için kısa süreceğini düşündüğü bir kuşatmaya girişti.

Kyzikos Kuşatması, MÖ 73-72

Ordusu dağların yamaçlarında ordugâh kurarken Mithradates, Metrophanes'i limanı ablukaya alması için gönderdi. Kyzikos umudunu kaybediyordu; Khalkedon'daki yüz kızartıcı mağlubiyetten sonra Lucullus'tan ses çıkmamıştı. Mithradates'in mühendisi Nikonides'in eseri olan tehditkâr kuşatma makineleri şehrin surlarını çevrelemeye başladı. Nihayet Lucullus hareket etti, fakat Mithradates'in askerleri uzaktaki orduyu işaret ederek Kyzikosluları korkutuyorlardı: "Şu kamp ateşlerini görüyor musunuz? Onlar Mithradates'e yardım etmek üzere gelen Tigranes'in Armenialılar ve Medlerden oluşan ordusu!"[9]

Lucullus'un istihbaratı Mithradates'in büyük ordusunu beslemek için etrafta yiyecek aradığını ve denizden gelecek erzaka bağlı olduğu-

nu rapor etti. "Tek yapmamız gereken Mithradates'in karnı üzerinde tepinmek ve onun savaşmadan teslim olmasını beklemek," diye subaylarına açıkladı Lucullus. Fakat Taksiles'in tavsiyesine uyan Mithradates, Lucullus'un kralın yiyecek toplayıcılarını engellemek ve kendi lejyonlarını doyurmak için işgal etmek zorunda olduğu araziye çıkan dağ geçidini tutmuştu. Lucullus'un adamları bütün kış boyunca boş boş ordugâhta oturma fikrinden memnun değildi; ganimet fırsatı yoktu.

Bu arada Mithradates İspanya'dan moral bozucu haberler aldı. Müttefiki Sertorius öldürülmüştü. Marius'un Halkçılar hizbinin kahramanı, "dostlarıyla" akşam yemeğindeyken hançerlenmişti. Pompius'un lejyonları İspanyol isyanından geriye ne kalmışsa kolayca alt etti. Sertorius suikastı Mithradates'e katılmış Halkçılar için ağır bir darbeydi. Bunlardan biri de Sertorius tarafından Mithradates'e danışmanlık yapsın diye gönderilmiş Lucius Magius'tu.

Magius bir zamanlar Marius'a sadık olan iki Fimbria lejyonunun Lucullus'un ordusundan firar etmek istediğini Mithradates'e söyledi. "O yüzden bırak Lucullus ordugâhını nereye isterse oraya kursun," diyerek kralı ikna etmeye çalıştı. "Fimbria'nın lejyonları bizim tarafımızdayken savaşa gerek kalmadan muzaffer olacağız." Mithradates, Magius'a güvendi ve dağ geçidindeki muhafızlarını geri çekti. Mantıksız olduğu çok belli olan bu hareketin nedenini açıklayacak önemli detaylar kayıptır. Magius bir hain miydi? Belki, fakat Lucullus'un biyografisini yazan kişi tarafından farklı bir olasılık öne sürülür. Magius güvenilmez Fimbria lejyonu askerleriyle gizli görüşmelere dayanarak iyi niyetli hareket etmiş olabilirdi. Ne de olsa, daha önceki komutanlarına ihanet etmişlerdi ve Lucullus'un çekinceli davranışından rahatsızlık duyuyorlardı. Antik tarihçi Memnon, Fimbria lejyonları tarafından başlatılan ve çok kötü giden bir anlaşmayı üstü kapalı zikreder.[10]

Magius'un gerçek gerekçeleri ne olursa olsun, geçidi bırakmak bir hataydı. Fimbria lejyonları döneklik etmedi. Lucullus şimdi Mithradates'in üzerindeki tepeleri kontrol ediyordu. Romalılar ve dağlarla kuşatılmış Mithradates sadece denizden erzak temin edebilirdi. Ancak kış deniz nakliyatını durduracaktı. Lucullus şansına zor inanabiliyordu.

Şimdi hız anahtar unsurdu. Mithradates elindeki her şeyle Kyzikos'a saldırdı. Adamları şahmerdanlar ve mancınık kuleleri getirdi. Yaklaşık 43 metre yüksekliğindeki muazzam bir kule, üzerinde şehre mancınık

taşları ve alev okları fırlatmak için bir ek kat taşıyordu. Ayakları birbirine bağlanmış iki büyük geminin arasına yerleştirilmiş çok büyük bir makine şehrin denize bakan surlarına karşı yerleştirildi. Bu, Rodos'taki dev *sambuka*nın yeni modeliydi; üzerinde adamların şehir surları üzerinden şehre akın etmelerini sağlayacak bir asma köprü bulunuyordu.[11]

Lucullus gibi Mithradates de risk almadan kazanmayı umuyordu. Her iki adam da kanlı bir savaştan ya da uzun bir kuşatmadan kaçınmak istiyordu. Bu doğrultuda Mithradates'in ilk hareketi Kyzikos'ta ele geçirdiği üç bin savaş esirini kendi gemilerine yollamak oldu. Gemi kaptanlarına, Kyzikosluların koruduğu deniz surlarını tam karşılarına alacak şekilde limana girmelerini söyledi. Kralın tahmin ettiği gibi esirler surlardaki yurttaşlarına bağırarak kendilerini bu tehlikeli durumdan kurtarmaları için yalvardılar.[12] Fakat Kyzikoslu general yerinden kıpırdamadı: "Şimdi Mithradates'in elindesiniz, sizi kurtaramayız! Birer erkek gibi kaderinizle yüzleşin!"

Kyzikosluların kendi hemşerilerini kurtarmak için bile teslim olmayacaklarını anladığında Mithradates *sambuka* asma köprüsünü indirtti. Kyzikoslular askerlerin asma yoldan koşarak surlarına doğru ilerlediğini görünce az kalsın küçük dillerini yutacaklardı. Fakat Mithradates'in geri kalan adamları bu hücuma katılmakta isteksiz davrandı ve Kyzikoslular ilk şoktan kendilerini çabucak kurtardılar. Gemilerin üzerine yanan zift dökerek bütün tertibatı duvardan geri çekilmeye zorladılar.

Ardından Mithradates bütün kuşatma makinelerini karaya çıkardı. Şehir yine şaşırtıcı bir direniş göstererek şahmerdanları parçalamak için kayalar atıp devasa borda kancalarıyla makinelere hasar verdi. Şehri savunanlar ahşap korkulukları Mithradates'in alevli mermi yağmurundan korumak için ıslak hayvan postlarıyla örttüler ve taş surları sirkeyle ıslattılar. Appainos'un ifadesiyle Kyzikoslular saldırıyı püskürtmek için "bir insanın gücü dâhilinde denenebilecek her şeyi yaptılar." Ancak Mithradates'in bildiği (ve modern bilim adamlarının kanıtladığı) gibi, kireçtaşı sirkeyle yeteri kadar ısıtılırsa ufalanır. Kralın alevli mermilerinin yoğun ısısı surun bir kısmını çökertti.[13]

Kyzikoslular bütün gece gediği onarmak için didindiler. Sonra, Mithradates'in bütün savaşlarında ona karşı olan tanrıçalar, Plutarkos'un sözleriyle, sanki Kyzikosluların "azim ve cesaretlerine duydukları hayranlıkla" onlara yardıma geldiler. Birden çıkan büyük

bir kış fırtınası kralın bütün kuşatma makinelerini devirdi. Şehrin içindeyse Kyzikos'un koruyucusu Persephone'ye yapılan yıllık kurban zamanı gelmişti. Törende siyah bir düveye ihtiyaç vardı ama çobanlar suyun karşı tarafındaki otlaklardaydılar. Mucizevi şekilde, siyah bir düve suyu aşarak şehre geldi. Ardından Persephone bizzat görünerek halkının "Pontoslu borazancıbaşıya" karşı cesur olmasını istedi. Kyzikos'ta moraller yerindeydi.[14]

Mithradates'in ordugâhındaysa moraller çökmüştü. Kral her daim tanrıçaların gazabına maruz kalmak zorunda mıydı? Dostları ve danışmanları, çok güçlü tanrıçaların ya da büyücülerin koruması altında olduğu açık olan Kyzikos'tan çekilmeyi şiddetle savunuyorlardı.

Öte yandan kral bazı iyi haberler aldı. İtalya'da Spartacus adında bir gladyatör altı yüz köleden meydana gelen bir ordu toplamış ve sonunda yetmiş bini bulan bu orduyla bir dizi Roma lejyonunu yenmişti. Spartacus'un Trakyalı olduğu söyleniyordu; Mithradates'le müttefik bir kavmin üyesi olabilirdi. Spartacus, Sertorius'un isyanına yakınlık duyuyor ve görünüşe göre katılmayı planlıyordu. Mithradates, Sulla'yı Yunanistan'da bozguna uğrattığı sırada Spartacus'un oradaki askeri hareketliliği fark etmiş olması mümkündü. Roma'nın en tehlikeli üç büyük düşmanı arasında Spartacus, Hannibal ve Mithradates'in yanında yerini almıştı. Plutarkhos ve Appianos, Spartacus'un askeri yetenekleri ve insancıl ideallerinden bilhassa beğeniyle bahseder. Spartacus'un Roma'ya karşı kazandığı zaferler Mithradates'i cesaretlendirdi. İspanya'daki müttefiki Sertorius'u kaybetmişti ama şimdi Romalılar İtalya toprağında zorlu bir düşmanla karşı karşıyaydılar.[15]

Mithradates'in öğrendiği iç açıcı bir diğer haber, General Eumakhos'un (eski Galatia satrabı) birçok Romalıyı aileleriyle birlikte Güney Anadolu'da öldürmesiydi. Yine de Mithradates'in, erzaklar tükenmeden önce Bithynia'da umutsuzca zafer kazanmaya ihtiyacı vardı. İnatla iddialı bir strateji oluşturdu. Bütün bir kış boyunca istihkâm erleri şehir surları altında tüneller kazdı ve askerleri Dindymos Dağı'ndan [Ayı Dağı-ç.] (Kybele'nin kutsal dağı, yani Mithradates için uğursuzluk) çıkan devasa bir rampa inşa ettiler. Bu yükselti boyunca yeni kuşatma makineleri kurdular.

Erzak yavaş yavaş azalıyordu. Kış fırtınaları gemileri Mithradates'in Karadeniz çevresindeki büyük depolarında bulunan tahılı taşımaktan

alıkoyuyordu. Lucullus kralın açlık çeken bazı askerlerini yemek ararken yakaladı ve her birine sinsice, birliklerinin çadırlarında ne kadar yemek kaldığını sordu. Lucullus, verilen cevaplardan Mithradates'in yakında tükeneceğini hesapladı. "Mithradates'in midesine çalışma" stratejisinin işe yaradığına sevinen Lucullus, yağma için sızlanan sabırsız askerlerine kan akıtmadan zafer kazanacakları sözünü verdi.

Generalleri açlık tehlikesini Mithradates'ten gizlemeye çalıştı. Ancak kral kısa süre sonra gerçeği öğrendi. Askerlerinin yabani otları, yük develerini, katırları, hatta ölmüş arkadaşlarını yediklerini görünce derinden sarsıldı. Açıktaki yüzlerce cesetten salgın hastalık yayılmış ve en az kıtlık kadar öldürücü olmuştu. Açlık çeken atlar için ot kalmamıştı. Mithradates süvarilerin tamamına kış için dolambaçlı bir yoldan dağları aşmalarını emretti. Atlar, yük katırları ve kalın postlu Baktria develerine yaralı ve hasta askerlerden oluşan büyük bir birlik eşlik ediyordu. Dondurucu havada zayıf adamlar ve hayvanlar buz ve karla boğuştular.[16]

Lucullus onları 5000 piyade ve süvariyle takip etti. Bir kar fırtınası patlak verdi ve soğuk ısırması yüzünden birçok Romalı geride kaldı. Ama Lucullus hızla ilerledi ve Mithradates'in aksayan süvarisine Rhyndakos Nehri [Orhaneli Çayı –ç.] yakınında saldırdı. Birçoğu karda katledildi ve Lucullus Mithradates'in 15.000 adamını, 6000 atını ve yük hayvanını ele geçirdi. Birçok Romalı asker uzak Baktria'dan Bithynia'nın karlı dağlarına getirilen çift hörgüçlü develeri ilk defa görüyordu. Lucullus bitap esirler ve hayvanlardan oluşan bu uzun kervanı Mithradates'in moralsiz adamlarının gözlerinin önünden özellikle geçirdi.[17]

Bu küçük düşürücü gösteri başka kötü haberlerle birleşti. Galatia, ileri gelen ailelerini öldürttüğü için Mithradates'ten nefret ediyordu ve şimdi Roma'yla ittifak yapan Galatia ordusu, kralın generali Eumakhos'u Güney Anadolu'dan çıkarmıştı.

Kyzikosluların kalsiyum karbonatlı toprağa karıştırıp yağmadan kurtardıkları yeteri kadar tahılları halen mevcuttu. Lucullus bir kısım Roma askerlerini şehirden dışarı doğru tünel kazmaya yolladı. Mithradates'i aldatmayı başararak kendi kazdığı tünele girmesini sağladılar. Kyzikos'taki bir Roma yüzbaşısı krala mesaj göndererek şehri ona satacağı vaadinde bulundu. Mithradates'in bu adamla tünelde buluşmayı kabul etmesi, bu anda ne kadar ümitsiz ve cesur olduğunu gösterir. Kral tünele

tek başına girdi. Şüpheli kişiye dikkatle yaklaşırken, Romalı birden bire kılıcıyla ileri atıldı. Mithradates geri döndü ve tünelin kapısının arkasına geçerek kapıyı tam zamanında kapadı!

Bir başka kış fırtınası patlak verince Kyzikoslular daha da neşelendi. Rüzgârlar dev gibi dalgalar savuruyordu; Mithradates'in yeni kuşatma makineleri çatırdamaya ve sallanmaya başladı. Ani bir rüzgâr "inanılmaz bir öfkeyle" ortaya çıktı ve kuleleri darmadağın etti. Fimbria'nın yağmasından sonra Athena heykelinin halen ayakta durduğu yakındaki İlion [antik Troia-ç.]'da tanrıçanın göründüğüne dair söylentiler çıkmıştı. Nefes nefese ve perişan haldeki tanrıça Kyzikos'u kurtarmaktan henüz gelmişti. Yüzyıllar sonra, Plutarkhos İlion'daki mermer bir yazıttan tanrıçanın harikulade tezahürü hakkında her şeyi okuyacaktı.

İntikamcı tanrıça, güvenilmez hava, talihin kötü biçimde dönüşü, Kyzikos'un sinir bozucu tahkimatı, korkunç bir salgın ve kıtlık Lucullus'un sürekli baskısıyla birleşince Mithradates geri çekilmekten başka seçeneği olmadığına inandı. Ne gariptir ki, ordugâhında inanılmaz miktarda altın vardı, ama yiyecek yoktu. Son bir çare olarak, Mithradates amirali Aristonikos'a on bin parça altın yüklü gemiyle açılması emrini verdi. Amaç, ganimete aç Romalılara rüşvet vererek Lucullus'un dikkatini dağıtmak, böylece kendisi ve ordusunun kaçmasını sağlamaktı. Ancak birisi bu planı Lucullus'a sızdırdı. Romalılar gemi daha açılmadan bütün altınları ele geçirdiler. Mithradates'in durumu gerçekten sıkıntılıydı.[18]

Zehir Hapları

Mithradates Kyzikos kuşatmasını sona erdirdi. Geceleyin gizlice gemisine ulaştı ve donanmasıyla Çanakkale'ye doğru yelken açtı; bu arada piyadesi de karadan yola çıktı. Birçoğu yoğun kar yüzünden taşmış bir ırmağı geçerken boğuldu. Lucullus takibe geçti ve yaklaşık yirmi bin kişiyi öldürdü, birçok esir aldı. Hayatta kalanlar ağır ağır ilerleyip Lampsakos'a [bugünkü Lapseki-ç.] sığındılar.

Lucullus şehri kuşattı, ama Mithradates askerlerini ve bütün Lampsakos halkını kurtarmak üzere bir korsan filosu gönderdi ve Lucullus bir hayalet şehri kuşatmaya terk edildi. Mithradates üç generalin –tek gözlü

Romalı M. Varius, Paphlagonialı Aleksandros ve Hadım Dionysos– komutası altında elli gemi ve en iyilerinden on bin asker bıraktı. Bir başka kış fırtınası Bithynia'nın üzerinden şiddetle geçti; Mithradates'in birçok birliği denizde kayboldu.

Lucullus zafer kazananlara verilen defne tacını kabul etmek üzere aceleyle Kyzikos'a döndü ve ardından bir filo kurmak için Hellespontos'a [bugünkü Çanakkale-ç.] geçti. Zaferini tamamlamak amacıyla kuvvetlerini birkaç subayı arasında bölüştürdü. Bunlardan biri olan Voconius, Mithradates'i mağlup etmesi için doğuya, Nikomedia'ya doğru yelken açma emri aldı. Diğerleri Bithynia şehirlerine boyun eğdirdiler. Appianos ve Memnon bu şehirlerde Roma ordularının birbirleriyle ganimet için çarpışmakla kalmadıklarını, MÖ 88'de Romalı sivillerin katli sırasında yaşanan korkunç sahneleri hatırlatırcasına tapınaklara sığınmış birçok insanı öldürdüklerini aktarır. Altın bir Herakles heykelinin de bulunduğu ganimet dolu gemiler Roma'ya doğru yola çıktı, ama aşırı yüklü birçoğu Karadeniz'deki kış fırtınalarında battı.[19]

Lucullus çadırını Troia yakınlarında, Aphrodite kutsal alanının içinde kurmaya karar verdi. Ne de olsa tanrıçalar ona karşı iyi davranmıştı. Bir gece Aphrodite rüyasına girerek onu dürttü: "Neden uyuyorsun koca aslan? Geyikler yakında!" Lucullus yatağından sıçradı ve gece habercilerin geldiğini gördü. Mithradates'in savaş gemilerinden on üç tanesi Varius, Paphlagonialı Aleksandros ve Hadım Dionysos'un komutası altında Lesbos'ta bulunan filonun geri kalanına katılmak üzere ilerlerken görülmüştü. Romalılar Mithradates'in donanmasının İtalya'ya saldırmak üzere Akdeniz'i geçmeye hazırlandığını düşünüyordu.[20]

Lucullus'un filosu üç generalin peşine düştü, ama generaller bronz pruvalı savaş gemilerini Lesbos açıklarındaki küçük bir adanın kumsalına çektiler. Hüsrana uğrayan Lucullus, adanın arka tarafında dolandı ve askerlerini karaya çıkardı. Yerini almış düşmana arkadan saldırmak üzere adayı baştan başa geçtiler. Akıllıca bir çift taraflı kuşatma hareketiyle Mithradates'in adamlarını tuzağa düşürdüler. Bazıları Romalılarla iki cephede savaşmak için deniz kenarında kıyıya çekilmiş gemilerinin içinde kaldı; diğerleri denize açılmaya çalıştı. Etrafları çevrildi ve öldürüldüler. Hayatta kalabilenler adanın içlerine doğru kaçtı.

Lucullus adamlarına "tek gözlü askerleri öldürmeyin" emrini verdi. Plutarkhos'a göre, Lucullus, Varius'u sağ ele geçirmek, böylece

Marius'u desteklemiş ve önce Sertorius'a ardından da Mithradates'e hizmet vermiş Romalı senatöre onur kırıcı bir ölümü bizzat tattırmak istiyordu. Lucullus'un adamları Varius'u Hadım Dionysos ve Papahlagonialı Aleksandros'la beraber bir mağarada saklanırken buldu. Mithradates her zaman böyle acil durumlar için komutanlarına zehir verirdi. Romalılar yaklaşırken Dionysos kapsülünü kırdı ve acı zehiri içerek hemen öldü.

Aleksandros ve Varius esir alındılar. Lucullus, Aleksandros'u zafer alayında sergilemek üzere canlı bıraktı. Senato resmi zafer alayını, yabancı düşmana karşı yaptığı savaş sırasında tek seferde en az beş bin kişi öldüren komutanlara bahşediyordu. Yüz binlerce Romalı seferdeki önemli çarpışmaları ve olayları canlandıran resimlerin, arabalar dolusu silah, zırh ve diğer ganimetlerin önünde yerel giysileriyle zorlukla yürüyen zincire vurulmuş mağlup barbarlara ve ailelerine bön bön bakacaktı. Geçit sona erdiğinde esirler zindana atılabilir, köle olarak satılabilir, serbest bırakılabilir ya da savaş tanrısı Mars'ın heykeli önünde boğularak öldürülebilirdi. Appianos'a göre Lucullus, Romalı bir senatörü zafer alayında yürütmenin "yakışık almayacağını" söyleyerek Varius'a adada işkence yaptı ve vakit kaybetmeden onu öldürdü.[21]

Plutarkhos'un kaynaklarına bakılırsa, Mithradates'in kayıpları yıkıcıydı. Lucullus'a karşı düzenlediği ilk seferinde Mithradates'in kara kuvvetleri ve ordugâh halkından 300.000'e yakını ya öldürülmüş ya da esir edilmişti (Memnon yakalananların sayısını 13.000 olarak verir). Lucullus Roma'daki senatoya zaferi simgeleyen defne tacını giymiş bir tebliğ subayı yolladı. Mektubu büyük bir rahatlama sağladı, zira Mithradates'in İtalya'yı denizden işgal edeceğinden korkuluyordu. Lucullus, subayı Voconius tarafından köşeye sıkıştırılmış Pontos'un "vahşi canavarını" bulmayı umduğu Bithynia'ya yelken açtı. Zafer alayı için Mithradates'i bizzat canlı ele geçirmeyi bekliyordu.

Ne var ki güveni boşa çıktı. Adamı Voconius kişisel nedenlerden dolayı yolundan sapmıştı. Nikomedia'da Mithradates'in peşinden gideceğine, denizcilere özgü bir gizem kültünün üyeliğine kabulünü kutlamakla meşgul olduğu Samothrake'ye yelken açmıştı.[22] Öfkeden dişleri gıcırdayan Lucullus, avının çoktan Nikomedia'dan ayrıldığını ve geri kalan gemileriyle Pontos'a gittiğini öğrendi. Lucullus'un ilan ettiği savaş hâlâ sürüyordu.

Korsanlar İmdada Yetişiyor

Hava ve tanrıçalar yine Mithradates'e sırt çevirmişti. Karadeniz'de bir başka sert fırtına patlak verdi. Herkes bu fırtınanın tanrıça Artemis tarafından gönderildiğine inanıyordu. Tanrıça mükemmel şarabı ve her türlü şehvet düşkünü gayriahlâki faaliyetle ünlü Priapos'taki kutsal alanının, Mithradates'in bazı korsanları tarafından yağmalanmasından ötürü öfkeliydi. Korsanlar yukarıda bahsedilen askerleri ve Lampsakos halkını kurtarmaya giderken burada eğlenmişlerdi. Şimdi kuvvetli rüzgârlar ve dev dalgalar Mithradates'in yaklaşık altmış gemisini batırmıştı. Günler sonra deniz, gemilerin enkazını ve davul gibi şişmiş, hırpalanmış on bine yakın cesedi kıyıya attı.

Fırtınanın en sert zamanında, Mithradates'in kraliyet donanımları ve hazineleriyle ağırlaşmış gemisi hasar görmüştü ve yükselen dalgalar yüzünden su alıyordu. Gemi batmaya başladı. Korsanlara ait küçük bir gulet yanına yanaştı; Kilikialı amiral Seleukos kralı kurtarmaya gelmişti. Korsanın amacından kuşku duyan Mithradates'in dostları kralı gemiyi terk etmemesi konusunda uyardı. Fakat Mithradates'le Seleukos eski arkadaşlardı; kral onun denizciliğine saygı duyardı. Gemiler hızlı ve denize dayanıklıydı.[23]

Mithradates hayatını korsanlara emanet ederek dalgaların üzerinde sallanan küçük tekneye cesurca atladı. Uğultulu fırtınaya karşı gözden kayboldular. Arkadaşları kralı tekrar görmeyi asla ümit etmiyorlardı.

Her şeye rağmen, Mithradates ve onu kurtaran korsanlar Herakleia'ya ulaşmayı başardılar. Kralın oradaki bazı dostları şehrin dışında verdikleri muhteşem ziyafetle vatandaşların dikkatini dağıtırken, Mithradates, Seleukos ve korsanlar şehre sızdı. Ertesi sabah kral halkı topladı, onları kurtarıcı olarak selamladı ve herkese altın ve gümüş sikkeler dağıttı. Herakleia'da Galatialı komutanı Konnakoriks'in altında dört bin kişilik bir garnizon bırakan Mithradates ve korsanları sert deniz ve kötü hava eşliğinde Sinope'ye vardı.[24]

Mithradates Sinope'den Amisos'a devam etti. Orada mevcut durumu değerlendirip ölümün pençesinden birkaç kez mucizevi şekilde kıl payı kurtulması üzerine derinlemesine düşünen kral iyimserdi. Durum kuşkusuz tehlikeliydi, ama Pontos'taki tebaası sadıktı ve Romalılara karşı cesurca savaşmaya istekliydi. Lucullus şimdi ne yapacaktı? Mithradates'i

etkisiz hale getirdiğini düşünerek geri mi çekilecekti? Yoksa takibe devam edip Pontos'u işgal mi edecekti? Her zaman olduğu gibi Mithradates her türlü olasılığı düşünmeliydi.

Kral sülalesinin ve hareminin Romalıların ellerine düşmesine izin veremezdi. Roma'ya sürüklenip kurdun ininde öldürülmeden önce maruz kalacakları dehşet, tecavüz ve işkenceyi düşünmek bile katlanılmazdı. Çocukların bir kısmı zaten Bosporos Krallığı'nda güvendeydi. Kız kardeşi Nyssa da dâhil olmak üzere kraliyet ailesinin diğer üyeleri Kabeira'nın kulelerine kapatılmıştı. Sevgilisi Stratonike ve oğlu Ksiphares de oradaydı. Mithradates'in çok sevdiği kızı çift sıra dişli Drypetina, Laodikeia'nın hanımefendisiydi. O da sadık hadım hekim Menophilos'un eşliğinde güvenliği için Sinora'daki kaleye götürüldü.[25]

Mithradates geri kalan kraliyet mensuplarını Pontos'un engebeli doğu kıyısında, eski müttefiki Kule İnsanları'nın vatanında bulunan Pharnakia'daki kaleye yolladı. Evlenmemiş kız kardeşleri Roksana, Statira, kraliçe Monime ve Khioslu gözdesi Berenike ve annesinin dâhil olduğu bu karavana hadımlar eşlik ediyordu.

Sinope'deki gizli mahzenlerine inen Mithradates bir sandığı çok miktarda altın ve değerli hediyelerle doldurdu. Bir kuryeye bu hazineyi daha fazla yardım karşılığında İskit ülkesindeki müttefiklerine vermesini söyledi. Fakat kral bu adamın iyimserden ziyade fırsatçı olduğunu bilmiyordu. Adam ona ihanet edip sandığı Lucullus'a götürdü. Yılmayan kral, Bosporos Krallığı'nın naibi oğlu Makhares'e ve damadı Tigranes'e haberciler yollayarak yardım talep etti. Mithradates Amisos şehrinin savunmasını kuşatma makineleri ustası Kallimakhos'a bıraktı. Dostu Dorylaios, *magus* Hermaios (Yunan-Baktria adı) ve beyin takımının diğer üyeleriyle birlikte MÖ 72/71 kışını geçirmek amacıyla Kabeira'daki hisarına gitti.

Bu güvenli üsten o ve Dorylaios yeni bir ordu toplayıp yaklaşık kırk bin piyade ve dört bin süvariyi bir araya getirdiler. Birçok modern tarihçi ne Makhares'in ne de Tigranes'in Mithradates'in acil mesajlarına cevap verdiğini düşünür. Fakat bu yeni destek kuvvetleri şüphesiz İskit ülkesinden ve Armenia'dan gelmişti. Memnon'a göre Makhares gerçekten Sinope'ye tahıl ve erzak göndermeyi tasarlamıştır ve Mithradates'in kızı Kleopatra Tigranes'i babasına yardım göndermeye teşvik etmiştir.[26] Destek kuvvetlerinden bir kısmı Amisos ve Sinope'nin savunması için ayrıldı. Mithradates ayrıca Lucullus'un bahardaki gelişini gözlesinler

diye Kabeira'ya giden yol üzerine garnizonlar ve gözcüler yerleştirdi. Fenikeli bir gözdesinden olan oğlu Phoiniks'i bunların başına getirdi ve Romalı askerlerin hareketlerini haber vermesi için Kabeira'nın sınırlarında yakacağı ateşlerle işaret göndermesini emretti.

Lucullus zor durumdaydı. Resmi olarak –ve erkenden– Roma'nın en korkulan düşmanına karşı zafer kazandığını ilan etmiş ve ardından Mithradates'in ellerinden kayıp gitmesine izin vermişti. Bu arada iğrenç Pompeius sadece İspanya'daki ayaklanmayı bastırmakla kalmamış, İtalya'daki büyük köle ayaklanmasını sona erdirdiği için bütün övgüleri (çoğuna göre haksızca) toplamıştı. Spartacus öldürülmüş ve altı bin takipçisi Appius Yolu'nda çarmıha gerilmişti. Bu çarpıcı haberler çok farklı nedenlerden dolayı hem Lucullus'un hem de Mithradates'in canını sıktı. Mithradates İtalya'da önemli bir siyasi müttefikini kaybetmişti; Lucullus'un rakibi Pompeius şimdi iktidardaydı.

Lucullus'un kendi erzakı da iyice azalmıştı. Lejyonlarının morali sallantıdaydı; askerler yağma fırsatının olmayışını eleştiriyordu. Birçoğu savaşı bırakması için ona baskı yapıyordu. Lucullus onların tavsiyelerine kulak asmadı. Mithradates'i durdurmanın tek yolunun onu öldürmek olduğunu anlayan Lucullus, tıpkı Mithradates'in beklediği gibi ordusuna Pontos'u işgal emri verdi. Bunu yapmak için Lucullus'un otuz bin Galatialı kiralaması gerekti. Yük hayvanı olarak kullanılan bu insanların her biri, omuzlarında birer kilelik unla Roma lejyonlarının yanında büyük bir zahmetle yürüyordu.[27]

Pontos'un İşgali

Romalılar Batı Pontos'a girdiklerinde duyulmamış bir zenginlik ve bollukla karşılaştılar. Lucullus'un askerleri o kadar çok ganimet ve esir ele geçirmişlerdi ki, bu aşırılık her şeyin değerini düşürdü. Bir erkek köle dört drahmiye, öküz bir drahmiye (bir askerin bir günlük ücreti) satılıyordu. Mithradates'in bolluk ülkesinde ilerlerken yağma diye feryat eden askerler, şimdi değersiz ganimetlerini ve esirlerini ya geride bırakıyorlar ya da yok ediyorlardı.

Lucullus askerleri Amisos ve Eupatoria'yı kuşatmaları için bıraktı; bir başka lejyonu atlı Amazon kadınlarının efsanevi diyarlarından biri olan

Thermodon Nehri üzerindeki uzak Themiskyra Kalesi'ni zapt etmeye gönderdi. Mithradates bu şehirlere adam ve silah yollamıştı. Amisos'u savunanlar Romalı ordugâhına sürekli saldırıyor, hatta sanki Troia düzlüklerinde Homeros'un kahramanlarının yaptığı görkemli düelloları yeniden canlandırmak istermişçesine onları teke tek çarpışmaya kışkırtıyorlardı. Romalılarsa bir Amazon kraliçesinin adıyla anılan Themiskyra'da, içinde "muazzam yeraltı muharebeleri yapılacak kadar büyük tünellerin içinde" debelenip duruyorlardı. Sonunda Lucullus'un adamları şehri savunanların alışılmadık çılgınca taktikleri yüzünden kuşatmayı bıraktı. Tünellere kızgın arılarla dolu kovanlar atıyorlardı. Ardından, deliye dönmüş Romalılar arıların iğnelerine karşı ellerini sağa sola savururken, becerikli Themiskyralılar vahşi hayvanları –samurlar, tilkiler, kurtlar, yaban domuzları ve ayılar– yeraltı geçitlerine salıyorlardı.[28]

Romalılar Mithradates'in korkusuz ve becerikli tebaasıyla uğraşırken, Lucullus o sonbahar ve kış lejyonlarının büyük kısmını Pontos kırsalında amaçsızca dolaştırdı. Zengin ve gelişmiş Batı Pontos'u epey geride bırakan lejyonlar Khalybes ve Tibarenoi gibi kırsal kavimlerin bölgesine girdiler. Gariptir ki, Lucullus'un Mithradates tarafından inşa edilmiş yetmişten fazla gizli kale ve hazine saklayan bu yabani coğrafyadan haberi yoktu.

Lucullus adamlarını küçük köyleri yağmalamak ve bahçeleri tahrip etmek gibi faaliyetlerle meşgul ediyordu. Bir gurme olan Lucullus, Kerasion'un ["kirazlar şehri"; Giresun –ç.] nefis kırmızı meyvelerinden etkilenmişti. Kiraz İtalya'da bilinmiyordu. Yemeklerden sonra bunların çekirdeklerini saklayan Lucullus, ayrıca Roma'ya götürmek üzere birkaç kiraz fidanı kazıp çıkardı. Belki de Armenia kayısısını Yunanistan'a tanıtmış Büyük İskender'e öykünüyordu. Ama sabırsız adamları ve subaylarına göre Lucullus dikkatini tamamen kaybetmiş, ağaçları okşayıp duruyor ve anlamsız emirler veriyordu. Askerler savaş ve yağmayı yeniden kışkırtmaya başladı: "Tek bir şehri zorla ele geçirmedik! Neden yoksul kavimlerin bu değersiz köylerine saldırmakla zaman harcıyoruz? Ne zaman yağmaya girip zengin olacağız? Neden Mithradates'in zengin şehri Amisos'u arkamızda bırakıyoruz? En büyük düşmanımız ordusunu yeniden toplarken neden yabanda aciz generalimizi takip ediyoruz?"

"Burada oyalanmamızın nedeni tam da bu!" diye cevap verdi gecikme stratejisini haklı çıkarmak isteyen Lucullus ordusuna yaptığı bir konuş-

mada. "Mithradates'in yeniden güçlenmesini bekliyorum! Savaşmamıza değecek bir kuvvet toplamasını istiyorum ki, kaçmak yerine Kabeira'da direnşin. Gerektiğinde kullanabileceğiniz yolu izi olmayan uçsuz bucaksız bir yabana sahip olduğunu görmüyor musunuz? Şu Kafkas Dağları Mithradates gibi binlerce hilekâr düşman kralını saklayabilir!"

Lucullus sürekli Kuzey Afrika içlerinde kaybolup yeni kuvvetlerle geri dönen İugurtha ve oğlu Bokkhos'un yararlandığı avantajları hatırlamıştı. Mithradates'in Kafkaslarda gözden kaybolma yeteneğine dair uyarıları tahmin edebileceğinden de öngörülüydü.

Lucullus buna ilaveten Tigranes'in muazzam ordularının ürkütücü manzarasını gözlerinde canlandırdı: "Kabeira'dan at sırtında sadece birkaç günlük mesafede Mithradates'in damadı Krallar Kralı Tigranes tarafından yönetilen Armenia uzanıyor. Tigranes öyle ordulara komuta ediyor ki, şehirleri dümdüz edip bütün herkesi sürüyor; adil kralları öldürüyor, eşlerine ve kızlarına tecavüz ediyor! Tigranes Roma'ya savaş açmak istiyor. Eğer Mithradates'i silaha sarılmaya zorlarsak, o zaman Büyük Tigranes ve onun Medli ve Armenialı askerleriyle de savaşmak zorunda kalacağız!" Lucullus devam etti: "Hayır, Mithradates'in çeşit çeşit insanlardan oluşan kuvvetlerini bir araya getirmesine ve cesaret toplamasına izin vereceğiz. Daha sonra da Kabeira'da onu ebediyen yok edeceğiz."

Lucullus, askerlerinin gönülsüzlüğünü gidermeye çalışan yetenekli ve oldukça iyi bir komutandı. Adamlarının çoğu ev hasreti çeken servet ve şan peşindeki topraksız lejyon askerleriydi; Birinci Mithradates Savaşı'ndan beri Anadolu'da yıllar boyu hizmet vermekten yorulmuşlardı. Plutarkhos'un önceden belirttiği gibi, sıradan askerle iletişim kuramayan bir Roma soylusu olan Lucullus, adamlarının şikâyetlerini hafife alıyor, "Kırgınlıklarının ve emre itaatsizliklerinin onları çılgınca ve asice hareketlere sürükleyeceğini düşünemiyordu."[29]

Kabeira İçin Savaş

Baharda Lucullus nihayet Kabeira'ya ilerlemeye karar verdi. Oğlu Phoiniks'in gözetleme kulelerinden ateşle verdiği işaretler sayesinde uyarıyı önceden alan Mithradates, Lucullus'un karşısına çıkmak üzere dört bin süvariye bizzat komuta ediyordu. Vahşi atlıları –İskit göçerle-

ri– Romalıları dehşet içinde kaçırttı. Lucullus'un en cesur süvari subayı esir alındı. Çeşitli ok yaralarından yüzü çarpılmış halde Mithradates'in çadırına götürüldü. "Hayatını bağışlarsam arkadaşım olur musun?" diye sordu Mithradates, yüreklendirici biçimde gülümserken. Asker cevap verdi: "Sadece sen Roma'ya teslim olursan. Yoksa düşmanın olarak kalacağım!" Kral, Romalının cesaretini takdir etti ve hayatını bağışladı.[30]

Mithradates'in bir gözdeden olan oğlu Phoiniks babasına sadakati ve yenilgi korkusu arasında kalmıştı. Lucullus yaklaşırken görev duygusuyla babasını ateş yakarak uyarmıştı ama sonra muhafızlarıyla birlikte Romalılara sığındı. Ancak Lucullus'un yoluna taş koyulmuştu. Mithradates'in üstün süvarisinden nasıl kaçınabilirdi? Dağlar ve sık ormanlarla korunan geçit vermez Kabeira'ya sızmanın bir yolu yoktu, ama şans Lucullus'un yanındaydı. Adamları tesadüfen iki Yunan avcı yakalamıştı. Adamlar Kabeira'nın yukarısındaki müstahkem bir mevkiye giden dağ yolunu göstermeye razı oldular. Akşam karanlığında Lucullus aldatma amacıyla ordugâhın bütün ateşlerini yaktırdı. Ardından o ve ordusu eğimli ve zikzak yollardan, kemerli bir taş köprüyle (köprünün taş temelleri hâlâ durmaktadır) dar ve derin bir vadi üzerinden avcıları takip ettiler. Lucullus şafakta ordugâhını kurdu. Mithradates'in Kabeira'daki ordugâhı neredeyse ulaşılabilecek uzaklıkta görünüyordu. Şimdi bir açmaz söz konusuydu: Her iki komutan da doğrudan savaş riskini göze alamıyordu.[31]

Bir gün Mithradates ava çıktı. Bir geyiği kovalarken o ve adamlarının yolu bazı Romalı süvariler tarafından kesildi. Çatışmayı yüksekteki ordugâhından izleyen Lucullus'un adamları sevinç çığlıkları attılar. Fakat Mithradates'in destek kuvvetleri yetişti ve Romalıları sayıca geçerek püskürttüler. Lucullus atını tek başına cesurca düzlüğe sürdü ve kaçan süvarilerine dönüp Mithradates'in kuvvetlerine saldırmalarını emretti. Disiplini ve cesareti sayesinde başarılı da oldu.

Kabeira'daki bir başka çarpışmada Lucullus'un adamları kazanıyordu. Bu sefer pırıldayan zırhıyla beyaz atına atlayıp tek başına dörtnala ileri çıkan ve askerlerini harekete geçiren Mithradates'ti. Altmış yaşındaki biri için dikkat çekecek derecede zinde ve cesur olan kral, bizzat yönettiği müthiş bir süvari saldırısıyla dehşete düşmüş Romalıları dağ eteğine sürüp ağaçların arasında ezip geçti.

Mithradates habercilerini dört bir yana yollayarak Romalılara karşı kazandığı etkileyici zaferi duyurdu. Casusları erzakı azalan Lucullus'un tahıl almak üzere Kappadokia'ya on bölük (yaklaşık beş bin adam) gönderdiğini söyledi. Lucullus'un ona Kyzikos'ta yapmış olduğu gibi Mithradates de Romalının karnını tekmelemek için bir şans yakalamıştı işte.[32]

Mithradates, Lucullus'un Kappadokia'dan dönen kafilesinin yolunu kesmek üzere Menandros'u yolladı. Sürekli savaş stresi ve sonuç getirmeyen çarpışmalar sinirleri yıpratıyor, doğru karar vermeyi engelliyordu. Menandros'un öncü süvari birliği, tek sıra halinde dik bir patikadan Pontos'a inen Roma ikmal kolunu yakaladı. Fakat Menandros Romalıların düzlüğe ulaşmalarını bekleyemeyecek kadar sabırsızdı. Süvarilerin atları kayalık patikadan kaydı ve Roma piyadeleri adamlarla atlarını kayalıklardan atmayı başardılar. Sadece birkaç süvari diğerlerinden önce Mithradates'in ordugahına varabildi. Atlattıkları badireyi abartıp büyük bir felaket haline soktular ve tek kurtulanın kendileri olduğunu iddia ettiler. Appianos'un belirttiği gibi, kayıplar büyüktü ama ezici değildi. Yine de olay Mithradates'in ordugâhındaki söylentilere hız kazandırdı.

Mithradates metanetini korudu. Hadrianus'un öncülük ettiği dönüş yolundaki bir diğer konvoyun yolunu kesmek için büyük bir kuvvet daha yolladı. Ancak bu sefer kralın askerleri gerçekten yok edildi. Plutarkhos'a göre Kabeira'ya sadece iki kişi dönebildi. Mithradates bu gerçek felaketin boyutlarını saklamaya çalıştı. Plutarkhos, kralın bu "küçük aksiliğin" suçunu generallerinin tecrübesizliğine attığını söyler. Hadrianus, Mithradates'in ordugâhının önünden "gururla geçtiği sırada" taşıdıkları tahılların ağırlığıyla gıcırdayan yüzlerce arabayı ve Mithradates'in ölmüş süvarilerine ait zırh ve silahları sergilerken, Kabeira'daki herkes –zaten gerginlerdi– korkunç gerçeği gördü.

Donanmasının kaybı da dâhil bir dizi felaketin ardından sonunda Mithradates'in iyimserliği onu terk etti. "Kralın büyük bir umutsuzluğa düştüğünü" yazan Plutarkhos, askerlerinin "kafa karışıklığına ve büyük bir korkuya kapıldığını" söyler. Lucullus, Hadrianus'un zaferinin haberini alır almaz Kabeira'ya saldıracaktı. O gece, Mithradates yakın dostlarını –Dorylaios, *magus* Hermaios, hadım danışmanlar Bakkhides ve Ptolemaios ve generalleri– çadırına çağırdı. Hepsi de kaçmanın tek seçenek olduğu konusunda hemfikirdi. Planları, Aşk Tapınağı'nın bulunduğu zengin ve müstahkem Komana şehrinde buluşmak ve son-

ra Armenia'da Tigranes'in yanına sığınmaktı. Şafaktan önce her biri aceleyle topladıkları eşyalarını şehir kapılarının dışındaki atlara yükledidikten sonra altın, kraliyet sembolleri ve hazinelerle dolu çuvalların katır konvoyuna üst üste yığılmasına yardıma geldiler.[33]

Mithradates'in, eski dostu Bosporos kralı Parisades'in pratik tavsiyesini izlediğini düşünüyorum: "Askerlerine hitap ederken her zaman en iyi kıyafetini giy. Fakat kaçmak gerektiğinde kimliğini düşmanların kadar tebaandan da gizlemek için sıradan bir insan gibi giyin."[34] Kaçmak için kraliyet kıyafetleri yerine tanınmamasını sağlayacak giysiler giyinen Mithradates hançerlerini ve önemli ilaçlarını giysilerinin altına sakladı. Gün doğmadan önce yapması gereken son bir şey daha vardı. Appianos'un bize aktardığına göre "krallığı için son derece umutsuz olan" Mithradates hadım Bakkhides'e korkunç bir son görev verdi: Hadım, Pharnakia'daki kaleye gidecek ve Romalılar bulmadan önce kraliyet haremindekileri öldürecekti.

Mithradates şafak vakti genel bir geri çekilme emri vermeyi planlıyordu. Ancak korkmuş askerleri telaşın farkına varmışlar ve en üst komutanlarının kendilerini terk edeceği fikrine kapılmışlardı. Panik ordugâhta hızla yayıldı. Öfkeyle karışık korku yüzünden asker telaş içinde etrafa dağıldılar. Kargaşa sırasında kendi yük kervanlarına saldırdılar. Mithradates çadırından hızla çıktı ve askerleri arasında koşuşturarak bildiği her dilde bağırıp sakinleşmelerini istedi. İkinci komutan Dorylaios erguvan kaftanını giyip dışarı fırladı ve kargaşanın ortasındaki krala katıldı. Kalabalığa onları terk etmeyeceklerini ve hep beraber şafakta ayrılacaklarını garanti ettiler.

Ne var ki, kimse çılgın izdihamın arasında kralın sözlerini duymadı. O ve Dorylaios ayrı düştü. Kraliyet kâhini Hermaios şehir kapılarında kalabalık tarafından ayaklar altında ezilerek ölenlerden biriydi. Ya Mithradates? Kral insan selinin arasında, Komana'ya giden karanlık yola akın eden insanların arasında sürüklendi; yürüyordu ve tek başınaydı.

*Diadem*i ve süslü kıyafetleri olmadan kaçan kalabalığın arasında isimsiz bir figürdü. Arkada, Kabeira'nın uzaktaki şehir kapılarında çaresiz askerler halen kralın dostlarına ait kervanları yağmalıyordu. Bazıları kaliteli atlar ele geçirdi; diğerleriyse bir subayın süslü hançeri, bir başkasının parlak yüzükleri ya da birinin altın para kuşağı için adam öldürüyordu. İşte bu taşkınlık anında çocukluğundan ve ilk sürgün yıllarından

beri Mithradates'in değişmez arkadaşı Dorylaios yaşamını yitirdi. Erguvan pelerini için adamları tarafından hançerlenerek öldürüldü.[35]

Lucullus, Mithradates'in kaçış haberini alınca süvarisini kaçakların peşinden yolladı. Kesin emir söz konusuydu: Kral özel evraklarıyla beraber canlı ele geçilecekti. Lucullus Kabeira'yı ele geçirecek piyade birliğinin başına geçti. Halen bir kargaşa ve histeri yeri olan şehir kuşatma altındayken Lucullus askerlere kimsenin öldürülmemesini ve düzen sağlanıncaya kadar yağmaya girişilmemesini emretti. Fakat iki yıldan beri yağmaya hasret kaldıkları için çok kızgın olan ve liderlerinin çekingenliğinden dolayı aşağılanmış hisseden askerler emirleri dinlemeyi reddettiler. Kabeira'nın göz kamaştırıcı zenginliklerinden –gümüş kaplar, takılar ve değerli taşlar, hanedan süs eşyaları, enfes erguvan ve yaldızlı kıyafetler– gözleri kamaşan Romalılar, taşıyabilecekleri ne kadar ganimet varsa zorla aldılar. Ayrım yapmadan herkesi öldürmeye koyuldular. Lucullus onları durdurmakta aciz kaldı.

Nihayet, yorgun askerleri hazinelerini özenle kucaklamış uyurken Lucullus Kabeira'nın ıssız yerlerini, kalelerini ve kulelerini inceledi. Mahzenlerde depolanmış daha fazla hazine keşfetti. Zindanlar da bul-

Resim 12.4. Lucullus'un askerleri Mithradates'in Kaberia'daki kalesini ve ikametgâhını yağmalıyor. Ressamı bilinmiyor.

du. Kilitlerini açtığında Mithradates'in çoktan umudunu kesmiş ya da ölüme terk edilmiş birçok akrabasını gördü. Plutarkhos onların özgür bırakılışını "kurtuluştan ziyade yeniden dirilme" olarak ifade eder. Acınacak haldeki bu kişiler arasında Mithradates'in küçük kız kardeşi Nyssa da vardı. Küçük bir kızken kırk yıl boyunca evlenmesin diye saklı tutulmuştu. Nyssa daha sonra Lucullus'un zafer alayında sergilenmek üzere Mithradates'in esir generali Aleksandros'un yanına katıldı. Stratonike ve oğlu Ksiphares'in nasıl kurtulduğuna dair bir kayıt yok, ama bir şekilde Lucullus'un gözünden kaçarak gizli Kainon Khorion Hisarı'na vardılar.

Lucullus'un Kabeira'yı ele geçirdiği sırada, Bakkhides korkunç görevini ifa etmek üzere Pharnakia'ya varmıştı. En iyi seçim oydu. Strabon, hadımı her zaman ihanetten kuşku duyan acımasız bir paranoyak olarak tarif eder. Bakkhides Romalı asker güruhunun eline düşmesini engellemek için Mithradates'in ailesini en uygun yöntemlerle öldürmek üzere diğer hadımlardan yardım aldı.

O yürek parçalayıcı gecenin detaylı tasviri, daha sonra esir alınmış veya Romalılara sığınmış şahitlerinin anlatımlarına ulaşan Plutarkhos tarafından yapılmıştır. Bütün o dokunaklı dehşetiyle sahne, yaşanan trajediyi canlandıran sanatçılara, bestecilere, şairlere ve oyun yazarlarına ilham kaynağı oldu. Pharnakia'daki kadınlar arasında, köleleştirilmiş vatanları Khios Adası'ndan kurtarılıp Karadeniz'in fırtınalı kıyılarında ölmeye terk edilmiş genç Berenike ve annesi vardı. Mithradates'in altınlarına karşı koymuş, *diadem*ini ve kraliçe unvanını elinde tutan zeki Yunan güzeli Monime de Pharnakia'da bulunuyordu. "Bakkhides kadınların en kolay ve acısız olduğunu düşündükleri yol neyse onunla öldürülmeleri için emir verdi," diye yazar. Bir elinde hançer diğerinde zehirle orada duran hadımın içinden geçenleri bilemeyiz. Fakat bazı kadınların son sözleri gelecek nesiller için korunmuştur.[36]

Monime mutsuz evliliğine hayıflanıyordu. Saçlarını süsleyen erguvan kurdeleyi çözen kadın onu elinde çevirirken hıçkırıyordu: "Özgürlüğümü ve güzelliğimi barbar hadımlara esaretimle takas ettim!" Mithradates, onu mutluluğu bulmayı umduğu Yunanistan'a götürmeyi vaat etmişti. "Hasretini çektiğim lütufların hepsi bir rüyadan başka bir şey değilmiş!" Monime *diadem*i boynuna doladı ve kendisini çatı kirişine astı ama kurdele koptu. Saçaklanmış uçlarını kavrayan Monime bir çığ-

Resim 12.5. Mithradates'in kraliçesi Monime'nin kendisini *diadem* ile asmaya çalışması erken modern Avrupa'da popüler bir sahneydi. Yaşlı Claude Vignon (1593-1670), Louvre, Réunion des Musées Nationaux.

Resim 12.6. Mithradates'in kız kardeşleri Statira ve Roksana zehir içiyor. Racine'in *Mithridate* oyunu için tasarlanmış bir çizim, P. J. Simon'ın gravürü.

lık attı: "Seni lanetli takı parçası! Bana hiçbir zaman yararın dokunmadı, kendimi asmak için bile!" *Diademe* tükürdü ve bir kenara fırlattı; boynunu Bakkhides'in hançerine açtı.

Berenike ise bir kadeh zehiri tercih etti. Kadehi dudaklarına götürürken annesi aynı kadehi paylaşmak için feryat ediyordu. İkisi birlikte zehiri içtiler, kızı annesinin daha fazla içtiğinden emin oldu. Doz yaşlı kadını hemen öldürdü, fakat Berenike genç ve güçlüydü. "Berenike yavaş yavaş ölürken Bakkhides sabırsızlanıyordu. Sonunda hadım onu boğdu," diye yazar Plutarkhos.

Mithradates'in evlenmemiş kırklı yaşlarındaki iki kız kardeşi Roksana ve Statira, sıradaki kurbanlardı. Her ikisi de zehiri seçti. Monime gibi Roksana da kızgındı ve ağabeyine lanetler yağdırıyordu. Fakat Statira tek bir söz etmeden sakince kadehinden içti. Bakkhides'e ağabeyine teşekkürlerini iletmesini istedi; kendi hayatı tehlikede olmasına rağmen kız kardeşlerini ve gözdelerini ihmal etmediğini söyledi. Romalıların ellerinde acı çekmeyeceklerini garantiye aldığı ve *eleutheria* içinde, özgürce ölecekleri için Mithradates'i övdü.[37]

13. Bölüm

Kaçak Krallar

Mithradates'i son gördüğümüzde Kabeira'dan kaçan umutsuz kalabalığın içinde sürükleniyordu. Antik kaynaklar daha sonra ne olduğunu bize aktarır ama kralın duygularını sadece tahmin edebiliriz. Şüphesiz aklında, karada ve denizde yaşadığı felaketlerin kederli manzaraları canlanıyordu. Dostları ve krallığı için duyduğu endişe, kendisi ve ailesi, kraliçesi, âşıkları ve çocuklarının ölümlerine dair görüntülere karışıyordu. Ancak Mithradates'in hayatta kalma seçeneklerini hesaplamak için kendini ileriyi düşünmeye zorladığına şüphe yok. Ah bir atı olsaydı... Birdenbire kendini kral olarak çağıran tanıdık bir ses duydu. Kaçaklar denizinin arasında hadım danışmanlarından biri olan Ptolemaios ve diğer arkadaşlarını atları üstünde kraliyet haznesiyle yüklü katırları yönlendirirken gördü. Hadım atını krala verdi. Telaşlı birkaç sözden sonra Mithradates ve yol arkadaşları atlarını Komana'ya doğru sürdüler. Roma süvarisi sıcak takipteydi.

Lucullus'un Galatialılarından oluşan öncü birliği onlara yetişti. Roma'nın bir türlü ele geçirilemeyen düşmanı için son gelmiş gibi görünüyordu. Fakat Mithradates hançerini çıkarıp en yakındaki katırın yanından sarkan altın torbalarından birini kesti. Altın sikkeler yere saçıldı. Galatialılar birbirleriyle çekişe çekişe yoldaki altınları toplarken Mithradates kaçtı.

Bu açgözlü askerler küçük bir hile nedeniyle Lucullus'u, büyük ödülünü, Romalıların zorlu ve tehlikeli yirmi yıl boyunca kovaladığı büyük düşmanını ele geçirmekten mahrum bırakmışlardı. Mithradates'in takipçilerini altınla büyüleyip aradan kıl payı nasıl ustalıkla sıyrıldığı Roma'da sık sık anlatılacaktı. Anlaşıldığı kadarıyla olay, Lucullus'un seferinin asıl amacının, Roma'nın ölümcül düşmanını ezmekten ziyade Mithradates'in zenginliklerini ele geçirmek olduğu yolundaki genel hissiyatı pekiştirir nitelikteydi. Senato'da Cicero kralın altın saçma takti-

ğini, kendisini takip edenleri oyalamak için kurbanlarının parçalanmış uzuvlarını yola döken büyücü Medeia'nın ünlü kaçışına benzetmişti.

Bir başka asker grubu da Lucullus'un Mithradates'in özel kâtibinin canlı ele geçirilmesi emrine itaat etmedi. Kallistratos çok istenen bir şeyi, Mithradates'in özel evraklarını taşımaktaydı. Romalı askerler aslında Kallistratos'u yakalamıştı, ama beş yüz altın sikkeyle dolu para kuşağı için çıkan arbedede onu öldürmüşlerdi. Kralın kan lekesi olmuş özel evrakları telafisi olmayacak şekilde dikkatsizce bir kenara atılmıştı (*Mithridatium*'un gizli formülü de içlerinde miydi acaba?)[1]

Bu sırada Kabeira'dan ayrılan kaçaklar Komana'ya, Mithradates'in çok uzun zaman önce Dorylaios ve arkadaşlarıyla oyalandığı Aşk Tapınağı'na varmıştı. Onlara iki bin süvari katıldı. Mithradates'in küçük grubu kilit rollerdeki kişileri kapsıyordu: General Taksiles ve diğer subaylar, sahra hekimi Timotheos, Agar şamanları... Erzak işini hallettikten sonra, kaçaklar atlarını Mithradates'in kişisel eşyalarını ve altınlarını gizlemiş olduğu Talaura'ya sürdüler. Ardından dağ geçitleri üzerinden Armenia'ya ilerlediler.[2]

Pontos donanması artık Karadeniz'de üstün olmadığından ve ordusunda firarlar baş gösterdiğinden, Mithradates, oğlu Makhares'in Romalılarla bir antlaşma yapacağını beklemek durumundaydı. Kişisel kurtuluşu için tek umudu, şüphesiz kayınpederini koruyacak Tigranes'ti. Peki Mithradates, krallığını geri kazanmaya yardım etmesi için Tigranes'i –artık Roma'nın Doğu'daki hâkimiyetine karşı tek engel oydu– ikna edebilir miydi?

Lucullus ve ordusu dört gün sonra Talaura'ya geldi ama çok geçti! Romalı komutan iç karartıcı haberi sindirdi. Avı yine kaçmıştı. Mithradates ve iki bin adamı çoktan güçlü Tigranes ve onun barbar güruhu tarafından yönetilen Armenia sınırından geçmişti.

Ganimet Çok, Av Yok

MÖ 70'te Lucullus avının izini tamamen kaybetti. Mithradates'in onu kraliyet ailesini canlı ele geçirme zevkinden mahrum ettiğini öğrenince, masum yaşamların kaybından dolayı üzüntü duydu. Tarihçiler Lucullus'u insancıl biri olarak tarif eder, ama o aynı zamanda Roma'da

zafer alayında sergileyeceği ganimetlerinin kaybından dolayı da pişmandı. Artık görevinde elde edilmemiş tek başarı, Mithradates'i yakalamak ya da öldürmekti. Lucullus duygusuz bir genç subay olan Appius'u kaçak savaş suçlusunu talep etmek için Kral Tigranes'e gönderdi.

Lucullus Pontos'un müstahkem mevkilerini ele geçirmeye ve Mithradates'e sadık şehirleri kuşatmaya devam etti. Tarihçi Strabon'un büyükbabası, on beş kaleyi denetleyen Pontoslu yerel bir subaydı. Fakat Mithradates bazı akrabalarını ihanet gerekçesiyle infaz ettiği için Strabon'un büyükbabası kaleleri Lucullus'a teslim etmeye karar verdi. Strabon'a göre bu bir hataydı: Romalılar verdikleri sözlerden caymakla kalmadılar; Lucullus Roma'ya döndükten sonra halefi Pompeius, Strabon'un büyükbabasını ve diğer akrabalarını düşman savaşçıları diye tutuklattırdı.

Kallimakhos'un kuşatma makinelerine karşı koyan makineleri sayesinde Amisos Romalıları uzun süre uzakta tuttu. Sonuçta, Kallimakhos deniz yoluyla kaçmadan önce şehri ateşe verdi. Alevler surları sararken Lucullus umutsuzca askerlerine güzelim şehir yağmalanmadan önce onu kurtarmalarını istedi. Fakat askerler Lucullus'un sözlerini kalkanlarını birbirine çarpıp mızraklarını yere gürültüyle vurarak ganimet isteyen bağrışmalarıyla kestiler. Bütün gece ortalığı talan edip katliam yapmak için şehre girdiler; ellerindeki meşalelerle yanmayan yerlerde de yangınlar çıkardılar. Şafaktan hemen önce soğuk bir yağmur yangınları söndürdü, fakat tahribat büyüktü. Günün ilk ışıklarıyla Lucullus kalıntılara baktı ve gözyaşlarına boğuldu. Kallimakhos onu gösterişli bir merhamet jestinden mahrum bırakmıştı. Lucullus kendisini Amisos'u tekrar ayağa kaldırmaya verdi. Büyük İskender şehri Perslerden kurtardığında demokratik yönetimini de iade etmişti ve Mithradates o dönemde İskender'e öykünen tek lider değildi. Yunan dostu olan Lucullus, İskender'in jestine bilerek başvurmuş, enkaz halindeki şehri Mithradates'ten "kurtardığını" öne sürdü.[3]

Mithradates Sinope'de bir hadım ve bir korsanı yetkili kılmıştı. Bu ikisi alışılmadık bir çiftti. Bakkhides, Mithradates'in eşlerini ve kız kardeşlerini ölümden beter bir sondan ve Kilikialı Seleukos da kralı fırtınadan kurtarmıştı. Romalılara karşı inatla direndiler (gerçi bir ara Seleukos vatandaşları öldürüp şehri Lucullus'a teslim etmeyi düşünmüştü). Sinope'nin düşeceği kesinleşince, Bakkhides ve Seleukos bütün sa-

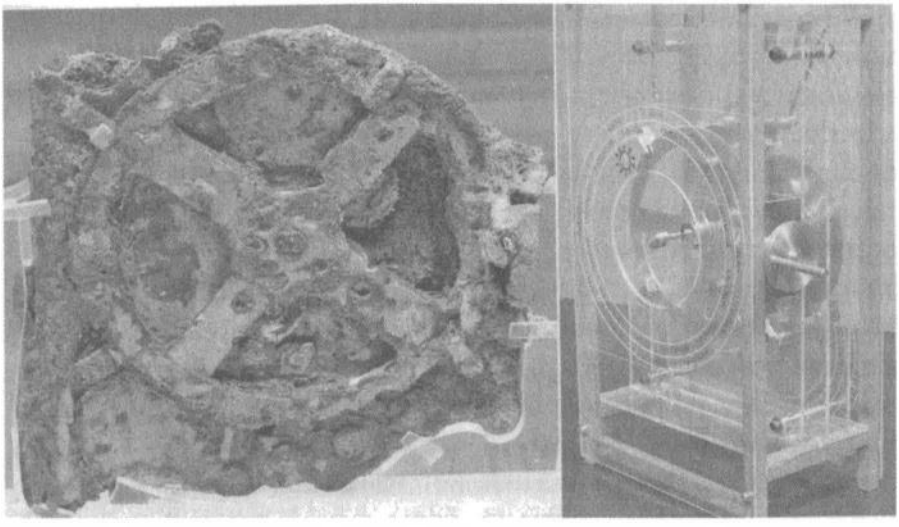
vaş gemilerini ateşe verdi; hazineyi birkaç korsan *birem*esine yükleyip Kolkhis'e yelken açtılar.

Lucullus Sinope'yi ganimet delisi adamlarının tahribinden korumayı başardı, ama askerler sekiz binden fazla Sinopeliyi öldürdü. Lucullus bizzat Mithradates'in büyük kütüphanesi, sanat şaheserleri ve bilimsel araçlarının da dâhil olduğu en kişisel eşyalarını talan etti. Bunlardan biri, şehrin kurucusu Argonaut Autolykos'un heykeliydi (Sinopeliler onu keten bezle sarıp sarmalayarak korumaya çalışmıştı, ama Romalılar yükü deniz kıyısında terk edilmiş halde buldular). Mithradates'in sarayından alınan bir diğer ganimet "Billaros küresi" idi. Strabon, bu astronomik "küreyi" ya da "gökevini" (mekanik plenataryumlar için kullanılan terimler) tarif etmez, ama ünlü bir icat olduğuna inanmak için sebebimiz var: Mithradates teknolojiyle çok ilgiliydi ve değerli şeyleri toplardı.[4]

İtalyan tarihçi Attilio Mastrocinque ilgi çekici bir teori ileri sürmüştür: Billaros küresi bugüne kadar keşfedilmiş en eski karmaşık bilimsel alet olan gizemli Antikythera düzeneği miydi? Dişlilerle çalışan bu karmaşık bronz aygıt –dünyanın ilk bilgisayarı– 1901'de, Girit'in kuzeyindeki Antikythera Adası açıklarındaki bir Roma batığında sünger avcıları tarafından bulunmuştur. Üçüncü Mihradates Savaşı'nda ele geçirilmiş ganimetlerle dolu üç yüz tonluk gemi, MÖ 70 ile 60 arasında İtalya yolunda batmıştı. Dalgıçlar aynı zamanda denizin dibinden olağanüstü mermer ve bronz heykeller, takılar, tarihlenebilir sikkeler ve süslü bir bronz taht çıkardılar. Bütün bu hazineler Mithradates'in müttefiki mağlup Anadolu şehirlerinden ve belki de Sinope'den yağmalanmıştı. Görünüşe bakılırsa, bu tuhaf bronz alet Mithradates ya da onun çevresinden birine aitti.

2008'de gelişmiş teknoloji Antikythera düzeneğinin karmaşık işleyiş tarzını çözdü ve üzerindeki yazıtları gün ışığına çıkardı. Aygıtın ileri teknolojisi hayret vericidir: Düzenek gökcisimlerinin kesin hareketlerini ölçer (bu *magus*lar ve Mithradates için önemliydi). Yeni ortaya çıkarılan yazıt, düzeneğin ünlü bilim adamı Arkhimedes'in ilişkili olduğu Syrakusai ya da İskenderiye'de MÖ 150-100'de yapıldığını düşündürtmektedir. Arkhimedes'in bizzat icat ettiği benzer fakat daha eski bir "küre", Romalılar tarafından Syrakusai'dan yağmalanmıştı.

Antikythera düzeneğini inceleyen bilim insanlarının kafası karışmıştır: Arkhimedes geleneğindeki bu olağanüstü alet nasıl olup da Romalıların ele geçirdiği Mithradates'in hazineleri arasına girmişti? Aygıtın

Resim 13.1. Antikythera düzeneği, Atina Ulusal Müze. Replika, Amerikan Bilgisayar Müzesi, Bozeman, Montana.

Rodos'ta yaşayan Roma dostu bir Yunan'a ait olduğunu düşünmüşlerdir. Fakat Mastrocinque'nin iddiası, yani bunun Lucullus tarafından Sinope'de bulunmuş Billaros'un kayıp küresi olma ihtimali, inandırıcıdır. Bildiğimiz gibi Mithradates ileri gelen bilim adamlarıyla arkadaşlık ederdi ve teknolojiye ilgisi vardı. Mastrocinque ikna edici bir şekilde Billaros küresinin astronomi aleti olduğunu ileri sürer ve Strabon'dan sonra kimsenin aletten bir daha bahsetmediğine dikkat çeker. İki nadir ve önemli "semavi kürenin" aynı dönemde kaybolması büyük bir tesadüf olurdu. Sinope'de ele geçirilmiş Billaros küresinin Antikythera açıklarında batan Roma gemisinde bulunduğunu varsaymak mantıksız değil. Eğer Mastrocinque haklıysa, Mithradates'in teknolojiye olan sevdası, Lucullus'un olağanüstü ganimetleri fark eden eğitimli gözü ve bir sünger avcısının talihli keşfi, bize antik bilimin ulaştığı yüksek noktaya sıradışı bir bakış sunar.[5]

Sinope'nin düşüşünden sonra, Mithradates'in oğlu, İskit ülkesi ve Bosporos naibi Makhares, Lucullus'a bin altın değerinde altın bir taç gönderdi; resmi olarak "Roma'nın dostu" sayılmak istediğine dair gün gibi aşikâr bir mesaj... Plutarkhos's göre bu, Lucullus'un Mithradates'le savaşı nihai olarak bitirdiğine inandığı andı.[6]

Yine de Lucullus, adamı Appius'un Mithradates'i yanında getirmesini beklerken gayesiz ortalıkta dolaştı. Pontos'u yeni Anadolu eyaleti olarak tekrar düzenlemeye koyuldu. Gördüğümüz gibi, Sulla'nın 20.000 talentlik cezası, borçlulara eziyet eden ve köleleştiren vergi tahsildarlarının sebep olduğu tarifsiz ve inanılmaz belalara yol açmıştı. Anadolu sakinleri tefecilere zaten 40.000 talentten fazla ödeme yapmış olmasına rağmen, aşırı yüksek faizler yüzünden borç 120.000 talent gibi afallatıcı bir rakama fırlamıştı. Bütün Roma kaynakları, Lucullus'un vergi yükünü hafifletmek ve Anadolu'da düzeni sağlamak adına yaptığı dürüst girişimleri takdir eder.[7]

MÖ 69'a gelindiğinde Appius'tan halen ses çıkmamıştı. Buna rağmen Lucullus Mithradates'e karşı kazandığı zaferi festivaller, gladyatör oyunları ve kurbanlarla kutladı. Eksik olan tek şey, Roma'ya ve müttefiklerine karşı sayısız suçun failinin, aşağılanmış halde zincire vurulmasıydı. Mithradates'in –ve Appius'un arama ekibinin– Armenia'da gözden kaybolmalarının ardından bir buçuk yıl geçmişti. Nerede olabilirlerdi?

Büyük Tigranes

Tigranes'in hilekâr rehberleri Appius'u Suriye'deki Antiokheia'ya götürmeyi taahhüt etmişlerdi. Roma ordusuna aylarca bir çember çizdirdiler. Sonunda, Appius'un grubundaki eski bir Suriyeli köle Antiokheia'ya giden direkt yolu gösterdi. Orada Appius'a, Fenike'yi ele geçirmekle meşgul olan Kralların Kralının keyfini beklemesi söylendi. Appius beklerken –bütün bir yıl!– Tigranes'in vasal krallarından çoğuyla tanıştı. Büyük halkları, ülkeleri fethetmiş ve Ortadoğu'nun dama tahtasında türlü türlü halkları oradan oraya sürmüş hükümdarın nefes kesen hazineleri ve azametli kudretine dair hikâyelerle onu meşgul ettiler.

Nihayet şehinşah Tigranes, kırmızı-beyaz bir tunik ve altın yaldızlı kaftanı içinde, başında kuyruklu yıldızlı *tiara*sı, dört vasal kralın eşlik ettiği bir atın üzerinde bütün ihtişamıyla göründü. Muhafızları çardağın etrafındaki yerlerini alıp ellerini göğüslerine kavuştururken hükümdar muhteşem tahtında kendisine çeki düzen verdi. Appius büyük salona çağrıldı. Bu, Tigranes'in bir Roma elçisiyle ilk görüşmesiydi. İhtişamdan ve kralın heybetli görünümünden etkilenmeyen Appius, Lucullus'tan gelen mek-

tubu kaba bir biçimde uzattı, dümdüz ve kaba bir ifadeyle (muhtemelen Yunancayla) görevini açıkladı: "Selam sana Tigranes. Roma ordusunun başı ve Asia Eyaleti'nin valisi olan Lucullus, Roma'ya esir olarak getirilip zafer alayımızda gurur kaynağı olarak sergilenecek Mithradates'in sorumluluğunu üstlenmek üzere beni buraya gönderdi. Mithradates'i hemen teslim et. Etmezsen Roma sana savaş ilan edecektir."

Plutarkhos'un anlatımı renklidir: "Kralın sarayı böylesine kaba bir konuşma duymayalı herhalde yirmi beş yıl olmuştu. Tigranes Appius'u yüzünde memnun ifade ve zoraki bir gülümsemeyle dinlemek için her türlü çabayı gösterdi." Ama o an huzurdakiler, Tigranes'e "Kralların Kralı" olarak hitap etmeyen bu küstah Romalıdan irkilmişlerdi. Herkes Tigranes'in öfkesini hissedebiliyordu ama Tigranes dengeli bir cevap verdi: "Mithradates'i teslim etmeyeceğim. Eğer Romalılar bir savaş başlatırlarsa, Kralların Kralı onu koruyacaktır. Şimdi, çekilebilirsiniz."

Appius ayrılmaya hazırlanırken ellerinde yığınla muhteşem veda hediyesi taşıyan Tigranes'in hizmetkârları tarafından durduruldu. Appius onları geri çevirdi ama daha fazlası geldi. Aralarından basit bir gümüş kâse seçti ve "*imperator** Lucullus'a katılmak üzere bütün hızıyla uzaklaştı.

Appius'un gümüş bir kadeh dışında boş ellerle gelmesi üzerine, Lucullus kendi saldırgan ültimatomunu uygulamak zorunda kaldı. Pontoslu Mithradates'e MÖ 88'de açılan savaş –Lucullus'un *iki kez* ilan ettiği ve kazandığı savaş– Plutarkhos'un deyimiyle şimdi, "sınırı olmayan bir bölgeye yapılan gözü kara bir saldırıya" dönüşmüştü. Kibirle hareket eden şan peşindeki Lucullus, şimdi Kafkaslardan Kızıldeniz'e, Antiokheia'dan Seleukia'ya uzanan, "sayısız savaşçı kavimden binlerce göçer savaşçı tarafından korunan" derin ırmakların, isimsiz çöllerin ve daima karla kaplı geçit vermez dağların bulunduğu bilinmeyen topraklara karşı sınırsız bir savaş ilan ediyordu. En iyi zamanlarda bile itaatsiz olan Lucullus'un askerleri, Tigranes'in imparatorluğuna ilerleme emri aldıklarında isyanın eşiğine geldiler. Lucullus daha önce adamlarının Tigranes'in barbar ordularına duydukları korkuya oynamıştı. Üstelik –Tigranes ve Mithradates'in bildiği gibi– Lucullus'un seferi Fırat'ın ötesine genişletmeye yetkisi yoktu. Roma'da ise büyük bir itiraz yükseldi.

---

* Roma Cumhuriyeti'nde komutanlara verilen bir unvan; "imparator" kelimesi buradan gelir –ç.n.

Halkçılar hizbi Lucullus'u kişisel güç ve kâr için bilerek gereksiz bir savaşa hazırlanmakla suçlamaktaydı. Lucullus açıkça bu seferdeki saldırgan taraftı.

En güvensiz lejyonlarını (muhalif Fimbria lejyonları) Pontos'un işgali için geride bırakan Lucullus, 12.000 piyade ve yaklaşık 3000 süvariyle Tigranes'le karşılaşmak ve nerede olduğu bilinmeyen Mithradates'i ele geçirmek üzere Armenia'ya girdi.[8]

Yalnızlık Kalesi

Mithradates'i iki bin süvariyle Armenia'nın içlerine doğru at sürerken bırakmıştık. Tigranes, Mithradates'in kalması için av köşklerinden birini ayarlamış, temel ihtiyaçlar, eğlenceler, aşçılar, oyuncular, müzisyenler, kaliteli Armenia şarabı ve dansçı kızların hazır edilmesi için hizmetkârlara emir vermişti. Mithradates'in herkesçe bilinen tarih ve edebiyat sevgisi dolayısıyla elinin altında bir de Yunan klasikleri kütüphanesi olmalıydı. Armenia'daki bu uzun ara –kesin olmak gerekirse bir yıl sekiz ay– önemli bir molaydı.[9]

Burada güven içinde olan Mithradates yıkıcı kayıplarının yasını tutabilirdi. Ancak karakteri hakkında bildiğimiz kadarıyla dengesini yeniden sağlaması uzun sürmemiş olmalıdır. Bu korunaklı dağda saklanmak, babasının suikastından sonraki sıkıntılı yıllarda arkadaşlarıyla Pontos'u dolaştığı zamanların acı-tatlı anılarını canlandırmış olabilir. Yunan ve Pers atalarının hikâyelerinde ve kahramanların inanılmaz engelleri aştığı efsanelerde olduğu gibi, sıkıntılar ona hayat vermişti. Görünüşe göre Lucullus hezimete uğramıştı, ama tehlike devam ediyordu. Er ya da geç Romalılar savaşı tekrar canlandıracaktı. Peki, nasıl bir hazırlık yapmalıydı? MÖ 70'te Kabeira'dan kaçışından sonra Mithradates göçer bir hayat tarzını benimseyecek, cepheden çatışmaya girmekten kaçınıp dolaylı yoldan vurmak suretiyle gençlik sürgününün olgun versiyonunu benimseyip temel hayatta kalma biçimine dönecekti. İster zaferi isterse yenilgiyi tatsın, Mithradates hayatının geri kalanında hep hareket halinde olacaktı. Bu onun hem kişisel hem de stratejik kararıydı.

Armenia'da geçirdiği yaklaşık iki yıl boyunca Mithradates ve danışmanları kralın Roma'yla destansı mücadelesinin geri kalanı-

nı tanımlayacak yeni taktikler geliştirdiler. Yeni yaklaşım görünüşe göre klasik tarihten ilham almıştı: Herodotos ve Ksenophon'un Pers İmparatorluğu'nun İskit ülkesiyle çatışmalarına dair anlatımlarından ve İskender'in Afganistan'da süvarilerle ilgili yeniliklerinden. İugurtha ve Aristonikos da Roma'ya karşı "asimetrik" savaş sürdürmüşlerdi. Geçmişte Mithradates, usulünce düzenlenmiş sayıca üstün hoplit ordularını meydan muharebesi için bir düzlüğe sürdüğü planlı savaşlara bel bağlamıştı. Gelecekteki savaşlarda hafif ve esnek süvari saldırıları kilit rol oynayacaktı. Şimdiden itibaren askeri stratejisi, diplomatik stratejilerini yansıtacaktı: Zaaf arayacak, aldatmacaya başvuracak, vurup kaçacak, Romalıları kafaları karışmış, tükenmiş ve karşılık vermekten aciz halde tutacaktı.

Geçmiş hatalardan ders çıkarmak ve strateji planlamak dışında Pontoslu kaçaklar günlerini nasıl geçiriyorlardı? Mithradates ve adamlarının askeri talimler ve atletizm müsabakalarıyla formlarını yüksek düzeyde tutmalarını bekleyebiliriz. Bir başka meşgale, Armenia'da bulunan Pontos ve Kappadokia'dakilerine benzer aşk tapınaklarına yapılacak ziyaretler olabilir. Armenia topraklarına dağılmış haldeki bu kırsal kutsal alanlar, evlenmeden önce tanrıça Anaitis/Atargatis'e bir yıllığına kendilerini adamış bakireler için geçici yurtlardı. Bu genç kızların çoğu zengin ailelere mensuptu. Strabon'a göre kendilerine denk mevkide cinsel partnerler seçer ve erkeklere değerli hediyeler vermekten hoşlanırlardı. Gösterişli Kral Mithradates buralarda memnuniyetle karşılanmış olmalıdır. Armenia'nın göllerinde ve ırmaklarında kunduzlar boldu; belki Mithradates, meşhur kudretini bu hayvanların testislerine borçluydu.

Armenia'nın çayırları atlar için iyi bir otlaktı; Mithradates'le adamları geyik, yaban domuzu, aslan, vaşak, ayı, kar leopar ve av kuşu avlayabilirlerdi. Yüksek yaylalarında bolca bitki ve yabani çiçek mevcuttu. Kısa yazlarda dağ havası, "güneşin çiçekleri" denilen ve Zerdüştler için kutsal olan adaçayı, ardıç ve hanımeli gibi kokan devedikenlerinin kokusuyla dolu olurdu. Dağ yamaçları parlak sarızambakların yanında zehirli mavi düğünçiçeği, gizemli uyuşturucu *silphion*, zambağa benzer kızıl tilkikuyruğu çiçeğini andıran garip bir pelin otu türüyle kaplıydı. Bir diğer çok zehirli tuhaf bitki, uzun bir sap üzerinde sarkan koyu kırmızı meyve salkımlarına sahipti. Armenia'nın binlerce bitki türünden yüzde 10'u modern tıp tarafından tedavi edici olarak kabul edilmiştir. Mith-

radates ve hekimleri bütün bunlara ve daha fazlasına aşinaydı. Dağlarda zengin altın ve mor sandiks (Armenia arseniği) damarları mevcuttu. Mevsimler değiştikçe Mithradates ve Agarların macun için yeni bileşenler toplayıp denediklerini hayal edebiliriz.[10]

Plutarkhos, Tigranes'in Mithradates'i uzak ve yaşanması zor bir yere göndererek ona hakaret ettiğini öne sürer. Fakat eldeki kanıtlar kralların birbirine karşı saygı ve yakınlık duyduğuna işaret eder.[11] İkisi MÖ 94'ten beri dosttu. Siyasi tarzlarının açıkça farklı olduğu bir gerçekti: Yetmişli yaşlarındaki Tigranes, Roma tehdidini pek kavrayamayan mutlak bir hükümdarken, yaklaşık altmış beş yaşındaki Mithradates demokratik geleneklere alışkındı ve Roma'yla on yıllardan beri çatışma halindeydi. Her iki adam da hayatları boyunca olağanüstü fiziksel dayanıklılık ve entelektüel canlılık göstermişlerdi (acaba Mithradates'in dostlarından biri olarak Tigranes günlük *Mithridatium* dozundan yararlanmış mıydı?). Yine her iki hükümdar Pers ateş törenlerini yürütmek üzere yetiştirilmişlerdi ve Mithradates kuyruklu yıldızlarının saltanatlarını kutsadığına inanıyorlardı. Mithradates'in Yunan kültürüne duyduğu saygı Tigranes'inkinden daha derin olmasına rağmen, Pers kültürünü, av sevgisini, çok geniş bir bilgi birikimini ve muazzam ihtirasları paylaşıyorlardı. Dahası, hedefleri birbirleriyle uyumluydu ve doğruluğa kafa tutan karanlık bir güç olarak Roma'dan nefret ediyorlardı. İkisi arasındaki bir diğer kuvvetli bağ, Mithradates'in kızı Kleopatra idi. Kendisi Tigranes'in gözdeleri arasında en sevdiğiydi; kralın seçtiği kraliçe ve danışmandı.

İhtiyaç duyulduğunda güvenilir bir askeri müttefik olan Tigranes, Mithradates'in Roma'yla savaşlarına karşı hiçbir zaman heyecan duymamış, Roma'nın gözünden ırak, kendi imparatorluğunu kurmayı tercih etmişti. Mithradates'in imparatorluğu faydalı bir tampondu. Mithradates'e hor davranmak yerine Tigranes, Roma'nın hiddetini çekmeden Mithradates'e uzaktan güvenlik ve rahatlık sağlamaktaydı. Sonra kendi acil işlerine döndü; ta ki Appius, Lucullus'un küstah talebini ona iletene kadar.

Lucullus'un ültimatomu Tigranes'i kayınpederiyle kişisel olarak görüşmeye itti. Mithradates'i sarayında sıcak karşıladı. Mithradates'in diğer çocuklarının kaderi düşünüldüğünde, Kraliçe Kleopatra'yla yeniden bir araya gelmek özel bir anlam taşıyordu. İki hükümdar baş başa üç gün

geçirdi; çevirmen yoktu, şahit yoktu. Mithradates'in ölümünden sonra bulunan evraklara dayanan Plutarkhos, suçu başkalarına yüklemek üzerine konuştuklarını öne sürer. Yazar, Tigranes'ten yardım istemek üzere yollanan, Mithradates'in uzun zamandan beri gözdesi olan Metrodoros ("Roma Düşmanı") örneğine işaret eder. Tigranes, Metrodoros'un yardım konusunda ısrar ettiğini, ama sonradan bunun Armenia'nın yararına olmayabileceğini açıkça kabul ettiğini açıkladı. Filozof gizemli bir şekilde öldü. Plutarkhos, ihaneti hisseden şaşmaz içgüdüsüyle yarım yüzyıldır hayatta kalmış Mithradates'in Metrodoros'u öldürmüş olabileceğini ima eder.[12]

Ulağı Öldür

İki hükümdar şüphesiz kimin güvenilir olduğuna dair notlarını karşılaştırdılar ama aynı zamanda daha pratik ve acil sorunlar hakkında konuştular. Tigranes cömert davranarak eski dostuna on bin uzman Armenia süvarisi verdi. Umutları canlanan Mithradates, yeni ordusuyla üs olarak kullandığı av köşkünden ayrılarak Pontos'a doğru yola çıkmak üzere hazırlıklara başladı. Dava kapandı diye düşündü Tigranes.

Ne var ki, bağırarak Romalıların geldiğini haber veren bir ulak huzuruna çıktı. Adam soluklanacak zaman bulamadan huzuru bozduğu için kafası Kralların Kralı tarafından uçuruldu. McGing'in işaret ettiği gibi Tigranes böyle bir haberin yanlış olduğunu düşünmüştü mantıken. Lucullus'un Armenia'yı işgal etmeye yetkili olmadığından emindi. Bu akla yakın bir düşünceydi, fakat Lucullus, Tigranes'in Mithradates'i teslim etmeyi reddetmesi yüzünden Armenia'ya saldırarak kendi akıl dışı gündemini takip ediyordu. Tigranes'in ulağı infaz etmesinden sonra, kimse kralı Lucullus'un ilerleyişi hakkında bilgilendirme cesaretini gösteremedi. Kısa zaman önce Suriye şehirlerini tahrip eden büyük deprem hakkında konuşmamak da güvenli addediliyordu. Depremde 170.000 kişi ölmüştü. Kâhinler bunu Tigranes'in artık Suriye'ye hükmetmeyeceğine dair bir işaret olarak yorumluyorlardı. Kötü de olsa her türlü istihbaratı araştıran Mithradates'in aksine Plutarkhos, Kralların Kralı'nın "savaş alevleri etrafını sararken kozasının içinde kalmayı" tercih ettiği yorumunu yapmıştır.[13]

Tigranes Toroslar'da ordusuyla konaklarken Lucullus 15.000-20.000 kişilik homurdanan ordusuna Fırat üzerinden Armenia'ya geçmesi için dil döküyordu. Hedefi, Tigranes'in gözdelerini ve diğer hazinelerini bulundurduğu başkenti Tigranokerta idi. Lucullus buraya yapılacak bir saldırının Tigranes'i savaşmaya zorlayacağını ve yenilgiden sonra Mithradates'i teslim edeceğini hesaplıyordu. Üstelik askerler için bolca ganimet olacaktı. Halen inşaat halinde olmasına rağmen Tigranokerta'nın duvarları şimdiden 20 metreye ulaşmıştı. Bir Roma birliği kuşatma için siper kazarken, Lucullus Dicle boyunca ovaya ordugâh kurdu.

Sonunda Tigranes'in cesur generali Mithrobarzanes, kralını Roma işgali ve Tigranokerta'nın karşı karşıya bulunduğu tehdit konusunda uyarmaya cüret etti. Av köşkünde bulunan Mithradates de kendi casuslarından şaşırtıcı haberleri almıştı. Mithradates vakit kaybetmeden krallığını yeniden ele geçirme planlarını erteledi ve süvari birliğiyle Tigranes'e yardım etmek üzere geri döndü. Bu tehlikeli olsa da heyecan verici yeni bir gelişmeydi. Tigranes'in muazzam kaynaklarını kullanarak Romalıları ezmek için bir fırsat vardı. Mithradates, Tigranes'e mektuplar ve ulaklar göndererek, kendi başarısızlıklarına ve lejyonlara direnmek için geliştirdiği yeni fikirlerine dayanan mükemmel tavsiyelerde bulundu. "Sakın Romalılara cepheden saldırma" diye uyardı. "Süvari saldırılarınla onları aralıksız taciz et ve kuşat. Yorgunluktan ve açlıktan zayıf düşürmek için kırsalı yakıp yık." Mithradates general Taksiles'i aynı tavsiyelerle yolladı: "Savunmada kal! Yenilmez Romalılarla doğrudan çarpışmadan kaçın."

Buna rağmen Tigranes doğrudan saldırmaya karar verdi. Sayıca çok üstün olduğunu düşünürsek bu çılgınca bir karar değildi, fakat Mithradates'in akıllıca tavsiyesi ve az sayıda bile olsalar Romalıların savaştaki cesaretlerine dair söylediklerine kulak verseydi, çok daha iyisini yapmış olacaktı. Plutarkhos ve Appianos'a göre Tigranes 20.000 göçer okçu ve sapancıyla 55.000 süvarinin de (bunların 17.000 kadarı büyük zırhlı Nisaena atlarını süren uzun kargılı ağır zincir zırh kuşanmış şövalyeler, yani *kataphraktes*ti) dâhil olduğu 250.000 kişilik bir ordu toplamıştı. Ordunun peşinde marangozlar, köprücüler, yük taşıyıcıları, seyisler, aşçılar, erzak görevlileri ve ailelerden oluşan 35.000 kişi vardı. Bazıları geleneksel hoplit eğitimi almış, Toroslardan gelen vahşi kelle avcıları gibi diğerleriyse kabile savaşlarında pişmiş, her bir bölüğü yerel zırh, geleneksel silah taşıyan ve yüzlerce farklı dil konuşan bu devasa

barbar gücü Armenia, Med ülkesi, Suriye, Kommagene, Gordyene, Sophene, Mezopotamya, Atropatene, Mardia, Adiabene, Arabistan, Parth ülkesi ve Baktria'dan gelenlerle doluydu.[14]

İnşaatı devam eden Tigranokerta'nın içindeki nüfus çeşitli ırk ve ulustan insanların, Kappadokialıların, Yahudilerin, Yunanların, Arabistanlıların, Asurluların, Adiabenelilerin, Gordyenelilerin ve Tigranes tarafından yerinden edilerek şimdi Romalıların kuşattığı diğer isimsiz halkların (büyük bir profesyonel oyuncular ordusu dâhil) kaynaştığı bir diğer yerdi.

Tigranes büyük ordusunu Toroslar'dan aşağı ilerletti. Kraliçe Kleopatra Armenia'nın tahkimli eski başkenti Artaksata'da güvendeydi ama Tigranes, Lucullus'un beklediği gibi Tigranokerta'daki gözdesi Zosime ve geri kalan hareminin Romalılar tarafından ele geçirileceğinden endişe ediyordu. Mithradates Pontos'taki bozgunu sırasında kendi haremini koruyamamıştı. Belki o ya da Taksiles yeni vur-kaç stratejisini uygulayarak Tigranes'in haremini kurtaracak cesur bir plana destek vermişlerdi. Birdenbire altı bin göçer atlı şehri kuşatan Romalıların arasına daldı. Kuleye dalarak Tigranes'in gözdelerini, çocuklarını, değerli eşyalarını çekip çıkardılar ve dörtnala safların gerisine döndüler.

Dicle'nin üzerindeki yüksek bir tepeden Tigranes ve en büyük oğlu (Kleopatra'dan olan Tigranes) nehir boyunca karıncalar gibi uzanan Roma ordusuna baktı. Çok değersiz görünüyorlardı. Adamları ölüme mahkûm Romalılar hakkında zekice şakalar yaparken, Armenialı, Adiebeneli ve Med generalleri gelecek ganimetler için miskin miskin kura çekiyorlardı. Tigranes'in ünlü nüktesi tarihe ironik bir son söz olarak geçmiştir: "Eğer Romalılar elçi olarak gelmişlerse sayıları çok fazla, ordu olarak gelmişlerse çok az!"

Romalıların parıltılı miğfer ve zırhlarını kuşanıp cilalı kalkanlarını ve flamalarını kaldırmalarını seyrederken tek endişeli kişi Mithradates'in tecrübeli generali Taksiles'ti. Mithradates neredeydi? Yoldaydı, fakat acele etmeye gerek görmemişti, çünkü Lucullus'un Bithynia ve Pontos'taki gibi ihtiyatlı tutumunu sürdürmesini bekliyordu. Kimse Lucullus'un savaşı provoke edeceğini düşünmedi.[15]

Ne var ki Lucullus'un stratejisi Mithradates'in beklediğinin tam tersiydi. Sayıca çok az olan Lucullus, Tigranes'in hantal kalabalıklarına yıldırım saldırısı düzenledi. Ordunun başında altın püsküllü pelerini ve

ekim güneşi gibi parlayan zırhıyla ileri çıkan Lucullus hayatının en başarılı anını yaşıyordu. Bu sefer adamları etkilenmişti. Atından inen Lucullus kılıcını kaldırdı ve "Gün, bizim günümüzdür arkadaşlarım!" diye bağırdı. Tigranes'in okçuları oklarını bırakmadan taarruz işareti verdi ve düşmanın zincir zırhlı atlılarına manevra yapma fırsatı vermeden arkadan saldırıp biçmek üzere Trakyalı ve Galatialı süvari birliğinin başına geçti.

Bu kadar küçük bir kuvvetin gerçekten saldırı başlatabileceğine inanmayan Tigranes, sadece aynı sözleri üst üste tekrarlamaktan başka bir şey yapamıyordu: "Ne? Bize *gerçekten* saldırıyorlar mı?" Muazzam bir bozgundu. Tigranes'in *kataphraktes*lerden oluşan duvarı şaha kalktı ve kaçmaya başladı. Kendi piyadelerine arkadan yetişerek on binlercesini ezdi. Ağır zırhlı atlar Tigranes'in yük katarıyla çarpıştı. Karmaşa ve dehşet yüzünden kalabalık, sıkışıp kalmıştı. Romalılar katliam için ilerlediler ve karanlık basana dek kaçan düşmanları takip ettiler. Bir kez olsun Lucullus'un lejyonları emirleri dinlediler ve yağma için durmayarak yol üzerindeki parlak zırhların, silahların ve süslemelerin yanından geçtiler.

Kolay zafer hayalinden şok içinde uyanmış ve felaket karşısında donakalmış Tigranes, oğlu ve yanındakilerle birlikte dağların eteklerine kaçtı. Büyük bir duygusallık içindeki Kralların Kralı, *tiara*sını başından çıkararak oğluna verdi ve kaçıp canını kurtarması konusunda ısrar etti. Kraliyet mensubu olarak göze çarpmak istemeyen prens, tacı saklaması için kölesine emanet etti. Baba ve oğul farklı yollar izleyerek dağlara doğru kaçtılar.

Lucullus, tuttuğu çeteleye göre 100 adam kaybettiğini ve 5 yaralısı olduğunu hesaplarken, Tigranes'in 100.000'den fazla piyadesini ve süvarisinin büyük kısmını öldürdüğünü iddia ediyordu. Birçoğu kaçmış, birçoğu da esir alınmıştı. Esirler arasında Tigranes'in *tiara*sını taşıyan köle de vardı. Onun yakalanması, Tigranes'in savaş karşısındaki kişisel tepkisini nasıl bildiğimizi açıklayabilir. Antik ve modern tarihçiler bu olağanüstü hezimet, başkalarına benzemeyen bu savaş karşısında hayrete düşmüştür. Romalılar hiçbir zaman sayıca bu kadar az olmamışlardı ve hiçbir zaman bu denli ezici bir üstünlük karşısında böylesine nihai bir zafer kazanmamışlardı. 1950'lerde yazan Alfred Duggan savaşı ırkçı-kolonici ifadelerle tarif ederek Suriyeli ve Mezopotamyalı askerleri "çürük sığırlara" benzetmiş, "çöl Araplarının sadece kazanan tarafın yanında olmayı düşündüklerini söylemişti." Hatta sonucun Batılıların "dalkavuk Asyalılara" üstünlüğünü gösteren çarpıcı bir örnek olduğu yorumunu yapmıştı.[16]

Oysa Tigranes'in çeşitli ırk ve ülkelerden meydana gelen geniş ordusu –Kserkses'in MÖ 480'deki çok uluslu ordusunu anımsatıyordu– o zamana kadarki fetihlerinde göz alıcı bir biçimde başarılı olmuştu. Ancak belli ki, Tigranes'in çok dilli muazzam ordusu da Kserkses'in karşılaştığı türden lojistik ve komuta kontrol sıkıntısı çekmişti. Kralın orduları Lucullus'un yıldırım saldırı stratejisine ve tecrübeli lejyonlarına karşı yeteri kadar hazırlıklı değildi ve bundan dolayı hareketsiz kalmışlardı. Aslına bakılırsa tarihçiler Lucullus'un askeri başarılarını takdir eder: Ağırdan alarak ve ihtiyatlı davranarak şimşek gibi hızlı Mithradates'i yıpratmış ve şimdi de çabukluk ve sürprizle Tigranes'in ağır yıkıcı gücünü bozguna uğratmıştı. Yine de, savaşlardaki bütün başarılarına karşın ne Mithradates veya Tigranes'i ele geçirebildi ne de onları yeni kuvvetlerle geri dönmekten alıkoyabildi.

Küllerinden Doğmak

Dağlardan Dicle Vadisi'ne doğru on iki bin süvarisiyle inen Mithradates savaşın çoktan kaybedildiğinden habersizdi. Tigranes'in panik içinde kaçan ilk askerlerine rastladığında fena oldu. Ovadan akın akın gelen binlerce yaralı kaçakla karşılaştığı zaman felaketin boyutlarını öğrendi. Bu çok tatsız anda, bir dolu kişisel badire atlatmış ve en azından Pontos Krallığı'nı geri kazanma umudunu yarıda kesmek zorunda kalmış Mithradates'in Tigranes'i aptalca kibrinden dolayı eleştirmesi ve sadece kendisini kurtarmayı düşünmesi beklenebilir. Fakat Plutarkhos'un işaret ettiği gibi, Tigranes'i terk etmek yerine eski dostunu bulmak için dağdan aşağı inmesi övgüye değer ve Mithradates'in karakteri hakkında açıklayıcı bir örnektir.

Tigranes'i yolun kenarında perişan ve küçük düşürülmüş halde tacı ve hizmetkârları olmadan tek başına ağlarken bulan Mithradates atından atlayıp onu kucakladı. İki adam talihsizliklerine gözyaşı döktü. Mithradates çabucak kendine hâkim oldu ve cesaretini topladı. Tigranes'in omuzuna pelerinini atarak ona kendi atını teklif etti. Geri dönüp Artaksata'ya ulaşmak için dağlara yönelirlerken onunla yüreklendirici şekilde konuştu. Mithradates, Tigranes'i yüce –ve şimdi birbirine bağlanmış– kaderlerini hâlâ yerine getirebileceklerine ikna etmiş

Resim 13.2. Mithradates'in sikke portresi, MÖ 75/74. Krizler arttıkça Mithradates'in sikkeler üzerindeki tasviri, dağınık ve karmakarışık saçlarıyla İskender'den ziyade Dionysos'u andırır. Ayrıca sikkeler özensizce darbedilmiştir. Gümüş tetradrahmi, 1944.100.41479, E. T. Newell'ın bağışı, Amerikan Nümismatik Derneği'nin izniyle. (Sağda) Büyük Tigranes.

olmalıydı. Savaşın bu şekilde sonuçlanması, yeni dolaylı stratejisinin Romalılara direnmenin tek yolu olduğuna Mithradates'i inandırmış olmalıdır.[17]

Yıkıcı kayıplar karşısında yıpranmış iki kral bir başka ordu toplamanın planlarını yapmaya başladılar. Tigranes eski dostunun bilgeliğinden ve Romalılarla tecrübelerinden bahsederek cana yakın bir şekilde Mithradates'i birleşen yeni kuvvetlerinin komutanı ve strateji uzmanı olarak atadı.

Görevimiz Tehlike

Mithradates ve Tigranes Kuzey Armenia'ya doğru gözden kaybolurken, Lucullus Tigranokerta'yı kuşatmak için ovada kaldı. İlk kez bir Roma ordusu ahşabı, metali, deriyi, atları ve insan etini yakan sıradışı bir gizli silahla, alevli bir maddeyle karşılaştı. Tarihçi Cassius Dio, "Bu tuhaf kimyasal madde o kadar yanıcıdır ki, değdiği her şeyi yakıp kül eder ve herhangi bir sıvıyla söndürülemez," diye hayret eder.[18]

Birçok adam ve makine yanmasına rağmen Tigranes'in paralı askerlerinin kapılarını açtığı şehri ele geçirmeyi başardı. Sekiz bin talent gümüş, hayal edilemeyecek kadar pahalı kıyafetler, takılar ve diğer değerli eşyalarla dolu kraliyet hazinelerini ele geçirdi. Her bir lejyon askeri sekiz yüz drahmi (en az iki yıllık ücrete eşitti) ve taşıyabileceği kadar ganimet aldı. Lucullus tiyatroda korkudan sinmiş drama oyuncuları grubunu görünce onlara zaferini kutlayan oyunlar oynamalarını emretti. Ardından Tigranokerta'yı yerle bir etmek üzere adamlarının başına geçen Romalı *imperator*, ileri gelenlerin eşlerini tecavüzden korudu ve Kappadokia'yla başka ülkelerden gelen yerinden edilmiş halkların vatanlarına dönüşünü ayarladı. Tigranokerta'ya ait her şey yok edildi. Ermeni arkeologlar 2006'da Dicle yakınında büyük ve tahkimli bir Hellenistik şehrin keşfine dair heyecan verici haberler vermişlerse de başkentin yeri şimdilik kesin olarak belli değildir.[19]

Başarısından dolayı gayet memnun olan Lucullus, Mithradates ve Tigranes'in kuzeyde halen özgür olduğu gerçeğini göz ardı etmeye karar verdi. Batıya dönerek Fırat üzerindeki küçük bir krallık olan Kommagene'nin zengin başkenti Samosata'yı [Samsat–ç.] kuşattı. Mithradates ve Tigranes'le müttefik olan Kommagene, Asya'dan kuzeyde Pontos'a giden ticaret yollarını kontrol ediyordu. Fakat Samosatalılar Tigranokertalıların kullandığı o korkunç silaha, Plinius'un deyimiyle "çöldeki birikintilerden sızan *maltha* adında yanıcı bir çamura" başvurdular. Surların üzerinden şehri savunan insanlar aşağıdaki Romalıların üzerine *maltha* döktü. Plinius, sıvının kaçmaya çalışan herkesin üzerine yanan bal gibi yapıştığını söyler. *Maltha* Lucullus'un kuşatma makinelerini tahrip etti ve askerlerin zırhlarını eritip etlerini yaktı. Bu yanıcı maddeyi Ortadoğu'daki Ahuramazda'ya ve Mithras'a ibadet edenler iyi biliyordu ama bu dönemde Roma'nın haberi yoktu. *Maltha* Kuzey Irak, Suriye ve Anadolu'nun doğusunda petrol birikintilerinin üzerinden alınan koyu ve çok yanıcı olan neftti.

Yanan *malthanın* yarattığı dehşet Lucullus'u Samosata'dan çekilmeye zorladı. Gordyene'ye girmeye cesaret edince, ordusu bir başka biyokimyasal saldırıya maruz kaldı. Bir anda ortaya çıkıp üzerlerine gelen atlı okçular, dörtnala uzaklaşırken bile attıkları oklarla saldırdılar ve sonra tepelerde kayboldular. Bu pusularda Lucullus birçok adamını kaybetti. Cassius Dio'ya göre askerlerin yaraları "tehlikeli ve dermansızdı." Gö-

çerler ok uçlarını ölümcül engerek zehirine batırmakla kalmamış, aynı zamanda yaranın içinde kırılacak şekilde tasarlamışlardı.[20] Lucullus yaşanan güçlükleri ve ganimet yokluğunu şiddetle protesto eden askerleriyle birlikte Dicle'ye doğru çekildi. Zafer ve yağmanın ilk coşkusunun ardından, şimdi seferin sonu gelmez görünüyordu ve amacını yitirmişti. Kaçak krallar Mithradates ve Tigranes Artaksata'ya kaçmışken onlar neden tanrının unuttuğu bu topraklarda yeni barbar düşmanlarla savaşmaya devam ediyorlardı?

Plutarkhos'a göre Lucullus kendisini Mithradates ve Tigranes'i çoktan etkisizleştirdiğine inandırmıştı. İkisi de dikkate almaya değmez yaşlı adamlar diye düşünüyordu. Triatlonda yarışan bir atlet gibi, şimdi Lucullus Üç Büyüklerin, yani bilinen dünyanın en büyük imparatorluklarının hakkından gelme hayalleri kurmaktaydı; önce Mithradates, ardından Tigranes ve şimdi Parth ülkesi! Parth ülkesinin askeri gücü bugün İran ve Pakistan olan topraklarda istikrarlı şekilde büyümekteydi. Mithradates ve Tigranes'in gevşek bir müttefiki olan Parth kralı tarafsız kalma sözü vermeyi reddetti. Bu tavrı Path ülkesini işgal etmek için bahane olarak kullanan Lucullus, Pontos'ta, Mithradates'in krallığında bırakmış olduğu iki lejyona –Fimbria'ya sadık çürük elmalar– yeni emirler götürecek bir ulak yolladı. Bu iki lejyon Parth ülkesinin zaptına destek vermek üzere Mezopotamya'da kendisine katılacaktı.

Ne var ki, Fimbria lejyonları emre itaat etmeyi reddettiler, hatta Pontos'u terk edecekleri tehdidini savurdular. İsyan söylentisi Lucullus'un Dicle üzerindeki askerlerine ulaştı. Askerler Lucullus'u kendilerini olmayacak bir şeyin peşinde tehlikeye attığı için topa tuttular. Stratejik dehasına rağmen Lucullus birdenbire artık Roma'nın Doğu'daki *imperator*u değildi; otoritesi buhar olup gitmişti. Bütün cesaretine ve bilgeliğine rağmen sıradan askerlerle bağ kuramamış Lucullus şimdi savaş yorgunu itaatsiz bir güruhun ortasındaki önemsiz biri oluvermişti.[21]

Bu Sırada Armenia'da

Mithradates ve Tigranes Artaksata'daki üslerinden yola çıkarak MÖ 69'da kırsalı taradılar ve büyük bir şevkle yeni birlikler topladılar. Armenia'dan, Kolkhis, Kafkasya ve Hazar Denizi'nin ötesindeki boz-

kırların savaşçı kavimlerinden asker aldılar. Başkomutan sıfatıyla Mithradates piyade olarak yetiştirilmek üzere yetmiş bin Armenialıyı bizzat seçti. Geri kalanlar zırh ve silah üretiminde görevlendirildi. Taksiles yeni orduyu Roma tarzı *cohors*lara ayırdı ve Romalıları Pontos'tan atmak için gereken Roma savaş taktikleriyle eğitti.

Mithradates Yunan-Pers geçmişiyle Dareios ve İskender'in tecrübelerini de gözden geçirdi. Armenia ve Pontos'un doğusunda Romalılarla savaşmak için küçük ve esnek formasyonların manevra yeteneklerine güveniyordu. Buralarda Lucullus'un süvarisi, engebeli arazi yüzünden zorlanacaktı. Mithradates Kafkasya (Hazar Denizi ve Karadeniz arasındaki topraklar) ve ötesinden topladığı yaklaşık otuz beş bin atlı erkek ve kadından oluşan sıradışı büyüklükte bir süvari birliği meydana getirdi. Kafkas ve bozkır göçerleri arasında her erkek ve kadın ata binmeyi ve ok atmasını öğrendikleri için potansiyel savaşçılardı (Yunanların Amazon hikâyelerine de ilham vermişlerdir). Kaba tüylü küçük atlara binen bu hafif zırhlı süvari birliği, Mithradates'in yeni ordusunun kalbini oluşturacaktı.

Mithradates, Hypsikratea ("dağ gibi güçlü) adında göçer atlı kadınla bu asker alımı sırasında tanışmış olabilir. Kadının yaşı bilinmiyor, ama Mithradates'ten otuz ya da kırk yaş gençti muhtemelen. Adı onun Kafkaslardan geldiğine işaret eder. Hypsikratea önce kralın seyisi olarak kralın atlarına baktı, ardından onun kişisel hizmetkârı ve sevgilisi oldu. Birlikte ata binmekten ve avlanmaktan zevk alıyorlardı. Amazonun dayanıklılığı ve cesareti, Mithradates'inkiyle rekabet ediyordu. Kralın edebiyata, tarihe, sanata ve akıllı kadınlara duyduğu ilgiyi göz önünde tutarsak, Hypsikratea'nın onun entelektüel dengi olduğunu tahmin edebiliriz. Onun "erkeksi ruhunu ve ölçüsüz cesaretini" takdir eden Mithradates, kadını isminin eril formu olan "Hypsikrates" olarak çağırıyordu. Kralın Hypsikratea ile ilişkisi ünlü mitolojik çiftleri –Theseus ve Antiope, Akhilleus ve Penthesilea, Herakles ve Hippolyte– anımsatmaktadır. Ayrıca Mithradates, İskender'le Kafkas Amazon kraliçesi hakkındaki hikâyeyi de biliyordu. İleride göreceğimiz gibi, Hypsikratea'nın dostluğu Mithradates'in gelecekteki maceralarında da sürecektir.[22]

Mithradates ve Tigranes büyük miktarlarda tahıl depoladılar ve askerle para talep etmek için Parth ülkesine elçiler gönderdiler. Mithradates'in Parth ülkesi kralına yazdığı samimi mektup Romalı tarihçi Sallustius

aracılığıyla günümüze gelebilmiştir. Bunun Mithradates'in gerçek sözlerinden meydana gelip gelmediği tarihçiler tarafından tartışılmaktadır ama içeriği ve tonu kralın öteki mektupları ve söylevleriyle tutarlıdır. Mithradates gerçekten de yazışmalarının kopyalarını tutmuş ve bunlar ölümünden sonra bulunmuştu. Kral saltanatının başlarında Parth kraliyet ailesiyle dostane ilişkilere sahipti (Delos Anıtı'nda arkadaşlarıyla birlikte onların adı da geçiyordu). Mithradates'in Roma'ya nefretini ve ikna edici diplomasisini (Lucullus ve Appius'un yaklaşımından çok farklıdır) sergileyen MÖ 69 tarihli mektubunun özeti aşağıdaki gibidir:[23]

> Kral Mithradates'ten Parth ülkesinin kralına [diye başlar]. Refah ve şanın tadını çıkaran biri olarak askeri ittifak talebimi neden dinlemen gerektiğini merak edebilirsin. Böyle bir ittifakın onurlu, akıllıca ya da riskli olup olmayacağını sorabilirsin. Eğer senin de aynı zalim düşmanla karşı karşıya kaldığına ve Roma lejyonunu ezmenin sana büyük şan getireceğine inanmasam, seninle ittifak kurmaya çalışmaz ve hiçbir zaman kendi talihsizliklerimi senin görkemli başarılarınla bir araya getirmeyi ümit etmezdim.
>
> Roma'nın bütün halklara ve krallara açtığı savaşların sebebi hep aynıdır. Bu, egemen olmaya ve zenginliklere duyulan derin arzudur. Romalılar Doğu'ya döndüler çünkü batıdaki ilerlemelerini Atlantik Okyanusu durdurdu. Daha en başından beri Romalılar ellerindekilere başkalarından çaldıklarıyla sahip oldular. Evleri, eşleri, toprakları, imparatorlukları... Hepsi çalıntıdır! Hiçbir şey onların zayıf ve güçlü, uzak ve yakın bütün dost ve müttefiklerini aynı şekilde yok etmesini engellemiyor. Roma kendisine tabi olmayan her türlü devletin amansız düşmanıdır, özellikle de monarşilerin.

Mithradates Roma'nın ikiyüzlülüğünü ve dost gibi davrandıklarına ihanet etmesini şiddetle eleştirmektedir: "Romalılar Büyük Antiokhos'a ihanet ettikleri zaman Anadolu'dan 10.000 talent soydular; Pergamon kralı III. Eumenes'i köle ettiler; Anadolu'yu işgal edebilsinler diye Attalos ve IV. Nikomedes'e ait sahte vasiyetler düzenlediler." Burada Mithradates, Kral Attalos'un gerçek oğlu trajik kahraman Aristonikos'un Romalılarca öldürülmesini anlatmaktadır. Olayın vuku bulmasından elli küsur yıl sonra Aristonikos'un direnişinden bahsetmesi, Roma karşıtı Doğu'da, Pers güneş kültünün doğduğu Parth ülkesi kadar uzak bir yerde bile Güneş Ülkesi Yurttaşları isyanının hâlâ yankılandığını gösterir.

İnsan, silah ve altın kaynakların çok [diye yazıyor Mithradates]. Roma'nın bunları ele geçirmek için sana saldırması kaçınılmaz. Kendine şunu sor: Eğer Tigranes ve ben yenilmişsem, senin Romalılara daha iyi direnmen gerçekten mümkün mü? Romalılarla savaşın sonu yok. Ezip geçilmeleri gerek.

Burada Mithradates teklifini yapar: "Tigranes'in krallığı halen bütünken ve ordularını Romalılarla savaş için eğitmişken bizimle müttefik ol. Eğer bize şimdi yardım gönderirsen Tigranes ve ben bu savaşı *bizim* ordularımız hesabına *senin* sınırlarından uzakta ve *senin* adına hiçbir çaba, kayıp ya da risk olmadan kazanabiliriz." Kral sözlerini şöyle sonlandırır:

Romalılar boyun eğdirdikleri herkesin intikamını almak istediğimiz için bizden nefret ediyor. Sen Pers ülkesinin bütün zenginliklerine ve ihtişamına sahipsin; Roma'dan hile ve savaştan başka bir şey bekleyemezsin. Romalılar güç istiyor, ama her zaman en tehlikeli silahlarını en zengin ganimetleri barındıranlara yöneltiyor. Roma küstahlık, ihanet ve sonu gelmeyen savaşla büyüdü. Bana inan, bu yolda her şeyi ortadan kaldıracak ve yok edecekler.

Mithradates Batı'daki güçlü müttefiki Sertorius'u kaybetmişti ve Spartacus ölmüştü. Şimdi, Parth ülkesini Romalıların gerçek bir tehdit olduğuna ve kendisine ve Tigranes'e yapacağı yardımın yararına olacağına ikna etmek için çaba harcıyordu. Parth ülkesinin kralı Mithradates ve Lucullus'la görüştü ama iki tarafa da yardım etmedi.

Lucullus Gölgeleri Kovalıyor

Ordusundaki isyan Lucullus'u Parth İmparatorluğu'na boyun eğdirme hayallerinden vazgeçmeye zorladı. MÖ 68 yazında eski hedefiyle, yani Mithradates'i Tigranes'in korumasından çekip almakla ilgilenmeye karar verdi (aslında Mithradates hayatta olduğu sürece Roma'ya karşı bir tehditti). Lucullus'un askerleri, Tigranes'in karargâhının bulunduğu ve Hannibal tarafından tasarlanmış Artaksata'ya ilerlemeyi kabul etti. Lucullus Artaksata'ya "Armenia Kartacası" demeyi severdi.[24]

Armenia'ya giren Romalılar yazın ortası olmasına rağmen hiç yiyecek bulunmamasına şaşırdılar. 1200-2100 metre yüksekliğindeki Arme-

nia yaylası 3000 metre yüksekliğindeki karlı dağ silsileleriyle çevriliydi. Bu kadar yüksekte tahıl ve meyveler henüz olgunlaşmamıştı. Askerler atlı okçular tarafından sürekli taciz ediliyordu. Lejyon askerlerini hayrete düşüren bu erkek ve kadın savaşçılar tipik göçer tarzında baskın yapıp dağılarak çarpışıyordu. Romalıların gözünde bu, savaşmak için korkakça bir yoldu. Ne var ki etkili bir yöntemdi: Lejyonlar bir saldırıya girişmeksizin sürekli ateş altındaydılar.

Nihayet büyük bir toz bulutu Mithradates ve Tigranes'in gelişini müjdeledi. İki düşman komutanı iki yanda Atropatene (Azerbaycan)'den gelen süvari birlikleriyle çevrelenmiş halde ortaya çıktı. Öylesine gösterişli ve güçlü bir orduya komuta ediyorlardı ki, neredeyse Lucullus'un yüreğine inecekti. Atropatene süvarilerinin bulunduğu kanatlara saldırmak için döndü, ama onlarla kafa kafaya karşılaşmak yerine tepe yamaçlarında aniden kayboldular. Lucullus'un Makedonialı süvarilerinin toplu halde Mithradates'in tarafına geçmeye karar verdiği çatışma bu muharebe olabilir.[25]

Lucullus, Tigranes ya da Mithradates'le savaşmayı olanaksız buldu ama inatla takip etmeyi sürdürdü. İki kral sürekli geri çekilen gölgelere dönmüştü. Lucullus birçok esir aldı ve büyük miktarda egzotik ganimet topladı. Yine de arka arkaya yapılan kısa süreli çarpışmalardan tayin edici bir sonuç çıkmadı. Lucullus ve ordusu bir hayaleti kovalıyor gibiydi. Kısa çarpışmaları sinir bozucu bir sessizlik izliyordu. Romalılar gerçek anlamda hiçbir zaman mağlup olmadı, ama kazanamadılar da... Sonbahara gelindiğinde Lucullus güneşte kavrulmuş sarı-kahverengi otlarla ve alkali gölleriyle kaplı Armenia yaylalarına girdi. Plutarkhos, Lucullus'un halen "barbar ülkesine tamamen boyun eğdirecek" kesin bir muharebe ümit ettiğini yazar.

Plutarkhos, Appianos ve diğer antik (aynı zamanda modern) tarihçiler Mithradates, Tigranes ve barbar ordularının "kötü" savaş performansını eleştirerek, onları sürekli "alçakça" kaçtıkları için suçlarlar. Mesela Appianos, bütün yaz ve sonbahar boyunca Lucullus'un Mithradates'i "savaşa çekemediğini" söyler. Plutarkhos, Mithradates'in "utanç verici şekilde kaçtığını", çünkü savaşın "gürültü patırtısına" dayanamadığını bile ileri sürer. Barbar savaşçıların "çarpışmada başarılı olamadıklarını" ifade eder: "Roma süvarisiyle küçük bir çarpışmada bile üzerlerine ilerleyen piyadeye direnmiyorlar, sağa sola kaçıyorlardı." Gordyeneliler

ve Atropaneliler "Romalılarla yakın savaşa girmek" yerine çıldırtıcı şekilde dörtnala kaçmayı tercih ediyorlardı. Plutarkhos "Takip uzun ve yorucuydu. Romalılar yıpranmıştı," diyerek sözlerini sonlandırır.[26]

Kesinlikle doğru. Tarihçiler –ve Lucullus– barbar savaşçıların çok iyi uyguladığı asimetrik savaş usulünü benimseyen Mithradates'in ortaya koyduğu yeni gerilla taktiğini anlayamamışlardı. Mithradates ve Tigranes yakın çarpışmayı terk edip doğrudan savaştan kaçınmışlar, düşmanın hızını onun aleyhine döndürmüşlerdi. Romalılar giderek bıkıp şaşkına dönerken, barbarlar ve onların dirençli küçük atları, sonbahar kışa dönerken, zorlu coğrafyada kendi evlerindeydiler. Yiyecek, su, barınak ve gizlenme yerlerinin tam olarak nerede bulunduğunu biliyorlardı. Lucullus nerede olduğunu, düşmanın nerede saklandığını ya da bir sonraki saldırının ne zaman geleceğini bilmezken, onlar Lucullus ve adamlarını izliyorlardı.

Zeki bir tarih araştırmacısı olan Mithradates, görünüşe göre Ksenophon'un –şimdi Lucullus'un kendisini bulduğu– bu bölgenin yerlisi atlı okçulara karşı savaşan Yunan hoplit ordusunun yaşadığı zorluklarla ilgili fikirlerini çalışmıştı. Yukarıda değinildiği gibi, Mithradates aynı zamanda İskender'in Afganistan'ı işgalinden sonra karşılaştığı atlı direnişçilerle baş etmek için dağ eğitimi almış, hafif zırhlı ve manevra kabiliyeti yüksek yeni bir süvari birliği yarattığını (MÖ 330) biliyordu. Bu taktikler, İugurtha'nın ve Mithradates'in müttefiki Tuna kökenli atlı Scordiscilerin Pontos'ta Lucullus'a karşı kullandıklarına benziyordu.

Mithradates aynı zamanda İskit ülkesi göçerlerinin MÖ 512'de Dareios ve onun Pers ordusunu zekâlarıyla nasıl alt etmiş olduğunu anımsamış olabilirdi. Yunan tarihçi Herodotos'un ifade ettiği gibi göçerler "Kendilerini korumayı yeryüzündeki herkesten daha iyi biliyorlardı... Eğer bir düşmanla karşılaşmaktan kaçınırlarsa, o düşman onların üstesinden asla gelemezdi." Dareios'u İskit bölgesinin içlerine çeken göçerler, kral ne zaman saldırı girişiminde bulunsa ortadan kaybolmuşlardı. Dareios İskit liderine öfkeli bir mesaj göndermişti: "Ne demeye çekip gidiyorsunuz? Neden kaçmak için topraklarda gezinip duruyorsunuz? Eğer çok zayıfsanız teslim olun! Eğer bana karşı koyacak kadar güçlü olduğunuzu düşünüyorsanız dik durun ve savaşın!" Ancak Herodotos'un işaret ettiği üzere, İskit stratejisi endişe ya da korkaklık yüzünden uygulanmamıştı; psikolojik ve askeri anlamda mantıklı bir

stratejiydi. Persler ne zaman üstünse geri çekilen ve ardından önceden kestirilemeyen şekilde saldırıp kaçan göçerler, bu şekilde Dareios'u gafil avlayarak sürekli dengesini bozuyorlardı. Kralın ikmal hatları, artık kopma noktasına gelecek kadar uzamıştı. "Defalarca" diye yazar Herodotos, "Dareios'un anlık başarıları yerini vahim utançlara bıraktı." Bu şekilde göçerler düşmanın karşısına hiç çıkmaksızın Dareios'un bütün İskit topraklarını baştan başa geçmesini sağlayarak onu Tuna'ya kadar götürdüler.[27]

MÖ 68/67'de Mithradates de Lucullus'un Dareios'un açmazına girmesini sağladı. Yüksek bölgelerdeki havaya alışık olmayan Roma ordusu yorgun ve açtı; büyük şikâyetlerle ve güçlükle yola devam ediyordu. Düşman nerede saklanmaktaydı? Güneş bulutsuz bir gökte parlarken nasıl olur da hava buz gibi soğuk kalırdı? Birdenbire Romalıların beklediğinden daha kısa zamanda kış geldi. Kar toprağı örttü; buz sarkıtları çam dallarını kapladı; dereler dondu. Güneş ışınları sıcaklık vermiyor, karın göz kamaştırıcı ışığı adamları kör ediyordu. Dondurucu soğuk el ve ayak parmaklarını içten içe yiyip bitiriyor ve "Hızla donan nefesler bıyık ve sakalların üzerinde acı verici buz saçakları oluşturuyordu." Atlar karanlık suların üzerinden geçerken kırılan buzlar atların bacaklarını kesiyordu. Kısacık mantolarına sarınmış askerler dar kanyonların arasından ve buz kaplı bataklıkların üzerinden tek sıra halinde ilerliyorlardı. Buz tutmuş çadırlara doluşmuş halde karları eritip içen askerler sürekli titriyorlardı.[28]

Askerlerin şikâyetleri, geceleri çadırlarında yaptıkları "gürültülü toplantılara" ve firar tehditlerine dönüşmüştü. İkinci bir isyanı bertaraf etmeye çalışan Lucullus, onların yakında Hannibal'in kurduğu şehri yok edecekleri ve Mithradates'i ele geçirerek "Roma'nın en çok nefret edilen iki düşmanına karşı zaferlerini kutlayacakları" konusunda umutlandırıyordu. Fakat Plutarkhos, askerlerin Lucullus'u kaçak kralların takibinden vazgeçmeye zorladığını yazar. Lucullus ordusunu dağlardan indirip Dicle'nin ılıman kışına götürdü.

Burada Lucullus adamlarını Tigranes'in kardeşi Gouras tarafından tutulan Nisibis'i [bugünkü Nusaybin] kuşatmaya teşvik etti. Şehri savunan kişi, daha önce gördüğümüz gibi Lucullus'un Amisos'taki baş düşmanı olan Mithradates'in mühendisi Kallimakhos'tan başkası değildi. Gouras teslim oldu ve zafer alayında sergilenmek için yaşamasına

izin verildi. Kallimakhos ise Lucullus'un huzuruna getirildi. Mühendis Mithradates'in muhteşem hazinelerini sakladığı gizli yerleri açıklamayı vaat etti ama Lucullus Amisos'u ateşe vererek bu Yunan kentini kurtarmasını engellediği için ona ölene dek işkence etti. Kallimakhos öldüğünde Mithradates'in zekice saklanmış birçok altını ve değerli eşyası da, Romalıların gözden kaçırdığı hazinelere dair bilgiler de kayboldu. Belki bugün hâlâ keşfedilmeyi bekliyorlar.[29]

Lucullus ve ordusu tükenmişti. Subaylar ve adamlar sadece kendini zengin ettiğini düşündükleri Lucullus'u küstah ve mesafeli olduğu için kıyasıyla eleştiriyorlardı. İspanya ve İtalya'da zafer kazanmış ve askerlerinin iyiliğini düşünen Pompeius'un liderliğiyle onun liderliğini, Lucullus için hiç de hoş olmayan bir şekilde kıyaslıyorlardı. Lucullus'un Mithradates'in takip edilmesi ricasını görmezden geldiler. MÖ 67'de Lucullus'un ordusu Nisibis'te ordugâh kurdu ve kımıldamayı reddetti.

Pontos'ta Mithradates Dalgası

Mithradates'in Pontos Krallığı'nı geri almasının önünde engel kalmamıştı. Tigranes ise Kappadokia'ya yeniden sahip olmak için daha sonra gelecekti. Agarlar, Timotheos, Hypsikratea, muhafızı Bituitus, Romalı firariler ve çok iyi eğitilmiş sekiz bin piyade ile süvarinin eşlik ettiği Mithradates, halkı tarafından sevinçle karşılandı. Garnizon kurmak için eski müstahkem mevkileri ziyaret eden Mithradates'in yeni ordusuna birçok hevesli insan katıldı.[30]

Şimdi altmış yedi yaşında olan iyimserlik dolu yaşlı savaşçı, MÖ 67'de ordusuyla halen Pontos'ta işgalci konumundaki iki Fimbria lejyonuna doğru ilerledi. Bunlar, Mezopotamya'da Lucullus'a katılmak için rahat görev yerlerini bırakmayı reddeden askerlerdi. Tarihçi Eutropius'un belirttiği gibi, Mithradates'e Pontos'u geri kazanma şansını veren onların ilgisizliği ve açgözlülüğüydü. Gafil avlanan Romalı vekil umutsuzca Fimbria lejyonlarının elindeki köleleri silahlandırarak kuvvetini arttırmaya çabaladı. Büyük Mithradates'i nihayet durdurabilecek kişi kendisi olabilir miydi? Kölelerden oluşan birliğini ve lejyonlarını savaş alanına sürdü. Çarpışma bütün gün devam etti ve Romalılar arkalarında beş yüz ölü bırakarak geri çekildiler.[31]

Roma tehdidi halen ufukta olmasına rağmen, bu heyecan verici bir zaferdi. Küllerinden doğan Anka kuşu gibi, Mithradates geri dönüyordu. Fakat ön saflarda savaşan kral yaralanmıştı; bu onun ilk savaş yarasıydı. Bir ok gözünü ıskalayıp yanağını parçalamıştı. Savaş alanından taşınması gerekti. Kral kritik bir durumdayken birkaç gün boyunca askerleri hayatı için endişelendi. Yılan zehirinin kanamayı pıhtılaştırıcı etkisini bilen Agar şamanları, yarayı başarıyla tedavi ettiler. Mithradates birkaç gün sonra Romalıların yeni saldırısını geri püskürtmek için tam zamanında at sırtındaydı.

Sıradışı meteorolojik olaylar yaratan doğa bir kez daha araya girecekti. Appianos'a göre savaş başlamadan önce, uğuldayan rüzgârların eşliğinde "benzerini kimsenin hatırlamadığı" garip bir kasırga patlak verdi. Hortum her iki ordugâhın keten çadırlarını uçurdu; adamları ve yük hayvanlarını kayalıklara sürükledi. Her iki taraf da yeniden toparlandı. Çarpışma, sonucu belirleyecekti.

Romalılar Zela'da Mithradates'e gece taarruzu yaptılar. Miğferini ve zırhını kuşanan Mithradates adamlarını harekete geçirdi. Birlikte lejyon askerlerini yağmur suyu ve çamurla dolu hendeklere sürdüler. Kısa süre sonra bunlar Romalı cesetleriyle tıka basa dolacaktı. Fakat savaşın en civcivli anında, cesur bir *centurio* Mithradates'in yanına gelip atının yanında koşmaya başladı. Ardından kılıcını bütün gücüyle kralın uyluğuna indirdi. Yakınındakiler –muhtemelen Bituitus ve Hypsikratea– vakit kaybetmeden Romalıyı parçalara ayırdılar, fakat Mithradates kanlar içinde yere devrildi. Kral yine savaş meydanından taşınarak götürüldü. Yüksek moral yerini panik ve umutsuzluğa bırakmıştı. Gözüpek komutan böylesine tehlikeli bir yarayı atlatabilecek miydi? Askerler sahra doktoru Timotheos ve Agar büyücüleriyle çevrelenmiş halde çamurlu toprakta yatan Mithradates'i görebilmek için ovada toplandılar. Seferde ikinci kez tıp tarihi yazıldı. Agar büyücüsü kanın akışını yine yılan zehiri kullanarak durdurdu. Mithradates'in bilinci yerine geldi. Herkes İskender'in de benzer bir ağır uyluk yarası aldığını ve doktorlarının onu Makedonia ordusunun önünde yukarı kaldırıp sevgili krallarının halen yaşadığına askerleri inandırdıklarını hatırladı. Şimdiyse Mithradates'in hekimi Timotheos tezahüratta bulunan askerleri görebilsin diye onu yukarı kaldırıyordu.[32]

Öğleden sonra geç bir saatte yenilmez Mithradates yeniden atına binmiş Roma ordugâhına saldırıyordu. Fakat ordugâh boştu; hayat-

ta kalanlar korku içinde kaçmış, arkalarında 7000 ölü bırakmışlardı. Mithradates ve adamları katliam alanını denetlerken 24 *tribunus* ve 150 *centurio* saydılar. Bu, tek bir antik savaşta kaybedilen en yüksek subay sayısıydı. Mithradates'in MÖ 67'de Zela'daki bu büyük savaşta Pontos'u geri alması, onun uzun kariyeri boyunca elde ettiği en beklenmedik ve dikkat çekici başarılardan biriydi. Savaş meydanında Zeus Stratios'a şükranlarını belirten bir zafer anıtı dikti.

Lucullus çamurlu hendeklerdeki ezici yenilgiden sonra Pontos'a varmıştı. Burada bitkin Fimbria lejyonlarının başına geçti ama savaş alanının her tarafına dağılmış 7000 cesedin cenaze törenlerini ayarlayamadı. Plutarkhos'a göre bu ihmal moralleri bozuk askerleri için bardağı taşıran son damlaydı.

Üstelik Mithradates çoktan gitmişti. Yeni stratejisine sadık kalan kral, kendisine ulaşılamayacak bir yere, Batı Armenia'ya çekildi. Tigranes krallığını güvence altına almak için yardıma geliyordu. Lucullus iki büyük ordunun buluşacağı noktaya ilerleme emri verdi, ama yıpranmış Fimbria lejyonları görev yerlerini terk ettiler. İsyan Lucullus'un lejyonlarına yayıldı. Bu noktada, talih tanrıçasının Lucullus'u hepten terk ettiğini söyler Plutarkhos: "İzlediği yol o kadar talihsiz ve amaçsız bir hal almıştı ki, başardıklarının neredeyse hepsini sırf kendi hatası yüzünden yitirmişti." Lucullus gözleri yaş içinde çadırdan çadıra dolaşarak adamlarının itaat etmesini istedi. Askerler ayaklarının dibine boş para keselerini atıp düşmanlarıyla tek başına savaşmasını, çünkü onlar sayesinde nasıl zengin olunacağını sadece kendisinin bildiğini söyleyerek Lucullus'la alay ettiler.[33]

Büyük Tigranes Kappadokia'da ilerleyip Mithradates Savaşları'nın başlangıcından beri bölgeyi üçüncü kez geri alırken Lucullus çaresizce oturdu. İnsan Lucullus'un, Tigranes tarafından Tigranokerta'ya nakledilmiş ve şimdi (Tigranes'in yeniden işgaliyle aynı zamanda) kendisi tarafından serbest bırakıp vatanlarına yolladığı Kappadokialı mültecileri düşünüp düşünmediğini merak ediyor.

Roma'da Halkçılar hizbi Lucullus'u savaşı uzatmak ve kendi çıkarı için Mithradates'le Tigranes'in saraylarını soymakla suçlamaktaydı. Eleştirenler yılları, paraları ve insanları çarçur ettiğini, Roma'nın en büyük düşmanını ortadan kaldırması gerekirken "askerlerini değerli taşlarla süslü altın kapların yüklendiği deve ve araba kervanlarını sürmeye zorladığını" söylüyorlardı. Lucullus Senato'ya Mithradates'e tamamen boyun

Resim 13.3. Pompeius (solda) Lucullus'tan (sağda) Mithradates Savaşları'nın komutasını alıyor. Gravür, Augustyn Mirys, 1750 civarı.

eğdirdiği konusunda güvence vermişti. Şimdi ise Roma'ya gelen subaylar, Sulla'nın başaramadığı ve Lucullus'un da başardığını iddia ettiği görevin tam anlamıyla karmaşa içinde olduğunu ve suya düştüğünü bildiriyordu. Elli iki yaşındaki Lucullus görevden alındı; askerleri de terhis edildi.

MÖ 66'da Gnaeus Pompeius (acımasızlığı yüzünden hamisi Sulla tarafından "Büyük" diye anılırdı) Mithradates'e karşı yürütülen savaşın başına getirildi. Kırk yaşındaki Pompeius zaten iki zafer alayı düzenlemişti; hem Sertorius ve hem de Spartacus'u yendiği için –bazılarına göre haksız yere– itibar görüyordu. Pompeius eski rakibi Lucullus'la Galatia'daki bir köyde bir araya geldi. Birbirlerini kutlarken dişlerini gıcırdattılar ve ardından üstü kapalı imalarda bulundular. Pompeius, Lucullus'u küçük görürken o da onu başkalarının avları üzerine çullanan tembel bir akbabaya benzetti. Mithradates'in yanıltıcı biri, gölge bir düşman olduğu konusunda onu uyardı. Pompeius gözden düşmüş komutana Roma'ya kadar eşlik etmesi için sadece bin altı yüz asker bıraktı. Geri kalan askerler hevesle Pompeius'un ordusuna yazıldılar.[34]

Resim 13.4. Lucullus Roma'yı kiraz ağacıyla tanıştırıyor. *Journal des gourmands*, Paris 1806-1807. Boston Athenaeum'un izniyle.

Gemiler dolusu ganimet, esir ve değerli kiraz ağacı fidanlarıyla İtalya'ya dönen Lucullus'un zafer alayı düzenlemesine izin verildi. Tören zincir zırh kuşanmış Pers süvarileri ve onları takip eden Mithradates'in tırpanlı savaş arabalarının geçişiyle başladı. Tigranes'in bahtsız kardeşi Gouras kralın *tiara*sını taşıyordu. Bunlar Tigranes'in yerini almak zorundaydı. Elbette Mithradates'in yokluğu göze çarpıyordu. Kral gerçek boyutunda altın bir heykel ve değerli taşlarla süslü devasa bir kalkan tarafından temsil edilmekteydi. Heykelin arkasında yorgun adımlarla yürüyen kişiler Mithradates'in Kabeira'da ele geçirilmiş hüzünlü kız kardeşi Nyssa ve kralın yaklaşık 60 generaliyle danışmanıydı. Onların ardından Mithradates'in savaş gemilerine ait 110 tunç pruva geliyordu. Bunları, Lucullus tarafından Pontos ve Tigranokerta'dan yağmalanan Mithradates altınlarıyla yüklü 50 teskere ve 2,5 milyondan fazla gümüş sikke taşıyan 56 katır takip ediyordu.[35]

Lucullus savaştan kazandıklarını öyle ölçüsüz bir hayat için harcadı ki, lüks villalarda aylaklık eden ve egzotik tatların sunulduğu gösterişli ziyafetler düzenleyen Roma'nın en kötü şöhretli sefihi ve midesine en düşkün adamı olarak tarihe geçti (İngilizce'de *lucullan* sıfatı şatafatlı ziyafetleri tanımlar). Lucullus'un hayat tarzı hakkında hikâyeler anlatılırken, gurmeler onu İtalya'ya kirazı getirdiği için övüyordu. Ancak komutayı Pompeius'a bıraktıktan sonraki birkaç yıl içinde Lucullus aklını kaybetmeye başlayacaktı. MÖ 57'de delirmiş halde, bazı fısıltılara göreyse aşırı dozda aşk iksirinden zehirlenerek yaşamını yitirecekti.[36]

Ancak bunlar ileride yaşanacak olaylar. Yıpranmış, fakat krallığını geri alma başarısından dolayı morali yerinde olan Mithradates için gelecek yeniden parlak görünüyordu. Kararlılığı ve yeni taktiği sonuç getirmişti. Pompeius'un şu anda yeni bir savaşı finanse edemeyeceğini biliyordu. Roma –ve Pompeius– açık denizlerde görmezden gelinemeyecek bir krizle karşı karşıyaydı. Mithradates Savaşları sırasında korsan gemileri, yani gümüş kürekler, yaldızlı yelkenler ve erguvani ipek güneşlikleri olan binden fazla gemi, Kilikia'dan Cebelitarık'a bütün Akdeniz'i istila etmiş, istediklerini yağmalamış, canının çektiklerine saldırmış ve gönüllerine göre adam kaçırmışlardı.[37] Pompeius Akdeniz'deki korsan yataklarını yok etme göreviyle meşgulken Mithradates de Pontos'taki karargâhından iktidarını yeniden inşa etmekte ve servetini eski haline getirmekteydi.

14. Bölüm

Oyunun Sonu

Komar ormanları içinde bulunan ağaç evlerindeki Kule İnsanları Pompeius'un ordusunu Mithradates'in krallığına doğru ilerlerken izledi. Genç bir prensken Mithradates bu vahşi kavimle dostluk kurmuştu. Ksenophon'un Yunan ordusunu MÖ 401'de yerlere seren güçlü nörotoksin yerel yaban balının sırrını biliyorlardı. Balın tadına baktıktan sonra askerler sinir krizleri geçirmiş ve düşman bölgesinde savunmasız kalmışlardı. Bereket versin ki, Ksenophon'un adamları sonunda sağlıklarına kavuşmuşlardı.

Ne var ki, MÖ 66'da yaban balı Ksenophon'un tecrübesinden habersiz Romalı işgalciler karşısında bilinçli bir biyolojik silah olarak kullanılacaktı. Kule İnsanları Pompeius'un güzergâhı üzerine davetkâr arı kovanları yerleştirdiler. Mithradates'in önerisini mi dinliyorlardı? Bunu bilmiyoruz, ama girişim şüphesiz Zehirlerin Kralı'nın hoşuna giderdi ve başarılı da oldu. Pompeius'un öncü birlikleri bu ikramın tadını çıkarmak için durdu. Sağırlaşan ve körleşen, şiddetli kusma ishalden harap olan askerler yol kenarına hareketsiz halde yığıldılar. Kule İnsanları ellerinde demir savaş baltalarıyla aşağı indiler. Pompeius olay yerine vardığında, yol kenarına dağılmış bal ve kanla yapış yapış bin kadar askerin cesedi üzerinde kapkara bir sinek bulutunun dolandığını gördü.[1]

Ya Mithradates? Çok uzaklarda, Roma hâkimiyetinin uzun kolundan yine kaçmaktaydı.

Pompeius

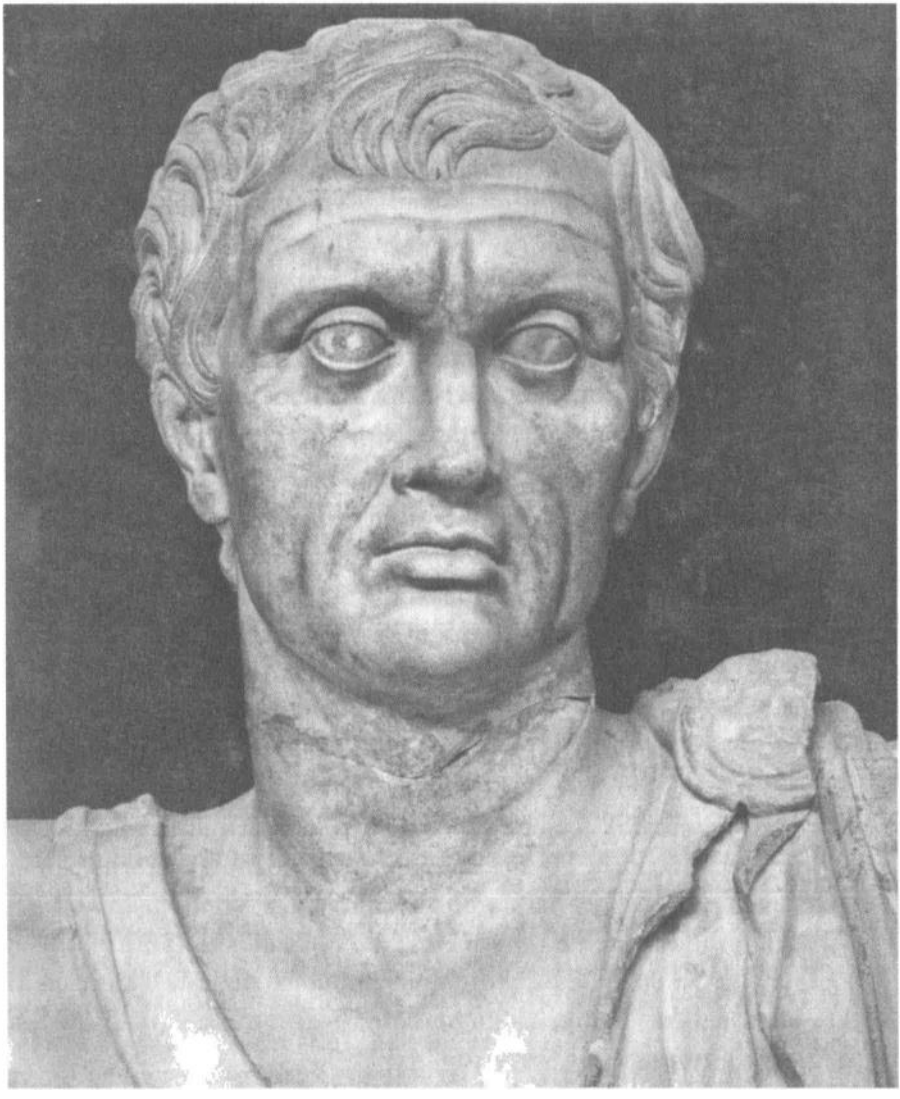
Bundan bir yıl önce, MÖ 67'de, "iğrenç bir aşırılığın" göstergesi olan donanmalarıyla Akdeniz'de hüküm süren korsanları yok etmek

üzere Pompeius'a 6000 talent bütçe, 120.000 asker, 4000 süvari ve 270 gemi verilmişti. Korsanlara karşı düzenlenen diğer seferler başarısızlığa uğramıştı ancak Pompeius kaynaklarını beceriyle bir araya getirerek Mithras'a tapan korsanların 10.000 kadarını ya yakaladı ya da öldürdü. Korsanlık tehlikesine karşı Roma'nın verdiği kapsamlı tepki geri kalan korsanların çoğunu Roma eyaletlerinde kendilerine bağışlanan topraklarda yerleşmeye ikna etmişti.[2]

Pompeius'un başarısı, Lucullus'un Mithradates'e karşı yürüttüğü başarısız savaşın komutasını almak için kendisine sınırsız savaş yetkileri verilmesini sağlamıştı. Cicero, Pompeius'u "Artık iyiden iyiye üzerimize sinen ve Roma adını kemirmeye başlayan bu lekeyi temizle," diyerek teşvik etti. MÖ 88'de Mithradates'in "Bütün Asia'da birçok şehre yayılmış halde yaşayan bütün Romalıların katledilmesi ve boğazlanması" emriyle yaşanmış ve henüz intikamı alınmamış mezalime gönderme yapıyordu. Buna rağmen Mithradates "acımasızlığına denk bir ceza çekmedi" diye devam etti Cicero: "Şimdi, yirmi beş yıl sona hâlâ kral... Sadece kendisini Pontos'ta ya da Kappadokia'nın kovuklarında gizleyen değil, aynı zamanda atalarından kalan krallığında ortaya çıkmanın ve Asya'nın gün ışığında Roma'nın gelirlerini yağmalamanın yollarını arayan bir kral."[3]

Pompeius korsanları cezalandırırken, Mithradates'in krallığını güvence altına alması, ordularını toplaması ve geride kalan aile üyelerinin güvenliğini sağlaması için bir yılı vardı. Gözdeler çeşitli müstahkem mevkilere gönderildi. Stratonike ve Ksiphares Kainon Khorion'a, kızı Drypetina Sinora'ya sığındı. Diğer çocuklar Mithradates'in oğulları Makhares ve Pharnakes'le birlikte Bosporos Krallığı'ndaydı. Pontos'ta Mithradates sınırları korumak üzere otuz bin kadar piyade ve üç bin süvari seçerek sınıra yerleştirdi. Romalıların talanından sonra erzaklar azalmıştı. Bu yeni Romalı işgalcilerin işini aksatacaktı ama öte yandan açlık kendi ordusunda firarlara yok açacaktı. Kral sınırdaki ileri karakolları terk ederken yakalananları acımasızca cezalandırdı.

Birçok Romalı subay ve asker Mithradates'e katılmak üzere Lucullus'tan ayrılmıştı. Bağlantıları MÖ 66'da, hem Mithradates hem de Tigranes'e savaş açma yetkisi verilmiş Büyük Pompeius'un büyük bir ordu ve donanmayla Rodos üzerinden Pontos'a ilerlediklerini kendisine bildirdiler. Pompeius Parth ülkesi kralıyla müttefik olmayı bile başarmıştı.

Resim 14.1. Roma'da, Pompeius'un evi yakınlarında bulunmuş mermer heykel. Pompeius'un idealize edilmiş bir portresi olarak tanımlanmıştır. Palazzo Spada, Roma.

Bu yeni savaştan kaçınmanın şerefli bir yolunu arayan ve atalarından kalma vatanını –Roma işgalinden yeni kurtardığı krallığını– geri kazanmaya kararlı olan Mithradates vakit kaybetmeden Pompeius'a elçiler yolladı. Barış için şartları ne olacaktı? Pompeius'un dobra cevabı şuydu:

"Koşulsuz teslimiyet ve Romalı hainlerin geri verilmesi." Mithradates bu yanıtı kendi saflarındaki Romalılara iletti. Onlar da kralı direnmeye teşvik ettiler. Askerlerinin kalanı da Romalı silah arkadaşlarıyla hemfikirdi. Onların tepkisi Mithradates'i etkilerken Pompeius'un uzlaşmaz tavrı öfkelendirmişti. Destekçilerinin sadakatinden emin olan Mithradates, bunun sonuna kadar birlikte yapılacak bir mücadele olacağına ant içti: "Hayır! Açgözlü Romalılarla hiçbir zaman barış yapmayacağım! Asla onlardan birine teslim olmayacağım! Herkesin yararına olmadığı sürece herhangi bir şey yapmayı reddediyorum!"[4]

Son Sefer

Pompeius sınır karakollarına bir saldırı başlattı. Mithradates piyadelerinin tamamını gönderince Romalılar geri çekildiler. Pompeius'un zorlu kuvvetlerinin büyüklüğünü tespit eden Mithradates, onun saldırmaya cesaret edemeyeceği güneydoğu Pontos'taki korunaklı bir dağlık mevkiye çekildi. Aslına bakılırsa, Pompeius'un çok sayıda askeri Mithradates'e katılmıştı.

Mithradates siper kazdığı izlenimini verdi. Fakat bir gece, kamp ateşlerini her zamanki gibi yaktıktan sonra, Mithradates'in ordusu gizlice mevkiden dışarı çıkarak Romalıları beklemedikleri bir anda yakaladı ve bölgeden uzaklaştı. Hem Plutarkhos hem de Appianos, Mithradates'in bölgedeki su ve yiyecek kaynakları hakkında bilgisi olmadığı için bölgeyi terk ettiğini iddia eder. Kralın memleketi hakkındaki ayrıntılı bilgisi göz önüne alınırsa bu uzak bir ihtimaldir. Appianos'un kafası karışmıştı: Mithradates, neden "Pompeius'un herhangi bir direnişle karşılaşmadan topraklarına girmesine izin vermişti?"

Kral, Pompeius'un yiyecek bulamayacağını umuyordu. Ancak Pompeius ikmal yollarını açık tuttu, derin su kuyuları kazdı ve Mithradates'i yeni konumunda kuşatma altına aldı. Kırk beş gün sonra Mithradates, yük hayvanlarını kesti; süvarilerin atlarını ve elli günlük erzakı tuttu. Plutarkhos'a göre yürüyemeyen yararlı adamlar Romalıların elinde aşağılayıcı bir ölüm tatmasınlar diye silah arkadaşları tarafından öldürüldü. Mithradates ve ordusu başka bir müstahkem mevkiye gitmek üzere yine "kötü yolları takip ederek sessizce sıvıştılar."

Cassius Dio, Mithradates'in "korkmaya başladığını ve kaçmaya devam ettiğini, çünkü kuvvetlerinin düşmandan zayıf olduğunu" düşünmüştü. Appianos ise bu faaliyetleri Mithradates'in "yaklaşan felaket karşısında yaşadığı korku ve akıl tutulması" olarak kabul etmişti. Ancak kralın geçmişi, kişiliği ve yakın zamanda direnmeye ant içtiği göz önünde tutulursa bu düşüncelerin doğruluğu kuşkuludur. Mithradates'in kaçamak manevraları göçerlerin savaş sanatıyla ve İskender'in Afganistan'da uyguladığı yenilikler üzerine inşa edilmiş yeni gerilla taktiğiyle uyumluydu; üstelik Lucullus'a karşı denenmiş ve başarılı olmuştu. Görünüşe bakılırsa Mithradates'in faaliyetleri Pompeius'u Pontos ve Armenia arasındaki tanımadığı engebeli arazinin içlerine çekmek üzere düşünülmüştü. Gerçekten de, sonraki yüzyılda Romalı askeri strateji uzmanı Frontinus bu faaliyetleri, Mithradates'in Pompeius'u aldatmaya yönelik kapsamlı stratejisinin örneği olarak sunacaktı.

Mithradates'in sonraki hareketleri de bu açıklamayı doğrular. Appianos, Pompeius'un zorlu dağ geçitlerinde Mithradates'i takip etmek için büyük güçlükler çektiğini aktarır. Ne zaman Mithradates'i yakalasa kral doğrudan çarpışmayı reddediyordu. Bunun yerine "Saldıran düşmanı süvarileriyle geri püskürtüyor ve karanlık basınca sık ormanların içinde kayboluyordu." Bu yeni taktik Romalıların olduğu gibi Mithradates'in Romalı dostlarının da kafasını karıştırmıştı. Kralı Pompeius'la göğüs göğüse çarpışması için ikna etmeye boşu boşuna çabaladılar. Fakat Mithradates bunun yerine Dasteira yakınlarındaki dağlarda kendine korunaklı bir pozisyon sağlamıştı. Burası dik yarlar ve yalçın kayalıklarla korunuyordu. Mithradates'in iki bin kişilik birliği tarafından savunulan tek bir girişi vardı. Mithradates yine, Pompeius'u geri dönmeye zorlayacak yiyecek azlığına güveniyordu.[5]

Ay Işığında Kâbus

Burada konaklarken Mithradates dolunayda bir rüya gördü. Kâhinlerin kaydettiği rüya Pompeius tarafından kralın ölümünden sonra evrakları arasında bulunmuştur. Rüya güzel başlıyordu. Mithradates yüzünü ısıtan güneş ışınları altında iyi bir rüzgârla yelken açmış, Karadeniz'den kuzeye doğru meltemin keyfini çıkararak ilerliyordu.

Çok canlı ve neşeliydi; o ve güvertedeki yol arkadaşları hoşça sohbet ediyordu. Biraz sonra Pantikapaion'un yeşil çayırları ve kuleleri göründü. Mithradates'e yüksek bir kendine güven, neşe ve emniyet havası geldi. O ve Amazon yol arkadaşı Hypsikratea arkalarında uçsuz bucaksız bozkırların verdiği özgürlükle, Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki Bosporos Krallığı'nda huzur bulacaklardı. Bu cennet gibi rüya birdenbire kâbusa döndü. Mithradates kendisini "Bütün arkadaşlarından yoksun olarak bir enkaza tutunmuş halde denizde savrulurken buldu." Kral uykusunda kıvranırken arkadaşları onu uyandırdı. Gecenin bir yarısıydı ve "Pompeius saldırıyor!" diye bağırıyorlardı.[6]

Mithradates, Hypsikratea ve generaller silahlarını, zırhlarını kaptıkları gibi Pompeius'la karşılaşmak üzere dışarı fırladılar. Parlak ayın altında Pompeius onların hızlıca savaş düzeni aldıklarını görebiliyordu ve sürpriz bir saldırı emri verdi. Ancak Mithradates'i bir kerede kesin olarak yok etmeye hevesli subayları kurnaz bir planla çıkageldiler. Bu gece dolunay Pompeius'un müttefiki olacaktı. Romalıların konuşlandığı yerin arkasından gelen ay ışığı batarken arkalarından önlerine doğru parlayacak ve onlar ilerledikçe yollarını aydınlatacaktı. Daha da önemlisi, ay ufka yaklaştıkça gölgeler iyice uzayacaktı. Subayları krokiler çizerken Pompeius aniden, uzayacak gölgelerin, düşmanın iki ordu arasındaki mesafeyi doğru şekilde hesaplamalarını engelleyerek yönelimlerini şaşırtacağını fark etti (bkz. levha 6).

Sıradışı meteorolojik ve astronomik fenomenlerin –kuyrukluyıldızlar, denizdeki fırtınalar, hortumlar, meteorlar– dikkati çektiği savaş ve mücadeleyle dolu hayatında bir başka doğa olayının Mithradates'in yıkımına yol açması belki de şaşırtıcı değildi. Gecenin kraliçesi Ay tanrıçasının, Roma tarafından temsil edilen Karanlığın güçlerine karşı sürdürdüğü efsanevi savaşta Güneş ve Işığın savunucusu Mithradates'in çöküşünü getirmesi şüphesiz ironikti. Pompeius'un gece saldırmayı seçmesi, İran etkisindeki Doğu'da Roma'ya biçilen imajla uyumluydu. Buna karşın Mithradates'in kahramanı İskender, Dareios'a gece saldırmayı tavsiye eden generallerini azarlamış ve "zaferi, bir hırsız gibi çalmayı" reddetmişti.[7]

Romalılar ayın soluk ışığında ilerledi. Uzaklara yansıyan uzun mavi gölgeleri Romalıların gerçekte olduklarından daha yakında bulundukları izlenimini veriyordu. Göz yanılsamasına aldanan Mithradates'in

okçuları oklarını zamanından önce fırlattı. Oklar takır tukur seslerle hedeflerinden uzağa düştü. Romalılar saldırıya geçtiler.

Yukarıdaki yamaçtaysa yük hayvanlarıyla birlikte geride duran Mithradates'in çoğu askeri halen silahlarını kuşanıyor, saldıranlarla karşılaşmak üzere hızla geri dönüyordu. Ön saflar Romalıların şiddetli hücumuyla panikler ve gerilerken, kayalık kanyonda sıkışan Mithradates'in ordusunda dehşet kol geziyordu. MÖ 66 yazının sonunda yapılan Ay Işığı Savaşı'nda, Pompeius'un adamları, çoğu silahsız olan Mithradates'in on binlerce savaşçısını öldürdü ve esir etti. Pompeius kralın ordugâhını ve erzaklarını ele geçirdi.[8]

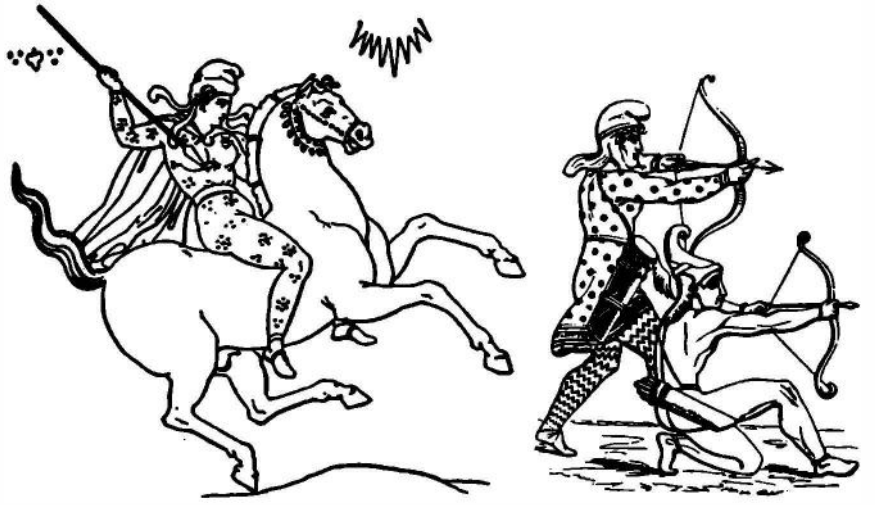
Buna rağmen Pompeius hayal kırıklığına uğramıştı. Kral Mithradates ne ölülerin ne yaralıların ne de esirlerin arasındaydı.

Mithradates ve Hypsikratea

Savaşın başında Mithradates, yanında at süren Hypsikratea ile birlikte Romalıların ilerleyişini kesmek üzere sekiz yüz süvariye komuta ediyordu. Çarpışma şiddetli geçiyordu; Pompeius, Mithradates'in süvarisine olan güvenini yok etmek için piyadelerine kralın atlarını hançerlemelerini emretmişti. Mithradates, Hypsikratea ve kralın diğer iki arkadaşı geri kalanlardan kopmuştu. Dördü sonunda Romalıların arka saflarını yardılar ve savaş meydanının gerisindeki tepelere doğru dörtnala ilerlediler.[9]

Pers-Amazon kıyafeti –kısa tunik, pelerin, kulak koruyuculu Pers külahı, deri çizmeler ve zikzak motifli tozluklar– içindeki Hypsikratea, zorlu şartlarda at sürmekten ya da çarpışmadan keyif alırdı. Cirit, savaş baltası ve yayı o kadar "mertçe" kullanıyordu ki, Mithradates'in onu "Hypsikrates" adıyla çağırması şaşırtıcı değildir. Hypsikratea da kendisini krala adamıştı. Bu "Cesur Amazon, uzun yolculuğunun sonuna kadar sevgilisinden ayrılmayacaktı," diye yazar Théodore Reinach. Mithradates hayatının son ve en büyük aşkını, ilerideki umutsuz zamanlarda kendisine yoldaşlık edecek cesur kadını bulmuştu.[10]

Mithradates Savaşları'nın ardından, görünüşte bitmezmiş gibi gelen mücadelenin son safhasına dair anekdotlar İtalya'da dolaştıkça Romalılar bile Mithradates ve Hypsikratea'nın öyküsünden etkilenmişti. Yaklaşık bir nesil sonra birliktelikleri soylu cesaret, macera ve sonsuz aşkın

Resim 14.2. Cirit ve ok ustası göçer savaşçı kadınlar olan Amazonların Yunan sanatındaki tasvirleri. Amazonlar leopar postları, tunikler, tozluklar ve Pers-Frig tarzı "özgürlük" başlıkları giymektedir. Bulfinch'in *Age of Fable* adlı eserindeki vazo resimlerine ait çizimler, 1897 ve Smith 1873.

romantik öyküsüne dönüşmüştü. MS I. yüzyılın başlarında yazan Valerius Maximus'un hayalinde, Hypsikratea "Mithradates'e karşı hissettiği derin aşk yüzünden saçını kesip silahlarını kuşanarak kralın sıkıntılarını ve risklerini paylaşmak için savaşçı gibi yaşamış bir kraliçe," idi. Mithradates "Pompeius tarafından acımasızca yenilgiye uğratıldığında" ve "vahşi halklar arasından kaçarken bedenen ve ruhen en ufak bir yorgunluk belirtisi göstermeden onu takip etmişti."[11]

Daha geç tarihli mertlik ve cesaret öykülerinde Hypsikratea'nın ünü giderek arttı. Masallarda, baladlarda ve Shakespeare oyunlarında rastlanan erkek kılığına girmiş kadın hizmetkâr ve kahramanlardan oluşan uzun bir listenin en başındaydı. Ortaçağ vakanüvisleri kral ve Amazonu dost ve akran, aşklarını da ideal bir evlilik ilişkisi olarak tarif etmişlerdir. Boccaccio (1374) Hypsikratea'yı "Dere tepe yol alan, gece gündüz gezen, çöllerde ve ormanlarda sert toprakta yatan; sürekli düşman korkusuyla yaşayan; dört bir yanı vahşi hayvanlar ve yılanlarla çevrili; kendisini bir erkek gibi zorlu ve zinde yapmayı seçmiş," biri olarak betimler. Mithradates'in yoldaşı için, "Kralı uzun zamandır özlemini çektiğini bildiği zevklerle avutmuştu," diye imalı bir biçimde yazar Boccaccio.[12]

Resim 14.3. Mithradates ve iki yanında Hypsikratea ile Bitutius(?). *Des dames de renom, De mulieribus claris/Hypsicratea*, Français 598, varak 116, Bibliothequè National de France.

Christine de Pizan (doğumu 1364) Hypsikratea'yı güç, bilgi ve beceri açısından savaşta erkeklere denk kadınları övdüğü *City of Ladies*'e (Kadınlar Şehri) dâhil etmiştir. Boccaccio gibi Christine de Avrupa'da halkın sevgilisi hükümdarlara karşı açgözlü davranan ve düşmanlık besleyen Roma Cumhuriyeti'nin olumsuz imajını yansıtan Mithradates'in müca-

delesine sempati duyuyordu. "Romalılar Mithradates'e karşı korkunç bir savaş yürüttüler," diye yazmıştı Christine: "Krallığın kaderi tehlikedeydi ve Romalıların ellerinden ölüm, hep var olan bir gerçekti." Yine de Hypsikratea "Kralla birlikte her yere, uzak mekânlara ve tuhaf ülkelere yolculuk etti." Christine onu "Daha sakin bir hayat için yaratılmasına rağmen altın rengi uzun saçlarını erkek kılığına girmek için kesen ve cildini ter ve tozdan korumak gibi bir düşüncesi olmayan," zarif bir kadın olarak betimler. Hypsikratea Mithradates'in aşkı için "endamlı vücudunu silahlar kuşanmış, zincirli zırhı yüklenmiş miğferli ve güçlü bir şövalyenin vücuduna" dönüştürmüştü[13] (bkz. levha 2).

Gerçekteyse Hypsikratea, kızların ve erkeklerin birlikte ata binmeyi, avlanmayı ve savaşmayı öğrendikleri Avrasya göçer kültüründen gelen sağlam ve dayanıklı bir atlı savaşçıydı.

Parayı Al ve Kaç

Savaş meydanının yukarısındaki tepelerde Mithradates, Hypsikratea ve onların iki yol arkadaşı nefeslerini tutuyordu. Plutarkhos o iki kişinin adını vermez. Biri belki kralın yanında yiğitçe çarpıştığı için övülen Galyalı süvari subayı Bituitus'tu. Diğeriyse bir ihtimal kralın çocukluk arkadaşı Hermaios oğlu Gaius ya da general Metrophanes'ti. Dört kişilik grup engebeli patikaları takip ederek atlarını savaş meydanından uzağa sürdü. Ay Işığı Savaşı'ndan kurtulan diğerleri de –birkaç süvari ve üç bin kadar piyade– onlara katıldı. Mithradates, Pompeius'un gece saldırısında neredeyse on bin kayıp vermiş, ama kendisi ve en sadık takipçileri bu çetin sınavdan sağ çıkmıştı.

Mithradates bu grubu Armenia sınırındaki, içinde hazinesini barındıran Sinora (*Synorion*, "sınır bölgesi") Kalesi'ne götürdü. Halen Sinür ya da Sünür (sınır) olarak bilinen bir Türk köyü [bugünkü Bayburt, Çayıryolu Köyü-ç.] yakınlarında arkeologlar Sinora'nın güçlü kulesini keşfetmiştir. Burada Drypetina ve hadım Meniphilos tarafından karşılandılar. Ortaçağ'da Drypetina'nın bağlılığı evlat sevgisine örnek gösterilmiştir. "Kız çok çirkindi," diye yazar Christine de Pizan; "babasını o kadar çok seviyordu ki, asla yanından ayrılmadı." Laodikeia kraliçesi olarak Drypetina, "Güvenli ve rahat bir yaşam sürebilirdi... ama savaşa

Resim 14.4. Drypetina Sinora'da Mithradates'e yemek sunuyor. *Des dames de renom, De mulieribus claris/ Drypetin* Français 598, varak 113v, Biblotheque National de France.

giden babasının acılarını ve sıkıntılarını paylaşmayı tercih etti. Güçlü Pompeius tarafından yenilse bile, onu terk etmedi; büyük bir özen ve fedakârlıkla babasına baktı."[14]

Sinora'daki hava kaygı ve kötü şeylerin beklentisiyle doluydu, ama Mithradates çoktan bir plan yapmıştı. Tigranes'e bir ulak göndererek Armenia'dan yeniden sığınma talep etti. Mithradates'in hızlı hareket etmesi gerekiyordu. Pompeius yakında izini bulacaktı. Sinora'nın muazzam hazinesi gerekliydi. Fakat bu büyük para ve eşya yükü nasıl nakledilecekti? Taşınabilir hale getirilmediği sürece Mithradates'in hazinesi işe yaramazdı. Hiç yük hayvanı yoktu; sadece bir miktar süvari atı ve birkaç bin sadık kulu bulunuyordu.

Mithradates açısından durum, ant içtiği üzere birimiz hepimiz, hepimiz birimiz içindi. Bulduğu çözüm özgün ve cömertti. Kral kalan servetini takipçilerine dağıtarak yükü –ve varlıkları– birçok kişi arasında paylaştırdı. İhtişamlı kıyafet ve takılarla dolu sedir sandıklar açıldı. Kral askerlerine kaftanlar, bilezikler, kolyeler ve yüzükler dağıttı. Ardından 6000 talent değerinde altın ve gümüş sikkeyle (100.000 askerin bir yıllık ücretine eşit) dolu tunç sandıkları açtırdı. Sikkeleri bölüştürerek her bir takipçisine bir yıllık ücretinden fazlasını verdi. Kıdemlilere cömert hediyeler bahşetti. Geri kalanlar deri heybelere koyuldu. Hazinesini verimli ve eşit olarak dağıtan Mithradates'in çözümü, varlıklarını kendisine sadık askerlerle paylaşan İskender'i anımsatıyordu. Bu ayrıca, Mithradates ve takipçilerinin karşılıklı güven ve sadakatinin ispatıydı. Mithradates krallığını kaybetmişti, ama yine de onlar bütün hayatları boyunca tehlikede ve sürgünde liderlerini izleyeceklerdi.

Bundan sonra Mithradates'le hadım Meniphilos kalenin eczanesine gittiler ve zehirli haplar hazırladılar. Plutarkhos, Sinora'dan ayrılmadan önce kralın Hypsikratea'ya ve bütün arkadaşlarına yanlarında taşımaları için ölümcül zehir verdiğini, böylece istekleri dışında Romalıların ellerine düşmeyeceklerini aktarır.[15]

Kaçak ordu tuhaf bir manzara sergiliyor olmalıydı: Mithradates'in yıpranmış zırhı üzerinde erguvani pelerini vardı; Amazon sevgilisiyse alışılmadık güzellikte elbiseler giymişti. Bütün piyade ve süvariler de süslü pelerinler, altın ve gümüş bilezikler, şişkin para kuşaklarıyla kraliyet mensupları gibi süslenip püslenmişti. Planda küçük bir değişiklik olmuştu. Romalıların intikamından korkan Tigranes, (Mithradates'in kızı olan eşi Kraliçe Kleopatra'nın tavsiyesine rağmen) Mithradates'in tekrar Armenia'da barınma isteğini geri çevirdi. Aslında Tigranes eski dostunun başına ödül koymuştu. Mithradates, Tigranes'in vaat ettiği cimri ödüle kızsın mı yoksa gülsün mü karar veremedi: topu topu yüz talent... Kralın MÖ 89'da düşmanları Khaeremon ve iki oğlu için koyduğu ödülden daha küçük bir ödüldü bu.[16]

Mithradates kaçış planını yeniden gözden geçirdi. Kaçak ordu gece gündüz kuzeye, Fırat'ı besleyen kaynakların ötesine doğru yürüdü. Bu dağların yerlisi olan Mithradates'in bazı askerleri rehberlik yaptı. Bölge yabancılar için ölümcül yılanlarla (yerliler yılan zehiri için endişelenmiyordu) kaynıyordu. Gizli orman patikalarını takip ederek kralın

müttefikleri olan Heinokhoi kavmi ve Kule İnsanlarının topraklarından geçtiler. Üç gün sonra Kolkhis'e ulaştılar. Phasis'te MÖ 70'te Sinope'nin düşüşünden sonra Kokhis'e yelken açmış hadım Bakkhides ve korsan Seleukos'la yeniden birleşmiş olabilirler. Appianos'un dediğine göre burada Mithradates "Kuvvetlerini ve kendisine katılanları (yani Kule İnsanları; Heinokhoi, İberi, Albanoi kavimleriyle belki de tehlikeli zehirli oklar kullanan Soanes kavmi ve Bit Yiyenler olarak bilinen yabanıl bir kavim) organize etmek ve silahlandırmak için," bir süre durdu.[17]

Altın Postun Ülkesinde

Mithradates'in ordusu Phasis Nehri'ni [günümüzde Rioni Nehri-ç.] geçti. Mavi-yeşil parlak başlı, altın sarısı-kırmızı renkte güzel kuşlar yeşil çayırlarda salına salına geziyorlardı. Bizim sülün olarak bildiğimiz bu kuşlar taze ve sulu koyu etlerinden dolayı değerliydi. Mithradates ordusunu daha da kuzeye götürdü. Yol Kafkasların Karadeniz'le buluştuğu yerde bitiyordu. Burada, ılıman iklime sahip bir ticaret şehri olan Diokurias'ta MÖ 66/65 kışını geçirmek üzere ordugâh kurdular.

Saltanatının başlarında Mithradates'in ordusu buradaki dağlarda yaşayan "vahşi" Akhaialılara boyun eğdirmeye çalışmış, fakat pusular ve dondurucu soğuk yüzünden birçok adamını kaybetmişti. Mithradates çocukluğundan beri bu ülkenin mitlerini derinlemesine biliyordu. Ordugâhının üzerindeki yüksek dağlardaki otlaklarda bir zamanlar Medea sihirli bitkiler ve sıvı ateş toplamıştı. Herakles, Kafkaslardaki karlı bir kayalığın üzerinde Prometheus'u demir zincirlerinden kurtarmıştı. Altın Post için çıkılan yolculuk burada son bulmuştu. Antik yazarlar Kolkhislilerin Kafkaslardan gelen ırmakların taşıdığı altın tozunu koyun postlarıyla nasıl topladıklarını anlatır.[18]

Appianos bu stratejik geri çekilme sırasında Mithradates'in "aklına büyük –ve bir kaçak için tuhaf!– bir plan düştüğünü" söyler. Pompeius, Mithradates'i denizle geçit vermez dağlar arasında sıkıştırmak amacıyla Kolkhis'e yaklaşmaktaydı. Appianos, durdurulamaz Mithradates'in yine de "hayali projesini" tam bir güven ve enerjiyle gerçekleştirmeye çalışmasına hayret etmişti. Kırım'daki Pantikapaion, Karadeniz krallığının yeni merkezi olacaktı. Bosporos Krallığı şu an için Mithradates'in

kardeşi ve ilk eşi Laodike'den olma son oğlu Makhares'in ellerindeydi. Ne yazık ki Makhares, annesinin haince davranışlarını miras almıştı. Babası hayatı ve toprakları için savaşırken o Lucullus'la barış antlaşması yapmıştı. Dolayısıyla Mithradates "İyilikbilmez oğluna verdiği krallığı geri almanın ve Romalılarla bir kez daha karşılaşmanın planlarını yapıyordu." Karadeniz artık Mithradates'in kontrolünde değildi ama çevresindeki ülkelerin çoğu onun müttefikiydi. Bu yüzden büyük planının ilk basamağı Karadeniz çevresinde saat yönünün aksine bir kara yolculuğu yapmaktı. Azak Denizi'nin etrafından dolaşarak İskit ve Sarmat ülkesinden Kırım'a inecekti. Elbette yol üzerinde daha fazla takipçi ve müttefik kazanacaktı.[19]

Bu, kağıt üzerinde mantıklı görünse de topografik haritaya kısa bir bakış planın olağanüstü cüretkâr olduğunu ortaya koyar (bkz. harita 5.1). Mithradates Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar yaklaşık 1600 km boyunca kesintisiz uzanan Avrupa ve Asya arasındaki Büyük Kafkas Dağları engelini geçmeyi planlıyordu. Dağların yüksek zirveleri 2900 m yüksekliğindeydi. Mithradates ve küçük ordusu kar ve buz, sarp patikalar ve çığ tehlikesine cesurca karşı koyarak MÖ 65'in başlarında ilerlemeye başlayacaktı (bkz. levha 7).

Appianos bu büyük planın son safhasının daha da cüretkâr olduğunu aktarır. Mithradates, Bosporos Krallığı'nı geri aldıktan sonra Roma'yı beklemediği anda vurmayı planlıyordu. Pompeius Asya'da çakılıp kalmışken Romalılara Avrupa'dan saldıracaktı. Komutasındaki kuvvetlerle, dost Roksolanoi ve Bastarnai'ın toprakları üzerinden batıya, Karpatların etrafından Tuna'ya geçecekti. Giderek büyüyen ordusu Pannonia'nın kuzeybatısından devam edecek ve Hannibal'in başarısını tekrarlayarak Alpleri aşıp İtalya'yı kuzeyden işgal edecekti.

Kolkhis'te Kedi Fare Oyunu

Mithradates büyük stratejisi üzerine kafa yorarken Pompeius neredeydi? Ay Işığı Savaşı'ndan sonra Pompeius'un MÖ 66/65'teki hareketleri antik kaynaklarda karışıktır, ama kabaca bir kronolojisi çıkarılabilir. Appianos ve Plutarkhos, Pompeius'un Mithradates'i büyük zorluklarla takip ettiğini söyler. Gördüğümüz gibi Kule İnsanları'nın

ülkesinde bin adamını zehirli bala kurban vermişti. Kolkhis'e MÖ 66 sonbaharında varan Pompeius, Mithradates'in Kafkaslar üzerinden kaçma planını öğrendi.

Pompeius kendi kafasında savaşı zaten kazanmıştı. Mithradates'in krallığından bir daha geri dönmemek üzere sürüldüğünü, oğlu Makhares'in şimdi Roma dostu olduğunu ve Roma filosunun Karadeniz'de hüküm sürdüğünü düşünüyordu. Pompeius kimsenin, özellikle de yeni aldığı savaş yaraları iyileşme sürecinde olan yetmiş yaşındaki yaşlı bir adamın dağ engelini aşabileceğini hayal edemiyordu. Roma'nın ölümcül düşmanının buzdan bir tabuta mahkûm olduğunu varsayan Pompeius, "medeni" dünyanın eteklerinde biraz askeri turizme bulaşmaya karar verdi. Bu masalsı topraklara ilk ayak basan Romalı olmakla övünüyordu. Herakles, Prometheus ve Argonaut'ların ayak bastığı yerleri bizzat görmeye ve İskender'in Hazar Denizi'nin güneyine doğru izlediği yolu yeniden kat etmeye can atıyordu.[20]

Mithradates'in nerede bulunduğundan emin olmayan Pompeius'un keşif kuvveti Phasis ve Kyros nehirleri boyunca doğuya ilerledi. Kafkasların etekleri etrafından dolanırken Medlere, Perslere ve İskender'e direnmiş olmakla gurur duyan savaşçı topluluklara rastladılar. Bunlar şimdi Mithradates'in azimli müttefikiydi. İran etkisi altındaydılar ve Güneş ile Selene'ye (Ay) tapıyorlardı. Strabon "tehlikeli bir şey meydana geldiğinde on binlercesinin bir araya geldiğini" yazar. Pompeius Karadeniz'le Hazar Denizi arası yarı yolda, Aragos ("hızlı su") ve Kyros nehirlerinin (Gürcistan'da Tiflis yakınında) birleştiği yere tepeden bakan eski Armazi Kalesi'nde, düşman İberi ve Abanoi kavimleri tarafından çevrilmiş halde kış ordugâhını kurdu.

Romalılar rol değişimi ve bolca içkiyle geçen eğlenceli bir kış bayramı Saturnalia'yı kutlarken İberi, Albanoi ve diğer müttefik kavimler ordugâhı bastı. Çarpışmalar Appianos, Plutarkhos, Strabon ve Cassius Dio tarafından aktarılmıştır. Barbarlar altmış bin piyade ve on iki bin atlıdan meydana geliyordu. Romalıların gözünde bu uzun ve yakışıklı insanlar "sefil halde silahlanmıştı ve vahşi hayvanların postlarını giyiyorlardı." Önce saldırıp sonra da ormanda saklanan dayanıklı gerilla savaşçılarıydılar.[21]

Pompeius onları püskürtmek için belli bir yöntem dâhilinde ormanı ateşe verdi. Savaştan sonra Romalılar yaklaşık dokuz bin cesedi soyar-

ken, tipik Amazon silahları ve kıyafetlerine sahip birçok savaşçı kadın gördüler; tıpkı Yunan vazo resimlerindekilere benziyorlardı (bkz. resim 14.2). Taşıdıkları yaralar en az erkekler kadar cesur olduklarını gösteriyordu. Kadın savaşçılar binlerce esirin arasında da bulunuyordu. Strabon'a göre Amazonlar bu dağlarda ve ötesindeki bozkırlarda yaşayan vahşi hayvanların postlarını giyiyorlardı. Amazon yaşam tarzının ayrıntılarına giren Strabon, bu konudaki bilgisinin Mithradates'in eski dostu filozof Metrodoros'un eserlerinden (şimdi kayıptır) ve "bölgeyi oldukça iyi tanıyan" Hypsikrates (Hypsikratea'nın eril formu) adlı birinden geldiğini söyler.

Daha önce değinildiği gibi "Amazonlar" hem kadınların hem de erkeklerin avlanıp savaştığı Avrasya topluluklarına karşılık geliyordu. Arkeologlar XIX. yüzyıldan beri antik kaynakların Amazonları yerleştirdiği bölgelerde silahlarıyla gömülmüş kadın savaşçı iskeletleri bulunan çok sayıda mezar keşfetmektedir. Büyük İskender'in burada, tam da Pompeius'un geçtiği Phasis Nehri ve Hazar Denizi arasında, Amazon kraliçesi Thalestris ve onun üç yüz kadın savaşçısıyla tanıştığı söyleniyordu. Hikâyeye göre İskender kraliçenin arzularını yerine getirmek için on üç gün harcamıştı. Şimdiyse Amazonlar Mithradates'in yanında savaşıyordu! Pompeius bu esir düşmüş savaşçı kadınları zafer alayında sergilemek için can atıyordu.[22]

Pompeius'un kış ordugâhının yeri stratejik konumu nedeniyle seçilmişti. Cassius Dio Pompeius'un İskit ülkesiyle Armenia arasındaki Orta Kafkaslar üzerindeki ana güzergâh olan "neredeyse aşılamaz geçidi güvence altına almak" için Armazi Kalesi'ni (MÖ III. yüzyılda inşa edilmişti) zapt ettiğini aktarır. Armazi aynı zamanda Kafkasların doğu ucuna giden yolu da kontrol ediyordu. Kalenin masif taş blokları bugün de görülebilir. Antik köprü halen "Pompeius'un köprüsü" diye adlandırılmaktadır. "Geçidin hâkimi" olduğunu düşünen Pompeius, MÖ 65 baharında burada bir garnizon bıraktı ve Roma filosunu Mithradates'e karşı tetikte olmaları için doğu Karadeniz kıyısında devriyeye yolladı. Ardından kendisi keşif amacıyla ve belki de Mithradates'in bir şekilde dağların doğu ucu civarında (modern Azerbaycan ve Dağıstan yoluyla) elinden kaçmayacağından emin olmak için Hazar Denizi'ne doğu ilerledi. Fakat kısa süre sonra dönmek zorunda kaldı. Toprak ölümcül yılanlar, akrepler ve tarantulalarla doluydu.[23]

Büyük bir "öfke ve hiddetle" dolu olan (Plutarkhos'un ifadesine göre) Pompeius, şimdi geldiği yolu geri dönmek zorundaydı. Taşmış Kyros Nehri'ni geçmek için boğuşan ordusu yeniden düşman bölgeyi ziyaret etti. Albanoi'yla İberi kavimleri ve onların dostları tekrar ayaklandılar. Bir dizi beyhude çarpışmadan sonra Pompeius, Mithradates'in izini sürmeye karar verdi. O yaz, Phasis Nehri boyunca Karadeniz'e kadar olan "meçhul ve düşman kavimlerle" yolu üzerinde savaşarak yeniden doğuya yöneldi. Burada Mithradates'in tekneyle ya da kıyıyı izleyerek Kırım'a kaçamayacağını anlayan Pompeius takibi bıraktı.[24]

Pompeius'un görünüşte amaçsızca dolaşması, en iyi şekilde bir kedi fare oyunu olarak görülebilir. Anlaşılan Mithradates kayıplara karışmıştı. Pompeius avının Kolkhis'ten kaçabileceği üç yolu kesmeye ya da tespit etmeye çalışıyordu: Hazar Denizi yoluyla dağların çevresinden; Karadeniz kıyısı boyunca ya da Kafkasların en yüksek noktasındaki ürkütücü geçidin –Pompeius'un kesmiş olduğunu düşündüğü geçit– üzerinden. Ancak göreceğimiz gibi, fare bütün avantajları kullanmış ve adeta kedinin burnunun dibindeki gizli bir "fare deliğinden" kaçıp gitmişti.

Tigranes Teslim Oluyor, Pontos İşgal Ediliyor

Pompeius şimdi Tigranes'in tahkimli mevki Artaksata'ya saldırmak üzere Küçük Kafkaslar'dan Armenia'nın kuzeyine geçti. Adamları susuzluk ve baskınlar gibi zorluklara maruz kaldılar, çünkü rehberler – Albanoi, İberi ve Amazon savaş esirleri– onları bilerek yanlış yönlendiriyordu.[25]

Artaksata'da, neredeyse yetmiş beş yaşındaki Tigranes savaşma arzusunu kaybetmişti. Oğlu Tigranes (Mithradates'in torunu) ayaklanmış, eski dostu Mithradates ise anlaşıldığı kadarıyla sonunda yenilmişti. Tigranes Pompeius'un şartlarını kabul etti ve eski Pers geleneği uyarınca yerlere kadar secde ederek *tiara*sını teslim etti. Altı bin talentin yanı sıra Mezopotamya, Suriye ve Fenike'den vazgeçmesi karşılığında affedildi. MÖ 55'te seksen beş yaşında ölünceye değin Armenia'yı Roma'nın dostu olarak yönetti. "Mithradates yaşlı öldü," denir ama Mithradates'in dostu Tigranes daha da yaşlı ölmüştür.[26]

Nihayet Mithradates Savaşları'nın kazanıldığı kanaatine varan Pompeius, MÖ 65'in sonlarında Pontos'a döndü ve Mithradates'i ay ışığı sayesinde yendiği Dasteria yakınındaki savaş alanında Nikopolis ("Zafer Şehri")'i kurdu. Pontos'u bir uçtan diğerine geçerken "zafer alayına ihtişam katacak" kaleler ve hazineler ele geçirdi. Talaura'daki mahzenlerde akik ve altın kadehler, muhteşem mobilyalar, taşlarla süslü zırhlar, altın yaldızlı dizginler, Pers antikaları ve Kos'tan getirilmiş hazine –Büyük İskender'in değerli pelerini dâhil– vardı.[27]

Romalılar Sinora kulesini kuşattıklarında hadım Meniphilos, hanımı Drypetina'ya tecavüz edileceğinden korktu. Bir kılıçla onun ve sonra da kendisinin canına kıydı. Başka tahkimli yerlerdeki birkaç gözde yakalanarak Pompeius'a getirildi. Plutarkhos, onun tecavüzden uzak durduğunu belirtir. Kralı bir daha canlı göremeyeceğinden emin olan Stratonike, Kainon Khorion'u Pompeius'a teslim etti. Küçük oğlu Ksiphares'in bağışlanması karşılığında Mithradates'in hazinesi ve evraklarıyla dolu yeraltı mahzeninin yerini gösterdi. Stratonike ve Ksiphares'in Taman Yarımadası'ndaki Phanagoria'ya gitmelerine izin verildi. Orada Makhares'in gözetiminde bulunan Mithradates'in diğer aile üyeleriyle buluştular.[28]

Pompeius, Mithtadates'in özel evraklarını tetkik etmek için saatlerini harcadı, zira bunlar kralın "karakterini aydınlatıyorlardı." Roma'ya on yıllarca karşı koyan adam çok merak ediliyordu. Daha sonraları bu evrakların ne gibi kamu ve özel sırları açığa vurduğu hakkında söylentiler ve spekülasyonlar baş gösterdi. Pompeius hiç *Mithridatium* formülü bulmuş muydu? Evraklar Pompeius'un kültürlü Yunan sekreteri azatlı Gnaeus Pompeius Lenaeus (Yunanca Lenaios) tarafından Latinceye çevrilmesi için gemiyle Roma'ya gönderildi. Leaneus'un yaşamı Mithradates Savaşları'nda talihi hızla değişmiş birçok kişinin hayatına örnek teşkil eder. Sulla'nın MÖ 87'deki Atina kuşatmasında on iki yaşında bir çocukken esir alınan Laeneus, bir şekilde kaçarak eğitim için Yunanistan'a geri dönmüştü. Yeniden yakalandı, ama bütün seferlerinde kendisine eşlik ettiği Pompeius tarafından özgür bırakıldı. Leaneus'un Mithradates'in kişiliği hakkındaki değerlendirmesini okumak çok ilginç olabilirdi, ama ne yazık ki bu çalışma ve Leaneus'un bütün yazıları kayıptır.[29]

Pompeius, Laeneus ve Plinius'un eline geçmiş Mithradates'e ait arşivlerden hiçbiri günümüze kadar ulaşmamıştır. Plutarkhos ve Plinius MS I. yüzyılda orijinal dokümanlara başvurmuştu. Plutarkhos'a göre bu

notlarda Mithradates'in zehirlerine kurban gidenlerin isimleri ve kralla âşıklarının gördükleri rüyalara dair yorumlar yer alıyordu. Aralarında ayrıca Mithradates ve Monime'nin kaleme aldığı ateşli aşk mektuplarının da bulunduğu resmi ve kişisel yazışma ruloları mevcuttu.

Plutarkhos, Pompeius'un Mithradates'i Kolkhis'in ötesinde takip etmeyi umursamadığını, çünkü –tıpkı Lucullus'un belirttiği gibi– kralın, kaçışta savaştakinden daha hilebaz olduğunu söyler. Lucullus'un, Mithradates Kafkaslara kaçtığı takdirde bin kat güçleneceği öngörüsü, Pompeius'un düşündüğünden daha doğruydu. "Açlığın" Mithradates'i bitireceğini söyleyen Pompeius, onun bir şekilde karlı dağlardan kurtulma ihtimaline karşı Bosporos'a yapılan ticareti kesmek üzere abluka başlattı (anlaşılan Kırım'da bol balık ve tahıl bulunabileceğini unutmuştu). Ardından da Atlantik Okyanusu'ndan Kızıldeniz'e kadar uzanan fetih geçmişini yeni ülkelerle süslemek üzere harekete geçti. Pontos'u çok uzakta bırakarak Kommagene, Kilikia, Fenike, Suriye ve Araplarla Yahudilerin ülkelerine boyun eğdirmek üzere güneye yöneldi.[30]

Kafkaslarda Zorlu Yürüyüş

Pompeius Kolkhis civarında dolanıp dururken, Mithradates MÖ 65'in başında en olağanüstü başarısını elde etmiş ve Kafkasları aşmıştı. Makhares'in şaşkın bakışları arasında ordusuyla birlikte o yaz birdenbire Bosporos Krallığı'nın başkentinde beliriverdi. Dört antik tarihçi Mithradates'in dağ engeli üzerinden ve Azak Denizi etrafından Pantakopaion'a izlediği yol hakkında kesin olmayan ve çelişkili bilgiler verir (Ne yazık ki, Livius'un anlatımı günümüze gelmemiştir). Mithradates'in bu hayret verici işi Antik Çağ'da olduğu gibi bugün de gizemini korur. Antik kanıtlara ve topografik duruma dayanarak, 1890'da Reinach'tan beri tarihçilerin kabul ettiği kıyı yolundan farklı bir dağ güzergâhı önereceğim.

Cassius Dio, Mithradates'in "Phasis Nehri boyunca kaçarak Pompeius'un takibinden kurtulduğunu" ve "Azak Denizi'ne ve Bosporos'a yaya olarak ulaştığını" söyler. Plutarkhos, Pantakopiaon'a inmek için onun Azak Denizi'nin çevresini dolaştığını belirtir. Strabon ise Mithradates'in "engebeli dağlar ve vahşi Zygi kavminden dolayı

Diokourias'ın kuzeyindeki güzergâhtan [Klukhor Geçidi-ç.] umudunu kestiğini" ve "kıyı boyunca zorlukla ilerlediği başka bir yola çıktığını" aktarır. Muhtemelen kendisi de emin olmadığı için Strabon'un pasajı muğlaktır: Burada geçen kelime hem "yürüyerek yola çıkmak" hem de "tekneyle yola çıkmak" anlamına gelir.* Strabon'un bu pasajının akademik çevirilerinde bu terimlerin ikisi de geçmektedir. Bir diğer zorluk, Strabon'a göre Akhaialıların Mithradates'e dostça, Appianos'a göreyse düşmanca tavır takındıklarının söylenmesidir.

En özgün detayları veren Appianos'tur. Babasının beklenmedik gelişi karşısında Makhares'in şokunu anlatan Appianos, Mithradates'in "daha önce hiçbir ordunun geçmediği İskit Kapıları" olarak bilinen geçidi aştığını ve ardından Azak Denizi ve Don Nehri çevresindeki yabanıl İskit kavimlerinin topraklarından geçerek Pantakopaion'a vardığını ifade eder.[31]

Mithradates'in önünde değerlendirebileceği birkaç seçenek vardı. Diokourias'ın kuzeyindeki Klukhor Geçidi'nden zorlu topografya ve vahşi Zygi kavmi (Antik Çağ'da yamyam oldukları söyleniyordu) dolayısıyla vazgeçti. Kafkasların doğu ucundaki Hazar Geçidi yaklaşık 1450 km uzaktaydı. İberi, Albanoi ve diğer müttefikler ona doğuya giden yolun Armazi Kalesi'ndeki Roma garnizonu tarafından tutulduğunu ve Pompeius'un ordusunun Hazar Denizi yakınlarında keşif yaptığını söyleyecekti. Armazi aynı zamanda Orta Kafkaslar üzerindeki yüksek geçide ulaşan anayolu, yani Appianos'un bahsettiği İskit Kapılarını kontrol ediyordu.

Diğer üç kaynağın belirttiği gibi, Orta Kafkasları aşmanın küçük bir ordu için bile imkânsız olduğuna inanan Reinach, Strabon'un pasajını Mithradates'in Diokourias'tan kıyı boyunca ilerleyerek Taman Yarımadası'na geldiği (bu, Mithradates'in Phanagoria ve Pantakopaion'a doğrudan gitmek varken neden bütün Azak Denizi'nin etrafını dolaştığı sorusunu akla getiriyor) şeklinde yorumlamıştı. Reinach'ın zamanında kıyının üzerinde yeni bir yol için dinamitleme yapılmıştı. Ancak Antik Çağ'da sadece derin yarıklar, bataklıklar ve sarp kayalıkların engellediği dar bir kıyı şeridi vardı. Reinach, Mithradates ve ordusunun bu engelleri dost "korsanlar" (Akhaialılar) tarafından sağlanmış *camera*lar (kütükten oyma kanolar) aracılığıyla geçtiğini düşünmüştü.

---

* Yazar burada, İngilizce *embark* fiilini kullanmaktadır. Yunancası için bkz. Dipnot 31-e.n.

Reinach'ın güzergâhı çeşitli sorunlara neden olur. Dar kumsal boyunca tek sıra halinde uzanan üç bin kişilik bir ordu Zygi kavmi ve Akhaialıların saldırılarına karşı savunmasız olacaktı. Appianos ve diğerlerinin ifade ettiği üzere, Akhaialılara güvenilmezdi. Mithradates'in Karadeniz imparatorluğunun parçasıyken de bu engebeli kıyıda asla asayiş sağlanamamıştı. Üstelik Strabon'a göre, her bir *camera* sadece yirmi beş kişi taşıyordu ki, bu da Mithradates'in ordusu ve teçhizatları için yüzden fazla kano demekti. Pompeius'un donanması da Mithradates'i bulmak amacıyla kıyıda devriye gezmekteydi. Eğer Reinach'ın varsayımı doğruysa, Mithradates'inki etkileyici bir başarı olurdu. Fakat ben Appianos'un tarif ettiği Orta Kafkaslar üzerindeki "İskit Kapıları" olarak bilinen geçidi daha akla yakın bir güzergâh olarak görüyorum. Bu, Mithradates'i dost kavimlerin arasından yaya olarak Cassius Dio ve Plutarkhos'un verdiği detaylarla eşleşen Azak Denizi etrafındaki İskit kavimlerinin göbeğine götürecekti.[32]

O dönemde İskit Kapıları olarak adlandırılan geçit, Romalıların gözünde belirsiz bir söylentiden ibaretti, fakat gerçekte Avrasyalı göçerler, tüccarlar ve işgalciler için Kafkaslar üzerindeki en güvenilir ana güzergâhtı. Persler bu stratejik geçidi, adını bunun ötesinde uzanan göçer İskit kavmi Alan'ların topraklarından alan Daryal (*Dar-e Alan*) olarak biliyordu (Tigranes'in annesi bir Alan'dı; bugün bölge Alania-Kuzey Osetya'dır). Strabon'un bahsettiği MÖ 150 ya da öncesine tarihlenen tahkimat kalıntıları hâlâ görülebilir. Daryal'ın dik duvarlara sahip dar boğazı, geçide Antik Çağ'da verilmiş "İskit Kapıları" adını açıklar. Vahşi güzelliğiyle ünlü Daryal Geçidi, romantik Rus sanatı ve edebiyatında yer almıştır. Gürcistan Askeri Yolu (yapımına 1799'da başlamıştır) antik güzergâhı takip ve tahrip etmektedir. Günümüzde bu bölge Gürcistan, Rusya, Çeçenistan, Osetya, İnguşetya ve diğerleri arasında rekabet konusudur.[33]

Daryal'a ulaşan ana güzergâh, Kyros'la birleştiği yere kadar Aragos Nehri'ni [Aras Nehri-ç.] takip eder. Pompeius Armazi Kalesi tarafından korunan bu kesimi sağlama almıştı. Ama Daryal Geçidi'ne giden alternatif bir yol, bir "arka kapı" olduğundan habersizdi.

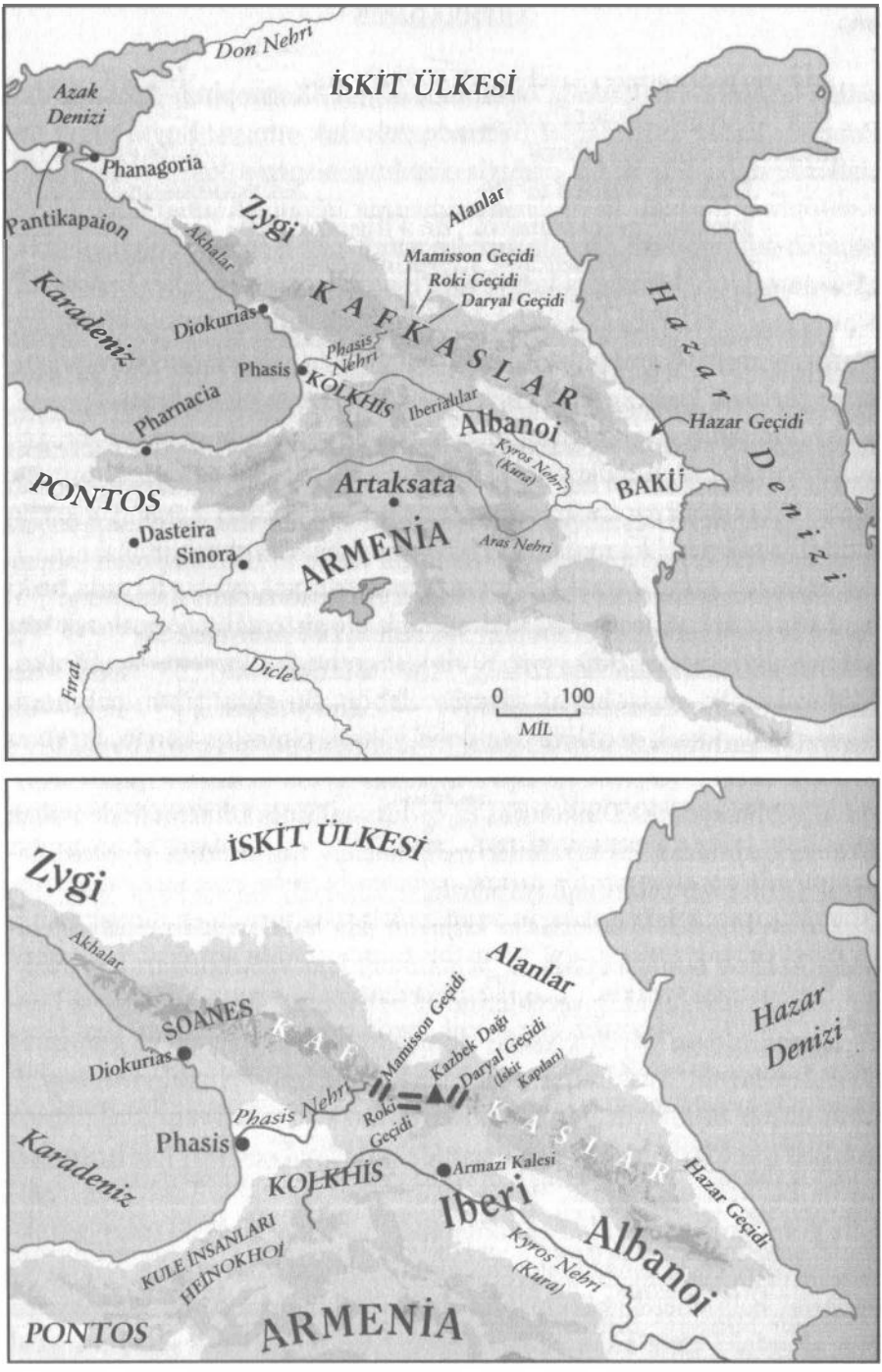
Dioskourias'tan itibaren 150 km'den az süren bir yürüyüş, Mithradates'i Pompeius'un Armazi'deki garnizonundan 160 km'lik engebeli araziyle ayrılmış az bilinen bir yola (modern Kutaisi yakının-

da) götürecekti. Strabon'un tarif ettiği bu dolambaçlı dik patika Phasis Nehri'ni Kafkaslardaki kaynağına kadar izliyordu. Yol şiddetli akıntıların üzerindeki 120 yaya köprüsünü ve derin boğazları aşarak yaklaşık 3000 m yükseklikteki Mamisson (Mamisoni) Geçidi'ne varıyordu (1854-1859 arasında inşa edilmiş Osetya Askeri Yolu antik güzergâhı takip eder). Bir başka geçitten (antik İberia, yani Güney Osetya'da 2900 m yüksekliğindeki Roki geçidi) sonra bu patika, Daryal Geçidi'ne giden ana yola (2430 m) bağlanıyordu. Mithradates'in düşman kavimler ve Roma ordusundan uzak durup, Pompeius'un Armazi'deki garnizonunu atlatması için bu tehlikeli güzergâhın tek kaçış umudu olduğunu öne sürüyorum.[34]

Pompeius ve Romalılar bilinen dünyanın kıyısındaki ebedi kar duvarını geçme girişiminin kesin bir ölüm anlamına geldiğine inanıyordu. Fakat Mithradates'in planı çok tehlikeli olmasına rağmen, göründüğü kadar gerçek dışı değildi. Hypsikratea da dâhil yanındaki savaşçıların çoğu Kafkasya'dan toplanmıştı. Bu geleneksel göç yoluna zaten aşinaydılar ve yüksek irtifadaki soğuk havaya alışkındılar. Aslında Mithradates'i Dioskourias'ta kamp kurmaya ve Phasis Nehri'nin yukarısına giden bu yolu seçerek Daryal Geçidi'ne yönlendiren onların yerel bilgileri olmalıydı. Mithradates ayrıca bu önemli geçidi İskit müttefiklerinden ve Daryal'ı ilk tahkim eden Büyük Kyros'la ilgili incelemelerinden öğrenebilirdi.

Kafkaslar dilbilimsel ve etnik açıdan dünyanın en çok çeşitlilik gösteren bölgelerinden biridir. Strabon'a göre Kafkaslarda süt, yabani meyve ve av hayvanlarıyla yaşamını idame ettiren yetmiş kavim vardı ve bunların hepsi farklı ağızlar konuşuyordu. Strabon bu insanların kışın Dioskouras'ta konaklamak ve tuzla diğer malları değiş tokuş etmek için dağlardan indiklerini yazar (İpek Yolu'nun kuzey kolu Hazar Denizi ile Karadeniz'i birbirine bağlıyordu).[35] Mithradates'in MÖ 66/65 kışında Diokourias'ta kamp kurduğunu biliyoruz. Bundan da anlaşılıyor ki, Daryal'la ilgili lojistik bilgileri ve diğer geçitleri bu dağlılardan öğrenmiş, onların hayatta kalma öğütlerinden ve izcilerinden yararlanmıştı.

Mithradates'in Akhaia ve Kyzikos'taki kış savaşlarına ve generali Neoptolemos'un Bosporos'ta buz üzerindeki çarpışmalarına dair tecrübeleri kadar Ksenophon'un *Onbinlerin Dönüşü* adlı eserindeki detaylar da onun karla kaplı yüksek bölgeleri aşarken karşılaşacağı tehlikeleri ön-

Harita 14.1. Kafkaslar: Pontos, Armenia, Kolkhis, İskit Ülkesi. (Üstte) Pompeius'un takip ettiği Mithradates, Pontos'tan Kolkhis'e kaçtı ve Pantakapaion'a geldi; Daryal Geçidi aracılığıyla İskit Ülkesi'ne geçerek Don Nehri'ni aştı ve Azak Denizi'ni dolaştı. (Altta) Mithradates'in Kafkaslar üzerindeki muhtemel rotası.

ceden kestirmesine katkıda bulunmuş olmalı. Ksenophon Armenia'dan Pontos'a kadar karlı dağlar üzerinde yolculuk etmişti. Buysa alçak kesimlerde daha büyük bir orduyla yapılmış nispeten kısa bir seyahatti. Ksenophon düşman kavimlerin saldırısına uğramıştı ama Mithradates bundan sakınabilirdi. Dondurucu kuzey rüzgârı Ksenophon'un adamlarının suratlarını bıçak gibi kesiyordu; birçok hayvan ve asker kar savrulması yüzünden kaybedilmişti. Adamlar soğuk ısırması ve kar körlüğüne maruz kalmıştı. Ksenophon adamlarına geceleri çizmelerini çıkarmalarını ve gözlerini koyu örtülerle ışıktan korumalarını öğütlemişti.[36]

Mithradates dağ seferini planlarken Pompeius'a göre üç önemli avantaja sahipti. Küçük ordusu hafif silahlıydı, dağ eğitimi almıştı ve yerel destek görüyordu. İran etkisindeki Orta Kafkas kavimleri kralın müttefikiydi; yerel kaynaklı bilgiye ve dost rehberlere sahipti.

Strabon'a göre Daryal Geçidi'ni aşan zorlu yol, iyi bir havada belki bir haftada alınabilecek 210 kilometrelik bir güzergâhtı. Ancak tek sıra halinde ilerleyecek 2000 veya 3000 kişi en az 8 kilometre uzanacaktı. Mithradates'in geçişi bir ay sürmüş olabilir. Bu güzergâhın irtifasının, Alplerin en yüksek geçitlerinden daha yüksek olmasına karşın, Strabon baharın başında geçidin aşılabileceğini belirtir; ama sadece doğru teçhizatla... Mithradates Diokourias'ta ordusuna Sinora hazinesinden altın sikkelerle alınacak kış kıyafetleri ve çizmeleri, kurutulmuş yiyecek, dayanıklı yük hayvanları sağlayabilirdi.

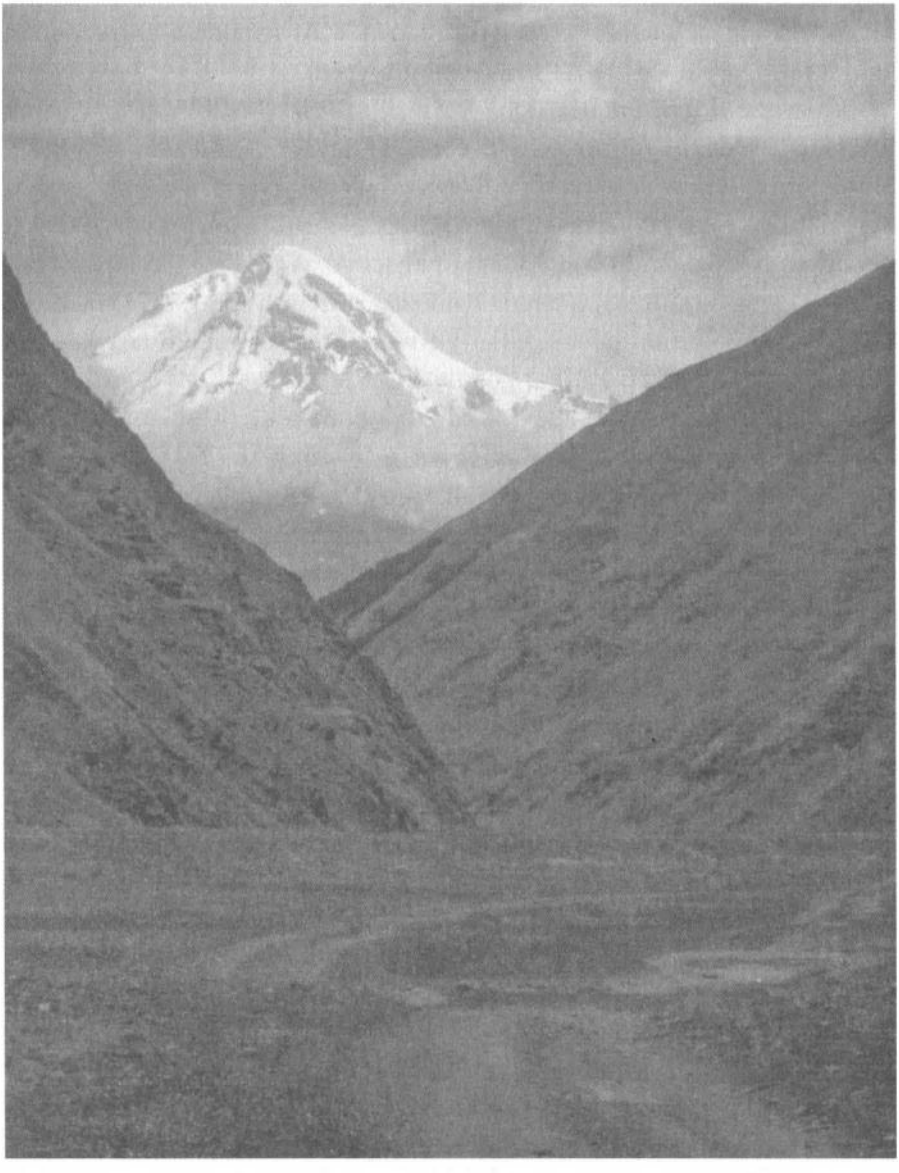
Kar teçhizatı Dioskourias'ta kışlayan dağ halklarından elde edilebilirdi. Strabon bunların dağlara tırmanmak için kullandıkları kar ayakkabısına benzer ayak giyeceklerinden bahseder: "İnsanlar kar ve buzda tutunsun diye büyük çivilerle donatılmış davul kaplaması gibi geniş 'ayakkabılarını' ayaklarına geçirirler." Diğerleri "çizmelerine büyük çivili ahşap diskler bağlar." Yükleri taşımak için hayvan derilerinden kızaklar yaptılar. Bu güzergâh üzerinde çığlar ve "çok sert kar fırtınaları bütün bir kervanı yutardı," diye devam eder Strabon. Tarihçinin dediğine göre bu yüzden yolcular yanlarında taşıdıkları içi boş uzun çubukları kar sürülmesi esnasında nefes alabilmek için yüzeye çıkarıyorlar ve yerlerini belli ederek kazılıp çıkarılmayı bekliyorlardı. Strabon ayrıca buz altındaki hava kabarcıkları içinde hapsolmuş içme suyunun nasıl bulunabileceğini anlatmış, hatta karda yumurtadan çıkan çok büyük sayılardaki küçük yüksek irtifa böceklerinden bahsetmiştir.[37]

Mithradates'in müttefikleri onu Pompeius'un MÖ 65 kışı ve baharındaki hareketlerinden haberdar etmiş olacaktı. Pompeius'un bahar başındaki Hazar Denizi seferi Mithradates'e Armazi'deki garnizondan sakınarak Daryal Geçidi'ne sızma imkânı verdi.

Bilinmeze doğru bir kez daha yola çıkma riski, Mithradates'e sadık arkadaş çevresiyle yaptığı önceki cüretkâr seyahatlerini anımsatıyordu. Şimdi altmış dokuz yaşında dinç, iyimserdi ve bu sefer ona hayatının aşkı Hypsikratea eşlik ediyordu. Onları Phasis Nehri boyunca kuzeye doğru ilerlerken takip edelim: Meşe, badem ağacı ve akçaağaç, yerlerini kayın, ladin ve çama bırakır. Altın renkli ispinozlar ormanın içinde uçuşmaktadır. Grup baharın ilk mor çuhaçiçekleriyle ve çini mavisi yılan otlarıyla kaplı yüksek çayırları geçer. Patika, gösterişli şelalelerin ve geniş uçurumların üzerindeki taş köprülerden devam edip dik dönemeçlerle yükselmeye başlar. Uzun bir sıra oluşturan askerler her gece kamp ateşleri yakarlar. Dar yol üzerinde durabildikleri her yerde kürklere sarılmış halde uyurlar.[38] Avlanacak hayvanlar (dağ keçileri, tavşanlar) mevcuttur ama tehlikeler de vardır: ayı, Pers leoparı, kurt, kar ısırması, kar fırtınası ve çığ.

Yolcular köşe bucakta çoğu kez granit duvarlara asılmış kelebeklere benzetilen Kafkas duvar tırmaşık kuşları görür. Doğuya döndükten sonra rehberler Mithradates'in grubuna önce Marmisson Geçidi'nin tehlikeli buzullarından ve ardından Roki Geçidi'nden geçirir. 2750 metrede kar hattına ulaştıklarında ağaçlar kaybolur; ısı düşer; oksijen azalır. Kafkas kar tavuğunun kasvetli sesi çıplak kayalarda yankılanır. Ardından Daryal'a giden ana yola girmek üzere kuzeye döndüklerinde hiç erimeyen örtülü 5033 metrelik bir zirvesi olan Kazbek Dağı belirir. Prometheus'un çilesini çektiği efsanevi mevkide, siyah bazalt kayalıkların üzerinde büyük Avrasya kızıl akbabaları süzülmektedir. Mithradates'in ordusu tek sıra halinde Daryal'ın dar "anahtar deliğinden", aralarında 9 metreden az bir mesafe olan buzul kaplı zirvelerle çevrili karşılıklı dimdik kayalardan oluşan duvarın ("kapı") arasından geçerler.[39]

Mithradates'in ordusuyla birlikte bahar başında karla kaplı Kafkas Dağları'nın en yüksek geçitlerini aşarak yaptığı yolculuk, cüretkâr işlerle sivrilmiş uzun bir kariyerdeki destansı bir seyahatti. Pompeius, dağların öte tarafında avını boşu boşuna ararken bu hayret verici başarıyla gelen coşku, Mithradates'in yenilmezliğine ve kaderine dair hislerini yeniden canlandırmış olmalıydı.

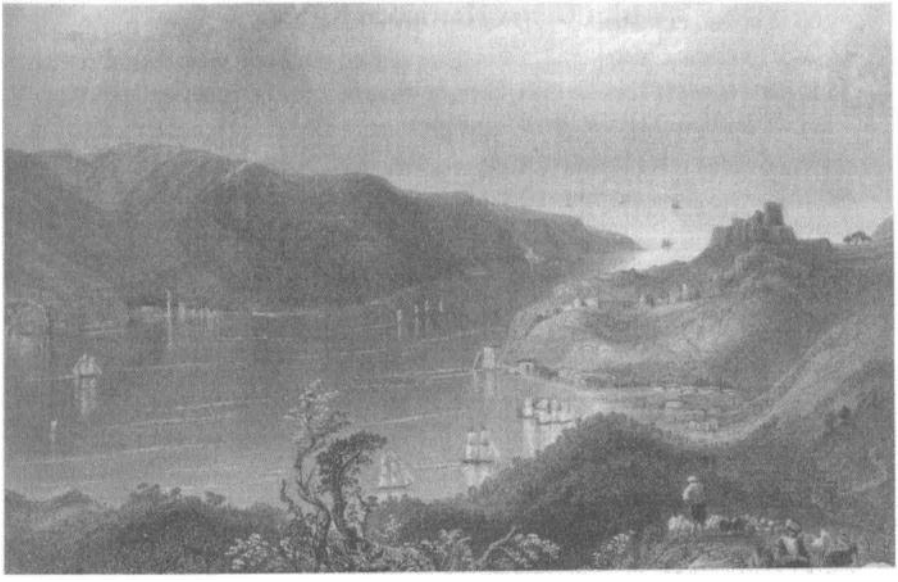
Resim 14.5. Karşıda beliren Kazbek Dağı ve Daryal Geçidi'ne güneyden varış. Fotoğraf Hans Heiner Buhr, Tiflis, Gürcistan, www.hansheinerbuhr.com.

İskit Ülkesi Üzerinden Kırım'a

Yüksek otlaklardan bugün Güney Rusya olan steplere iniş nispeten kolaydı. Burada yerin ve göğün hudutsuzluğu, muazzam boyutlara ulaşan yeknesaklığıyla duyuları afallatır. Her yöne doğru uzanan kesintisiz ufukların görüntüsü bazı yolcuları ezmiş olabilir ama ata binmeyi seven, kapatılmaktan hoşlanmayan Mithradates (ve Hypsikratea) gibileri için bu yeşil deniz, özgürlüğü temsil ediyordu. Düz otlarla kaplı bu geniş düzlük üzerindeki tek yer şekli bazıları eski bazıları da yakın tarihli tümülüsler olan kurganlardı. Steplerin atlar ve biniciler olmadan eksik kalacağı söylenir; fazla zaman geçmeden ortaya çıktılar ve Mithradates'in ordusunu karşıladılar. Appianos "yabani ve savaşçı İskit kavimlerinin" topraklarında, grubun "bazen izinle bazen de zorla ilerlediğini, kaçak olmasına karşın Mithradates'e saygı duyulduğunu ve ondan çekinildiğini" yazar (bkz. levha 10).[40]

Azak Denizi'nin çevresi ve Don Nehri boyunca göçer liderleri ve emrindekiler Mithradates'i karşılamaya geldiler; hediyeler ve atlar verip bir sonraki bölgeye kadar ona eşlik ettiler. Onun algılanışı Dareios'unkinden çok farklıydı. Bu uçsuz bucaksız ve verimli topraklarda göçer dostları tarafından karşılanmak Mithradates'i heyecanlandırmış olmalıydı. Appianos onun burada bir yıldız olduğuna işaret eder: başardıkları efsanevi, büyük imparatorluğu ünlü ve her şeyden önemlisi Roma'ya kafa tutarken sergilediği cesaret ve azim hayranlık uyandırıcıydı. Coşan Mithradates ittifaklarını yeniledi; güzel kızlarını liderlerle evlenmeleri için göndereceğine samimiyetle söz verdi ve Avrupa'yı geçip Alpler üzerinden inerek Romalı kurtları kendi inlerinde yok edeceği büyük tasarısına onları da dâhil etti.

Bu sırada Pantakopaion (Kerç)'da Makhares, babasının İskit Kapıları yoluyla Kafkasları aştığını duyunca afallamıştı. Babasının korkutucu öfkesini bilen Makhares intihar etti. Kardeşi Pharnakes babasını karşıladı. Mithradates, Pharnakes'i halefi yapacağını sık sık söylerdi. Bosporos ve İskit ülkesi krallığının başına geçen Mithradates, kendisine sadakatten ayrılmış birkaç arkadaşıyla birlikte komplo düzenlemiş bazı Romalıları infaz etti. Mithradates'in harem ağası Gauros'un birçok insafsız işkence ve infazın elebaşı olduğu söyleniyordu. İdeallerine bağlı kalan Mithradates, yozlaşmış üstlerine olan sadakatlerinden dolayı böyle davranmış astları affetti; iki şaşırtıcı istisna dışında: Komplo suçlamasıyla Eksipodras adlı

Resim 14.6. Kırım (Pantakapaion) (solda) ve Taman Yarımadası'ndaki Phanagorea (sağda) arasındaki Kerç Boğazı'dan Azak Denizi'ne bakış. W. H. Bartlett'in çelik gravürü, 1838.

oğlunu öldürttü. Bir de Stratonike'nin Pompeius'la olan pazarlığına öfkelenmişti. Mithradates oğullarının ya da sevdiği kadının ihanetine katlanamazdı ve bu yüzden intikamı bilhassa kin dolu oldu. Stratonike'den doğma oğlu Ksiphares'i yakalattı ve bir geminin güvertesinde Phanagoria'nın kalesi karşısında öldürdü. Stratonike'nin kederli bakışları arasında bedenini denize attı.[41]

Şüphe ve zalimliğe giden yolda Mithradates, hayatının sonuna doğru her yerde entrika ve komplo gören, dostlarını gizlice takip ettiren, arkadaşlarına işkence yapan ölesiye şüpheci İskender'e benzemişti. Belki de kralın paranoyası ve öfkesi bu dönemde geçirdiği ciddi bir hastalık neticesinde şiddetlenmişti. Appianos'a göre kral yüzündeki çirkin çıbanlardan dolayı insan içine çıkmıyordu. Bir süre Pantikapaion'a bakan akropolis üzerindeki sarayında kaldı. Sadece üç hadım hekim huzuruna çıkabiliyordu. Kral zehirlenmiş miydi?

Bu ilgi çekici antik tıp gizemi modern tarihçiler tarafından ciddi bir şekilde araştırılmamıştır. Duggan, Mithradates'in "zorlu yolculuğu sırasında yediği tuhaf bir yiyecekten" kaynaklanan döküntü nedeniyle sı-

kıntı çektiğini düşünmüştür. Lezyonların Kafkaslardaki yolculuğa bağlı ciddi bir kar ısırması vakası olması daha muhtemeldir. Kar ısırması cildin kabarmasına ve kızarmasına sebep olarak ciltte sert ve mor-siyah çürük doku ve kangren alanları meydana getirir.[42]

Bir diğer güçlü olasılık, çıbanların –aynı zamanda aşırı paranoyanın– Mithradates'in zehire karşı aldığı dozajlardaki arseniği uzun süre sindirmesinden ileri geldiğidir. Uzun süreli arseniğe maruz kalma zihinsel dengesizlik, sanrı ve paranoya nöbetlerine yol açabilir. Arsenik aynı zamanda on ya da yirmi yıl sonra kansere dönen keratoza sebebiyet verir. Kar ısırması özellikle arsenik kaynaklı cilt kanserinin cerahat toplamasına neden olur. Ömür boyu alınan küçük dozda arsenikle sedef otu ve kılıç otu gibi ışığa duyarlı toksinlerin kar ısırmasıyla birleşmesi, Mithradates'teki cilt hastalığının en iyi açıklaması gibi görünmektedir.[43] Appianos yaraların hadım hekimler tarafından "iyileştirildiğini" (belki kapatıldığını) söyler. Mithradates'in takipçileriyle yüz yüze teması keserek halktan ne kadar süre uzak kaldığı –görünüşe göre birkaç ay– bilinmiyor.

Barış Talebi

Mithradates, savaşı genelde, Romalılarla görüşme çabalarının reddinden sonra son çare olarak görürdü. Şimdi Bosporos Krallığı'nı geri aldığına göre ve yakın zamandaki olayların ışığında (Tigranes'in Pompeius'a küçük düşürücü şekilde teslim olması), Mithradates öncelikle Roma'yla yeni savaşlardan sakınma seçeneklerini düşündü. Tigranes'inkine benzer bir pazarlık yapabileceği konusunda iyimserdi. Pompeius MÖ 64'te Suriye'yi ilhak etmekle meşgulken Mithradates'ten bir mesaj aldı. Yenilmez kaçak kral sadece Kırım'da sağ kalmamış, aynı zamanda Pompeius'un hareketlerini de izlemişti.

Mithradates babadan kalma Pontos Krallığı'nı kendisine geri verirse Roma'ya vergi ödeyeceği sözünü veriyordu. İstediği şey Tigranes'e verilenden fazla değildi. Ama Pompeius, Tigranes'in yaptığı gibi kendisinin önünde bizzat diz çökmesini isteyerek talebi geri çevirdi. Anlaşılır şekilde dikkatli ve karakteristik olarak gururlu Mithradates bunu kabul etmedi, ama Pompeius'a talebini iletmek üzere yetişkin bir oğlunu (muhtemelen halefi Pharnakes) göndermeyi önerdi.

Reddedilmiş

Pompeius bu öneriyi de reddetti. Mithradates'i görmezden gelip daha fazla macera ve şan için güneye doğru ilerlemeye devam etti. Filistin'deki Yahudilerle çarpışarak krallarını ve kutsal şehirleri Kudüs'ü ele geçirdi. MÖ 63 yazının sonlarına doğru Petra (Ürdün)'daki Nebati Araplara saldırdı. Askerlerinden bazıları Pompeius'un vatani görevi olan Roma'nın asıl düşmanı Mithradates'in yok edilmesinden yan çizdiği için homurdanmaya başlamıştı. "Yeni Hannibal'in" yeni ordusuyla Alpleri aşarak anavatanlarını işgal etmek üzere hazırlandığına dair söylentiler duymuşlardı.[44]

Aslında Mithradates'in beklenmedik durumlara karşı her zaman bir planı vardı ve genellikle bunları gerçekleştirmenin yollarını bulurdu. Tarihçi Iustinus onun, "aralıklı başarılar kazanarak Romalılarla 46 yıldan fazla bir süre savaştığını" yazar. "Roma'nın en büyük generallerinin karşısında bozguna uğramıştı ama sadece öncekinden daha büyük ve şanlı bir şekilde mücadelesini tazelemek üzere..." Cassius Dio'nun belirttiği gibi, "Artık gerçek gücünden ziyade irade gücüne güvenen Mithradates hızını kaybetmemişti." Doğu'yu Roma egemenliğinden kurtaracağını müjdeleyen rüyası ve hayret verici direnci sayesinde ayakta kalan Mithradates son savaşına hazırlanmaya başladı.

Hayatının bu noktasında şanlı ataları büyük ölçüde aklında olmalıydı. Dareios İtalya'ya casuslar yollamış ve ülkesinin Akdeniz'in diğer ucundaki büyük rakibi Kartaca'yı işgal planları yapmıştı. Bütün Hindistan'ı fethetmenin hayalini kuran İskender büyük tehlike ve engellere karşın azimle yoluna devam etmişti. Kahramanı gibi Mithradates de ağır yaralar yüzünden acı çekmiş, askerleriyle birlikte bütün zorluklara katlanmış ve hazineleri paylaşmış, "Kanla kirlenmiş nehirlerden su içmiş, cesetlerden oluşan köprülerin üzerinden nehirleri geçmiş, ot ve tohum yiyerek hayatta kalmış, karla kaplı dağları aşmış," azgın denizlere yelken açmış ve kavrulmuş toprakları kat etmişlerdi. Yine de, talihin önlerine koyduğu bütün engellere, bütün "kuşatmalara, kovalamacalara, kargaşalara, firarlara, tebaasının isyanlarına ve kralların ihanetlerine" rağmen Mithradates de İskender gibi "büyük umutlarına tutunup yenilgiye boyun eğmeyi reddederek yüce amacına baş koymuştu.[45]

Vatanı Pontos'ta barış içinde hüküm sürme isteğinin haksızca geri çevrildiğine inanan kralın üç seçeneği vardı: teslim olmak, kaçmak veya

saldırmak. Pompeius'un şartlarını koşulsuz kabul edip Tigranes gibi ayaklarına kapanmak mı? Söz konusu bile olamazdı. Mithradates kaçmayı da reddetti. Ama eğer kalırsa Roma'yla savaş kaçınılmaz olacaktı. Kral cesur bir saldırı stratejisini tercih ederek İtalya'yı işgal etmek üzere Hannibal planına kaldığı yerden devam etti.

Appianos bu planı "hayali" olarak adlandırır. Modern tarihçilerse bunun mantıklı bir strateji mi yoksa çaresiz hatta dengesiz bir akla mı işaret ettiği konusunda tartışmaktadır. Mithradates'in dış siyasetini inceleyen McGing, bu "çılgınca ve gerçek dışı" planın Roma ya da Pharnakes tarafından kralı sözde "dünya fatihi" olarak resmetmek için mi uydurulduğunu merak eder. Ancak özellikle Senato'nun Lucullus'un seferini finanse ettiği MÖ 74'te Roma, Mithradates'in İtalya'yı denizden işgal edeceğine inanıyordu. Bu dönemde Romalı tarihçilerin Büyük İskender de Hannibal gibi İtalya'yı işgal edebilir miydi diye tartışmaları çarpıcıdır. Daha önce gördüğümüz gibi, Mithradates İtalyalı isyancılara doğru zamanda yardım geleceğine söz vermişti. Bazı Romalılar bu işgal planının gerçekleştirilebilir olduğunu düşünüyordu. Cicero, Senato'da Mithradates'in "ordusunu kaybetmesine ve krallığından sürülmesine rağmen şimdi dünyanın en uzak köşelerinde kendi aleyhlerine bir şeyler tasarladığını" iddia etmişti.[46]

Uyumluluk, şaşırtma ve yaratıcılık Mithradates'in kişiliğinin güçlü yanlarıydı. Duggan, planı "yalnız bir zihnin muhteşem fantezisi" olarak görmüş, yine de mantığını takdir etmiştir. Kırım'dan dost topraklar aracılığıyla Tuna'nın ağzına ulaşmak kolaydı. Tuna'yı Alplere kadar takip etmek yaklaşık 970 km –Mithradates'in kuşatılmış ordusunun Pontos'tan Kolkhis'e oradan da Pantikapaion'a kadar yürüdüğü yolun yarısı– kadardı. İlk engel olan Karpatlardaki Demir Kapı'yı* geçtikten sonra, Alplerdeki (1370 m yüksekliğindeki) Brenner Geçidi, Kafkaslardaki İskit Kapılarıyla karşılaştırıldığında kolaydı. Buradan Roma egemenliğinden rahatsız Galyalıların ve Etrüsklerin topraklarına çıkılıyordu. Reinach da planın mümkün olduğunu düşünmüştü. Yenilmez ve parlak bir kralın yönettiği 100.000 kişilik muazzam barbar ordusu birden bire Kuzey İtalya'nın düzlüklerinde belirdiğinde ne olacağını kim bilebilirdi?[47]

* Karpatlar silsilesi içinde Sırbistan ile Romanya arasındaki sınırın bir kısmını oluşturan Tuna Nehri'ndeki geçit-e.n.

Cassius Dio'nun deyimiyle "doğası gereği büyük projelere tutkun olan" Mithradates, zaferlerini ve başarısızlıklarını düşündü; ardından kararını verdi: ""Risk yoksa kazanç da yok." Eğer başarısız olursa "Gururuna, onuruna ve özgürlüğüne el değmemiş olarak, krallığıyla birlikte yok olmayı tercih edecekti." Komutanlarına, Romalı subaylarına ve Pharnakes'e İtalya'da savaşmak için hazırlanmaları emrini verdi. Pontos'taki kayıplarını karşılamak için ağır vergiler saldılar, büyük bir kale inşa projesine başladılar, işçi ve asker topladılar. MÖ 64'e gelindiğinde, yeni ordusu Roma usulü savaş eğitimi almış altı bin yetenekli asker ve "birçok başka insandan" –bozkır göçerleri, dağlı savaşçılar, okçular, mızraklılar, sapancılar– oluşmuştu. Mithradates bolca sikke bastırdı; tahıl ve başka erzaklar depoladı; gemiler ve kuşatma makineleri için kereste topladı; zırh, mızrak, kılıç, mermi üretmek üzere atölyeler kurdu ve güçlü sinir kirişlerini mancınıklarda kullanmak üzere birçok saban öküzünü öldürdü.[48]

Bu savaş hazırlıkları, şimdiye kadar Mithradates Savaşları'na bulaşmamış barış yanlısı Bosporos Krallığı'ndan birçok kişiyi yıldırmış ve sırtına büyük bir yük yüklemişti. Sonra, MÖ 64/63'te bir doğal afet –güçlü bir deprem– bir rejim değişikliğine işaret ediyor gibi göründü. Bazıları Tigranes'in Suriye'yi kaybetmesine dalalet olmuş büyük depremi hatırladı. Deprem Cassius Dio, Livius ve Orosius tarafından anlatılmıştır: Felaket Mithradates'in tanrıça Demeter bayramını kutladığı sırada gerçekleşti. Merkez üssü bilinmiyor, ama Rus arkeologların kale ve diğer yapıların kalıntılarında elde etikleri kanıtlara bakılırsa sarsıntı Pantikapaion'da çok güçlüydü. Cassius Dio'ya göre deprem Roma'da bile hissedilmişti. Mithradates'in müttefiki bazı şehirlerin maruz kaldığı yıkım, yaşlı kralın geleceği hakkındaki kaygıları arttırdı.[49]

Bosporos'ta İsyan

Bosporos'un her iki tarafını da güvence altına almak için Mithradates hadım Trypho'ya (bir Yahudi ismi) Phanagoria'nın sorumluluğunu verdi.[50] Kalenin içinde Stratonike (öldürülen oğlu Ksiphares'in yasını tutuyordu) ve Mithradates'in çocukları Artaphernes, Eupatra, Orsabaris, Genç Kleopatra ve küçük erkek kardeşleri Dareios, Kserkses, Kyros ve Oksathres vardı.

Her şey plana uygun gidiyor gibiydi, ta ki bir intikam ve korku eylemi araya girene kadar. Phanagoria'dan bir vatandaş olayları körükledi ve hadım Trypho'yu hançerledi. Kastor adındaki bu katil Phanagoria'yı isyana kışkırttı. Hiç hoşa gitmeyen savaş hazırlıklarına öfkelenen bir güruh, kraliyet ailesini dışarı çıkarmak için kaleyi ateşe verdi. Artaphernes ve çocuklar esir alındı. Cesur bir kız evlat –Küçük Kleopatra– direndi ve Mithradates'in kendisini kurtarmak üzere gönderdiği bir gemiyle kaçtı.

Phanagoria'daki isyan Bosporos Krallığı'nda domino etkisini tetikledi. Mithradates ordusuna güvenmiyordu. Talihsiz olarak kabul edilen bir komutanın altındaki zorunlu askerlik, adeta bir isyan reçetesiydi. Kızlarını hızla Pantikapaion'un hareminde topladı. Beş yüz askerin eşlik ettiği saray hadımları tarafından korunan bu kızlar, Pantikapaion'a acilen destek birlikleri göndermelerini isteyen bir mesajla birlikte evlenme sözü verilen İskit liderlerine yollandılar. En genç iki tanesi, Mısır ve Kıbrıs krallarıyla nişanlı Nyssa ve Mithradatis babalarının yanında kaldı.

Mithradates'in baskıcı hadım danışmanları askerler tarafından hor görülüyordu, çünkü kralı tebaasından ayırıyorlar ve tasfiyelere girişiyorlardı. Askerler hadımları öldürüp kızları ödül için Pompeius'a teslim etmek üzere kaçırdıklarında İskit ülkesine giden kafile yola çıkalı çok olmamıştı. Appianos bu yeni felaketlere Mithradates'in verdiği enerjik ve iş bilen tepki karşısında şaşkınlığını ifade eder. "Çocuklarının ve kalelerinin çoğundan –ve bütün krallığından– yoksun ve savaş için çok yaşlı olmasına rağmen; üstelik de İskitlerden acil yardım beklentisi yokken bile kendisinde o andaki durumuna uygun düşen tevazudan eser yoktu!"[51]

Mithradates İtalya'yı karadan işgal etme planına inatla sadık kaldı. Ne de olsa, Kafkasları geçme başarısı, Hannibal'in Alpleri aşmasını gölgede bırakmıştı. Hannibal'in isyancı İtalya halklarını kendisine katılması için ikna edebilmesi karşısında Roma'nın dehşete düştüğünü biliyordu. İtalya'yı işgal edecek biri için şimdi de benzer fırsatlar mevcuttu. Mithradates Roma'ya karşı direnen Avrupa'daki Galyalılarla uzun vadeli bir dostluk kurmuştu ve İskitlerle diğer kuzeyli müttefiklerine güvenebilirdi. Mithradates'in büyük vizyonunda o ve Hazar Denizi'nden Galya'ya kadar Roma düşmanı bütün savaşçılar, imparatorluğu bir seferde nihai olarak ezip yok edecekti.

Appianos bunun çok cesur bir plan olduğunu kabul eder. Eğer başarabilseydi, Mithradates göz alıcı bir şana sahip olacaktı. Zihni bu fikirlerle dolu olarak hemen Galyalılarla temasa geçti.[52]

Ne var ki, subaylar, askerler hatta Romalı sürgünler bu büyük projeye şaşırdılar ve çekincelerini ifade etmeye başladılar. Mithradates'in vizyonunun dehşet verici boyutu göz korkutuyordu. Appianos birçoklarının kendi ülkelerinde üstesinden gelemedikleri bir düşmana karşı uzak topraklarda savaşma fikrinden caydığını aktarır. Kralın Bosporoslu tebaası geçen yirmi beş yılda özgürlüğün tadını çıkarmıştı ama şimdi ağır vergiler ve ordu hizmeti Mithradates'in temel değerleriyle ve önceki vaatleriyle çelişiyor gibiydi. Yıllar boyunca ona hizmet etmiş bazı askerler kırgındı; zengin Bosporos Krallığı'nda emekli olmayı umuyorlardı. Krallarıyla birlikte Kafkaslara gelmiş iki-üç bin askerin her biri bir yıllık ücretini almıştı ve yeni bir hayata başlamayı bekliyorlardı. Ayrıca yetmişlik Mithradates'i en yeni askerlerinden ayıran bir yarım yüzyılın varlığı da dikkate değer.

Daha yaşlı bazı takipçileri kralın gösterişli planını intihar gibi bir çıkış stratejisi olarak algılıyordu. Bunun bir çaresizlik işareti olduğuna inanmaları anlaşılabilirdi. Bu plan, Mithradates'e teslim olmak yerine kaybedilmiş onurlu bir dava için savaşarak şerefiyle ölme yolu sunuyordu. Pompeius'un zafer alayının sonunda boğdurulmaktansa savaş meydanında ölmek çok daha iyiydi! Yine de Mithradates'in cesareti, cömertliği ve boyun eğmez azmine o kadar derin bir saygı duyuluyordu ki, takipçilerinin büyük bir kısmı ona sadık ve şüpheleri konusunda sessiz kaldı. Çünkü son derece talihsiz zamanlarında bile kral Mithradates hakkında "aşağılık ve adi" hiçbir şey yoktu diye hayret eder Appianos. O, Roma'nın yeni dünyasında ayakta kalmış tek özgür hükümdardı.[53]

Bununla birlikte, kendi korkuları ve şüphelerinin etkisiyle kararlı şekilde hareket etme cüretini gösteren tek bir anahtar figür vardı. Mithradates'in gözde oğlu ve halefinin etekleri tutuşmuştu. Eğer babası İtalya'yı işgale kalkışırsa, devralacağı krallık yok olacaktı. Otuzlarındaki Pharnakes, Pompeius'la pazarlık yapabileceğine inanıyordu ama babasının bu çılgın planı hayata geçirmesini engellemeliydi. Babasının tacına el koymak için arkadaşlarıyla gizli görüşmelere başladı.

Pharnakes'in İsyanı

Pharnakes'in ihaneti her şeyi bilen Mithradates tarafından ortaya çıkarılmıştı elbette. Komplocular işkence gördü ve öldürüldü; Pharnakes

hariç. Appianos'a göre Pharnakes, Mithradates'in eski dostu general Metrophanes sayesinde bağışlanmıştı. Komutan, onu, en sevdiği oğlu ve halefini öldürmesinin yanlış ve uğursuz olacağına ikna etti. Savaş zamanı anlaşmazlıklar yaygındır diye tavsiyede bulundu, fakat savaşlar bir kez bitince araları düzelirdi. Belki de Metrophanes böyle bir hareketin Mithradates'in torunları, yani Pharnakes'in oğulları Dareios ve Dynamis ("Güç")'e getireceği üzüntüden bahsetti.[54] Görünüşe göre Pharnakes'e düşkünlüğü ve krallığının geleceğine yönelik endişesi Mithradates'in kendini koruma güdüsüne üstün geldi. Kaybı çok ve büyük olan Mithradates oğlunu affetti. İlk kez bir haini bağışlıyordu. Kral yatak odasına çekilirken pişmanlık duymuş muydu? Yoksa Pharnakes'in er ya da geç kral olacağı gerçeğini kabullenmiş miydi?

Muhtemelen birçok erkek kardeşinin kaderini, en son da Ksipahres ve Eksipodras'ın öldürülmeleri ve Makhares'in intiharını düşünen Pharnakes, babasının kendisini gerçekten affedebileceğine inanamıyordu. Romalı sürgünlerin bulunduğu ordugâha süzüldü ve onların da iyi bildiği "İtalya'yı işgalin tehlikelerini abartarak anlattı." Büyük ödüller vaat ederek Mithradates'i terk etmeye teşvik etti. Ardından ordugâhlara ve limandaki gemilere elçiler gönderip onları da kazandı. Hepsi de ertesi sabah ayaklanarak Mithradates'in Pharnakes lehine tahttan çekilmesini istemek konusunda anlaştılar.

Mithradates kaledeki öfkeli seslere uyandı. Birçok vatandaş ordunun isyanına katılmıştı, çünkü Appianos'a göre kralın talihsizlikler zinciri yüzünden kararsız ve endişelilerdi ya da güçlü bir isyan hareketinin dışında kalmak istemiyorlardı. Mithradates keşmekeşin ne olduğunu öğrenmek için hizmetkârlarını gönderdi. Kalabalık kaleyi sardı. Kral çok geçmeden şikâyet ve taleplerini haykıran insanları duydu:

> Hadımların yönettiği bir kral istemiyoruz!
> Kendi oğullarını, generallerini ve dostlarını öldüren bir kral istemiyoruz!
> Yaşlı değil genç bir kral istiyoruz!
> Pharnakes'in kral olmasını istiyoruz!

Mithradates kalabalığı ikna etmek için aşağı indi. Aynı zamanda saraydaki bazı korkmuş muhafızlar da koşarak kalabalığa katıldı. Ancak kalabalığın içindeki çıbanbaşları kralı işaret ederek, "telafisi mümkün

olmayan bir şey" yapıp sadakatlerini ispat etmedikleri sürece muhafızları aralarına almayı reddettiler. Kalabalığın bir kısmı kraliyet ahırlarına gitti ve Mithradates'in atlarını öldürdü. Mithradates çabucak kaleye döndü. Spiral taş merdivenleri çıkıp en yüksek kuleye tırmandı.[55]

Kulenin penceresinden Pharnakes'in aşağıdaki meydanda belirdiğini gördü. İnsanların yeni kral olarak oğlunu selamladığını duyuyordu. Birisi tapınak bahçesinden kaptığı kutsal papirüs yaprağını geçici taç olarak Pharnakes'e sundu. Kalabalıktan büyük bir onay uğultusu yükseldi.

15. Bölüm

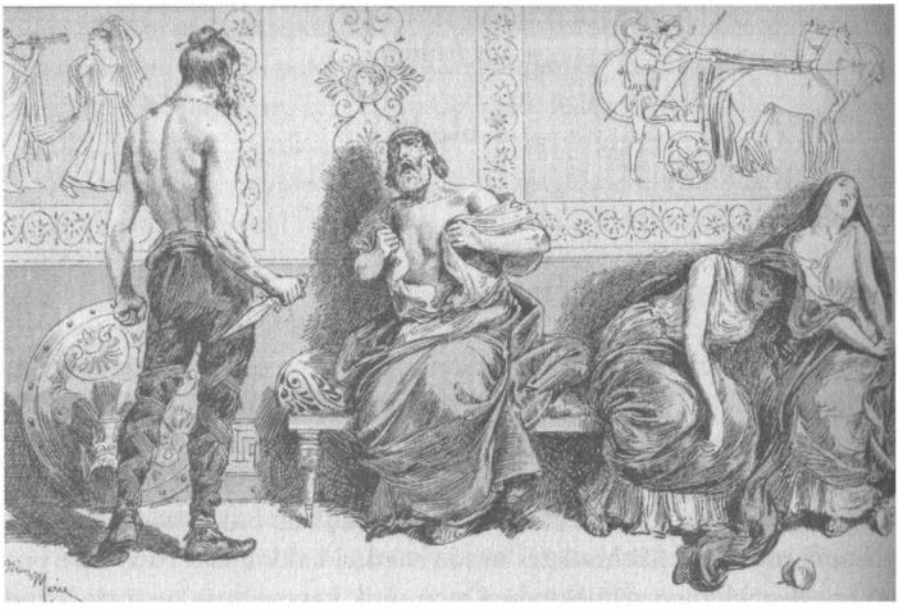
Kulede

Pharanakes kral ilan edildikten sonra kulede ne oldu? Görünüşe göre bunun tek şahidi Mithradates'in muhafızı Bituitus'tu ve onun da hikâyeyi anlatacak kadar yaşayıp yaşamadığı belli değil. Bildiklerimiz, o sırada Pantikapaion'da olanların çelişkili raporlarıyla sahneyi bir araya getirmeye çalışan Romalı tarihçilerden, kulede bulunmuş kanıtların yorumlarından ve Mithradates'in son saatleri hakkındaki rivayet ve popüler geleneklerden gelmektedir. Önce antik kaynakların ne söylediğine bakalım. Ardından olayları yeniden kurgulamak ve eksik kanıtları anlamlandırmak için satır aralarını nasıl okuyacağımızı düşünelim.

Bütün Zehirlerin En Ölümcülü

Mithradates'in en büyük korkusu, halk önünde küçük düşürücü şekilde sergilenmek ve Roma'da öldürülmek üzere Pompeius'a teslim edilmekti. Halkının saygısını yitirdiğini anlıyordu ve oğlunun yeni kral olduğunu kabullenmişti. Tek umudu sürgüne gitmekti. Pharnakes'e birkaç mesaj yollayarak Pantikapaion'dan güvenle çıkmak istediğini bildirdi. Ulaklarının hiçbiri geri dönmedi. Ardından oğluna ricada bulunmak üzere eski dostlarını yolladı, ama onlar da ya Pharnakes'in takipçileri tarafından öldürüldüler (Appianos'a göre), ya da kralın aleyhine dönmeye ikna edildiler (Cassius Dio'nun anlatımı).[1]

Güvenli geçiş istekleri cevapsız bırakılan kral, kendisini MÖ 182'de Bithynia'daki sarayında kapana kısılmış Hannibal gibi bir darboğazda hissediyordu. Yine onun gibi Mithradates de bu durum için hazırlıklıydı. Kendisine sadık kalmış muhafızına ve diğer dostlarına teşekkür etti. Önceki felaketlerde olduğu üzere saraydaki gözdelerine ve çocuklarına

Resim 15.1. Mithradates küçük kızlarını zehirliyor (sağda) ve koruması Bituitus'tan (solda) kendisini hançerlemesini istiyor. Adrien Marie'nin Church'taki çizimi, 1885.

Resim 15.2. *Mithradates'in Gözüpek Davranışı.* Punch sanatçısı John Leech'in Mithradates ve kızlarının intihar kararını bir salon komedisi gibi sunan soğuk bir karikatürü. *The Comic History of Rome*, Gilbert Abbott A Beckett, 1852.

zehir dağıtmaları için hadımlarına emir verdi. En genç iki prenses Mithradatis ve Nyssa babalarıyla birlikte sarayda yetişmişlerdi; bu onların kulede kralın yanında olmalarını açıklar (nişanlanmışlardı, ama henüz evlilik çağına gelmemişlerdi; dolayısıyla yaşları dokuzla on üç arasında olmalıydı). Kaynaklara göre Bituitus beklerken kral ve kızları zehir içerek hayatlarına son vermişti.

Mithradates hançerinin kabzasındaki gizli bölmeyi açtı ve İskit sanatçılarının işlediği küçük, zarif altın şişeyi çıkardı. İki kız babalarının zehiri kendileriyle paylaşması için yalvararak, onlar ölene kadar ayakta kalmasını istediler. Kızlar şişeden birer yudum alırken onları kolları arasında tuttu. İlaç etkisini çabucak gösterdi.[2]

Kızlar ölünce Mithradates zehirin geri kalanını içti, ama bu onu öldürmedi. Zehirin vücutta yayılması için etrafta hızlı adımlarla yürüdü. İyice güçten düştü ama ölüm gelmedi. Sık tekrarlanan bir efsaneye göre (Mithradates'in ölümüyle ilgili neredeyse bütün antik anlatımlarda nakledilen çok ironik bir öykü), büyün hayatı boyunca çok küçük dozlarla zehir alarak zehirlenmeye karşı bağışıklık kazanan kral hayatını zehirle sona erdirememişti. Mithradates'in son sözleri yaygın olarak aktarılmıştır: "Çok büyük bir krallığın hükümdarı olan ben zehirle ölemiyorum, çünkü başka ilaçları akılsızca panzehir olarak kullandım. Bütün zehirlere karşı dikkatli olmama ve korunmama rağmen, her kralın kendi hanesinde gizlenen en ölümcül zehire, ordunun, dostların ve çocukların sadakatsizliğine önlem almayı ihmal ettim."[3]

Bu ibret verici acıklı kinaye Ortaçağ vakanüvisleri tarafından alınmış ve modern tarihçiler tarafından tekrarlanmıştır, çünkü bu kıssadaki hisse, Zehirlerin Kralı'na şairane bir uyum gösteriyordu.

Ne var ki mantıklı düşününce bazı itirazlar ortaya çıkıyor. Eğer belli bir dozda sürekli *Mithridatium* alımı, *hormesis* olarak bilinen süreç* için yeterli idiyse –Mithradates buna inanıyordu–, günlük panzehire dâhil olmayan, hızlı etki eden ve öldürücü etki yapması için dikkatle ölçülmüş dozda özel bir zehir olmadığı sürece, intihar için hayat boyu zehir taşımanın anlamı var mıydı? Mithradates, ömrü boyunca insan denekleri üzerinde birçok zehir test etmişti ve hızlı, mahrem, vakur bir ölüm için

* Büyük dozda verilmiş olsaydı öldürücü olabilecek maddeye, küçük dozlarda alınarak bağışıklık kazanılması, Mitridatlama-e.n.

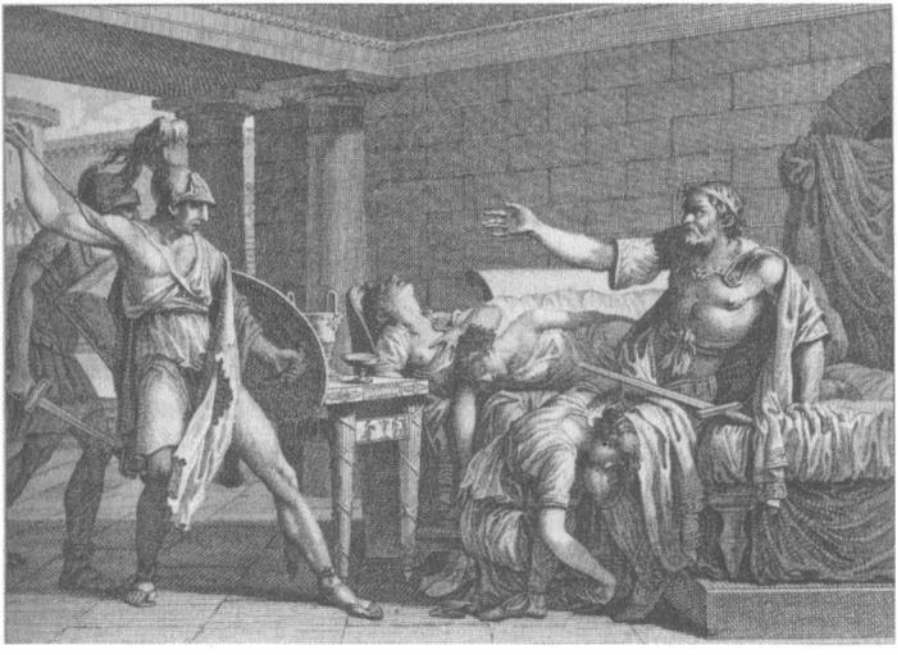
Resim 15.3. Ömrü boyunca panzehir tükettiği için kendisini zehirleyemeyen Mithradates'i Bituitus hançerliyor. On altıncı yüzyıla ait bu süslü *Mithridatium*, içindeki merhemin gücünü –o kadar güçlüdür ki zehirle intihar başarısız olur– göstermeyi amaçlamaktadır. Annibale Fontana, 1570.

gereken miktarı tam olarak biliyordu.[4] Bu durumda eğer *Mithridatium* gerçekten zehire karşı etkili değilse neden tam tamına ölçülmüş bir doz işe yaramadı?

Modern bilim adamlarının gözden kaçırdığı, ama antik kaynaklarda bu iki soruyu cevaplayan doğal bir açıklama mevcuttur. Kral kendi dozunu iki kızıyla paylaşarak zehir miktarını en az yarıya düşürmüştü. Mithradates'in cüssesi ve yapısındaki bir adamı öldürecek kadar zehir kalmamıştı. Hain oğlu Pharnakes'e gösterdiği beklenmedik merhamet gibi, Mithradates'in masum kızları için duyduğu şefkat de kendisine zarar getirmişti. Asıl ironi, kralın fedakârlığının karşılığının, yine kendi ıstırabı olmasıydı. Belki de böylesi, kurtarıcı olarak selamlanan birine uygun, efsanevi bir eceldir.

Zehirin işe yaramadığı anlaşılınca Mithradates kılıcını çekti ve kendisine saplamaya teşebbüs etti, ama fiziksel zayıflığı ve zihinsel ıstırabı, kılıcı tam yerine yerleştirmesini engelledi. Bu noktada onun, "heybetli ifadesi" karşısında bocalayan sadık muhafızı Bituitus'u çağırdı. Hikâyenin Appianos versiyonuna göre Mithradates, Bituitus'u şöyle cesaretlendirdi: "Senin güçlü sağ kolun beni geçmişte birçok düşmandan korudu. Şimdi, uzun yıllardan beri büyük bir krallığın hükümdarı olan beni, Romalıların zafer alayında esir olarak yürütülmekten koruyarak en büyük faydayı sağlayacak." Çok duygulanan Bituitus, "kralın istediği hizmeti yerine getirdi." Cassius Dio alternatif bir öykü sunmaktadır: Pharnakes'in askerleri "kılıç ve mızraklarla kralın ölümünü hızlandırdılar." Ancak Reinach akla uygun olarak –Pharnakes'in askerlerinin kralı canlı ele geçirmekte geç kaldıklarını ve hayal kırıklığıyla cesedini hırpaladıklarını düşünmüştü.[5]

Antik tarihçiler bedenlerin kulede bulunduktan sonra Pharnakes'in o an çok uzaklarda, Petra (Ürdün)'da bulunan Pompeius'a mesaj göndererek babasının krallığını Roma'nın dostu olarak yönetme isteğini bildirdi. Pharnakes hanedan kıyafetlerini ve zırhını giydirdiği babasının cesedini mumyalattı; kraliyet silahları, asası ve diğer hazineleriyle birlikte Karadeniz üzerinden tekneyle Pontos'a gönderdi. Diğer *trireme*ler Nyssa ve Mithradatis dâhil kraliyet ailesi mensuplarının cansız bedenlerini ve kralın hayattaki çocuklarını (Artaphernes, Eupatra, Orsabaris, küçük Dareios, Oksathres, Kserkses, ve Kyros) taşıyordu. Pharnakes aynı zamanda Mithradates'e hizmet etmiş birçok Yunan ve barbarı da (yirmi beş yıl önce Manius Aquillius'un boğazından aşağı erimiş altın dökerek Mith-

Resim 15.4. Mithradates'in trajik ölümünün Neoklasik yorumu. Cassius Dio'nun anlattığı üzere Pharnakes'in askerleri aceleyle kuleye giriyor. Sanatçı Augustyn Mirys (1700-1790) kralın ölü üç kızını da tasvir etmiştir.

radates Savaşıları'nı başlatan adamları da) gönderdi. Çalkantılarla geçen çeyrek yüzyılın ardından bu adamların hâlâ krallarının yanında olması, Mithradates'in bazı takipçilerinin dikkat çekici sadakatlerine kanıttır.[6]

Pompeius'un Zaferi

Pompeius, Petra ve Eriha arasında bir yerdeki ordugâhında aylar sonra haberi aldı. Zafer çelenkleriyle süslenmiş mızraklarını sallayan haberciler Mithradates'in oğlu Pharnakes tarafından Pantikapaion'da intihara zorlandığını sevinçle bildirdiler. Pompeius hemen o anda oluşturulan semer tepesinin üzerine çıkarak müjdeyi askerleriyle paylaştı. Ardından sanki muhteşem bir savaş kazanmışlar ve çok fazla düşman öldürmüşler gibi büyük ziyafetler ve kurbanlar geldi.

Pompeius'un biyografisini yazan Plutarkhos, onun içinde bulunduğu utanç verici duruma dair içerleme ve kızgınlık imasında bulunur. Gerçekten de, Pompeius Karadeniz'in 1600 km güneyinde ne akla hizmet bulunuyordu? MÖ 66'da Mithradates'i yakalamak ya da öldürmek üzere gönderilmişti. Mithradates ise ondan kaçmakla kalmamış, geçen üç yıl boyunca Bosporos Krallığı'nı barış içinde yönetmiş ve İtalya'yı işgale hazırlanmıştı. Şimdi, Mithradates'in ortadan kalkmasıyla Pompeius'un Yakın Doğu'da kişisel şan ve şeref peşinde koşmasını sağlayan yasal zemin de işlevini yitirmişti. Pompeius Roma'daki Senato'ya resmi bir mektup gönderdi. Haberler büyük bir rahatlama ve sevinçle karşılandı. Cicero, konsül olarak, on gün sürecek şükran bayramı ilan etti. Bu sırada Pompeius düşmanından kalanları teslim almak üzere Pontos'a gitti.[7]

Ne var ki Pompeius'un askerleri kıyıda kraliyet tabutunu açtıklarında kralın yüzünün tanınmayacak halde olduğu gördüler! Herkes halk arasında gayet iyi bilinen sikkeler ve heykeller üzerindeki portrelerden Mithradates'in neye benzediğini biliyordu. Fakat çözünme cesedin teşhisini imkânsızlaştırıyordu. Plutarkhos'a göre mumyalama kötü yapılmıştı. Yüz çürümüştü, çünkü beyin çıkarılmamıştı. Fakat uzun ve nemli deniz yolculuğu, cesedin yaz zamanı Amisos'ta açılması, zehirin etkisi, Mithradates'in yakın zamandaki yüz yaralarından kalma hasarlar ve Pharnakes'in askerlerinin yaptığı tahripler de üstlerine düşeni yapmışlardı.[8]

Bozulmuş yüz hemen şüphe uyandırdı: Bu gerçekten Büyük Mithradates'in cesedi miydi? Mithradates'in parlak *ksvarnah* halesi (şans perisi) hakikaten sonunda sönmüş müydü?

Pompeius "batıl inanç sebebiyle" gözlerini çevirdi (belki de yüzünün bakmaya değer olmadığını duyunca cesede bakmayı önemsemedi). Cesedi inceleyenler ise onu "yaralarından" tanıdıklarını öne sürdüler. Modern tarihçiler bu iddiayı da dikkatlice değerlendirmeden kabul etmiştir. Mithradates'in en belirgin yarası elbette küçükken yıldırım çarpmasından alnında kalan izdi, fakat çürümüş yüzde bu yara görülemezdi. Aynı sebepten dolayı çenesinde bulunan MÖ 67'deki savaştan yadigâr iz de fark edilemezdi. Bu durumda, geriye aynı savaşta uyluğuna aldığı derin kılıç yarasıyla Bituitus'un yakın zamanda sapladığı kılıcın yarası (bunun da şahidi yoktu) kalıyor. Eğer Cassius Dio'nun dediği gibi cesede askerler tarafından zarar verilmiş olsaydı, eski yaraları tespit etmek zor-

laşırdı. Plutarkhos'a göre Mithradates'in eski dostu Gaius, Pharnakes'in heyetindeydi. Belki uyluğundaki yara izinden cesedi tanıyan oydu. Fakat uyluk yaraları savaşta at süren herkeste yaygın olarak görülürdü ve Mithradates'in yüzündeki belirgin izler yok olmuştu. Bu da cesedin kral Mithradates'e ait olduğuna işaret eden fiziksel kanıtların, sadece tabuttaki bedenin üzerindeki hanedan işaretleri olması anlamına geliyordu (bkz. levha 9).

Vücut ve baldır zırhı Mithradates'in iri olduğu söylenen cüssesine uyuyordu; miğfer oldukça süslüydü (belki de Büyük Kyros'unkine benzer erguvan renkli bir sorgucu vardı). Kraliyet özellikleri taşıyan başka ganimetler de vardı: erguvan pelerin, Mithradates'in gösterişli kılıcı (tek başına kını dört yüz talent değerindeydi), değerli taşlarla süslü asası ve altından bir taç. Plutarkhos, Pompeius'un harika işçiliğe sahip bu eşyalara hayran olduğunu ve "Mithradates'in kuşandığı silah ve kıyafetlerin boyutları ve görkemi karşısında şaşırdığını" yazar. Pompeius'un ayrılmasından sonra, Romalı subaylar ve bir zamanlar Mithradates'e hizmet etmiş kimi kişiler çakallar gibi ganimetin etrafını sardı; kın, taç ve diğer hazineler için çekişmeye başladılar.[9]

Pompeius'un gerçek hislerini bilmiyoruz. Her şeyden çok, bir dönemin sonunu ilan eden bu mühim güne ve Pompeius'un hayatı süresince Roma'nın acımasız ve yakalanması zor düşmanı kalmış karizmatik, büyük ihtirasları olan, bağımsız bir hükümdarın ölümüne hayranlık ve saygı duyuyor olmalıydı. Fakat Plutarkhos aynı zamanda Pompeius'un kendi yararına uzattığı seferin "beklenmedik şekilde kolay sona erişinden" hayal kırıklığı hissettiğini de düşünmüştü. Bir eziklik de mevcuttu: Mithradates, Pompeius'u Roma halkı ve senatosuna yapılmış birçok büyük hakaretin ve on yıllarca süren savaşın failini bizzat teslim etmekten alıkoyarak, ebediyen muhalif ve intikamdan muaf şekilde yine kaçıp gitmişti. Günümüzde olduğu gibi Antik Çağ'da da intihar zorbalıktan veya düşmana esir düşmekten soylu bir kaçış olabiliyordu. Bir yandan da galibin düşmanını öldürme ya da onu adaletin karşısına çıkarma zevkinden mahrum ediyordu.[10]

Tarihçi Cassius Dio, Pompeius'un Mithradates'in cesedine karşı aşağılayıcı ve saygısız bir harekette bulunmadığını vurgular. Bunun yerine Pompeius özellikle İskender'in Pers hasmı Kral Dareios'un cesedine sergilediği centilmence tavrı tekrarladı. Cesede saygıyla muamele eden

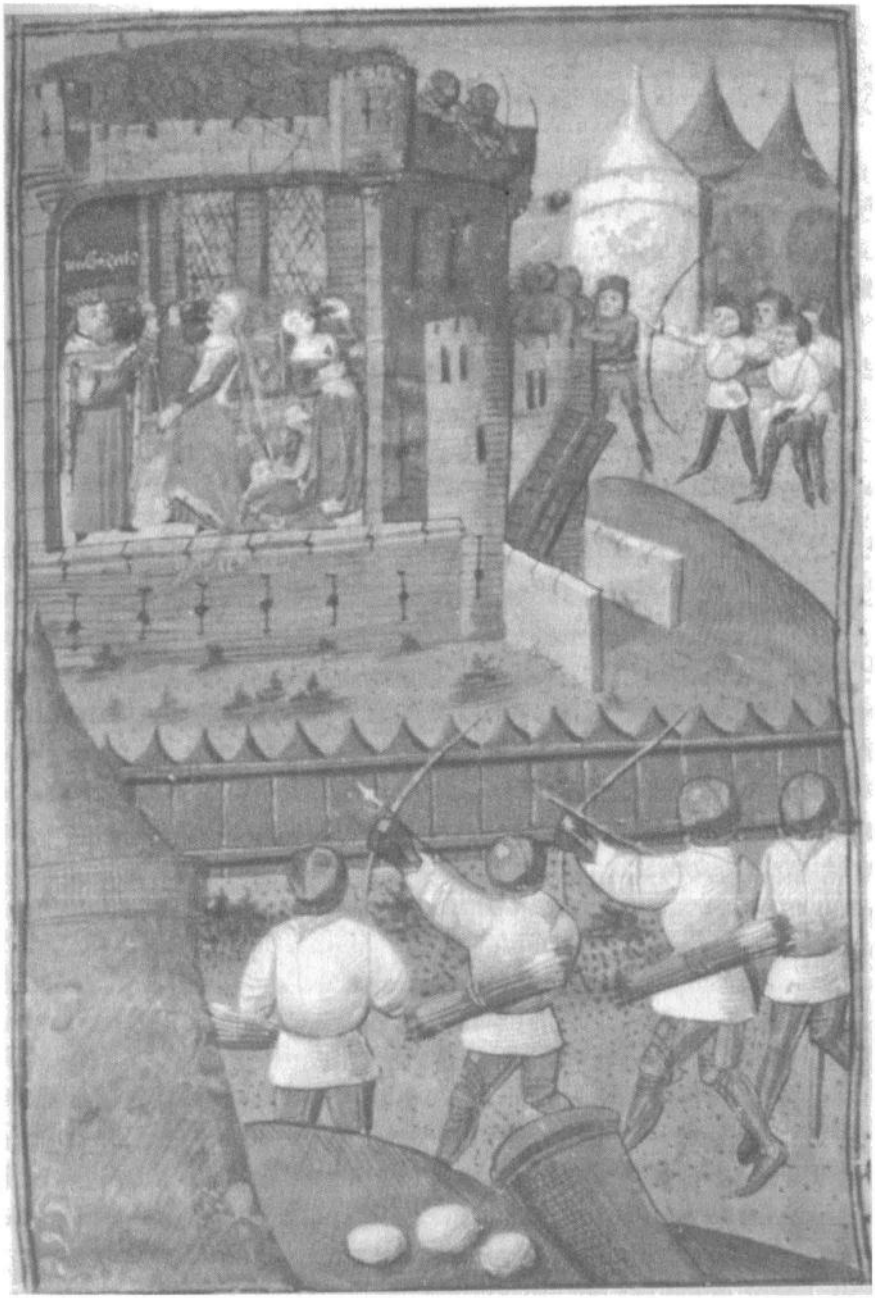
Pompeius, kralın cebaret gerektiren başarılarını methetti ve onu kendi döneminin en büyük kralı ilan etti. Ona kraliyet cenaze töreni yapılabilmesi için gereken masrafı karşıladı ve bedeninin atalarının yanına gömülmesini emretti. Daha önce Roma'nın başka hiçbir düşmanı böyle onurlara layık görülmemişti. Tarihçi Jakob Munk Høtje'nin de işaret ettiği üzere Pompeius, Mithradates'e Dareios'a gösterilen tavrı göstererek "helenofil bir kralı doğulu despota" indirgemeyi tasarlarken, kendi de yeni Romalı İskender olarak sahneye çıkıyordu.[11]

Diğer Sorular

Ceset nereye gömülmüştü? Cassius Dio'ya göre Mithradates "atalarının mezarlarına defnedildi." Plutarkhos ve Appianos "Sinope'deki kral mezarına" defnedildiğine inanır çünkü bu şehir Pontos'un kraliyet ikametgâhıydı. Reinach 1890'da Sinope'de yeni bir kraliyet mezarlığının mevcut olması gerektiğini düşünmüştü. Fakat Mithradates'in atalarına ait geleneksel mozoleler, Yeşilırmak'ın üzerindeki bir dizi kaya mezarıydı (res. 4.4'e bakınız). Sinope'deki kapsamlı arkeolojik araştırmalarda Mithradates ya da onun hanedan atalarına ait herhangi bir mezar bulunamamıştır. Dolayısıyla Mithradates'in cesedinin kimliğini saran şüphe, gömüldüğü yerin belirsizliğiyle bir araya geliyor. Saygı gösterilen bir kişiliğin ebedi istirahatgâhına dair muğlaklık, efsanevi kahramanların ayırıcı özelliklerinden biri ve Mithradates'in efsaneler diyarına geçtiğinin açık göstergesidir[12] (bkz. Ek 1).

Mithradates'in ölümünü etrafındaki efsanevi atmosfer ve gizem, antik tarih eserlerindeki cevaplanmamış başka soruları gün ışığına çıkarır. Mesela sadık Amazon yoldaşı Hypsikratea'ya ne olmuştu?

Hypsikratea'nın zehirlendiği, öldürüldüğü ya da esir alındığı bilinseydi hatta rivayet edilseydi, Mithradates'in ailesi ve çevresine ait kişilerin kaderiyle ilgili anlatımlara dâhil olması beklenirdi. Bu ilgi çekici kişinin, Mithradates'in son yıllarında onunla çok yakın olmuş bu cesur kadın süvarinin tarihi kayıtlarda ortadan kaybolması, göz ardı edilmeyecek kadar cezbedici bir boş sayfa bırakmaktadır. Valerius Maximus, "Kraliçe Hypsikratea'nın Mithradates'e olan sevgisi sınır tanımıyordu," der; krala "bedenini ve ruhunu" adamıştı. Hypsikratea'nın "sıradışı

Resim 15.5. Bituitus ve kızlarının yanında Mithradates ve Hypsikratea birlikte zehir içiyor. Boccaccio, *Des cleres et nobles femmes*, yaklaşık 1450.

sadakati, en acı ve sıkıntılı zamanlarında Mithradates'in en büyük tesellisiydi. Bozguna uğramış halde amaçsızca dolaşırken kendisini 'evindeymiş' gibi hissediyordu, çünkü o da kendisiyle birlikte sürgündeydi." Théodore Reinach bile bu romantik "içten ve gönülden tutkunun [*passion sincère*]" büyüsüne kapılmıştır. Yenilgilerinin ardından kralı şefkatle rahatlatan Hypsikratea'yı, "Mithradates'in kayıp krallığının, yaşayan son simgesi" olarak betimler.[13]

Romancı Michael Curtis Ford, Hypsikratea'nın yokluğunu, Kafkaslar geçilirken kadının bir buz yarığı tarafından yutulduğunu ve geride hayatında ilk kez gerçekten yas tutan bir Mithradates bıraktığını tahayyül ederek açıklar. Ortaçağ ve Rönesans yazarları da Hypsikratea'nın kaderi üzerine yorum yapmıştır. Boccaccio'nun meşhur *Ünlü Kadınlar*'ına ait resimli bir el yazmasında (yaklaşık 1450), sanatçı Mithradates ve Hypsikratea'yı kralın iki kızı ve hizmetkârlarıyla birlikte zehir içerken tasvir etmiştir. Mithradates hakkında 1600'lerde yazılmış bazı Fransız oyunları da Hypsikratea'yı kulede Mithradates ve prenseslerle birlikte zehire yenik düşmüş halde betimler.

Hypsikratea, Ay Işığı Savaşı'ndan sonra Mithradates'in kendisine verdiği zehire sahipti ve intihar etmiş olabilirdi. Ama genç, güçlü, yetenekli ve özgürdü; haremde kapana kısılmış bir gözde gibi ölümü kabul etmek zorunda değildi. Hypsikratea'nın hayatta kaldığı alternatif bir öykü mümkündür.

Hiçbir antik kaynak MÖ 63'ten sonra Hypsikratea'dan bahsetmez. Ancak Rus arkeologlar tarafından Phanagoria'da yapılmış yakın tarihli heyecan verici bir keşif Hypsikratea'nın Kafkasları aştığını ve Mithradates Bosporos Krallığı'nı geri aldıktan sonra ikisinin beraber olduğunu kanıtlar. Hypsikratea için dikilmiş bir heykelin kaidesindeki yazıt onu kral Mithradates Eupator Dionysos'un eşi olarak onurlandırır. Ne yazık ki heykelin kendisi kayıptır fakat yazıt, Hypsikratea'nın, Mithradates'in Bosporos Krallığı'nda kraliçe olarak anıldığını söyler. Göreceğimiz üzere yazıt bir başka sürpriz daha içerir.[14]

Dolayısıyla Hypsikratea, Pharnakes'in ayaklanmasından önce Bosporos'taydı. Ancak Pantikapaion'daki Mithradates'in sarayında geçirilen boş vakitler, özgür bir kadın atlı savaşçıya uymamış olabilir. Mithradates'in ona savaş hazırlıklarıyla ilgili olarak askeri görevler vermesi akla yakındı. Belki de Pharnakes'in ayaklanması sırasında kralın

hizmetinde göreve gittiği için uzaktaydı. Mithradates sık sık yakın arkadaşlarını elçi olarak atardı. Hypsikratea kuzey ya da batıdaki göçerleri ziyaret etmek üzere veya İtalya'nın işgali için bir görev almış olabilirdi. O ve Mithradates ordunun ilerleyişi sırasında yeniden birleşmeyi umuyorlardı belki de.

Eğer Hypsikratea MÖ 63'te Pantakopiaon'da bulunuyorduysa, Mithradates'in Pharnakes'in ayaklanmasına dair ilk belirtilerde onun güvenliğini ayarladığı düşünülebilir. Hypsikratea prenseslere İskit ülkesine kadar eşlik edecek askerlerin arasında mıydı? Tek kaçış yolu İskit ülkesi olacaktı; o ve Mithradates zaferden sonra orada –ya da güvenli bir geçiş bulabilirse sürgünde– buluşmayı umabilirlerdi.

Hypsikratea, Pharnakes tarafından yakalanmış ve Pompeius'a teslim edilmiş olabilir miydi? Eğer öyleyse, böyle bir ganimet Pompeius'un zafer alayında belirgin bir şekilde sergilenmiş olacaktı. Ancak bu mümkün değildir, çünkü söz konusu zafer alayının detaylı kayıtlarında adı geçmez.

Ölümlü Olduğunu Unutma

Pompeius'un zafer alayı, zaferinden iki yıl sonra, MÖ 61'de yapıldı. Bütün Roma daha önceki bütün zafer alaylarını aşan bir büyüklükte ve aşırılıkta bir tören karşısında iki gün boyunca parmağını ısırdı. Appianos'un işaret ettiği gibi, daha önce hiçbir Romalı ne Büyük Mithradates ayarında güçlü bir düşmanın hakkından gelmiş ne de bu kadar çok ülkeyi fethederek Roma hâkimiyetini Fırat'a ve Karadeniz'e kadar genişletmişti.

Limanda görülen ele geçirilmiş 700 gemi dışında barbarların zırhları, silahları ve tunç gemi pruvalarıyla yüklü sayısız yük arabası vardı. Flamalar ve yazıtlar Pompeius'un 1000 kale ve 900 şehir ele geçirmiş olmasını övüyordu. 20.000 talent gibi hayret verici bir miktara ulaşmış gümüş ve altın sikkelerle, kaplar, taslar ve mücevherlerle dolu yük arabaları vardı. Teskereler milyonlarca sikkeyle, sandıklar işlemeli taşlarla dolup taşıyordu. Aslında, Pompeius'un inanılmaz ganimetinin resmi kayıtları çok detaylıdır ve buraya bütünüyle almak gerçekten zahmetlidir. Pompeius'un kâtipleri, Mithradates'in Talaura'daki hazinesinden gelen

sadece 2000 akik ve altın kadehin envanterini yapmak için 30 gün harcadı ve zafer alayında bunların küçük bir kısmı sergilendi. Lucullus'un yalnız kiraz ağacının altında kalmamak için Pompeius, Kudüs'ten getirdiği iki egzotik bitki olan abanoz ve pelesenk ağaçlarını bile zafer alayında sergilemişti.

Aralarında Mithradates'in torunu, Büyük Tigranes'in oğlu Tigranes, onun eşi, kızları ve gözdesi Zosime'nin bulunduğu 324 esir alayda yürüdü. Mithradates'in zavallı kız kardeşi Nyssa, Mithradates'in beş oğlu Artaphernes, Kyros, Oksathres, Dareios, Kserkses'le prensesler Eupatra ve Orsabaris'in yanında utanç içinde yürümesi için teşhir ediliyordu. Mithradates'in müttefiki çeşitli kral ve kraliyet ailesi mensuplarını Yahudilerin kralı Aristobolos takip ediyordu. Pompeius'un Kafkaslarda esir aldığı bir Amazon alayı kalabalığın önünde yürütüldü. Sadece Arsitobolos ve Genç Tigranes zafer alayından sonra boğuldu.

Lucullus'un zafer alayında olduğu gibi, Kral Mithradates'in yokluğu hissediliyordu. Onun yerine, tahtı ve asası yukarıda taşınıyordu. Arkalarından, Mithradates'e I. Dareios'tan kalmış antika Pers divanlarıyla altın ve gümüşten eski savaş arabaları gelmekteydi. Onları Mithradates'in büyükbabası I. Pharnakes'in büyük gümüş heykeli ve Mithradates'e benzeyen küçük oğlu Telephos'u kucaklamış Herakles'in mermer heykeli takip ediyordu (res. 3.7). Lucullus'taki doğal boyutlardaki altın Mithradates heykelini geçen 3 m yüksekliğindeki som altından heykel de Pompeius tarafından sergileniyordu.

Pompeius aynı zamanda Mithradates ve ailesini betimleyen büyük portreler ısmarlamıştı. Diğer bir dizi büyük tablo Mithradates Savaşları'nın önemli sahnelerini anlatıyordu. Bir izleyici için hikâyeci üslupta yapılmış bu betimler *stop-motion* animasyon filmine ya da çizgi roman karelerine benzer bir etki yaratmaktaydı (benzer bir anlatım etkisi oluşturan bir Ortaçağ versiyonu için bkz. levha 3). Bunlarda Mithradates ve arkasındaki kalabalıklar saldırıyor; saflarını kaybediyor ve kuşatılıyordu. Tigranes ve Mithradates'in muhteşem yağmacı kalabalıklarına yol gösterdikleri bir sahne vardı. Bunu düşman ordularını yenilmiş halde ve nihayetinde Mithradates'in "gece gizlice kaçışını" gösteren bir diğeri izliyordu. Ardından Mithradates'in "kendisiyle beraber yok olmayı seçmiş kızlarıyla" kulede zehir içişini konu alan sürükleyici resimler geliyordu. Elbette bunlar hiçbir Romalının şahit olmadığı

görüntülerdi; sanatçının ehliyetiyle ikinci ve üçüncü elden anlatımlara dayanıyorlardı.

Pharnakes'in ayaklanmasından kendine pay çıkaran Pompeius, Sulla ve Lucullus'un yapamadığını başararak Pontos'un "yola gelmez kralının" sonunu getirmekle övünüyordu. Savaş ganimetlerinden oluşan adağına ait yazıt şöyleydi: "Büyük Pompeius otuz yıllık savaşı sona erdirdi ve 12.183.000 kişiyi sürdü, dağıttı, öldürdü ya da teslim aldı; 846 gemi batırdı ya da ele geçirdi ve Azak Denizi'yle Kızıldeniz'den Atlantik Okyanusu'na kadar olan ülkelere boyun eğdirdi." Pompeius "Roma halkına denizlerin hâkimiyetini geri verdi; Asya, Pontos, Armenia, Paphlagonia, Kappadokia, Kilikia, Suriye'ye boyun eğdirdi, İskitleri, Yahudileri, Albanoi kavmini, İberi kavmini, Arapları, Bastarnai kavmini dize getirdi ve bunlara ilaveten krallar Mithradates ve Tigranes'i yendi."[15]

Plutarkhos, Roma için Mithradates'in ölümü, tek bir korkunç saldırıda on binlerce düşmanın yok edilmesi gibiydi yorumunu yapar. Mithradates'in büyüklüğüne ve nihai yenilgisine vurgu yapmak Pompeius'un şahsi başarılarını abartmaya hizmet ediyordu. Kırk yıllık mücadelenin ardından diğer bütün kralları gölgede bırakan, elli yedi yıl boyunca hüküm sürmüş, barbarlara boyun eğdirmiş, Asya ve Yunanistan'ı ele geçirmiş, Roma'nın en büyük komutanlarına direnmiş ve ezici olması gereken yenilgilere aldırış etmemiş soylu bir hükümdar; hiçbir zaman pes etmeyip mücadelesini tekrar tekrar canlandırmış ve ardından tüm zorluklara rağmen atalarının krallığında yaşlı bir adam olarak kendi isteğiyle ölmüş bir savaşçı olan Mithradates'e karşı belli bir saygı ve hayranlık duyuluyordu.

Hem Doğu hem de Batı'daki oyuncular, kazanan tarafı seçmek, istikrarsız bir ittifaklar piyasasında en iyi yatırımı yapmak için dalavereler çevirirken, Mithradates'in hayatı görkemli zaferler ve yürek parçalayıcı yenilgiler, ihanete dönen bağlılıklar, tanrısal neşe ve korkunç intikamlardan ibaret inişli çıkışlı bir hal almıştı. Mithradates'in aldığı riskler hiçbir zaman zenginlik ya da şöhret amaçlı değil --gerçi bunların riski de büyük olabiliyordu– fakat Grek-Pers-Anadolu ideallerinin yaşaması ve Roma egemenliğinden kurtuluş içindi. Appianos, yenilse bile boyun eğmeyen Mithradates'e "denenmemiş hiçbir saldırı yolu bırakmadı" diye hayret etmişti. Plinius onu "zamanının en büyük kralı" diye övmüştü. Velleius, Mithradates'i "Her zaman şevkle savaşmaya hazır, sıradışı cesare-

te sahip, yüce ruhlu... savaş sanatında bir general, bedensel maharette bir asker, Romalılara olan nefretinde bir Hannibal'di," diyerek yüceltir. Cicero İskender'den sonraki en büyük kral olduğunu ilan etmiştir. Bu Mithradates'i heyecanlandıracak bir iltifattı.[16]

Pompeius da kendisini İskender'le özdeşleştiriyordu. Şimdiyse hem sembolik olarak hem de gerçekten İskender'in mantosuna sahipti. Büyük Pompeius her renkten taşla süslenmiş altın bir savaş arabasının üzerinde zafer alayı güzergâhında taşınıyordu. Omuzları üzerinde bir zamanlar "Hellenleşmiş İranlı İskender" Mithradates'in üzerine titrediği Büyük İskender'e ait narin ve solmuş erguvan pelerin vardı. Appianos pelerin hakkında kuşkuluydu ama yaygın inanış, kökeni ne olursa olsun bu eski giysiye saygınlık yüklemişti. Pompeius, efsanevi pelerin en iyi şekilde görülebilsin diye onu sevgiyle düzeltirken arkasında duran köle, bu muzaffer komutanın kulağına geleneksel uyarıyı fısıldadı: "Ölümlü olduğunu unutma."[17]

İnsana ölümü hatırlatan bu nesne Pompeius'un keyfini kaçırmış mıydı? Muhteşem bir zırh içindeki o mahvolmuş cesedi incelemeyi reddettiğinden beri bastırdığı geçmek bilmeyen şüpheyi yeniden canlandırmış mıydı? Ceset Pontos krallarının mezarına defnedileli iki yıl olmuştu. Mithradates yine herkes yok olduğunu düşündüğünde geri dönerek hem Sulla'yı hem de Lucullus'u gülünç duruma düşürmüştü. İnsan bir an için Pompeius'un aklına gelen düşünceyi hayal edebiliyor: *Evet, hiç kuşku yok ki ben ölümlüyüm... peki Mithradates de öyle mi?*

Ya Eğer?

Mithradates'in hayat hikâyesinde birçok önemli detay eksiktir ve efsanenin altın parıltısında kalmış birçoğu da bilmek istediklerimizi öğrenmek için hayal gücünü davet eder. Giriş bölümünde öyküsel tarihçiliğin ve tarihi yeniden kurgulamanın, eksik kanıtlardan bir anlam çıkarmaya ve bilinen gerçekleri, ihtimalleri, muhtemel sonuçları ihlal etmeden yarım yamalak tarihi kayıtlardaki kayıp detayları ve çıkmazları ayrıntılarıyla anlatmaya nasıl yardımcı olduğunu tartışmıştım. Bununla alakalı bir yaklaşım olan karşıolgusal veya "ya eğer" senaryo yazımı, belirli koşullarda neler meydana gelmiş olabileceğini mantık çerçevesinde önermemize izin verir.

Mithradates gibi destansı kişiliklerin ölümünü saran esrarengiz olay ya da detaylar bölük pörçük kaynakların sunduğu sahnelerin arkasında ne olduğunu hayal etmeleri için tarihçileri kışkırtır. Gördüğümüz gibi, bizzat antik tarihçiler gerçekler hakkında ihtilafa düşmüşler; Mithradates'in Kafkasları aşması ve son saatlerinde olduğu gibi aynı olay üzerine alternatif yorumlar sunmuşlardır. Antik kayıtlardaki belirsizlik, Ortaçağ'dan itibaren Mithradates'in ölümü hakkındaki alternatif senaryo betimlerine yansımıştır. Hypsikratea'nın ortadan kayboluşunun, Ortaçağ ve modern yazarları onun sonraki hayatını yazmaya teşvik etmiş olması gibi, Mithradates için de makul bir alternatif senaryo kurgulamak için yeterli bir meşruiyet temelimiz var.[18]

Bütün antik kaynakların nezdinde Mithradates MÖ 63'te Pantikapaion'daki sarayında içtiği zehir ve muhafızının kılıcı ya da Pharnakes'in adamlarının silahlarıyla ölmüştü. Kaleden çıkarılan cesedinin bu olaya dair su götürmez bir kanıt sunmuş olması gerekirdi. Fakat aslında, Mithradates olarak teşhis edilen çürümüş beden –birkaç ay geçtikten ve ölüm yerinden çok uzaklara taşındıktan sonra– herkeste bulunabilecek bir yara izi ve kraliyet alametleri dışında tanınmayacak haldeydi. Hazır bulunan herkes –Mithradates'in oğlu Pharnakes ve eski dostlarından Pompeius ve Romalılara kadar– ölü adamın Mithradates olduğunu kabul etmek konusunda fikir birliğine vardılar.

Ne var ki bu sıradışı durum bir dizi soruyu gündeme getirir. Mithradates gerçekten de ölmüş müydü? O gerçekten kralın cesedi miydi? Daha dikkat çekici sorular yönelten başkaları da olmuştur. Özellikle büyük Fransız oyun yazarı Jean Racine, ünlü tragedyası *Mithridate* (1673)'a, Mithradates'in sahte ölümüyle başlar. Mozart'ın 1770 tarihli operası, öldüğü söylentilerinin ardından Mithradates'in yeniden ortaya çıkışıyla başlar. Tarihçi Brian McGing 1998'de Mithradates'in kulede intihar hikâyesinin Pharnakes tarafından baba katili suçlamasından (Pers etkisindeki kültürlerde güçlü bir tabuydu) kurtulmak için uydurulduğunu düşünmüştür. Fakat diğer aldatmacalar ve sebepler de mümkündü. Ya Mithradates halen hayatta idiyse?[19]

Eğer Romalıları öldüğüne inandırmak için bir hile düzenleyebilecek birisi varsa, o Mithradates'ti. Bir keresinde kendi oğlunu gerçek kral Ariathes'in yerine geçirmişti. Kaçma ustası olan Mithradates yakalanmaktan sık sık gizlilik ve kurnazlıkla paçasını kurtarırdı. Çok defa te-

baasının arasında tebdili kıyafet dolaşmıştı. Sürekli olarak ölüme çalım atmıştı; en azından dört kez ortadan kaybolmuş ve öldüğü sanılmıştı.

Üstelik kral Yunan efsanelerine meraklıydı; gösteri ve dramatik anıştırmalar onun belirgin özellikleriydi. Antik tragedya gibi komedya da sıklıkla kişilerin karıştırılması, belirgin yara izleri, doğum izleri, jestler, özel kişisel eşyalar etrafında dönerdi. Mithradates –ve Pompeius– İskender'in cesedinin nasıl taklit edildiğini biliyordu. İskender'in en iyi dostu Ptolemaios cesedi Babil'den çalmış ve gizlice Mısır'da İskenderiye'ye götürmüştü. Rakiplerini başından atmak için heykeltıraşlara İskender'in kraliyet kıyafetleri içinde gerçekçi bir balmumu modelini yaptırtmıştı. Bu taklit süslü Pers arabalarının birindeki altın, gümüş ve fildişinden görkemli cenaze teskeresine koyuldu. İskender'in kraliyet eşyalarıyla çevrili bu replika Ptolemaios'un peşindekileri aldattı. Gerçek ceset ise sıradan bir arabayla bilinmeyen bir yoldan Mısır'a götürüldü.[20]

Pharnakes, Pompeius'a Mithradates'in yaşında ve ölçülerinde, süvarilerde sık görülen yaralı uyluğa, yakın zamanda açılmış kılıç yaralarına ve çürümüş yüze sahip bir cesedi, bir taklidi göndermiş olabilirdi. Böyle bir aldatmaca eğer Mithradates gerçekten kulede ölmüşse Romalıların ondan geriye kalanları kirletmelerini engelleyecekti (kimse Pompeius'un, düşmanının cesedini Pontos kral mezarlarına defnetmesini beklemiyordu). Antik tarihçilere göre, Mithradates müttefiklerine sığınmak için Pantikapaion'dan güvenli çıkış talep etmişti. Bir başkasının cesedini içeren bir aldatmaca Mithradates'in son büyük kaçışını gizlemek için tasarlanmış olabilirdi.

Aşağıda, ihtimal sınırını aşmadan antik kaynaklara, ilginç Ortaçağ ve Gotik efsanelerine ve mantıklı "karar ayrımlarına" bağlı kalan makul –kuşkusuz romantik– alternatif bir senaryoya yer verilmiştir.[21]

Büyük Firar

Appianos, uzun hayatı boyunca Pharnakes'in planladığı ve "bilerek görmezden geldiği için kendisini yok eden –kötülük bir kez affedildi mi nankör olur– sonuncusu dâhil "hiçbir komplonun", Mithradates'in gözünden kaçmadığını" söyler: Fakat ya Pharnakes gerçekte "minnettar" idiyse? Mithradates'in ölümü ve ondan geriye kalanlar üzerine bir aldatma-

ca yapılacak ve sürdürülecekse, bu noktada, Mithradates'in Pharnakes'in komplosunu keşfiyle başlamış olmalıdır. Pharnakes ihanetiyle ölüm fermanını imzaladığını biliyordu; Mithradates hainliği kanıtlanmış birinin hayatını asla bağışlamamıştı. Aile içindeki ihanetler karşısında özellikle acımasızdı. Pharnakes'i şaşırtıcı şekilde bağışlaması umulanın tam tersiydi; pragmatik, merhametsiz ve gerçekçi Mithradates'in karakterine bütünüyle aykırıydı.[22] Af, Pharnakes'in şimdi değilse bile ileride kral olmasını garantiliyordu. O zaman Mithradates'in asıl amacı neydi?

Köşeye sıkıştığında ve her şeyi kaybetmiş gibi göründüğünde, Mithradates'in başarıyla paçasını kurtarma ve kendisini izleyenleri atlatma konusunda uzun bir geçmişi vardı. Yaşlı general Metrophanes'in yardımıyla baba ve oğulun bir pazarlık yaptığını hayal etmek zor değil. Komplo ilk keşfedildiği zaman Mithradates halen büyük avantaja sahipti. Her iki adamın da riskleri büyüktü. Pharnakes için ölüm kalım meselesiydi. Sadece Mithradates'in şartlarını kabul ederek babasının krallığını devralacak kadar yaşayabilirdi. Yarım yüzyıl boyunca Romalılarla uğraştıktan sonra Mithradates Roma'nın barış içinde hüküm sürmesine izin vermeyeceğini biliyordu. İtalya'yı işgal planı ciddi destekten yoksundu ve Pharnakes onun seçilmiş halefiydi. Eğer oğlunu affederse tacını belirlediği varisine teslim edebilir ve güvenli geçiş sözüne ilaveten Pompeius'u kendisinin öldüğüne inandıracak bir hile karşılığında ortadan bütünüyle kaybolmaya söz verebilirdi.

Resim 15.6. Kraliçe Dynamis'in tunç büstü. Mithradates'in torunu, Bosporos Krallığı'nın hükümdarı olarak Amazonlar ve Zerdüştlerin giydiği türden yıldızlarla süslü bir Pers-Frig başlığına taşımaktadır.

Pharnakes büyük büyük babasının adını taşıyordu ve Pers kültürüyle yetişmişti. Oğluna Dareios adını vermişti ve kızının annesi muhtemelen Sarmat kökenliydi (daha sonra Bosporos kraliçesi olan Dynamis, Zerdüşt güneş sembolle-

riyle süslü Amazon-Pers tarzı bir başlık giyiyordu). Belki Mithradates oğlunda kendi özgür ruhuna ait güçlü belirtiler sezinlemişti. Aslında kral olarak Pharnakes babasının yolunu izleyecekti: Roma'nın dostu sıfatıyla sakin geçen ilk saltanat yıllarının ardından beklenmedik bir isyan çıkarmak için Roma'daki iç savaştan faydalanacak, tırpanlı savaş arabaları ve güçlü bir süvari birliğine sahip büyük bir orduyla Kolkhis'i geçip babasının eski krallığını geri almak gibi hayalperest bir amaç uğruna Pontos'a girecekti.[23]

O halde, Pharnakes'in MÖ 63'teki komplo girişiminden doğan krizde baba ve oğulun Metrophanes tarafından açılan pazarlık masasında birbirlerini eşit olarak kabul ettiklerini düşünelim. İkisi de tanrılar Men ve Mithras adına onurlarıyla yaşayacaklarına dair kutsal bir yemin ederek başlayacaklardı. Sonra, büyük aldatmacanın detaylarını konuşabilirlerdi.

Şimdi olayları Pharnakes ve Mithradates'in yazmış olabileceği senaryoya göre tekrarlayalım: Mithradates'in yerine geçebilecek dinç ve iri yapılı bir cesedin kulede bulunması ve Pompeius'a teslim edilmesi gerekiyordu. Herhangi bir deneyimli süvarinin baldırında bu elzem savaş yarası izinin bulunması muhtemeldi. Surat, aşındırıcı kireç ya da asitle kolayca tanınmaz hale getirilebilirdi. İnsan sadık süvari subayı Bituitus'un bu yüce fedakârlığa gönüllü olup olmadığını merak ediyor. Mithradates'in zırhı, asası, tacı ve diğer krallık sembolleri aldatmacayı tamamlayacaktı. Eski hizmetkârlar, belki Gaius ve Metrophanes, cesedi Pompeius için teşhis edebilirlerdi.

Anlaşmanın kendi payına düşen kısmını yerine getiren Mithradates sıradan seyahat kıyafetlerini giyer ve geçmişte birçok kez yaptığı gibi sessizce kaçar (belki de Hannibal'in Bithynia'daki kalesinde olduğu gibi kendi kalesinde de gizli geçitler vardı). Kral silahlarını ve taşıyabileceği kadar hazine alır: altın sikkeler, sevdiği akik yüzükler, bazı değerli evraklar. Nereye gidecekti? Denizden kaçış imkânsızdı. Tek güvenli yol kuzeye doğruydu.

Mithradates atını sürüp bozkırdaki İskit ya da Sarmat kavimlerinden birine katılabilirdi. Onların idealleri ve fiziksel becerileri kendisininkilerle uyumluydu ve dillerini konuşabiliyordu. Mithradates gençliğinde, saltanatının ilk yıllarında ve Lucullus'la Pompeius'tan kaçarken göçer yaşam tarzını tecrübe etmişti. Yakın tarihte göçer liderlerle dostluğunu

yenilemişti. Pharnakes bu kavimlerle iyi ilişkileri sürdürmüştü. İki ilginç gerçek İskit ülkesine kaçış fikrini desteklemektedir. Mithradates'in Adobogiona'dan olma oğlu Pergamonlu Mithradates, Pharnakes'ten sonra Bosporos Krallığı'nın hükümdarı oldu. Bir ayaklanma sırasında bu Mithradates gerçekten de İskitlere sığınmıştı. Mithradates'in torunu ve Augustus döneminde Bosporos Krallığı kraliçesi Dynamis bir süre için buraya sürgüne gitmişti. Belki annesinin yurdu olan Sarmat kavmine sığınmıştı.[24]

Gizli sürgününde Mithradates'e kim eşlik edecekti? Eğer hayatta kalmışsa belki Bituitus (kaderi aktarılmamıştır) ve şüphesiz Hypsikratea. Bir ihtimal o ve kral önceden bir buluşma ayarlamışlardı (bkz. levha 8). Mithradates ve Hypsikratea'nın Karadeniz ötesindeki topraklarda "tarih sonrası" ikinci bir hayat yaşadıklarına dair kurulan düşün Antik Çağ'da öncelleri mevcuttur. Mesela, Yunan mitolojisindeki kadın ve erkek kahramanlarla ilgili aşk hikâyelerinde Akhilleus ve Troialı Helene ahirette birlikte yaşayacak şekilde bir araya getirilmişlerdir. Homeros'ın *İlyada*'sında asla karşılaşmamışlardır, ama halk geleneğinde çift, Karadeniz'deki efsanevi bir cennette âşıklar olarak "sıradışı bir ölüm sonrası hayat" sürerler. Scarlatti'nin 1711 tarihli *Mitridate* adlı operası, Mithradates ve Hpysikratea'nın Mısır elçileri kılığında girdikleri alternatif bir tarih önerir.[25]

Edward Gibbon'un *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü* (1776-1788) adlı eserinde bahsettiği anlaşılması güç bir hayali efsane Mithradates'e intikam şansı bile tanır. Bu geleneği, Azak Denizi'nden Mithridates'in müttefiki barbar bir kavmin, kralın İtalya'yı işgal düşünü devam ettirdiğini anlatan bir Ortaçağ Norveç efsanesine kadar izledim. Bu kavmin Pompeius'un zaferinden sonra, liderleri Odin öncülüğünde Kuzey Avrupa ve İskandinavya'ya kaçarak Roma egemenliğinden kurtuldukları söylenir. Mithradates eski mücadelesinin verdiği ilhamla yenilgisinin intikamını Roma İmparatorluğu'nu istila ederek almıştı. Şair William Wordsworth'un gözünde bu eski hikâyenin anlattığı şuydu:

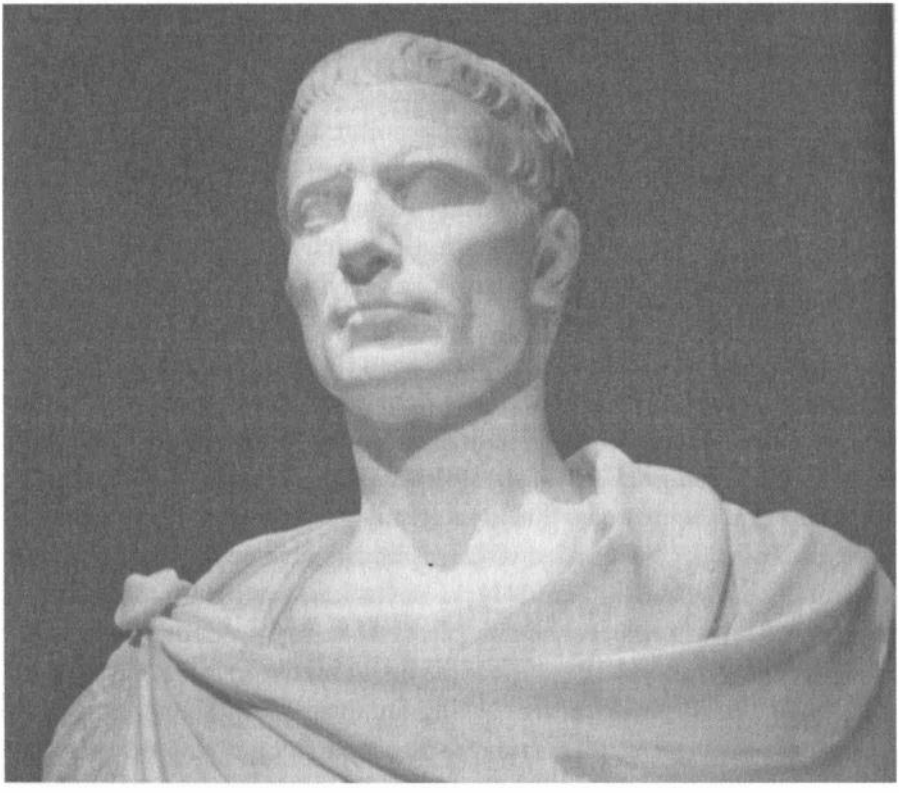
Hezimete uğramış Mithradates nasıl kuzeye çıktı,
Ve yılların sisi içinde Odin oldu,
Roma İmparatorluğu'nu yok eden,
Irkın babası...[26]

Dolayısıyla farz edelim ki, MÖ 63'te bir Mayıs sabahı kırmızı yaban şakayıklarının halı gibi örttüğü yemyeşil çayırların enginliğinde at süren Mithradates üzerindeki kraliyet derisinden sıyrılır ve hayatının geri kalan günleri için bir göçerin hayatını benimser. Bu hikâyede o ve Hypsikratea uçsuz bucaksız düzlüklerde dolaşan "yabani" erkek ve kadınların arasında yaşayacaktı. Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus'un görüşüne göre bozkır göçerleri "Bir yerden diğerine mutlu kaçaklar gibi dolaşan; sürülerinin sütleriyle, yaban kirazlarıyla ve etle beslenen; geceyi asla bir çatı altında geçirmeyen... yiyen ve içen, alan ve satan; meclisler kuran; üzerlerinde kürkler, yün tozluklar ve mavi dövmeler olan; hatta atlarının sırtında ya da arabalarında uyuyan uzun boylu, yakışıklı, kuvvetli ve delici bakışlara sahip" halklardı. Onlar "Kimsenin tebaası değildi; kimse nereden geldiklerini söyleyemezdi, çünkü birbirinden çok uzak diyarlarda rahme düşmüş, dünyaya gelmiş ve büyümüşlerdi." Yetenekli savaşçılar olarak "Tehlikeden ve çarpışmadan zevk alıyorlardı; köleliğin anlamını bilmiyorlardı, çünkü hepsi soylu kan taşıyordu ve liderlerini uzun süreli savaş tecrübesiyle öne çıkanlardan seçiyorlardı."[27]

Bu yeni hayatta yol arkadaşlarımız hayat hikâyelerini paylaşacak zaman bulacaklardı. Mithradates krallığının tarihinden, Hypsikratea Kafkaslardaki özgür ve eşit halkından bahsedecekti. Eğer MÖ 63'te kulede ölmüş olmasaydı, Mithradates Pers soyu ve macunu sayesinde bir beş, on, hatta yirmi yıl daha yaşayabilirdi.[28] Zaman içinde ölüm savaşta, av partisinde ya da uykuda gelmiş olabilirdi. Kral tarih ve mitolojideki yüce yerinden emin olarak *eleutheria*, yani özgürlük içinde ölecekti. Arkadaşları onu geleneksel göçer töreniyle atı, alçakgönüllü gizli altın hazinesi ve işlemeli akik yüzükleriyle birlikte bozkırda isimsiz bir kurgana gömeceklerdi.[29]

Mithradates'in yasını –ister MÖ 63'te rapor edildiği üzere kulede, ister sonraki gizli sürgünde olsun– adını eril formunda Hypskratesolarak söylemeyi sevdiği güçlü kadın aşığı Hypskratea tutacaktı. Mithradates'ten genç, belki kırklarında olan Hypsikratea'nın önünde hâlâ güzel yıllar vardı. Hayatının geri kalanını nasıl geçirdi?

Buradan itibaren anlatılanlar, antik kaynaklardan hareketle olasılıkların durumuna ve yeni arkeolojik kanıtlara göre yapılan bir kurgudur. Önce Hypsikrat*aeles* ismiyle başlayalım. MÖ I. yüzyılın ikinci yarısında bu isme ait iki örnek bilinir. Biri Mithradates'in Amazon arkadaşı

Resim 15.7. Iulius Caesar, Kunsthistorisches Museum, Viyana, Avusturya, fotoğraf Andrew Bossi, Wikipedia Commons, cc-by-sa-2.5.

Hypsikratea'dır. Diğeriyse Pontos ve Karadeniz İmparatorluğu'yla ilgili olan gizemli tarihçi Hypsikrates'tir. Bir tesadüf mü? Yoksa çok nadir bir ismin çift kullanımı mı?

Hypsikatres'in hayatı hakkında çok az şey biliniyor. Tarihçi Mithradates'in MÖ 63'teki ölümünden on altı yıl sonra, Iulius Caesar'ın, babasının krallığını geri kazanmaya teşebbüs eden Pharnakes'i yendiği MÖ 47'de ortaya çıkar. Pontos'u ele geçiren Caesar Amisos'ta Hypsikrates adında bir savaş esirini serbest bıraktı. Bu Hypsikrates seferlerde tarihçi olarak Caesar'a eşlik etti ve Pontos'la Bosporos Krallığı'nın tarihi, coğrafyası ve askeri ilişkileri üzerine eserler kaleme aldı.

Hypsikrates'in yazdıkları günümüze gelmemiştir, ama başka tarihçiler tarafından alıntılanmıştır. Pontoslu Strabon, Hypsikrates'i çok

Resim 15.8. Phanagoria'da bulunmuş Hypsikratea'yı onurlandıran yazıt. Adı eril halde verilmiştir: "Mithradates'in eşi Hypsikrates."

önemli iki konuda zikreder: Bosporos Krallığı'nın askeri tahkimatları ve Kafkaslardaki Amazonların yaşam tarzlarıyla gelenekleri. İlginç şekilde, Strabon, Hypsikrates'i Mithradates'in diğer bir dostu filozof Metrodoros'la birlikte anar. Iosephus, Iulius Caesar'ın seferleri ve Pergamonlu Mithradates'ten bahserken değinir. Samosata'dan bir Suriyeli olan Lukianos (MS II. yüzyıl), Hypsikrates'i, "birçok bilim dalına hâkim Amisoslu tarihçi" olarak tanıtır. Dikkat çeken bir detay daha var: Hypsikrates ileri yaşta ölmüştü. Lukianos'un çok uzun yaşayanlar listesine göre Hypsikrates doksan iki yaşına kadar yaşamıştır.[30]

Hypsikrat*ea* ve Hypsikrat*es*'i birbirine bağlayan bu çarpıcı tesadüfler silsilesi, modern tarihçiler tarafından belli ki cinsiyet farkı yüzünden dikkate alınmamıştır. Fakat Mithradates'in Hypsikratea'yı bu ismin eril formuyla çağırdığını anımsayalım. Mithradates'in zihnen ve bedenen dengi olan Hypsikratea ata binerek, avlanarak ve savaşarak erkekler gibi bir hayat geçirmişti. Mithradates'in ölümünün bildirildiği MÖ 63'ten itibaren Hypsikratea ismi tarihi kayıtlardan kaybolur. Hypsikrates adındaki kişi, özellikle de ona atfedilen uzmanlık alanları –Amazonlar ve Mithradates'in krallığı– hakkında bildiğimiz her şey Mithradates'e çok yakın (ileri yaşı *Mithridatium*'a erişimi olduğunu ima eder) birine işaret eder.

Düşünceme göre Hypsikrates adıyla eserler veren tarihçi, Mithradates'in sevgili yol arkadaşı Hypsikratea'dan başkası değildi.

Daha önce bahsettiğimiz yakın zamanda keşfedilmiş Hypsikratea'ya ait onurlandırma yazıtı bu fikre destek verir. Yazıtın parçası olan heykel muhtemelen Mithradates'in torunu ve Hypiskratea'yı tanıyan Kraliçe Dynamis'in saltanatında dikilmişti. Şaşırtıcı bir şekilde, yazıt metni adını *–es* ile yani Hypsikratea'nın eril formu olan *Hypsikrates* olarak verir. Artık bunun sadece özel bir lakap olmadığını, fakat Mithradates'in yol arkadaşının halk arasında gerçekten de Hypsikrates olarak tanındığını biliyoruz.

O halde, MÖ 63'ten sonraki bir tarihte Hypsikratea'nın Pontos'a döndüğünü farz edelim. Belki de Amisos'ta bilime adanmış bir hayat sürmek için erkek kılığına girdi ve Zela'da MÖ 47'de meydana gelen savaşta Caesar tarafından esir alındı. Bir diğer olasılık, Pharnakes'in tarafında çarpıştığı ve Caesar'ın askerleri tarafından ele geçirildiğidir. Bir kadın esirin kaderi gıpta edilecek bir şey değildi. Hypsikrates gibi kalıcı bir eril kişilik avantajlı olacaktı. Onun, Mithradates'in krallığı ve yakın tarih hakkındaki eşsiz bilgisinden etkilenen –hatta bir ihtimal cinsiyet değişiminin ve gerçek kimliğinin farkına varan– Caesar, Hypsikrates'i özel tarihçisi yaptı. Bu ilişkilendirmenin siyasi yönü bile uygun düşmektedir. Mithradates ve çevresi Sulla ve Pompeius'un düşmanı olan Marius'un tarafındaydı. Caesar da Marius taraftarıydı ve Sulla ile Pompeius'un rakibiydi.

Mithradates ve krallığının öyküsünü Hypiskratea'dan daha iyi kim muhafaza edebilirdi? Mithradates'i sevmiş ve yanında savaşmıştı. Kralın kişisel hikâyelerini, arzularını ve başarılarını biliyordu. Eğer Hypsikratea ileriki tarihlerde tarihçi Hypsikrates olarak eserler vermişse, Mithradates'in karakteri ve saltanatı hakkındaki birçok detayı aktaran diğer tarihçilerin kaynağı olabilirdi. Mithradates başından beri kendi hayatının bilinçli yazarıydı. Hypsikrat*eales* aracılığıyla da kendi efsanesini kendisi yaratmıştı belki de.

Mithradates'in hayat hikâyesinin devamını tarihsel düşünce egzersizi olarak ele aldım. Fakat gerçekte kral, ölümünden bu yana geçen iki bin yıldan fazla bir zamandır tarihte, bilimde ve popüler mitolojide çok canlı bir yaşam sürmektedir (Ek 2). Roma'ya karşı sonu gelmez direnişinde Mithradates, Doğu yıldızının altında doğmuş bu kurtarıcı, Roma

Resim 15.9. Mithradates'in portresi, antik orijinalinin XVII. yüzyıl kopyası. Racine'in tragedyası *Mithridate* (1673) Güneş Kral XIV. Louis (1638-1715)'in sevdiği oyunlardan biriydi. Grand Trianon bahçesinin amfitiyatrosu, Grand Canal, Vesailles, MR 2488, yükseklik 85 cm. Réunion des Musées Nationaux.

Cumhuriyeti'nin çalkantılı son günlerinde Roma emperyalizmine karşı gerçek bir alternatifin temsilcisiydi. Mithradates'in ölümünden yaklaşık altmış yıl sonra, başka bir Doğu yıldızının altında bir diğer kurtarıcı ve Hakikat ile Işığın savunucusu dünyaya geldi. Binyılın dönümünde, Mithradates'in silahlı direnişi ve Roma Cumhuriyeti'nin buna silahla verdiği cevap sonucunda ortaya çıkan yeni dünyada, bu yeni Kralların Kralı güçlü Roma İmparatorluğu'na meydan okuyacak ve sonunda onu kendi tarafına çekecekti, ama silah zoruyla değil.

Mithradates tarihin akışına karşı savaştı. Bu korkusuz, karmaşık ve ideolojik lider nihayetinde Roma'yı şiddet ve savaşla fethetmeyi başaramadı. Yine de, eğer Roma'yı tiranın yerine geçireceksek, Racine'in Mithradates'ten geriye kalanlara dair görkemli hayali şimdi bile samimi görünüyor:

> Al idareyi eline. Biz de gelelim peşinden,
> Gittiğimiz her yerde oğulların olarak isminin verelim hakkını.
> Ellerinle yak alacakaranlığı ve şafağı,
> Bosporos'tan ayrılmadan doldur kâinatı.
> Kapana kısılmış Romalılar dünyanın dört bir yanında,
> Bilmesinler neredesin ama dikil her yerde karşılarına.[31]

Ek I

Efsanevi Kahraman mı, Sapkın Kişilik mi?

Aşağıdaki bölümler Mithradates'in iki farklı "teşhis aracına" ait puanlarını ele almaktadır. İlki geleneksel efsanevi kahramanlara, ikincisi kişilik bozukluklarına dair özelliklerdir. Her iki ölçüme de oldukça ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Listeler hatalı yorumlara imkân tanır ve eksik bilgiden dolayı mecburen anakronik varsayımları zorunlu kılar.

Efsanevi Kahraman Senaryosu

Mithradates'in sıradışı hayat hikâyesi, ilk kez Otto Rank tarafından 1914'te tanımlanan ve 1936'da Lord Fitzroy Raglan'ın geliştirdiği efsanevi kahramanlara dair beklentileri karşılar. Rank'ın temel modeli altı basamakta özetlenebilir: (1) Doğumu kuşatan kehanetler; (2) Tanrısal, soylu ya da hanedan soyuna mensup ebeveynler; (3) Terk edilme, başkasına verilme ya da ayrılma; (4) Üvey aile tarafından kurtarılma ya da yetiştirilme; (5) Baba ocağına dönüş ve ehliyeti ispat; (6) Doğum hakkı olarak kraliyeti talep etme ve şeref kazanma.

Raglan'ın yirmi iki kahraman niteliği, Rank, Raglan ve Dunder 1990'dan adapte edilen aşağıdaki karma listedeki 23 numaradaki "kehanetler" hariç, Rank'inkilerle örtüşür; Aşağıda Mithradates'e neden tam puan olan 23 verdiğim açıklanmaktadır. Sıralamadaki yüksek yeri birden fazla yolla belirlenmiştir. Bazı özellikler birden çok puan almıştır.

1. *Prenses anne.* Annesi Kraliçe Laodike, Seleukos hanedanına mensup bir prensesti.

2. *Kral baba.* Babası, Kral V. Mithradates Euergetes'ti.

3. *Ebeveynler arası akrabalık ya da karmaşık ilişkiler.* Anne ve babası uzak akraba olabilir. Her ikisi de Makedonia ve Pers soy ağaçlarına

dâhildi. Karmaşık ilişkiler: Laodike kocasının öldürülmesine iştirak etmekle suçlanmıştı.

4. *Doğum öncesi olağandışı olaylar.* MÖ 135 tarihinde görülen nadir ve muhteşem kuyrukluyıldız Mithradates'in anne rahmine düştüğü günle kesişiyordu.

5. *Tanrıların oğlu olarak saygı görme ya da tanrıların gönderdiği kişi olma.* Mithradates'in adı "Mithras tarafından gönderilmiş" anlamına gelir; hükmetme yetkisi ona Mithras tarafından bahşedilmişti. Eski İran inanışında kral, Güneş tanrısının soyundan gelen kutsal bir kişilikti. Mithtradates'in doğumu Doğu'dan gelecek bir kurtarıcı kralı müjdeleyen kehanetleri yerine getiriyordu. Mithradates, tanrı Dionysos ve yarı tanrı Herakles'le karşılaştırılırdı. Her ikisinin de kendi atası olduğunu iddia ediyordu. Buna ilaveten, MÖ I. yüzyılda saygı duyulan kült kişilik Büyük İskender'in soyundan geldiğini iddia ediyordu. Mithradates, takipçileri tarafından tanrı olarak selamlanırdı.

5. *Çoğunlukla akrabaları tarafından, kahramanı çocukken öldürme girişimleri.* Genç Mithradates'in saraydaki düşmanları onu öldürmeye teşebbüs etmişti. Annesi onu zehirleme girişiminde bulunmaktan şüpheli durumundaydı.

6. *Terk, sürgün ve erken ölümden kurtuluş.* Mithradates bebekken yıldırım çarpmasından sağ kurtuldu. Çocukken babası öldürüldü ve onu hain annesiyle baş başa bıraktı. Gençlik çağında yedi yıllığına kırsalda ortadan kaybolarak erken ölümden yine kurtuldu. Saltanatının ilk zamanlarında öldüğü sanılan bir seyahate çıktı. Genç bir adam olarak kız kardeşinin (aynı zamanda eşi) bir başka zehirleme komplosundan kurtuldu.

8. *Uzak ülkelerde köylüler ve vahşi hayvanlar arasında yaşama.* Mithradates kırsalda avlanarak, geçimini topraktan sağlayarak ve dağ halklarıyla tanışarak hayatta kaldı ve güçlendi. Tebdil kıyafet çıktığı ikinci uzun keşif gezisinde gelecekte sahip olacağı toprakları ziyaret etti.

9. *Çok az bilinen çocukluk dönemi.* Mithradates'in çocukluğu hakkında sadece birkaç detay bilinir. Gençlik yılları bir muammadır.

10. *Yetişkinlikle birlikte krallığa dönüş.* Yedi yılın ardından Mithradates Pontos Krallığı'na geri döndü. Gençken kaybettiği krallığı yeniden ele geçirdi; daha sonra bir kez daha kaybetti ama Bosporos Krallığı'nı geri kazandı.

11. *Güçlü düşmanlara karşı kazanılan zafer.* Mithradates saraydaki düşmanlarının üstesinden geldi; annesinden ve diğer rakiplerinden kurtuldu. Ayrıca Romalılara karşı büyük zaferler kazandı.

12. *Düşmanın ya da selefinin kızı olan bir prensesle evlilik.* Mithradates, kız kardeşi Prenses Laodike ile evlendi. Laodike sadece selefinin (babası) değil düşmanının da (annesi) kızıydı.

13. *Kral olarak tanınma.* Mithradates Pontos'ta kral olarak selamlandı ve "Kralların Kralı" unvanıyla çağrıldı.

14. *Bir süreliğine huzurlu geçen hükümdarlık.* Mithradates'in tahttaki ilk on yılı sorunsuz geçti.

15. *Yeni yasalar koyması ve yeni bir dünya düzenini kurması.* Mithradates yeni yasalar (kölelerin azat edilmesi, borçların silinmesi, vatandaşlığın genişletilmesi) çıkardı ve "yeni bir dünya düzeni" kurdu: Roma hâkimiyetine karşı kendi alternatifi olan Yeni Karadeniz İmparatorluğu.

16. *Tanrıların ve/veya tebaasının gözünden düşüş.* Roma'yla yapılan savaşlar sırasında alametler tanrıların hoşnutsuzluğuna işaret etti; ağır kayıplar müttefiklerinin Mithradates'i terk etmesine sebep oldu. Tebaası giderek acımasızlaşan egemenliğine karşı çıktı; etrafı ayrılıklar, firarlar ve ihanetlerle sarıldı. Sonunda bir ayaklanmayla iktidarını kaybetti.

17. *Tahttan ve şehirden sürülüş.* Hem Lucullus hem de Pompeius, Mithradates'i Pergamon ve Pontos'taki tahtından sürerek krallığını terk etmeye ve ilk önce Armenia'ya, ardından Kırım'daki Bosporos Krallığı'na kaçmaya zorladılar. Oğlu Pharnakes ayaklandı ve Mithradates'i tahtından etti.

18. *Sıradışı ya da gizemli ölüm.* Mithradates'in ölüm koşulları sıradışı, gizemli ve şiddet doluydu. Bir kulede kapana kısılan kral, zehir içerek intihara kalkıştı. Muhafızının kılıcıyla öldü. Bazı kaynaklar oğlunun askerleri tarafından öldürüldüğünü aktarır. Cesedi asla kesin olarak teşhis edilemedi; ölümü "basit" değildi, hatta "çifteydi" (Cassius Dio 37.13).

19. *Yüksek bir yerde ölüm.* Mithradates, Pantikapaion şehrinin üzerindeki Mithradates Dağı'nda bulunan kalesinin yüksek kulesinde öldü.

20. *Çocukları halefi olarak tahta geçmedi.* Mithradates oğullarını öldürerek ya da onlardan bir şekilde kurtularak onların halef olmamalarını bizzat sağladı. Hayattaki tek varisi kendisini Romalılara satan ve tacı zorla alan Pharnakes'ti. Pharnakes, Mithradates'in gerçek Pontos Krallığı'nı tek başına devralmadı. Konumu Roma'nın vasal kralı olmaktı. Iulius Caesar tarafından bozguna uğratıldı ve MÖ 47'de öldü.

21. *Cesedin alışık olmadık şekilde gömülmesi ya da bir şekilde saklı tutulması, meçhul bırakılması.* Mithradates'in cesedi kötü mumyalanmıştı ve Pompeius'a teslim edilmek üzere Karadeniz üzerinden gönderildi. Yüzünün tanınmayacak halde oluşu, kralın gerçekten ölüp ölmediği şüphesini doğurdu. Pompeius bunun Mithradates'in cesedi olduğuna karar veremese de ona görkemli bir cenaze töreni yaptı ama mezarının yeri bilinmiyor.

22. *Birden fazla mezar.* Pompeius cesedi Mithradates'in aile mezarına defnetti, ama Mithradates'in bedeninin Sinope'de mi yoka Amasis'te mi gömüldüğü konusunda antik kaynaklar çelişmekte ve modern tarihçiler tartışmaktadır.

23. *Gelecekteki yüceliğini müjdeleyen kehanetler.* Çeşitli kehanet ve vahiyler Mithradates'in doğumunu, iktidara gelişini ve ihtişamlı kaderini önceden haber verdi.

Kişilik Bozuklukları

Mithradates bir "zehirleyicinin" tipik kişilik profiline uyuyor muydu? Roma ve Yunanistan'da zehir, kadınların ve Pers etkisindeki "korkak" barbarların silahı olarak görülürdü. Bugün ise, genellikle açgözlülerin, zayıfların, baskı görenlerin, alçakların silahı (Stuart 2004, 114-115) ya da psikopatların, "vicdanı olmayan ya da pişmanlık duymayan sinsi ve kontrolcü insanların" cinayet yöntemidir (Newman 2005, 18-19). Belki bu niteleme en iyi kendi haremini zehirleyen Mithradates'e uymaktadır, zira ailesini koruduğunu ve kendisiyle onların onurunun koruyucusu olarak hareket ettiğini düşünüyordu. Ancak diğer örneklerde Mithradates kendi dünyasında tahta geçmenin ve suikastın geleneksel silahı neyse onda uzmanlaşmıştı.

Bize aktartılan davranışları ve kişilikleri ışığında tarihsel kişiliklere günümüz psikiyatrik teşhis araçlarını uygulamak mümkün ve yararlı mıdır? Mithradates'in durumunda bu oldukça baştan çıkarıcı... Birçok dezavantajı arasında kanıtların düşmanları tarafından sunulması bulunur. Yine de, 2004'te Mithradates'in akıl sağlığının incelenmesine ön ayak olan Danimarkalı tarihçi Tønnes Bekker-Nielsen, "sorunun sorulmayı hak ettiğini" düşünmektedir. Kralın bilinen faaliyetleri, "suçla-

rı", duyguları ve çelişkileri önceki bölümlerde detaylı olarak anlatıldı. Mithridates'in psikiyatrik geçmişine dair mevcut kanıtların ışığında kişilik bozukluklarına dair yapılacak modern teşhis derecelendirmesiyle ne ölçülebilir?

Modern psikiyatride psikopatlar genellikle çok zeki, yüzeysel olarak çekici görünen, derin duygular ve empati hissetmeyen, yalanı alışkanlık haline getirmiş ve başkalarını kendi çıkarları için kullanan bireylerdir. Bazıları –hepsi değil– şiddeti seven katillerdir. Başka sağlık sorunları çoğu kez psikopatlıkla karıştırılır. Örneğin "sınır kişilik bozukluğu" yaşayan bir birey başka belirtilerin yanı sıra keskin ruh hali çalkantıları, kırılgan duygusal savunma ve istikrarsız öz imajdan mustariptir (Bekker-Nielsen sınır kişilik bozukluğuyla psikopatlığı aynı kefeye koyar). Antisosyal kişilik bozukluğu suç oluşturan saldırgan hareketlerde bulunanlar için geçerlidir. Mithradates bir sosyopat olarak tanımlanabilir: Suç işleyebilen ama dâhil olduğu belirli sosyal grubun değerlerine göre güçlü bir doğru ve yanlış algısına sahip kişi.

Psikolog Robert Hare'in 1980'lerde geliştirdiği standart Gözden Geçirilmiş Psikopati Kontrol Listesi (PCL-R)'nde yirmi özellik bulunur. En yüksek muhtemel skor 40'tır; genel nüfus ise 5'in altında yer alır. Aşağıdaki liste, özellikleri on dört kişisel nitelik altında özetlemekte ve bunların çağdaşları ve antik tarihçilerin tanıdığı kadarıyla Mithradates'e uygulanıp uygulanamayacağını değerlendirmektedir.

1. *Yüzeysel, akıcı konuşan, zeki, açık.* Mithradates çok zeki bir lider, ikna edici bir hatipti. Yine bütün anlatımlara göre cazibesi yüzeysel değildi; gerçekten cana yakın bir kişiliğin ve prensiplerine derinden bağlılığın yansımasıydı.

2. *Fazlasıyla yüksek özsaygı, narsizm.* Mithradates'in teatral jestlere ve abartılı özsaygı gösterilerine eğilimi vardı. Bu özellikler parlak bir soy ağacına sahip ihtiraslı, popüler, tanrısal bir saygı gören ve ihtişam kehanetleriyle çevrilmiş bir Hellenistik hükümdar için konumu itibarıyla tehlike olarak görülebilir. Mithradates ise dostu Kral Tigranes'in aksine esnek ve gerçekçi, zorluklara hemen tepki verebilen bir kişiydi; gerektiğinde sıradan bir birey ve askerlerinin dengi olabiliyordu.

3. *Erken davranış sorunları.* Gençken zehirlerle yaptığı deneyler ve evden kaçışı, Mithradates'in işlevsiz aile ilişkileri ve annesiyle muhafızlarının hayatına gerçekten kast etmelerine yönelik mantıklı tepkilerdi.

4. *Merhamet, suçluluk, pişmanlık noksanlığı.* Kayda geçmiş olaylar Mithradates'in merhametsiz olmadığını gösterir. Yanlış ve doğrunun, suçluluk ve pişmanlığın gayet bilincindeydi. Bazı durumlarda kendisine karşı hatalı davrananları bundan dolayı affetmişti.

5. *Empati eksikliği, duyarsızlık, soğukkanlı şiddet.* Anadolu'daki düşmanı Romalıları ortadan kaldırmaya kararlı Mithradates, MÖ 88'de kuşkusuz uç noktada bir acımasızlık örneği göstermiş, başka olaylarda soğukkanlı bir tavır sergilemişti. Bazı kanlı eylemleri baskı altında verilmiş siyasi kararlardı; diğerleriyse tasarlanmış intikam eylemleriydi. Yine de yukarıda değinildiği üzere çeşitli vakalar, Mithradates'in kendi çıkarına olmadığı hallerde bile şefkat ve merhamet gösterebildiğine işaret eder.

6. *Çıkarcı, hilebaz, müzmin yalancı.* Mithradates başkalarını kendi çıkarları için kullanabiliyor; gözünü korkutabiliyordu ve bunlar diplomasi ve siyaset açısından değerli özelliklerdi. Aldatmanın karşısında Hakikati savunmak için eğitilmiş biri olarak kral genellikle dürüsttü; kendi düşmanları arasında bile yalancı olarak tanınmıyordu. Zamanında olumlu bir özellik olarak görülen savaş hileleri konusundaysa uzmandı.

7. *Eylemleri için sorumluluk almayı reddetme, güvenilir olmama.* Paranoya krizleri esnasında Mithradates ihanetten şüphelenmede ve başkalarını suçlamada aceleci davransa da, genellikle bu, tehlikelere karşı doğal bir tepkiydi. Genelde sadakati ödüllendirirdi; güvenilir bir dost ve arkadaştı; aldığı Pers eğitiminin bir ilkesi olarak kendi kararlarının sorumluluğunu alırdı.

8. *Gelişigüzel cinsel hayat.* Mithradates cinsel açıdan etkindi; çok sayıda kadınla birlikte olmuş, birçok çocuğun babası olmuştu. Fakat Hellenistik Dönemde Makedonia-Pers kraliyet ailelerinde haremler ve çok çocuk kuraldı. Bazı çağdaşlarının aksine Mithradates cinsel açıdan ahlaksız olarak görülmemiştir.

9. *Asalak, bağımlı yaşam tarzı.* Mithradates zengindi ama cömertti. Hiçbir zaman tembel ya da asalak değildi; çok çalışkan ve yetenekli biri olarak herkesten takdir toplamıştı.

10. *Fevri davranış, çabuk sıkılma, uyarılma ihtiyacı duyma.* Dikkat çekici ölçüde zeki ve yaratıcı olan Mithradates muhtemelen sürekli teşvike ihtiyaç duyuyordu. Botanik, toksikoloji, değerli taş bilimi, sanat, edebiyat ve müzikten mühendislik teknolojisi ve mobilya yapımına ka-

dar çok geniş bir ilgi alanı vardı. Şiddetine ve çabuk öfkelenmesine dair kanıtlar mevcuttur, ama Mithradates genellikle akıllı ve ihtiyatlıydı; büyük sabır ve itidal sahibiydi. Ayrıca yine zamanında önemli değerler olarak kabul edilen cesaret ve korkusuzca risk alma Mithradates'in özelliklerindendi.

11. *Uzun vadeli ve gerçekçi plan yapmada yetersizlik.* Mithradates'in saltanatı kendisinin ve diğerlerinin gerçekçi olduğuna inandığı uzun vadeli tasarılarla öne çıkar. Kral yeni zorluklara karşı stratejilerini yenilemede çabuk davranırdı. Bekker-Nielsen'in de işaret ettiği gibi, Mithradates gerçekten de engelleri ve düşmanlarını azımsamaya meyilliydi ama bu her dönemde başarılı liderlerin ortak özellikleri arasındadır.

12. *Sığ duygular, pervasızlık, kaygı ve depresyon eksikliği.* Mithtradates cesurdu, ama korkusuz da değildi. Olumlu ya da olumsuz güçlü duygular sergiliyordu: aşk, nefret, ihtiras, mizah, cömertlik, intikam, kaygı, korku, keder, sadakat ve depresyon.

13. *Sanatı ve müziği takdir etmeme.* Bütün anlatımlar Mithradates'in sanat, edebiyat, tiyatro ve müzik konusunda tutkulu bir beğeniye sahip olduğunu aktarır.

14. *Uzun süreli ilişkiler ve bağlılık kurmada başarısızlık; çok sayıda kısa süreli ilişki.* Bekker-Nielsen, Mithradates'in "akrabası olan hükümdarlarla bile kalıcı ittifaklar kurmada" zorlandığını belirtir. Elli yıldan fazla tahtta kaldığı acımasız ve şiddet dolu dünyada Mithradates, düşmanlarının ve en yakınlarının çeşitli komplolarına ve ihanetlerine maruz kalmıştı. Buna rağmen Dorylaios ve diğer çocukluk arkadaşlarıyla, askeri yoldaşlarıyla, Tigranes de dâhil müttefikleriyle, kızlarıyla ve sevdiği kadınlarla hatırı sayılır ölçüde uzun vadeli ilişkiler kurabilmişti.

Mithradates'in kendine yüksek değer biçme konusundaki puanı hayli fazladır; davranışları bazen acımasız ve intikamcıdır. Yine de bir psikopat olarak tanımlanamaz. Bekker-Nielsen'in vurguladığı üzere, "karizmatik olmak ahlak bozukluğu değildir. Ayrıca acımasızlık, kardeş katli... görkemlilik ve rastgele cinsel ilişki" onun çevresinde hayatta kalmak için gerekliydi. Elbette PCL-R'den alınan düşük puan sağlam ahlakın onay belgesi değildir. İnsan psikopat olmadan da kötü şeyler yapabilir.

Yakın zamanda psikopatlar ve sosyopatlarla ilişkilendirilen bazı özelliklerin –yüzeysel çekicilik, acımasız saldırganlık, hile ve duyarsızlık– günümüz iş hayatında, sporda, silahlı kuvvetlerde, siyasette çok

değer verilen davranış seçeneklerini yansıttığını ve bunların "başarılı" sosyopatlar ve psikopatlar kavramına yol açtığı ileri sürülmüştür. Bu tanım, antisosyal ve sosyopatik özellikleri sayesinde hayatta kalan ve unutulmaz başarılarını bu sayede garantileyen Mithradates'e uyabilir. Kral aynı zamanda günümüzün başarılı girişimcilerinde yaygın olan başarı şansı az olsa da işe girişme, tehlikeye atılma, yüksek risk toleransı, yenilgi karşısında direnç ve her türlü engele karşı sarsılmaz bir kendine güven gibi kişisel özellikler sergilemiştir.

Ek II

Sanatta ve Popüler Kültürde Mithradates

Mithradates'in efsanevi konumu kendi zamanında başladı ve iki bin yıldan fazla sürerek edebiyat, sanat, müzik, popüler kültür ve bilimsel araştırmalara ilham kaynağı oldu. Bu kısa derleme çok kapsamlı değildir çünkü kralın mirasının tam bir değerlendirmesi bir kitabı doldurur. Mithradates'in XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar bilim dünyası ve sanattaki temsillerine dair bir araştırma için Summerer 2009'a bakınız.

Görsel Sanatlar

Mithradates bazen yol arkadaşı Hypsikratea ile birlikte çeşitli Ortaçağ resimli metinlerinde görünür: Mesela Plutarkhos'un Pompeius, Sulla ve Lucullus biyografilerinde; Boccaccio ve Christine de Pizan (res. 6.2, 7.3, 14.3, 14.4, 15.5; levhalar 2, 3, 6, 8, 9); Mithradates ve ailesinin ölümlerine dair daha fazla tasvir için bkz. Summerer 2009.

Mithradates'in hüzünlü kraliçesi Monime Avrupa'da resimlerin sevilen konusuydu: mesela Bartolomeo Pinelli (1816), Genovesio, Nord-Pas-de-Calais, Hotel de Ville, Fransa (XVI. yüzyıl); res. 12.5.

Mithradates büstü, Versailles (res. 15.9).

Mithradates büstü, Verchaffen'in eseri, yaklaşık 1760 ("Lord Rockingham's Sculpture Garden", *J. Paul Getty Journal* 19 [1991]: 15 ve res. 11).

Mithradates büstü, mermer, Palais Justiniani, Roma, Monnier tarafından yapılmıştır.

Mithradates'in hayat hikâyesi XVI. yüzyıla ait iki zarif ilaç şişesinde resmedilmiştir, J. Paul Getty Müzesi, (res. 15.3; levha 4).

Racine'in *Mithridate* oyununa ait çizimler (1673), res. 7.4, 10.1, 12, 6.

Eczacılık tarihini betimleyen resimler, levha 1; Mithradates'in şifalı bitkiler uzmanı Krateuas Ortaçağ tıp elyazmalarında görülür, örneğin Codex Vindobonensis Medicus, Münih.

Roma tarih kitaplarında Mithradates'in ölümüne dair çizimler, res. 15.1, 15.2, 15.4.

Oyun

Pageau, *Monime* (1600). Plutarkhos, Florus ve Appianos'a dayanarak yazılmıştır.

Behourt, *Hypsicratée* (1604). Plutarkhos'un Pompeius biyografisindeki anlatımını oyunlaştırmıştır.

Gaultier de Costes de La Calprenède, *La Morte de Mitridate* (1635). Kardinal Richelieu ve XIV. Louis'nin annesi Avusturyalı Anne tarafından büyük takdir almıştı (Brèque 1983 ve Snaith 2007).

Jean Racine, *Mithridate* (1673). XIV. Louis'nin en sevdiği oyundu (Goodkin 1986; Brèque 1983.)

Nathaniel Lee, *Mithridates, King of Pontus, a Tragedy* (*Pontos Kralı Mithradates. Bir Trajedi*), Londra 1678.

Opera

Mithradates üzerine on sekiz opera metni vardır. Bunlardan bazıları: Aldrovandi, *Mithradate in Sebasti*, 1701; Scarlatti, *Mitridate Eupatore*, 1707; Capello, 1723; Vittorio Cigna-Santi ve Gasparini, 1767. Mozart'ın on dört yaşında yazdığı ilk ciddi operası *Mitridate, rei di Ponto*, Milan, 1770'tir (Sadie 1972; Brèque 1983; prodüksiyonun çizimleri ve fotoğrafları için bkz. *L'avant Scene Opera*, özel sayı, 1983). Yakın tarihli temsiller: Santa Fe Operası, 2001; Convent Garden, Londra, 2005.

Edebiyat

Mithradates'in adı, lisan becerisi dolayısıyla birkaç dilde yazılmış kitapları tanımlar (*mithridates*). Örneğin, Konrad Gesner (do-

ğumu 1516)'in yazdığı *mithridates* 130 dilin incelemesini içeriyordu. Mithradates'in hayat hikâyesi veya özel olarak küçük dozlarda zehir alma yöntemi Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde birçok edebi türe konu olmuştur. Bazı örnekler:

William Wordsworth, *Prelude* (*Giriş*), 1798-1850.

Nathaniel Hawthrone, "Rappaccini's Daughter", hikâye, 1844.

Alexandre Dumas, *Monte Kristo Kontu*, roman, 1845.

"Modern Mithridates", resimli yergi şiiri, *Vanity Fair* (31 Aralık, 1859), 5, "her manavın rafında bulunan" zehirleri listeler.

John Greenleaf Whittier, "Mithridates Khios'ta", şiir, 1865.

Ralph Waldo Emerson, "Mithridates", şiir, yaklaşık 1847.

A. E. Hoseman, "Terence, this is stupis stuff", şiir, 1896.

Agatha Christie, *Styles'daki Esrarengiz Olay*, cinayet romanı, 1920.

Kavafis, "Darius", Mithradates'in sarayındaki bir şair hakkındaki şiir, 1920.

Dorothy Sayers, *Strong Poison*, cinayet romanı, 1931.

Paul Anderson, *The Golden Slave,* roman, 1960.

William Goldman, *Prenses Gelin*, roman 1973; film 1987.

Colleen McCullough, *The Grass Crown*, roman, 1991.

E. E. Smith, *Triplanetary*, roman, 1997.

Michael Curtis Ford, *The Last King*, roman, 2004.

Popüler Kültür

Mithradates, "Total War: Rome" adlı bilgisayar oyununda görülür, 2008.

History Channel'ın kart oyunu, Anachronism (2008). Oyunun dördüncü setinde "VI. Mithradates" kartı vardır: Roma'nın en çok korkulan düşmanı olan Pontos kralının rakiplerini atlatmak, onlardan daha ilerisini düşünmek ve onlara üstünlük sağlamak için kullanılır. www.TriKingGames.com.

SPARTACUS: Crisis in the Roman Republic MÖ 80-71 (2009) adlı masa oyunu Roma Cumhuriyeti'ni Mithradates, Spartacus ve Sertorius'tan oluşan ittifakla karşı karşıya getirir. www.compassgames.com/spartacus.htm.

Notlar

GİRİŞ
(Sayfa 1-13)

1 "Masalsı" yönler: McGing 1986, 44-46; Holland 2003; Goodkin 1986, 205; Nero'nun öyküsündeki folklor özellikleri için krş. Champlin 2003, 92-96, 237. Bazı Avrupa folklor motifleri Mithradates'in hikâyesinden ilham mı almıştı? Örneğin Mithtradates'in erkek kılığındaki hizmetkârıyla ilişkisi bazı Ortaçağ öyküleri ve Shakespeare oyunlarındaki benzer beylik figürün kökeni olabilir. Mithradates'in evlenmemeleri için kuleye kapattığı kızlar bir başka masal motifidir. İskandinav mitolojisinde Mithradates: *Younger Edda* [*Genç Edda*] 1899 ve 15. Bölüm.

2 Antik sikkeler, yazıtlar ve tarihi elyazmalarında her iki yazılışa da rastlanır: Welles 1974, 296 n2; Ward 1749-50, 490-492; Reinach 1890, 49 n2. Iustinus (37.1) Mithradates'in Roma'yla 46 yıl, Appianos *Mithridatic Wars* [*Mithradates Savaşları*]'nda (118) ve *Syrian Wars* [*Suriye Savaşları*]'nda (48) 30 yıl savaştığını söyler. Florus (1.40) ve Eutropius (6.12) 40, Plinius (7.26.98) 30 yıldan bahseder. Bu, mücadelenin ne zaman başladığına dair söylenenlerle ilgilidir. Mithradates'in Roma hâkimiyetine karşı aktif direnişi MÖ 103 civarında başladı; Roma'yla savaş ise MÖ 88'de patlak verdi.

3 Mithradates'in soyluluğunu ve Mithradates Savaşları'nda Roma'nın "zaferleri ve kârını" kat be kat geçen "bütün insanlığa verdiği hediyeleri" öven tipik Ortaçağ görüşü için bkz. Baley 1585. Machiavelli, *Savaş Sanatı* (1519), 2.84-99. Summerer 2009: Mithradates yüzyıllar boyunca bilimsel çalışma konusu, popüler literatür ve operada ilham kaynağı oldu. Olumlu ya da olumsuz imajlar yaratmak için olaylar kullanıldı, çarptırıldı ve görmezden gelindi. 1500'lerden 1700'lere kadar Mithradates komplo yüzünden bozguna uğramış ihanet kurbanı trajik bir kişilikti.

4 Corner 1915, 222.

5 Rostovzeff 1921, 220 (Rostovtzef 1918'de Rusya'dan ayrılarak Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşti). Reinach 1890, xiv. Gozalişvili 1965. Rus romanları: Polupudnev 1993 ve Samulev 2004. Yakın tarihli eserler: Saprykin 2004, Kesmedzhi 2008, Tsetskhladze 2001, Zin'ko 2004 ve bkz. Højte 2009a, Bowersock 2008. Rusya'nın rakiplerinin medyada yer almış şüpheli zehirlemeleri arasında, 1978'de risin toksinli bir şemsiyeyle ölen taraf değiştirmiş Bulgar ajan ve suşisindeki polonyum-210'la zehirlendikten sonra 2006'da vefat etmiş eski Rus ajanı A. Litvinenko vardır. Vladimir Putin'i eleştiren iki gazeteci 2003 ve 2004'te gizemli şekilde ölmüştür. Ukrayna başkan adayı V. Yuşçenko 2004'te Sovyet yapımı "Sarı Yağmur" diyoksiniyle kasten zehirlenmiştir. Zehir, yüzünün biçimini feci şekilde bozmuştu (14. Bölüm,

Mithradates'in ölümünden önce mustarip olduğu hastalığa benzer şekilde). Gutterman 2004. Newman 2005.

6 www.ArmenianHighland.com'dan Gervork Nazaryan, Vahe Gurzadyan ve Rubik Koçaryan'la yaptığım tartışmalar sayesinde. Ayrıca bkz. Kurkiyan 1958, 13. Bölüm. Ermeniler Tigran Mets (Büyük Tigranes) ile "Pontos'un şanlı kralı" ve Tigranes'in "gerçek müttefiki" Mithradates'e saygı duymaktadır. Yuri Babayan 2002'de www.armenianhistory.info'da, "Onlar Roma hâkimiyetine karşı birlikte mücadele ederek dünyanın şeytani zorbaların elinde olduğu ve insanların özgürlük hasreti çektiği bir zamanda, büyük bir kahramanın en kritik anda sihirli bir yıldırım kılıcı savuracağına dair Zerdüşt etkili eski Ermeni halk inancını yerine getirmiştir," diye yazar (Nazaryan 2005). Mirdad/Mrhtat Ermenistan'da sevilen bir isimdir. İran bakış açısı için bkz. Badi' 1991, 5. Bölüm, "Mithridate Eupator ou la révolt de l'Asie." Kürt tarihçi Mehrdad Izady, Mithradates'in Kürt kökenli, Pontos, Kappadokia ve Kommagene'nin de eski Kürt devletleri olduğu kanaatindedir. Izady 1992, 36-38, 86.

7 Türkiye'de Mithradates'in uzun süre göz ardı edilişiyle ilgili düşünceleri için Deniz Erciyas ve Mehmet Tezcan'a teşekkür ederim. Mahmut Goloğlu'nun 1973'te yazdığı popüler bir kitap Mithradates'i yerel bir kahraman, Pontos Krallığı'nı da "Türkiye'nin ilk ulusal devleti" olarak görür. Murat Aslan'a kitabını ve Dr. Sencer Şahin'in önsözünü özetlediği için teşekkür ederim. Mithradates ve İskender'in Asya'yı himayeleri üzerine bir karşılaştırma için bkz. Arslan 2007, 529. Türkiye'nin Mithradates hakkındaki sessizliği, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Pontos'taki Rumlar ile Ermenilere soykırım yapıldığı yönünde Türklere yöneltilen suçlamayla ilişkilendirilebilir.

8 Reinach 1890, 417-418; McGing 1986, 176-179. Mithradates'in kaynakları ve saltanatıyla ilgili kanıtlar için bkz. Erciyas 2006, 4-8. Mastrocinque 1999, 59-75, 119-122, antik kaynaklar ve yazıtlar. Højte 2009a.

9 Diodoros'un Roma'ya karşı muhalefeti, Sacks 1990, 134-157. Cicero: Balsdon 1979, 170-176; Sanford 1937. Roma dünyası dışındaki topraklar için bkz. Sitwell 1986.

10 Sir Arthur Conan Doyle, "Baskerville'lerin Köpeği."

11 "Kırık vazolar", Holland 2003, xx. Krş. Lee 2007, 280. Goodkin 1986, 204, 216 n3. Eşsiz Mithradates: McGing 2009; Erciyas 2006, 121.

12 Euripides'in *Helene*'si (MÖ 412), Herodotos 2.113-120'de Helene hakkında nakledilen alternatif efsaneye dayanmaktaydı. Livius 9.17-19.

13 Gaddis 2002, 100-109, karşıolgusal akıl yürütmenin ilkeleri ve kuralları.

14 Ferguson 2000, giriş. Hikâye tarzında antik tarih anlatımları: Holland 2003; Reinach 1890; Champlin 2003; Strauss 2004 ve 2009; Lee 2007.

15 Summerer 2009. Bengston 1975, Matyszak 2008, vi, 152.

16 Alcock 2007. Tezcan 2003 ve 2007. Karadeniz Ticaret Projesi, www.museum.upenn.edu/Sinop. Karadeniz Araştırmaları Merkezi, Aarhus, Danimarka, www.pontos.dk. Højte2009a. Çin Avrasya çalışmaları: www.eurasianhistory.com/english.htm.

17 Mayor 2006; Maskiell ve Mayor 2001; Mayor "Dirty Tricks in Ancient Warfare", *MHQ: Quarterly Journal of Military History* 2 (Sonbahar 1997): 32-37; Mayor, "Amazons", *Reader's Companion to Military History* (Boston: Houghton Mifflin, 1996).

18 Summerer 2009. Kopff 2007, Batı Uygarlığı Merkezi (Colorado Üniversitesi, Boulder)'nin muhafazakâr müdürü Amerika "imparatorluğunun" teröristlere karşı savunulması argümanını ileri sürmüştür.

19 Merry 2005, 217-221, 12. Bölüm, "Mithradates'in Hayaletleri."

20 Mesela Kasım 2006'da Mezopotamya'daki El Kaide'nin lideri Ebu Eyyüb al-Masri İslam cihadının "Rumları" yok edeceğine yemin etti. 1990-1991 Körfez Savaşı sırasında Ürdün, 1992-1996 arasında Türkiye ve Azerbaycan büyükelçisi olan K. Gajendra Singh'in Irak

Savaşı'na karşı başyazıları İslam dünyası haber ajansı El Cezire'de ve *Asia Times*'da yayınlandı. Singh 2003 ve 2006, kişisel görüşme Aralık 2006.

21 Kay 2008 Cicero'nun *pro lege Manilia* [*Manilius Yasası Üzerine*]'sının "çağdaş üslubuyla dikkat çektiğini" belirtir. Eğer yüksek faizli Amerikan kredilerinin [*sub prime loans*] yerine "Asya'da yapılan servetler" ve İngiliz bankacılık sisteminin yerine "Roma *forum*unda işleyen para sistemi" koyarsak, "Cicero'nun konuşması bugünkü borç krizi üzerine yazılmış olabilirdi." Korsanlık: Harris 2006.

22 Champlin 2003, 34-35, 236-237, efsanevi ve çelişkili antik biyografik anlatımların değerlendirilmesi için özellikle bkz. 46-47.

23 Balsdon 1979, 60-64. Doğu/Batı, Yunan-Roma/Pers, barbar/medeni, iyi/kötü ayrımı şeklindeki Avrupa merkezci tarih görüşüne karşı itirazlar giderek yükselmektedir. Bkz. Summerer 2009 ve Alain Gresh, 7 Ocak 2009, http://mondediplo.com/2009/01/07west'te Touraj Daryaee, "Go Tell the Spartans", 14 Mart 2007, Iranian.com ve Tzvetlan Todorov'un *La peur des barbares* (Paris: Laffont, 2008)'den alıntısı.

1. BÖLÜM HEPSİNİ ÖLDÜR; BIRAK GERİSİNİ TANRILAR HALLETSİN (Sayfa 15-29)

1 Aksi belirtilmediği sürece Appianos'a yapılan bütün atıflar *Mithridatic Wars*'dandır. Katliam: Appianos 22-23, 54 ve 61-63. Appianos'un kaynakları, Mastrocinque 1999, 4. Bölüm; McGing 1986, 176-179; katliam 106, 11, 113-118. İstihbarat gizemi: Sheldon 2003, 85 ve 2005 74-77. Bölümün başlığı ilk kez Engizisyon sırasında yaklaşık 1210 civarında söylenmiş bir Latin deyişidir: *Neca eos omnes. Deos suos agnoset.*

2 Valerius Maximus (9.2) ve Memnon (22.9) 80 bin ölü rapor eder; Plutarkhos (*Sulla* 24) ölü sayısını 150 bin olarak verir. Diğerleri, Appianos 61-63; Cicero *Pro verr* 25 [*Flaccus Hakkında*] ve *pro lege Manilia* 5.11 ve Velleius 2.18 Anadolu'daki "bütün İtalya kökenlilerin" ortadan kaldırıldığını belirtir. Sarikakis 1976, 255. yüksek kayıplardan şüphe duyan bazıları, mesela Brunt 1971, 38 ve McGing 1986, 111-118 Anadolu'daki İtalya kökenlilerin sayısının daha az olduğunu düşünmektedir. En düşük tahmin olan 80 bin en azından genel olarak mantıklı kabul edilmektedir. Badian'ın işaret ettiği gibi (1981, 66 ve n22) "Katliamın kapsamı genel anlamda kuşku götürmez." Bu dönemin nüfusunu hesaplamak çok zordur. MÖ 114 tarihli Roma nüfus sayımında İtalya ve diğer yerlerde 394 bin Roma vatandaşı (sadece erkekler mi yoksa kadınlar da dâhil mi?) kaydedilmişti. MÖ 70'te İtalya'daki ve imparatorluktaki Romalıların 910 bin civarında olduğu söyleniyordu. MÖ 28'de yaklaşık 4 milyon kişi kaydedilmiştir. Bu sonuncusu muhtemelen erkekleri, kadınları ve bir yaşından büyük çocukları kapsıyordu. Roma İmparatorluğu'nun MÖ 14'teki nüfusunun 54 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Matthew White'ın "Body Count of the Roman Empire" (2002) başlıklı yararlı çalışmasına bakınız. Kayıplar ve nüfus rakamları hakkındaki tartışmaları için Walter Scheidel ve Bruce Hitchner'e teşekkür ederim. Küçük Asya'ya akın eden Romalı yerleşimciler: Warmington 1969, 77; Magie 1950, 2: 1103 n37. Sayının yüksekliği Sulla'nın Romalı askerleri motive etmek için yaptığı savaş meydanı konuşmalarında abartılmış olabilir. Reinach katliama Ephesos Akşamı (Sicilyalıların Fransız kolonicilerini öldürdüğü 1282 tarihli Sicilya Akşamı'ndan hareketle) adını vermiştir. Asya veya Roma Akşamı olarak da bilinir. Reinach 1890, 129-132; Duggan 1959, 61-62; Ballesteros Pastor 1996, 8 ve 10. bölümler.

3 Roma'nın Asia Eyaleti'nin ilk başkenti Pergamon: Rigsby 1988, 137-141; Anadolu'daki Hellenistik şehirleri karışık demografisi 130-137. Roma hâkimiyeti altında Yunan şehirleri, Gleason 2006.

4 Adramytteion: McGing 1986, 117. Ephesos: 1996, 385-390. Plinius 36.21; Pavlus, İşler 19.27; krş. Pausanias 4.31.8. "Barbar" kelimesi Yunanlar tarafından Yunan olmayanları tanımlamak için kullanılırdı. Romalılar, Yunan ve İtalyalı olmayanlar, hatta çok medeni kültürler bile barbar olarak isimlendirilirdi.

5 Rigsby 1996, 1-31, 110, 173, 177, 184, 362, 366, 385-390, 400-420, 427, 582-583. Kos, Asklepios Tapınağı'na sığınan Romalıların canını bağışlamıştı: Tacitus, *Annals* [*Yıllıklar*], 4.14.13. Ephesos'ta sığınma hakkının genişletilmesi: Strabon 14.1.23. İskender Babil'de kaçak kölelerin sığınma hakkına (*asylia*) riayet etmişti: Plutarkhos *Büyük İskender* 42.1-2.

6 Kaunos, Tralleis: Bean 1989, 139-51, 177-179. Smith 1890. Cassius Dio fragman 101.1; McGing 1986, 166.

7 Rigsby 1996, 402-403.

8 Appianos 23. Augustinus *City of God* [*Tanrı'nın Şehri*] 3.22, MS 413'te yazılmıştır; Hıristiyanlık öncesinde Roma'da yaşanan diğer felaketler için bkz. 2.24, 3.7 ve 3.23.

9 Sarikakis 1976, 262-264 katliamı XIX. yüzyılda Anadolu'da Ermeni ve Rumlara yönelik kıyımlarla karşılaştırmış, Romalıların Anadolulu Yunanlardan ziyade borçlularla kölelerin oluşturduğu şehir çeteleri tarafından öldürüldüğünü ileri sürmüştür. Amiotti (1980), katliamın yerel Anadolululardan ziyade alt sınıflar ve tüccarlar tarafından gerçekleştirildiğini iddia eder. McGing 1986, 113-117, 122 Mithradates'in başlangıçta Anadolu'daki üst ve alt sınıflarla İtalya'daki isyancılar gözündeki cazibesini değerlendirerek, "Katliamın genellikle ayak takımı tarafından yürütüldüğü düşünülür ve Mithradates'in baskıcı Romalılara ve 'üst sınıflara' karşı büyük savaşında alt sınıfları temsil ettiği varsayılır," diye yazar (113). Yahudiler Ephesos, Pergamon, Adramytteion, Aphrodisias, Apameia, Laodikeia, Sardeis gibi Anadolu şehirlerinin iyi entegre olmuş ve genellikle varlıklı vatandaşlarıydı: Mitchell 1995, 2: 32-27. Cassius Dio fragman 109, Sulla'nın Yunanlara yaptığı katliamın MÖ 88'deki dehşeti gölgede bıraktığını söyler. Romalı tarihçi Tacitus da Romalıların sertliğini oldukça eleştirir. Batı Anadolulu Yunanların, Romalıların açgözlülüğüne duyduğu nefret ve Romalıların eleştirisi, Sanford 1937 ve 1950; Buitenwerf 2003, 222-223. Arslan 2007, 159-174 MÖ 88'deki katliamı Romalıların merhametsiz idaresine karşı bütün etnik grupların başlattığı "yaygın ve gönüllü bir isyan" olarak görür. Cicero: Balsdon 1979, 168 ve n42.

10 Alcock 2004, 7. Romalıların Anadolu'da göze çarpan farklılıkları, Balsdon 1979, 220. Mastrocinque 1999, 54-59. Mitchell 1995, 1: 30.

11 Antik Pers ülkesinde "aydınlanmış" kral geleneği, Widengren 1959, 244. Köleler, Strabon 14.5.2. Köleler hakkındaki demografik bilgiler için Walter Scheidel'e teşekkür ederim. Anadolu'daki Romalı köleler hakkında Pergamonlu Galenos (doğumu MS 130), *De. Propr. Anim.* [Ruhun Arzuları Üzerine] 9. Brunt 1971, 40.

12 Roma kölelik kurumu hakkında klasik çalışma: Hopkins 1978. Ayrıca bkz. Balsdon 1979, 77-81. Dövmeler: Mayor 1999; kölelere ve suçlulara ceza olarak dövme yapılması, Jones 1987. Ephesos'taki kanun yazıtı Monumentum Ephesinum MÖ I. yüzyıla tarihlenir. Bu uzun Roma gümrük yasası Asya'dan ihraç edilen ya da Asya'ya ithal edilen kölelere vergi tahsil şirketi tarafından "vergisi ödendi" dövmesinin yapılmasını bildirir; bkz. *Epigraphica Anatolia* 14 (1989), bölüm 51, s. 151 (Christopher Jones'a teşekkürlerimle).

13 Ephesosluların kölelerden geldiğinde dair, Athenaios 6.267.Ephesos'taki kaçak köle: Rigsby 1988, 138. Pergamon Asklepios Tapınağı'nda tedavi: Bean 1979, 61-60. Köleler ve Mithradates: McGing 1986, 114-116, 128-129. Duggan 1959, 62: 6 bin kölenin azat edilmiş olması, ölü sayısının 80 bini bulduğu savına destek verir.

14 "Güvenilir taahhütler" ve "ön taahhütler": 2005 Nobel Ödülü sahibi Thomas C. Schelling, ekonomik oyun kuramını ulus devletler arasındaki çatışmalara uygulamıştır. Cicero'nun bahsettiği borç krizi: Kay 2008. Borazan: Plutarkhos *Sulla* 7; Sicilyalı Diodoros (bundan sonra

Diodoros) fragman 38-39.5. Halley Kuyrukluyıldızı yaklaşık her 76 yılda bir görünür. MÖ 87 yazında görülebiliyordu. Gurzadyan ve Vardanyan 2004. Kuyrukluyıldızların Roma için kötü alamet oluşu, bkz. 2. Bölüm.

15 Bazıları için Mithradates'in Roma'yı Yakın Doğu'dan sürmek üzere düşman bir imparatorluğun silahsız vatandaşlarına karşı düzenlediği eşgüdümlü saldırı, Batılı hedeflere yapılan modern terörist saldırılarını, özellikle de Usame bin Ladin'in 11 Eylül 2001'de ABD hedefine yönelik eşzamanlı saldırılarını hatırlatır (farklı şehirlerden dört yolcu uçağı kaçırılarak New York'taki Dünya Ticaret Merkezi ile Washington'da bulunan Pentagon binasına çarptırılmıştır). Merry 2005; Kopf 2007. Usame bin Ladin'in hedefindeki kurbanlar sivillerdi. Amaç Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasını değiştirmeye zorlamaktı. Mithradates'in planının aksine, söylenenlere göre bin Ladin sembolik değeri olan bir hedefi seçmek istemiş ve kayıplar beklediğinden fazla olmuştu.

16 Boudicca'nın ayaklanması: Tacitus *Annals* 14.29-39 70 bin kişinin öldüğünü söyler; Cassius Dio 62.1-12 sayıyı 80 bin olarak verir ve korkunç detaylar aktarır. Warmington 1969, 77. Kral Herodes'in Beytüllahim'deki bütün Yahudi erkek çocuklarının öldürülmesi emri (Matta 2.16-18) soykırım olarak kabul edilebilir, zira üremeyi engellemeyi amaçlıyordu.

17 Soykırımın tanımı: Etnik, dini, milli veya siyasi bir grubu yok etme girişimi. Tarihteki soykırımlarla ilgili karşılaştırmalı bir çalışma yapan Jonassohn ve Bjornson 1998, 190-191, MÖ 88 katliamını tarihteki soykırım örnekleri arasında bir vaka olarak ele alır. Holt 2006 ve Eliot 1972, insanların gerçekleştirdiği katliamlardaki ölü sayısını doğru şekilde tespit etmenin ve uçsuz bucaksız "ölüler diyarına", insanlık tarihindeki sayısız toplu şiddet kurbanına verilen ahlaki tepkiyi ölçmenin hayli zor olduğunu ileri sürer. "Bir toplum inşası egzersizi" olarak soykırım: Alcock 2007.

18 Amerika Birleşik Devletleri Federal Soruşturma Bürosu (FBI), terörizmi, "Bir hükümet, sivil nüfus ya da bunların herhangi bir kısmına siyasi veya sosyal bir hedefin elde edilmesi yolunda gelişme sağlamak amacıyla gözdağı vermek ya da baskı uygulamak amacına yönelik yasa dışı güç kullanımı," olarak tanımlar. Bolich 2006.

19 Teröristler veya özgürlük savaşçıları: "Terör Üzerine Mutabakat" 2005. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 2005'te terörizme karşı kapsamlı bir uluslararası antlaşma için terörizmin, soykırım, etnik temizlik, savaş suçları ve insanlık suçlarının siyasi tanımını açık ve kesin olarak ifade etmeyi denedi.

20 Roma dünyasındaki acımasızlık üzerine tartışmalar için R. Bruce'a minnettarım. MÖ 88 katliamını açık bir antik terör ve soykırım örneği olarak gören Princeton Üniversitesi uluslararası ilişkiler uzmanı Robert Keohane ile yaptığı konuşmalardan da faydalandım: Bolich 2006, Ñaco del Hoyo ve diğerleri 2009.

21 Alcock 2007, "hafıza arkeolojisi." Sarikakis 1976, 256'ya göre birçok Yunan ve Latin yazar da katliamın detaylarına girmekten kaçınmıştır. Appianos, Sulla'nın katliamın kanlı ayrıntıları üzerinde ısrarla durduğu üç konuşmasından bahseder, 54, 58 ve 62. Tek bir liderin gerçekleştirdiği bir diğer çok yüksek kayıp için Plinius 7.35.92 Iulius Caesar'ın fetihleri sırasında bir milyondan fazla insan öldürdüğünü belirtir ve "kaçınılmaz olsa bile insanlığa karşı yapılmış büyük bir hata" diye yazar. Ayrıca Plutarkhos, *Caesar*'a göre bir milyon Gallia'lıyı öldürmüş, bir milyonu da esir etmiştir. Türk bilim adamı Murat Arslan (2007) Mithradates'in öldürdüklerinin sayısının, Romalıların Anadolu'da öldürdüğü insan sayısına eşit olduğu kanaatindedir. Tahminler için bkz. White 2002.

22 Erciyas 2006, 23-24. Erciyas'ın "bilimsel bakış açısına" göre Mithradates, Roma'ya karşı savaşında "cesur" fakat "aşırı şevkli ve hararetlidir". Erciyas'la yüzyüze görüşme, 3 Eylül 2008.

23 Antik kaynaklar Mithradates Savaşları'ndaki asker ve zaiyat sayısı konusunda genellikle hemfikirdir. Şimdi kayıp olan resmi kayıtlara ve görgü tanıklıklarına erişimleri vardı. Modern

tarihçilerin çoğu rakamların büyük ölçüde abartıldığını düşünür. Antik kaynaklar tarafından verilen rakamları verdiğim notlarda en son bilimsel yorumları belirttim; Callataÿ 2000 ve Pillonel 2005. İlgilendiğimiz zaman diliminin, Avrupa'da erken modern döneme kadar Batı tarihindeki en büyük ordularla ve en büyük savaşlarla öne çıktığını akılda tutmak önemlidir. Rakamların yarısını kabul etsek bile, tarihçiler Mithradates Savaşları'ndaki asker ve zaiyat sayısının büyüklükleri hakkında fikir birliği içindedir.

24 Cicero *Pro Flacco* 25; *Academica Priora* [*Birinci Akademikler*] 2.1. Velleius 2.18. Romalıların Yunanlara tavrı ve tersi, Gleason 2006, 228-229, 240,242; Romalılar ve "barbarlar" arasındaki hoşnutsuzluk, Balsdon 1979, 66-67, 161-192; "Doğu ve Batı arasındaki büyük uçurum", 60. Doğu-Batı ayrımının yerleşmesinden, 1850'lerde Mithradates'i kör bir gaddarlıkla hareket eden "Doğulu sultan" olarak tanımlayan Mommsen sorumludur. Summerer 2009.

2. BÖLÜM DENİZ KIYISINDAKİ BİR KALEDE BİR KURTARICI DOĞUYOR (Sayfa 31-48)

1 Iustinus 37.2. Iustinus'un Pompeius Trogus'tan yaptığı özet, olayların anlatımı, olaylara dışarıdan, hatta Roma İmparatorluğu'na muhalif bir bakış içermesi açısından eşsizdir. Iustinus MS II. yüzyılda yaşamış olabilir. MÖ I. yüzyılın sonlarında yazan Trogus, Hellenistik kralların kayıp biyografileri ve onların akrabalarının birinci elden anlatımları gibi kaynaklardan yararlanmıştır. MÖ 135 tarihli kuyrukluyıldız: Seneca, *Natural Questions* [*Doğa Araştırmaları*] 7.15: "Önceleri küçük olan, fakat sonradan genişleyen bir yıldız görüldü... Muazzam genişliği Samanyolu'nunkine eşitti." Daha önce bahsedildiği gibi, bu dönemde "Asya", Akdeniz'in doğusundan Hindistan'a kadar uzanan topraklara karşılık geliyordu. Orta ve Yakın Doğu ve Karadeniz'in etrafındaki topraklar, Anadolu (Romalılar *Asia Minor*/Küçük Asya olarak adlandırıyordu), Armenia, Suriye, Pers ülkesi, Babil, Parth ülkesi ve İskit ülkesi Avrasya ya da Batı Asya'yı meydana getirmekteydi. Sanford 1937: 453. Ramsey 1999, 230. Athenaios 5.213.

2 "Parıltı": Ramsey 1999, 198-199. Fortheringam 1919, 166: Avrupalı astronomlar 1783 gibi erken bir tarihte Mithradates'in kuyruklıyıldızlarını MÖ 135 ve 199 yıllarına yerleştirmişlerdi. İki saygın Klasik bilimler ansiklopedisi, Pauly-Wissowa *RE* 1932 ve *Oxford Classical Dictionary* 3. basım, 1996, Højte 2009a gibi kuyrukluyıldızları görmezden gelir. Reinach 1890, 51 n2 kuyrukluyıldız "masalının" sembolik bir açıklamasını sunar; 52, Mithradates'in doğum tarihini MÖ 132 olarak verir. Mithradates yaşam süresi hakkında antik kaynaklar farklı tarihler önerir, bkz. McGing 1986, 43 ve n1. McGing, Mithradates'in doğum yılı olarak MÖ 133'ü, 13 yaşında tahta çıkışı için MÖ 120'yi kabul eder. 45-46, kuyrukluyıldız öyküsü "İran efsanesidir." Kuyrukluyıldızlar "efsaneydi": Ballesteros Pastor 1996, 2. bölüm. Mithradates'in sikkelerinde ve propagandasında kuyrukluyıldızlar, Arslan 2007, 73-76.

3 Fotheringham 1919. Han Sülalesi (MÖ 206-MS 220) kuyrukluyıldız kayıtları ve çizimleri: Loewe 1980, 12-14; "savaş sancağı" kuyrukluyıldızının çizimi, no 639, lev. 4, s. 32. MÖ 135 yılı kuyrukluyıldızından Iustinus, Plinius 2.24.95 ve Seneca söz eder. Bunlar ve MÖ 500'den MS 400'e kadar diğer Yunan-Roma ve Çin kuyrukluyıldızları kayıtları için bkz. Ramsey 2007, özellikle MÖ 135, 134, 119, 88 ve 87 yılları.

4 Ramsey 1999, özellikle 200 ve n9, 206 ve n30. Eutropius 6.12 ve Orosius 6.5 (muhtemelen Livius'u takip eder) Mithradates'in doğum tarihini MÖ 135 olarak verir. Appanos 112'ye göre Mithradates 68-69 yaşına kadar yaşamış ve 57 yıl hüküm sürmüştü. Strabon 10.4.10 ve Memnon 22.2.

5 Yunanlar ve Romalıların kuyrukluyıldız korkusu, örneğin Seneca *Natural Questions*, "Kuyrukluyıldızlar Üzerine"; Plinius, *Natural History* [*Doğa Tarihi*] 2.23. Ramsey 1999, 201 ve n11; 228-230'da Ramsey, Mithradates'in takipçilerinin İran kehanetlerine bakarak kuyrukluyıldızları lehte yeniden yorumladıkları yorumunu yapar. MÖ 110-80'de darp edilmiş ve Karadeniz çevresinde bulunan kuyrukluyıldız sikkeleri, 216 ve n71; kuyrukluyıldız sikkelerinin fotoğrafları için bkz. 245-246, res. 1-2. Rostovtzef 1919, 91-93'e göre hilal ve sekiz şualı yıldız (güneş) sırasıyla Anadolu tanrısı Men ve Pers tanrısı Ahuramazda/Mithras'ı simgeliyordu; Erciyas 2006, 131-132.

6 Gurzadyan ve Vardanyan 2004. Halley Kuyrukluyıldızı MÖ 87, MÖ 12 ve MS 66'da göründü. Muhtemelen MÖ 69'dan önce basılmış Tigranes'in kuyrukluyıldız sikkeleri kralın diğer sikkelerine göre daha genç bir adamı betimler. Bazıları Halley'in MÖ 12'de görünmesini Hz. İsa'nın doğumuyla ilişkilendirir. Augustus MÖ 17'de üzerinde kuyrukluyıldız olan bir sikke bastırmıştı ama o döneme gelindiğinde Romalılar kuyrukluyıldızların büyük liderlerinin doğumunu ya da ölümünü simgelediği Pers etkili yorumları kabul etmişlerdi. Ramsay 2007, MÖ 44 tarihli "Caesar'ın Kuyrukluyıldızı", 180, 183 (antik kaynaklar), 196, n21 ve 23.

7 Bu dönemdeki kuyrukluyıldızlar üzerine yaptığı yetkin yorumlar için John Ramsey'e teşekkür ederim. Ramsey genç Mithradates'in bastırdığı ufak sikkelerin anonim olduğunu, oysa Tigranes'in belki de kuyrukluyıldız sembolizmi konusunda kendinden daha emin olduğunu gösterecek şekilde büyük sikkelerde *tiara*sı üzerine kuyrukluyıldız koydurduğunu ve adını yazdırdığını söyler. Tigranes kuyrukluyıldızları kendi saltanatına mal etmek istemiş olabilir. Ramsey 2007 Tigranes'in kuyrukluyıldızının kuyruğu uzun ve kavisli toz kuyruklarına sahip MÖ 135 ve 119 yıldızlarına benzediğini belirtir. Halley'in gazdan oluşan kuyruğu hiçbir zaman kavisli değildi.

8 Kuyrukluyıldızın Kanatlı At takımyıldızındaki konumu ilk kez Ramsey 1999, 218-228 tarafından önerilmiştir. At alameti: Widengren 1959, 244. Pegasus sikkeleri: McGing 1986, 85, 94-95.

9 Kılıç şeklindeki kuyrukluyıldızlar, Plinius 2.22.89; Iosephus *Jewish War* 6.5.3; *İncil* 1 *Tarihler* 21.16; *Esinleme* 1.16. *Harpe* Gorgo Medusa'nın başını kesen ve Pegasos'u serbest bırakan İran etkili Yunan kahramanı Perseus'un karakteristik silahıydı. Ksenophon, *Kyros'un Eğitimi* 1.2.9. Perseus *harpe*yle birlikte Pontos sikkelerinde görülür, Højte 2009c; McGing 1986, 35, 94.

10 Roma hakkındaki kehanetler, Sanford 1937, 437-439, Roma eyaletlerinde Mesih beklentileri hakkında, 446; Holland 2003, 31-58; Buitenwerf 2003. Bkz. Gruen 1984.

11 Strabon 6.4.2, Roma'nın genişlemesi. Roma savaş sanatının gaddarlığı: Polybios 10.15; Livius 31.34.4; Walbank 1984, 2: 215-216; Holland 2003, 3-6, 10-11; Ñaco del Hoyo ve diğerleri 2009, 12. Roma nefreti, Appianos 23; Romalıların özeleştirisi: Cicero *Pro lege Manilia* 65, *Pro Flacco* 8.19; barbarların Roma hakkındaki şikâyetleri için bkz. Tacitus *Agricola*. Sanford 1937 ve 1950; Balsdon 1979, 161-192.

12 Pers ve Mısır kehanetleri: Widengren 1959, 248-249; Zerdüşt Bahman Yaşt 3.13-15. Roma daha sonra Hystaspes Kehaneti'ni ölüm cezasıyla yasakladı. Sanford 1937 ve 1950, 36. Yıldız ve kuyrukluyıldız kehanetleri, Lewis 1976, 68, 144-147. Roma hakkındaki kehanetler, Balsdon 1979, 188-189. Anadolu ismi Yunanca *anatol*odan (doğan güneş ya da gök cismi) gelir, bkz. Lewis 2001, Önsöz. Lewis Küçük Asya, Anadolu, Doğu, Yakın ve Orta Doğu adlandırmalarını tartışır. Roma karşıtı ifadeler içeren kehanet metinleri, Lewis ve Reinhold 1990, 1: 403-409. Balsdon 1979, 188-192.

13 Burada Publius'un uzun ve tutarsız kehanetini italik içinde tek bir cümleye sığdırdım. Tralleis'li Phlegon'un sözlerinin tamamı Hansen 1996, 32-37, 101-102'dedir. Hikâye ve kaynağı hakkında Sanford 1950, 29-30; krş. McGing 1986, 102-14.

14 Orijinal Sibyll kitapları muhtemelen kayıptır; günümüze gelen versiyonları MÖ II. yüzyıla ait olabilir. Parke 1988; Sanford 1937, 438, 448-449. Sibyll kehanetlerinin üçüncü kitabı ve Asya'daki Mithradates taraftarı Yahudiler, Butienwerf 2003, 220-35, 302-310. Ayrıca bkz. Holland 2003, 31-35.

15 Athenaios 5.211-215. McGing 1986, 84, 102, 118-121, 123. Tanrı olarak selamlanan Mithradates: Widengren 1959, 245, 248-249. İran kraliyet geleneğinde Mithradates, Kyros, Mithras ve Zerdüşt'ünkilere benzer doğum efsaneleriyle ispatlanmış tanrısal kurtarıcı olarak görülecekti.

16 McGing 1986, 170 ve 107 (alıntılar), 102-108, 122, 149-150.

17 Dionysos'un Roma karşıtı isyanla ilişkilendirilmesi, Strauss 2009, 33-35. Neverov 1973. Mithradates'in anne tarafından bir atası Dionysos olarak adlandırılmıştı, Appianos 10. MÖ 105-80 arasında yazıtlarda ve sikkelerde Dionysos, Erciyas 2006, 117, 119, 133, 135, 165.

18 Plutarkos'un *Moralia* 624 B ve *Quaestiones Convivales* [*Masa başı Sohbetleri*] 1.6.2'te naklettiği Mithradates'in yıldırım hikâyesi heyecansız ve doğaldır: "Mithradates bebekken bir yıldırım beşiğini ateşe verdi, ama ona zarar vermedi; sadece alnında büyüyünce saçlarıyla kapanan küçük bir iz bıraktı." Plutarkhos "Dionysos" lakabının, kralın içkiye düşkünlüğünden dolayı uygun görüldüğünü belirtir. Yıldırım ve İskender, Plutarkhos, *Büyük İskender* 2.1-5, 6.3. Yıldırım ve at alametinin Dareios'u Pers ülkesi kralı olarak tayini: Herodotos 3.86-93. Özel izlerle ayırt edilen kurtarıcı kral, Windegren 1959, 249, 256. Sibyll kitapları büyük hükümdarların yıldırım çarpması izlerine gönderme yapar, Buitenwerf 2003, 228 ve örneğin bkz. Artemidoros, *Interpretation of Dreams* [Rüya Tabirleri], Lewis 1976, 68-69'da. Yıldırım, imparator Augustus'un doğumunu müjdelemişti, Suetonius *Augustus* 94. Bkz. Ramsey 1999, 1999 ve n4 ve n118; Widengren 1959, 248-249.

19 Appianos 112, 115-116'ya göre Mithradates, I. Dareios'un on altıncı kuşak torunuydu ve onun hazinelerini miras almıştı. Pontoslu hükümdarlar, Eder ve Renger 2007, 110-112. Ayrıca bkz. Polybios 5.43.42; Sallustius *Histories* [*Tarih*] 2.73-85; Iustinus 38.7.1; Tacitus *Annals* 12.18. Reinach 1890, 3-5'ten beri Mithradates'in Pers ve Makedonialı soyu iddialı bir propaganda olarak reddedilmişti. McGing 1986, 13, 14-15, 35-38 95'e göre "Soyağacı uydurmaydı. Bütün propaganda Mithradates Eupator'un zamanında krala daha fazla saygınlık ve soyluluk kazandırmak için yaratılmıştı." Sonraki propaganda: B. McGing, "Mithradates", *Oxford Classical Dictionary*, 3. basım, 1996. Fakat Mithradates'in iddiaları antik kaynaklar tarafından desteklenir: bkz. Bosworth ve Wheatley 1998 tarafından yapılmış ve şimdi McGing 2009, 2-3 ve 2003, 84 tarafından da kabul edilen titiz kaynak incelemesi. Mithradates'in Kyros, Dareios, Seleukos Nikator ve belki de İskender'e uzanan soyunu diğerleri yanında Arslan 2007 ile Saprykin ve Maslennikov 1995 destekler. Mithradates'in Makedonia soyu için bkz. Ballesteros Pastor 1996, 1. Bölüm Makedonia-Pers ilişkileri: Plutarkhos, *Büyük İskender* 70-71. Kassandros'un Barsine ve oğlunu öldürmesi, Pausanias 9.6.1.

20 MÖ 88 katliamından sonra Kos Mithradates'e kapılarını açtı ve III. Kleopatra'nın genç torunuyla hazinesini teslim etti. Mithradates oğlanı kraliyet geleneklerine göre yetiştirdi. Appianos 23 ve 117. Mithradates'in İskender'le ilişkilendirilmesi, Glew 1977, 254-255; McGing 1986, 44-46, 99, 101-102, 107, 141-142. Ptolemaios'un İskender'in cesedini çalması, Aelianus, *Historical Miscellany* [*Tarihsel Derleme*] 12.64.

21 Maskell ve Mayor 2001, 24-26. Yunanistan, Pers ülkesi, Hindistan ve Eski Ahit'te başkasının kaftanını ya da hilatını giymenin sembolik ve gerçek anlamı. Plutarkhos *Büyük İskender* 18.6-8'de Dareios İskender'in kendi krali kaftanını giydiğini rüyasında görür. Ksenophon, *Kyros'un Eğitimi* 1.4.26'da Pers ülkesinin gelecekteki kralı muhteşem kaftanını en değerli arkadaşına verir. Pers kralının kaftan hediyesi, *dorophorike*: Aelianus, *Historical Miscellany* 1.22 ve ayrıca 1.32. Sibyll kitaplarında erguvani pelerin yüksek mevki bahşeder: Buitenwerf 2003, 228. Hieronymos, *Life of Paul* [*Aziz Pavlus'un Hayatı*], piskopos Aziz Athenasios'un kaftanı ve Aziz Antonius'un devraldığı Pavlus'un tuniği. Yuhanna 19.23'e göre Romalı bir asker çarmıha gerildikten sonra Hz. İsa'nın giydiği gömleği almıştır. Bugün söz konusu kutsal emanet üzerinde iki kutsal şehir hak iddia eder: "Kutsal Gömlek", *Katolik Ansiklopedisi*. Elvis Presley'nin kuyrukluyıldızlarla süslü pelerini, 1 Kasım 2006'da Dick Clark'ın Rock and Roll Hatıraları müzayedesinde 24.000 dolara satılmıştır. Hasan Nasrallah'ın kaftanı Lübnan'da Hizbullah taraftarlarına gösterilmiştir, *Time* dergisi, 11 Kasım 2006.

22 Mithradates ve İskender arasında karşılaştırmalar, Arslan 2007, n114, 122-123, 137, 140-141, 150.

23 Reinach 1890, 49-56 Mithradates'in "mutlu" gençliğine bir bölüm ayırır. McGing 1986 ve Ballasteros Pastor'un da dâhil olduğu modern tarihçiler antik anlatımların efsanevi nitelikleri dolayısıyla Mithradates'in gençliği üzerine yorum yapmayı reddeder. Holland 2003, 43 Mithradates'in ilk dönemlerine ait biyografileri "bir masal gibi okunan gösterişli propaganda" oldukları gerekçesiyle kabul etmez. Memnon 22.2 sadece Mithradates'in "çocukluğunda zehir kullanan bir seri katil" olduğunu söyler. Appianos (112) kral olarak taç giydiğinde "yetim" olduğunu aktarır. Strabon 10.4.10 Mithradates'in Sinope'e de doğduğunu yazar. 1958'de Mithradates'in biyografisini kaleme almış popüler tarihi roman yazarı Duggan, Mithradates'in gençliği için sadece birkaç sayfa ayırır. Romancı Michael Curtis Ford 2004, 23-30'da Mithradates'in anımsadığı çocukluk anılarından birkaç sahne tahayyül eder.

24 Rank, Raglan ve Dundes 1990 Rank ve Raglan'ın orijinal çalışmalarını tekrar basmaktadır. Kahramanca özellikler ve derecelendirme için bkz. Ek 1. Joseph Campbell'in *Hero with a Thousand Faces* (1949) adlı eseri kahramanın görevi ya da yolculuklarındaki dönüm noktalarına eğilir, bkz. Rank, Raglan ve Dundes 1990, Giriş. Java, İrlanda, Mısır ve Amerika Birleşik Devletleri gibi çeşitli kültürlere ait antik ve modern kahramanların puanlamaları mevcuttur. Burada değinilen bazı dereceler için Monmouth Koleji'nde Dr. Thomas J. Sienkewicz ve öğrencilerine teşekkür ederim; Harry Potter'in derecesi için Adrienne Smith, Spartacus'unki için Barry Strauss'a teşekkürler. Raglan'ın mitolojik kahraman sistemine dair bir hiciv için bkz. Utley 1965 (Ted Champlin'e teşekkür ederim). Matyszak 2008, vi Mithradates için "kahraman" statüsünü reddeder.

25 Çığ etkisi: Barber ve Barber 2004, 146, "Olasılık, ihtimal ve ardından gerçeklik olarak yeniden düzenlenebilir. Böylece peşi sıra gerçekmiş gibi anlatılabilecek başka ihtimalleri sürükler." Propaganda modern bir kavramdır ve belki de bunu Antik Çağa uygulamak tarihsel açıdan hatalıdır.

26 Kyros'un hayat hikâyesi, Herodotos 1.108-130. Roma imparatoru Tiberius'un bilinçli olarak Homeros'un Odyssseus'unun hayatını "yaşadığına" dair kanıtlar için bkz. Champlin'in çalışma metni: www.princeton.edu/~ pswpc/pdfs/champlin/090602.pdf. Büyük Kyros mitolojik kahraman modelinin asıl örneğidir: Rank, Raglan, ve Dundes 1990 22-31. Mithradates'in Anadolu'yu Pers tiranlığından kurtaran İskender'e öykünmesi hakkında bkz. Arslan 2007.

27 "Gösterim" [*ostension*], sözcüklerin yerine geçen eylemleri tarif etmek için semiyotik uzmanı Umberto Eco tarafından kullanılmıştır. Kavram gerçek hayatta halkbilimciler tarafından efsane ve söylencelerin yönlendirildiği eylemler için kullanılır. Tanımlar, örnekler ve yayınlar için bkz. John Lundberg, www.ostension.org ve bkz. Kvideland 2006.

28 Herodotos 1.136-139. Hadımlar: Ksenophon, *Kyros'un Eğitimi* 7.5.58-69; Strauss 2004, 53-54, 58-59. Balsdon 1979, 227-229; Guyot 1980; Reinach 1890, 405; McGing 2009.

3. BÖLÜM GENÇ BİR KAHRAMANIN EĞİTİMİ (Sayfa 49-82)

1 Iutinus 37.2'yi detaylandırdım. Araba sürücülerinin hayaletlerinin yarış atlarını paniğe kaptırması, Pausanias 6.20-15-19. İskender'in biniciliği, Plutarkhos *Büyük İskender* 6. McGing 1986, 44 Iustinus'un Pers kraliyet eğitimini yanlış anladığını ve at hikâyesinin Mithradates taraftarları tarafından kralın İskender'le bağını güçlendirmek üzere uydurulduğunu düşünür. Ksenophon *Kyros'un Eğitimi* 1.4.5-9 genç Kyros'un risk alışını ve binicilikle avcılıktaki hünerlerini anlatır.

2 Mithradates'in kişiliği, Bekker-Nielsen 2004, Olbyrcht 2009, McGing 2009.
3 Antik Çağ'da zehirleme, Cilliers ve Retief 2000.
4 Strabon 10.4.10, 12.3.11. Plutarkhos *Pompeius* 42, Mithradates ayrıca Hermaios oğlu Gaius'u "üvey kardeşi" olarak kabul ederdi.
5 Strabon 10.4.10,11.2.18. Bkz. H. L. Jones, Giriş, Strabon *Coğrafya* (Loeb edisyonu), 1: xiii-xvii. Strabon'un hayatı ve Theophilos: Richards 1941, 81. Strabon ayrıca şimdi kayıp olan bir tarih eseri yazmıştır. Strabon ve Mithradates hakkında bkz. Bowersock 2008.
6 Rostovtzef 1921, 223. Pontos'ta İran kültürü, McGing 1998; Mitchell 1995, 2:14-30. Roma hâkimiyeti altında Yunan şehirleri, Gleason 2006.
7 İskender'den sonra Anadolu tarihi hakkında bkz. Mitchell 1995, 1: 29-31, 81-85. Euergetes'in hükümdarlığında Pontos tarihi, Hind 1994, 130-137; Højte 2009a. Bosworth ve Wheatley 1998; Reinach 1890, 1-47; McGing 1986, 1-42, 93 ve n27. Karadeniz: West 2003. Strabon 10.410; 11.2.18; 12.2.13; 12.3.15, 33, 39; 14.1.48; Iustinus 37-38; Valerius Maximus 1.8; Plutarkhos *Lucullus* 18.
8 Pontos'ta din, Saprykin 2009. Pers dini ve gelenekleri, Herodotos 1.130-142, bkz. 1.138, Perslerin yalan ve borca olan nefretleri; ayrıca Ksenophon *Kyros'un Eğitimi*. Strabon 15.3.13-14, Perslerin "Mithras olarak adlandırdıkları Güneş tanrısına" ibadetleri. *Mag*uslar ve Zerdüştçülük, Ammianus Marcellinus 23.6.32-8. Ateş, Widengren 1959, 251; Champlin 2003, 227-229. *Mithradates* krali ismi, hükmetme yetkisinin krallara tanrısal ışığı bahşeden "Mithras tarafından verildiğini" gösterir, Wynne-Tyson 1972, 21-26. Anadolu'da Yunan, yerel, Pers, Yahudi dinleri, Mitchell 1995, 1: 11-35; vergi suiistimali, 1. 30; Anadolu'da eski İran etkileri, 2: 29-30. Roma haraç, vergi, gasp ve borç uygulamaları: Balsdon 1979, 167-70.
9 Reinach 1890, 52-53. Gleason 2006, 243-247. Herodotos 1.136-139.
10 Plinius 25.14.33 (*pharnakeion*); bir başka Pontos kralı (Polemon) ve Mithradates'in keşfettiği diğer tıp bitkileri için bkz. 25.7.22-25.20.46; *mag*usların bildiği birçok panzehir ve zehir Plinius'un 25. kitabında verilmiştir. Zehirlerin ikilemi, Newman 2005, 7-9. Antik Çağ'da bilinen zehirlerin bilimsel incelemesi, Cilliers ve Retief 2000, 91-95; panzehirler 96.
11 Memnon 22.2 (Jacoby fragman FGrH 434).
12 Ksenophon, *Onbinlerin Dönüşü* 5; bkz. Lee 2007, 36-37, 169-171.
13 Ksenophon *Kyros'un Eğitimi* 1.1.3-5 (iktidarın sırları); 8.1.1, 8.2.9, 8.8.2 (iyi baba).
14 Ksenophon *Kyros'un Eğitimi* 6.1.27-30, 50-53; 6.2.7-8; 7.1.31 ve 47; 8.3.33; Ksenophon *Hellenika* 4.1.17-19.
15 Süvari zafer yazıtları, McGing 1986, 92. Mithradates'in on altı atı aynı hizada sürmesi: Appianos 112. Suetonius *Nero* 24; Strabon 15.3.17-19.
16 Ksenephon, *Kyros'un Eğitimi*, 1.2.8-13; Strabon 15.3.17-19.
17 British Museum'da bulunan ve geniş kemer, kısa tunik, Herakes'inkine benzer aslan postundan başlık giymiş ve elinde çelenk tutan çıplak ayaklı tunç heykel, güreşçi ya da araba sürücüsü kıyafeti içindeki Mithradates olarak tanımlanmıştır: Oikonomides 1962; McGing 1986, 100; Erciyas 2006, 156-158. Fakat Jakob Munk Højte bundan şüphelidir, kişisel görüşme 4 Şubat 2009.
18 Mithradates sülalesinin ve topraklarının tarihi, Bosworth ve Wheatley 1998. İskitler ve diğer göçebeler, West 2003, 154, 156-157; Batty 2007; Sitwell 1986.
19 Appianos 19. Roma'nın vasal krallıkları, Eich ve Eich 2005.
20 Strabon 11.2.12 korsanların gemilerini ve yöntemlerini anlatır. Appianos 92-96. Antik Çağdan itibaren köle ve mal taşımak üzere tasarlanmış Karadeniz korsan gemileri için bkz. Charachidzé 1998.
21 Pontos'un yol ağı: Munro 1901. Plinius 8.47, 109. Karadeniz balıkçılığı, King 2004, 32-33. Kunduz yağı parfümlerde de kullanılırdı.

22 Mithradates'in saltanatında Kırım, Taman ve Karadeniz'in kuzeyi, Saprykin ve Maslennikov 1995. Erciyas 2006, 76, 163-166. Karadeniz tarihi ve coğrafyası, Ascherson 1995; King 2004.

23 Taman fosilleri, Mayor 2000, Tralleisli Phlegon Hansen 1996, 45'te. Strabon 11.2.10. logan 1994.

24 Pers tarzı lüksler: Plutarkhos, *Büyük İskender* 36-37, 40; Iustinus 38; Atheniaos 5 ve 12; Valerius Maximus 9.

25 Plutarkhos *Lucullus* 21. Amerika Ulusal Jeouzamsal Bilgi Dairesi verilerine dayanan bütün Karadeniz'in dijital detaylı topografik haritalar için bkz. Karadeniz Araştırmaları Merkezi http: //www.pontos.dk/e-resources/terrain-models. Pontos ve komşularının kronolojik krali kayıtları için bkz. Eder ve Renger 2007.

26 *Oxford Classical Dictionary* "Hannibal" maddesi. Hannibal'in Mithradates üzerindeki etkisi: Sonnabend 1998. Hannibal'in kurnaz oyunları , Mayor 2009, 154-155, 188-189.

27 Iustinus 36.4; Plutarkhos *Demetrios* 20.2; Diodoros 34-35.3; Rigsby 1988, 123-127. Galenos'ın *Antidotes* [*Panzehirler*] 1.1 ve Attalos için bkz. Scarborough 2007. Çağdaşı panzehir koleksiyoncusu Kolophonlu Nikandros'un III. Attalos'la çalıştığını ileri sürer. Totelin 2004, 3 n10. Attalos'un portresi, Holland 2003, res. 4. Dünyanın ilk "deneysel zehir bilimcisi" Mithradates": Griffin 1995.

28 Lewis ve Reinhold 1990, 1: 344-345. Attalos'un vasiyeti, Mitchell 1995, 1: 29-30, 62. Aristonikos ve Mithradates vasiyetnamenin sahte olduğunu ileri sürmüşlerdi, McGing 1986, 157-158; Attalos'un vasiyetnamesi hakkındaki antik kaynaklar hakkında bkz. Ussher 2007, 486, MÖ 133. Aristonikos isyanını önceden bilen Delphoi kehaneti, Diodoros 34-35.13 Leukai, Tralleis ve Phokaia: Bean 1979, 97-98 ve Bean 1989, 177-178. Blossius: Scullard 1970, 25, 31, 40. Mithradates Savaşları'nın asıl nedeni ve Mithradates'in ilk dönemdeki genişlemesi, Mastrocinque 1999, 18-28. Romalıların Aristonikos'a gösterilen yerel sadakati tahmin edememesi, Sanford 1950, 31-32.

29 Umutsuzluk: *Oxford Classical Dictionary* "Aristonicus" maddesi. Strabon 13.4.2-3; 14.1.38-39 (çaresiz insanlar).

30 Aristonikos isyanının ayrıntıları: Eutropius 4.20 (Crassus); Orosius 5. Appianos 2 ve 9; Florus 1.35, 2.7.7-8; Iustinus 36.4, 37; Livius 59.14; Valerius Maximus 3. Sallustius *Catilina Tertibi*, 55. Güneşin Çocukları, Arewordik ya da Arevordik, Robert Bedrosyan, "Soma Among the Armenians, Ethnobotany..." www.rbedrosian.com; Gevork Nazaryan, www.armenianhighland.com, 2006; Raffi 1959. Apollon'un ağlaması, Obsequens Lewis 1976, 120'de.

31 Delos'ta İskender'in arkadaşı Aristonikos'un heykeli, Plutarkhos *Fortune of Alexander* [*İskender'in Talihi*] 334. Kuşatmalarda marulcuk kullanımı: Mayor 2009, 100-103; Aristonikos 109-110.

32 West 2003, 158-161.

33 Strabon 12.3.11. Petrol bazlı yangın çıkarıcılar hakkında antik bilgi: Mayor 2009, 207-208, 228-231. Medea'nın bu tasviri Rodoslu Apollonios *Voyage of the Argo* [*Argonaut'ların Seyahati*] 3.844-52; Euripides *Medea* (bitki bilinmemektedir). Argonaut'lar: King 2004, 40-42.

34 Bebeğin yetişkin Mithradates'e benzerliği: Andreae 1994-95 ve 1977; Højte 2009c. Mithradates MÖ 63'te yenilmesinden sonra Pompeius bu Herakles heykelini Roma'daki Mars Alanı'nda yaptırdığı tiyatroya dikti. Heykel 1507'de Campo di Fiori'de, Pompeius Tiyatrosu kalıntılarının yakınında bulunmuştur ve şimdi Vatikan'da Museo Chiaramonti'dedir. Prometheus heykel grubu, McGing 1986, 100.

35 Mithradates'in İskender'le olan ilişkisi üzerine görüşler için bkz. McGing 2009.

36 Plutarkhos *Fortune of Alexander* 335, *Büyük İskender* 4; Plinius 35.10.92. Başı sola eğilmiş Mithradates başları, Højte 2009c. Mithradates'in İskender'e öykünmesi, McGing 1986, 101-102.

37 Ksenophon *Kyros'un Eğitimi* 1.3. Fox 2004. Plutarkhos *Büyük İskender* 32 ve 45, *Fortunes of Alexander* 330. Strabon 11.13.9-10.
38 Pers doğum günü şölenleri, Herodotos 1.130-135.
39 Mithradates'in babasının ölüm sahnesini, bir şölende zehirlendiğine dair antik anlatımlara dayanarak kurguladım. Çeşitli tarihçiler Mithradates'in taç giyme yaşını 11 ilâ 13 olarak verir; Çin kaynakları tarafından desteklenen kuyrukluyıldız verileri MÖ 120'de 14 yaşında olduğunu düşündürür (bkz. 2. Bölüm). McGing 1986, 41-43 ve Ramsey 1999. Strabon 14.4.10; Iustinus 37; Appianos 112. Tartışmalı tarihler için bkz. Peck 1898, "Mithradates" maddesi; mesela Memnon'a Mithradates babası öldüğünde on üç yaşında olduğunu söylerken, Appianos 57 yıl hüküm sürdüğünü, 68-69 yaşında öldüğünü aktarır ve Cassius Dio MÖ 63'teki ölümünde yaşını 75 olarak verir. Euergetes'in ölüm tarihiyle ilgili antik kaynaklar için bkz. Ussher 2007, 495, MÖ 124.
40 Iustinus 9.6-7; Plutarkhos, *Büyük İskender* 2.1-5, 77.5, Pausanias 8.7.5.
41 Reinach 1890, 50-51, 53. Euergetes'in öldürülme sebebi bilinmemektedir.
42 Mithradates'in silahlarını hep yanında bulundurduğunu biliyoruz; bu açında İskender'in alışkanlığını benimsediğini düşünüyorum. Plutarkhos *Büyük İskender* 19.
43 Arkadia'daki Nonakris yakınlarında bulunan Styks Şelalesi Yunanistan'daki en yüksek şelaledir. Plutarkhos *Büyük İskender* 77.1-5, Pausanias 8.17.6. Herodotos 6.74. Bugün bölgenin sakinleri Mavro Nero (Kara Su) içmekten kaçınır ve hiçbir kabın onu tutmadığını söyler. Bu söylencenin temelinde calicheamicin adlı çok zehirli bir bakterinin (bilim adamları tarafından 1980'lerin ortalarında kalkrit kilinde bulunmuştur ve şimdi kanser önleyici ilaç olarak kullanılmaktadır) olabileceğini öneren Wyeth Eczacılıktan araştırmacı toksikolog Antoinette Hayes'e teşekkür ederim, kişisel görüşme 9 Mart 2007.
44 Iustinus 37.2.5-6. Plutarkhos *Büyük İskender* 8, 19.4-10 ve 41.5-10. Harmatelia yılan panzehiri, Mayor 2009, 89-90 ve atıflar.
45 Mayor 2009, 145-148. Ksenophon *Onbinlerin Dönüşü* 4.8; Lee 2007, 29-30, 229-230. Zehirli marulcukla beslenen ördekler, bıldırcınlar ve keçiler, Lucretius 4. Zehirli balıklar, Aelianus *On Animals* [*Hayvanlar Üzerine*] 17.31.
46 Strabon 12.3.40-41; ayrıca bkz. 11.14.9, Armenia'daki arsenik madenleri.
47 Zehirli mineraller: Plinius 33.31.98, 33.32.99-100, 33.36-41, 35.13-15, 34.55-56, 178. Theophrastos *On Stones* [*Taşlar Üzerine*] 8.48-60, zehirli mineraller ve madencilik. Healy 1999, 215-219, 235-236, 258-262. Mitchell 1995, 1: 82 n23. Smith 1890, "Arsenikon" ve "çam sakızı" maddeleri. Aggrawal 1997. Zehirli mineraller, Cilliers ve Retief 2000, 95.
48 Iuvenalis *Yergiler-Saturae* çev: Ç. Dürüşken-Alova, İş Kültür Yayınları, s. 79.

4. BÖLÜM KAYIP GENÇLER (Sayfa 83-108)

1 Iustinus 37. Reinach 1890, 53-54.
2 Pontos Krallığı'nın kurucusu I. Mithradates tehlikeden kaçmak ve iktidarını kurmak için sürgüne gitmişti, Bosworth ve Wheatley 1998, 161-164. Ksenophon, *Kyros'un Eğitimi* 14.13-15 ve *On Hunting* [*Avcılık Üzerine*]. Plutarkhos *Büyük İskender* 8-14, 23, 40-41. McGing 1986, 161-164 Mithradates'in gönüllü sürgününü İran söylencesinden alınmış bir propaganda örneği ve İskender'e öykünme isteği olduğu gerekçesiyle reddeder.
3 Iustinus 37.2.
4 Delos'taki MÖ 116 ya da 115'e tarihlenen heykeller ve yazıtlar: Erciyas 2006, 122-123; McGing 1986, 88. Iustinus 37, Mithradates'in bir kez gençken, bir kez de Pontos'un gerçek

kralıyken birkaç yıl için fethetmeyi planladığı toprakları arkadaşlarıyla birlikte tebdili kıyafet gezmek amacıyla ortadan kaybolmasını birbiriyle ilişkilendirir. Ballesteros Pastor 1996, 2. Bölüm Mithradates'in ikinci keşif gezisinin I. Mithradates'in gönüllü sürgünü gibi onu saray entrikalarından korumak amacını taşıdığını ileri sürer.

5 Bir halkbilimcinin görüşüne göre Mithradates'in Sinope'den iki kez ayrılması mitolojik kahraman motifindeki iki olaya uyar: 7, terk edilme ya da sürgüne yollanma, evden ayrı kalma, erken ölümden kurtulma ve 8, uzak bir ülkede büyüme (bkz. Ek 1). Daha sonraki tekrarlanan anlatımlarda aynı olayları folklorik havada görmek şaşırtıcı değildir (kahramanca olaylar Kyros ve İskender için de üretilmiştir). Peck 1898: Iustinus'un anlatımlarındaki "gerçek her neyse, Mithradates yetişkinliğe eriştiğinde... sadece her türlü savaş sanatında mükemmel bir yetkinlikle donanmış, bütün zorluklara alışkın bir bedene sahip olmuş ve her türlü tehlikeye göğüs germe cesaretini kazanmış olmakla kalmamış, fakat aynı zamanda doğuştan güçlü zekâsı da itinalı bir terbiyeyle gelişmişti."

6 Iustinus 37.2.7. Ksenophon *Kyros'un Eğitimi* 6.2.25-32, Kyros'un bir seferi için detaylı erzak listesi.

7 Bu dönemde Persler ve Romalılar coğrafi semboller geliştirmişlerdi, dolayısıyla Mithradates'te Pontos'un yol sistemi, şehirleri ve nehirlerine ait bir harita ya da şema bulunduğunu düşünebiliriz; Harley ve Woodward 1987. Kaleler: McNicoll ve Milner 1997.

8 Pontos'un coğrafyası ve yolları, Strabon 12.3; Munro 1901; Stoneman 1987, 207-220. Erciyas 2006, 37-52. Ahurmazda olarak Zeus, McGing 1986, 10. Zeus Stratios'a sunulan kurbanlar, Appianos 66, 70; Mithradates'in Büyük Evliya Dağ'ın zirvesindeki kurbanı, Mitchell 1995, 2: 22; Erciyas 2006, 41-43.

9 Harsena Dağı'nın zirvesindeki Amasia Kalesi, Fleischer 2009.

10 Strabon 12.3.38-42. Pontos'un topografyası, tarihi ve arkeolojisi, Erciyas 2006, 37-120; Amaseia kalesi kalıntıları, 41.

11 Strabon 12.3.38. Munro 1901, 60-61. Pontos'un coğrafyası, kaleleri ve kavimleri: Strabon Reinach 1890, 54 ve n4, 55. Cohen 2007, 386-387.

12 Duggan 1959, 29.

13 Iustinus 38.5.3. Arslan 2007, 71-133'e göre Mithradates'in Roma'ya karşı kuşkusu, MÖ 116'da Romalılar Phrygia'yı geri aldığında başlamıştı.

14 Mezarların arkeolojisi, Fleischer 2009. I, II ve III. Mithradates, Ariobarzanes ve I. Pharnakes buraya gömülmüşlerdi; muhtemelen VI. Mithradates Euergetes de... Buradaki mezar odaları birden fazla ceset içeriyordu, Højte 2009b. *Ksvarnah*, Pers gömüleri, Widengren 1959, 254.

15 Strabon 11.8.5, 12.3.37; Erciyas 2006, Zela, 51; sikke defineleri, 162-173. Munro 1901, 58-59, Talaura.

16 Kabeira, coğrafya, yollar, arkeoloji, Erciyas 2006, 43-45; Men, 131-132.

17 "Zehirler ve cadılık", Hind 1994, 129.

18 Doğu Karadeniz'in halkları ve coğrafyası, Strabon 12.3; Soanes 11.2.19; Kule İnsanları (Mossynokoi), Heptakometai veya Byzeresler olarak da anılır: Ksenophon, *Onbinlerin Dönüşü* 5.4.

19 Yiyecek arama, Aelianus *Historical Miscellany* 13.24. Gizemli kiraz ağacı (*pontikon*) ve mayalı içki (*askhu*) ilk kez Herodotos 4.21-25'te tarif edilmiştir. Kirazlar, Athenaios 2.50-51. Antik Çağ'da balık tutan gençlerin pastoral sahneleri, Church 1885, 10-13.

20 Yunan mitolojisi ve tarihinde ergenliğe geçiş töreni olarak yabandomuzu avı: Homeros *Odysseia* 19.430-58; Ksenophon, *Kyros'un Eğitimi* ve *On Hunting* 10. Anderson 1985.

21 Ksenophon *On binlerin Dönüşü* 4.8.

22 Mithradates "sadece kadınların verdiği zevklere kendisin bırakırdı"; erkek partnerlere ilgisi yoktu, Appianos 112.

23 Buradaki ve aşağıdaki italik alıntılar Lucretius 4.1018-1140'teki aşk ve seks üzerine çeşitli pasajlardandır.

24 Herodotos 1.119; Strabon 4, 11.14.16, 12.2.3 (Kappadokia Komanası); Diodoros 4.83.6; Iustinus 18.5.4. Kappadokia Komanasındaki arkeolojik kalıntılar: Erciyas 2006, 48-50.
25 Mayor 2009, 221, 237. Cilliers ve Retief 2000, 94.
26 Sirke, şap: Appianos 74; Mayor 2009, 220-222. Parşömen, Duggan 1959, 13.
27 İskender'in *Ilyada'sı*: Strabon 13.1.27; Plutarkhos *Büyük İskender* 8 ve 26.
28 İskender Troia'da: Plutarkhos *Büyük İskender* 15. Priamos'un kulesi, Herodotos 7.43. Homeros *İlyada* 2.800-865.
29 Kyros ve savaşçı kraliçe, Herodotos 1.205; Iustinus 1.8, 12.3.5-7, 42.3.7. Strabon 11.5.4, 11.11.8; Herodotos 4.105-120.
30 Herodotos 7.60-99.

5. BÖLÜM KRALIN DÖNÜŞÜ (Sayfa 109-138)

1 Klasik bilimci ve romancı Church 1885, 286, 294 Mithradates'in beti benzi atmış cildini arseniğin etkisi olarak düşünür. Romancı Anderson 1960, 202 Mithradates'in tırnaklarını mavi yapmıştır.
2 Iustinus 37.3. Sallustius *Histories* 2.87-88. Memnon 22.2. "İmkânsız olacak şekilde kısa anlatılmış", McGing 1986, 74, 67-108. Mithradates'in erken saltanatı, Scullard 1970, 74-79, Reinach 1890, 55-56: "20 yaşında tacını geri aldığında Mithradates sert ve yakışıklıydı." Annesi Laodike "bin kere" ölümü hak etmişti ama Mithradates, onu ölümüne dek kalacağı zindana koyarak merhamet gösterdi. Duggan 1959, 31-32, Mithradates'in ilk önce Sinope'yi ele geçirdiğini, ardından "çetesiyle" Laodike'ye hareket ettiğini tasavvur eder. Duggan'ın senaryosunda Laodike teslim olur ve merhametli Mithradates onu doğal sebeplerle öleceği yer olan zindana kapatır. Bu arada Mithradates Khrestos hainlik suçlamasıyla yargılanır ve idam edilir. Duggan kimsenin Mithradates'i annesinin katili olmakla suçlamadığını iddia etmektedir ama Memnon 22, Mithradates'in annesi ve erkek kardeşini öldürdüğünü söyler. Appianos da "Mithradates kana susamıştı ve gaddardı... annesi, erkek kardeşi, üç oğlu ve üç kızının katiliydi," diye yazar.
3 Mithradates'in zamanında Suriye ve Mısır'da çapraşık ensest aile ilişkileri, Iustinus 39. Herodotos 3.31, *hvaetvodatha*, Reinach 1890, 295 n4'te konu edilir. Duggan 1959, 33-34; McGing 1986, 55. Delos'ta Mithradates ve kız kardeşi/karısı Laodike olarak tanımlanan heykeller, Erciyas 2006, 155. Kahraman senaryosu, 2. Bölüm ve Ek 1. Mithradates'in kız kardeşleri: Plutarkhos *Lucullus* 18.
4 Krateuas'ın kitapları ünlü hekim Dioskouridas'ı etkilemiştir. Krateuas'ın çizimlerine ait kopyalar Ortaçağ elyazmalarında mevcuttur. Plinius 25.26-28.
5 Yılan zehirinin tıbbi kullanımı üzerinde son çalışmalar için bkz. www.medicalnewstoday.com, Hopkins 1995 ve Bölüm 11. Agar'lar: Appianos 88; Strabon 11.2.11. Agar mantarları (Ermeni *T'nipi* ve *K'ujulay/K'tuch'ula*) Mithras'a kutsaldı ve Pontos'la Armenia'da yaygındı: Bedrosyan, "Soma among the Armenians, Ethnobotany", www.rbedrosian.com. Ayrıca bkz. Cilliers ve Retief 2000, 93.
6 Stuart 2004, 114. Plinius 25.1.1-3.
7 *Dikarion* zehiri: Mayor 2009, 73-74, 86-88, notlarla birlikte; Aelianus *On Animals* 4.36, 4.41.
8 Mayor 2009, 91-92, 148-151 ve notlar.
9 Res. 5.1'in Louvre Müzesi Koleksiyon metni Chralotte Lepethouka'nındır. Romalılar ve diğer halklar arasında görünüş ve gelenek farkları hakkında Balsdon 1979, 215-216, 214-259. Sikke portreleri: McGing 1986, 97-100; Erciyas 2006 ve Højte 2009c.
10 Pers kaması: Ksenophon *Kyros* 1.2.9; Iosephus *Jewish Antiquities* 20.186 "Bu dönemde sayıları artan ve şeklen Pers *akinakes*lerine benzer ve bunlara adlarını veren *sica* gibi küçük eğri

kılıçlar kuşanmış" *sicarii* adlı haydutların silahlarını tarif eder. Plutarkhos *Büyük İskender*. Appianos 111, Mithradates'in zehirini kılıcının kınında saklaması.

11 Aelianus, *On Animals* 7.46.

12 Plutarkhos, *Quaestiones Conviviales* 6.

13 Delos'taki İnopos heykeli, Erciyas 2006, 122-125, 134-143, 155; Højte 2009c. Charbonneaux 1951, aynı döneme ait Milo Venüsü'yle olan benzerliklere işaret ederek heykeli Mithradates'e atfeder. Louvre koleksiyon metni Lepethouka'nındır; McGing 1986 100 ve n70.

14 McGing 1986, 89-93 ve ilgili notlar. Kreuz 2009. Tanımlanamamış portreler kitabın çeşitli yerlerinde kralın özel dostları olarak geçen Yunan filozof Athenion, Boethios oğlu Dionysos ya da Skepsis'li Metrodoros'u temsil etmesi muhtemeldir. Grypos, Iustinus 39.2.

15 Rodos, Pergamon ve diğer yerleşimlerdeki benzer başsız asker heykelleri, Erciyas 2006, 158; Højte 2009c.

16 Mithradates Savaşları'na kadar ve savaşlar esnasında Roma tarihi: Strabon 6.4.2; Eutropius 6.12.3; Florus 1.40.2; Appianos 62, 112, 118-119. Festus *Brevarium* 11.3, Augustinus ,*City of God* 5.22, Orosius 6.1.30. Sallustius *Iugurtha Savaşı*; Plutarkhos *Sulla*, *Marius*. Refah, kölecilik, isyanlar ve reformlar için Crook, Lintott ve Rawson 1994; Sherwin-White 1994, 229-255; Mithchell 1995, 1. 29-31; Brunt 1971; Scullard 1970, 13-40. Bu dönemde İtalya'da köle ayaklanmaları, isyanlar, iç savaşlar ve Mithradates'in elçileri: Diodoros 36-37 fragmanlar. Mithradates'in "müthiş" istihbarat yöntemleri, Sheldon 2005, 74-77.

17 Roma'ya dair "kötü haberler" ve kıyamet kehanetleri hakkında Balsdon 1979, 161, 180 ve 182-192. Scullard 1970, 67 (sikke), 66-70. Sürüyü kurda emanet etmek eski bir halk deyimidir (*Motif Index* K206.1), bkz. Cassius Dio 56.16.3. Roma ve İtalya sakinleri arasındaki savaş (Müttefikler Savaşı) için bkz. Brunt 1971 ve Scullard 1970. Sikkeler Erciyas 2006, 133.

18 Strabon 6.4.2, 13.1.55. Strabon sıklıkla Metrodotos'a atıfta bulunur, ama onun eserleri kayıptır. Plutarkhos *Lucullus* 22. Roma'nın İtalya'yı fethi, Eich ve Eich 2005, 4-20.

19 Balsdon 1979, Bölüm 14, "A Generally Good Press for Rome."

20 Kurt kılığındaki Roma, Eich ve Eich 2005. Roma'nın Anadolu'ya karşı "yağmacı ilgisi", Hind 1994, 142.

21 Korinthos, Florus 2.16.

22 Eich ve Eich 2005 genişleyen hegemonyayla vergiler, haraçlar ve yağma arasındaki bağları inceler, 26-29.

23 Psylli ve diğerlerinin yılan zehirine karşı bağışıklıkları ve panzehirleri: Plinius 7.2.13-15.

24 Sallustius *Iugurthine War*, Scullard 1970, 48-53.

25 Plutarkhos *Sulla* 3 ve *Marius*.

26 Roma orduları, Goldsworthy 2003. Mithradates'in ordusu, Matyszak 2008, 9-12.

27 Balayı geleneği, Strabon 15.3.17. McGing 2009 Laodike'nin evlilik dışı çocuğu Ariathes'i de Mithradates'in oğlu olarak dâhil eder. Duggan 1959, 42,8 (Duggan Mithradates'in sadece 13 çocuğunu listeler). Orsabaris ismi Bithynia'da basılmış çağdaş bir sikkenin üzerinde görülür. Bazıları onun, Mithradates'in IV. Nikomedes'e karşı taht iddiasını desteklediği Sokrates'le (Bölüm 6) evlendiğini öne sürer. Orsabaris, İskender'in Pers gözdesi Barsine gibi aynı kökten, yani *berez*den gelmektedir. Reinach 1890, 297-298 Mithradates'in 20 çocuğunun adlarını verir. Pergamon'lu Mithradates'in adı, onun, kralın Adobogiona'dan doğma oğlu olabileceğine kuvvetle işaret eder. Adobogiona Pergamon'lu Menodotos'la evlenmişti (10. Bölüm): Strabon 13.4.3. Adobogiona'nın karmaşık soy ağacı için bkz. Mitchell 1995, 1890 1: 28-29 ve 35 n102; Reinach 1890, 297 ve n5. "Kraliyet ailesinin üyesi" Phoiniks için bkz. Appianos 79; isim Fenike kökenlidir, Duggan 1959, 123. Mithradates, Eksipodras'ı MÖ 65'te Pantikapaion'da öldürdü, Orosius 6.5. Orsabaris: Appianos 117; Pharnakes'in doğum tarihi için 17. Mithradates'in Adobogiona'dan olma oğlu babası tarafından iyi eğitildi; MÖ 64'te Pergamon'un yönetimine getirilmişti. Ona daha sonra Bosporos Krallığı'nı veren Iulius Caesar'ın emrinde görev yaptı: Peck 1898. Arkhelaos'un oğlu, babasının Mithradates oldu-

ğunu iddia etmişti. : Strabon 12.3.34, 17.1.11. Drypetina için bkz. Valerius Maximus 1.8.13. Drypetina'nın süt dişleri yerinde kalmış veya yirmilik dişleri azı dişlerine kaynayarak bazı dişlerin çift çıkmasına sebebiyet vermiş olabilir (Dr. Robert Hickman'a teşekkür ederim).

28 Appianos 107. Strabon 12.3.28 bu kalelerden bazılarının ismini verir, Sinora, Hydara, Basgoidariza. Mithradates'in kalelerinin isimleri ve yerleri, Mitchell 1995, 1: 84-85.

29 Kurganlar, Ascherson 1996, 126-127. Antik Çağda kurgan yağması, Logan 1994.

30 Duggan 1959, 37. İran'dan Kolkhis ve Karadeniz'e kara ve Hazar Denizi üzerinden İpek Yolu, Tezcan 2003. İpek ve baharat yolları, Sitwell 1986.

31 Cicero *Pro lege Manilia* 31 vdd.; McGing 1986, 139'da atıfta bulunulan Omerod, *Piracy in the Ancient World* (1924) Mithradates ve korsanlar arasındaki yakın ilişkiden bahseder. Holland 2003, 164-171; Arslan 2007.

32 Memnon 22.3-4, Mithradates Kolkhis'le "Kafkasların ötesindeki bölgeleri" yönetiyordu ve Parthlar, Medler, Armenialılar, Phrygialılar, İberialılar (Kafkasya'da) ile müttefikti.

33 İskit yayı tasviri: West 2003, 156; Ammianus Marcellinus 22.8.9-13 ve 37. Karadeniz imparatorluğu: Strabon 12.3.2; McGing 1986, 47-64, 169. King 2004, 47, 49. Højte 2009a.

34 Avrasya halkları üzerine bkz. Sitwell 1986, 3. Bölüm ve haritalar.

35 Mithradates'in İskit ülkesi ve Bosporos'u fetih kronolojisi bilinmemektedir. Reinach 1890, 57-80; Rostovtzef 1921, 220; Erciyas 2006, 124; McGing 1986, 50-65; yazıtlar, 50-52.

36 Rostovtzeff 1919, 95-96.

37 Appianos 112, Iustinus 2.3, 37.3 ve 12.2.16. Memnon 22.4. Diophantos'un İskit ülkesindeki parlak seferi, McGing 1986, 47-65, 50-51 (Kuzey Karadeniz bölgesinde Mithradates'e şükran yazıtları) ve 122. Plinius 16.59.137-138. Mithradates'in Karadeniz imparatorluğuna dair nümismatik kanıtlar hakkında Saprykin 2004.

38 Tuna ağzındaki şehirler hakkında bkz. McGing 1986, 57, 61. Mithradates'in müttefiklerinin en cesuru Bastarnai (Appianos 69); belirli Sarmat kavimleri, McGing 1986, 61-63. Karadeniz'in kuzeyi ve batısındaki göçebe kavimler; bunların Roma ve Mithradates'le ilişkileri, Batty 2007.

39 Mithradates'in Karadeniz imparatorluğundan elde edilen faydalar, haraçlar ve "muazzam güç", McGing 1986, 59-65; "Karadeniz'in asıl potansiyelini ortaya çıkaran" Mithradates'ti, 169. Hind 1994, 137-143. Saprykin 2004.

40 Iustinus 37.

41 Iustinus 37.3. McGing 1986, 66 bu yolculuğu 109/108'e tarihler.

42 Iustinus 37.3. Reinach 1890, 81.

43 Aelianus, *Historical Miscellany* 10.2. Appianos 112.

44 Strabon 12.3.41, 12.5.2; Appianos 112.

45 Herodotos 7.31; Aelianus *Historical Miscellany* 2.13; Plutarkhos *Büyük İskender* 9.2-3.

46 *Blue Guide to Greece* 1995, 616-617, McGing 1986, 90-92. Kreuz 2009.

47 Iustinus 37.3.6-7.

6. BÖLÜM FIRTINA BULUTLARI (Sayfa 139-166)

1 Iustinus 37.3.6-8.

2 Mithradates Tuna Keltleriyle dostluk kurmuştu. Tuna bölgesi Keltlerin liderlerinden Bituitus (Bisthokos, Bituikos, veya Bistokos; bir Allobroges veya Arveri ismi), Mithradates'in muhafızıydı. Valerius Maximus 9.6; Florus 3.2; Galenos *de Theriaca, ad Pisonem*, bkz. Reinach 1890, 410 n2.

3 Çocuğun adını bilmiyoruz. Reinach 1890, 86 n1, 208, Artaphernes'in Laodike'nin gayrimeşru oğlu olduğunu düşünür McGing 1986 75, n37.

4 Iustinus 37.4. 1932'de yayınlanan Khios yazıtı; Rodos'ta benzer bir yazıt, McGing 1989, 92. Mithradates'in Herakles'e ait aslan postunu giymiş halde güreşçi veya araba sürücüsü olarak elinde zafer çelengi tutan bir bronz heykel için bkz. Oikonomides 1962.

5 "Büyüklüğün getirdiği aksaklıklar" Fransız filozofu Montaigne'indir. Sosipatros: Athenaios 6.252. Plutarkhos *Moralia* , "How to Tell a Flatterer from a Friend [Bir dalkavuk arkadaştan nasıl ayırt edilir]" 14. *Sycophant*ın Yunanca anlamı "sahte suçlayıcı"dır.

6 Mithradates'in oburluğu: Aelianus *Historical Miscellany* 2.41, 12.25 ve 1.27, "Şunların obur olduğunu söylerler"; adı geçen 11 adamdan altısı Anadolu'dandır. Athenaios 10.9.

7 Iustinus 37.4.2. Bu bölümdeki olaylar için bkz. McGing 1986, 66-88; Duggan 1959, 41-47. Scullard 1970, 40-75. Mithradates'in Romalıların faaliyetleri hakkındaki istihbaratı, Sheldon 2005, 74-77.

8 Iustinus 37.4. Sallustius, *Iugurthine War* 7. Diodoros 36.3. Scullard 1970, 48-53. McGing 1986, 37, 68-71. I. Mithradates'in Paphlagonia'da kaleleri bulunuyordu. Mithradateion kalesi için bkz. Mitchell 1995, 1: 33 ve n74.

9 Appianos 10. Iustinus 38.1. McGing 1986, 73-74 Iustinus'un anlatımına inanır. Reinach 1890, 90. Ballasteros Pastor 1996, 2. Bölüm Gordios'un kendi adına hareket ettiğini savunur.

10 Iustinus 38.1.5-10, ordunun itirazlarını ve ruh halini, Mithradates'in sözlerini, Gordios'un genç kralı alıp götürmesini ben ekledim. Kappadokia kronolojisi için bkz. Eder ve Renger 2007, 105-106.

11 Iustinus 38.2.2. Memnon 22 biraz daha farklı bir versiyon sunar. Sherwin-White 1977. McGing "986, 72-77. Görünüşe göre Mithradates, Nikomedes'in oğlunu yeniden adlandırıp Paphlagonia tahtına oturtması hilesini özellikle kopya etmiştir. Strabon 12.211. şimdiye kadarki ölü sayısı Mirthradates'in çeşitli ölümlerden sorumlu olduğunu göstermektedir: annesi, erkek kardeşi ve onların suç ortakları, VI. Ariathes, VII. Ariathes, muhtemelen VIII. Ariathes, Sokrates Khrestos (aşağıya bakınız).

12 Diodoros 36.15.

13 Plinius 2.58.148; Plutarkhos *Marius* 17.4. Lewis 1976'da Obsequens 43'a bakınız; Valerius Maximus 1.2.3; Frontinus *Strategems* [*Savaş Taktikleri*] 1.11. Martha'nın kölelerin, Romalılar tarafından tahtırevanları taşımakta tercih edilen Suriyelilerden olduğunu tahmin ediyorum.

14 McCullough 1991, 112-118 Marius ve Mithradates'in buluşmasını romanında tasavvur etmiştir. Mithradates'i çocuksu, tehlikeli "barbar" olarak betimlemişti.

15 Görüşme: Plutarkhos *Marius* 31.2-3. Valerius Maximus 2.2.4. McGing 1986, 76. Sclullard 1970, 58-60. Ballesteros Pastor 1996, 2. Bölüm. Bu dönemde Roma'daki siyasi olaylar için bkz. Ballesteros Pastor 1999. Marius'un özellikle Kappadokia'daki durumu kastettiğini öne sürer.

16 Bu olaylar: Iustinus 38.2; Appianos 9-11; McGing 1986, 83-88. Frontinus *Strategems*'e göre Sulla'nın leyonu Mithradates'in Kappadokia'lı generali Arkhelaos'un komutasındaki askerlerle çarpışmıştı. Kappadokia'daki olaylar, Sherwin-White 1977; Mastrocinque 1999, 29-46.

17 Tezcan 2003.

18 Armenia, Eder ve Renger 2007, 94-98. Olbrycht 2009. Strabon 11.14-16; Iustinus 38.3. Duggan 1959, 44'e göre Kleopatra 13, Tigranes 40 yaşındaydı. At hediyesi detayını ben ekledim.

19 "Kralların Kralı" şeklindeki Pers krali ve dini unvanı aynı anda sadece bir hükümdara verilebilirdi, Widengren 1959, 244. Tigranes'in kıyafeti ("avlanırken" bile" *tiara*sını çıkarmazdı): Kurkiyan 1958, 13. Bölüm.

20 Iustinus 38.3.5 Sikke darbı, Erciyas 2006, 128-131; McGing 1986, 101. İdealize edilmiş sikke portreleri Mithradates'i Asya'ı özgür kılacak yeni İskender olarak tasvir etme amacını taşıyordu.

21 Strabon 11.14.15; Iustinus 38.3; Plutarkhos *Lucullus* 14, 15. McGing 1986, 77-79.
22 Appianos 57. Suikastçı İskender hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Daha sonra Üçüncü Mithradates Savaşı'nda Mithradates'in generali olarak görev yapan İskender olabilir mi?
23 İttifaklar, Iustinus 38; Appianos 13; Strabon 12.3.1-2. Memnon 22. Aulus Gellius 17.17 Mithradates'e 25 kavmin bağlılığını bildirdiğini söyler. Plinius 7.24'e göre bu sayı 22'dir.
24 Reinach 1890 116-117'ye göre Aquillius'un seçimi bir hata, hatta provkasyondu.
25 Appianos 11. Mastrocinque 1999, 47-58. Badian 1981, 56-58. Bithynia kralları, Eder ve Renger 2007, 99-100.
26 Appianos 12. Roma senatosu Mithradates'in yükselişinden endişe duyarken Aquillius onun askeri gücünü ve nüfuzunu "ciddi biçimde küçümsemişti", McGing 1986, 81-88.
27 McGing 1986, 87-88. McGing 2009, (alıntı) Mithradates'in nedenlerini tekrar değerlendirerek onun itaatkâr bir Hellenistik kral olmadığını, büyük ihtiraslarını gerçekleştirmek için tedbirli davrandığını ve "gerilimi istikrarlı biçimde ve sürekli tırmandırma" siyaseti izlediğini savunur. Strabon 13.166.
28 Appianos 12-14. Rutilius Rufus, Livius 70; Valerius Maximus 6.4; Cassius Dio 28; diğer antik atıflar için bkz. Ussher 2007. Appianos'un kaynakları, Ballesteros Pastor 2009. Mastrocinque 1999, 59-76; Rutilius Rufus, 54-58, 62-63; konuşmanın ve diyalogun kaynağı olarak Sisenna, 69-70.
29 Bununla birlikte, Appianos'un savaşın tırmanmasına dair anlatımı "şüphesiz edebi bir uydurmadır... hiçbir temel olasılık içermemektedir." (Sherwin-White'ı alıntılayan McGing 1986 80, n53. Mastrocinque 1999, 59-72 konuşmaları Appianos'un iki temel kaynağı Sisenna ve Sulla'nın kaydettiğini düşünür. Bkz. Olbrycht 2009.
30 Birinci Mithradates Savaşı'ndan önce Mithradates'in seçenekleri için bkz. Arslan 2007, 72-126 ve Matyszak 2009, 29-33.
31 Yukarıda geçen: Appianos 15-16; Memnon 23; Reinach 1890, 116-119. "Köhne taht", Duggan 1959, 45. Cumhuriyet'in son yıllarında Roma'nın gelişen siyasetinin örneği olarak Aquillius ve Senato'nun zayıflayan gücü, McGing 1986, 81. Mastrocinque 1999, 2 ve 3. Bölümler Aquillius'u olumlu bir bakış açısıyla değerlendirir ve savaşın nedeni sayılan ültimatomun sorumlusunun Senato olduğuna inanır; bu olaylar için bkz. 4. Bölüm.
32 Appianos 17; Memnon 22.6.

7. BÖLÜM ZAFER
(Sayfa 167-190)

1 Appianos'un (17.18) resmi arşivlere, hatıratlara ve diğer dokümanlara erişimi vardı. Memnon 22.6. Rakamlar bazı bilim adamlarına yüksek gelmiştir, fakat göreli büyüklüğü kabul edilmektedir. McGing 1986, 85 n72. Duggan 1959, 48, Appianos hamallar, katırcılar, seyisler, hizmetkârlar vb. dahil tayın mevcutlarını verir. Ballesteros Pastor 1996, rakamlar Mithradates'in kapsamlı ittifak ağını göstermektedir. İsviçreli tarihçi Pillonel (2005)'in tarihi istatiksel analizine göre Appianos'un asker oranları muhtemelen doğrudur ancak toplamlar abartılmıştır. Pillonel'in hesaplamaları gerçekçi bir şekilde, 36.000-45.000 Roma ittifak kuvveti ve Bithynia'dan 16.800-21.000 kadar acemiye karşı Mithradates'in 90.000-112.000 kişiye komuta ettiğini öne sürer. Matyszak 2008, 34 Romalıların sıklıkla düşman kuvvetlerini olduğundan çok gösterdiğine dikkat çeker; savaş ve haritalar, 35-38.
2 Bu savaşta birliklerin, silahların ve formasyonların detayları için bkz. Duggan 1959, 48-56 ve McGing 1986, 108-110. Gösterişli silahlar, Plutarkhos *Lucullus* 7; krş. Thukydides'in muhteşem Atina donanmasının MÖ 415'te yarattığı psikolojik etki hakkındaki anlatımı (6.30-31).

Daha sonra Mithradates sade silahlar ve savaş gemilerine döndü, McGing 1986, 140; Birinci Mithradates Savaşı, 108-131.

3 Diodoros 16.86. Memnon 22.6-7 ve bkz. Munro 1901i 56.

4 Tırpanlı savaş arabaları ve antik kaynaklar, Smith 1890, "falx" maddesi, 429. Suriye kralı Büyük Antiokhos tırpanlı savaş arabalarına sahipti, ama MÖ 189'daki Magnesia bozgununda işine pek yaramamıştı, çünkü okçular sürücüleri çok çabuk alaşağı etmişti.

5 Devamındaki pasaj Lucretius'un 3.656-700 ve 5.1321'deki anlatımını takip eder.

6 Adı anılan savaş: Appianos 17-18; Memenon 22. Leonardo da Vinci tırpanlı savaş arabalarında etkilenmişti; Codex Arundel, varak 1030, 1487'deki çizimler, British Museum, Londra.

7 Appianos 18: Mithradates "esirlere nazik davrandı ve onları yolculukları için donatarak evlerine yolladı. Böylece merhametiyle saygınlık kazandı." Appianos 18-19 ve Mithradates'in diğer söylevlerine dayanarak esirlere ne söylemiş olabileceğini tahmin ettim. Krş. Diodoros 37.26. Plutarkhos *Büyük İskender* 21, 30.6, İskender'in savaş esirlerine insanca tutumu. Glew 1977, 254-255. Büyük Kyros da esirleri serbest bırakırdı: Ksenophon *Kyros'un Eğitimi* 4.4.

8 "Tanrı ve kurtarıcı": Diodoros 37.26; tanrısal unvanlar: Athenaios 5; Cicero *Pro Flacco* 25 Mithradates'e tanrı, iyi baba, Asya'nın savunucusu ve kurtarıcı unvanlarıyla hitap edildiğini söyler. "Kendini gösteren" Anadolu tanrıları: Mitchell 1995, 2: 11 ve 16. Bölüm. McGing 1986, 109, Mithradates Savaşlarının başlangıcı için bkz. 108-125. Glew 1977 Mithradates'in düşmana karşı "cömertlik" konusundaki saygınlığının, İskender'e öykünmesinin, düşmanlarına gösterdiği merhametin ve borçları silmesinin propaganda açısından faydalarını tartışır.

9 Bu olaylar, Appianos 19. Birinci Mithradates Savaşı, Hind 1994, 144-149.

10 Cassius'un Nysa'ya mektubu, McGing 12.8.18, 13.4.14. Mitchell 1995, 3: 33.

11 Apamea ve Nysa: Strabon 12.8.18, 13.4.14. Mitchell 1995, 2:33.

12 Strabon 14.4.14. Bean 1989, 177-187, 2*3-104.

13 Welles 1974, 294-299. Nysa'daki Mithradates yazıtları: Rigsby 1988, 149-153. Mithradates'in casusları, Sheldon 2005, 74-77.

14 Welles 1974, 298.

15 McGing 1986, 110 ve n102 ve 103.

16 Iustinus 38.3.7-9. Appianos 20. Glew 1977, 254, Mithradates'in çadırlı ordugâhı Makedonialıları kazanmak amacını güdüyordu ve Aristonikos'u anımsatıyordu.

17 Appianos 20. Erciyas 2006, 23.

18 Bean 1989, 189.

19 McGing 1986, Mithradates'le müttefik şehirler, 94, 109-112. Mithradates'in sikkeleri Akdeniz ve Doğu'da geniş bir dolaşıma sahipti. Pire, Atina, İtalya, Anadolu sahili, Delos, Makedonia, Tuna ağzı, Armenia, Ukrayna, Taman Yarımadası, Kırım, Arnavutluk ve Kafkaslarda (Gürcistan ve Azerbaycan) bulunmuştur. Mithradates sikkelerinden meydana gelen defineler Karadeniz civarında MÖ 85, 75 ve 65 'te gömülmüştür. Bu tarihler üç Mithradates savaşının yarattığı kriz dönemlerine denk gelir. Erciyas 2006, 162-173; Saprykin 2004; Saprykin ve Maslennikov 1995, 267, 271, 279; Callataÿ 2000; Levy 1994.

20 İtalya sakinlerinin Mithradates'e başvurusu ve kralın yanıtı: Diodoros 37.2.8-11. Erciyas 2006, 132-133.

21 Ballesteros Pastor 1996; McGing 1986, 114-118, 128-129, 131.

22 McGing 1986, 89 Mithradates'in Yunan dostluğunu, "krallığını genişletmek için bir silah" ve Roma'ya direniş için bir destek kaynağı olarak kullandığını düşünür; ayrıca bkz. 107-108.

23 Mithradates'in Nemea ve Delphoi'daki devasa zırhı, Appianos 112. Quintilianus 8.3.82 Sallustius'un *Histories* 2.77'den yaptığı alıntı: "Muazzam cüsseli Mithradates buna uygun silahlar taşırdı." Krş. Florus 1.7.4. Plutarkhos *Büyük İskender* 62. La Penna 2003.

24 Iustinus 38.3.7 Trogus'un Mithradates'in söylevini "dolaylı söylem" şeklinde kaydettiğini, çünkü eserlerinde bunları "doğrudan alıntı" diye adlandıran, ama aslında kendi üsluplarıyla yeniden işleyen Sallustius ve Livius'a göre daha dürüst ve tarafsız olduğunu inandığını yazar. Bkz. McGing 1986, 106-108.

25 "Ancak Roma'da veya eyaletlerde ajanları olduğunu varsayarsak Mithradates'in Roma'daki siyasi durum hakkında bu kadar iyi bilgi sahibi olduğunu açıklayabiliriz": Sheldon 2005, 74 ve istihbarat yöntemleri hakkında bir örnek için bkz. 75.

26 Kos hazineleri, Appianos 23 ve *Civil Wars* [*İç Savaşlar*] 1.11; Iosephus, *Jewish Antiquities* 14.111-113.

27 Monime, Plutarkhos *Lucullus* 18; Appianos 21 ve 48; Reinach 1890, 128, 147, 296.

28 Appianos 22. Kallet-Marx 1995, 9-11 bölümler Roma'nın Doğu'daki yayılmacı siyasetinin Mithradates'in yarattığı sorunlara tepki olduğunu ileri sürer.

29 Appianos 21. Diodoros 37.27. Eşek üzerinde teşhir, Antik Çağda geleneksel bir halk önünde küçük düşürme töreniydi.

30 Vergiler hakkında bkz. Brunt 1971, 39-40. Hazine için Yunan-Roma dilinde kullanılan karşılık olan *gaza* Eski Pers dilinden gelir, Balsdon 1979, 61. Appianos 21.

8. BÖLÜM DEHŞET
(Sayfa 191-211)

1 10.000 kişiyi alabilen Pergamon'un tiyatrosu Aquillius'un halk önünde infazı için uygun bir ortamdı. Mithradates'in abartılı gösterileri için bkz. Chaniotis 1997; krş. tragedyalardan sahneler oynayan ve bunlara uygun cezalar veren Nero, Champlin 2003, 236-237. Bu infaz sahnesi Appianos 21'deki detaylara dayandırılmıştır; Plinius 33.14.48-49; Athenaios, Diodoros 37.26-27 Aquillius'u intihar etmiş başka bir Romalı komutanla karıştırır, krş. Velleius 2.18, Aquillius "intihar etmiş olmalıydı." Cicero *Pro Lege Manilia* 11 ve *Tuscan Disputations* [*Tusculum Tartışmaları*] 5.5, Aquillius'un dövülmesi. Ballesteros Pastor 2009, 11, altınla cezalandırmak geleneksel "Pers işkencesiydi."

2 Roma'nın açgözlülüğü, Aquillius'un ölümü ve II. Orodes'in Parth ülkesinde Crassus'u infazı: Sanford 1950, özellikle 32-34; Cassius Dio 40.27; krş. Plutarkhos *Crassus*. Eritilmiş altınla ölümün gaddarlığın simgesi olması, örneğin Cicero *Tuscan Disputations* 5.14. 1500'lerde Avrupalılar Aztek kralının İspanyol fatihlerin altın hırsını Mithradates'in yöntemleriyle cezalandırdığını iddia ediyordu: Theodore De Bry'ın *Great Voyages* adlı resmi (1594) "altınla ölümü" betimler.

3 Mastrocinque 1999, 3. Bölüm Plutarkhos *Pompeius* 37'ye atıfta bulunur. Balsdon 1979, 51, 220 ve n42; Holland 2003, 42-43.

4 Rigsby 1988, 149-152 Rigsby 1996, 173, 177. Mithradates'le müttefik şehirler: Reinach 1890, 130; McGing 1986, 109-120.

5 Yönetici sınıflarla ve alt sınıfların katliama iştiraki, McGing 1986, 116; Arslan 2007, 159-174. Ayrıca bkz. Giriş. Balsdon 1979, 66-71, 78-79, 170-181, 194-200, Fronto dâhil antik kaynaklarla birlikte. Romalılara bakış, Sanford 1937. Diodoros 37.3. "Ortak şüphe": Gleason 2006, 241.

6 İugurtha'nın Numidia'da Romalıları, tüccarları, kolonicileri ve silahsız sivilleri katli için bkz. Balsdon 1979, 73-74. Sallustius *Jugurthine War* 66-88. Roma'da mali kriz, Kay 2008.

7 Champlin 2003, 236 sıklıkla çılgın olduğu söylenen Nero'nun akıl sağlığının yerinde bulunduğunu öne sürer. Bekker-Nielsen 2004'ün Gordon Banks, 1990, www.gordonbanks.com/gordon/pubs/kubricks.html'ye atıfı.

8 Menon 22.9; Memnon, katliamı Rodos savaşından sonraya yerleştirir. Sheldon 2005, 75-76 ve notlar. Mithradates'in güdüleri, McGing 1986, 115-116; Scullard 1970, 76-77. Mommsen katliamın "anlamsız ve şiddetli kör intikam" olduğunu söylemiştir. Summerer 2009.

9 Ñaco del Hoyo ve diğerleri 2009, 6-8. İtalya sakinleriyle dayanışma, Erciyas 2006, 23. Bir başka Türk bakış açısı için bkz. Arslan 2007. Kay 2008: Katliam ve Mithradates'in Anadolu'yu istilası Cicero'nun *Pro lege Manilia*'da değindiği Roma'daki büyük borç batağına sebep oldu. Khios: Appianos 47.

10 Anadolu'daki Yahudi nüfusu: Mitchell 1995, 2 :32-37. Ballesteros Pastor 1996, 3. Bölüm: Anadolu'da kalan Roma askerleri bir engel teşkil edecekti.

11 McGing 1986, 113. İmparator Leo, Polynaeus *Stratagems* 1, Krentz ve Wheeler 1994, 2: 1011-1015. Sheldon 2003, 85, 60, 63; Sheldon 2005, 74-77. Frontinus *Stratagems* 13.

12 Athenaios 5.211-215 Posidonios'un kayıp eserine dayanır. Atina'daki Athenion ve Aristion'la ilgili diğer kaynaklar: Appianos 28, 38. Posidonios FGrH 87 F 36. Strabon 9.1.20. Plutarkhos *Sulla* 12-13; Pausanias 1.20. Ayrıca bkz. Ballesteros Pastor 1996, 3. Bölüm; Glew 1977, 255; McGing 1986, 118-121; Mastrocinque 1999, 5. Bölüm.

13 *Arkhon*lar yazıtı, McGing 1986, 119-120. Strabon 9.1.20. Mastrocinque 1999, 5. Bölüm Sulla'nın yanındaki Romalı bir askeri MÖ 88/87 Athenion ve halefi Aristion'un kaynağı olarak kabul eder (sonraki tarihçiler tarafından ikisi birleştirilmiştir).

14 Athenaios 5.213-215. Ballesteros Pastor 1996, 3. Bölüm kaçan Romalılar Sulla taraftarı partizanlardı.

15 Strabon 13.1.66. Scullard 1970, 77.

16 Appianos 24.

17 Demetrios'a karşı Rodos, Mayor 2009, 212.

18 Rodos için yapılan savaşın anlatımı Appianos 24-27. Reinach 1890, 144-147. *Trireme*nin altın çağında deniz savaşlarının detayları için bkz. Strauss 2005.

19 Kuşatma teçhizatının tarihi, tarifi ve çizimleri, Campbell 2006, özellikle 134-143. Obsequens, *Book of Prodigies* [*Mucizeler Kitabı*]'in MÖ 88'de aktardığı kargalar, meteor ve alev fırlatan İsis, bkz. Lewis 1976. Rodos dikkat çekecek şekilde Mithradates'in heykelini ya da yaptırdığı binaları kaldırmamıştı, Cicero *Verr.* [*Verres'e Karşı*] 2.2.159.

20 Appianos 27. Rigsby 1996, 339. "Kumların içindeki şehir" Patara'da, Antalya Akdeniz Üniversitesi tarafından kazı yapılmaktadır.

21 Obsequens 56, bkz. Lewis 1976, 126. Aiskhylos *Agamemnon*; Sophokles *İphigenia* (fragmanlar); Euripides *İphigenia* (iki oyun). *Magus*lar: Herodotos 1.140, 7.114; Plinius 30.3.12. Furia'ların üzerine yapılan yeminler hakkında Diodoros 13.102.2. Annesini öldüren Nero, Furia'lar tarafından rahatsız ediliyordu. Pers *magus*larından annesinin hayaletini yatıştırmalarını istemişti, Champlin 2003, 91, 98. Roma Döneminde insan kurbanı hakkında bkz. Balsdon 1979, 246-248; Scullard 1970, 48. Şaşırtıcı bir şekilde, Mithradates Savaşları'yla ilgilenen modern tarihçiler yarıda kesilmiş bu kurban uygulaması üzerinde çok az durmuştur. Reinach 1890, 148 "batıl inanç" hakkındaki bir dipnota yorumsuz koymuştur; alametlerin propaganda değeri için bkz. McGing 1986, 149-150.

22 Appianos 21, 27. Müstehcen aşk mektupları, Plutarkhos *Pompeius* 37.

23 Strabon 13.4.9.

9. BÖLÜM YUNANİSTAN İÇİN SAVAŞ (Sayfa 213-241)

1 Roma'daki olaylar ve Sulla: Keaveney 2005 ve Santangelo 2007. MÖ 87'deki Halley kuyrukluyıldızı: Ramsey 2007, 179. Roma'nın doğudaki dış siyaseti: Gruen 2004.

2 McGing 1986, 123 Yunanistan'ın işgalinin "mükemmel bir hareket" olduğuna işaret eder. Mithradates daha sonra burayı kaybetmiş olsa bile pazarlıkta güçlü bir konum elde etmişti.

3 Appianos 28. Appianos 110; Memnon 22.7 ve Pausanias 3.23.2-6 Metrophanes'i "Menophanes" şeklinde telaffuz eder. Delos ve Yunanistan sefer, Hind 1994, 150-159.
4 Yunanistan sefer, Plutarkhos *Sulla*; Appianos 28-45; Velleius 2.18; Makyavelli *Savaş Sanatı* 4.50-52, 4.68. Duggan 1959, 67-82 alıntı 64. Thebai, Pausanias 1.7. Reinach 1890, 3. Bölüm; McGing 1986, 121-127. Matyszak 2008-59-72.
5 Memnon 22.10-13. Birinci Mithradates Savaşı ve Sulla'nın askerleri, Scullard 1970, 76-79.
6 Bu olaylar: Appianos 29; Plutarkhos *Sulla*; Duggan 1959, 68.
7 Plutarkhos *Lucullus* 37; Iustinus 37.8; Erciyas 2006, 146-162; altın Strabon 15.3.18.
8 Bu sahne Plutarkhos *Sulla* 11'de anlatılmıştır; Duggan 1959, 69. Mithradates'in gösterişli jestleri, Chaniotis 1997.
9 Önceki olaylar: Valerius Maximus 6.9.6, Plutarkhos *Sulla* 1.2-7 ve *Fortunes of the Romans*[*Romalıların Talihi Üzerine*] 318. Appianos 28-37. Keaveney 2005. Scullard 1970, 63-87; Balsdon 1979, 168-169.
10 Daha sonraki Mithradates Savaşları'nın aksine antik kaynaklarda Yunan savaşları dikkat çekici ölçüde ayrıntılıdır. Piraeus: Appianos 30-37, 40; Plutarkhos *Sulla*. Yıldırım, Lewis 1976, 127'deki Obsequens.
11 Şap, Aulus Gellius 15.1. Plinius 35.52.
12 Bir mancınık kurbanının resmi, MÖ II. yüzyıl, Makedonia: Antikas ve diğerleri 2004.
13 Appianos 37.
14 Yazıtlı gümüş bilezik J. – Y. Empereur tarafından *Bulletin de Correspondance Hellenique* 105 (1981): 566-56, no. 7 ve res. 48'de yayınlanmıştır. Fotoğraf ve tartışma için bkz. Habicht 1998, 15-16, res. 1. Bu buluntuya dikkatimi çektiği için John Ma'ya teşekkür ederim.
15 Delphoi: Herodotos 1.51. Pausanias 9.7. Diodoros gragman 39-39.7. Bu eylemler Plutarkhos, *Sulla* 12, 19 ve 29'dandır (tılsım); Frontinus *Strategems* 1.11; Valerius Maximus 1.2.3.
16 Appianos 30; Strabon 13.1.54. Atina'da çocukken esir alınan Lenaios daha sonra Pompeius tarafından azat edildi ve ona seferlerinde eşlik etti. MÖ 63'ten sonra Mithradates'in panzehir notlarını çevirdi (14. Bölüm). Suetonius *Grammarians* [*Ünlü Gramerciler Üzerine*] 15.
17 Bu olaylar ve alıntılar, Appianos 30, 38. Küller, Pausanias 9.6.2.
18 Plutarkhos *Sulla* ve Appianos 38-39. Pausanias 1.20.
19 Pausanias 1.20.4 ve 9.40.4. Habicht 1998, 121-122.
20 Appianos 39-40. Sulla, Aristion'u zehir içmeye (muhtemelen baldıran) zorladı. Plutarkhos *Sulla* 23. Aristion Athena'nın tapınağı kutsal Parthenon'da öldü. Pausanias 1.20.
21 Kharioneia'daki asker sayılarının gerçekçi bir tahmini için bkz. Pillonel 2005. Pillonel, Mithradates'in Yunanistan'da harekete geçirdiği adam sayısını çok etkileyici bulur. Antik kaynaklara göre Sulla 6000 kişilik destek aldı; Appianos 41 Mithradates'in 120.000 askeri olduğunu söyler; Memnon 22.13 60.000 tahmininde bulunur. Plutarkhos *Sulla* 16.1 Romalıların sadece 15.000 piyade ve 1500 süvariden ibaret olduğunu yazar, ama kaynağı sayıca az bir orduyla kazandığını iddia eden Sulla'nın kendisidir. Sulla 30.000 askerle gelmişti ve 6000 kişi daha ona katılmıştı. Ayrıca bkz. McGing 1986, 126 n173.
22 Dövemeler, Mayor 1999. Develer, Plutarkhos *Lucullus* 11.4. Pillonel 2005.
23 İmparator Leo, Polynaeus *Strategems* 1, Krentz ve Wheeler 1994, 2: 1011'de. Roma Döneminde gizli mesajlaşma için bkz. Sheldon 2005. Khaironeia'da Mithradates yanlısı halk ayaklanması: Ñaco del Hoyo ve diğerleri 2009, 5.
24 Plutarkhos *Sulla*; Appianos 41-45. Pausanias 9.7. Duggan 1959, 77-78.
25 Camp ve diğerleri 1992.
26 Appianos 45.
27 Orkhomenos: Appianos 46, 49-53. Matyszak 2008, 78-81. Orkhomenos'taki asker sayılarının tahmini için bkz. Pillonel 2005. Mithradates MÖ 88'de beş yıl için vergi almama sözü vermişti.

28 Plutarkhos *Sulla*. Savaş yadigârları Ulusal Müze'dedir. Bu bilgi için John Ma'ya teşekkür ederim. Memnon 22.10-13. Camp ve diğerleri 1992, 449-450.
29 Gatopoulos 2004; "Stopping Mithridates" 2005. Ron Stroud, UC Berkeley'e teşekkür ederim.
30 Appianos 50. Plutarkhos *Sulla* 22. Dorylaios da kurtulmuştur ama eylemleri kaydedilmemiştir.

10. BÖLÜM KATİLİN ÖPÜCÜĞÜ (Sayfa 243-267)

1 "Balayı", Reinach 1890, 148. Dorylaios ihanetin Arkhelaos'un Yunanistan'daki ağır kayıpları yüzünden olduğunu düşünmüştü, Plutarkhos *Sulla* 20. Mithradates'in bu dönemdeki propagandası ve stratejisi, McGing 1986, 121-136. MÖ 85-81 arasındaki olaylar, Duggan 1959, 82-96.
2 Appianos 46. Roma'nın önemli müttefiki Galatia, Mitchell 1995, 1: 31. Galatia hükümdarları, Eder ve Renger 2007, 102-105.
3 Plutarkhos, *Bravery of Women* [*Kadınların Cesareti Üzerine*] 23. Mithradates bilinçli olarak Yunan tragedyalarından sahneler oynardı, Chaniotis 1997. Plutarkhos *Büyük İskender* 41, sevgililerine karşı şefkat. Adobogiona, Strabon 13.4.3; Mitchell 1995, 2: 35. Reinach 1890, 297.
4 Athenaios 6.266, "diğer birçok ulus kendi çalışkanlığıyla eksiklerini giderirken", tanrılar Khios'un köleliği icat etmesine öfkelenmişlerdi.
5 Khios'taki olaylar ve Yunanistan'daki bozgunun sonrası, Appianos 46-47; Hind 1994, 159-164. Duggan 1959, 79. Memnon 23'e göre Dorylaios Khios'a saldırmıştı. Memnon'un doğduğu şehir olan Roma müttefiki Herakleia Mithradates'in gemilerine saldırdı ve Khios'luları kurtardı.
6 Mithradates'in teatralliği ve dramatik olayları düzenlemesi, Chaniotis 1997. Whitties, "Mithradates at Chios." *War Time* 1864'te Whittier notundan alıntılar.
7 Plutarkhos *Lucullus* 28. Haremler için lüks nakil, Casson 1974, 54.
8 Ephesos'ta bulunmuş MÖ 86/85'e ait bir Roma yazıtı, Mithradates'i, "anlaşmayı bozmak ve kuvvetlerini toplayarak üzerinde hakkı bulunmayan toprakları işgal etmekle" suçlar. Mastrocinque 1999, 3. Bölüm. Sardeisli Alkaios, Plutarkhos *Pompeius* 37.
9 Bu sert eylemler için bkz. Appianos 48. Duggan 1959, 80-81. McGing 1986, 128-131.
10 Dardanos Barışı, Reinach 1890, 4. Bölüm, özellikle 204. Önceki olayları için bkz. Ballesteros Pastor 1996, 4. Bölüm. Duggan 1959, 80-81; McGing 1986, 130-132.
11 Takip eden sayfalarda tırnak içindeki diyaloglar Plutarkhos *Sulla* 22'de Sulla'nın kendi anlatımının ve Appianos 54-55'e ait alıntıların özetlenmiş halidir. Memnon 25. Duggan 1959, 83. İtalya'daki durum: Diodoros 37.
12 Plutarkhos *Sulla* 22. Appianos 54. Romalıların açgözlülüğü konusu, Sanford 1950, 32.
13 Plutarkhos *Sulla* 22-24; Appianos 52-53. "Kasırga", Diodoros fragman 38-39.8. Cassius Dio fragman 30-35. 104.7. Lewis 1976, 127. Strabon 13.1.27. Bkz. Ballesteros Pastor 2009.
14 Fimbria'nın tuzağı, Frontinus *Strategems* 3.17.5. Plutarkhos *Lucullus* 3.4-7. Matyszak 2008, 86 Mithradates'in Lucullus'la bir anlaşma yaptığını öne sürer.
15 Antlaşma görüşmeleri ve Fimbria'nın eylemleri: Appianos 54-58, Memnon 25 ve Plutarkhos *Sulla* 22-24. Bkz. Reinach 1890, 200-209. McGing 1986, 131-138. Erciyas 2006, 25-26, 124. Roma antlaşmaları geleneksel olarak kucaklaşma ve yanağa öpücük şeklinde bir barış

öpücüğüyle (*osculum pacis*) onaylanırdı. Antik Persler mevkice kendilerine eş olanları dudaklarından, üstlerini yanaktan öperdi, Herodotos 1.35 [doğrusu 1.134-e.] ; Strabon 15.3.20.

16 Sulla'nın sebepleri, Mastrocinque 1999, 4. Bölüm; McGing 1986, 130-131.

17 Sulla'nın acelesi ve askerlerin bezginliği, Holland 2003, 151-152, Plutarkhos *Sulla* 24.4; Diodoros 38-39.8.

18 Mithradates'in destekcilerini cezalandırmama sözü vermesine karşın, Memnon 25, Sulla'nın "birçok şehri köleliğe mahkûm ettiğini" yazar. Birçok şehir tahrip olmuş ve fakirleşmişti, Reinach 1890, 209-211; Buitenwerf 2003, 308-309. Anadolu'nun yerlisi Yunan Pausanias MS II. yüzyılda Sulla ve diğer Romalıların gaddarlığını vurgulamıştı. Onları Yunanistan'ın ya da Anadolu'nun "kurtarıcıları" olarak görmüyordu, bkz. Habicht 1998, 120-122. Sulla'nın Ephesos'a verdiği ceza, Lewis ve Reinhold 1990, 1: 200-211. Appianos 63. Duggan 1959, 85-86. İasos, Bean 1989, 53.

19 Sulla'nın aşırı yüksek vergileri, cezaları ve yağmaları iç savaştaki başarısını açıklamaya yardım eder, Mastrocinque 1999, 91-93. Sulla'nın yağması: Pausanias 9.7; Habicht 1998, 121-122; Mastrocinque 2009.

20 Strauss 2009, 18, 21.

21 Mithradates'in bir gün içinde bütün Romalıları katletmesi gibi korkunç bir olay, Sulla'nın ellerinde katledilenlerin sayıları ve ölüm şekilleri yanında önemini yitiriyordu. Cassius Dio fragman 30-35, alıntı 109.8. Plutarkhos *Sulla* 27-34. Augustinus *City of God* 3.28. Zafer, Plinius 33.5.16. Beard 2007.

22 McGing 2009 Mithradates'in Roma'ya itaat etmek yerine onun Pers mirasıyla duyduğu gururu, uzun vadeli hedeflerini, "kontrollü gerginlik" politikasını ve "meydan okumasını" tekrar değerlendirir.

23 Duggan 1959, 87-89, 94. Bosporos Krallığı, Logan 1994; Saprykin ve Maslennikov 1995.

24 Genç Mithradates ve Arkhelaos'un da dâhil olduğu önceki olaylar Appianos 64'tendir. Baldıran ve afyonun etkileri, Stuart 2004, 111-112.

25 İphigenia Athena'ya hayvan kurban etmek için kılıcını kullanırdı: Cassius Dio 36.11.

26 "O çakal" Murena, Ford 2004, 178; Murena'nın savaşı, bkz. 161-186. "Yolsuz güzergâh", Appianos 64-65. Memnon 26 Mithradates'in Murena'ya gönderdiği elçilerin hain olduğunu söyler, McGing 1986, 133-135.

27 Suetonius *Iulius Caesar* 4; Plutarkhos *Caesar* 2.6-7. Caesar'ın zekice kaçışı, MÖ 80-75, Mayor 2009, 162 ve notlar.

28 Murena'nın savaşı, bkz. McGing 1986, 133-136; Mastrocinque 1999, 94-98; Appianos, Strabon'a dayanır, 103-108. Appianos 66. Athenais'in annesi bilinmemektedir: Sullivan 1980, 1137, 1139. Reinach 1890, 298: Athenais'in annesi Monime'ydi ve kız Ariobarzanes'in oğluyla nişanlanmıştı.

29 Appianos 66 ve Strabon 14-15 detayları verir; ayrıca bkz. Ammianus Marcellinus 23.6.32-37; Ksenophon *Kyros'un Eğitimi* 8.5.25-26 ve (dua) 8.7.3; Mitchell 1995, 2: 22; Widengren 1959, 250251; Champlin 2003, 225-229.

11. BÖLÜM KRAL GİBİ YAŞAMAK (Sayfa 269-297)

1 Plutarkhos, *Sertorius* 23; Appianos 67. Kuzey Vietnam'ın 1968'deki muazzam Tet Saldırı Etkisi geniş bir uluslararası desteğe yol açtı, Amerika Birleşik Devletleri kamuoyunu savaşın aleyhine döndürdü ve Birleşmiş Milletler'in Vietnam'dan çekilmesini sağladı. Irak Savaşı sıra-

sında 2004'te Amerikan Savunma Bakanı Donald Rumsfeld İslamcı direnişçilerin "psikolojik zafer" kazanmak için bilinçli olarak Tet Saldırı Etkisini taklit edeceklerini tahmin ediyordu. Oberdorfer 2004. Associated Press'in aktardığına göre (2007) Irak'taki Amerikan kuvvetleri komutanı İslamcı aşırı uçlardan Amerika Birleşik Devletleri'ne verilen desteği yok etmek üzere sansasyonel bir "küçük Tet Saldırı Etkisi" beklemekteydi. Iustinus 37.1.6-9; Cicero *Pro lege Manilia*. Goodkin 1986, 207, Mithradates için "savaşı kaybetmek bir başka şan ve şeref kaynağıydı."

2 Sade teçhizat, Plutarkhos *Lucullus* 6, Mithradates'in kısıtlaması, Duggan 1959, 96-100. Akhaialılar: Appianos 67, 69; Reinach 1890, 76-77, 305, 396. Akhaia modern Abhazya'dır.

3 Aulus Gellius 16: Mithradates "bağışıklığını sergilemek için" herkesin gözü önünde zehir içiyordu. Mithradates zehirleri kendisi, arkadaşları ve suçlular üzerinde deniyordu, Scarborough 2007. Galenos *De compositione medicamentorum per genera* [Türlerine Göre İlaçların Bileşimi Üzerine] 13.416 K; *de antidotis* [Panzehirler Üzerine]14.150 K. Zopyros: Totelin 2004, 5.

4 Bağışıklık ve büyü aldatmacasıyla zehir konusundaki el becerisi, Cornder 1915, 225-226; *Magus*lar ve büyü, Widengren, 252. Bierman 1994, 8 yılan ısırması hilesi.

5 Housman, "Terence, this is stupid stuff" *A Shropshire Lad*'de. Yerel zehirlere karşı dayanıklılık, Aelianus *On Animals* 9.29. Mayor 2009, 92-96 ve 272 n23-24; Majno 1991, 381; Cilliers ve Retief 2000.

6 Iuvenalis *Yergiler* 6.659-661, yaklaşık MS 80'de yazılmış. Emerson "Mithridates."

7 *Mithridatium*'daki biyoaktifler, Norton 2006; içindekiler, Totelin 2004. Zehiri etkisizleştiren bitkiler, Raloff 2005; Alam ve Gomes 2003. Bitki *pharmaka*sı, panzehirleri ve *Mithridatium* için bkz. Plinius'un 24-26. kitapları. Mithradates'in toksikolojik araştırmaları için bkz. 25.3.5-7; Pontos kralı I. Pharnakes'in keşfettiği sarı kenarlı agav, kurbağaotu tohumları; zehirlerin etkilerini tersine çeviren *aristolokhia* için 25.32.69. Smith 1890, "Theriac" maddesi. Watson 1966. Yararlı ve zehirli bitkilerin çizimi, Stuart 2004, 74-75, 109-131. Lemnos toprağı: Hall ve Photos-Jones 2008.

8 Plinius 25.6, 25.26, 25.29. Corner 1915, 223. *Mithridatium*'un tarihçesi ve bileşenlerinin detayı, Bierman 1994, Griffin 1995, Baley 1585.

9 Plinius 25.3.5-8; ayrıca bkz. panzehir bitkileri için 25. kitap. Cilliers ve Retief 2000, 88-89; 91-95 (antik çağda bilinen zehirler). Hint ve Çin versiyonları, Majno 1991, 415-417. İslam, Hindu, Çin macunları, *Mithridatium* ve uzun ömür iksirleri, Nappi 2009.

10 Cilliers ve Retief 2000, 89. Zopyros, Norton 2006, 2. Osci dili, McGing 1986, 85 ve n70. Plinius 25.2.5-6; Galenos *de antidotis* 14.2. K: 14.150 K. Asklepiades çok uzun süre yaşamıştır, Plinius 7.37.124. Ophioegenes ve Marsi kavmi: Plinius 7.2.13-15. Kafkas engerekleri: Hopkins 1995.

11 Zehirli bitkiler, Plinius 25. kitap; bkz. 29.8.24-26: bazı *Mithridatium* bileşenlerinin teki bir *denarius*un [yaklaşık dört gram-e.] altmışta biri ağırlığındaydı ve birçok macunda kullanılan "zincifreyle kırmızı sülüğen" "zehirliydi."

12 Arsenik, Newman 2005, 8-9; ördekler ve sıçanlar, Stuart 2004, 113-114. Aulus Gellius 16: Mithradates ördek kanını "zehirleri defeden ilaçlarla" karıştırarak "en meşhur panzehiri, *Mithridatios*'u yarattı."

13 Hem zehirli hem de sağlıklı Pontos balı Aelianus *On Animals* 5.4. Plinius'un *Mithridatium* üzerine yazdıkları hakkında detaylı bir tartışma için bkz. Totelin 2004. Mithradates'in formülündeki zehir akıtan dağ kertenkelesi ve semenderler, Bierman 1994, 5-6. Yılan zehirleri, Metz ve diğerleri 2006. Hormesis, Stanford Patoloji Bölümü'nden Dr. Stephen Galli'ye teşekkür ederim, kişisel görüşme 5 Mart 2008. Taloff 2055 ve 2077, 40.

14 Vogel 2001; Moore ve diğerleri 2000. İşlemin bu kadar çok toksini tam olarak nasıl defettiği bilinmemektedir.

15 Iuvenalis 14.251-255. Sulla ve Iuvenalis, Cilliers ve Retief 2000, 89-90. Roma'da zehirleme, Stuart 2004, 113-115.

16 Asklepiades, Totelin 2004, 3-4. Caesar'ın hekimi Aelius: Norton 2006, Galenos'un *Opera Omnia* [tüm eserlerini içeren külliyat–ç.]14. cilde atıfta bulunur, *de antidotus*, 2. kitap; Scarborough 2008.

17 Orijinal *Mithridatium*'un yeniden üretimi imkânsızdır, Paccius yazıtı için Totelin 2004, 13 ve notlar. Baley 1585 Mithradates'in formülünü saklamadıkları için antik "tarih yazıcılarını" suçlar. Eski Çin eczaneleri tütsü, ilaç ve panzehir satardı, Nappi 2009. Reinach 1890, 293. Celsius, Galenos, Aegina'lı Paulus ve Scribonius Largus formülü Tiberius'a bırakan Paccius'a atıfta bulunur.

18 Andormakhos'un formülü, Griffin 1995; Bierman 1994, 5; Pain 2008; Baley 1585. Fıçı, Ciaraldi 2000.

19 Celsus, *On Medicine* [*Tıp Üzerine*] 5.23.3. Griffin 1995; Corner 1915; Swann 1985; Norton 2006.

20 Bitki, mineral ve hayvan zehirlerinin kimyası üzerine İslam ve Arap bilimsel eserleri ve zehire karşı krali ilgi: Stuart 2004, 116. Arap hekimleri El Razi (ölümü MS 854) ve İbni Sina (ölümü MS 1037) Mithradates'in panzehirini övmüştür: Girffin 1995; Cordern 1915. İbn Rüşd: J. Ricordel, "Le traité sur la thériaque d'Ibn Rushd (Averroes)", *Revue d'Histoire de la Pharmacie* 48 (2000): 81-90. Çin'de *Mithridatium*, Nappi 2009.

21 MS I. yüzyıla gelindiğinde *Mithridatium* üretimi çoktan "sanat ve bilimin cafcaflı gösterisi" haline gelmişti", Plinius 29.8.24-26. Mithradates'in macunu "tanzimli reçete" kavramını ilk kez canlandırmıştır: *Mithridatium*'u kullanan Avrupa hanedan üyeleri için bkz. Griffin 1995, 3; 1984'te Roma'da *Mithridatium* için bkz. Bierman 1994. Baley 1585. Mithradates'in marka panzehirinin uzun ömrü için bkz. Duffin 2003 ve Swann 1985.

22 Cassius Dio 37.13, Mithradates "önleyici panzehirler" alarak zehire karşı direnç geliştirmişti; Appianos 111, Mithradates "kendisine özgü ilaçlar alarak" bünyesini zehirlere alıştırmıştı. Celsius, *On Medicine* 5.23.3 Mithradates'in bağışıklığını zehir almasına değil, panzehirlere bağlar. Plinius 25.3.5-7.

23 Plinius 29.8.24-26, 23.77.149 ve Totelin 2004, 4 ve tablo 1, 18-19. *Mithridatium*'un muhalifleri, Corner 1915, Swann 1985, Bierman 1994, Griffin 1995.

24 Pompeius, Sertorius'un belgelerini yakmıştı, Plutarkhos *Sertorius* 27. Touwaide'in savına Totelin 2004, 9 ve notlar 39-40'ta gönderme yapılır.

25 *Mithridatium* tortusu, Ciaraldi 2000. Touwaide (2008) MÖ I/MS I. yüzyıllara ait batıklardaki ilaç muhafaza kaplarındaki artıkları incelemekte ve başka Bizans kitaplarının ciltlerinde "yeniden kullanılmış" antik botanik metinlerini çalışmaktadır. Khios'tan 1500'lere ait "Mithridatio" etiketli lüks ilaç sandığındaki artık: Burnett 1982, 333 no. 36. Karadeniz'in oksijensiz derin suları antik gemi batıklarını bilhassa iyi korumuştur, King 2004, 18-19; West 2003, 166-167; Markey 2003. Mevcut "panzehir" araştırmaları üzerine aktardıkları için Dr. Sergey Popov'a teşekkür ederim. Popov'un zehirler ve panzehirler üzerine Mithradates'inkini andıran çalışmaları için bkz. "Biowarriors" başlıklı röportaj, *Nova*, PBS, www.pbs.org/wgbh/nova/bioterror/biow-popov.html.

26 Kraliyet çeşnicileri, Ksenophon *Kyros'un Eğitimi* 1.3.9-10; Newman 2005, 31. Elektron, Plinius 33.1 ve 33.23. Q. Serenus Sammonicus *Liber Medicinalis* [*Tıp Kitabı*] 60.5. Şelasyon, Zammit-Maempel 1978, 218.

27 Plinius 33.5.15, 33.6.25-26, zehir yüzükleri. Mithradates'in dostları için zehir hapları, Plutarkhos *Pompeius* 32.

28 Akik kaynakları arasında Phrygia, Girit, Lesbos, Rodos, Mısır, Kıbrıs ve Pers ülkesi bulunmaktaydı. Zakhalias (Zekeriya'nın Hellenleşmiş İbranicesi), Plinius 37.60.139-143 ve 169; Mithradates'in akikler üzerine çalışması, 37.11.39 ve krş. Champlin 2003, 135, Nero'nun akik ("Güneşin kızlarının gözyaşları") düşkünlüğü. Healy 1999, 264-265, 269.

29 Plinius 37.5-6, 33.6.22-28. Appianos 115. Mithradates'in değerli taşlar üzerindeki portreleri, özellikle de İskender'e benzeyenler, Vollenweider 1995, no. 218 ve Neverov 1973; Erciyas 2006, 148-151, 160-161, res. 73, 74 ve 85. Mithradates'in değerli taşlar üzerindeki portreleri için bkz. Højte 2009c. Mithradates'in akikleri ve geldikleri yerler hakkında görüşleri için Robert Proctor'a teşekkür ederim.

30 İskender III. Dareios'un lüks çadırını, süslerini, mobilyalarını kullanıyor; eski Pers kıyafetleri ve zırhları kuşanıyor; akgünlük, mür ve diğer egzotik parfümleri sürüyordu. Reinach 1890, 278-293, alıntı 285; Plutarkhos *Büyük İskender* 32. Balsdon 1979, 144-145. Baktria develeri ve ticaret yolları, Casson 1974, 55, 123-124; Stuart 2004, 92.

31 Mithradates *krater*i ilk kez 1745'te yayınlanmıştır. Yazıt için bkz. Ward 1749-1750; Erciyas 2006, 125.

32 Sanat ve bilimin hamisi, Appianos 112; Orosius 6.4.6. McGing 1986, 92. Reinach1890 "Hellenistik sultan", Pontos-Bosporos imparatorluğunun "ruhu" Mithradates'in karakterine bir bölüm ayırmıştır, 276-300. Kavafis, "Darius", 1920, "iftihar", bazen "mest olmak" ya da "neşe ve zindelik" diye çevrilir.

33 Stratonike: Plutarkhos *Pompeius* 36. Reinach 1890, 296-297.

34 Niksar yakınındaki Kabeira ve Kainon Khorion: Strabon 12.3.30-40. Plutarkhos *Pompeius* 36-37. Kainon Khorion (Caenum) ve Mithradates'in tahkimli mevkileri, Munro 1901, 60-61. Talbert 2000, harita 87, 2: 1233, 1241. Cramer 1832.

35 Erciyas 2006, 43-46. Strabon 12.3.30-40.

36 Ksenophon *Kyros* v5. Plutarkhos *Antonius* 27.3-4 (Kleopatra). Aulus Gellius 17.17; Plinius 7.24.88-90, 25.3.6-7; Valerius Maximus 8.7; Quintilianus 11.2. Aurelius Victor (MS 360) Mithradates'in elli dil konuştuğunu iddia eder. Bkz. Balsdon 1979, 116-145; Gleason 2006, 229; Summerer 2009. Mithradates'in konuştuğu diller için Josh Katz'a teşekkür ederim.

37 Pontos-Bosporos imparatorluğu, Reinach 1890, 213-275.

38 Plutarkhos *Lucullus* 20. McGing 1986, 141.

39 Iustinus 40 ve bkz. Olbrycht 2006 ve Reinach 1890, 311-313 ve Tigranes'le ilgili antik kaynaklar.

40 Plutarkhos *Sulla* 36-38; Strabo 10.1.9; Valerius Maximus 9.3.8; Appianos *Civil Wars* 1.105; Keaveney 2005, 175; McGing 1986, 136; Reinach 1890, 305-306; Scullard 1970, 86. Romancı Ford 1004, 157, Sulla'nın ölümü Mithradates'in zehirleri yüzünden miydi?

41 McGing 1986, 137; krş. McGing 2009.

42 Iustinus 40.1-2; Sallustius *Catiline War*, Iosephus'un zikrettiği Yudit'in Kitabı, Nazaryan 2005'tedir. Plutarkhos *Lucullus* 21.3-5. Strabon 12.2.9.

43 Appianos 92-93. Sertorius ve Mithradates'in korsanlar ve tüccarlar tarafından taşınan gizli mesajları, Sheldon 2005, 75 Cicero'ya gönderme yapar. Strauss 2009, 132-134.

44 Sertorius "adalara yerleşmek ve barış içinde yaşamak için karşı konulmaz bir isteğe kapılmıştı", ama korsan dostları bu plana karşı çıkmıştı. Plutarkhos *Sertorius* 9 ve 11 (alageyik); Plinius 8.50.117; Frontinus *Strategems* 1.11 (alageyik).

45 Appianos 68, Plutarkhos *Sertorius* 9 (alıntılar); McGing 1986, 137-139, 142.

46 Lewis 1976, 128'de Obsequens. Bu olaylar için bkz. Appianos 68. Plutarkhos *Sertorius* 23-24 (Marcus Varius'a "Marius" der).

47 Sikke darbı, Erciyas 2006, 130; Saprykin 2004; Levy 1994; Callatäy 2000. Plutarkhos *Sertorius* 24. Balsdon 1979, 75, 122.

48 Eutropius 6.6 "Zavallı kukla", Duggan 1959, 99. Reinach 1890, 319-320. McGing 1986, 144. IV. Nikomedes'in vasiyeti: Mitchell 1995, 1: 62.

49 Strabon 7.4.6; Appianos 68-69.

50 Appianos 69. Kavimler: Ammianus Marcellinus 22.8.18-30; Ovidius *Pontos* [*Karadeniz'den Mektuplar*] 4 ve *Trist.* [*Hüzünler*] 2.198; Strabon 7; Livius 40.58; Amazonlar, İustinus 2.4.

12. BÖLÜM KAYAN YILDIZ
(Sayfa 299-327)

1 Appianos 70. Sidonis Apollinaris'in Pontius, Leontius Kalesi hakkındaki şiiri (22; yaklaşık MS 460); Reinach 1890, 321 n2. Bu villa Kyzikos kuşatmasını betimleyen bir duvar resmine de sahipti (Lee 1797).

2 Baş *magus* olarak at kurbanını kral yerine getirirdi, Widengren 1959, 251-252, Rodos'ta at kurbanı, Festus 181'e atıf, ed. Müller. Troialılar: Homeros *Ilias* 21.132. Herodotos 7.113 ve 1.215-216, İskitler Güneşe at kurban ediyor, "en hızlı hayvanı en hızlı tanrıya sunuyorlardı." Ksenophon, *Kyros'un Eğitimi* 8.3.24 ve *On binlerin Dönüşü* 4.5; Pausanias 3.20.4; Philostratos *Tyana'lı Apollonios* 1.31; Tacitus *Annals* 6.37; Strabon 11.8.5. İskender Hint Okyanusu'nda Poseidon'a boğalar ve altın kupalar sunmuştu, Arrianos, *Anabasis*, 6.19.5. Anadolu'da Helios ve Poseidon tapımı, Mitchell 1995, 2: 26.

3 Söylev ve bu olaylar: Appianos 70-71. Erciyas 2006, 26-27, Mithradates'in çeşitli kaynaklardaki söylevleri ve mektupları kralın biçimiyle tonunu yansıtan aynı üslup ve içeriğe sahiptir. Reinach 1890, 321; Mithradates'in işgal güzergâhı için bkz. Munro 1901, 56. Bazı üst rütbeli Romalılar Mithradates'i desteklemiştir, bkz. McGing 1986, 145.

4 Appianos 70.71. Memnon 27 Mithradates'in 150.000 piyadesi, 12.000 süvarisi, 120 tırpanlı savaşa arabası ve bir o kadar ordugâh halkı olduğunu, Romalıların denizde 8000 kişi kaybettiğini söyler.

5 Khalkedon ve Kyzikos için yapılan savaşlar Appianos 72-78 ve Plutarkhos *Lucullus* 8-12'de anlatılmıştır; Strabon 12.811; Memnon 27-29. Reinach 1890 318-342; McGing 1986, 146-153; Holland 2003, 154-164; Duggan 1959, 100-129. Matyszak 1008, 108-113. Lucullus ve Üçüncü Mithradates Savaşı, Keaveney 1992, 5. Bölüm; karmaşık kronoloji ve antik kaynaklar, 183-205. Ayrıca bkz. Hind 1994, 129-138 ve Mastrocinque 1999, 103-105. 300.000 rakamı Mithradates'in tahıl stoklarının bu sayıdaki insana bir yıl boyunca yeteceğine dair ayrıca aktarılan bir gerçekle desteklenmektedir, bkz. 11. Bölüm.

6 Plutarkhos *Lucullus* 8.5-7 (Fimbria taraftarları). Roma Mithradates'in İtalya'yı deniz yoluyla işgal edeceğinden korkuyordu, Keaveney 1992, 85-86. Duggan 1959, 103. Roma'nın ganimet zengini topraklarda sürekli savaşla kendisini yenileyen kazanç arayışı hakkında bkz. Eich ve Eich 2005, 14-15, 23-24.

7 Plutarkhos *Lucullus* 8.5-7. Ford 2004, 203-204. Mithradates'in orada olup olmadığı konusunda kaynaklar açık değildir.

8 Stothers 1007, 87. Antik Çağ'da bu ve diğer meteorlar, D'Orazio 2007. Keaveney 1992, 77, "Her iki taraf da kötü alameti fark ederek geri çekildi." Reinach 1890, 324. Kybele'nin meteor taşı, Strabon 12.5.3; Mitchell 1995, 2: 20. Rodos'tan geri çekilmeden hemen önce Mithradates'in çadırının yanına bir "yıldız" düşmüştü, 8. Bölüm. Meteorlar savaş yapılmaması gerektiği işaretini verebiliyordu.

9 Appianos 72-78. Lucllus'un Kyzikos'taki hileleri, Frontinus *Strategems* 3.13.6.

10 Plutarkhos *Sertorius* 26; Keaveney 1992, 79-80. Memnon 28.2.

11 Campbell 2006, 139-143, Mithradates'in gemi kulesi 141'de resmedilmiştir. *Sambuka*nın gerçekçi bir tanımı için bkz. Ford 2004, 215-218.

12 Bu taktik Appianos 73 ve Frontinus *Strategems*4.5.22'de anlatılmıştır.

13 Appianos 73-78. Sirke, 4. Bölüm; Mayor 2009, 220-222.

14 Appianos 75; Plutarkhos *Lucullus* 10; Rigdby 1996, 341-342. McGing 1986, 148-150, alametler ve mucizeler Romalıların Mithradates karşıtı propagandanın örnekleriydi. Mithradates'in dini törenleri, dikkat çekici ölçüde erkek tanrılara yöneliktir.

15 Plutarkhos *Crassus* 8-11; Appianos *Civil Wars* 116.120. Strauss 2009.
16 Appianos 75-76. Kyzikos'taki salgın, Mayor 2009, 120-122.Kuşatma: Eutropius 6.6.
17 Plutarkhos *Lucullus* 11. Mithradates'in develeri, Ammianus Marcellinus 23.6.56.
18 Strabon 12.8.11; Diodoros 37.22b; Plutarkhos *Lucullus* 11; Keaveney 1992, 83.
19 Appianos 75-76; Plutarkhos *Lucullus* 12; Memnon 35-36. Mastrocinque 2009.
20 Plutarkhos *Lucullus* 12; Cicero *Pro lege Manilia* 1.8.
21 Appianos 77-78. Zafer alayı kuralları MÖ 143'ten beri yürürlükteydi: Valerius Maximus 2.8.1. Zafer alayında infaz edilen düşman liderleri, Iosephus, *Jewish War* 6.423. Smith 1890, "Triumph" maddesi; Champlin 2003, 210-215; Beard 2007.
22 Plutarkhos *Lucullus* 13.
23 Antik deniz savaşlarının sonrası, Strauss 2005. Bu sahnede Mithradates'i kurtaran korsanın yakın dostu Seleukos olduğunu söyleyen McGing 1986, 139'u izledim. Karadeniz'in kışın sergilediği tehlikeler, West 2003, 166. Denizde yolculuk hızları, Lee 2007, 169-170. Casson 1974, 149-162.
24 Memnon 29.3.-4. Daha sonra Herakleia'yı bir salgın vurmuş, Konnakoriks Romalılarla anlaşmış ve vatandaşlar katledilmiştir, Memnon 35.
25 Valerius Maximus 1.8.13; Ammianus Marcellinus 16.7.9.
26 Memnon 29.6, 37.5. Mithradates'in Tigranes'e gönderdiği elçi Metrodoros muydu? Bkz. 13. Bölüm.
27 Plutarkhos *Lucullus* 14; Memnon 30. Strauss 2009, 181-194.
28 Appianos 78-79, 115. Yollar, arazi ve Pontos seferi hakkında detaylı bilgi için bkz. Munro 1901, özellikle 56-59. Themiskyralılar zoolojik saldırıları önceden hazırlamışlardı. Bölgenin vahşi hayvanlarını ben listeledim. Antik savaşlarda böcekler ve hayvanlar, Mayor 2009, 6. Bölüm.
29 Plutarkhos *Lucullus* 14; 15-20, Pontos'un işgali hakkında; ayrıca bkz. Appianos 78-83 ve Keaveney 1992. Kirazlar, Plinius 15.30; Athenaios 2.35. Lucullus'un ordusu, Holland 2003, 160-161.
30 Plutarkhos *Lucullus* 15. Bu kavimlerin İskit şefleri: Frontinus *Strategems* 2.5.30; Appianos 79.
31 Duggan 1959, 125 "avcıların" Mithradates'ten kaçan haydutlar olduğunu düşünür. Lucullus'un kaleye kadar takip ettiği güzergâh ve Kabeira için savaş, Munro 1901, 57-58.
32 Mithradates'in istihbarat dehası, sıklıkla izci ve ateş kullaranak haberleşmesi, Sheldon 2005, 75.
33 Appianos 79-82; Plutarkhos *Lucullus* 15.17.
34 Bosporos kralı Parisades (5. Bölüm) MÖ 110'da İskitlerin başlattığı bir isyanda öldü. Polynaeus *Strategems* 7.37, Krentz ve Wheeler 1994, 3: 693.
35 Mithradates'in kaçış güzergâhı, Munro 1901, 52, 58; Talbert 2000, harita 87, 2: 1226-1242. Plutarkhos *Lucullus* 17. Strabon 12.3.33'e göre kralın uzak akrabası Dorylaios daha sonra Mithradates'e ihanet etmekle suçlanmıştı, ama Plutarkhos'un Dorylaios'un sonu hakkında söyledikleri mantıklı gelmektedir. Romalılar Dorylaios'un kuzenlerinden Lagetos'a bir isyan başlatması için para vermişlerdi. Mithradates, Lagetos'un mülklerine el koydu, fakat onu öldürmedi; aile yoksulluğun pençesine düştü.
36 Plutarkhos detaylı anlatımını Lucullus'un ellerine düşen taraf değiştirmiş kişiler ve esirlerin anlattıklarıyla oluşturmuştur. Elbette, bazı anlatımlar zaman içinde süslenmiş olabilir. Plutarkhos *Lucullus* 18. Appianos 82. Memnon 30.1. Strabon 12.3.11. Sanat, müzik ve edebiyatta bu trajik ölümler için bkz. Ek 2. Bkz. Summerer 2009, res. 6, Monime'nin ölümü (1816).
37 Tiranlık altında yaşamak yerine özgürlüğü korumak için intihar etmek, Balsdon 1979, 162-167. Düşmanın ellerine düşmemesi için kişinin ailesinin intihar etmesi ya da onun tarafından öldürülmesi birçok antik ve modern kültürde uygulanmıştır. Örneklerden biri Romalılardan kurtulmak için MÖ 203'te zehir içen Hannibal'in kız kardeşi Sophonisba'dır.

13. BÖLÜM KAÇAK KRALLAR
(Sayfa 329-358)

1 Plutarkhos *Lucullus* 17.4-7; Appianos 81-82; Orosius 6.4. Krş. Memnon 30.1 Polynaeus *Strategems* 7.29.2 Mithradates'in Paphlagonia'da benzer bir hileye başvurduğunu, zarif mobilyalarını ve altın tabaklarını yol üzerine bırakarak takipçilerini oyaladığını aktarır. Lucullus'un Mithradates ve Tigranes'e karşı seferinin son aşaması (MÖ 70-66): Appianos 82-90; Plutarkhos *Lucullus* 19-37; Memnon 30-39; Cassius Dio 36; Keaveney 1992, 91-128; Duggan 1959, 133-167, 343-376; Sherwin-Whitew 1994, 229-247; McGing 1986, 152-163. Cicero *Pro lege Manilia* 127.

2 Bu arkadaş listesini daha sonra Mithradates'le birlikte Armenia ve Pontos'ta bulunmuş kişilerin Plutarkhos ve Appianos'taki raporlarına dayandırmaktayım. Armenia yolundaki Talaura'nın yeri, Munro 1901, 58-59; Appianos 82, 115; Plutarkhos *Lucullus* 19; Cassius Dio 36.14.-16.

3 Strabon 13.3.33. Mithradates'in çevresinde yer alan gramerci Tyrannio Amisos'ta yakalanmış ve Roma'ya götürülmüştür. Burada Sulla'nın Atina'dan yağmaladığı Aristoteles ve Theophrastos'un kitapları üzerinde çalışmıştır. Daha sonra Strabon'a hocalık yapmıştır (12.316; 13.1.54). Plutarkhos *Lucullus* 19. Memnon 30 Lucullus'un engellemeye çalışmasına rağmen "kısa sürede birçok Amisos vatadaşının katledildiğini" ve "Eupatoria'nın derhal yerle bir edildiğini" söyler. Keaveney 1992, 93. Mithradates'in Galatialı generali Konnakoriks'in ihanetinin ardından Herakleia da tahrip edilmişti, Memnon 34-36.

4 Antik kaynaklar Sinope'de olanlar konusunda çelişkili bilgiler verir. Memnon 37; Strabon 12.3.11; Appianos 83; Plutarkhos *Lucullus* 23.

5 Billaros Küresi, Strabon 12.3.11. Mastrocinque 2009. Heykelleri ve Antikythera düzeneği Atina Arkeoloji Müzesi'ndedir. Çarkların amacı, tarihlenmesi ve yazıtları üzerine son bilimsel araştırmalar: Merchant 2008; Freeth ve diğerleri 2008.

6 Plutarkhos *Lucullus* 24; Memnon 37.

7 Plutarkhos *Lucullus* 20 (alıntı). Appianos 83; Keaveney 1992, 95-98.

8 Appius ve Tigranes arasındaki diyalog Plutarkhos *Lucullus* 19 ve 21'e dayandırılmıştır; Memnon 31. Reinach 1890, 351; Keaveney 1992, 99-104; McGing 1986, 152-153, Ballesteros Pastor 1996, 7. Bölüm. Armenia ve Tigranes: Reinach 1890, 453-455; Ussher 2007, 4041, 4085-4086, 4199, 4217, 4228-4229, 4264, 4282-4283, 4308. Ermeni bakış açısı: Kurkyan 1958, 13. Bölüm. Türklerin görüşü: Tezcan 2007, 100-101.

9 Memnon 31, Tigranes, Mithradates'e "muhafızlar ve bütün diğer misafirperverlik alametlerini" verdi; 38, Mithradates av köşkünde bir yıl sekiz ay kaldı. Hellen dostu olarak Tigranes, Kurkyan 1958. Atıca bkz. Raffi 1959.

10 Strabon 11.14.8-9 ve 16, 11.13.7. Armenia'nın bitki örtüsü ve coğrafyası ilk seyyahlar tarafından tarif edilmiştir, Stoneman 1987, 186-207; *Ravanea coccinea* (pelinotu paraziti), *Morena orientalis* (güneş çiçeği); Zerdüştlere kutsaldır, www.rbedrosian.com/soma.htm.

11 Plutarkhos *Lucullus* 22; Appianos 82; Memnon 38. Keaveney 1992, 99-104. Kurkyan 1958 ve diğer Ermeni tarihçiler Tigranes'in Mithradates' karşı "soğuk ve ilgisiz" olduğunu reddeder.

12 Plutarkhos *Lucullus* 22; Strabon 13.1.55; Memnon 38. Scullard 1970, 102-105.

13 Memnon 38. Appianos 82-84. Iustinus 40.2. Plutarkhos *Lucullus* 22-24. McGing 1986, 153 n67. Kurkyan 1958.

14 Plutarkhos 26 ve Appianos 85 Tigranes'in 250.000-300.000 kişilik kuvveti olduğunu söyler; krş. Plutarkhos *Sayings of the Romans* [*Romalıların Deyişleri*] 203'teki 150.000 rakamı.

Eutropius 6.9: Tigranes 600.000 ve Lucullus 18.000. Tralleis'li Phlegon fragman 12, Hansen 1996, 62'de Tigranes'e 40.000 piyade ve 30.000 süvari verir. Şüphesiz Tigranes'in ordusu büyük ve Lucullus'un 30.000 kişilik kuvvetinin iki katından daha kalabalıktı (Romalıların 15.000-20.000 kişilik olduğu söylenen kuvveti muhtemelen Romalı yazarlar tarafından küçültülmüştür). Bkz. Matyszak 2008, 128-129; haritalar 132-135.

15 Tigranokerta için yapılan savaş, Plutarkhos, *Lucullus* 25-29'da anlatılmıştır; Appianmos 84-86; Memnon 38. Cassius Dio 36.1-3. Machiavelli, *Savaş Sanatı* 2.76. Romanlarda: Church 1885, 233-279; Ford 2004, 259-274. Plutarkhos *Sayings of the Romans* 203.1-2. Keaveny 1992, 106-111. Sherwin-Wihte 1994, 239-247. Kavimler ve Tigranokerta, Strabon 11.14.14-15.

16 Plutarkhos *Lucullus* 28; Appianos 85. Duggan 1959, 147. Tigranes'in kadınları Artaksata'ya nakledilmişti ama sonradan bazıları Lucullus, bazıları da Pompeius tarafından yakalandı. Onların daha önce kurtarıldıklarını nasıl öğrendiğimiz, bu şekilde açıklanır.

17 Sahne Plutarkhos *Lucullus* 29'da ayrıntılı olarak anlatılmıştır; Memnon 38. Appianos 87. Cassius Dio 36.1-2. Kurkyan 1958, 13. Bölüm Lucullus'un sebep olduğu felaketle ilgili modern Ermeni bakış açısını verir.

18 Cassius Dio 36.1-2.

19 Keaveney 1992, 111. Kurkyan 1958, 13. Bölün n2 Tigranokerta'yı önerilen başka sit alanları arasından Nisibis'in kuzeybatısına, Torosların aşağısındaki bir dağ koluna yerleştirir. T. A. Sinclair antik güzergâhlara dayanarak 1997 Tigranokerta'nın Türkiye'de Arzan yakınında olduğunu ileri sürmüştür, Talbert 2000, harita 89 ve 1280, 1290'da alıntılanır. Ermenistan Bilimler Akademisi Arkeoloji ve Etnoloji Enstitüsü ve Yerevan Devlet Üniversitesi 2006'da Dr. Hamlet Petrosyan başkanlığında, modern Martakert (Miyafarkin, Martyropolis, modern Silvan) yakınında gelişmiş Hellenistik inşa teknikleriyle kurulmuş ve yaklaşık 50.000 nüsfuslu Tigranokerta kazısını duyurmuştur; bkz. www.armeniadiaspora.net/ADC/news.asp?id=1341.

20 *Maltha* ve zehirli oklar: Mayor 2009, 234,245-247; Cassius Dio 36.5-8; Plinius 2.108-109; Healy 1999, 255. Samosata, Munro 1901, 62. Ammianus Marcellinus 23.4.15, 23.6.16 ve 37. Bu bölgedeki bir kale yakınında bulunan neft kuyuları, Stoneman 1987, 205.

21 Plutarkhos *Lucullus* 30-31. Keaveney 1992, 112-117. Badian 1981. Duggan 1959, 153-155.

22 Appianos 87. Plutarkhos *Pompeius* 32.8. Eutropius 6.12. Ksenophon'un Yunan askerlerine savaşçı kadınlar eşlik ediyordu, Lee 2007, 272-273. İskender ve Amazon, Lane Fox 2004, 276, 432 ve 531. Reinach 1890, 297, 387, Hypsikratea, "gözüpek Amazon." Bu dönemde özgür barbar kadınlar ve erkeklerle eşit konumları için bkz. Konstan 2002. Kürdistan'ın antik ve modern savaşçı kadınları için bkz. Izady 1992, 194. Mithradates'in ordusundaki kadınlar, Cassius Dio 36.49.3.

23 Arsakes'e mektup, Sallustius, *Histories* 4.69 Maurenbrecher kısaltılmış, bkz. Lewis ve Reinhold 1990, 235-236. Cassius Dio 36.1-3 ve Plutarkhos *Lucullus* 30.1-2. Ahlheid 1988 Mithradates'in mektubundaki retorik stratejilerin ayrıntılı analizini sunar. Birçok modern tarihçi, Sallustius'taki mektubun gerçek mi yoksa Mithradates'in söylediklerini temsil etmek üzere mi yazıldığı konusunda tartışmaktadır, örneğin bkz. Erciyas 2006, 27-28; Sanford 1937, 439-440. Mektup, bir doktora tezine konu olmuştur, L. Raditsa, Columbia Üniversitesi, 1969, McGing'in kapsamlı tartışmasında alıntılanır, 1986, 84, 105, 154-162. Mithradates'in Parth ülkesiyle görüşmeler yaptığı şüphesizdir. Parth kraliyet mensupları Delos'taki erken tarihli anıtta yer almıştı. Mesaj makuldür, dil Mithradates'in üslubundadır. Görünüşe göre mektup ya gerçektir ya da Mithradates'in başka gerçek mektuplarına ve söylevlerine dayanmaktadır. McGing 1986, 155-162. Olbrycht 2009: "Mektup Romalılar tarafından Mithradates'in kişisel arşivlerinde bulunmuş gerçek bir belgeyi yansıtır."

24 Plutarkhos *Lucullus* 31.

25 Ammianus Marcellinus 31.2.8: Hafif silahlı ve hızlı göçebe savaşçılar "bilinçli olarak dağınık gruplar halinde ayrılıyorlar ve oraya buraya düzensiz şekilde saldırarak korkunç katliamlara girişiyorlardı." Krş. Iustinus 41, göçebelerin "değişimli saldırı ve geri çekilmesi", "savaşın en sıcak anında geri çekilirler ve insan tam zafer kazandığını düşündüğü sırada geri gelirler!" Makedonia süvarisinin orduyu terk etmesi önlenmiştir, Frontinus *Strategems* 1.7.8.

26 Plutarkhos *Lucullus* 31.5-8. Appianos 88: Lucullus, Mithradates'i çarpışmaya çekemedi. Keaveney 1992, 118-120'ye göre Mithradates "kendisinden küçük adamların" karşısında cesurdu, ama "ondan üstün düşmanı Lucullus'un karşısına çıkmayacaktır."

27 Skordiskoi: Frontinus *Strategems* 3.7. Ksenophon *On binlerin Dönüşü* 3.4; Lee 2007. Herodotos 4.46-48, 4.120-40.

28 Strabon 11.13-14. Armenia'nın kışı hakkında ilk seyyahların anlatımları, Stoneman 1987, 197. Ksenophon'un Armenia'nın zorlu coğrafyasında ve karında çektiği zorluklar için krş. Lee 2007, 202, 228.

29 Plutarkhos *Lucullus* 32.3-5; Cassius Dio 36.6-8.

30 Mithradates'in Armenia'dan Pontos'a izlediği yol, Munro 1901, 58.

31 Pontos'u geri almak için düzenlenen sefer: Cassius Dio 36.9-17; Plutarkhos *Lucullus* 35; Appianos 88-90; Eutropius 6.9.

32 Kanamayı durmak için yılan zehir kullanımı, Hopkins 1995. Appianos 88-89; Cassius Dio 36.9. İskender İssos'ta Dareios'la savaşırken baldırına derin bir yara aldı. İskender'i askerlerine gösterme hadisesi Hindistan'da meydana gelmiştir. Plutarkhos *Fortune of Alexander* 341.

33 Mithradates'in Zela'daki zafer anıtı, Cassius Dio 42-48. Plutarkhos *Pompeius* 39; *Lucullus* 33- 35. Keaveney 1992, 124-126; Holland 2003, 172-173.

34 Plutarkhos *Lucullus* 35-36 ve *Pompeius* 31; Strabon 12.5.2. Keaveney 125-128. Cicero *Pro lege Manilia* MÖ 88'deki vahşetten sonra 22 yıl boyunca cezadan kaçan Mithradates tehlikesini ortadan kaldırmak üzere Pompeius'a MÖ 66'da komuta yetkisinin verilmesi. Cicero, Mithradates yaşadığı sürece Roma'nın ekonomik ve siyasi konumunun tehlikede olduğunu söylemişti.

35 Plutarkhos *Lucullus* 37; Keaveney 1992, 135.

36 Plutarkhos *Lucullus* 39-43; Athenaios 2.50-51, 5. 274 ve 12; Appianos 90-91. Aşk iksiri, Plinius 25.7.25. Keaveney 1992, 164-165. Zehirli aşk iksirleri, Cilliers ve Retief 2000, 89.

37 Korsan krizi, Plutarkhos *Pompeius* 24-25; Appianos 91-97; Civero *Pro lege Manilia*; Holland 2003, 164-165.

14. BÖLÜM OYUNUN SONU
(Sayfa 359-394)

1 Strabon 12.3.18; Diodoros 14.30; Lee 2007, 229. Silah olarak zehirli bal, Mayor 2009, 146-148, 153-154. Root-Bernstein 1991, 44-45 Ksenophon'un deneyimine dayanarak bu planı hazırlayanın Krateuas olduğunu düşünür.

2 Korsanlar, Appianos 91-96. "Nefret uyandıran", Plutarkhos *Pompeius* 24-30. Pompeius'un Mithradates'le savaşı, Appianos 97-117; Plutarkhos *Pompeius* 30-45; Scullard 1970, 898-108. Kilikia korsanları Mithras'a tapıyorlardı; korsanlar ve eski askerler Zerdüştçülük etkili Mithras askeri kültünün Mithradates Savaşları'ndan sonra Roma dünyasında yayılmasına katkıda bulundular. Champlin 2003, 227-229 ve n30; Wynne-Tyson 1972, 46-47; Plutarkhos *Pompeius* 24.5; Balsdon 1979, 238; Holland 2003, 167-168; Tezcan 2003.

3 Cicero *Pro lege Manilia* 121.

4 Appianos 97-98'de anlatılan değişim daha sonra Pompeius'un ele geçirdiği emekli askerler ve Romalılara dayanmaktadır. Cassius Dio 36.45.3-4.

5 Önceki olaylar Plutarkhos *Pompeius* 32; Cassius dio 36.47-50 (firariler); Frontinus *Strategems* 1.1.7; Eutropius 6.12-14; Appianos 97-101. Strabon 12.3.28-41.

6 Plutarkhos *Pompeius* 32. Mithradates'in rüyasına Hypiskratea'yı ben ekledim; kendisi bu sırada kralla birlikteydi.

7 Appianos 100-101. Plutarkhos *Büyük İskender* 31. Mithradates'in Rodos'ya yaptığı gece saldırısı da başarısızlığa uğramıştır, 8. Bölüm.

8 Ay Işığı Savaşı Plutarkhos *Pompeius* 32'de detaylıca anlatılmıştır; Appianos 99-100; Livius *Epit.* 101 ve bkz. Florus 3.5.22-24, 1.40.23; Orosius 6.4.4-5. Cassius Dio 36.48-49, Mithradates'in ordusunda hem erkekler hem de kadınlar mevcuttu. Frontinus *Strategems* 2.1.12'ye göre Pompeius o gece Mithradates'i ortaya çıkıp savaşmaya zorlamak için saldırmıştı. Pompeius'un Pontos ve Kolkhis'teki seferine dair Türk bakış açısı, Tezcan 2007, 101-104.

9 Atları hançerleme, Frontinus *Strategems* 2.33.

10 Plutarkhos *Pompeius* 32.8; Eutropius 6.12; Orosius 5.3-5, 6.4.6; Reinach 1890 387. Duggan 1959 aşağıda Christine de Pizan gibi Hypsikratea'nın ilk kez Pompeius'un saldırısı sırasında mecbur kaldığı için üzerine Pers erkek kıyafetini geçiriveren bir gözde olduğuna inanır.

11 Valerius Maximus 4.6.2, 6.6. Orosius 6.5.3-5.

12 Boccaccio *Famous Women* [*Ünlü Kadınlar*] 6.323-327 V. Maximus'tan esinlenmiştir. Krş. Petrarca *Triumphus cupdinis* 3.28.30. Behourt'un *Hypsicratée*'si (1604) gibi XVII. ve XVIII.. yüzyıl Fransız oyunlarında Hypsikratea hakkında bkz. Snaith 2007, 16-17.

13 Bu XII.. yüzyıl şiirinde Roma açgözlülüğünün tipik eleştirisi: "Hain Roma halkı... gümüşe tapardı ve kazanç peşinde çıldırırlardı... Arabistan'ın altınını, Yunanistan'ın bordürlü kaftanlarını, Hindistan'ın fildişini ve değerli taşlarını... İngiltere'nin altın ve gümüşünü kutsardı." Sanford 1950, 36. Makyavelli, *Savaş Sanatı* 2.84-99 Mitthradates'i "yiğit" bir kahraman olarak adlandırır. Roma'ya sert eleştiri ve Mithradates'in dünyaya armağanlarına övgü için bkz. Baley 1585. Christine de Pizan 1999, 100-112.

14 Savaşta Mithradates'le birlikte çarpışmış, onunla birlikte Bosporos Krallığı'na gitmiş Bituitus MÖ 63'te kral ölürken yanındaydı. At üstünde yolculuk, Orosius 6.4. Sinora'nın yeri ve arkeolojik keşifler için bkz. Sagona ve Sagona 2005, 67. Talbert 2000, harita 87, "Sinora" 1256, 1241. Drypetina: Ammianus Marcellinus 16.7.9; Christine de Pizan 1999, 103-104.

15 Appianos 100-101 bu küçük ordunun Mithradates'le birlikte Kolkhis'e kaçtığı konusunda açıktır. Plutarkhos *Pompeius* 32; Servetin paylaşılması için bkz. Plutarkhos, *Moralia,* De Alexandri magni fortuna aut virtute [Büyük İstender'in Talihi ve Erdemi] 21-42 ve *Büyük İskender* 15. Bir askerin ücreti günlük 1 drahmi civarındaydı; 6000 talent yaklaşık 36 milyon drahmiye denk geliyordu. Reinach 1890, 387-389. Karşılıklı güven, Duggan 1959, 175. Krş. Romalıların ücretler için ganimete muhtaç olması, Ñaco del Hoyo ve diğerleri 2009, 3.

16 Tigranes'in koyduğu ödül, Plutarkhos *Pompeius* 32.9; Cassius Dio 36.50. Arslan 2007, 392-405, 463-470.

17 Appianos 101. Fırat'ın yılanları, Aelianus *On Animals* 9.29; muhtemelen Akdeniz engerekleri. Strabon 1.2.13-19 Mithradates'in yolculuğunu Pontos'tan Kolkhis'e 4000 *stadion* (yaklaşık 800 km) olarak verir. Antik Kolkhis, Braund 1994.

18 Mithradates ve Herakles, Erciyas 2006, 148-153. Dioskourias. Appianos 67 ve 101-102; Strabon 11.2.9; Plinius 6.5. King 2004, 32; Ascherson 1995, 244-256.

19 Appianos 101-102; Plutarkhos *Pompeius* 55.

20 Pompeius'un manevraları MÖ 66/65: Appianos 103-105; Plutarkhos *Pompeius* 33-38; Cassius Dio 36-37. Strabon 11.1.6, Pompeius Hazar Denizi'yle Karadeniz arasındaki bölgeyi arşınladı. Sherwin-Wihte 1994.

21 Appianos 103. Strabon 11.4.-8 22.000 süvari telaffuz eder; Plutarkhos *Pompeius* 35 12.000 süvariden bahsetmektedir.

22 Appianos 103. Strabon 11.3.3, 11.5.1-4. Ms 350'de yazan Ammianus Marcellinus 22.8.26 Amazonların halen Don ve Hazar Denizi arasında yaşadığını iddia ediyordu. Aelianus *Historical Miscellany* 12.38. Plutarkhos *Büyük İskender* 46.1-2; Curtius 6.5.24-25 ve 29; Lane Fox 2004, 276. "Amazon" mezarları, Ascherson 1995, 111-124. Mithradates'in Phasis, Kafkaslar çevresi ötesindeki müttefikleri: Memnon 22.3-4.

23 Cassius Dio 37.1-7. Armazi, Strabon 11.3.5'teki Armozikon'dur. Armazi'deki arkeolojik kazılar 1890'da başlamış, 1940'larda sona ermiş ve 1985'te kaldığı yerden devam etmiştir. Daryal Geçidi ve Armazi Kalesi (Armazişkevi), Talbert 2000, harita 88 ve 2: 1255-1267; Braund 1994. Yılanlar, Plutarkhos *Pompeius* 36; akrepler ve örümcekler, Strabon 11.4.6.

24 Plutarkhos *Pompeius*35. Cassius Dio 37.3.

25 Cassius Dio 37.3.

26 Appianos 104-105; Cassius Dio 37.51-53; Plutarkhos *Pompeius* 33 ve *Fortune of Alexander* 336.3; Holland 2003, 173-174. A. E. Houseman'ın şiiri, bkz. 11. Bölüm. Tigranes'in teslim olması, Kurkyan 1958 Tigranes'in imparatorluğunun, "Romalıların acımasızlığı ve Mithradates'in çılgın cüreti yüzünden tarihte sadece bir yıldırım çakmasından ibaret kaldığı" için hayıflanır.

27 Appianos 115.

28 Drypetina'nın kaderi, Valerius Maximus 18.13; Ammianus Marcellinus 16.7.9; Appianos 107; Pompeius 36; Cassius Dio 37 farklı bir versiyon sunar: Arkada bırakıldığı için öfkeli olan Stratonike kaleyi Pompeius'a teslim etmiştir.

29 Aulus Gellius 17.16 Totelin 20004, 5'teki atıf. Suetonius *Grammarians* 15; Balsdon 1979, 56. Baley 1585.

30 Appianos 104-106; Plutarkhos *Pompeius* 33, 36-41. Kilikia ve Toroslar, Mitchell 1995, 1: 70-79.

31 Cassius Dio 36.50. Plutarkhos *Pompeius* 35.1. Strabon 11.2.13. Appianos 101-103. Livius *Epit.* [*Özet*] 101. Klukhor Geçidi, Talbert 2000, harita 87. Strabon'un kullandığı *embainon* fiili, "hareket etmek [*set off*], yürüyerek yola çıkmak [*mach out*] veya tekneyle yola çıkmak [*embark*]" anlamına gelebilir. Jones, Loeb, 1928 şöyle çevirir: "Kıyıda ancak zorlukla ilerleyebildi, çoğu kez denizin kıyısından yürüdü."Krş. Hamilton/Falconer 1856 çevirisi: "teknelere binerek" Çevirilerdeki yardımlarından dolayı Henryk Jaronowski, John Ma ve Josh Ober'e teşekkür ederim.

32 Reinach 1890, 396-397 ve harita. Kapalı tekneler (*camarae*), Charachidzé 1998 ve Strabon 11.2.5; 11.2.11-13 Akhaia'nın limanda yoksun sarp kayalık kıyıları hakkında. Strabon, Mithradates'in "engebeli arazi ve halkının gaddarlığı yüzünden Zygi kavminin topraklarından geçmekten ümidini kestiğini söyler. Kral fikrini değiştirmiş ve "Phasis'ten itibaren 4000 *stadion* (800 km) kat ederek yolculuğunu tamamlamıştır." Appianos 67, 69: Mithradates Akhaia'lılarla MÖ 84'te savaştı. MÖ 74'te krala asker göndermelerine rağmen güvenilir müttefikler olarak görülmüyorlardı. Mithradates Zygi kavmine asla boyun eğdiremedi, onlar "ilerleyişi önündeki ciddi bir engeldi", "olağanüstü yolculuk" için bkz. McGing 1986, 58, 164. Ne yapacağı belli olmayan Akhaia'lılar: Saprykin ve Maslennikov 1995, 276; geçit vermeyen kıyı ve engebeli batı güzergâhı için bkz. harita 262-263. Reinach'ın önerdiği güzergâh McGing 1986, 164; 179; Gozalişvili 1965; Matyszak 2008, 154 (yukarıda n31'deki 1856 çevirisine gönderme yapar) Ford'un romanı (2004, 324-328) kıyı güzergâhına dair bir girişimi ve Klukhor yolu için bundan vazgeçildiğini anlatır. King 2004, 49, Mithradates kıyıdan uzak durmuştu, "Çünkü Roma gemileri devriye geziyordu." Duggan 1959, 179 Appianos 102'i izler.

33 *Encyclopaedia Britannica* 11. Basım Forts, Strabon 11.3.5. Geçitleri haritaları: Talbert 2000, haritalar 87-88. Daryal Geçidi bazen Hazar Kapısı olarak adlandırılır ve biri Kafkasların

doğu etekleriyle Hazar Denizi'ni birleştiren [Dağıstan'daki Derbent Geçidi-e.] (Diodoros 2.2.3), diğeriyse Hazar Denizi'nin güneyinde İpek Yolu'nun üzerinde bulunan iki müstahkem geçitle karıştırılır. İskit Kapıları, Daryal, Dariel, Darial, Darioly, Caucasiae Pylae, Sarmat Kapıları. Tacitus *Annals* 6.33.3: İberi kavmi Orta Kafkaslar üzerindeki geçitleri ve müstahkem mevkileri tutuyordu. Hazar Denizi'ne yakın Hazar Kapısı bazen fırtına kaynaklı sellerden dolayı bazen kapanıyordu. Plinius 5.27, "Armenia ve Hazar geçitleri" dışında "aralıksız uzanan" Kafkaslar.

34 Güzergâhlar ve geçitler: Strabon 11.3.4-5. Bryce 1878, 43-48, 69-87. Roki Geçidi şimdi Transkafkas otoyolu (1971-1981) üzerinde bir tüneldir. Rusya, Gürcistan, Kuzey ve Güney Osetya ve Abhazya (antik Akhaia ve Zygi) arasında Ağustos 2008'de savaş patlak vermiştir. Rus tankları Gürcistan'ı Roki geçidi yoluyla işgal etmiştir. Sık sık bu geçitleri aşan maceracı ve dağ rehberi, Tiflisli Heiner Buhr'a teşekkür ederim. Mithradates'in güzergâhını yeniden oluşturmamda bu bölgenin tarihi ve coğrafyası hakkında bildikleri çok büyük katkı sağladı.

35 Tezcan 2003. Strabon 11.2.15-16.

36 Ksenophon *On binlerin Dönüşü* 4.5; Lee 2007, 165-167. Mithradates'in generali Neoptolemos donmuş Bosporos Boğazı üzerinde İskitlerle savaşmıştı, Strabon 2.1.16, 7.3.18.

37 Strabon 11.2.16-19, 11.5.6, 11.14.4.

38 Krş. Ksenophon *On binlerin Dönüşü* 4.5.19-21; Lee 2007, 166.

39 Tarifler Mithradates'in güzergâhını 1837'de ve 1876'da kat etmiş ilk seyyahların anılarından alınmıştır: Wilbraham 1839, 140-142; Bryce 1878, 42-87; Kafkasların tarifi, 88-156. Dar ve karla kaplı dağ geçitlerinde tek sıra halinde kıvrıla kıvrıla ilerleyen büyük bir ordunun lojistiği, krş. Lee 2007, 163-167'de Ksenophon'un kışın Armenia geçitlerini aşması.

40 Appianos 102. Kurganlar, Ascherson 1995, 126-135.

41 Mithradates'in Azak Denizi etrafındaki ilerleyişi ve Kırım'a varışı; Makhares ve Ksiphares: Appianos 102 ve 107. Cassius Dio 37.12, Mithradates'in şüphesini çeken diğer bazı oğullarını öldürdü. Eksipodras: Orosius 6.5. Hadım Gauros: Reinach 1890, 405; Valerius Maximus 9.2.3. Pantakapaion, Kırım ve "Küçük İskit ülkesi" hakkında bkz. Strabon 7.4. ve 11.2; Ascherson 1995, 220-226.

42 Plutarkhos *Büyük İskender* 49, Appianos 107-108. Mithradates'in göz önünden çekilmesine yol açan yüz yaraları, 2004'te hasımları tarafından zehirlenen yüz hatları bozulmuş Ukraynalı popüler lider Viktor Yuşçenko'ya benzemektedir. Mithradates gibi Yuşçenko'nun da karizması yüz yüze temastan ileri geliyordu. Bu ve bölgedeki diğer zehirleme vakaları, Gutterman 2004. Duggan 1959, 181. Romanında Ford 2004, 337 yüzdeki çıbanları stres ve kralın dört yıl önce yanağından aldığı yaranın gecikmiş etkilerine bağlar.

43 Akıl hastalığın mustarip kral III. George (1760-1820)'un saç örneği, reçeteli arsenikle devam etmiş bir hayatın neticesi olarak 17 ppm'lik yüksek bir arsenik miktarına işaret eder. Cox ve diğerleri 2005. *Mithridatium* formüllerinde yer alan sedef otu ve binbirdelik otu (*Hypericum*) şiddetli kabarcıklanma oluşumuna sebep veren ışığa duyarlı bileşenlere sahiptir. Vogel 2001. Arsenik zehirlenmesi, www.toxipedia.org.

44 Plutarkhos *Pompeius* 41; Iosephus, *Jewish War* 1.122-155.

45 Iustinus 37.1.7. Dareios: Herodotos 3.136. Plutarkhos *Fortune of Alexander* 340-342.

46 İskender hakkındaki tartışma, Livius 9.17-19; Sacks 1990, 135 ve n75. McGing 1986, 122-123, bkz. 165 ve n95, "çılgınca ve akıl dışı" plan ve Mithradates karşıtı propaganda. Sherwin-White 1994 de planı bir söylenti olarak reddeder. Krş. Ballesteros Pastor 1996, 13. Bölüm. Cicero'nun söylevi MÖ 63, *De lege agraria contra Rullum* [*Toprak Yasası Üzerine*] 437.

47 Duggan 1959, 186-187. Ford 2004, 344-346. Alpler'e giden kara güzergâhının haritaları, Talbert 2000, haritalar 11-12, 19-23. Reinach 1890, 403-404. Mithradates'in işgal planı yaklaşık MS 1250'de yazıya geçirilmiş İskandinav sözlü geleneğine dâhil edilmiştir: *Genç Edda* 1879, 229-230. Bkz. Mallet ve Scott 1847, 51: Mithradates İskit ülkesine "sığındı ve

intikam almanın yeni yollarını aradı. Özgürlükleri tehdit altında olan bütün barbar kavimleri ve komşularını Roma'nın ihtirasına karşı silahlandırmayı umuyordu. Başlarda başarılı oldu ama müttefik olarak zorla bir araya getirilmiş, eksik silahlandırılmış ve daha disiplinsiz bütün bu askerler Pompeius'a... teslim olmak zorunda kaldı." Fakat bunların arasında Odin adlı şefin önderliğindeki bir kavim Kuzey Avrupa'ya göç ederek Mithradates'in hayalini yaşattı. Bu efsaneye Anderson 1960'ta yer verilmiştir.

48 Cassius Dio, 37.11, geçen yıllarla, savaşta aldığı yaralarla ve dağları aştıktan sonra vücudu zayıf düşmesine karşın 71 yaşındaki Mithradates'in zihnen halen bu kadar azimli olmasına hayret ediyordu. Appianos 102, 107-108; Plutarkhos *Pompeius* 41; Florus 1.40.15. Ekonomi, savaş hazırlıkları ve Bosporos Krallığı'nın arkeolojisi için bkz. Saprykin ve Maslennikov 1995; Logan 1994.

49 Bölge göçebe saldırıları ve Diophantos'un fetihlerine karşı koydu, 5. Bölüm, ama tahıl ve acemi tedarik etmenin dışında Mithradates Savaşları'na katılmadı; Saprykin ve Maslennikov1995. Cassius Dio 37.11 bu depremi Mithradates'in çocuklarının Phanagoria'da ele geçirilmesiyle aynı zamanda yerleştirir. Orosius 6.5.1, Yunan ana tanrıçası Demeter'in hasat (ya da bahar?) festivali sırasında (Mithradates'in bir tanrıçaya yönelik tek dini töreni). MÖ 63 depreminin arkeolojik kanıtları, Blavatskij 1997; Logan 1994, 72; Saprykin ve Maslennikov1995, 267, 269, 273; fakat krş. Traina 1995. Bu, Iustinus 40.2.1'in Lucullus'un Tigranes'i yeneceğinin işareti olarak değindiği Suriye'de meydana gelen deprem değildi, 13. Bölüm. Cassius Dio 37.25, MÖ 63'te Roma'da açık havada bir yıldırım, alevler ve hayaletlerin eşlik ettiği "güçlü" bir deprem meydana geldi; krş. Obsequens, Lewis 1976, 128.

50 Bosporos Krallığı'nın İran, Yahudi, Yunan ve yerel nüfusu hakkında bkz. Rostovtzef 1921, 221; buradaki Yahudilerin sayıca fazlalığını, Roma'ya karşı Mithradates'e verdikleri desteğin işareti olarak görür. Görünüşe göre 40 yaşındaki Artaphernes hiçbir zaman uygun bir varis olmamıştı.

51 Mithradates'in ordu mensupları kralın "çok güçlü" hadımlarından nefret ediyordu. Bu ve isyanla ilgili diğer olaylar için bkz. Appianos 108-114, Phanagoria'lı Kastor'a daha sonra Pompeius tarafından Roma'nın dostu unvanı verilmiştir. Sherwin-White 1994. Küçük Kleopatra ve Stratonike'nin kaderleri bilinmemektedir.

52 Appianos 109. Appianos'un bazı spekülasyonları kendi açıklamaları olabilir ama Romalıların ve Mithradates'e yakın isimlerin hatıratına erişimi vardı. Bosporos Krallığı'ndaki sıkıntılar, Saprykin ve Maslennikov1995, özellikle 281. Mithradates tarafından organize edilen bu kuzey kavimlerinin Roma'ya yönelik tehdidi için bkz. Rostovtzef 1921, 220.

53 Appianos 109. "Son özgür kral", Velleius 2.40.1; Mcging 1986, 171.

54 Appianos 110 Metrophanes'i "Menophanes" olarak yazar; krş. Appianos 26 ve Pausanias 3.23.2-5. Pharnakes'in çocukları, Mithradates'in torunları: Dynamis daha sonra Bosporos Krallığı'nın kraliçesi oldu; Pharnakes'in oğlu ve Mithradates'in torunu Dareios, Marcus Antonius tarafından MÖ 39'da Pontos kralı olarak atandı. Eder ve Renger 2007, 112-113. Mitchell 1995, 1: 38-39; Rostovtzef 1919.

55 Appianos 110-111.

15. BÖLÜM KULEDE (Sayfa 395-420)

1 Takip eden detaylar Livius *Periochae* [*Özetler*] 102; Appianos 110-112; Plutarkhos *Pompeius* 41; Cassius Dio 37.12-14; Valerius Maximus 9.2.3; Iustinus 37.1-2, 6; Aulus Gellius 17.16; Aurelius Victor 1.76; Orosius 6.5; Florus 1.40 ve Galenos *de Theriaca* [*Macunlar Üzerine*], *ad Pisonem* [Piso'nun Macunu Hakkında] 14.283-284, Totelin 2004, 5-6 ve n22'deki atıfta

Mithradates'in ölümüne dair anlatımlara dayandırılmıştır. Ortaçağ versiyonu Baley 1585. Ramsey 1999,203 n16: Mithradates'in MÖ 63 Ocak ayında hayatta olduğu düşünülüyordu, Kasım ayındaysa haberi Roma'ya ulaştı. Reinach 1890, 406-413. Görünüşe göre intiharı MÖ 63 baharının sonlarında ya da yaz başlarında vuku bulmuştu.

2 Altın şişecik detayını, İskit okçuların kemerlerine iliştirilmiş zehir şişeciklerinden bahseden Herodotos'un anlatımına dayandırdım, Mayor 2009, 78-79. Ayrıca kızları ölürken Mithradates'in onları yatıştırdığını düşünüyorum. Geç Roma tarih geleneğinde, Orosius 6.5, Mithradates bir lanet okuyarak, aynı kötü muamelenin Pharnakes'in çocuklarının başına gelmesini dilemiştir. Mithradates dua etmiş miydi? Eğer etmişse bu Büyük Kyros'un son duasına benziyor olmalıydı, Ksenophon *Kyros'un Eğitimi* 8.7.3.

3 Appianos 111-112. MÖ 63'te Mithradates kaç yaşındaydı? Doğum tarihi MÖ 134 olarak kabul edildiğinde 71 yaşındaydı (2. Bölüm). Appianos 116, yaşı 68 ya da 69; Eutropius 6 ve Orosius 6.5 (Livius'u takiben) MÖ 135'te doğduğunu kabul ederek 72 olduğunu yazar. MÖ I. yüzyılda bir erkeğin ortalama yaşam süresi 50 yıl civarındaydı.

4 İntihar ettiği zehir neydi? Küçük dozda kurtboğan (bir nörotoksin) ölümcül ve acısızdır. Solunumun durmasına kadar uyuşukluk ve açık bilinç sağlar. Kurtboğan Antik Çağda Khios'ta intihar etmek isteyen yaşlılar tarafından kullanılırdı. Banotunun zehir bileşeni sanrı, mutluluk, huzursuzluk, baş dönmesi, kalp çarpıntısı, ateş ve nihayet ölüm getiren hiyosiyamindir. Antik Yunanistan'da ve Roma'da suçluların infazında ve intiharda kullanılan baldıran otu, kurtboğan gibi aşamalı felç ve boğulmadan öldürür. Baldıran otu Sokrates'inki gibi sakin, asil ve acısız bir ölüm için afyonla birlikte kullanılabilirdi. Stuart 2004, 73-78 ve 110-112; Cilliers ve Retief 2000.

5 Cassius Dio 37.13; Reinach 1890, 410. Bituitus'a yakarış, Appianos 111.

6 Appianos 113 *trireme*lerin Sinope'ye; Plutarkhos *Pompeius* 42 ise Amisos'a gittiğini söyler. Cassius Dio 37.14. Metrophanes, Aquillius'un yakalanmasından sorumlu olanlardan biri miydi?

7 Plutarkhos *Pompeius* 41; Iosephus *Jewish War* 1.1.139. Højte 2009b durumun rahatsız ediciliğini ve sakilliğini özetler. Mithradates'in ölümünü belirleyen şükran günü: Cicero *Prov. cons.* 27. Pompeius'un Yakın Doğu'daki seferleri, Sherwin-White 1994.

8 Mısırlı mumya ustaları gelişmiş mumyalama teknikleri sayesinde beyni çıkarıyorlardı. Persler geleneksel olarak krali bir cesedi balmumuyla kaplayıp kaya mezarlarının içine yerleştirirdi. İskitlerin de mumyalama tekniklerine sahipti, Herodotos 1.137-141 ve 4.84-86, Karadeniz'in bir ucundan diğerine yapılacak deniz yolculuğunun uzunluğu hakkında.

9 Pompeius'a teslim edilen ceset: Cassius Dio 37.14; Appianos 113. Alıntılar, Plutarkhos *Pompeius* 42. *Hvarnah*, Widengren 19659, 246 ve 251, 254. Reinach 1890, 412 kralın eski bir arkadaşı olan Gaius'un yaraları tanıdığını söyler. Sümbül mor yakuttan nişan, Ksenophon *Kyros* 6.4.2. Gaius tacı Sulla'nın oğluna vermiştir; kılıcın kını Publius tarafından çalınmış ve Kappadokia kralı I. Ariobarzanes'in torununa satılmıştı, Reinach 1890, 412 n3 ve 298.

10 Plutarkhos *Pompeius* 42. Pausanias 3.233-5, Apollon, Delos'u yağmaladığı için ceza olarak Mithradates'in kendisini öldürmesini sağladı. Antik Çağ'da intihara bakış açısı için bkz. Seneca *Ep. Morales* [*Ahlaki Mektuplar*] 70. Balsdon 1979, 249-252: Zehir veya silah yoluyla sakin, önceden planlanmış, asil bir intihar, çaresiz hastalık ve utançtan ya da asalet ve özgürlüğü yok eden tiranlıktan, baskıcı siyasi ortamlardan kurtulmak içinse onaylanırdı. "Kölelikten kaçış yolu" olarak, özgürlük (*eleuthera*) elde etmenin bir aracı olarak intihar, 250. "Kurtuluş" olarak zehirle intiharın sembolizmi, Goodkin 1986, 212. Birçok modern savaş suçlusu da adaleti aldatmak için intiharı seçmiştir. Mesela 1945'te Adolf Hitler ve subayları, 2006'da Sırp lider Slobodan Miloševi ... XXI. yüzyıl başlarında Ortadoğu'daki düşmanlarına karşı giriştiği savaşlarda Amerika Birleşik Devletleri ordusunun, savaş esirlerinin intiharlarını düşmanca bir "asimetrik savaş" eylemi olarak nitelemesi ilginçtir." Selsky ve Loven 2006.

11 Cassius Dio 37.13. İskender bedenini ihtişam içinde yerleştirip Persepolis'teki cenazesinin masraflarını karşılayarak ve krali Pers mezarına defnederek Dareios'a büyük bir nezaket göstermişti: Arrianos *Anabasis* 3.22.1; Plutarkhos *Fortunes of Alexander* . Højte 2009b.

12 Appianos 113; Cassius Dio 37.14; Plutarkhos *Pompeius* 42.2-3. I. Pharnakes'in yönetimi altında Sinope yeni krallık başkenti oldu, ama Amaseia'daki mezarlar burada doğmuş Strabon 12.3.39'a göre kullanılmaya devam etti. Sinope'deki arkeolojik araştırmalar: Fleischer 2009. Arslan 2007, Pompeius'un Sinope'de Mithradates'in defnine göz kulak olduğunu söyler. Højte 2009b akla uygun olarak Appianos ve Plutarkhos'un Sinope hakkında yanıldıkları, çünkü Pontos krallarına ait mezarların Amaseia'da olduğu ve Pompeius'la Pontos halkının Mithradates'in atalarının Amaseia'daki kaya mezarlarında yattığını bildiği sonucunda varır.

13 Valerius Maximus 4.6.2 (kaynağı Cornelius Nepos?). Eutropius 6.12. Reinach 1890, 297, 387. Mithradates ve Hypsikratea arasındaki eşsiz ilişki için bkz. Konstan 2002, 16-17.

14 Ford 2004, 332. Boccaccio, *Des cleres et nobles femmes*, yaklaşık 1450, f. 47 v. Ve Jean Boccace, "Hypsicratee royne de ponce" *Hypsikratea et Mithradate le grand*'daki çizim. Cavalli'nin *Pompeo Magno*'su, 1666. Mithradates'e Fransız bakışı, Flinois 1983; Snaith 2007. Phanagoria'daki yazıt: Bowersock 2008, 600-601, Plutarkhos *Pompeius* 32'yi alıntılar; Valerius Maximus onu "kraliçe olarak" adlandırır.

15 Önceki olaylar Appianos 116-177; Iosephus *Jewish War* 1.6.6 ve *Jewish Antiquities* 14.3; Lucanius 2; Plutarkhos *Pompeius* 44-45; Plinius 7.26'dan alınmıştır. Beard 2007.

16 Plutarkhos *Pompeius* 42. Iustinus 37.1.6-9. Appianos 112. Plinius 25.3.5. Velleius 2.18; Cicero *Academica Priora* 2.1. Mithradates Savaşları ve İç Savaşlardan sonra Roma'nın vergi politikaları daha anlayışlıdır ve Roma "doğunun fikirlerine daha açık hale gelmiştir", Sacks 1990, 184.

17 Appianos 117. Hellenleşmiş "İranlı İskender", Rostovtzef 1919, 95. Pompeius, Caesar'ın destekçileri tarafından MÖ 48'de Mısır'da öldürülmüştür.

18 Gaddis 2002; Ferguson 2000. Artistik alternatif anlatılar için bkz. Summerer 2009. Mithradates'in hayatına devam ettiği alternatif bir tarih anlatımı için Michelle Maskiell'e teşekkür ederim. Ayrıca bu senaryoya değerli katkıları için Deborah Gordon, Ian Morris ve Josh Ober'e teşekkürler.

19 Racine 1965; bkz. Goodkin 1986, 204-207; Mithradates'in "anlaşılması zor" ve "çifte ölümü" (sahte ve gerçek) hakkında Roland Barthes'in *Sur Racine* (1963)'deki yorumlarına değinir. Mozart'ın 1770 tarihli *Mithridate*, Sadie 1972, Mozart Mithridates", *L'avant Scene Opera*, özel sayı, Temmuz 1983, yazılar, resimler ve libretto. Mithradates'in Pontos Krallığı'nın siyasi, diplomatik ve heyecanlı entrikaları Osmanlı İmparatorluğu'nun orduları Avrupa'ya doğu ilerlediği bir zamanda (Osmanlılar 1683'te Viyana'yı kuşatacaktı) Racine ve XIV. Louis'yi oldukça cezbetmişti. Bkz. Brèque 1983. McGing 1986, 166 n98. Herodotos 1.137'ye göre Persler "bir oğulun babasını öldürmesini tamamen imkânsız" görüyordu.

20 Mithradates'in oğlunun onun yerine geçişi için bkz. 6. Bölüm. Mithradates gençliğinde sürgündeyken, kral olarak keşif gezisindeyken, şiddetli fırtınada korsan gemisine binerken ve Kafkaslarda gözden kaybolurken öldüğü varsayılmıştı. Ptolemaios'un hilesi, Aelianus *Historical Miscellany* 12.64. "Sahte ünlü ölümlerine" dair komploları Antik Çağ'dan beri çekiciliğini korumuştur. Nero'nun (MS I. yüzyılda) ve Büyük İskender'in (MS 221'de) öldükten sonra canlı olarak görüldüklerine dair söylendiler vardı: Ölen fakat bir şekilde geri dönen kahramanlar ve anti-kahramanlar, mesela Kral Arthur, Adolf Hitler, John Kennedy, Elvis Presley, Marilyn Monroe, Saddam Hüseyin için bkz. Champlin 2003, 20-24, 235-237.

21 Bazıları karşıolgusal yaklaşımları, nedensellik iddialarının sınamasının dışında "olabileceklerin" nostaljisinden ibaret görmektedir. Bu alternatif son, Pompeius ve Roma'nın endişelerine rağmen, ister kulede isterse on yıl ya da daha sonra olsun Mithradates'in belirli bir yer ve zamanda ölümünün tarihin akışını değiştirmeyeceğini gösterebilir (Ian Morris'e teşekkürler).

Mithradates'in hayatı ve ölümünün uzun vadede "önemli olduğu" hakkında bkz. Bekker-Nielsen 2004.

22 Appianos 112. Mithradates, son anda onun masum olduğuna inanarak Galatialı Bepolitanos'u affetmişti, 10. Bölüm Mithradates'in kişiliği için bkz. Olbrycht 2009 ve Bekker-Nielsen 2004.

23 Pharnakes'in ayaklanması ve MÖ 47'de babasının krallığını geri alma girişimi, Caesar tarafından Zela, Pontos'ta sona erdirildi. Zafer o kadar ezici olmuştu ki, Caesar savaşın sonucunu ünlü *veni, vidi, vici* ("Geldim, gördüm, yendim") sözleriyle bildirmişti. Cassius Dio 37.12-14; 42.7-9 ve 42.45-48. Dynamis: Rostovtzef 1919, özellikle 98-105, Eder ve Renger 2007, 112.

24 Mithradates'in göçebelere sığınmış akrabaları, Rostovtzef 1919, 104.

25 Akhilleus ve Helene Karadeniz'in kuzeyindeki efsanevi Beyaz Ada'da huzurlu bir ahiret hayatı yaşarlar. West 2003, 162-166.

26 IX. yüzyıl İskandinav efsanesine dayanan bu Kuzey Avrupa-İskandinav efsanesi için bkz. *Genç Edda* 1879, 229-230 ve alıntılanan kaynaklar, özellikle Gibbon'ın 1770'te okuduğu Paul Henri Mallet'in etkili *Northern Antiquities*'i (1756). Mallet ve Scott 1847, 51. Henri de Tourville *Histoire de la formation particularise*'de kahraman Odin'in, aslında Mithradates'in ölümünden sonra Azak'taki "Asgarda" şehrinden yola çıkıp kuzeye Asya göçebe kültürünü getirmiş olan, tarihte gerçekten yaşamış ve Mithradates'in müttefiki olmuş, kervan lideri ve savaşçı bir İskit liderine dayandığını öne sürmüştür. Bu efsanenin kökenlerinin izini sürmemde yardım eden William Hansen'e teşekkür ederim. Snorri Sturlason'un eserlerinde bu efsaneyi temel alan bir roman için bkz. Anderson 1960, 275-282. Wordsworth, *Prelude* (1798-1850), 185-189. satırlar.

27 Ammianus Marcellinus 31.2. King 2004, 33-37. Mithradates ve Pharnakes'in ölümlerinden sonra Bosporos'un tarihi, Rostovtzef 1919.

28 Mithradates'in uzun yaşamış Pers ataları: Lukianos'un *Macrobii* (Uzun Yaşamlar) 10-14'e göre Büyük Kyros'un 100, Artakserkses'in 86 ya da 94, I. Mithradates'in 84 ve Büyük Tigranes'in 85 yaşına kadar yaşadığı söylenir

29 Azak Denizi civarında ve Güney Rusya'nın steplerinde birçok kurgan yağmalanmış ve kazılmıştır; birçoğu da henüz keşfedilmeyi beklemektedir. Tuğgeneral Sir Harry Pagest Flashman (1822-1915)'ın Kırım'da 1854-1855'te Mithradates'in "gerçek mezarını" bulduğu söylentisini destekleyecek kanıt yoktur.

30 Hypsikrates: Strabon 7.4.6 ve 11.5.1-4. Strabon mahcup bir şekilde Hypsikrates'in Kafkasların –teorim doğruysa burası tarihçinin vatanıdır- Amazon âdetlerine "yabancı" olmadığını söyler. Iosephus *Jewish Antiquities* 14.8.3'te Hypsikrates'ten (Iulius Caesar'ın seferlerinin tarihçisi olarak) bahseder; FGrH 190 F 3'teki fragman; Orosius 5.3.5; Lukianos *Macrobii* (Uzun Yaşamlar) 22 Rostovtzef 1919, 103 ve n28. Stern, *Greek and Latin Authors* 1.220 ve *Oxford Classical Dictionary*'nin ilgili maddesi (Amisos'u ele geçirdikten sonra Caesar tarafından azat edilmiştir); Pauly-Wissowa'nın ilgili maddesi. Acaba Caesar'ın doktoru Aelius'a Mithradates'in panzehirini veren Hypsikrates miydi?

31 Tarihin akışına karşı mücadele: Mithradates "bir anakronizmdi", McGing 1986, 171. Racine (1673), 3. perde, 1. sahne, 929-934. dizeler, benim çevirim. Bu kelimeler ölümünden önce oğulları tarafından Mithradates'e söylenir.

Kaynakça

ANTİK KAYNAKLAR

Yunanca ve Latince klasik metinler aksi belirtilmedikçe Loeb Classical Library'de ya da çevrim içi olarak www.perseus.tufts.edu'da mevcuttur

Aelian, *On Animals*; *Historical Miscellany*
Ammianus Marcellinus, *Roman History*
Appian, Mithridatic Wars, *Roman History* (12. Kitap); *Civil Wars*; *Syrian Wars*
Athenaeus, *Learned Banquet*
Augustine, *City of God*
Aulus Gellius, *Attic Nights*
Cassius Dio, *Roman History*
Celsus, *On Medicine*
Cicero, *Pro lege Manilia*; *Tuscan Disputations*; *De lege agraria contra Rullum*; *Pro Flacco*; *In Verrem*; *Academica Priora*
Diodorus of Sicily, *Library of History*
Eutropius, *Abridgement of Roman History*, çev. J. S. Watson. Londra, 1853.
Florus
Frontinus, *Stratagems*
Galen. C. G. Kuhn, *Galeni Opera Omnia*. Leipzig: 1821-33, Hildesheim, 1965 (yeniden basım).G. Fichtner, *Corpus Galenicum*. Tubingen, 1990. *Selected works by Galen*, çev. P. N. Singer. Oxford: Oxford Univ. Press, 2006.
Herodotus, *Histories*
Josephus, *Jewish Antiquities*; *Jewish War*
Justin, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, çev. John Yardley.
Scholars Press, 1994.
Juvenal
Livy, *History*; *Epitome*; *Periochae*. Bude edition, 1984.
Lucan, *Civil War*
Lucian; *Macrobii*
Lucretius
Memnon, *History of Heracleia Pontica*. FrGH 336.
Obsequens, *Book of Prodigies*. Lewis 1976.
Orosius, *Histories against the Pagans*. Bude edition, 1990-91.
Pausanias, *Description of Greece*
Phlegon of Tralles, *Book of Marvels*. Hansen 1996.
Pliny the Elder, *Natural History*

Plutarch, *Alexander*, *Lucullus*, *Pompey*, *Sertorius*, *Marius*, *Sulla*; *Moralia*
Polyaenus, *Stratagems of War*, 2 cilt, çev. P. Krentz ve E. Wheeler. Chicago: Ares, 1994.
Polybius, *Histories*
Quintilian
Sallust, *Histories*; *Jugurthine War*; *Catiline War* ve fragmanlar
Strabo, *Geography*
Suetonius, *Nero*; *Grammarians*
Tacitus, *Annals*; *Agricola*
Valerius Maximus, *Memorable Deeds and Sayings*. Teubner, 1888.
Vegetius, *On Military Matters*
Velleius Paterculus, *Roman History*
Xenophon, *Education of Cyrus*; *March of the Ten Thousand*; *Hellenica*; *On Hunting*

MODERN KAYNAKLAR

Aggrawal, Anil. 1997. "Arsenic—the Poison of Kings." *Science Reporter* (Şubat).
Ahlheid, F. 1988. "Oratorical Strategy in Sallust's Letter of Mithridates Reconsidered." *Mnemosyne*, seri 4,41, fasikül. 1-2:67-92.
Alam, M. I.ve A. Gomes. 2003. "Snake Venom Neutralization by Indian Medicinal Plants (*Vitex negundo and Emblica officinalis*) Root Extracts." *J Ethno-pharmacology* 86,1:75-80.
Alcock, Susan. 2007. "Making Sure You Know Whom to Kill." Bildiri, German-American Frontiers of Humanities Symposium, American Philological Society/Humboldt Foundation, Philadelphia, 2004. *Millenium* 4:13-20.
Amiotti, Gabriella. 1980. "I Greci ed il massacro degli Italici nell'88 A.C." *Aevum* 54:132-39.
Anderson, J. K. 1985. Hunting in the Ancient World. Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press.
Anderson, Poul. 1960. *The Golden Slave*. New York: Kensington.
Andreae, Bernard. 1994-95. "Eracle, Telefo e il re Mitridate VI del Ponto." *Rend. Pont.* 67:111-22.
_____. 1997. "Telephos-Mithridates im Museo Chiaramonti des Vatikan." *Rheinisches Museum für Philologie* 104:395-416.
Antikas, T., L. Wynn-Antikas, J. Naylor ve L. Stefani. 2004. "Perimortem Weapon Trauma to Thoracic Vertebrae of a 2nd Century BCE Adult Male Skeleton, Central Macedonia, Northern Greece." *J Paleopathology* 16, 2: 69-78.
Arslan, Murat. 2003. "Piracy on the Southern Coast of Asia Minor and Mithridates Eupator." Olba 8:195-212.
_____. 2007. *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*. İstanbul: Odin.
Ascherson, Neal. 1995. *Black Sea*. New York: Hill and Wang.
Badi', Amir Mehdi. 1991. *Les Grecs et les Barbares* (6. cilt), *D'Alexandre a Mithridate*. Paris.
Badian, E. 1981 [1968]. *Roman Imperialism in the Late Republic*. Gözden geçirilmiş ikinci basım. Ithaca: Cornell Univ. Press.
Baley, Walter. 1585. "A Discourse of the Medicine Called Mithridatium." London
Ballesteros Pastor, Luis. 1996. *Mitridates Eupator, rey del Ponto*. Granada: Univ. of Granada.
_____. 1999. "Marius' Words to Mithridates Eupator." *Historia* 48, 4: 506–8.
_____. 2009. "Troy, between Mithridates and Rome." Şusrada Høtje 2009a.
Balsdon, J. P. V. D. 1979. *Romans and Aliens*. Londra: Duckworth.
Barber, E. ve P. Barber. 2004. *When They Severed Earth from Sky: How the Human Mind Shapes Myth*. Princeton: Princeton Univ. Press.
Batty, Roger. 2007. *Rome and the Nomads: The Pontic-Danube Realm in Antiquity*. Oxford: Oxford Univ. Press.
Bean, George. 1979. *Aegean Turkey*. Gözden geçirilmiş ikinci basım. New York: Norton.

_____. 1989. *Turkey beyond the Maenander*. Gözden geçirilmiş ikinci basım. London: Murray.
Beard, Mary. 2007. *Roman Triumph*. Cambridge: Harvard Univ. Press.
Bekker-Nielsen, Tønnes. 2004. "Mithridates Eupator, a Historical Personality."seminer bildirisi, Danish National Research Foundation Centre for Black Sea Studies, Aarhus, Danimarka, 9 Haziran. www.pontos.dk
Bengtson, Hermann. 1975 [1956]. "Mithradates." *Herrschergestalten des Hel- lenismus*, 251-78. Munich: Beck.
Bierman, A. I. 1994. "Medical Fiction and Pharmaceutical Facts about Theriac." *Pharmaceutical Historian* 24, 3:5-8.
Blavatski, V. D. 1977. "The Earthquake of 63 BC in the Peninsula of Kerch." (Rusça). *Piroda*.
Bolich, Gregory G. 2006. "Terrorism in the Ancient World." *MHQ: Military History Quarterly* (Bahar): 52-58.
Bosworth, A. B. ve P. V. Wheatley. 1998. "The Origins of the Pontic House." *J Hellenic Studies* 118: 155--64.
Bowersock, G. W. 2008. "In Search of Strabo, with Some New Light on Mithridates Eupator and His Concubine." *Roman Archaeology* 21: 598-601.
Braund, David. 1994. *Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia*. Oxford: Oxford Univ. Press.
Brèque, J. M. 1983. "Mithridate, de Racine a Mozart." *Avant Scene Opera* 54, 8: 8-13.
Brunt, R. A. 1971. *Social Conflicts in the Roman Republic*. New York: Norton.
Bryce, James. 1878. *Transcaucasia and Ararat: Being Notes of a Vacation Tour in the Autumn of 1876*. Adamant Facsimile ed. London: Macmillan.
Buitenwerf, Rieuwerd. 2003. *Book III of the Sibylline Oracles*. Leiden: Brill.
Burnett, J. 1982. "The Giustiniani Medicine Chest." *Medical History* 26: 325-33.
Callataÿ, F. de. 2000. "Guerres et monnayages à l'époque hellénistique: essai de mise en perspective suivi dune annexe sur le monnayage de Mithridate VI Eupator." *Economie antique: la guerre dans les économies antiques*, ed. J. Andreau, R Briant ve R. Descat, 337-64. Saint-Bertrand-de-Comminges: Museé archéologique departmental.
Camp, John, M. Ierardi, J. Mclnerney, K. Morgan ve G. Umholtz. 1992. "A Trophy from the Battle of Chaironeia of 86 BC." *American J Archaeology* 96, 3 (Temmuz): 443-55.
Campbell, Duncan. 2006. *Besieged: Siege Warfare in the Ancient World*. Oxford: Osprey.
Casson, L. 1974. *Travel in the Ancient World*. Toronto: Hakkert.
Champlin, Edward. 2003. *Nero*. Cambridge: Harvard Univ. Press.
_____. Baskıda. *Tiberius*. Princeton: Princeton Univ. Press.
Chaniotis, Angelos. 1997. "Theatricality beyond the Theater: Staging Public Life in the Hellenistic World." *Pallas* 47:219-59.
Charachidze, Georges. 1998. "Les pirates de la Mer Noire (de Mithridate a Nicolas I)." *Comptes Rendus de LAcademie des Inscriptions*, fasikül 1 (Ocak/ Mart): 261–70.
Charbonneaux, J. 1951. "La Venus de Milo et Mithridate le Grand." *Revue des Arts* 1:12-16.
Christine de Pizan. 1999. *The Book of the City of Ladies* (1405). London: Penguin.
Church, A. J. 1885. *Two Thousand Years Ago: The Adventures of a Roman Boy*. London: Blackie & Son.
Ciaraldi, Marina. 2000. "Drug Preparation in Evidence?" *Vegetation History and Archaeobotany* 9 (Temmuz): 91-98.
Cilliers, L. ve F. P. Retief. 2000. "Poisons, Poisonings and the Drug Trade in Ancient Rome." *Akroterion* 45: 88-100.
Cohen, Getzel. 2007 [1995]. *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*. Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press.
"Consensus on Terror: New Blueprint for U.N. Reform Includes First Political Definition of Terrorism." 2005. Associated Press haber yazısı, Temmuz 24.

Corner, George W. 1915. "Mithridatium and Theriac." *Johns Hopkins Hospital Bulletin* 26, 292:222-26.

Cox, T. ve diğerleri 2005. "King George III and Porphyria: An Elemental Hypothesis and Investigation. *Lancet* 366:332-35.

Cramer, John A. 1832. *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*. Oxford: University Press.

Crook, J. A., A. Lintott ve E. Rawson, ed. 1994. *Cambridge Ancient History*, 9. cilt, *Last Age of the Roman Republic*, 146-43 BC. gözden geçirilmiş ikinci basım. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

D'Orazio, Massimo. 2007. "Meteorite Records in the Ancient Greek and Latin Literature: Between History and Myth." *Myth and Geology*, ed. L. Piccardi ve W. B. Masse, 215–25. London: Geological Society.

Duffin, Rachael. 2003. "Why Was Theriac So Highly Esteemed during the Middle Ages?" Doktora tezi, Royal Holloway Univ., Londra.

Duggan, Alfred. 1959. *King of Pontus: The Story of Mithradates Eupator*. New York: Coward-McCann. *He Died Old: Mithradates Eupator, King of Pontus*. 1958. Londra: Faber & Faber.

Eder, W. ve J. Renger, ed. 2007. Brill's New Pauly: Chronologies of the Ancient World. Leiden: Brill.

Eich, Armin ve Peter Eich. 2005. "War and State-Building in Roman Republican Times." *Scripta Classica Israelica* 24: 1-33.

Eliot, Gil. 1972. *The Twentieth Century Book of the Dead*. New York: Scribner.

Erciyas, Deniz Burcu. 2006. *Wealth, Aristocracy and Royal Propaganda under the Hellenistic Kingdom of the Mithradatids in the Central Black Sea Region of Turkey*. Colloquia Pontica 12. Leiden: Brill.

Ferguson, Niall, ed. 2000. *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*. New York: Basic Books.

Fleischer, Robert. 2009. "The Rock-Tombs of the Pontian Kings in Amasya, Turkey." Højte 2009a.

Flinois, Pierre. 1983. "Mithridate, une haut figure historique." *Avant Scene Opera* 54,8: 4-7.

Ford, Michael Curtis. 2004. *The Last King*. New York: St. Martins.

Fotheringham, J. K. 1919. "The New Star of Hipparchus and the Dates of Birth and Accession of Mithridates." *Monthly Notices, Royal Astronomical Society* 79, 3: 162–67.

Freeth, Tony ve diğerleri 2008. "Calendars with Olympiad Display and Eclipse Prediction on the Antikythera Mechanism." *Nature* 454 (Temmuz 31): 614–17.

Gaddis, John Lewis. 2002. *The Landscape of History: How Historians Map the Past*. Oxford: Oxford Univ. Press.

Gatopoulos, Derek. 2004. "Greek Farmer Finds 2,000 Year Old Monument." AP haber yazısı. Yunanistan Kültür Bakanlığı raporu, 12 Ağustos, www.ekathimerini.com

Gleason, Maud. 2006. "Greek Cities under Roman Rule." *Companion to the Roman Empire*, ed. D. Potter, 228–49. Oxford: Blackwell.

Glew, Dennis. 1977. "The Selling of the King: A Note on Mithridates Eupators Propaganda in 88 BC." *Hermes* 105, 2: 253–56.

Goldsworthy, Adrian. 2003. *The Complete Roman Army*. London: Thames and Hudson.

Gologlu, Mahmud. 1973. *Anadolu'nun Milli Devleti Pontus*. Ankara, Turkey.

Goodkin, Richard. 1986. "The Death(s) of Mithridate(s): Racine and the Double Play of History." *PMLA* 101,2: 203–17.

Gozalishvili, Giorgi V. 1965. *Mit'ridat Pontiisky* (Gürcü dilinde, Rusça özet). Tbilisi, Georgia.

Griffin, J. P. 1995. "Mithridates VI of Pontus, the First Experimental Toxicolo-gist." *Adverse Drug Reactions & Acute Poisoning Reviews* 14: 1-6.

Gruen, Erich S. 1984. *The Hellenistic World and the Coming of Rome*. 2 cilt. Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press.

_____. 2004. "Rome and the Greek World." *The Cambridge Companion to the Roman Republic*, ed. H. Flower, 242-67. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Gurzadyan, Vahe G. ve Ruben Vardanyan. 2004. "Halley's Comet of 87 BC on the Coins of Armenian King Tigranes?" *Astronomy & Geophysics* 45 (Ağustos): 4.6.

Gutterman, Steve. 2004. "Poisoning Draws Attention to Post-Soviet Cases." Associated Press haber yazısı, Aralık 14.

Guyot, P. 1980. *Eunuchen als Sklaven und Friegelassene in der griechisch-romischen Antike*. Stuttgart.

Habicht, Christian. 1998. *Pausanias' Guide to Ancient Greece*. Gözden geçirilmiş ikinci basım. Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press.

Hall, A. J. ve E. Photos-Jones. 2008. "Assessing Past Beliefs and Practices: The Case of Lemnian Earth." *Archaeometry* 50, 60: 1034–49.

Hansen, William, ed. ve yorum 1996. *Phlegon of Tralles' Book of Marvels*. Exeter: Univ. of Exeter Press.

Harley, J. ve D. Woodward, ed. 1987. *The History of Cartography*, cilt 1. Chicago: Univ. of Chicago Press.

Harris, Robert. 2006. "Pirates of the Mediterranean: What a Terrorist Act in Ancient Rome Can Teach Us." *New York Times*, Eylül 30.

Healy, J. 1999. *Pliny the Elder on Science and Technology*. Oxford: Oxford Univ. Press.

Hind, John. 1994. "Mithridates." *Cambridge Ancient History*, ed. J. A. Crook, A. Lintott ve E. Rawson, cilt 9, *Last Age of the Roman Republic*, 146–3 BC, 129–64. Gözden geçirilmiş ikinci basım. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Højte, Jakob Munk, ed. 2009a. *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*. Black Sea Studies 9. Aarhus, Danimarka: Univ. of Aarhus Press.

_____. 2009b. "The Death and Burial of Mithridates VI." Højte 2009a.

_____. 2009c. "Portraits and Statues of Mithridates VI Eupator: Royal Propaganda." Højte 2009a.

Holland, Tom. 2003. *Rubicon: The Last Years of the Roman Republic*. New York: Random House.

Holt, Jim. 2006. "Math Murders." *New York Times Magazine*, Mart 12, 11-12.

Hopkins, Keith. 1978. *Conquerors and Slaves*. Cambridge: Cambridge Univ. Press

Hopkins, Mark. 1995. "Droplets of Life or Death: The Venom of Caucasian Vipers." *Azerbaijan International* 3, 2: 30-31, 73.

Izady, Mehrdad R. 1992. *The Kurds: A Concise Handbook*. Londra: Taylor & Francis.

Jonassohn, K. ve K. Solveig Bjornson. 1998. *Genocide and Gross Human Rights Violations in Comparative Perspective*. New Brunswick NJ: Transaction Publishers.

Jones, Christopher. 1987. "Stigma: Tattooing and Branding in Graeco-Roman Antiquity." *J Roman Studies* 77:139-55.

Kallet-Marx, R. 1995. *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 BC*. Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press.

Kay, Philip. 2008. "Financial Meltdown in Republican Rome." Ders notları, Oxford Roman Economy Project, November 28, http://oxrep.classics.ox.ac.uk/index.php

Keaveney, Arthur. 1992. *Lucullus: A Life*. London: Routledge.

_____. 2005. *Sulla, the Last Republican*. London: Routledge.

Kesmedzhi, P. A. 2008. *Mitridat Evpator: Istoricheskii ocherk*. (Biyografi) Simferopol, Ukrayna: Krymuchpedgiz.

King, Charles. 2004. *The Black Sea: A History*. Oxford: Oxford Univ. Press.

Konstan, David. 2002. "Women, Ethnicity and Power in the Roman Empire." *Ordia Prima* 1:11-23.

Kopff, E. Christian. 2007. "Cicero and Tacitus on Empire: Roman Tradition and American Conceptions of Foreign Policy." Bildiri, Foreign Policy Research Institute, Philadelphia, Eylül 20.

Kreuz, Patric-Alexander. 2009. "Monuments for the King." Højte 2009a.
Kurkjian, Vahan M. 1958. *A History of Armenia*: Armenian General Benevolent Society of America.
Kvideland, Reimund. 2006. "Legends Translated into Behaviour." *Fabula* 47: 255-63.
Lane Fox, Robin. 2004 [1994], *Alexander the Great.* London: Penguin.
La Penna, Antonio. 2003. "La grande armatura di Mithridate: Nota a Sallustio, Hist. II Fr. 77 Maurenbrecher." *Maia-Rivista de Letterature Classiche* 55, 1 (Ocak-Nisan): 1-3.
Lee, John W. I. 2007. *A Greek Army on the March: Soldiers and Survival in Xenophon's Anabasis.* Cambridge: Cambridge Univ. Press.
Lee, Nathaniel. 1797 [1687], *Mithridates, King of Pontus: A Tragedy.* London: Cawthorn.
Levy, Brooks. 1994. "Money for Mithridates?" *American J Archaeology* 98, 2: 311.
Lewis, Bernard. 2001. *A Middle East Mosaic: Fragments of Life, Letters and History.* Modern Library
Lewis, Naphtali. 1976. *The Interpretation of Dreams and Portents.* Toronto: Hakkert.
Lewis, Naphtali ve Meyer Reinhold, ed. 1990. *Roman Civilization*, cilt 1, *Selected Readings: The Republic and the Augustan Age.* New York: Columbia Univ. Press.
Loewe, Michael. 1980. "The Han View of Comets." *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities* 52:1-31.
Logan, Nicole Prevost. 1994. "The View from Mount Mithridates." *Archaeology* (Kasım-Aralık): 69-75.
Magie, David. 1950. *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ.* 2 cilt. Princeton: Princeton Univ. Press.
Majno, Guido. 1991 [1975]. *The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World.* Cambridge: Harvard Univ. Press.
Mallet, Paul Henri ve Sir Walter Scott. 1847 [1770]. *Northern Antiquities.* Çev. Bishop Thomas Percy. London: Bohn.
Marchant, Jo. 2008. "Archimedes and the 2000 Year Old Computer." *New Scientist* 2686 (Aralık 12): 36-40.
Markey, Sean. 2003. "Ancient Greek Wreck Found in the Black Sea." *National Geographic News*, January 16.
Maskieli, M. ve A. Mayor. 2001. "Killer Khilats, Part 1: Legends of Poisoned 'Robes of Honour in India." *Folklore* 112:23-45.
Mastrocinque, Attilio. 1999. *Studi sulle guerre Mitridatiche.* Historia 124. Stuttgart: F. Steiner Verlag.
_____. 2009. "The Antikythera Shipwreck and Sinope's Culture during the Mithridatic Wars." Højte 2009a.
Matyszak, Philip. 2008. *Mithridates the Great, Rome's Indomitable Enemy.* Londra: Pen and Sword.
Mayor, Adrienne. 1999. "People Illustrated." *Archaeology* 52 (Mart/Nisan): 54-57.
_____. 2000. *The First Fossil Hunters.* Princeton: Princeton Univ. Press.
_____. 2009 [2003]. *Greek Fire, Poison Arrows & Scorpion Bombs: Biological and Chemical Warfare in the Ancient World.* Gözden geçirilmiş ikinci basım. New York: Overlook.
McCullough, Colleen. 1991. *The Grass Crown.* New York: William Morrow.
McGing, Brian C. 1986. *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus.* Leiden: Brill.
_____. 1998. "On the Fringes: Culture, History, and the Kingdom of Pontus." İngilizce özet. *Vestnik Drevnei Istorii* [*J Ancient History*, Moskova] 37:112.
_____. 2003. "Subjection and Resistance: To the Death of Mithridates." *A Companion to Hellenistic History*, ed. A. Erskine, 71-89. Oxford: Blackwell.

_____. 2009. "Mithradates VI Eupator: Victim or Aggressor?" *Højte* 2009a.

McNicoll, A. W. ve N. P. Miiner. 1997. *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*. Oxford: Clarendon Press.

Merry, Robert W. 2005. *Sands of Empire: Missionary Zeal, American Foreign Policy and the Hazards of Global Ambition*. New York: Simon and Schuster.

Metz, Martin; A. M. Piliponsky; C. C. Chen ve diğerleri 2006. "Mast Cells Can Enhance Resistance to Snake and Honeybee Venoms." *Science* 28, 313 (Temmuz): 526-30.

Mitchell, Stephen. 1995 [1993]. *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor*. 2 cilt Oxford: Oxford Univ. Press.

Moore, L., B. Goodwin, S. Jones ve diğerleri 2000. "St. Johns Wort Induces Hepatic Drug Metabolism." *Proceedings of National Academy of Sciences* 97: 7500- 7502.

Munro, J. Arthur R. 1901. "Roads in Pontus, Royal and Roman." *Journal of Hellenic Studies* 21:52-66.

Ñaco del Hoyo, T. ve diğerleri 2009. "The Impact of the Roman Intervention in Greece and Asia Minor upon Civilians (88-63 BC)." *Transforming Historical Landscapes in the Ancient Empires*, ed. B. Antela-Bernardez ve T. Ñaco del Hoyo. Oxford: British Archaeological Reports, International Series.

Nappi, Carla. 2009. "Bolatu's Pharmacy: Theriac in Early Modern China." *Early Science and Medicine* (Mayıs).

Nazaryan, G. 2005. *Armenian History of Tigranes the Great*. ArmenianHighland.com.

Neverov, O. J. 1973. "Mithridates as Dionysus." *Soobshcheniya Gosudarstvennogo Ermitazha* 37:41-45.

Newman, Cathy. 2005. "Twelve Toxic Tales." *National Geographic* 207 (Mayıs): 2-31.

Norton, Stata. 2006. "The Pharmacology of Mithradatium: A 2000-Year-Old Remedy." *Molecular Interventions* 6:60-66.

Oberdorfer, Don. 2004. "Tet: Who Won?" *Smithsonian* (Kasım): 117-23.

Oikonomides, A. N. 1962. "A Statuette of Mithridates the Great." *Archaeology* 15:13-15.

Olbrycht, Mark. 2009. "Mithridates Eupator and Iran." Højte 2009a.

Pain, Stephanie. 2008. "From Poison to Plague: Mithridates's Marvelous Medicine." *New Scientist* (Ocak 26): 52-53.

Parke, H. W. 1988. *Sibyls and Sibylline Prophecy in Classical Antiquity*. Londra: Routledge.

Peck, Henry Thurston. 1898. "Mithridates VI King of Pontus." *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*. New York: Harper.

Pillonel, Cedric. 2005. "Les guerres mithridatiques: essai de quantification des armees pontiques." Univ. of Lausanne, Switzerland, www.strabon.ch/ mithridate/quantification/article.html

Polupudnev, V. 1993. *Mitridat: Istoricheskii roman*. (Tarihî roman) Moskova: Izdvo Kvorum.

Racine, Jean. 1965 [1673]. *Mithridate*. Editör ve yorum G. Rudler. Oxford: Blackwell.

Raffi, Aram. 1959 [1916]. "Armenia, Its Epics, Folk-Songs, and Medieval Poetry." *Armenian Legends and Poems*'daki kapanış yazısı, ed. Z. C. Boyajian. Gözden geçirilmiş ikinci basım. London: Dent.

Raloff, Janet. 2005. "Plants Take Bite Out of Deadly Snake Venoms." *Science News* 167 (Mart 26): 206.

_____. 2007. "Counterintuitive Toxicity" *Science News* 171 (Ocak 20): 40-42.

Ramsey, John T. 1999. "Mithridates, the Banner of Ch'ih-yu, and the Comet Coin." *Harvard Studies in Classical Philology* 99:197-253.

——. 2007. "A Catalogue of Greco-Roman Comets from 500 B.C. to A.D. 400." *J History of Astronomy* 38: 175-97. Ayrıca *Syllecta Classica*, özel sayı 17'de yayınlanmıştır.

Rank, Otto, F.R.S. Raglan ve Alan Dundes. 1990. *In Quest of the Hero*. Princeton: Princeton Univ. Press.

Reinach, Theodore. 1890. *Mithridate Eupator, roi de Pont*. Paris: Firmin-Didot. Tıpkıbasım. Elibron Classics.

Richards, G. C. 1941. "Strabo: The Anatolian Who Failed of Roman Recognition." *Greece & Rome* 10, 29: 79-90

Rigsby, Kent J. 1988. "Provincia Asia." *Transactions of the American Philological Association* 118:123-53.

_____. 1996. *Asylia: Territorial Inviolability in the Hellenistic World*. Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press.

Root-Bernstein, Robert S. 1991. "Infectious Terrorism." *Atlantic Monthly* 267,5 (Mayıs): 44-50.

Rostovtzeff, M. 1919. "Queen Dynamis of Bosporus." *J Hellenic Studies* 39: 88-109.

_____. 1921. "South Russia in the Prehistoric and Classical Period." *American Historical Review* 26, 2: 203-24.

_____. 1932. "Mithridates." *Cambridge Ancient History*, cilt 9, bölüm 5. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Sacks, Kenneth. 1990. *Diodorus Siculus and the First Century*. Princeton: Princeton Univ. Press.

Sadie, Stanley. 1972. "Note on Mozart's First Serious Opera." *Musical Times* 113: 41-42.

Sagona, Antonio ve Claudia Sagona. 2005. *Archaeology at the North-East Anatolian Frontier, I: An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province*. Ancient Near Eastern Studies. Oakville CT: David Brown.

Samulev, V. F. 2004. *Tsar' Mitridat VI Evpator: Povesti I rasskazy*. (roman) Ialta, Ukrayna: Elga.

Sanford, Eva M. 1937. "Contrasting Views of the Roman Empire. *American J Philology* 58,4: 437-56.

——. 1950. "Roman Avarice in Asia." *J Near Eastern Studies* 9, 1: 28-36.

Santangelo, Federico. 2007. *Sulla, the Elites, and the Empire: A Study of Roman Policies in Italy and the Greek East*. Leiden: Brill.

Saprykin, Sergey. 2004. "Unification of Pontus: Bronze Coins of Mithridates Eupator as Evidence of Commerce in the Euxine." Konferans bildirisi, *Black Sea in Antiquity: Regional and Interregional Economic Exchanges*, Sonderborg, Danimarka, 28 Mayıs.

_____. 2009. "Religion and Cults of the Pontic Kingdom." Højte 2009a.

Saprykin, S. Y. ve A. A. Maslennikov. 1995. "Bosporan Chora in the Reign of Mithridates VI Eupator and His Immediate Successors, Part I." *Ancient Civilizations* 2, 3: 261-81.

Sarikakis, Theodore. 1976. "Les Vespres Ephesiennes de l'an 88 av. J.C." *Epistemonike Epeteris tes Philosophikes* (Selanik) 76:253-64.

Scarborough, John. 2007. "Attalus III of Pergamon: Research Toxicologist." Bildiri, 27th Annual Meeting of the Classical Association of South Africa, Cape Town, 2-5 Temmuz.

_____. 2008. "L. Aelius Gallus." *Encyclopedia of Ancient Natural Scientists*, ed. P. Keyser ve G. Irby-Massie, 34-35. Londra: Routledge.

Scheidel, Walter. 2005. "Human Mobility in Roman Italy, II: The Slave Population." *J Roman Studies* 95: 64-79.

Scullard, H. H. 1970. *From the Gracchi to Nero: A History of Rome from 133 BC to AD 68*. gözden geçirilmiş üçüncü baskı. Londra: Butler and Tanner.

Selsky, A. ve H. Loven. 2006. "Three Detainees Hanged Themselves." Associated Press haber yazısı, Haziran 11.

Sheldon, Rose Mary. 2003. *Espionage in the Ancient World: An Annotated Bibliography*. Jefferson NC: McFarland.

_____. 2005. *Intelligence Activities in Ancient Rome*. New York: Frank Cass.

Sherwin-White, A. N. 1977. "Ariobarzanes, Mithridates, and Sulla." *Classical Quarterly*, new ser., 27,1: 173-83.

_____. 1994. "Lucullus, Pompey and the East." *Cambridge Ancient History*,

ed. J. A. Crook, A. Lintott ve E. Rawson, 229-55, cilt 9, *Last Age of the Roman Republic*. Gözden geçirilmiş ikinci baskı. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Singh, K. Gajendra. 2003. "West vs. East, at Daggers Drawn." *Asia Times* (3 Nisan).

_____. 2006. "The Great Western Demonology Circus." Baş makale. *El Cezire*, 10 Nisan. www.aljazeerah.info/Opinion

Sitwell, Nigel. 1986. *Outside the Empire: The World the Romans Knew*. London: Paladin.

Smith, William, ed. 1890 [1843]. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray.

Snaith, Guy, ed. 2007. *La Morte de Mitridate, by La Calprenede*. Yorumlu basım. University of Liverpool Online Series, French Texts, www.liv.ac.uk/soclas/ los/index.htm

Sonnabend, H. 1998. "Ein Hannibal aus den Osten?" *Alte Geschichte: Wege- Einsichten-Horizonte: Festshriftfur Eckart Olshausen zum 60. Geburtstag*, ed. U. Fellmeth ve H. Sonnabend, 191-206. Zürih: Hildesheim.

Stoneman, Richard. 1987. *Across the Hellespont*. London: Hutchinson.

"Stopping Mithridates." 2005. Arazi notları. *Odyssey* (Mart-Nisan): 12.

Stothers, Richard. 2007. "Unidentified Flying Objects in Classical Antiquity." *Classical Journal* 103: 79-92.

Strauss, Barry. 2004. *The Battle of Salamis*. New York: Simon and Schuster.

_____. 2005. "The Agony of War under Oars." *Naval History* (Şubat): 39-42.

_____. 2009. *The Spartacus War*. New York: Simon and Schuster.

Stuart, David. 2004. *Dangerous Garden*. Cambridge: Harvard Univ. Press.

Sullivan, Richard. 1980. "The Dynasty of Cappadocia." *Aufstieg und Niedergang der romische Welt/Rise and Fall of the Roman World*, 2. Principat, 7. cilt, ed. E. Temporini ve W. Haase. Berlin and New York: De Gruyter.

Summerer, Latife. 2009. "The Search for Mithridates: Reception of Mithridates between the 15th and 20th Centuries." Højte 2009a.

Swann, John P. 1985. "The Universal Drug: Theriac through the Ages." *Medical Heritage* 1, 6: 456-58.

Talbert, Richard. 2000. *The Barrington Atlas of the Greek and Roman World* ve *Map-by-Map Directory*. 2 cilt. Princeton: Princeton Univ. Press.

Tezcan, Mehmet. 2003. "The Iranian-Georgian Branch of the Silk Road, 1st to 4th centuries." Bildiri, *1st International Silk Road Symposium*, Tiflis, Gürcistan, Haziran 25-27.

_____. 2007. "Pontos Krallığı" ("Pontus Kingdom, 3rd c BC to 4th c AD"). *The Pontos Question from the Beginning to the Present* (Türkçe), ed. V. Usta, 77-108. Serander.

Totelin, Laurence. 2004. "Mithradates' Antidote—A Pharmacological Ghost." *Early Science and Medicine* 9,1:1-19.

Touwaide, Alain. 2008. "More Than the Sex of Angels." *History of Science Society Newsletter* (Nisan): 4-13.

Traina, Giusto. 1995. "From Crimea to Syria: Redefining the Alleged Historical Earthquake of 63 BC." *Annali di Geofisica* 38, 5-6: 479-89.

Tsetskhladze, Gocha. 2001. *North Pontic Archaeology: Recent Discoveries and Studies*. Leiden: Brill.

Ussher, James. 2007 [1658 İngilizce, 1654 Latince]. *The Annals of the World*. Editör, gözden geçiren ve güncelleyen L. Pierce ve M. Pierce. Green Forest AR: Master Books.

Utley, Francis Lee. 1965. *Lincoln Wasn't There, or Lord Raglan's Hero*. Washington, DC: College English Association.

Vogel, Gretchen. 2001. "How the Body's 'Garbage Disposal' May Inactivate Drugs." *Science* 291 (5 Haziran): 35-37.

Vollenweider, Marie-Louise. 1995. "218-Mithridates vi assimile a Alexandre le Grand." *Camees et intailles*, 1. cilt, *Le Portraits grecs du Cabinet des medailles, Catalogue Raisonne*. Paris: Bibliotheque nationale de France.

Walbank, F. W. 1984. *A Historical Commentary on Polybius*. 2. cilt. Oxford: Clarendon Press.

Ward, John. 1749-50. "An Attempt to Explain an Ancient Greek Inscription, Ingraven on a Curious Bronze Cup." *Philosophical Transactions* 46: 488-99.

Warmington, B. H. 1969. *Nero: Reality and Legend*. New York: Norton.

Watson, G. 1966. *Theriac and Mithridatium: A Study in Therapeutics*. London: Wellcome Historical Medical Library.

Welles, C. Bradford. 1974 [1934]. *Royal Correspondence in the Hellenistic Period*. Chicago: Ares.

West, Stephanie. 2003. "The Most Marvelous of All Seas: The Greek Encounter with the Euxine." *Greece & Rome* 50, 2: 151-67.

White, Matthew. 2002. "Body Count of the Roman Empire." www.users.erols.com/mwhite28/romestat.htm

Widengren, Geo. 1959. "The Sacral Kingship of Iran." *The Sacral Kingship, Studies in the History of Religions*, Ek 4. Leiden: Brill.

Wilbraham, Richard. 1839. *Travels in the Trans-Caucasian Provinces of Russia*... 1837. London: Murray.

Wynne-Tyson, E. 1972. *Mithras*. New York: Barnes & Noble.

Younger Edda (*Snorre's Edda*, *Prose Edda*). 1879. Ed. ve çev. Edda Snorra Sturlusonar, Snorri Sturluson ve Rasmus Bjorn Anderson. Griggs and Co.

Zammit-Maempel, G. 1978. "Handbills Extolling the Virtues of Fossil Sharks' Teeth." *Journal of Maltese Studies* 7: 211-24.

Zin'ko, V. N. 2004. *Iz sobranija Kerc(hat)enskogo gosudarstbnnogo istoriko-kul'turnogo zapobednika, torn. 1, Antic(hat)naja skul'tura*. Kiev: Mistetstvo.

Dizin

I. Antiokhos 114, 117
I. Dareaios *bkz.* Dareiaos
I. Elizabeth 278
I. Mithradates 83, 94, 137, 146, 285
I. Pharnakes (büyükbabası) 54, 66, 94-96, 129, 183, 407
II. Eumenes 65, 183
II. Mithradates (büyük büyükbabası) 94, 182
II. Seleukos 182
II. Tigranes 35-37, 154
III. Antiokhos (Büyük) 39, 65, 119, 125, 155, 183, 348
III. Attalos 65-67, 69, 79, 114, 116, 125, 178, 271, 274-75, 296, 348
III. Dareaios 44, 75, 104, 129, 168, 364, 388, 402-03
III. Eumenes 348
III. Kleopatra 44, 184
III. Mithradates 94
III. Nikomedes 144-49, 153-54, 157
IV. Mithradates (büyük amcası) 113
IV. Nikomedes 145, 157-66, 169-73, 176, 181, 183, 187-88, 190, 216, 234, 252, 256, 263-64, 296, 301, 348
IV. Tigranes *bkz.* Tigranes
V. Mithradates Euergetes (babası) 2, 46, 51, 77, 94
VI. Ariathes 51, 78, 146-47, 153, 181, 191
VI. Mithradates (Eupator Dionysos) *bkz.* Mithradates
VII. Ariathes 146-48
VII. Kleopatra 3, 288
VIII. Antiokhos Grypos *bkz.* Grypos
VIII. Ariathes 148-49, 153
VIII. Henry 278
VIII. Ptolemaios 44, 184, 250
IX. Ariathes 148, 153, 157, 163, 174, 410
XIV. Louis 2, 419, 430
Adobogiona (Galatialı prenses) 129, 245, 247, 289, 414
afyon 261, 273,
akgünlük 273, 291
akik ve akik yüzükler 117, 133, 155, 164, 180, 198, 240, 281-83, 376, 407, 413, 415
alametler 24, 34, 36-37, 39-42, 47, 50, 53, 69, 78, 119, 124, 151, 206-08, 213-14, 220, 222-23, 229, 247, 286, 304, 306-07, 423 *ayrıca bkz.* kehanetler, mucizeler, rüyalar
altın 39, 60-61, 70, 93, 130-31, 133, 176, 179, 189, 191-92, 219, 227, 312, 329-30, 338, 349, 353, 358, 399, 407, 415
Altın Post 62, 71-72, 371
Amisos kuşatması 316-18, 331, 353
Amnias Nehri 89, 168
Anadolu 4, 10, 15, 17-18, 21-23, 25, 28, 32, 37, 41, 43, 52-53, 56, 59, 61, 63-65, 92, 105-06, 119, 136, 143, 157-58, 160-61, 174, 176, 179, 189, 197, 201, 213, 218, 238, 259, 265, 290, 295-96, 301-02, 334, 348
Anadolu halkları 4, 188, 195
Anadolu isyanı 68, 70, 125, 153, 176, 294
Anadolu'nun işgali 125, 191, 348
Anahit ya da Anahitis 18, 95, 101
Antikythera düzeneği 2, 332-33
Antikythera Adası 332
Apollon 52, 69, 216, 227-28
Apollon Tapınağı (Delos) 215
Apollon Tapınağı (Lykia) 207
Apollon Tapınağı (Roma) 282
Apollonia 67
Apollonis 178
Apollonios 226
Appianos 4, 15, 21-22, 44, 146, 160-61, 164-65, 167, 170, 172, 174, 185, 188, 194, 203, 205, 211, 224-25, 229-30, 233, 238-39, 250, 255, 265, 269-70, 296-97, 299,

310, 313-14, 321-22, 340, 350, 354, 362-63, 371-73, 378-79, 385-87, 389, 391-93, 395, 399, 403, 406, 408-09, 411, 430
Mithradates Savaşları 4, 22, 161
Appius 331, 334-35, 338, 348
Appius Yolu 277, 317
Aquillius, Manius 157–166, 171–73, 176, 178, 181, 184, 187-94, 198, 200, 216, 219, 258, 263, 399
Aquillius, Manius (Yaşlı) 69-70, 126, 157–166, 188-89
araba yarışları 56, 136, 142-43, 168, 235, 245, 248, 260
Arabistan 273, 290, 341
Aristonikos 65, 67-70, 83, 93, 125, 127, 144, 153, 162, 173, 176, 185, 269, 286, 297, 312, 337, 348
Arkathios (oğlu) 129, 168-69, 202, 216-17, 219, 232, 238, 243-44
arkeolojik araştırmalar 4, 5, 7-9, 12, 45, 49, 92-93, 120, 225, 230, 240, 332, 403, 415 *ayrıca bkz.* gömme adetleri, kurganlar, sikkeler, yazıtlar
Arkhelaos (general) 130, 153, 167, 169, 202, 209, 215-19, 223-26, 232-36, 238-40, 243, 250-53, 255-57, 262-63, 297, 304
Arkhelaos (oğlu ya da torunu) 131
Arkhimedes 332
Arevordikler 68, 69
Argonautlar 62, 71, 96, 332, 373
Ariobarzanes 94, 153, 155, 157-58, 163, 165, 222, 252, 261, 264-65, 290-91
Aristion 202, 214-16, 218, 222, 228-29, 231
Aristobolos 407
aristokratlar 123, 201-02, 214, 245-47
aristolokhia *bkz.* panzehirler, zehirler
Aristonikos (amiral) 297, 312, 337
Aristonikos (arpçı) 70, 286
Aristonikos (isyancı) 65, 67-70, 83, 93, 125, 127, 144, 153, 162, 173, 176, 185, 348
Aristoteles 52, 54, 104, 228
Armazi Kalesi 373-74, 378-80, 383
Arsakes (Parth Kralı) 164
Arsakid Krallığı 121
arsenik 80-81, 89, 109, 112, 115, 137, 244, 270-75, 281, 387
Arslan, Murat 4
Artaksata 63, 154, 157, 290, 341, 343, 346, 349, 375
Artaphernes (oğlu) 129, 390-91, 399, 407
Artemis 18, 207, 262, 294, 315
Arthur (kral) 46
Arykanda 178
Asia Eyaleti 11, 15, 17, 21, 23, 53, 67, 120, 135, 138, 158, 173, 176, 178, 187-88, 192, 213, 217, 222, 256, 259, 295, 335 *ayrıca bkz.* Asya
asimetrik savaş 337, 351
askeri stratejiler 5, 269, 294, 311, 318, 337, 341, 343, 351, 355, 363, 371 *ayrıca bkz.* Mithradates'in stratejist yönü
askeri talimler 57, 101, 143, 152, 160, 337
Asklepiades 275, 277
Asklepiodoros 121
Asklepios 18, 90
Asklepios tapınakları 18, 23, 66, 138, 184, 227, 258
astronomik kayıtlar 32-33, 305, 332, 364
Asya 4, 8, 15, 21-22, 39-41, 105, 136, 165, 176, 179, 184, 190, 199-200, 211, 219-20, 251, 253, 296, 408 *ayrıca bkz.* Asia Eyaleti
at kurbanı 299
Atatürk 4
ateş 41, 53, 90, 173, 206, 265-67, 300, 338, 371
Athena 223, 228, 254, 312
Athena Tapınağı (Troia) 254
Athenaios 199-201, 247
Sofistlerin Şöleni 199
Athenais (kızı) 130, 264
Athenion 41, 198-202, 215-16
Atina 25, 41, 132, 138, 180, 198-99, 201-02, 211, 214-18, 222-24, 228-31, 246, 250, 259, 269, 376
Atina Dionysos Tiyatrosu 200
Atina kuşatması 216, 230, 250, 376
Atinalılar 41, 121, 198-201, 208, 223, 228-31
Atropatene (Azerbaycan) 341, 350
Attalos *bkz.* III. Attalos
Attalos Stoası 199
Augustinus (Aziz) 21, 260
Augustus (imparator) 277, 414
Autolykos (Argonaut) 71, 332
avlanma 57, 82, 84, 87, 347, 368
Ay Işığı Savaşı 363-65, 368, 372, 376, 405
ayurveda hekimleri 274

Bagoes 157
Bahman Yaşt 39
Bakkhides 321-22, 324, 327, 331, 371

Baktria 284, 288, 311, 316, 341
Bakü 53, 72
bal 100, 104, 112, 115, 265, 273-74, 276, 282, 345, 359, 373
balayı 129, 139, 191, 243, 247
baldıran otu 54, 66, 79, 261, 271, 273, 276, 287
Ballesteros-Pastor, Luis 8, 179
Mitridates Eupator, rey del Ponto 8
Balsdon, J.P.V.D. 194
barbarlar 12, 76, 105, 117, 137, 164, 202, 216-17, 233-37, 239-40, 297, 314, 330, 335, 341, 346, 350-51, 373, 389, 399, 406, 408, 414, 424
Barsine (Pers prensesi) 43-44
Basilidai 297
Bastarnai 134, 157, 164, 191, 233, 297, 301, 372, 408
Bekker-Nielsen, Tønnes 196, 424-25, 427
Bellona 101
Bengston, Hermann 8
Bepolitanos 244
Berberi göçerler 126
Berenike 129, 247-48, 316, 324, 327
bilimsel deneyler 80, 276, 287-88 *ayrıca bkz.* Mithradates'in deneyleri
Billaros küresi 332-33
bilgisayar *bkz.* Antikythera düzeneği
bin Ladin, Usame 9-10
binbirdelik otu 273, 275-76
binicilik 46, 57, 137, 142, 152, 385 *ayrıca bkz.* Mithradates'in biniciliği
Birleşmiş Milletler 24, 26
Bit Yiyenler 371
Bithynia 62, 65, 69, 105, 123, 135-37, 144-47, 153-54, 157-63, 165-66, 168-69, 171, 173, 176, 181-83, 190, 200, 202, 219, 233, 252, 254, 257, 264, 290, 295-96, 301-02, 304, 310-11, 313-14, 341, 395, 413
Bithynia Eyaleti 302
Bituitus 139, 289, 353-54, 368, 395-99, 401, 404, 413-14
Blossius 67
Boccaccio, Giovanni 366-67, 405, 429
Ünlü Kadınlar 405
Bocchus 127
Boğaz depremi 61, 174, 390
Boiotia 216-18, 222, 233, 238-41, 251
Bolich, Gregory 26
borçlar 123, 125, 135, 159, 179, 189, 198, 227, 249, 256, 334, 423
Bosporos Krallığı 132-33, 174, 184, 219, 261, 316, 322, 333, 360, 364, 371-72, 377, 380, 385, 387, 390-92, 401, 405, 412, 414, 416-17, 420, 422-23
botanik 66, 134, 141, 178, 274, 287, 426
Boudicca 24-25
Bouplagos 40
Bruttius 217-19
Budha 46
Bush, George W. 9
büyücüler *bkz. Magus*'lar, şamanlar
Büyük İskender 1, 4, 6, 12, 17, 20, 42-47, 50, 52, 54, 57, 62, 70, 72, 74-80, 83-85, 87, 93, 99, 101-09, 111, 118, 122, 133, 137, 140, 143, 168-69, 180, 183, 185, 214, 218, 245, 282, 331, 363-64, 373-74, 388, 411
Büyük Katerina 283

Caesar, Iulius 3, 264, 277, 282, 416-18, 423
Camp, John 236
cariyeler 48, 141, 207, 265, 270, 282, 286
Cassius Dio 4, 260, 344-45, 363, 373-74, 377, 379, 388, 390, 395, 399-403, 423
casusluk 122, 125, 147, 157, 175-76, 196, 198, 206, 220, 233-34, 243, 245, 250, 263, 294, 321, 340, 388
Celsus 277
cenaze ve gömüler 113, 209, 244, 291, 355, 374, 403, 411, 424
Cengiz Han 43
centurio 354-55
Champlin, Edward 11
cıva 60, 80-81, 287
Cicero (Marcus Tullius) 4-5, 11, 22, 28, 269, 294, 329, 360, 389, 401, 409
Cimbri 182
Cinna 213, 222, 238
cinsel hayat 60, 98, 101-03, 337, 426-27
Cotta 296, 301-02
Crassus, M. Licinius 69, 191-92

Çandragupta (kral) 116
Çaraka 274
Çeçenistan 3, 379
çeşniciler 116, 281
çıbanlar 386-87
Çin 32-33, 37, 131, 155, 278, 284
çöpleme (karacaot) 54, 66, 70, 79-80, 97

daktylotheke bkz. akik yüzükler
dalkavuklar 142-43, 211
Damagoras 203-06, 217, 250
Dandaridai kavmi 297
Dardanos 253, 255
Dardanos Barışı 251, 257-58, 260, 263, 270, 289-92, 296, 301, 304
Dareios (oğlu) 129-30, 390, 407
Dareios (Pers kralı) 12, 42-44, 52, 57, 74, 76, 104, 106, 117, 133, 143, 183, 265, 283, 285, 288, 347, 351-52, 407
Dareios (torunu) 393, 399, 412
Daryal Geçidi 379-84
de Pizan, Christine 367-68, 429
City of Ladies (Kadınlar Şehri) 367
defne tacı 39, 313-14
Delos 23, 59, 85, 87, 110, 120-21, 138, 202, 207, 215-17, 246
Delos Anıtı 147, 348
Delphoi 40, 180, 207, 227-28, 236
Demeter 390
Demetrios Poliorketes 138, 202-03, 206
Demokritos (Mısırlı) 274
deniz savaşları 68, 204
depremler 61, 138, 174, 295, 299, 339, 390
dikarion 116, 262
dil taşı 281
Diodoros (Edremitli) 123
Diodoros (filozof ve devlet adamı) 202
Diodoros (Sicilyalı) 5, 102, 148, 188, 195, 258
Diodoros Zonas 211
Diogenes (Archelaos'un oğlu) 239
Diogenes (kinik filozof) 62, 83, 98
Dionysos 42, 46-47, 77, 122, 179, 215, 259, 344, 422
Dionysos (hadım) 297, 313-14
Dionysos (lakabı) 31, 42-43, 51, 113, 260, 405
Dionysos Tiyatrosu (Pergamon) 191, 219
Diophantus, 76, 107, 117, 261
Dioskourias 379-80, 382
doğa tarihi 6, 54, 103, 115, 275, 279, 430
doğal afetler 25, 390
Doğu-Batı ilişkileri 1, 3, 10-12, 27-28, 36, 42, 151, 180, 348, 364, 388, 408
Dorylaion 179
Dorylaios (arkadaşı) 51, 53, 75, 77, 87, 90, 101, 103, 109, 120-21, 167, 179, 217, 238-40, 243, 245-46, 251, 256, 265, 281, 288, 297, 316, 321-23, 330, 427
Dorylaios (general) 51, 60, 87
dövmeler 23, 52, 98, 198, 233, 235, 415
Dromikhaites 217, 224
Druid rahipleri 209, 274
Drypetina (kızı) 130, 316, 360, 368-69, 376
Duggan, Alfred 8, 218, 342, 386, 389
He Died Old: Mithradates Eupator, King of Pontus 8
Dynamis (torunu) 393, 412, 414, 418

Efes
Efes Artemis Tapınağı 18-20, 23, 175
eğitim 5, 32, 48-82, 128, 143
eğlenceler 77, 95, 112, 142, 270, 285, 336, 373
eğri kılıç 37, 41, 57, 78, 118
Eksipodras (oğlu) 129, 385, 393
elektron 281
Emerson, Ralph Waldo 272, 431
"Mithridates" 272, 431
engerekler 65, 80, 102, 115, 138, 271-72, 274-76, 278, 346 *ayrıca bkz.* yılan zehiri, zehirli yılanlar
Eni 207
Enyo 101
Erciyas, Deniz Burcu 9, 27
Ermeniler 35, 345
Ermenistan 3
Erythrai 178-79, 194
etnobotanik 115, 274
Etrurialılar 183
Euboia 202, 217, 226, 235, 243, 251, 253
Eumakhos 244, 297, 310-11
Eupatoria 317
Eupatoristai 285
eupatorium 115
Eupatra (kızı) 130, 390, 399, 407
Euripides 6, 54, 209, 247
Troialı Kadınlar 247
Eutropius 353
evlilikler 43, 51, 114, 154-55, 162, 185, 187, 247, 366, 423

Fannius, Lucius 294, 297, 301
Fenike 129, 156, 162, 250, 317, 334, 375, 377
Ferguson, Niall 7
Virtual History 7
Filistin 293, 388
Fimbria 238-39, 241, 253-55, 257-59, 261, 290, 302-04, 308, 312, 336, 346, 353, 355

Flaccus 238-39, 241, 251, 254, 303
Ford, Michael Curtis 8, 304-05, 405, 431
The Last King 8, 431
Frig-Pers başlığı 71, 117, 366, 412
Frontinus 363
Fronto, Marcus Cornelius 194
Furialar 207-09

Gabinius 264-65
Gaddis, John Lewis 6
Landscape of History 6
Gaius 53, 75, 87, 101, 121, 144, 149, 368, 402, 413
Galatia ve Galatialılar 62, 129, 135-37, 146, 149, 158, 165, 171, 176, 216, 233, 243-45, 247, 256, 263, 289-90, 295, 297, 310-11, 315, 317, 329, 342, 356
Galenos 5, 66, 278
Galya ve Galyalılar 31, 62, 97, 124, 139, 148, 182-83, 195, 209, 227, 274, 277, 289, 294, 299, 368, 389, 391
Gaugamela Savaşı 75, 168
Gauros 385
Gecenin Kızları 208
Gellius, Aulus 275, 289
gemoloji 281
gerilla savaşı *bkz.* asimetrik savaş
Germania 119, 144, 149, 151
Germen Keltleri 134
Germen kavimleri 144
Gibbon, Edward 414
Girit 77, 131, 332
gladius'lar 128, 235
glossopetra 281
Gordyene ve Gordyeneliler 341, 345, 350
Gordion 137
Gordios 87, 146-48, 153-55, 157, 182, 263-65, 297
Gouras 352, 358
göçerler 58, 61-62, 80, 95, 98, 105-06, 126-27, 131-33, 148, 154, 156, 173, 183, 239, 293, 319, 335-36, 340-41, 347, 350-52, 363, 366, 368, 379, 385, 390, 406, 413, 415
Gökırmak *bkz.* Amnias Nehri
gömme adetleri *bkz.* cenaze ve gömüler
gösterim 47-48
Grypos 121, 290
güneş *bkz.* Helios
Güneş Ülkesi Yurttaşları 67-69, 93, 125, 127, 153, 158, 162, 173, 188, 348
Güneşin Çocukları *bkz.* Arevordikler
Gürcistan 3, 34, 62, 70, 373, 379, 384 *ayrıca bkz.* Kolkhis
güreş 57-58, 141

hadımlar 48, 52, 112, 138, 175, 184, 248, 286, 297, 313-14, 316, 321-22, 324, 327, 391, 393, 397
Hakikat ve Işık 31, 53, 55, 57, 69, 171, 260, 420, 426
Halkçılar 149, 213, 251, 257, 269, 294, 308, 336, 355
Halley Kuyrukluyıldızı 24, 35-36, 156, 213-14
Halys Nehri 80, 89, 95
Han sülalesi 32-33
Hannibal 3, 27-28, 38, 52, 62-65, 68, 104, 118-19, 123-24, 155, 181, 183, 209, 213, 269, 281, 295, 304, 307, 310, 349, 352, 372, 389, 391, 395, 409, 413
Hare, Robert 425
harem 2, 43, 48, 113, 129, 139, 141, 185, 187, 247, 316, 322, 341, 391, 424, 426 *ayrıca bkz.* cariyeler
harpe 37, 57
Harry Potter 42, 46
haşhaş 79, 277-78
Hazar Denizi 53, 72, 297, 304, 346-47, 372-75, 380, 383, 391
Hazar Geçidi 378
Helene 6, 414
Heliopolis 68
Heliopolitai *bkz.* Güneş Ülkesi Yurttaşları
Helios 138, 203, 267, 299
Hellespontos 313
Herakleia 4, 137, 315
Herakles 17, 46-47, 72-74, 85, 99, 140, 313, 347, 371, 373, 407, 422
Hermaios 53, 87, 121, 316, 321-22, 368
Hermitage Müzesi 283, 412
Hermokrates 297
Herodotos 6, 53-55, 101, 106-07, 208, 227, 337, 351-52
hilat giyimi 44, 117
Hindistan 10, 15, 25, 80, 103, 107, 116, 131, 180, 262, 273, 284, 388
Hippolyte 72, 347
Hitchner, R. Bruce 26-27
Holland, Tom 8
Rubicon 8

Homeros 54, 101, 104-05, 107, 142, 168, 318, 414
İlyada 54, 104-05, 107, 414
Homoloikhos 234
hormesis 276, 397
Høtje, Jakob Munk 94, 403
Housman, A.E. 271
Hypaipa 248
Hypericum bkz. binbirdelik otu
Hypsikratea 129, 347, 353-54, 364-68, 370, 374, 380, 383, 385, 403-06, 410, 414-18, 429-30
Hypsikrates *bkz.* Hypsikratea
Hystaspes'in Kehaneti 39

Iosephus 185, 293, 417
Irak 3, 9
Irak Savaşı 9-10
ırkçılık 8, 342
Iustinus 4, 31-33, 45, 50, 66, 78-79, 82, 85-87, 106, 136, 139, 143, 147, 155, 181, 188, 269, 388
Iuvenalis 82, 272, 276

İason 62, 71, 96, *ayrıca bkz.* Argonautlar
İasos 178, 259
İazyges 297
İberia 380
İberiler 233, 371, 373, 375, 378, 408
içki yarışmaları 143
İkizari Kalesi 92, 112
iksirler 2, 46, 70, 72, 358
ilaçlar 2, 54, 60, 66, 72, 78-80, 89, 115-16, 128, 271-72, 274-80, 284, 322, 397 *ayrıca bkz. Mithridatium*, panzehirler
İlion 254, 312
İnguşetya 379
insan kurbanı 208-09, 217, 262, 327
intihar 116, 281, 385, 392-93, 396-98, 400, 402, 405, 410, 423
İpek Yolu 131, 155, 284, 380
İphigeneia 209, 262
İran 1, 3, 31-32, 39, 43, 52-53, 83, 93, 118, 133-34, 154, 265, 289, 346, 364, 373, 382, 409, 422 *ayrıca bkz.* Persler
İran Körfezi 304
İris Nehri 90
İsa 31, 44, 46
İsis 207
İsis Tapınağı (Rodos) 206
İskender *bkz.* Büyük İskender
İskenderiye 111, 226, 271, 332, 411
İskit Kapıları 378-79, 385, 389
İskit seferi 133
İskit ülkesi 37, 60, 72, 80, 96, 115, 121, 168, 183-84, 216, 219, 233, 296-97, 316, 333, 337, 351, 352, 372, 374, 378-79, 381, 385, 389, 391, 406, 414
İskitler 58, 80, 95, 97, 105-06, 115, 131-33, 162, 164, 167, 233, 271, 289, 299, 319, 378, 380, 385, 397, 413
İtalya ve İtalyanlar 15, 22-23, 25, 38, 122, 158, 179, 182, 192-94, 202, 213, 215, 217, 252, 259, 288, 295, 301, 310, 332, 391
İspanya 38, 119, 124-26, 149, 209, 294-95, 301-02, 304, 308, 310, 317, 353
İssos Savaşı 43, 75
itüzümü 54, 79, 115
İugurtha 119, 124, 126-28, 144, 149, 183, 195, 209, 215, 240, 281, 292, 319, 337, 351

Jeanne D'Arc 46
Jüpiter Tapınağı (Roma) 40

Kabeira 95-96, 287-88, 316-17, 319-24, 329-30, 336, 358
Kafkas Dağları 319, 372
Kafkas (bozkır) engereği 271, 275
Kafkaslar 3, 31, 36, 70-72, 96, 233, 290, 319, 335, 346-47, 371, 373-75, 377-83, 385, 387, 391-92, 405, 407, 410, 417
kahraman arketipi 46-47
Kainon Khorion (Yeni Hisar) 287, 324, 360, 376
kaleler ve surlar 90-91, 93, 104, 109, 130-31, 133, 137, 202, 223, 225, 232, 289, 307, 309, 323, 376, 390-91
Kallimakhos 287, 316, 331, 352-53
Kallistratos 280, 330
Kalomodrys 143
kalsiyum karbonat 79, 281, 311
Kaphis 227
Kappadokia 49, 51, 53, 62, 69, 78, 87, 95, 101-02, 105, 135-37, 144, 146-49, 152-58, 161-67, 174, 176, 181-84, 191, 200, 219, 222, 233, 252, 256-57, 261-65, 282, 285, 289-93, 295, 297, 321, 337, 341, 345, 353, 355, 360, 408

Kappadokia Komanası 262
karacaot *bkz.* çöpleme
Karadeniz 1, 5, 9, 11, 24, 31, 34, 43, 52, 59-63, 71, 80, 96-97, 119, 127-29, 131-36, 155, 157, 159, 162-67, 178, 183-84, 200, 211, 262, 285, 310, 330, 347, 371-73, 406
Karadeniz Herakleiası 4
Karadeniz İmparatorluğu 2, 4, 7, 29, 132, 144, 160, 260, 270, 289, 294, 379, 416, 423
Karanlık 53, 69
Karpatlar 191, 297, 372, 389
karşıolgusal tarih yazımı 6, 409
Kartaca 59, 64, 123, 125-26, 150, 209, 388
Kartaca Savaşları 38, 59, 63, 123, 125, 128, 307
Kastor 391
katliamlar 24, 33, 194, 259 *ayrıca bkz.* MÖ 88 katliamı
Kaunos 20, 178, 193-94, 205
Kautilya
Arthashastra
Kavafis, Konstantinos 285, 431
"Darius" 431
kaya mezarlar 94, 403
Kazbek Dağı 383-84
kedi otu 114
kehanetler 27, 31, 37-43, 47, 65, 108, 110, 136, 151, 154, 200, 219, 227, 236, 294, 421-22, 424-25 *ayrıca bkz.* alametler, mucizeler, rüyalar
Kerç Boğazı *bkz.* Kimmer Bosporosu
Kennedy, John F. 46
Keramos 178
Kerasion 318
Khaeremon 174-76, 179, 193-94, 196, 370
Khaironeia 218, 229, 232, 234, 236-37, 240, 253
Khaironeia Savaşı (MÖ 338) 168-69
Khalkedon 301, 307
Khalkis 217, 224, 235, 238, 241
Khalybes 233, 297, 318
kılıç otu 387
Kırım Bosporosu 261
kızıl zırnık 81, 274
Kızıl Zırnık Dağı 80-81, 89, 137
Kilikia 131, 138, 153, 156, 200, 233, 264, 293, 315, 331, 358, 377, 408
Kimiata Kalesi 137
Kimmer Bosporosu 60-61
kiraz 77, 318, 357-58, 407, 415
Khios 21, 129, 142, 178, 194, 197, 204-05, 211, 245-48, 250, 257, 324, 431
Khios şarabı 273
Kıbrıs 250, 391
kılıçlar 37, 41, 57, 80, 88, 106, 118, 128, 167, 233, 235, 240, 262, 281, 297, 390, 399, 402 *ayrıca bkz.* eğri kılıçlar
Kırım 3, 34, 53, 60, 132-33, 162, 282-83, 297, 371-72, 375, 377, 385-87, 389, 423
Kızılırmak *bkz.* Halys Nehri
kithara çalgıcıları 265, 285-87
Kleopatra *bkz.* VII. Kleopatra
Kleopatra (kızı) 129-30, 155-56, 185, 316, 338, 341, 370
Kleopatra (küçük kızı) 390-91
Klukhor Geçidi 378
Knidos 178, 194
Kolkhis 3, 34, 62-63, 70-71, 96-97, 131, 134, 164, 174, 184, 233, 247, 261-62, 270, 282, 288-89, 297, 332, 346, 371-73, 375, 377, 381, 389, 413
Kolophon 67, 248
Kommagene 117, 341, 345, 377
Konnakoriks 245, 297, 315
Kopff, E. Christian 10
Korinthos 41, 125, 183
korsanlar ve korsanlık 11, 23, 52, 59-60, 96, 118, 125, 129, 131-32, 135, 138, 153, 162, 167, 184, 226, 233, 238, 250, 259, 264, 294-95, 312, 315, 331-32, 358-60, 371, 378
Kos 20, 44, 178, 184-85, 194, 250, 257, 376
Koundouri, Eleni 240
köleler ve kölelik 15, 18, 20-23, 27-28, 39, 41-42, 53, 60, 68-69, 80-81, 89, 92, 107, 119, 124-25, 131, 138, 144, 151, 183, 193-95, 197, 200-01, 215-17, 223, 228-29, 231, 233, 235, 246-47, 249, 252, 256-57, 259-60, 264, 277, 290, 295, 300-01, 310, 314, 317, 324, 334, 342, 348, 353, 409, 415, 423
Kral'ın Arkadaşları 138
Krateros 169
Krateuas 114-15, 141, 271, 274, 430
Kroisos 18, 197, 227
Ksenokles 123, 180
Ksenophon 53-56, 83, 96-97, 100, 118, 265, 382
On Binlerin Dönüşü 55

Kserkses 57, 105, 168, 208, 288, 299
Kserkses (oğlu) 129, 390, 399
Ksiphares (oğlu) 129, 287, 316, 360
Kudüs 185, 388, 407
Kule İnsanları 95, 97-98, 100, 233, 316, 359, 371-72
kunduzlar 60, 99, 273, 337
kurban ve kurban törenleri 90, 105, 151, 188, 199, 208-09, 217, 262, 265, 299, 310, 334, 400 *ayrıca bkz.* at kurbanı, insan kurbanı
kurganlar 60, 131, 385, 415
kurt metaforu 38, 40, 59, 122, 125, 128, 183, 264
kurtboğan 54, 66, 79
kuşatma makineleri 2, 104, 187, 203, 206-07, 211, 223-24, 228, 232, 287, 297, 307, 309-10, 312, 316, 331, 345, 390
Kuzey Afrika 21, 38, 64, 119, 123, 125-26, 148-49, 219, 273, 292, 319
Kuzey Afrika Eyaleti 125
Küçük Asya 9, 18, 25, 176, 178, 193
Kürdistan 3
Kürtler 4, 25
Kybele 18, 151, 175, 207, 213, 306-07, 310
Kyros (Büyük) 12, 43-44, 46-47, 50, 52-53, 55-57, 62, 83, 87, 93, 106, 118, 133, 136, 143, 154, 168, 183, 265, 267, 288, 373, 380, 402
Kyros (Genç) 55, 98
Kyros (oğlu) 129, 390, 399, 407
Kyros Nehri 373, 375, 379
Kyzikos 137, 143, 301, 305, 307-13, 321, 380
Kyzikos kuşatması 301, 307, 312

Lampsakos 312, 315
Laodike (ablası) 51, 93, 121, 146-47, 153-54, 176
Laodike (annesi) 43, 46, 48, 51, 57, 78, 86, 90, 92-93, 111-13, 147, 421
Laodike (kız kardeşi ve karısı) 51, 112-14, 118, 129-30, 136, 138-41, 147, 185, 261, 372, 422-23
Laodikeia 92-93, 112, 177-78, 316, 368
Lee, Nathaniel 299, 430
Lemnos toprağı 273
Lenaeus, Gnaeus Pompeius 5, 376
Leonippos 175
Lesbos 106, 178, 188, 193-94, 250, 255, 264, 313
Leto kutsal alanı 207
Livius 4, 6, 208, 377, 390
Lucius Cassius 158, 161
Lucullus, Lucius 218, 226, 228, 241, 250-51, 255, 301-09, 311-24, 329-36, 338-53, 355-58, 360, 363, 372, 377, 389, 407-09, 413, 423, 429
Lucretius 102-03, 170
Lukianos 417
Lydia 101, 105, 137, 184, 227, 289
Lykia 138, 178, 188, 205-07, 209, 258, 289

Ma 101
macunlar 274, 278, 338, 415 *ayrıca bkz.* panzehirler
maden tozu *bkz.* kızıl zırnık
madenler ve madencilik 80-81, 89, 97, 137, 219, 247, 287
mahkûm ve tutsaklar 66, 112, 161, 250, 271, 274, 287, 341
Makedonia 32, 43, 46, 62, 108, 125, 129, 185, 216, 230, 248, 260, 354, 422
Makedonia İmparatorluğu 75, 85, 183
Makedonia-Pers İmparatorluğu 43, 59, 119
Makhares (oğlu) 129, 219, 316, 333, 360, 372, 385
Machiavelli, Niccolò 2
Magius, Lucius 294, 297, 301, 308
Magnesia 65, 106, 125, 178, 258
magus'lar 42, 52-54, 71, 78, 105, 107, 154, 205, 207-08, 214, 220, 265-67, 271, 274, 282, 299, 306, 316, 321, 332
Mahagandhahasti 274
Mamisson Geçidi 380
mancınık taşları 224, 229-30 *ayrıca bkz.* kuşatma makineleri
mantarlar 79, 115, 275, 287
Manu Kanunları 116
Marcus Aurelius 278
Mardia 341
Marius, Gaius 126-28, 144, 149-52, 161, 184, 187, 195, 213-14, 238, 240, 251, 254-55, 257-58, 260, 264, 269, 294, 306, 308, 314, 418
Mars 236, 314
Marsi kavmi 179, 182, 213, 275, 289, 294
Martha 151
Massinissa 183
Mastrocinque, Attilio 9, 193, 332-33

Matyszak, Philip 8
Mauretania 126-27
McCullough, Colleen 8, 431
The Grass Crown 8, 431
McGing, Brian 8, 160, 339, 389, 410
The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator 8
Medea 70-72, 79, 371
Memnon 4, 54, 167, 196, 209, 240, 254, 262, 308, 313-14, 316
Men 96, 413
Menandros 321
Menes 274
Meniphilos 368, 370, 376
Menophilos 316
Merry, Robert W. 10
mersin ağacı 117, 133, 265
Metellus 195
meteoritler 305-07
Metrodoros (Skepsisli) 5, 123, 180, 211, 288, 339, 374, 417
Metrophanes 202, 215, 217, 297, 307, 368, 393, 412-13
Mezopolis 248
Mezopotamya 36, 53, 55, 115, 156, 274, 290, 302, 341-42, 346, 353, 375
Miletos 129, 178-79, 185, 194, 259
Mitchell, Stephen 9
Anatolia 9
Mithradateion (Galatia) 146
Mithradates
adı ve adının kökeni 1, 31
ailesini katli 324-27, 396-97, 404, 427
aslan postuyla betimlenmesi 72-74, 140
aşkları ve sevgilileri 1, 12, 118, 129, 191, 196, 211, 248, 289, 316, 347, 365-66, 368, 370, 377, 383, 427
bilim ve sanata ilgisi 2
biniciliği 46, 49-50, 57, 133, 137, 142, 152
Büyük İskender'e öykünmesi 46, 50, 53, 57, 72, 75-76, 103, 136-37, 264, 282, 318, 331, 388, 403, 409, 422
cariyeleri 141, 265, 286
çelişkileri 28, 50, 425
çocukları 129-30, 133, 139, 155, 185, 232, 208, 287, 329, 338, 360, 386, 390-91, 393, 395-97, 399, 404, 407, 423, 427
çocukluğu ve eğitimi 49-82
deneyleri 5, 46, 54-55, 66, 79-80, 97, 100, 115-16, 143, 250, 270-72, 274, 280, 425
dini inanışı 42, 52-53, 69, 72, 95, 117, 209, 260, 299, 315, 412, 422 *ayrıca bkz.* Zerdüştlük
doğa tarihine ilgisi 54, 103
doğumu ve kuyrukluyıldızlar 31-34
evlilikleri 111, 114, 185, 187, 247, 324, 366, 423
güçlü hafızası ve hafıza tekniği 123, 136, 280, 288
hançeri 76, 79, 117-18, 148, 322, 329, 397
hobileri 55
kişiliği 50, 70, 196, 262, 336, 343, 363, 376, 387, 389, 412, 418, 421-27
krateri 284-85, 304
kütüphanesi 274, 289, 332, 336
mücevher tutkusu 76, 118, 283
ordusunun etnik çeşitliliği 2, 52, 226
ölümü 399-404, 407, 410-11, 413
paranoyaları 50, 77, 114, 118, 168, 207, 211, 245, 250, 262, 386-87, 426
portreleri 8, 34, 72-75, 87, 102, 111, 120-21, 155, 179, 202, 210, 215, 282, 284, 300, 344, 401, 407, 419
sanat sevgisi 2, 12, 50, 54, 62, 215, 221, 227, 281-82, 284-85, 332, 347, 426-27
sikkeleri 33-35, 72-74, 79, 107, 120, 179, 214-15, 284, 300, 344, 390
silahlara ilgisi 57, 62, 105, 118, 283, 300, 322
stratejist yönü 12, 27, 50, 86, 119, 131-32, 135, 143, 158, 163, 167-68, 226, 262, 290, 304, 310, 336-37, 344, 363, 372, 389, 392, 427
taç giymesi 78-79, 114, 307
tarihe olan ilgisi 55, 57, 59, 62, 82, 104, 107, 143, 336-37, 347, 351, 418, 420
vergi politikaları 131-32, 135, 179, 238, 296, 387, 390, 392
yabancı dil yeteneği 97, 133, 155, 288-89, 413
yara izi 118, 402, 410-11
yaralanması 354
Mithradates ("Genç", oğlu) 261, 287, 422
Mithradates ("Pergamonlu", oğlu) 129, 414, 417
Mithradates Anıtı 110, 120-21, 202
Mithradates Khrestos (erkek kardeşi) 51, 78, 87, 111-12
Mithradates Savaşları 2, 5, 9, 11, 22, 28-29, 51, 91-92, 121, 161, 169, 194-95, 201,

213, 280, 292, 302, 304, 355-56, 358, 365, 376, 390, 407
Mithradates vazosu 283
Mithradatis (kızı) 130, 391, 397, 399
Mithras (general) 157
Mithras (tanrı) 1, 31, 37, 46-47, 50, 52, 69, 78, 90, 107, 173, 219, 265, 299, 345, 360, 413, 422
Mithridatium 66, 273, 275-80, 330, 338, 376, 397-99, 417
Mithrobarzanes 293, 340
Moaphernes 51, 262
Moctezuma 192
Mommsen, Theodor 8
Monime (karısı) 129, 185-87, 191, 202, 211, 219, 247-49, 265, 316, 324-25, 327, 377, 429-30
Mossynokoi *bkz.* Kule İnsanları
Mozart, Wolfgang Amadeus 2, 410, 430
MÖ 88 katliamı 8, 10-11, 18-20, 22, 24, 26-27, 41, 44, 52, 127, 192-95, 201-02, 245, 252, 258, 260, 307, 313, 360, 426
mucizeler 304, 306, 310, 315 *ayrıca bkz.* alametler, kehanetler, rüyalar
Muhammed 46
mumyalama 280, 399, 401, 424
Murena 224, 235, 259, 261-65, 269, 290, 300, 303
Musa 46
mür 75, 265, 273
müzik 285
Mylitta 101
Mytilene (Lesbos) 178, 188, 193

Ñaco del Hoyo, Toni 9
Nasrallah, Hassan 44
natron 274
neft 53, 61, 80, 104, 345
Nemanes 173
Nemea 180
Neoptolemos 132, 168-69, 173, 217, 224, 250, 255-56, 262, 297, 380
Nero (imparator) 11, 56-57, 277-78, 284-85
Nikandros (Kolophonlu) 274
Nike 219
Nikomedia (Bithynia) 157, 254, 313-14
Nikonides 287, 307
Nikopolis 376
Nisibis 352-53
Numa 188
Numidia halkı 126-27, 144, 149, 183, 195
Nysa 21, 52, 67, 173-75, 193-94
Nyssa (kızı) 130, 391, 397, 399
Nyssa (kız kardeşi) 51, 112, 114, 287, 316, 324, 358, 407

Obsequens, A. Iulius 208
Odin 414
Oidipus 46
Oksathres (oğlu) 129, 390, 399, 407
olgusal tarih 6 *ayrıca bkz.* karşıolgusal tarih yazımı
Olympia Zeus Tapınağı 227
Olympias 77-78
Ophiogenes 275
Oppius, Quintus 161, 165, 176-78, 188, 200, 257
Orkhomenos 237-41, 253
Orosius 390
orpiment *bkz.* sarı zırnık
Orsabaris (kızı) 130, 157, 390, 399, 407
Osetya 379-80
Otryai 304-05, 307

öpücük ritüeli 255, 257, 260
ördekler 287 *ayrıca bkz.* Pontos ördekleri
özgür irade 53

Paccius, L. Lutatius 277, 280
Paccius (Genç) 277
Pamphylia 200, 250
Pantikapaion 60, 84, 133, 364, 371, 386, 389-91, 395, 400, 405, 410-11, 423
panzehirler 1-3, 12, 46, 50, 54, 66, 72, 80, 85, 89, 97, 100, 115-16, 243, 250, 271, 273-78, 281 *ayrıca bkz. Mithridatium*
Paphlagonia 21, 52, 62, 69, 89, 105, 135-37, 144-45, 153, 171, 182-84, 219, 252-53, 257, 297, 300, 313, 408
Papias 115, 121, 274
papirüs 104, 280, 394
Parisades (kral) 132, 322
Parthenon 228
Parth ülkesi 55, 77, 121, 131-32, 148, 154-56, 164, 191-92, 219, 341, 346-49, 360
parşömen 104
Patara 178, 207, 209, 258
patricius'lar 123-24, 220, 264
Pausanias 229, 231, 236

Pavlus (Aziz) 18, 44
pederin 116
Pegasus 36-37
pelerinler 44, 71-72, 117, 265, 323, 341, 343, 365, 370, 376, 402, 409
Pelopidas 123, 161-65, 178, 180, 207, 209
Pennsylvania Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi 9
Penthesilea 347
Pergamon ve Pergamonlular 17-18, 23, 43-44, 65-67, 69-70, 72-74, 79, 104, 107, 114, 138, 158, 173, 176, 178-81, 183, 187-91, 194, 198, 211, 219-20, 224, 229, 232, 238, 243-47, 250, 253-55, 258, 271, 287, 348, 423
Perperna, M. 69
Persephone 310
Persler 12, 37, 52, 54-55, 75, 77, 101, 120-21, 129, 257, 299, 331, 352, 373, 379
Pers kılıcı *bkz.* eğri kılıç
Pers kültürü 53, 338, 412
Pessinus 151, 305-07
Petra 388, 399-400
petrol 53, 61, 72, 265, 345
Phanagoria 60, 133, 376, 378, 386, 390-91, 405, 417
pharmaka 54 *ayrıca bkz.* ilaçlar, panzehirler, zehirler
Pharnakes (oğlu) 360, 385, 387, 389-90, 392-95, 399-402, 405-06, 408, 410-14, 416, 418, 423
Pharnakia 96, 322, 324
pharnakion 54
Phazemon 90
Philippos (Makedonyalı) 77-78, 89, 154, 168, 183, 218
Philopoemen 185, 187, 248
Phoiniks (oğlu) 129, 317, 319-20
Phrygia 69-70, 93, 119, 125, 135, 137, 144, 158, 161-64, 171, 174, 176, 179, 182, 184, 195, 233, 256, 259, 296
Piraeus kuşatması 216, 218, 222-26, 232, 261
Pitane 106, 255
Pizan, Christine de *bkz.* Christine de Pizan
pleb'ler 123-24, 128, 149
Plinius (Yaşlı) 4, 115, 133, 260, 274-75, 279, 289, 345, 376, 408
Plutarkhos 4-5, 66, 119, 128, 143, 185, 220, 222-24, 227-231, 234-36, 240, 244-45, 247, 254-55, 260, 286, 288, 290-91, 295-96, 303-05, 310, 312-14, 319, 321, 324, 327, 333, 335, 338-40, 343, 346, 350-52, 355, 362, 368, 370, 372-73, 375-77, 379, 401-03, 408, 429-30
Pluto 175
Polybios 39
Pompeii 277
Pompeius (Büyük) 4, 27, 73, 91, 127, 274, 280, 282, 291, 302, 317, 331, 353, 356, 358-66, 368-69, 371-83, 386-89, 391-92, 395, 399-403, 406-14, 418, 423-24, 429-30
Pontos ve Pontoslular 1, 31, 34, 37, 43, 51-54, 57, 59-60, 78, 80, 83, 88, 90-93, 95, 97, 101, 106-07, 109, 119-20, 127-39, 143-44, 146, 157-67, 171, 183-87, 189-91, 200, 217, 233, 248, 257, 263, 270, 277, 285, 287, 290, 293-94, 296, 304, 314-17, 321, 331, 336-37, 339, 341, 343, 345-47, 353, 355, 358, 360, 362-63, 375-76, 381, 387, 390, 399, 401, 403, 408, 413, 416, 418, 422-23
Pontos donanması 184, 202-05, 250, 330
Pontos Komanası 102-03, 120, 262, 321, 329-30
Pontos kral mezarları 403, 409, 411
Pontos ordusu 57, 77, 89-90, 93, 128, 158, 160, 162, 171, 173, 216, 222
Pontos ördekleri 80, 115, 275, 279
Pontos sikkeleri 92, 122, 172 *ayrıca bkz.* sikkeler
Pontos'un işgali 160, 166, 316-34, 336, 375
Popov, Sergey 280
Populares bkz. Halkçılar
Poredoriks 243-44
porsuk ağacı 54, 79, 208, 275
Poseidon 299
Presley, Elvis 44
Priamos 105-07, 137
Priene 106, 137
Prometheus 71-74, 371, 373, 383
Prusias (kral) 65
Psylli 126
Ptolemaios (danışmanı) 321, 329
Ptolemaios (Mısır kralı) 250
Publius (general) 40
Pylamenes 145
Pyrrhos 181
Pythion 175
Pythodoros 175

Racine, Jean 2, 186, 249, 326, 410, 419-20, 429-30
Mithridate 186, 249, 326, 410, 419, 429-30
Raglan, Fitzroy 45, 421
Ramsey, John T. 33, 35
Rank, Otto 45, 421
rehineler 154, 243, 246
Reinach, Théodore 7-8, 32, 136, 250, 277, 284, 296, 306, 365, 377-79, 389, 399, 403, 405
Mithradate Eupator, roi du Pont 7
Remus 37, 59
Rigsby, Kent 66
Robin Hood 1, 46, 98
Rodos Heykeli 203
Rodos kuşatması 203, 208
Rodos savaşı 198, 203
Rodos seferi 205, 207, 217
Rodos ve Rodoslular 20, 138, 142, 174-76, 178, 184, 187-88, 194, 196-98, 202-09, 211, 220, 226, 245, 250, 258, 287, 299, 309, 333, 360
Roki Geçidi 380, 383
Roma Cumhuriyeti 1, 3, 5, 7, 10, 12, 22, 29, 119-21, 126, 164, 335, 367, 420, 431
Roma İmparatorluğu 5, 10, 12, 21, 122, 199, 272, 294, 414, 420
Roma ordularının yağması 2, 39-41, 107-08, 125, 159, 162-63, 184, 189, 191, 215, 220, 227, 231, 241, 254, 259, 262, 290, 311, 317-18, 323, 331, 358
Roma ordusu 10, 125, 144, 181, 251, 254, 285, 295, 313, 334, 341, 344, 352, 354, 380
Roma senatosu 20, 42, 59, 69, 93, 119, 147, 158, 193, 200, 254, 257, 260, 292
Roma vergi sistemi 11, 22-23, 53, 70, 92, 125, 138, 144, 158, 161, 182, 188-89, 193-94, 197, 290, 295, 301, 334
Roma'nın Dostu 121, 162, 252, 333, 375, 399, 413
Romulus 37-38, 59, 122, 183, 188
Roksana (kız kardeşi) 51, 112, 114, 287, 316, 326-27
Roksolanoi 132, 134, 157, 372
Rostovtzeff, Mikhail 412
Rutilius Rufus 5, 16, 161, 193-94, 295
rüyalar 5, 37, 53, 138, 207, 213, 282, 307, 313, 324, 363, 377 *ayrıca bkz.* alametler, kehanetler, mucizeler
saç stilleri 66, 72, 74, 102, 109, 111, 116-17, 198, 214-15, 222, 233, 284, 300, 344, 366, 368
Saddam Hüseyin 9, 25
Sallustius 4, 69, 161, 293, 347
sambuka 203, 206, 220, 287, 309
Samnitler 181-82
Samos 67, 178, 250, 259, 345, 417
Samosata 345, 417
Samothrake 314
Sandarakurgion Dağı *bkz.* Kızıl Zırnık Dağı
sandiks 81, 338
Sardeis 211, 248
sarı zırnık 80-81, 274, 281
Sarmatlar ve Sarmat ülkesi 106, 132-33, 157, 164, 167, 173, 216, 233, 256, 289, 297, 372, 412-14
satraplar ve satraplık 43, 174-75, 197, 219, 244, 288
Saturnalia 373
savaş arabaları 39, 56, 75, 106, 128, 142-43, 147, 168-70, 232, 234, 236, 240, 256, 284, 293, 301, 358, 407, 409, 413
Scarlatti, Domenico 414, 430
Mitridate 414, 430
Scipio Africanus 124
sedef otu 273, 279, 387
Selene 96, 373
Seleukos (Kilikialı korsan) 138, 315, 331, 371
Seleukos Nikator (General) 43, 183
Seleukoslar 39, 121, 183, 289, 421
semenderler 103-04, 276
Serapis 138
Sertorius, Quintus 126, 270, 280, 294-96, 302, 304, 308, 310, 314, 349, 356, 431
Sheldon, Rose Mary 196, 198
Sibyll Kehanetleri 40-41, 209, 307
Sicilya 69, 123, 125, 200, 282
sikkeler 20, 35-37, 42, 68, 72, 86-88, 92, 95, 102-03, 107, 111, 122, 128, 130, 156-57, 171, 179, 185, 191, 214-15, 219, 236, 240, 296, 315, 329-30, 332, 358, 370, 382, 401, 406, 413 *ayrıca bkz.* Mithradates sikkeleri, Pontos sikkeleri
Silo 179
Singh, K. Gajendra 10
Sinope 31, 43, 52, 60, 62, 80-81, 89, 106-07
Sinope Kalesi 57
Sinora 316, 360, 368-70, 376, 382

sirke 104, 309
Sisenna, Lucius Cornelius 5
Skiathos Adası 216
Skoroba Dağı 173
Smyrna 106, 178-79, 193-94, 225, 248, 250
Soanes kavmi 97, 371
sodyum karbonat *bkz.* natron
Sokrates (filozof) 228, 261
Sokrates Khrestos (İyi) 157-59, 162, 181-82, 256
Sophene 341
Sophokles 209, 245
Antigone 245
Sosipater 143
soykırım 24-27
Sparta ve Spartalılar 208, 216, 225, 246, 269
Spartacus 3, 46, 260, 269, 310, 317, 349, 356, 431
Statira (kız kardeşi) 51, 112, 114, 287, 316, 326, 327
Stothers, Richard 305
Strabon 4-5, 51-53, 80, 90-92, 95-97, 122, 201, 262, 287-88, 324, 331-33, 337, 373-74, 377-80, 382, 416-17
Stratonike 129, 286-87, 316, 324, 360, 376, 386, 390
Stratonikeia 67-68, 129, 178, 185, 258
Strauss, Barry 260
su değirmenleri 2, 288
suikast planları 47, 77, 157, 197, 243-44, 281, 308, 424
Sulla, Lucius Cornelius 4, 27, 126-28, 149, 151, 153, 158, 161, 187, 194, 213-14, 220-29, 231-36, 238-41, 243, 250-60, 263-64, 276, 285, 291, 307, 418
Sulla'nın sanat yağması 227-28, 231, 236
Sulla'nın zafer anıtı 236
Summerer, Lâtife 8, 429
Suriye ve Suriyeliler 3, 37, 40, 65, 77, 104, 114, 121, 125, 129, 131, 151, 156, 162, 164, 195, 219, 225-26, 233, 250, 290, 297, 334, 339, 341-42, 345, 375, 377, 387, 390, 408, 417
Suşruta 274
süsen 273
süvari taktikleri 128, 167, 169, 173, 223, 234-35, 239, 261, 293, 311, 320-21, 337, 340, 343, 347, 350-51, 353, 363
Şahin, Sencer 4
şamanlar 52, 80, 97, 115, 271, 330, 354 *ayrıca bkz. Magus*'lar
Şarlman 278
Şelasyon 281
şiir 54, 56, 71, 101, 104, 247, 272, 285, 431

Tabai 178
Tacitus, Cornelius 5
taç giyme 148, 154
Talaura 95, 282, 330, 376, 406
tanrıçalar 101, 138, 206-07, 219-20, 306-07, 309-10, 312, 315, 355, 364, 390
tapınak fahişeleri 101
tarçın 273, 291
tarihsel yöntem 6-7, 409
Tauri kavmi 132, 233, 297
Taksiles 216, 232, 235, 297, 308, 330, 340-41, 347
Telephos 72-73, 407
Telmessos 178, 188
Termessos 178
terörizm 9, 12, 24, 26-27, 131
Teutones kavmi 182
Thalestris 374
Thebai 154, 216, 222-23, 236
Themiskyra 318
Theophanes 194
Theophilos (Paphlagonialı haydut) 21, 52
Theophrastos 228
Theopompos (Sinopeli) 61
Thermopylai 39, 65, 269
Theseus 228, 347
tırpanlı savaş arabaları *bkz.* savaş arabaları
Tibarenoi 318
Tiberius 11, 277
Tigranes 114, 127, 154-58, 164, 167, 222, 280, 290-91, 293, 307, 316, 319, 322, 330-31, 334-36, 338-47, 349-53, 355, 358, 360, 369-70, 375, 387, 389-90, 407-08, 425, 427
Tigranes (Genç) 341-42, 375, 407
Tigranokerta 156, 291, 293, 340-41, 344-45, 355, 358
Timotheos 274, 330, 353-54
tiryak *bkz.* macunlar, *Mithridatium*, panzehirler
toksikoloji 2, 7, 46, 82, 89, 178, 228, 274, 278, 287-88, 426

Touwaide, Alain 280
Trakya ve Trakyalılar 52, 62, 69, 132, 134, 157, 162, 164, 200, 202, 216, 233, 251, 256, 260, 289-90, 297, 299, 310, 342
Tralles 248
Transkafkasya 9
Trapezos 96, 100, 129, 233
Trogus, Pompeius 4-5, 31, 85-86, 181
Troia Savaşı 180, 209, 254, 262, 270
Troia ve Troialılar 6, 105-06, 123, 137, 180, 228, 254-55, 275, 299, 305, 312-13, 318, 414
Trypho 390-91
Tsetskhladze, Gocha 9
Tullianum 69, 127
Türkiye 1, 3-4, 10, 15, 68, *ayrıca bkz.* Anadolu
Tyrannion (gramerci) 52, 285

Vaga 127, 195
Valerius Maximus 289, 366, 403
Varius, Marcus 296-97, 301, 304, 313-14
Velleius Paterculus 28, 408
Venüs Tapınağı (Roma) 282
vergiler *bkz.* Mithradates'in vergi politikaları, Roma vergi sistemi
Vietnam Savaşı 269
Voconius 313-14

Wordsworth, William 431

yabandomuzu avı 99-100, 155, 288
yağma ve talanlar 60, 105, 131-32, 157, 159-60, 184, 215, 227, 282, 294, 315, 331-32, 358, 360, 407 *ayrıca bkz.* Roma ordularının yağması, Sulla'nın sanat yağması
Yahudiler 39, 174, 185, 390
Yakın Doğu 10, 23, 36-38, 41, 61, 119, 195, 401
Yalanlar 53
yamyamlık 229, 378
yazıtlar 1, 17, 21, 23, 32, 85-87, 90, 93, 121, 133, 138, 142, 174-76, 178, 193, 200, 236, 240, 265, 277, 285, 312, 332, 405-06, 408, 417-18
yemek adetleri 77, 230
yemek yarışmaları 143, 265
Yeşilırmak *bkz.* İris Nehri
yılan zehiri 72, 80, 115, 126, 271-72, 275-76, 354, 370
ayrıca bkz. zehirli yılanlar
Yunanistan 3, 5, 12, 17, 27, 38-41, 43, 57, 65, 70, 75-76, 79, 98, 114, 119, 121, 124-25, 158, 161, 165, 168-80, 184-85, 187, 196-99, 202, 208-09, 211, 213-43, 247-48, 250-52, 255-59, 261, 269, 285, 299, 310, 318, 324, 376, 408, 424
Yunanistan seferi 198, 211, 214, 218, 247
yüzükler *bkz.* akik yüzükler

Zakhalias 282
zafer anıtları 236-37, 240, 355
zakkum 79-80
zehir gösterileri 285
zehir kadehleri 281
zehirleme ve zehirlenme 1-2, 4, 51, 57, 59, 66, 70, 78, 82, 121, 126, 140-41, 158, 189, 248, 256, 271-72, 276, 281, 326-27, 358, 377, 386, 396-97, 403-05, 407, 410, 422-24
zehirler 1-2, 9, 12, 46, 50, 54-55, 60, 64-66, 70, 72, 77, 79-83, 89, 96-97, 100, 104-06, 112, 114-16, 118, 121, 126, 132, 141, 146, 195, 225, 243-45, 261-62, 264, 270-81, 287, 293, 312, 314, 337, 346, 354, 370, 387, 395, 399, 424-25, 431 *ayrıca bkz.* ilaçlar, panzehirler
zehirli bal 112, 276, 373 *ayrıca bkz.* bal
zehirli haplar 370
zehirli oklar 97, 105-06, 132, 371
zehirli yılanlar 65-66, 97, 116, 126, 138, 207, 274, 277, 370
Zela 95
Zela Savaşı 354-55, 418
zencefil 273
Zenobios 245-46, 248
Zerdüştler ve Zerdüştlük 39, 42, 52, 68, 71, 95, 114, 117, 265, 289, 337, 412
Zeus 36, 40, 42, 52, 71, 90, 173, 236, 265, 267
Zeus Stratios 90, 355
Zeus Olympios Tapınağı (Atina) 259
Zeus Tapınağı (Nysa) 21
Zeus Tapınağı (Delos) 138
Zeus Tapınağı (Rodos) 205
Zopyros 271, 275
Zosime 341, 407
Zygi kavmi 377-79